ANTONIO
SCURATI

M

FIUL SECOLULUI

PREMIUL STREGA

clasici contemporani LITERA

Antonio Scurati s-a născut la Napoli, în 1969. Este profesor de literatură comparată şi scriere creativă la Universitatea IULM din Milano şi editorialist la Corriere della Sera. A scris romane: Il rumore sordo della battaglia (2003), Il sopravvissuto (2005), Una storia romantica (2007), Il bambino che sognava la fine del mondo (2009), La seconda mezzanotte (2011), Il padre infedele (2013), Il tempo migliore della nostra vita (2015), M. Fiul secolului (M. Il figlio del secolo, 2018), M. L'uomo della provvidenza (2020), precum şi volume de eseuri: Guerra. Narrazioni e culture nella tradizione occidentale (2003), La letteratura dell'inesperienza (2006), Gli anni che non stiamo vivendo (2010), Letteratura e sopravvivenza (2012), Dal tragico all'osceno (2016), iar cărţile sale au fost traduse în numeroase limbi şi au câştigat premii literare importante, printre care Premiul Strega, Premiul Campiello şi Premiul Viareggio.

ANTONIO
SCURATI

FIUL SECOLULUI

Traducere din limba italiană
BIANCA PAULEVICI

LITERA
București

„Sunt o forță a trecutului.“
Pier Paolo Pasolini

1919

Înființarea grupului politic Fasci di combattimento[1]
Milano, piazza San Sepolcro[2]*, 23 martie 1919*

Stăm cu fața spre piazza San Sepolcro. Nu sunt nici o sută de persoane, toți bărbați lipsiți de importanță. Suntem puțini și suntem morți.
Așteaptă să le vorbesc, dar nu am nimic de spus.
Scena e goală, inundată de milioane de cadavre, o mare de leșuri, reduse la o mâzgă, lichefiate, care se ridică din tranșeele din Karst, Ortigara și Isonzo. Eroii noștri au fost deja uciși sau vor fi. Îi iubim până la ultimul, fără nici o diferență. Ne aflăm pe movila sacră a celor morți.
Realismul care urmează după fiecare revărsare mi-a deschis ochii: Europa este acum o scenă fără personaje. Au dispărut cu toții: înțelepții cu barbă, străbunii monumentali melodramatici, liberalii sufletiști și plângăcioși, oratorii grandilocvenți, culți și emfatici, moderații și bunul lor simț care ne-a adus cele mai mari nenorociri, politicienii falimentari care trăiesc cuprinși de panica prăbușirii iminente, implorând în fiecare zi o amânare a evenimentului inevitabil. Lor, tuturor, le-a sunat ceasul. Cei de demult vor fi zdrobiți de această masă enormă: patru milioane de luptători care se îmbrâncesc la granițe, patru milioane de veterani care se întorc. Trebuie să ținem pasul, să mărșăluim. Prognoza nu se schimbă, încă ne așteaptă vremuri grele. Războiul se află încă pe ordinea de zi. Lumea se îndreaptă spre două mari partide: cele care au fost și cele care nu au fost.
Văd toate acestea, le văd limpede în mijlocul acestui public de deliranți și nevoiași, și totuși nu am nimic de zis. Suntem un popor de veterani, o umanitate de supraviețuitori, de scursuri. În nopțile de măcel, ghemuiți în cratere, ne-a străbătut o senzație asemănătoare extazului trăit de epileptici. Vorbim scurt, laconic, asertiv, în rafale. Mitraliem idei pe care nu le avem, apoi amuțim imediat la loc. Suntem ca niște stafii ale celor neîngropați, care le-au cedat cuvântul celor din spatele liniilor.

Cu toate acestea, ei, nimeni alţii, sunt oamenii mei. O ştiu prea bine. Sunt inadaptatul prin excelenţă, protectorul celor demobilizaţi, pierdutul care îşi caută drumul. Dar lucrurile trebuie să meargă înainte. În această încăpere pe jumătate goală, cu nările dilatate, adulmec mireasma secolului, apoi întind braţul ca să simt pulsul mulţimii şi sunt sigur că publicul meu e prezent.
Prima adunare a Fasciilor de luptă, trâmbiţată săptămâni în şir de Il Popolo d'Italia drept o întâlnire fatidică, fusese stabilită să aibă loc la Teatrul dal Verme, care dispune de o capacitate de două mii de locuri. Dar locaţia aceea încăpătoare a fost anulată. Între măreţia deşertului şi o dizgraţie suportabilă, am preferat-o pe cea din urmă. Am optat pentru sala de şedinţe a Asociaţiei Comercianţilor şi Industriaşilor. Aici ar trebui să vorbesc. Între patru pereţi tapetaţi într-o nuanţă tristă de verde marin, cu vedere la o piaţetă parohială cenuşie şi pustie, printre poleielile care încearcă în zadar să zgâlţâie fotoliile Biedermeier din toropeală, printre câteva capete cu părul ciufulit, scăfârlii chele şi cioturi, veterani descărnaţi care emană miasma slabă a meseriilor obişnuite, a prudenţei vechi şi a avariţiei bugetare meticuloase. În partea din spate a încăperii, din când în când, câte un membru al asociaţiei priveşte curios înăuntru. Un comerciant de săpunuri, un importator de cupru, lucruri de genul acesta. Aruncă o privire perplexă, apoi mai trage un fum din trabuc şi bea un Campari.
Dar de ce ar trebui să vorbesc?!
Preşedinţia adunării a fost asumată de Ferruccio Vecchi, intervenţionist înflăcărat, căpitan în trupele Arditi[3] aflat în permisie pe motiv de boală, un bărbat brunet, înalt, palid, costeliv, cu ochii afundaţi în orbite: stigmate ale degenerării patologice. Un tuberculos excitabil şi impulsiv, care predică cu violenţă, fără substanţă sau măsură, şi care în momentele-cheie ale demonstraţiilor publice se înflăcărează ca un om posedat, cuprins de un delir demagogic, şi atunci… atunci devine cu adevărat periculos. Rolul de secretar al mişcării îi va fi aproape sigur încredinţat lui Attilio Longoni, un fost muncitor feroviar ignorant, zelos şi nesăbuit, aşa cum doar oamenii oneşti pot fi. Lui sau lui Umberto Pasella, născut în închisoare dintr-un tată

gardian, devenit apoi agent comercial, sindicalist revoluționar, garibaldian în Grecia și iluzionist la circuri itinerante. Ceilalți conducători vor fi aleși la întâmplare dintre cei mai zgomotoși din primele rânduri.
De ce ar trebui să le vorbesc acestor oameni?! Din pricina lor, faptele au depășit orice teorie. Sunt oameni care iau viața cu asalt, ca trupele de comando. În fața mea se află doar cei din tranșee, spuma zilelor, rândurile combatanților, arena nebunilor, brazdele ogoarelor arate de salve de tun, răsculații, inadaptații, delincvenții, geniile excentrice, leneșii, playboy-i mic-burghezi, schizofrenicii, neglijații, învinșii, inconsecvenții, păsările de noapte, foștii ocnași, infractorii condamnați, anarhiștii, sindicaliștii incendiari, gazetarii disperați, un grup boem de veterani, ofițeri și subofițeri, bărbați experți în manipularea armelor de foc sau a celor cu tăiș, cei care la întoarcerea la normalitate s-au dovedit a fi violenți, fanaticii incapabili să-și definească limpede propriile idei, supraviețuitorii care, crezându-se eroi dedicați morții, consideră sifilisul tratat greșit drept un semn al destinului.
O știu, îi văd în fața mea, îi știu pe de rost: sunt oamenii războiului. Ai războiului sau ai mitului lui. Îi doresc, așa cum un bărbat dorește o femeie, și în același timp îi disprețuiesc. Îi disprețuiesc, da, însă nu are importanță: s-a încheiat o epocă și a început alta. Molozul se adună, deșeurile se strigă unul pe celălalt. Eu sunt omul „de după". Și țin să fiu. Și cu acest material stricat, cu această umanitate de relicve, se va face istorie.
În orice caz, asta am în fața mea. Iar în spate, nimic. În spatele meu am ziua de 24 octombrie 1917. Caporetto. Agonia epocii noastre, cea mai mare înfrângere militară a tuturor timpurilor. O armată de un milion de soldați distrusă într-un weekend. În spatele meu am ziua de 24 noiembrie 1914. Ziua în care am fost dat afară din Partidul Socialist, sala Societății Umanitare în care muncitori care până cu o zi în urmă mă idolatrizaseră m-au blestemat și s-au luat la harță unii cu alții pentru onoarea de-a mă lua la bătaie. Acum îmi urează în fiecare zi să mor. Ne-o urează mie, lui D'Annunzio, lui Marinetti, lui De Ambris, chiar și lui Corridoni, care a pierit

cu patru ani în urmă în a treia bătălie de la Isonzo. Le urează celor deja morţi să moară. În momentul de faţă ne urăsc pentru că i-am trădat.
Masele „roşii“ îşi prevestesc iminenţa triumfului. În decursul a şase luni s-au prăbuşit trei imperii, trei dinastii care au guvernat Europa timp de şase secole. Epidemia de gripă „spaniolă“ a infectat deja zeci de milioane de victime. Evenimentele se transpun în cutremurări apocaliptice. Săptămâna trecută, la Moscova, s-a întrunit a treia Internaţională Comunistă. Partidul războiului civil mondial. Partidul celor care mă vor mort. De la Moscova la Ciudad de México, pe întregul glob pământesc. Începe epoca politicii maselor, iar noi, cei din această încăpere, suntem mai puţini de o sută.
Dar nici asta nu are importanţă. Nimeni nu mai crede în victorie. A sosit deja, şi avea gust de mocirlă. Acest entuziasm al nostru – tinereţe, tinereţe! – e o formă suicidară de disperare. Suntem împreună cu cei morţi, ne răspund chemării cu milioanele în această încăpere pe jumătate goală.
Jos, pe stradă, strigătele vânzătorilor invocă o revoluţie. Noi râdem. Am avut deja o revoluţie. În 10 mai 1915, când am îmbrâncit în război această ţară care ţipa şi se zbătea. Acum toţi ne spun că războiul s-a sfârşit. Dar noi râdem în continuare. Războiul suntem noi. Viitorul ne aparţine. E inutil, nu se poate face nimic, sunt ca o fiară: adulmec vremurile care ne stau înainte.

[1] Fasciile de luptă, primul grup politic de orientare fascistă fondat de Mussolini (n.tr.)
[2] Piața Sfântului Mormânt (n.tr.)
[3] Denumirea unităților de comando ale armatei italiene în timpul Primului Război Mondial (n.tr.)

Benito Mussolini are o constituţie fizică puternică, deşi suferă de sifilis.
Această robusteţe îi permite să lucreze neîncetat.
Doarme până dimineaţa târziu, iese din casă la prânz şi nu se întoarce înainte de ora trei dimineaţa, iar în aceste cincisprezece ore, mai puţin o pauză de masă scurtă, se dedică activităţii jurnalistice şi celei politice.
Este un om senzual, lucru demonstrat de numeroasele relaţii avute cu diverse femei.
Este emotiv şi impulsiv. Aceste trăsături de caracter îl fac atrăgător şi convingător în discursurile pe care le ţine. Deşi vorbeşte bine, nu poate fi definit întocmai drept un orator.
Practic, este un sentimentalist, ceea ce îi aduce multe simpatii şi amiciţii.
Este dezinteresat şi generos, dobândind astfel o reputaţie de om altruist şi filantrop.
Este foarte inteligent, viclean, cumpătat, contemplativ, un bun cunoscător al oamenilor, ale calităţilor şi defectelor lor.
Predispus la a forma rapid simpatii şi antipatii, capabil de sacrificii pentru amici, este de neclintit în duşmănia şi ura pe care le poartă altora.
Este curajos şi îndrăzneţ; are calităţi organizatorice, este capabil să ia rapid decizii; dar nu la fel de tenace în convingeri şi obiective.
Este extrem de ambiţios. Nutreşte convingerea că reprezintă o forţă semnificativă în destinul Italiei şi este hotărât să o impună. Este un om care nu se resemnează cu locul al doilea. Vrea să exceleze şi să domine.
În cadrul socialismului oficial, a înaintat rapid de la origini obscure la o poziţie eminentă. Înainte de război a fost directorul ideal al ziarului Avanti!, după care se călăuzesc toţi socialiştii. A fost foarte apreciat şi îndrăgit. Unii dintre foştii lui tovarăşi şi admiratori mărturisesc şi astăzi că nimeni nu se pricepea mai bine ca el să înţeleagă şi să interpreteze spiritul proletariatului, care i-a privit îndurerat trădarea (apostazia) când în decursul câtorva săptămâni a devenit din susţinătorul sincer şi înflăcărat al neutralităţii absolute susţinătorul sincer şi înflăcărat al intrării în război.
Nu cred că a făcut-o în interesul sau folosul propriu.

Pe de altă parte, este imposibil de stabilit cât din convingerile lui socialiste, pe care nu le-a abjurat niciodată public, s-au pierdut în tranzacţiile financiare indispensabile pentru a continua lupta prin Il Popolo d'Italia, noul ziar pe care l-a fondat, în contactul cu persoane şi curente de diverse convingeri, în fricţiunile cu foştii tovarăşi, sub presiunea constantă a urii neînduplecate, a relei-voinţe necruţătoare, a acuzelor, a insultelor şi a calomniilor constante din partea foştilor săi adepţi. Dar dacă aceste schimbări secrete chiar au avut loc, înghiţite de umbra chestiunilor mai presante, Mussolini nu va lăsa niciodată să se vadă şi va vrea să pară mereu sau poate se va amăgi mereu că este un socialist.
Din constatările mele, aceasta este figura morală a omului, în contrast cu opinia foştilor săi tovarăşi de credinţă şi adepţi.
Acestea fiind spuse, dacă o persoană foarte inteligentă şi cu multă autoritate va şti să găsească în caracteristicile lui psihologice punctul în care opune cea mai slabă rezistenţă, dacă va şti mai presus de orice să-i fie plăcut şi să-i pătrundă în inimă, dacă va şti să-i demonstreze ce este cu adevărat în interesul Italiei (deoarece cred în patriotismul lui), dacă îi va oferi cu mult tact fondurile indispensabile pentru acţiunea politică convenită, fără să-i lase impresia unei domesticiri vulgare, Mussolini s-ar lăsa treptat convins.
Dar, ţinând cont de temperamentul lui, nu am putea fi niciodată siguri că, într-un punct de cotitură, nu va dezerta. Aşa cum am spus deja, este emotiv şi impulsiv.
Desigur, în ofensivă, Mussolini, om de gândire şi acţiune, scriitor eficient şi incisiv, orator convingător şi vivace, ar putea deveni un conducător, un agresor de temut.

Raportul inspectorului general al securităţii publice
Giovanni Gasti, primăvara anului 1919

Grupări fasciste de acţiune printre intervenţionişti

În salonul Asociaţiei Comercianţilor şi Industriaşilor a avut loc ieri-seară o întrunire în vederea înfiinţării de grupări fasciste regionale printre grupurile de intervenţionişti. La întrunire au luat cuvântul industriaşul Enzo Ferrari, căpitanul Vecchi din trupele Arditi şi alţi câţiva. Profesorul Mussolini a punctat principiile în temeiul cărora ar trebui să se desfăşoare acţiunea acestor grupări fasciste, şi anume: valorizarea războiului şi a celor care au luptat în război; demonstrarea faptului că imperialismul, de care sunt învinuiţi italienii, este imperialismul dorit de toate popoarele, inclusiv Belgia şi Portugalia, şi, prin urmare, e necesară opoziţia atât faţă de imperialismele externe care sunt în detrimentul ţării noastre, cât şi faţă de un imperialism italian care este împotriva altor naţiuni; în cele din urmă, acceptarea luptei electorale în ce priveşte „chestiunea“ războiului şi împotrivirea faţă de toate acele partide şi faţă de toţi acei candidaţi care s-au opus intrării în luptă.

După ce numeroşi oratori au luat cuvântul, propunerile lui Mussolini au fost aprobate. În cadrul întrunirii au fost reprezentate diverse oraşe din Italia.

Corriere della Sera, 24 martie 1919,
rubrica „Conferinţe duminicale“

Trei tone de săpun furate

Mai mulţi hoţi au intrat cu forţa în depozitul magazinului lui Giuseppe Blen, situat pe via Pomponazzi, numărul 4, şi au reuşit să sustragă şaizeci şi patru de lăzi de săpun, fiecare cântărind cincizeci de kilograme.

Este evident că trebuie să fi fost un număr considerabil de făptaşi ca să manipuleze obiecte atât de grele şi de voluminoase şi că, pentru a muta peste trei tone de marfă, trebuie să fi dispus de cai şi trăsuri sau autocamioane.

Cert este că o operaţiune atât de lungă, de zgomotoasă şi de vizibilă a fost desfăşurată fără să se poată afla vreo informaţie utilă despre făptaşii insolenţi. Valoarea bunurilor furate ajunge la circa 15 000 de lire.

Corriere della Sera, 24 martie 1919,
rubrica „Conferinţe duminicale“

Benito Mussolini
Milano, început de primăvară, 1919

Doar câteva străzi despart via Paolo da Cannobio, unde se află sediul redacţiei Il Popolo d'Italia, aşa-numita „ascunzătoare numărul 2", de filiala milaneză a Asociaţiei Trupelor de Arditi de pe via Cerva 23, ascunzătoarea numărul 1. În primăvara anului 1919, când Benito Mussolini iese din biroul lui ca să ia masa într-o trattoria, acestea sunt străzi fetide, mizerabile şi periculoase.

Bottonuto este ca o aşchie dintr-un Milano medieval închistată sub pielea oraşului din secolul XX. O reţea de străduţe şi magazinaşe, biserici paleocreştine şi bordeluri, taverne şi spelunci, fremătând de traficanţi, târfe şi vagabonzi. Nu se cunoaşte sigur originea denumirii. Posibil să vină de la intrarea secretă care dădea cândva spre latura sudică, prin care treceau armatele. Alţii spun că cuvântul, care aduce aminte de glande inflamate, ar fi o pronunţare greşită a numelui unui mercenar german care a descins în urma lui Barbarossa. În orice caz, Bottonuto este o mlaştină puturoasă care se află chiar în spatele pieţei Domului, centrul geometric şi monumental al oraşului Milano.

Pentru a o străbate, trebuie să te ţii de nas. Murdăria se scurge din pereţi, vicolo delle Quaglie a ajuns doar un pisoar, lumea e la fel de putredă precum mucegaiul din puţuri, se vinde orice, oamenii sunt jefuiţi şi bătuţi în plină zi, iar soldaţii se îngrămădesc la intrările bordelurilor. Toţi, în mod direct sau indirect, îşi câştigă pâinea prin prostituţie.

Mussolini mănâncă târziu. Iese după ora zece seara din bârlogul lui de director, un birouaş cu vedere spre o curte mică şi îngustă, un soi de pasaj vertical legat de sala editorială printr-un palier cu balustradă, şi, după ce îşi aprinde o ţigară, o porneşte rapid, de bunăvoie, prin acel sac pestilenţial. Găşti de orfani desculţi îl arată cu degetul entuziasmaţi, strigând pe rând „el matt", nebunul, cerşetorii care stau lângă bordura străzilor, în murdărie,

întind mâna, codoşii sprijiniţi de usciori îl salută cu o plecăciune din cap respectuoasă, dar informală. Mussolini le răspunde tuturor. Se opreşte în dreptul unora şi schimbă două vorbe, face aranjamente, programări, înţelegeri mărunte. Ţine audienţe la curtea miracolelor peste care domneşte. Trece printre bărbaţii aceia închişi în cuşti ca un general care îşi caută o armată.
Oare nu aşa au avut loc mereu revoluţiile? Înarmând scursurile societăţii cu pistoale şi grenade? La urma urmei, care este diferenţa între un veteran inadaptat, demobilizatul cronic care pentru două lire păzeşte ziarul, şi un „racheté", delincventul obişnuit care trăieşte exploatând prostituţia? Toţi sunt muncitori calificaţi. Aşa îi zice mereu lui Cesare Rossi, cel mai apropiat colaborator al lui, poate singurul consilier adevărat, care se scandalizează din pricina apropierii promiscue de astfel de oameni.
– Suntem încă prea slabi ca să ne lipsim de ei, îi repetă adesea, ca să-i domolească indignarea.
Prea slabi, fără îndoială: Corriere della Sera, ziarul burgheziei liberale arogante, a dedicat un articol scurt, de numai zece rânduri, înfiinţării Fasciilor de luptă, acelaşi spaţiu pe care l-a alocat şi ştirii despre furtul a şaizeci şi patru de lăzi cu săpun.
Oricum ar fi, în această seară de început de aprilie Benito Mussolini îşi mai contemplă câteva momente curtea miracolelor, apoi îşi întinde gâtul în sus şi în faţă, îşi încleştează maxilarul, caută aer respirabil, privind spre cer, deja aproape chel, îşi ridică gulerul jachetei, striveşte ţigara sub călcâi şi iuţeşte pasul. Oraşul întunecat, aleile depravate se târăsc în spatele lui ca un organism uriaş şi sleit, un prădător gigantic rănit care se îndreaptă şchiopătând spre pieire.

Via Cerva, în schimb, este o stradă aristocratică veche, calmă şi tăcută. Atmosfera ei romantică este dată de casele patriciene cu două etaje, cu curţile lor arhitecturale mari şi aerisite. Fiecare pas răsună în noapte pe

asfaltul lucios, mişcând în unde mici, concentrice, atmosfera sihastră. Trupele Arditi au ocupat un local cu un magazin în spate deţinut de domnul Putato, tatăl unuia dintre ei, chiar în faţa Palatului Visconti di Modrone. Nu a fost uşor să se găsească cazare pentru acei veterani înflăcăraţi care îi deranjează pe civili rătăcind iarna cu gulerul uniformei de serviciu desfăcut peste pieptul gol şi cu pumnalul la centură. Soldaţi nemaipomeniţi când a fost vorba de atacarea poziţiilor inamice, de preţ în vremuri de război, dar detestabili în vremuri de pace. Acum, când nu stau tolăniţi în vreun bordel sau campaţi în vreo cafenea, soldaţii Arditi se încartiruiesc degrabă în acele două încăperi goale, îmbătându-se în plină zi, vorbind bombastic despre viitoare bătălii şi dormind pe jos. Aşa îşi petrec perioada postbelică interminabilă: mitizează trecutul recent, isterizează un viitor iminent şi se debarasează de prezent fumând ţigară după ţigară.

Soldaţii Arditi au câştigat războiul, sau cel puţin aşa povestesc ei. Şi-au creat o asemenea legendă eroică, încât Gianni Brambillaschi, unul dintre cei mai înflăcăraţi tineri de douăzeci şi ceva de ani, a ajuns să scrie astfel în L'Ardito, publicaţia oficială a noii asociaţii: „Cei care nu au luptat în batalioanele de atac, chiar dacă au murit în război, nu au luptat cu adevărat în război". Pe de altă parte, fără ei nu ar fi fost străpuns frontul de la Piave prin contraofensiva care în noiembrie 1918 a permis victoria împotriva armatelor austro-ungare.

Cruda epopee a trupelor de Arditi începuse deja cu aşa-numitele „Compagnie della morte", companiile morţii, unităţi speciale de pionieri însărcinaţi să pregătească terenul pentru atacurile infanteriştilor din tranşee. Noaptea tăiau gardurile din sârmă ghimpată şi aruncau în aer mine neexplodate. În timpul zilei avansau târâş, protejaţi de o armură cu desăvârşire inutilă, dezmembraţi de focurile de artilerie. Apoi corpurile de armată, precum infanteria, bersalierii şi trupele alpine, începuseră să-şi formeze propriile plutoane de atac, alegându-i dintre cei mai pricepuţi şi mai curajoşi soldaţi din companiile de linie pe cei care aveau să fie instruiţi în mânuirea grenadelor, a aruncătoarelor de foc şi a mitralierelor. Dar

diferenţa a făcut-o dotarea cu pumnalul, arma latină prin excelenţă. Pornind de la ele luase fiinţă legenda.
Într-un război care anihilase conceptul tradiţional de soldat ca agresor, în care oamenii rămâneau nemişcaţi în tranşee din cauza gazelor usturătoare şi a tonelor de oţel împroşcat dintr-o poziţie îndepărtată, într-un masacru tehnologic provocat de superioritatea focului defensiv asupra mobilităţii soldatului pornit la atac, trupele Arditi aduseseră înapoi intimitatea luptei corp la corp, ciocnirea intensă a contactului fizic, convulsia muribundului transmisă prin vibraţia lamei spre încheietura mâinii ucigaşului. Războiul din tranşee, în loc să producă agresori, le formase câtorva milioane de soldaţi o personalitate defensivă, modelată pe identificarea cu victimele unei catastrofe cosmice ineluctabile. În acel război al oilor conduse spre măcelărie, soldaţii Arditi restabiliseră încrederea în sine pe care ţi-o poate oferi doar îndemânarea de-a hăcui un om cu o armă cu lamă scurtă. Sub un cer din care ploua cu focuri de oţel, în toiul morţii anonime în masă, al masacrului ca produs industrial la scară largă, ei readuseseră în scenă o individualitate dusă la extrem, cultul eroic al vechilor luptători şi acea teroare aparte pe care o poate inspira doar un atacator cu un cuţit care a ajuns până în vizuina în care te ascunzi, ca să te ucidă cu mâinile lui.
În plus, soldaţii Arditi cultivaseră toate avantajele schizofreniei. Unităţile speciale nu erau supuse disciplinei trupelor, nu mărşăluiau, nu făceau ronduri istovitoare în tranşee, nu-şi frângeau spinarea săpând tuneluri sau galerii în stâncă, ci trăiau senine în spatele liniilor, unde în zilele de luptă erau luate cu camioane militare şi lăsate la poalele poziţiilor care trebuiau cucerite. În aceeaşi zi puteau să gătuie un ofiţer austriac la micul dejun şi să mănânce baccalà mantecato[4] într-o trattoria din Vicenza la cină. Normalitate şi ucideri, de dimineaţa până seara.
Benito Mussolini, după ce a fost dat afară din Partidul Socialist şi a pierdut armatele proletariatului, i-a recrutat numaidecât, din instinct. În 10 noiembrie 1918, ziua în care s-a sărbătorit victoria, după discursul onorabilului[5] Giovanni Agnelli lângă monumentul dedicat celor Cinci Zile[6],

directorul ziarului Il Popolo d'Italia se aşezase în mijlocul soldaţilor Arditi în camionul care arbora drapelul negru cu un craniu. La Caffè Borsa, închinând pahare pline cu vin spumos, băuse tocmai în cinstea lor dintre milioane de soldaţi:
– Tovarăşi! V-am apărat când laşul vă defăima. Simt ceva din mine în voi, şi poate că şi voi vă recunoaşteţi în mine.
Iar ei, acei luptători valoroşi, pe care chiar în zilele acelea de glorie înaltul comandament îi umilea cu marşuri lungi prin câmpia veneţiană, între Piave şi Adige, marşuri care nu aveau alt scop militar decât să-i pună la treabă pe nişte războinici deveniţi dintr-odată incomozi şi inutili, s-au identificat cu el. El, cel urât şi care-şi făcuse din ură o profesie, ştia că ranchiuna lor creştea, că aveau să fie curând veterani nemulţumiţi de orice. Ştia că noaptea, în corturi, îi blestemau pe politicieni, pe înalţii comandanţi, pe socialişti, pe civili. În aer circula gripa „spaniolă", iar pe câmpiile joase, mai spre mare, malaria. În timp ce zăceau cu febră şi o moarte îndrăzneaţă devenea doar o amintire îndepărtată, soldaţii Arditi, deja respinşi, îşi dădeau plosca cu coniac din mână în mână şi citeau cu voce tare cuvintele celui care din biroul lui din Milano le preamărea „viaţa fără moleşeală, moartea fără sfială". Timp de trei ani fuseseră o aristocraţie de războinici, o falangă eroizată pe coperţile revistelor pentru copii: cu gulerul în vânt, grenade în mână şi cuţitul între dinţi. Odată întorşi la viaţa civilă, în doar câteva săptămâni aveau să devină o gloată de inadaptaţi. Zece mii de bombe cu ceas.

Trattoria Grande Italia este un local modest, unsuros şi afumat. Atmosfera e nepretenţioasă, preţul, modic, clientela, obişnuită, dar prin rotaţie. La ora aceasta din noapte este formată, în mare, din jurnalişti şi actori, autori şi comici, fără dansatoare. În întuneric se văd doar feţele de masă în carouri albe şi roşii, pe care sunt aşezate sticle pântecoase cu vin Gutturnio dei colli piacentini. Clienţii sunt toţi de sex masculin şi aproape toţi deja beţi.

Mussolini se îndreaptă spre o masă dintr-un colţ unde îl aşteaptă trei bărbaţi. Este o masă separată, departe de ferestre, de la care poţi urmări uşor intrarea. În partea dreaptă se poate întrezări încăperea privată din care se aude tărăboiul făcut de un grup de tipografi socialişti care împart o masă. Când Benito Mussolini îşi dă jos jacheta şi pălăria, înainte să se aşeze, cei de la masa socialiştilor amuţesc preţ de o clipă. Apoi entuziasmul creşte. A fost recunoscut. Dintr-odată, devine subiectul central al conversaţiei.
Şi comesenii lui sunt persoane notorii. În dreapta lui se află Ferruccio Vecchi, student la Inginerie, din Romagna, la fel ca Mussolini, fondatorul mişcării futuriste, intervenţionist şi căpitan multiplu decorat din trupele Arditi. În ianuarie a fondat Casa de Ajutor Reciproc şi Federaţia Naţională a Trupelor Arditi din Italia. Cioc negru de muschetar, sfrijit, ochi adânciţi în orbite, tuberculos, seducător neabătut. Despre el se povestesc lucruri neverosimile şi extraordinare: rănit de peste douăzeci de ori, se zice că a cucerit o tranşee austriacă de unul singur, folosind doar grenade, şi că într-o noapte a tăvălit-o pe soţia colonelului său în patul conjugal, lângă soţul ei care dormea.
Latura sângeroasă a mesei este însă cea din faţa lui. Acolo stă aşezat un ins scund, îndesat, cu un gât de taur care-ţi lasă impresia că are capul aşezat direct pe trunchi. Buzele umede şi zâmbetul idiot de pe faţa-i bucălată evocă cruzimile desăvârşite din copilărie. Din când în când, copilul-taur îşi înalţă capul, îşi ţine respiraţia şi priveşte în gol, de parcă s-ar afla în faţa obiectivului unui fotograf. Nu doar postura, ci şi hainele îi sunt teatrale: sub vestonul militar gri-verzui poartă un pulover negru pe gât având brodat în centru un craniu alb cu un pumnal între dinţi. De centura care-i ţine pantalonii atârnă un alt pumnal, adevărat, cu mâner de sidef.
În vârstă de treizeci de ani, pe nume Albino Volpi, e tâmplar, acuzat de multiple infracţiuni de drept comun, înrolat în trupele Arditi, condamnat de instanţele de drept comun pentru insultarea unui funcţionar public, furt, intrare prin efracţie şi vătămări grave, iar de tribunalul militar, pentru dezertare. Despre el se spun poveşti extraordinare doar în şoaptă. Este

învăluit de două legende: una eroică şi una criminală. Posedat de violenţă, se pare că în timpul războiului obişnuia să se aventureze noaptea din proprie iniţiativă. Se furişa din ultima tranşee şi înainta în patru labe până la cea inamică, într-o tăcere desăvârşită, înarmat doar cu un pumnal, şi, pentru simpla plăcere de a auzi şuieratul sângelui arterial în contact cu aerul, tăia gâtul santinelei adormite. Se zice că avea un mod aparte de a ţine în mână cuţitul… A fost fără îndoială un „caiman al fluviului Piave“, trupele de comando care traversau noaptea cursul de apă pentru a-i asasina pe cei care stăteau de veghe pe malul controlat de austrieci. Goi, cu trupul mânjit de argilă cenuşie, pentru a se confunda cu vegetaţia de pe mal, caimanii străbăteau înot torenţii reci ca gheaţa din octombrie, pentru a aduce o moarte neînsemnată şi îngrozitoare în câmpul inamicului. De fapt, acţiunile lor nu au avut nici un rost, nici practic, nici strategic, şi totuşi caimanii au fost indispensabili pentru a câştiga războiul. Creaturi legendare, poate chiar inexistente, create poate de propagandă, păzeau un secret transmis de când lumea şi pământul: că noaptea este întunecată şi plină de terori.

„Lupta corp la corp nu mai există“, se spusese cu regret despre Primul Război Mondial. „Nici un criminal nu a fost vreodată un erou de război“, ziceau mereu ofiţerii principiali, cei onești. Bărbatul care stă în faţa lui Mussolini şi îşi afundă capul într-o caserolă de varză călită cu şorici, picioare şi capete de porc, aşa cum un animal şi-ar afunda râtul însângerat în măruntaiele prăzii, ar părea să dezmintă ambele afirmaţii.

La masa lui Mussolini se vorbeşte puţin. Mâncarea este consumată în tăcere, se priveşte cu posomorâre fundul paharului. Se ştie deja tot. Dar un ins corpolent şi zgomotos se îndreaptă spre ei, cu cravata neagră fluturând în vânt, cu pălăria cu bor lat într-o parte, şi începe să turuie vag despre incidente grave, explozii, bătălii sângeroase. Nu este limpede dacă e vorba despre o cronică sau o ameninţare. Mussolini îi face semn să tacă. Insul ameninţător şi delirant rămâne locului, cu gura deschisă, lăsând să se vadă un crater în locul celor doi incisivi superiori rupţi de o piatră azvârlită în timpul unei adunări din piaţă. Se numeşte Domenico Ghetti; şi el este tot din

Romagna, anarhist, exilat în tinereţe în Elveţia împreună cu Mussolini, anticlerical, necinstit, violent, complotist, nevoiaş.
Apoi însă, Mussolini îi face semn să se aşeze şi îi comandă o porţie de lasagna cu sos de roşii. Directorul ziarului Il Popolo d'Italia reuşeşte să meargă noaptea singur acasă şi datorită simpatiei pe care o stârneşte, dincolo de orice, în cercurile nespus de violente ale anarhiei milaneze. Ghetti începe să mănânce, şi peste masa soldaţilor Arditi se aşterne din nou tăcerea.
În schimb, se înteţeşte tărăboiul din încăperea privată. Oamenii dau pe gât vinul şi încep să cânte. Lucrătorii de la ziarul socialist Avanti!, care îşi are sediul pe via San Damiano, chiar în spatele via Cerva, cântă cât îi ţin plămânii „Drapelul roşu va triumfa!"[7]. Acum beau în cinstea zilei de 17 februarie, ziua în care Milano şi Italia, dezmeticite în grabă după victoria naţiunii împotriva vechilor duşmani austrieci, au descoperit cu spaimă că în viitorul lor apăruse un nou inamic: revoluţia bolşevică.
În ziua aceea memorabilă, patruzeci de mii de muncitori aflaţi în grevă au defilat până la arenă acompaniaţi de treizeci de fanfare, fluturând mii de steaguri roşii şi ţinând pancarte în care blestemau războiul victorios care tocmai ce se sfârşise. O sarabandă sadică, în care mutilaţii au fost expuşi ca dovezi vii îngrozitoare împotriva războiului dorit de padroni. Socialiştii îi scuipau în faţă pe ofiţerii în uniformă care până cu o zi în urmă le comandaseră să atace, cereau împărţirea pământului şi amnistie pentru dezertori.
Celuilalt Milano, cel naţionalist, patriotic, mic-burghez, care în 1915 trimisese zece mii de voluntari în război, şi Italiei lui Benito Mussolini li se păruse că în mulţimea aceea „înviaseră monştrii decadenţei", că lumea proaspăt pacificată „ceda în faţa unei boli".
Mussolini şi cei ca el fuseseră deosebit de impresionaţi de faptul că socialiştii puseseră femeile şi copiii să defileze în fruntea cortegiului. Ura politică strigată de gurile senzuale ale femeilor şi de cele ale copiilor cu caş la gură era înspăimântătoare, deconcertantă şi tulburătoare pentru genul de

mascul adult care îşi dorise războiul. Motivul era foarte simplu. Pentru acel bărbat autoritar, patriarhal şi misogin, urletele antimilitare şi antipatriotice ale femeilor şi copiilor prevesteau un lucru înspăimântător şi nemaiauzit: un viitor fără el. În timp ce cortegiul defila pe străzi, burghezii, negustorii şi hotelierii închiseseră iute ferestrele, trăseseră obloanele şi zăvorâseră uşile. Confruntaţi cu un astfel de viitor, se izolau în închisoarea prezentului.
În ziua următoare, Mussolini scrisese un editorial violent, „Împotriva fiarei care se întoarce“[8]. Paladinul intervenţiilor militare promisese cu solemnitate să-i apere pe cei morţi în război, în opinia lui insultaţi de manifestanţi, să-i apere până la ultimul „chiar şi cu preţul de-a săpa tranşee în străzile şi pieţele oraşului nostru“.
Cei de la masa socialiştilor au trecut acum la băuturi spirtoase, la grappa. Cheful e în toi. Înteţită de alcool, ura lor devine mai precisă. Numele lui Mussolini, „trădătorul“, răsună limpede, strigat de o voce răguşită.
La masa din colţ, Albino Volpi, ocupat să taie o bucată de şorici, îşi schimbă din instinct felul în care ţine cuţitul. Mussolini, palid, jignit de insultele foştilor săi tovarăşi, dar prudent, îl opreşte, clătinând imperceptibil din cap. Închide uşor ochii, îşi depărtează uşor buzele, trăgând aer printre dinţi, parcă îndurerat de cangrena lentă a unei suferinţe vechi, un amor tineresc, un frate mort de variolă.
Apoi „trădătorul“ îşi vine în fire. Întoarce capul, să vadă cine îl acuză. Întâlneşte privirea unui tânăr, să tot aibă vreo douăzeci de ani, pipernicit, roşcat, cu pielea deschisă la culoare acoperită de pistrui. Băieţandrul îl priveşte drept în ochi, mândru, de parcă ar fi contribuit la răscumpărarea unei umanităţi oprimate.
Mussolini îşi ia pălăria. Refuză subit escorta soldaţilor Arditi. În timp ce se îndreaptă spre ieşire, i se pare că îl vede cu coada ochiului pe Albino Volpi schimbând din nou felul în care ţine cuţitul.
Mussolini întoarce capul şi iese în stradă. „Soldaţi Arditi împotriva pacifiştilor, socialişti împotriva fasciştilor, burghezi împotriva muncitorilor, oameni de ieri împotriva oamenilor de mâine.“

Noaptea milaneză îl învăluie precum un câmp de două forţe amestecate care coexistă în arterele lui, lăsându-i senzaţia clară, constantă, că una din ele trebuie s-o ucidă pe cealaltă.
Acasă, în Foro Bonaparte, îl aşteaptă Rachele, soţia lui, şi doi copii. Dar este încă devreme. Hotărăşte să treacă din nou prin Bottonuto, să se oprească în vicolo delle Quaglie, să-şi verse toxinele din ziua aceea într-o prostituată, una dintre acele femei publice deopotrivă dorite şi disprețuite, pe care el şi alţi veterani ca el le numesc cu plăcere „pisoare vii“.
În timp ce străbate din nou pe jos via Cerva, lui Benito Mussolini i se pare că aude un urlet schingiuit dinspre restaurant. Dar nu e sigur. Poate că e doar orașul care urlă în somn.

[4] Cremă de cod (n.tr.)
[5] Onorevole – titlu atribuit în Italia membrilor Parlamentului (n.red.)
[6] Le Cinque Giornate, insurecţie din timpul Revoluţiilor de la 1848 care a declanșat primul război de independență italian (n.tr.)
[7] „Bandiera rossa trionferà!“, celebru imn revoluţionar italian (n.tr.)
[8] „Contro la bestia ritornante“ (n.tr.)

În cinstea ta, Mussolini, curajosul nostru, pentru opera ta; dar, pentru Dumnezeu, continuă să loveşti cu putere, pentru că încă există atât de multă „gândire învechită“ care ne blochează calea. Îţi suntem alături în spirit, dar în curând îţi vom fi alături şi fizic.

Telegramă din partea ofițerilor din al 27-lea batalion de atac publicată în Il Popolo d'Italia, 7 ianuarie 1919

Toate scursorile sociale s-au înarmat cu revolvere și pumnale, cu carabine și grenade… Acestor scursori li s-au alăturat tinerii din școli, îmbătați de romantismul belic, cu capul plin de aere patriotice, care pe noi, socialiștii, ne consideră „nemți“.

Giacinto Menotti Serrati, liderul aripii maximaliste
a Partidului Socialist Italian

Amerigo Dùmini
Florența, sfârşitul lunii martie, 1919

Totul merge prost. Nu sunt bani. Uneori fac foamea. Pentru ce au luptat oare?

Bărbatul care iese din spitalul militar de pe via dei Mille şchiopătează puțin. Mersul lui înclinat pare încă şi mai defectuos din cauza brațului stâng bandajat ce-i atârnă de gâtul zdravăn. E îmbrăcat cu vestonul desfăcut al soldaților Arditi, cu însemnele negre pe guler şi despicăturile lui laterale concepute astfel încât să poată scoate mai rapid grenadele. Pe brațul stâng, ascuns de bandaje, are un tatuaj înfățişând un scut şi o sabie romană cu mânerul de forma unui cap de sfinx. Pumnalul real, care îi atârnă de centură, este în schimb foarte vizibil. Îndesat şi corpolent, uşor descentrat din pricina infirmităților, ocupă tot trotuarul de pe partea cu calea ferată. Trecătorii care-l văd pe via dei Mille îl ocolesc, ba unii trec de-a dreptul pe cealaltă parte a străzii.

La spitalul militar, toți veteranii din batalioanele de atac repetă aceeaşi litanie furibundă: ce ruşine, au fost lăsați la vatră aşa, pe nepusă masă, ca atunci când dai afară un servitor. Mai întâi, generalii au vrut să-i umilească, punându-i să umble luni întregi prin ploaie şi noroi după încheierea războiului, pentru a le impune ceva din disciplina căreia nu îndrăzniseră să-i supună când îi trimiseseră asupra tranşeelor inamice; apoi politicienii i-au umilit concediindu-i noaptea, în tăcere. „Pentru a nu provoca pe nimeni", aşa li se spusese. Şi pe cine n-ar fi trebuit să provoace, mai exact? Pe cei care nu-şi făcuseră stagiul militar, pe defetişti, pe socialiştii care demoralizaseră trupele, cauzând retragerea de la Caporetto, pe cei precum Treves, care urlase în parlament „nici o altă iarnă în tranşee", pe bigoții papali care numiseră măcelărirea tovarăşilor lor un „masacru inutil". Şi, pentru a le mulțumi pe aceste canalii, îi lăsaseră la vatră aşa, în întuneric, fără cântec,

fără flori, fără străzi pline de drapele. Eroii s-au întors la viaţa civilă pe furiş, ca nişte hoţi în casa Domnului.
Bărbatul îşi târăşte picioarele pe via degli Artisti, în borgo dei Pinti, spre centrul Florenţei. I-au spus că s-ar putea să găsească ajutor la Confraternita della Misericordia. Acolo dispun de un serviciu de transport pentru invalizi. Poate că se găseşte ceva şi pentru el. Întocmai, pentru că, în timp ce ei îşi riscau pielea pentru patrie, dezertorii de acasă le furau locurile de muncă, şi acum laşii s-au aranjat, iar soldaţii flămânzesc. În Franţa, veteranii victorioşi au defilat pe sub Arcul de Triumf al lui Napoleon, în toate ţările au fost întâmpinaţi cu laude, în timp ce pe ei, care au distrus unul dintre cele mai mari imperii din istorie, care s-au epuizat într-o epopee uriaşă, i-au trimis acasă pe întuneric şi pe furiş. Fără marşuri spre Viena, fără parade, fără colonii, fără Fiume, fără vreo indemnizaţie, fără nimic. Totul merge prost. Se trăieşte de pe-o zi pe alta. Pentru ce au luptat oare?
Faţada domului, din marmură policromă, străluceşte în lumina soarelui primăvăratic. Cupola imensă a lui Brunelleschi, cea mai mare cupolă zidită construită vreodată, pare să celebreze gloria unui popor care, după Caporetto, a găsit puterea necesară pentru a triumfa asupra lui însuşi. Dar acum Italia se precipită din nou în abis, e măcinată de greve şi de sabotajele „Roşiilor“ care vor s-o cedeze Moscovei, de parcă ei n-ar fi tot italieni, de parcă ar trebui să ne ruşinăm de glorie. Pentru a ispăşi. Pentru a ispăşi spiritul războiului. Aşa a urlat în parlament onorabilul Treves. Iar acum vor să-i facă pe cei care au plătit deja cu sudoarea şi sângele lor, pe intervenţionişti, pe veterani, pe răniţi, pe fraţii care au rezistat în nopţile acelea pe podişuri, să plătească pentru victorie. Guvernul Nitti sprijină această fraudă. Îi umileşte pe băieţii de la Piave acordându-le amnistie dezertorilor, vrea să lichideze războiul victorios drept un demers eşuat. Ba chiar le-a cerut veteranilor să-şi lase uniforma acasă, mereu pentru „a nu provoca“. Avanti! repetă aceste lucruri, proclamând că italienii ar fi „învinşii dintre învingători“. Şi are dreptate. Totul se destramă în această retragere nesfârşită. Totul merge prost.

– Jos cu capitalismul! strigă un grup de zidari care pavează piaţa în faţa intrării laterale a catedralei Santa Maria del Fiore.
Au ceva de împărţit cu el, îl insultă pe soldatul neobrăzat în uniformă care se îndreaptă şontâc, cu braţul atârnându-i de gât, spre sediul asociaţiei Misericordia. Îl acuză că şi-ar fi dorit războiul imperialist al stăpânilor. Îl numesc „asasin“, „ticălos“.
Intrarea în asociaţia caritabilă se află la doar câţiva paşi distanţă; muncitorii sunt vreo şase, soldatul e unul singur, în stare proastă. Dar e şi alb la faţă de furie. S-a înrolat voluntar în „Compania morţii“ a lui Baseggio, nu ca să-şi economisească forţele, ci pentru că îi plăcea aventura, aşa cum îi plăcuse şi în copilărie, în America, acel continent al cărui nume îl poartă; a luptat în bătălia de la Monte Sant'Osvaldo, în Valsugana, unde întregul batalion a fost distrus într-un atac frontal asupra poziţiilor inamice; la Vittorio Veneto, pe Pertica, un vârf de necucerit al Monte Grappa, înalt de 1 500 de metri, luat austriecilor palmă cu palmă, a fost rănit de o rafală de focuri de mitralieră de pe o aeronavă inamică, dar a refuzat îngrijirea medicală şi s-a întors în prima linie, unde, trei zile mai târziu, a fost rănit din nou, de un fragment de cartuş explodat în baterie. A fost elogiat public de Baseggio în faţa generalului Grazioli pentru cucerirea unui adăpost în Valsugana şi a fost decorat cu o medalie de argint şi o cruce de război; poartă războiul în oasele anchilozate ale mâinii stângi; şi-a folosit permisia specială pentru o călătorie chinuită în Albania, împreună cu tovarăşul lui de arme, Banchelli, unde au căutat în zadar mormântul fratelui lui, Albert, locotenent în batalionul 35 din regimentul de bersalieri, căzut în luptă cu un an în urmă. Pe el, pe cel care poartă numele unui continent al aventurii, mişeii îl numesc ticălos.
E insuportabil. Mai bine ar fi rămas acolo, sus, să fertilizeze pământul, printre dolinele de pe Monte Grappa.
Soldatul se opreşte în mijlocul pieţei.
– Laşilor! strigă ducându-şi mâna la pumnal.
Se năpustesc asupra lui într-o clipită. Un ins fără cămaşă, scund şi solid, îi sare în faţă şi-i trage doi pumni în dinţi. Soldatul victorios e deja la pământ,

scuipat şi lovit cu picioarele. Tace, nu urlă, nu imploră, dar trupul lui puternic de bărbat adult, întors în doar câteva secunde cu douăzeci şi cinci de ani în urmă, în poziţie fetală, dezvăluie catedralei Santa Maria del Fiore o rugăminte neechivocă şi patetică. Nu-i răspunde nimeni. Primul muncitor care l-a atacat îi rupe însemnele de Ardito de pe veston şi i le îndeasă în gură.
Aşa îl găsesc brancardierii asociaţiei Misericordia: ghemuit ca un fetus adult. Aşa îl pun pe targă. Nu e rănit grav, doar contuzii, zgârieturi, mai un dinte rupt, dar s-ar părea că în lumea lui nu se mai găseşte nici un motiv întemeiat ca să-şi reia poziţia de drepţi. Doar mai târziu reuşeşte să vorbească din nou, pentru a clarifica o chestiune de accente cu poliţistul care-i notează datele personale în vederea întocmirii procesului-verbal.
– Dùmini, precizează el, Amerigo Dùmini. Cu accentul pe prima silabă. Ca în Toscana.

Filippo Tommaso Marinetti, Benito Mussolini
Milano, 15 aprilie 1919

Astăzi e tăcere deplină. Milano îşi ţine răsuflarea.
De la miezul nopţii, vatmanii şi muncitorii de la gaze din tura de noapte nu s-au mai întors la muncă. Nici una din liniile situate la nord de centrul oraşului nu funcţionează. Serviciile publice sunt suspendate. Cele câteva sute de fabrici în care lucrează populaţia imensă din cel mai industrializat oraş din Italia sunt toate închise. Fără excepţie. Nici măcar un muncitor nu s-a prezentat la muncă.
Masa proletară se află toată la periferie, dar de data aceasta greva a afectat şi centrul. Toate magazinele, locurile de întâlnire de pe corso Vittorio Emanuele, din piazza del Duomo, din Galleria sunt închise. Aşa cum e închis totul în toate districtele din oraş. Băncile sunt păzite de autorităţi sau de armată, dar sunt închise. Birourile municipale sunt închise. Birourile comerciale sunt închise.
Cu două zile în urmă, în dimineaţa zilei de 13 aprilie, după un schimb de focuri cu poliţia, o adunare socialistă din piazza Garigliano s-a soldat cu mai mulţi răniţi şi un mort. Ar fi trebuit să vorbească Filippo Turati, dar, fără să se ştie de ce, fostul lider al socialismului reformat şi umanist nu şi-a făcut apariţia. Atunci, în locul lui a luat cuvântul Ezio Schiaroli. Anarhistul revoluţionar l-a atacat cu violenţă pe Mussolini şi i-a incitat pe muncitori să preia puterea prin violenţă. Când poliţia călare a şarjat brutal pe via Borsieri, pentru prima oară, mulţimea a reacţionat. Pietre azvârlite, vandalism, ciomăgeli. O încăierare aprigă. Poliţiştii şi carabinierii au rămas uluiţi. Şi au fost forţaţi să se retragă, împinşi de masa de participanţi la adunare care nu ceda. Apoi s-a apelat la trupele de artilerie: militarii au deschis focul asupra poporului, aşa cum au făcut de aproape un secol. Poporul a reacţionat, proclamând o grevă generală în data de 15 septembrie.

Acum totul indică spre o altă vărsare de sânge. Ca de obicei, spirala de violenţă escaladează, de la un masacru proletar la altul.
De patruzeci şi opt de ore, Milano se află într-o stare de veghe neîntreruptă. Nu se mai respiră. Încordarea nervoasă a devenit insuportabilă. S-a răspândit, scrie Mussolini în ziarul lui, o „panică imbecilă“, asemănătoare celei care pune stăpânire pe om atunci când se anunţă o ofensivă inamică. Dar de luni de zile aşteptarea agonizantă marchează starea de spirit a locuitorilor. Avanti!, condus de Giacinto Menotti Serrati, fost încărcător de cărbuni leninist care în 1914 l-a înlocuit chiar pe Mussolini la conducerea ziarului socialist, îi menţine zilnic pe proletari într-o stare de alarmă din cauza valului revoluţionar iminent. Val care, între timp, cuprinde deja Europa.
În noiembrie, în München, Kurt Eisner a declarat Bavaria drept republică socialistă. În februarie, Anton Graf von Arco auf Valley, un aristocrat din München respins de lojile secrete de extremă dreaptă pentru că era fiu de evreu, l-a împuşcat. În 6 aprilie, socialiştii care se luptau cu comuniştii pentru putere au proclamat „Republica Sovietică a Bavariei“, guvernată de Ernst Toller, un autor de comedii întru totul incompetent. Responsabilul cu afacerile externe, care fusese deja tratat de câteva ori într-un spital de psihiatrie, a declarat război Elveţiei pentru că aceasta a refuzat să împrumute şaizeci de locomotive Bavariei sovietice. Guvernul Toller s-a prăbuşit după şase zile, fiind înlocuit de comunişti, conduşi de Eugen Levine, aclamat de muncitori drept un „Lenin german“. Cu câteva zile înainte, la 21 martie, în Budapesta, Sàndor Garbai şi Béla Kun proclamaseră de asemenea Republica Sovietică Ungaria, aliindu-se cu Rusia condusă de Lenin, şi, pentru a recupera teritoriile pierdute în urma înfrângerii suferite în război, invadaseră Slovacia şi atacaseră România.
Aşadar, de luni întregi, orice zi e o veghe. În timp ce ascultă cuvintele înflăcărate ale tribunilor, sutele de mii de proletari care s-au strâns în această dimineaţă de 15 aprilie 1919 pe arena din Milano adulmecă izul vag

de sânge din aer şi simt cum se apropie revoluţia şi teroarea pe care o aduce cu ea. Toţi, absolut toţi, se aşteaptă la un cataclism.
După-amiaza devreme, fără vreun plan făcut dinainte, atrasă parcă de magnetismul dezastrului, o avangardă formată din câteva mii de manifestanţi se separă de cortegiul uriaş şi invadează via Orefici, luând-o spre dom. Protestul se revarsă din stadion în piaţă, îndreptându-se spre revoluţie. Perioada postbelică se grăbeşte. Nu se poate trăi zilnic cu o apocalipsă la orizont.

În piazza del Duomo, de cealaltă parte a cordonului de soldaţi înghiţit iute de cortegiul socialist, bărbatul care se adresează cu înflăcărare adunării puţin numeroase de civili, ofiţeri, studenţi, soldaţi Arditi şi fascişti, ţinându-se de leul de marmură sculptat pe soclul monumentului ecvestru închinat lui Victor Emanuel al II-lea, primul rege al Italiei, este un poet. Se numeşte Filippo Tommaso Marinetti şi în 1909 a fondat prima avangardă istorică a secolului XX. Manifestul lui pentru o mişcare poetică futuristă a rezonat în întreaga Europă, de la Paris la Moscova; propune distrugerea muzeelor, a bibliotecilor, a academiilor de orice fel, asasinarea clarului de lună şi omagierea mulţimilor măreţe frământate de muncă, de plăcere sau de revoltă, glorificarea războiului, care este „singura igienă a lumii“, a militarismului, a patriotismului, a gestului distrugător al eliberatorilor, a ideilor frumoase pentru care se moare şi a dispreţului faţă de femei.
După ce l-a celebrat în cuvinte pe timp de pace, în 1915 poetul a cunoscut în persoană războiul îndelung elogiat. Lăsând în urmă luxurile burgheze ale clădirii de pe corso Venezia în care locuia, mobilată în stil egiptean, s-a înrolat voluntar în trupele alpine, a luptat, a fost rănit, s-a întors pe front, a gustat din înfrângerea de la Caporetto şi apoi din triumful de la Vittorio Veneto la volanul unei maşini blindate Lancia modelul 1Z.
Acum, coborând de pe leu la baza monumentului cu regele călare, Filippo Tommaso Marinetti, pe un ton poruncitor, le ordonă spectatorilor, care îl

privesc perplecşi îmbrăcaţi în hainele lor gri, cu meloane pe cap, să se alăture coloanei de contramanifestanţi. Lupta nu îngăduie poziţii terţe, nu este loc pentru neutralitate.
– Nu fiţi spectatori! le strigă fondatorul futurismului civililor neutri care trec prin Galleria. Nu fiţi spectatori!
Între timp, la baza monumentului, toţi simt că atacul socialiştilor se apropie.
– Iată-i! Iată-i! strigă cineva.
Alarmă falsă. Fabricantul de produse chimice Ettore Candiani, care preia cuvântul de la Marinetti, începe să vorbească. Nimeni nu-l ascultă.
– Iată-i! Iată-i!
Soldaţii Arditi scot revolverele.
Preţ de o clipă, cele două facţiuni se înfruntă de-o parte şi de cealaltă a cordonului de carabinieri care au blocat ieşirea dinspre via dei Mercanti. În faţa coloanei socialiste sunt din nou femeile, ţinând sus un portret de-al lui Lenin şi drapelul roşu. Îşi cântă fără stăpânire, cu bucurie, imnurile închinate libertăţii. Cer o viaţă mai bună pentru copiii lor. Sunt convinse că se află acolo ca să mărşăluiască în paradă, să-şi interpreteze menuetele revoluţionare. În fruntea celuilalt cortegiu, mult mai puţin numeros, sunt oameni care în ultimii patru ani au convieţuit zilnic cu uciderea. Discrepanţa dintre ele e grotescă. Felul lor diferit de-a se raporta la moarte cască un hău între cele două grupuri.
Cordonul de carabinieri se desface. Dinspre piazza del Duomo, ofiţerii în uniformă şi soldaţii Arditi înaintează aleatoriu, de parcă ar fi fost ceva normal, cu revolverele în mână. Bătălia în sine durează circa un minut.
Din partea socialiştilor, care sunt cu miile, zboară pietre, câteva bâte. Din partea ofiţerilor, soldaţi Arditi şi futurişti, care sunt câteva sute, erup focuri de armă. Se trage mai întâi în aer, apoi înspre coloana socialistă. Preţ de câteva clipe, coloana insistă, apoi rămâne uluită şi amuţeşte. În acel interludiu scurt nu se mai cântă. Femei şi bărbaţi se holbează perplecşi la monştrii aceia în uniformă care se opresc în faţa lor. Soldaţii Arditi dau

năvală ca nişte actori neaşteptaţi pe o scenă care nu le luase în calcul prezenţa.
Încă o clipă, şi coloana socialistă se destramă. Ruptura este precipitată, mânată de o panică dementă. Două mii de bărbaţi şi femei, care până în urmă cu un minut ridicau în slăvi revoluţia, se aruncă la pământ. De acolo îi privesc îngroziţi pe duşmanii care înaintează lent, negrupaţi, reîncărcându-şi calm revolverele. Mulţi dintre ei se apleacă la pământ, ghemuiţi între treptele clădirii Loggia dei Mercanti. Ofiţerii din picioare însă pun la loc arma din dotare conformă rangului lor militar şi o apucă pe cea pe care o consideră mai adecvată pentru pedepsirea inferiorilor. Acum oamenii o rup la fugă. Mesele de muncitori terorizaţi sunt ciomăgiţi. Sângele se scurge pe trepte. În timp ce-i lovesc pe manifestanţi, ofiţerii şi soldaţii Arditi îi iau în derâdere:
– Să vă auzim cum strigaţi: „Trăiască Lenin!“ Strigaţi: „Trăiască Lenin!“
Un tânăr întins pe jos, tulburat, întinde câteva lire, de parcă aşa le-ar putea cumpăra iertarea.
Marinetti, care se ciondăneşte cu un muncitor îndesat, sfârşeşte în fereastra unei gherete de portar. Doi soldaţi Arditi îl scot de sub atacator. Poetul trebuie să intervină ca să nu-l ucidă.
Acum toţi, cu revolverele în mână, coboară pe via Dante, trăgând focuri în aer, străjuiţi de ziduri de ambele părţi. Mânuind bâte. Strada se goleşte. Fratele lui Filippo Corridoni, martir intervenţionist căzut în primul an de război, se întoarce de la Foro Bonaparte cu braţul drept însângerat. Acolo, la două sute de metri depărtare, manifestanţii socialişti încă se strâng pe monumentul din marmură ridicat în cinstea lui Garibaldi. Un orator de pe soclu continuă să strige adunarea. Continuă să-şi strige, hipnotizat parcă de o mantra, ritualul:
– Trăiască Lenin!
Un soldat Ardito scoate pumnalul şi, singur, străbate cu iuţeala unui proiectil strada pustie. Escaladează monumentul, îl înjunghie pe comunist. Dintr-odată, monumentul se albeşte. Adunarea a luat sfârşit.

Când se întorc triumfători în piazza del Duomo, atacatorii se adună din nou în jurul monumentului de la care au pornit, cel cu regele călare. Marinetti e obosit, epuizat, cu pieptul vânăt. Se insistă ca poetul să vorbească din nou. Nimeni nu-şi va aminti ce a spus.

După ce ai zdrobit inamicul, dă-i foc casei. Iar casa socialiştilor este ziarul lor. Redacţia din Milano a ziarului Avanti!, emblema socialismului italian, se află pe via San Damiano, traversată încă de un canal. Spre seară, când atacatorii ajung acolo, o găsesc apărată de un cordon de soldaţi în uniformă. Soldaţii li se împotrivesc fără tragere de inimă: mulţi dintre protestatari le-au fost comandanţi în timpul războiului. Apărarea se transformă curând în asediu.

Apoi, dintr-odată, o împuşcătură, mai mult ca sigur trasă de socialişti în interiorul clădirii, cel mai probabil declanşată de groază, îl doboară pe unul dintre paznicii militari. Numele lui este Michele Speroni, are douăzeci şi doi de ani şi este lovit din spate. Sângele îi ţâşneşte din ceafă. Unul dintre ofiţeri iese din grupul de fascişti şi soldaţi Arditi, se apleacă să ridice casca soldatului ucis de socialişti. Ofiţerul spune ceva, urlă, dar nici aici nu ascultă nimeni. Se creează o mică deschidere în cordon, ca să permită trecerea tărgii pe care este transportată victima. Pe acolo pătrund atacatorii.

Urmează alte câteva focuri de armă din interiorul clădirii, înainte ca soldaţii Arditi să escaladeze ferestrele, folosind grilajele de fier de la parter ca puncte de reazem. Odată intraţi, nu găsesc pe nimeni rămas să apere casa. Socialiştii au fugit cu toţii pe uşa din spate. Începe prădarea. Metodică, competentă, necontestată.

Fac totul praf şi pulbere. Stropesc cu lichide inflamabile fiecare încăpere, golesc canistrele pe tomurile legate, răstoarnă birourile, distrug maşinile de scris şi fişierele. Materialele istorice sunt sfărâmate cu ciocanul. Totul se prăbuşeşte la pământ, tavanele se decojesc de la căldura incandescentă, mii de imagini litografiate ale lui Lenin, pregătite pentru a fi trimise în toată

Italia, zboară pe fereastră. Totul este făcut praf. Cu calm, cu precizie, de parcă ar fi experţi în distrugere. Nu sunt lupte corp la corp, nici dispute în acest atac. Nu sunt idei, nici măcar din cele brutale şi răzbunătoare. Ci doar pură devastare.
Singurul obstacol îl reprezintă rotativele. Maşinăriile grele ale tipografiei nu se lasă zgâriate de bastoanele şi nici măcar de pumnalele soldaţilor Arditi care le dau târcoale fermecaţi, ca nişte maimuţe mari în jurul unui meteorit căzut din cer.
După câteva minute de incertitudine, iese în faţă un tânăr uriaş, îi împinge pe soldaţi la o parte şi mânuieşte o bară de fier. Instrumentul e deja învăţat să lovească. Tânărul, pe nume Edmondo Mazzucato, poartă uniforma trupelor Arditi, cu flăcările negre pe reverele vestonului şi diverse medalii sub însemne. Orfan, nevoiaş, închis din pruncie într-un colegiu salezian, Mazzucato şi-a pierdut primul loc de muncă la cincisprezece ani pentru că aderase la greva generală din 1904. Intolerant, rebel, violent, după ce s-a mutat la Milano şi a îmbrăţişat ideile anarhiste a fost încarcerat de mai multe ori, atât de autorităţile civile, cât şi de cele militare. În 1909 l-a snopit în bătaie pe un caporal care, din pură duşmănie, i-a refuzat o permisie. Acest proscris antisocial a lucrat încă de mic ca magazioner, vânzător, copist, vânzător ambulant, apoi şi-a găsit drumul învăţând meseria de culegător-tipograf, mereu pentru publicaţii anarhiste, libertare şi revoluţionare. La izbucnirea războiului, şi-a găsit şi vocaţia: după ce s-a înrolat voluntar, a fost promovat şi decorat de mai multe ori pe câmpul de luptă pentru merite militare.
Acum este limpede că Mazzucato, trecut şi el din tabăra socialistă în cea adversă, ca mulţi alţi fascişti, mai are să le dea o ultimă învăţătură exemplară tovarăşilor lui de luptă: ridică bara de fier, le-o arată bine tuturor, apoi o înfige între angrenajele echipamentelor tipografice cu o precizie ştiinţifică şi porneşte rotativele. Forţa brută a maşinăriei o face să se distrugă singură. Tânărul fost tipograf al presei revoluţionare îşi distruge propriul trecut.

Jumătate de oră mai târziu, întreaga clădire este înghiţită de flăcări. Pe via San Damiano poliţia asistă la spectacolul incendiului spate în spate cu cei care l-au declanşat. Pompierilor li se interzice să intervină, pentru ca rugul să apuce să se mistuie.

Este deja noapte când, la redacţia ziarului Il Popolo d'Italia, Marinetti îi povesteşte despre evenimentele din acea zi memorabilă directorului care nu a participat la ele. În realitate, se purtase o discuţie secretă cu manifestanţii în seara de 14, dar după aceea Mussolini nu s-a clintit din biroul lui minuscul în toată ziua aceea plină de evenimente. Nu a ieşit nici măcar ca să ia prânzul. La miezul zilei a comandat prânzul de la o trattoria din apropiere şi l-a consumat la o masă mică de pe palierul scării exterioare, verificând între înghiţituri că revolverul lui cu ţeavă scurtă şi cu dublă acţiune funcţiona. Dar nu a ieşit deloc din redacţie.
Acum ascultă aşezat la masa din biroul lui deplorabil. În spatele lui, pe peretele tapetat cu un model floral îngălbenit, este expus drapelul trupelor Arditi. Pe birou, printre harababura de hârtii, ziare vechi şi telefonul cu manivelă, se află trei grenade Sipe şi un revolver. În stânga, pe o etajeră cu cinci rafturi se găseşte un serviciu de ceai; lângă ea sunt un coş de gunoi pentru hârtii şi un taburet, ambele instabile pe podeaua de gresie veche, murdară şi denivelată, formată din hexagoane albe şi magenta.
În timp ce Marinetti povesteşte, Mussolini încuviinţează din cap. Priveşte însă fix la tăbliţa de lemn pe care Ferruccio Vecchi o ţine în mână încă de când a păşit în încăpere. E plăcuţa care a fost smulsă de pe intrarea redacţiei Avanti!, şi e limpede că peste câteva minute, după ce poetul îşi va fi încheiat la chanson de geste, trofeul îi va fi înmânat într-o ceremonie omagială. Benito Mussolini va trebui să ia scalpul inamicului ucis şi să li-l arate de la balcon soldaţilor Arditi care vociferează în curte. Biroul minuscul al directorului răsună deja de scandările goliardice venite din stradă:
– Olé, olé… Avanti! nu mai e! Olé, olé… Avanti! nu mai e! Olé, olé…

În timp ce ascultă, Mussolini îşi mângâie capul ras, gri-albăstrui, pe care a început să-i crească din nou părul. Cu cinci ani în urmă, el era directorul ziarului Avanti! şi, adorat de cititori, îl adusese la un tiraj nemaiatins până atunci. Acum e pe punctul de a călca pe cadavrul lui.
Marinetti a terminat. Vecchi îi înmânează plăcuţa de lemn. Preţ de o clipă, Mussolini se trage în spate, într-un impuls de-a refuza. Măruntaiele ies la iveală, intestinele se împrăştie, metru după metru, pe podeaua de gresie. Pe acel scaun, sub drapelul grotesc bătut în cuie pe tapetul cu flori îngălbenit, stau doi bărbaţi şi doi directori. Taţi şi fii.
– Aceasta este o zi a revoluţiei noastre, proclamă după câteva minute directorul ziarului Il Popolo d'Italia către soldaţii Arditi îngrămădiţi în curtea scârboasă. A avut loc primul episod al războiului civil.
Sentinţa este pronunţată. De atunci înainte, o mică patrulă de veterani înarmaţi va campa la subsol pentru a păzi ziarul. O veche mitralieră Fiat va fi montată pe acoperiş cu bătaie spre stradă, iar la intrarea pe alee va fi instalată o barieră de tip chevaux de frise, pentru a apăra un ziar de circulaţie naţională de parcă ar apăra un comandament dintr-o zonă de război.
În noaptea aceasta însă, Mussolini insistă să se întoarcă acasă singur. După ce termină paginarea, la ora trei dimineaţa opreşte o trăsură publică trasă de o mârţoagă. Merge în Foro Bonaparte, colţ cu via Legnano.
În timp ce fiara istovită înaintează cu greu pe dalele de piatră, solitudinea pasagerului e desăvârşită. O distanţă de nedepăşit îl separă de umanitate.

În ziua de 15 aprilie hotărâserăm, împreună cu Mussolini, să nu organizăm o contrademonstraţie, deoarece prevăzuserăm că avea să izbucnească un conflict şi ne îngrozeşte ideea de a vărsa sânge italian. Contrademonstraţia noastră a avut loc spontan, din voinţa invincibilă a poporului. Am fost constrânşi să reacţionăm la provocarea premeditată a laşilor… Intervenţia noastră este menită să afirme dreptul absolut deţinut de patru milioane de soldaţi victorioşi care trebuie să conducă şi care vor conduce singuri noua Italie, cu orice preţ. Nu vom provoca, dar dacă vom fi provocaţi, vom adăuga câteva luni la cei patru ani de război…

Proclamaţie afişată pe zidurile din Milano la 18 aprilie 1919, semnată de Ferruccio Vecchi şi de Filippo Tommaso Marinetti

Deplângem cu sinceritate faptul că a curs sânge pe străzile din Milano, vărsare de sânge care ne-a durut mai tare decât pierderea unei bătălii; dar cel care nu are dreptul să se plângă, cel care nu are dreptul să protesteze este însuşi Avanti!, promotorul „terorii roşii“, promotorul războiului civil. Oare au crezut pe via San Damiano că puteau semăna din plin ura împotriva intervenţioniştilor şi patrioţilor, că puteau întocmi liste de proscriere, că puteau proslăvi dictatura proletariatului drept redde rationem pentru cei care şi-au iubit patria, fără să aibă parte de o reacţie imediată şi imperioasă?

Pietro Nenni, fondatorul Fasciei de luptă din Bologna, Il giornale del mattino, 17 aprilie 1919

Au fost adăugate şi alte nume pe lista lungă a morţilor noştri. Ziarul nostru, Avanti!, a fost redus la tăcere pentru o singură zi, deoarece mâine, prin eforturile noastre şi ale voastre, se va ridica mai înflăcărat şi mai rebel în apărarea drepturilor noastre. Mândri de solidaritatea de care a dat dovadă întregul proletariat al Italiei, de acea disciplină necesară în anumite momente istorice, vă sfătuim ca mâine, vineri, să reluaţi munca.

Manifest al filialei milaneze a Partidului Socialist Italian,
17 aprilie 1919

Prin urmare, este de datoria noastră să nu reacţionăm la provocări premeditate, ci să consolidăm iniţiativele proletariatului cu tenacitate şi fervoare, în vederea pregătirii pentru greva generală care, urmând valul de neoprit al mişcării proletare internaţionale, trebuie să aibă drept obiectiv suprem al dictaturii proletariatului exproprierea economică şi politică a clasei dominante.

Moţiune a conducerii Partidului Socialist
întrunit la Milano în 20 aprilie 1919

Suntem aici ca să vă spunem cu o seninătate ce cu siguranţă nu se regăseşte în sufletul duşmanilor voştri: veţi da greş. Veţi da greş cu violenţa stradală, aşa cum veţi da greş cu violenţa magistrală şi legală.

Avanti!, ediţia din Roma, 22 aprilie 1919

În ziua de 15 aprilie, socialiştii maximalişti şi-au dezvăluit în plină zi sufletul filistin şi laş. Nu s-a încercat sau plănuit nici un gest de represalii…

Benito Mussolini, Il Popolo d'Italia, 16 aprilie 1920

Gabriele D'Annunzio
Roma, 6 mai 1919

Mulţimea enormă strânsă în piazza del Campidoglio e nemişcată; la fel de nemişcată ca statuia ecvestră a împăratului Marc Aureliu în jurul căreia s-a adunat. Aşteaptă toţi cu capetele lăsate pe spate şi privirile îndreptate în sus ca Gabriele D'Annunzio să apară în balconul Primăriei din Roma. Sunt zeci de mii de bărbaţi, cei mai mulţi tineri, robuşti şi întregi fizic, şi totuşi omul acela reuşeşte să-i facă să se simtă mutilaţi. Graţie metaforei „victoriei mutilate", născocită de poet, douăzeci de mii de tineri nevătămaţi şi voinici se simt acum de parcă le-ar lipsi un membru sau un organ. Şi îl adoră pentru asta.
Majoritatea sunt veterani din Primul Război Mondial, cel mai mare război din istorie, care cu mai puţin de un an în urmă, pe malurile fluviului Piave, au luptat eroic şi l-au învins pe inamicul ancestral al poporului italian; cu toate acestea, D'Annunzio reuşeşte să-i facă să se simtă ca nişte învinşi. Iar ei îl venerează pentru asta. Îl adoră şi-l venerează pe magicianul capabil să înfăptuiască miracolul alchimiei psihopatice care preschimbă cea mai mare victorie obţinută de Italia pe câmpurile de luptă într-o înfrângere umilitoare. Într-adevăr, în dimineaţa zilei de 6 mai 1919, când mulţimea uriaşă aşteaptă nemişcată la baza monumentului ecvestru al lui Marc Aureliu ca alchimistul înfrângerii să vorbească de la balustrada Capitoliului, sentimentul de umilire, de eşec şi injustiţie a devenit deja unanim în Italia. Au fost de ajuns doar două săptămâni ca să se ajungă la asta.
În 24 aprilie, prim-ministrul Orlando şi ministrul său de externe, Sonnino, au plecat abrupt de la Conferinţa de Pace de la Paris. În Tratatul de la Londra din 1915, care stabilea condiţiile intrării în război alături de Rusia, Franţa şi Marea Britanie, Italiei i se promisese în caz de victorie Dalmaţia, care fusese timp de secole posesiunea Republicii Veneţiene. Pe deasupra, în opinia naţionaliştilor, noua doctrină a autodeterminării popoarelor

promovată de Wilson i-ar fi acordat Italiei şi Fiume, un mic oraş de frontieră cu o populaţie majoritar italiană, exclusă din acordurile de la Londra. Sloganul lor este: „Tratatul de la Londra şi, în plus, Fiume“. Dar preşedintele Statelor Unite ale Americii, conducătorul jocului diplomatic, nu pare dispus să accepte revendicările aliatului său italian.
La 23 aprilie, Wilson, evitându-i şi umilindu-i pe reprezentanţii Italiei, s-a adresat direct poporului italian într-o scrisoare lungă publicată într-un ziar francez, în care îi explica cu afecţiune aliatului minor motivele dublului său refuz: nici Dalmaţia, nici Fiume. Poate că au existat şi motive întemeiate, dar cel perceput ca predominat a fost dispreţul. Acel dispreţ emanat de tonul paternalist cu care, în scrisoarea adresată italienilor, noul stăpân bonom al lumii îi instruia pe cei cărora Mussolini le spune „studenţii victoriei lui“. Se zvoneşte chiar că, în privat, premierul francez Clemenceau, în acord cu Wilson, îl descrie pe colegul lui italian, Orlando, drept „un tigru vegetarian“.
După abandonarea tratativelor de la Versailles, dezamăgirea din Italia a căpătat numaidecât o înfăţişare de dramă. Tovarăşii de ieri le refuză ceea ce le-au promis cu preţul a şase sute de mii de morţi. Conferinţa de pace, observă Ivanoe Bonomi, „pare a fi scăldată în lumina unei ambuscade“.
Plecarea delegaţilor italieni din Paris a fost un gest răsunător şi mândru. Se zice că diplomatului care ameninţa cu consecinţe economice grave în urma rupturii italiene, Sonnino i-ar fi răspuns: „Suntem un popor cumpătat şi cunoaştem bine arta muritului de foame“. Poporul şi-a primit purtătorii de cuvânt cu o exaltare de autocompătimire plină de mândrie. În ultima săptămână din aprilie, pieţele din întreaga Italie s-au aprins de revendicări privind Dalmaţia şi Fiume. Ca niciodată până atunci, italienii s-au adunat în jurul guvernanţilor lor însufleţiţi de un sentiment comun de pierdere. S-a mizat totul pe alura universală a înfrângerii, pe plăcerea intensă a dezastrului. Un rămăşag categoric periculos.
În parlament, Filippo Turati, şeful nedisputat al aripii reformiste a Partidului Socialist, i-a avertizat pe oameni în privinţa riscurilor acelui rămăşag hazardat, atacându-i cu violenţă pe Orlando şi Sonnino: „Fie ştiţi cu o

certitudine matematică faptul că se poate ajunge la o înţelegere… Dar, atunci, la ce bun această incitare a opiniei publice?… Fie nu sunteţi siguri de rezultat, şi atunci incitarea pe care aţi provocat-o vă întemniţează, vă elimină orice cale de întoarcere care să nu fie profund umilitoare.“ O profeţie uşor de făcut.

În realitate, la conferinţa de pace, Wilson şi ceilalţi maeştri ai victoriei au continuat liniştiţi să poarte tratative şi să decidă noile frontiere ale lumii fără italieni. Timp de cincisprezece zile de orgasm patriotic, în timp ce liberalii, naţionaliştii şi fasciştii italieni sunt hipnotizaţi de anumite stânci din Marea Adriatică, la Paris aliaţii îşi împart coloniile germane din Africa şi Imperiul Turc din Orientul Apropiat. La numai două săptămâni după plecarea lor mândră, Orlando şi Sonnino sunt, aşadar, constrânşi să se întoarcă la Paris cu coada între picioare. Daunele morale sunt uriaşe. Un popor care se amăgise că se putea împotrivi de unul singur tuturor plonjează în disperare. Câtorva milioane de ţărani pacifişti, care nu ştiau nimic despre lume, care timp de patru ani au luptat într-un război mondial, în tranşee, fără să le fie foarte clar pe ce sol fuseseră săpate, li se spune că şi-au tăiat venele pentru nimic, că rana sângerează în zadar. Dezamăgirea explodează în ei precum o durere aproape disperată.

Trenul cu care au călătorit toată noaptea Sonnino şi Orlando, cu sufletul la gură, pocăiţi, nerăbdători să nu rateze întâlnirea cu delegaţiile germane, intră în Paris chiar pe când Gabriele D’Annunzio se arată în sfârşit în balconul Capitoliului. Devine numaidecât limpede că magicianul are de gând să păstreze rana larg deschisă. Acoliţii lui întind un tricolor imens pe balustrada de pe dealul Quirinal.

D’Annunzio mângâie cu mâna-i fină şi încărcată de bijuterii tricolorul în care a fost înfăşurat trupul neînsufleţit al lui Giovanni Randaccio, căpitan de infanterie, prietenul lui apropiat, căzut în cea de-a zecea bătălie de la Isonzo în timpul unui asalt sinucigaş, instigat de poet, asupra unui deal aflat la gura râului Timavo. Rana trebuie să sângereze în continuare. Pe simbolul „victoriei mutilate“, sângele închegat al infanteristului este o pată roşie

întunecată pe roşul vermillon al drapelului care scânteiază în bătaia soarelui din Roma. Mulţimea adunată sub balcon, încă nemişcată, contemplă drapelul şi îşi pipăie pe ascuns trupul, căutându-şi membrul lipsă.
Gabriele D'Annunzio, îmbrăcat în uniforma albă de gală de ofiţer de cavalerie, apucă strâns cu ambele mâini balustrada de care atârnă drapelul-linţoliu. Omul este un mit viu.
Născut în 1863, Gabriele D'Annunzio şi-a petrecut primii cincizeci de ani din viaţă încercând să devină primul poet al Italiei. Şi a reuşit. Lucrările lui în versuri şi în proză, cu precădere romanul Plăcerea, au influenţat gusturile unei întregi generaţii şi au dobândit o rezonanţă internaţională. Susţine arogant că „a readus literatura italiană în Europa" şi are dreptate. Intelectualii importanţi de pe continent îl citesc, îl admiră şi îl elogiază public. Între timp, îşi trăieşte viaţa ca pe o operă de artă: este un dandy fără pereche, hedonist militant, seducător triumfător, histrionic, senzual, imaginativ, îşi dedică erudiţia fără limite căutării obsesive a bucuriilor simţurilor şi a poftelor carnale neînfrânate. Apoi, în plină Belle Époque, aproape dintr-odată, cultul esteticului se preschimbă într-un cult al violenţei, neliniştea unei epoci capătă nuanţe sângerii. Dorinţa lui insaţiabilă de cuceriri feminine devine o dorinţă de expansiune teritorială. Poetul nesfârşitelor langori devine poetul masacrului: proslăveşte mai întâi demersurile coloniale în Canzoni d'Oltremare, după care împinge Italia în război cu discursul de la Quarto; estetul decadent devine Prorocul[9], un poet sacru, profet al gloriei naţionale.
Nemulţumit, la izbucnirea Primului Război Mondial, în pragul vârstei de cincizeci de ani, vârstă la care bărbaţii din vremea lui îşi încep bătrâneţea, D'Annunzio, colecţionarul de poleieli pe nimic, hotărăşte să devină primul soldat al Italiei. Şi reuşeşte să o facă. După ce a primit permisiunea să se înroleze ca ofiţer de legătură în cadrul lăncierilor din Novara şi după ce şi-a obţinut permisul de zbor, participă la incursiuni aeriene asupra unor oraşe precum Trieste, Trento şi Poreč şi la atacul de pe muntele San Michele, de pe frontul carstic. Rănit în timpul unei aterizări de urgenţă, îşi pierde ochiul

drept. Se foloseşte de perioada de convalescenţă pentru a compune Notturno, una dintre cele mai misterioase şi mai inspirate lucrări ale sale, apoi, după ce se întoarce pe front în pofida recomandărilor medicale, în timpul celei de-a zecea bătălii de la Isonzo, concepe atacul riscant de la Cota 28 dincolo de cursul râului Timavo. Acolo moare Giovanni Randaccio. Vrând parcă să-şi răzbune prietenul, poetul pregăteşte o serie de operaţiuni militare senzaţionale: atacă portul Kotor, survolează Viena împreună cu escadrila lui, făcând să plouă din cer cu manifeste de propagandă care încurajează capitala inamică să se predea, încalcă blocada navală austriacă din golful Bakar la bordul unor mici ambarcaţiuni de atac într-o incursiune batjocoritoare ce ridică moralul trupelor italiene după înfrângerea de la Caporetto. Numele îi este înscris de drept în lista aşilor şi a eroilor.

În acest moment însă, la apogeul gloriei sale, poetul războinic cade din nou pradă melancoliei. Motivat de o disperare romantică incurabilă, observă Mussolini, după contraofensiva triumfătoare a armatei italiene de la Vittorio Veneto, D'Annunzio îşi dă seama că a devenit brusc inutil. La 14 octombrie 1918, în timpul ultimei luni de război, îi scrie lui Costanzo Ciano, tovarăşul lui din timpul acţiunii insultătoare de la Bakar: „Pentru mine şi pentru tine şi pentru cei ca noi, pacea este astăzi o nenorocire. Sper să am măcar timp să mor aşa cum merit… Da, Costanzo, să încercăm un ultim demers măreţ înainte să fim pacificaţi cu forţa." Zece zile mai târziu, pe când războiul fusese deja câştigat, dar încă nu se semnase armistiţiul, scriind în rubricile ziarului Corriere della Sera, Prorocul, Poetul, sună deja alarma, anunţând că Italia riscă să fie escrocată. „Victorie a noastră", scrie el, „nu vei fi mutilată." Expresia începe să circule în rândul soldaţilor încă nedemobilizaţi şi, ca o profeţie tulburătoare care se îndeplineşte de la sine, în decurs de câteva luni devine realitate.

Omul acesta care a avut totul de la viaţă şi care a fost totul, care, devenind soldat, marinar şi aviator, a fost singurul literat italian care a reuşit, după secole întregi, să contopească poetul cu războinicul, literatura cu viaţa, saloanele cu pieţele, individul cu masele, cade pradă unei deziluzionări

premature, cosmice. Aşa că iată-l, apucând balustrada Capitoliului şi pregătindu-se pentru o ultimă contopire: cea dintre popor şi liderul lui.
– Bărbaţi ai Romei, ieri a avut loc cea de-a patra aniversare a Expediţiei Celor O Mie[10]. Ieri a fost 5 mai: o dată îndoit solemnă, data a două plecări fatidice.
Sunt primele cuvinte rostite de D'Annunzio de la balcon. Fac aluzie la Garibaldi şi la Napoleon. Mulţimea care îl ascultă captivată nu se clinteşte. Discursul continuă, ca întotdeauna, într-un limbaj rafinat, cu valuri succesive de maxime latineşti, referinţe erudite şi absconse, aluzii indescifrabile, proclamaţii solemne, metafore rafinate, extaze sublime, preţiozităţi, arhaisme şi estetisme. Oamenii de rând nu-l înţeleg, dar îi urmăresc ritmul oratoric, ţinând cadenţa printr-o mişcare ondulatorie a capului, ca atunci când fredonăm distraşi un cântec popular.
După câteva minute însă, vorbitorul pare să observe în sfârşit drapelul. Poetul îl atinge uşor, îl mângâie, îl pipăie cu buricele degetelor, de parcă ar vrea să se convingă prin simţul tactil de existenţa lui.
– Îl am aici. Iată-l. La Cota 12, la Cariera de piatră, împăturit, i-a servit drept pernă eroului muribund. Acesta, bărbaţi ai Romei, acesta, italieni, acesta, camarazi, este drapelul orei.
D'Annunzio îşi trece privirea peste drapel de parcă şi-ar dori să întrezărească pe el chipul amicului pierdut. Imaginea sublimă a infanteristului care, neînsufleţit, şi-a sprijinit capul pe drapel, zice el, a rămas întipărită pe pânză ca pe giulgiul sacru al unui Hristos mai neînsemnat. Nu ar trebui să ne surprindă acest miracol: toţi cei morţi în numele religiei patriei se aseamănă între ei.
Oratorul cere să se facă linişte.
– Acum ascultaţi-mă.
Sufletul naţiunii este suspendat din nou în necunoscut. Se aşteaptă în tăcere, dar în picioare.

– Drapelul lui Randaccio va fi decorat în semn de doliu până când Fiume şi Dalmaţia se vor întoarce în Italia. Până în ziua aceea, toţi bunii italieni, în tăcere, să aştearnă doliu peste drapelele lor.
Apoi, brusc, până şi oratorul amuţeşte. În piazza del Campidoglio din Roma nu se mai aude nici o voce omenească. D'Annunzio îşi întoarce capul spre stânga, apoi în sus. Ciuleşte urechea spre un ecou îndepărtat.
– Îi auziţi?! urlă spre mulţime.
Nici un răspuns.
– Îi auziţi? repetă el. Nu auziţi acolo, pe străzile din Istria, pe străzile din Dalmaţia, toate romane, cadenţa unei armate ce mărşăluieşte?
Da, acum mulţimea aude paşii de marş ai străvechilor legiuni victorioase dispărute în negura vremurilor, ai părinţilor mitici plecaţi să cucerească lumea. Mulţimea îngrămădită în piazza del Campidoglio aude paşii aceia şi, instinctiv, fără să-şi dea seama, intrând în ritmul lor arhaic, sub monumentul ecvestru al împăratului Marc Aureliu, legănându-se spre dreapta şi spre stânga de parcă ar simţi pe umeri greutatea unui sicriu, începe să mărşăluiască pe loc. Morţii se mişcă mai repede ca viii. D'Annunzio ştie foarte bine că mulţimile trebuie făcute să se legene.

[9] În limba italiană Il Vate, poet însufleţit de spirit profetic sau care dobândeşte un caracter sacru graţie tonului elevat al operelor sale ori influenţei pe care o exercită asupra societăţii (n.tr.)
[10] Sagra dei Mille, campanie militară condusă de generalul revoluţionar Giuseppe Garibaldi (n.tr.)

Acesta, bărbaţi ai Romei, acesta, italieni, acesta, camarazi, este drapelul orei. Imaginea sublimă a infanteristului care şi-a sprijinit capul pe el a rămas imprimată pe pânză. Şi este imaginea tuturor celor care au murit; pentru că toţi cei care au murit pentru patrie şi în patria lor se aseamănă între ei… Acum ascultaţi-mă. Faceţi cât de liniște puteţi… Sufletul naţiunii este suspendat din nou în necunoscut, naţiune care în asprimea solitudinii îşi regăsise disciplina şi forţa. Aşteptăm în tăcere, dar în picioare… Pentru ca aşteptarea să fie votivă, amintirea, vigilentă şi jurământul, fidel, eu, stând nemişcat în faţa sarcofagului din Aquileia, mă leg să-mi înnegresc drapelul până când Fiume va fi al nostru, până când Dalmaţia va fi a noastră.
Fiecare bun cetăţean, în tăcere, să-şi înnegrească drapelul până când Fiume va fi al nostru, până când Dalmaţia va fi a noastră.

Gabriele D'Annunzio, Roma, 6 mai 1919

Ceea ce se întâmplă este atât de însemnat, că… îmi vine să dau cu pumnul în perete. Împuşcaţi-i, împuşcaţi-i pe toţi: nu găsesc alt cuvânt care să-mi exprime gândurile.

Scrisoarea lui Filippo Turati către Anna Kuliscioff
despre manifestaţiile organizate de d'Annunzio la Roma,
mai 1919

Benito Mussolini
Milano, jumătatea lunii mai 1919

Pălăria. Este un banal melon cumpărat de la Borsalino, din Galleria, cu patruzeci de lire, şi totuşi melonul acela din fetru îi atrage privirea aşa cum un magnet atrage pilitura de fier.
Bătăile clopotului de la San Gottardo răsună în odaia jalnică saturată deja de miasmele acre ale sexului. Femeia stă întinsă pe spate, cu coapsele încă depărtate, tolănită şi totuşi suverană în nuditatea ei. Clopotul bate orele şi sferturile de oră. El priveşte din nou spre pălărie.
Are deja patruzeci de ani, dar e încă frumoasă. Ochii verzi-gri, părul blond-arămiu, sânii plini şi pendulari de mamă care a alăptat. În ce priveşte îmbrăcămintea, cu siguranţă că e cea mai elegantă şi mai rafinată făptură pe care a văzut-o portarul acelei şandramale intrând în hotel în timpul programului de lucru. Acum însă e goală, e ora şase şi patruzeci şi cinci de minute, clopotul de la San Gottardo a bătut de nouă ori, iar ea revizuieşte cu voce tare discursul pe care amantul ei va trebui să-l ţină în 22 mai la Teatrul Verdi din Fiume.
Italia are o misiune în regiunea mediteraneeană şi în Orient. E de ajuns să arunci o privire la hartă ca să pricepi adevărul axiomatic al acestei afirmaţii. Situată la o distanţă egală între ecuator şi pol, Italia ocupă centrul regiunii mediteraneene, cel mai important bazin de pe pământ. Configuraţia, dezvoltarea litorală şi exactitatea liniilor o plasează într-o poziţie privilegiată, graţie căreia Italia este menită să fie stăpânitoarea regiunii mediteraneene; cert este că, odată recucerit marele zid alpin, după două mii de ani, Italia se va întoarce la mare, care i-a adus mereu prosperitate şi măreţie. Africa este al doilea ei ţărm. Se poate spune că această necesitate mediteraneeană reprezintă dreptul a patruzeci de milioane de italieni de a fi liberi să-şi urmeze expansiunea firească. Însă trebuie să fie puternici. Italiei nu i-a sosit încă vremea, dar îi va sosi inevitabil. În ce priveşte ordinea

internă, Italia trebuie să se cucerească mai întâi pe ea însăşi. Iată sarcina fascismului. Un destin imperial mai măreţ. O tradiţie milenară convoacă Italia pe ţărmurile continentului negru.
Femeia încuviinţează din cap; îi place cuvântul „stăpânitoare“. Apoi, cu tuşe hotărâte, taie câteva expresii şi ajunge la concluzia că trebuie să-l cunoască pe Gabriele D'Annunzio. Aerul din odaie devine de nerespirat. Iarăşi pălăria.
Margherita Sarfatti şi Benito Mussolini s-au cunoscut în februarie 1913, când el, la doar treizeci de ani, fusese numit directorul ziarului Avanti!. Ea, la vremea aceea criticul de artă al ziarului socialist, se prezentase în faţa noului director pentru a-şi înmâna demisia, aşa cum se proceda de obicei la fiecare schimbare a culorii politice. Din acea primă întâlnire a lor, Margherita avea să-şi amintească ochii lui galbeni fanatici, energia animalică şi slăbiciunea trupească. Îi lăsase atunci impresia unui om care se străduia să ţină închisă o uşă pe care voia cu tot dinadinsul să o deschidă. Auzise însă deja vorbindu-se despre el. Primul care-i rostise numele fusese soţul ei, Cesare Sarfatti, avocat distins, exponent al curentului reformist al socialismului milanez. La 13 iulie 1912, Cesare îi scrisese soţiei lui, rămasă acasă, un bilet plin de entuziasm din Reggio Emilia, unde se desfăşura congresul Partidului Socialist: „Benito Mussolini. Notează-ţi acest nume. El e următorul om.“ Şi Margherita şi-l notase.
În Reggio Emilia, delegatul tânăr şi necunoscut al filialei din Forlì se înfăţişase la tribună ursuz precum un călău, îmbrăcat cu o jachetă şi o cravată negre, palid la faţă, în veşminte zdrenţăroase, sfrijit, cu privirea frenetică şi barba lungă de trei zile, şi le vorbise într-o limbă pe care n-o mai auziseră până atunci. Fraze fisurate, peremptorii, ca nişte lovituri de ciocan, aproape mereu precedate de un „eu“ hipertrofic, cadenţate de tăceri ameninţătoare, sensuri fără echivoc şi militante, afirmaţii isterice şi memorabile. Peste câteva minute, Benito Mussolini, delegatul obscur al filialei provinciale din Forlì, nimicea secole de elocvenţă flamboaiantă şi cultă, gesticula ca nebunul, îşi terfelea pălăria cu bor lat în stil mazzinian şi îl blestema pe Dumnezeu de la tribuna poporului. Publicul se împărţise în

două tabere: cei orbi şi aroganţi râseseră de el ca de o caricatură; toţi ceilalţi rămăseseră fascinaţi şi şocaţi.
Ţintele furiei lui erau bătrânii distinşi, notabilii bonomi din aripa reformistă. Iată ce se întâmplase: un zidar din Roma trăsese cu revolverul în rege, iar ei, conduşi de Leonida Bissolati, unul dintre mai-marii socialismului moderat, păcătuiseră prin a-l vizita pe suveran, ducându-se la palat cu pălării moi şi mănuşi galben-pai. Atunci Mussolini îşi suflecase mânecile cămăşii şi îi pusese pe toţi la zid. Îi lovise drept în faţă.
– Nu pot aproba gestul dumitale de curtean. Ia spune-mi, Bissolati, de câte ori i-ai adus omagiu unui zidar căzut de pe schelă? De câte ori i-ai adus omagiu unui căruţaş zdrobit de propria-i căruţă? Deci? Ce este un atentat asupra regelui, dacă nu un accident de muncă?
Aplauze.
– Pentru un socialist, un atentat este o ştire sau un fapt istoric, după caz. Calităţile personale ale regelui nu au nimic de-a face cu asta. Pentru noi, regele este un om, supus ca toţi ceilalţi capriciilor comice şi tragice ale destinului. De ce să fim mişcaţi şi să plângem pentru rege, doar pentru rege? Dintre un accident care se abate asupra unui rege şi cel care doboară un muncitor, cel dintâi ne poate lăsa indiferenţi. Regele este un cetăţean inutil prin definiţie.
Aplauze. Urale. Triumf.
La sfârşitul zilei, Bissolati, Bonomi, Cabrini şi Podrecca, liderii aripii moderate, vor fi expulzaţi din partid; Benito Mussolini, revoluţionarul sălbatic din provincie, va fi ridicat în slăvi drept noul lui idol. Câteva luni mai târziu, Margherita, fermecătoarea fiică a marii burghezii evreieşti veneţiene, crescută în Palatul Bembo de pe Canal Grande, soţia avocatului Sarfatti, intelectuală foarte cultă, apărătoare a socialismului, rentieră cu un venit de patruzeci de mii de lire pe an, critic de artă rafinat, protectoare a lui Boccioni şi patroana avangardelor artistice futuriste, avea să-i devină amantă.

Acum însă nu mai este 1912. Au trecut şapte ani şi un război mondial. Ba chiar socialiştii l-au expulzat din partid pe acel Benito Mussolini care, înainte de război, fusese steaua lor în ascensiune, l-au înfierat pe trădătorul care a trecut brusc de pe frontul pacifist pe cel intervenţionist, l-au făcut de ruşine pe tânărul lor idol revoluţionar, aşa cum făcuse el cu bătrânii patriarhi reformişti. După patru ani de război căruia socialiştii ortodocşi i s-au opus constant, la 1 mai, clasa muncitoare care-i urăşte pe veterani şi intervenţionişti sărbătoreşte Ziua Muncii prin manifestaţii grandioase. Masele, intoxicate de propria lor putere, se revarsă numeroase sub steagurile roşii. Incendierea redacţiei Avanti!, pornită de primii fascişti, nu pare să-i fi afectat. În mai puţin de o lună au strâns mai bine de un milion de lire pentru reconstrucţie. Pentru Mussolini, în schimb, incendiul cu pricina a ars toate punţile aruncate spre foştii lui tovarăşi. Orice încercare de a crea o adunare a facţiunilor intervenţioniste de stânga a eşuat. Apoi, şi Fasciile de luptă au fost un eşec. Doar câteva sute de adepţi răspândiţi în toată Italia.
În anumite seri învăluite într-o ceaţă rece, trebuie să străbată în sus şi-n jos via Monte di Pietà, aşteptând să sosească Marinelli sau Pasella ca să deschidă uşa filialei. În Rusia, în doar câteva luni, Troţki pusese pe picioare o Armată Roşie uriaşă de muncitori socialişti, iar el de săptămâni întregi nu reuşeşte nici măcar să organizeze un rond de patrule care să apere ziarul. Şi tirajul ziarului continuă să scadă. Morgagni, administratorul, se dă peste cap, dar uneori nu reuşeşte să plătească nici măcar hârtia tipografică. Şi mai e şi preşedintele Statelor Unite ale Americii, care insistă să umilească Italia la Conferinţa de Pace de la Paris. Şi mai e şi nebuna aia răzbunătoare de Ida Dalser, care îi mânjeşte public numele. I-a pus fiului născut din relaţia lor clandestină numele lui, Benito Albino, iar acum a acceptat şapte sute de lire de la Frassati, directorul ziarului La Stampa din Torino, ca să-l acuze că a fondat Il Popolo d'Italia în 1915 folosindu-se de aurul francezilor. Şi mai e şi Bianca Ceccato, „micuţa", care vrea să facă pe iubita. Şi-a dat demisia din funcţia de secretară a ziarului şi acum plânge pentru că lumea o tratează drept femeie întreţinută. Înainte o ducea în odăi mobilate de pe via Eustachi,

dar acum îl constrânge să o scoată în excursii romantice. Au fost pe lacul Como, iar în aprilie au mers la Veneţia. Şi-au făcut o fotografie în piazza San Marco, cu porumbei pe cap, ca s-o aibă drept amintire. Portarii hotelului cred că este fiica lui. Are nouăsprezece ani. Un chip de păpuşă sub boneta de dantelă. Îşi face rugăciunile înainte de culcare.

– Trebuie neapărat să-l cunoşti pe D'Annunzio.

Margherita Sarfatti îi spune că Profetul este un prieten drag, că i-l poate prezenta chiar ea. Încăperea se umple de stăpânirea ei: dinamismele secolului, Parisul cel boem, oraşul care se ridică, plivitorii de orez din Novara care, după şaptesprezece zile de grevă, obţin cele opt ore de lucru, Umberto Boccioni, cel mai mare pictor al generaţiei lui, voluntar în batalionul naţional de ciclişti, care moare pe front la doar treizeci şi trei de ani într-un accident banal. Trupul acela obscen de stăpână le rezumă pe toate: secolul vibrează în sânii ei, în pântecul ei, în coapsele ei nude şi neruşinate. El, Benito Mussolini din Predappio, fiul lui Alessandro, se izbeşte de acele coapse de doamnă aşa cum se izbeşte o muscă nebună de pereţii unui pahar întors cu gura în jos. Ar călări-o ca un armăsar. Şi atâta tot. Nu ştie nimic altceva.

Mirosul din încăpere a devenit îngrozitor. San Gottardo bate ora şapte. Şapte bătăi perfecte.

Se ridică în picioare, îşi face nod la cravată, apoi se lasă dus de curentul magnetic care îl atrage spre melon. Nu, nici o femeie nu se poate lăuda că ar fi fost satisfăcută de relaţiile intime cu el. De cum le-a posedat, lucru care decurge foarte repede în sine, simte nevoia copleşitoare de a-şi pune din nou pălăria pe cap.

Profesorul Mussolini Benito, fiul lui Alessandro, născut la Predappio la 29.07.1883, având reşedinţa în Milano, pe Foro Bonaparte nr. 38, socialist revoluţionar, cu cazier, profesor de şcoală elementară calificat pentru a preda la liceu, a fost mai întâi secretarul Camerei Muncii din Cesena, Forlì şi Ravenna, apoi, din 1912, director al ziarului Avanti!, căruia i-a dat o formă violentă, sugestivă şi intransigentă. În luna octombrie a anului 1914, adoptând o poziţie contrară celei a conducerii Partidului Socialist Italian, întrucât susţinea neutralitatea activă, şi nu absolută a Italiei în războiul naţiunilor, pe data de 20 a lunii cu pricina a demisionat din postul de director al ziarului Avanti!.
La 15 noiembrie a demarat publicarea ziarului Il Popolo d'Italia, prin intermediul căruia susţine, în contradicţie cu Avanti! şi ducând o polemică virulentă împotriva ziarului cu pricina şi a principalilor lui sprijinitori, teoria intervenirii Italiei în război împotriva militarismului Puterilor Centrale.
De aceea a fost condamnat de tovarăşii lui socialişti ca fiind nedemn din punct de vedere moral şi politic şi s-a dezbătut dacă să fie expulzat…
A fost şi amantul Idei Dalser, în vârstă de treizeci de ani, cu care a avut un fiu născut în noiembrie 1915, recunoscut de Mussolini printr-un document din 11 ianuarie 1916… Părăsită de Mussolini, aceasta l-a vorbit tuturor de rău, spunând chiar că l-a ajutat financiar, fără însă a face vreodată referire la trecutul ei politic… Pe când era internată la Caserta, l-a acuzat pe Mussolini în faţa unui funcţionar al acestui birou (februarie 1918) că s-a vândut Franţei, trădând interesele propriei ţări; în acest sens, a raportat că, din informaţiile pe care le deţine, în data de 17 ianuarie 1914 a avut loc la Geneva o întâlnire între Mussolini şi fostul prim-ministru francez, Caillaux, după care cel din urmă i-ar fi plătit lui Mussolini suma de un milion de lire…
Totuşi, Dalser este o neurastenică şi o isterică mânată de dorinţa de-a se răzbuna pe Mussolini şi nu merită să dăm crezare declaraţiilor pe care le face.
Cu toate acestea, investigaţiile efectuate au arătat că nu la data menţionată de Dalser, ci la 13 noiembrie 1914 (notă: cu două zile înainte de apariţia

primului număr din Popolo d'Italia), Benito Mussolini se afla într-adevăr la Geneva, chiar la Hôtel d'Angleterre.

Raportul inspectorului general al securității publice
Giovanni Gasti, iunie 1919

Benito Mussolini, Cesare Rossi
Sfârşitul lunii iunie 1919

În ce priveşte problema politică, vrem: o politică externă independentă, reforma legii electorale, abolirea Senatului.
În ce priveşte problema socială, vrem: ziua de lucru de opt ore, salarii minime, reprezentanţi ai sindicatului în consiliile de administraţie, gestionarea întreprinderilor de către muncitori, asigurare în caz de invaliditate şi pensie, repartizarea terenurilor necultivate către ţărani, o reformă eficientă a birocraţiei, o şcoală laică finanţată de stat.
În ce priveşte problema financiară, vrem: impozit extraordinar asupra aportului de capital, de natură progresivă, exproprierea parţială a tuturor averilor, sechestrarea a optzeci şi cinci la sută din profiturile de război, sechestrarea tuturor bunurilor congregaţiilor religioase.
În ce priveşte problema militară, vrem: o naţiune înarmată.
Programul Fasciilor de luptă este publicat în Il Popolo d'Italia la 6 iunie, la aproape trei luni de la adunarea din piazza San Sepolcro, după mii de discuţii şi modificări. Se întinde pe toată pagina, este proclamat de pe şase coloane, cu litere uriaşe. În afară de revoluţie, este aproape acelaşi program ca cel al socialiştilor revoluţionari, mai de stânga ca reformiştii. Un program conceput de exilaţi ai socialismului pentru a-i atrage pe foştii lor tovarăşi.
Lui Cesare Rossi i se pare însă un demers inutil. Nu o spune deschis, dar lasă se înţeleagă asta. În opinia lui, care cunoaşte bine proletariatul, în momentul de faţă este imposibil să separi masele de muncitori şi ţărani de liderii burghezi ai partidului socialist, deşi inepţi şi ineficienţi, aşa cum Mussolini încă se amăgeşte că ar putea să o facă. Iar Cesarino Rossi este probabil singurul consilier politic de care ascultă Mussolini. Şi el are un maxilar pătrăţos ca Benito, ochii rotunzi şi un început de chelie în partea din faţă. Are o mustaţă stufoasă şi un nas ascuţit şi ridică adesea din sprâncenele-i dense şi negre care aproape că-i leagă fruntea de urechi.

Născut într-un oraş din Abruzzi, ca D'Annunzio, rămas orfan de tată, Rossi a fost un militant socialist, antimilitarist şi muncitor tipograf încă de mic copil, după care a demisionat din Partidul Socialist pentru că liderii acestuia se pierdeau în discuţii scolastice şi a fondat împreună cu Alceste De Ambris Sindicatul Italian, sindicatul revoluţionar de acţiune directă; trecut şi el la intervenţionism, ca Mussolini, a luptat în război ca simplu soldat şi a scris reportaje excelente de pe front; ştie să facă politică şi ştie să conducă un ziar. Este singurul de care Mussolini ţine cont.
Ceilalţi oameni care-l înconjoară pe fondatorul grupărilor fasciste la Il Popolo d'Italia nu servesc la mare lucru: sunt fie geniali, dar smintiţi, fie sănătoşi şi imbecili; sunt periculoşi sau cu desăvârşire inofensivi. Michele Bianchi, deşi e loial şi ştie politică, este un fanatic care nu poate trăi fără să urzească planuri de răzbunare şi fără să strângă o ţigară între degete; Mario Giampaoli este un delincvent care încă exploatează femei în Porta Ticinese; Pasella nu are nici măcar o singură idee în minte, ceea ce îl face un orator excelent, bun de trimis în provincie pentru a ţine discursuri; Arnaldo, fratele lui, este un sprijin de nepreţuit, un bun creştin, un bun familist, un bun amic, plinuţ, cinstit, paşnic, blând, cu privire bovină. Rossi, în schimb, are corneele negre, ca de lup. Şi Rossi susţine că nu există cale de întoarcere.
Mulţimi de socialişti furioşi continuă să împiedice adunările fasciste publice; pe de altă parte, soldaţii Arditi continuă să-i înjunghie pe liderii muncitorilor de fiecare dată când pun mâna pe ei. Pe acolo nu se mai trece. Un zid de ură, dispreţ şi sânge se ridică între ei şi trecut.
Potrivit lui Rossi, nici măcar răscoalele care au izbucnit la începutul lunii în tot nordul Italiei din pricina costului ridicat al vieţii nu vor ajunge nicăieri. Răbufnirea furiei populare este autentică şi spontană, dar lipsită de conţinut politic. Oamenilor le este foame, atâta tot. Inflaţia e uriaşă, milioanele de soldaţi întorşi de pe front după patru ani de război nu au nici măcar pâine. Li se făgăduiseră prosperitate şi pământuri, şi astfel de promisiuni nu se fac în van.

În şedinţele lor de după-amiază, Rossi insistă să diminueze importanţa revoltelor: casnicele care atacă tarabele cu legume şi pradă rulouri de hamsii sunt persoane blânde, voioase, fericite că se pot bucura în sfârşit de o sticlă de vin la două lire, persoane care se îndreaptă paşnice spre casă, aşteptând cu nerăbdare benchetuiala în familie. Aceste revolte care îi înspăimântă atât de tare pe burghezi nu sunt cu siguranţă vestitoarele revoluţiei, ci totul se reduce la un masacru de sticle şi găini. La urma urmei, Italia a fost mereu ţara unde toate revoltele au început în faţa brutăriilor.
Mussolini o ştie foarte bine. Şi el urlă din coloanele ziarului „să plătească bogaţii!“, face pe demagogul, evocă o „sfântă răzbunare populară“, se solidarizează cu poporul „care se răscoală împotriva celor care-l flămânzesc“. Apoi însă, vede şi el că greva şi revoltele devin doar o maladie epidemică, o febră cronică şi delirantă. Fără o nevoie reală, forjele şi câmpurile sunt abandonate, infirmierele îi părăsesc pe bolnavi şi groparii refuză să îngroape morţii. Este un haos total, în creştere, indistinct, însă este doar haos. Revoluţia e cu totul altceva, iar liderii socialişti sunt cu desăvârşire incapabili să canalizeze acea revoltă spontană spre o cucerire a puterii. Au demonstrat-o prin incendiul de la Avanti!. Emoţia creată în ţară fusese imensă. Liderii socialişti s-au limitat însă la a lansa o subscripţie care, în câteva zile, a adunat suma uriaşă de un milion de lire de la poporul lor strâns în jurul drapelului căzut, după care au invitat masele de militanţi înflăcăraţi să se întoarcă paşnic la muncă. Inepţii aceia predică răbdarea în perspectiva unei izbucniri revoluţionare inevitabile, proclamată deschis, dar amânată încontinuu. Acei socialişti „evanghelici“ nu vor face niciodată o revoluţie, insistă Rossi. Iar Mussolini e de acord cu el în această chestiune.
Cesare Ross este convins că trebuie privit în altă direcţie. La Bologna latifundiarii s-au adunat într-o federaţie de mari proprietari funciari. Într-acolo, spre dreapta, trebuie privit. Rossi i-o repetă întruna lui Mussolini. Programul de la San Sepolcro nu funcţionează, trebuie rescris. Destul cu nostalgia şi zdrenţele trecutului lor de stânga. Trebuie să ne întrebăm o dată pentru totdeauna: cine suntem?

Aici însă, Rossi se înşală. Când prietenul său ajunge la acest punct al raţionamentului, Mussolini încetează de obicei să-l mai asculte. Cine suntem? Întrebarea este greşită, inutilă, chiar dăunătoare. Este o întrebare superfluă, deoarece supraestimează importanţa conştiinţei.
Cine sunt fasciştii? Ce sunt? Benito Mussolini, creatorul lor, o consideră o întrebare inertă. Da, desigur… Sunt ceva nou… Ceva nemaiauzit… Un antipartid. Poftim! Fasciştii sunt un antipartid! Fac antipolitică. Foarte bine. Dar atunci căutarea unei identităţi trebuie să se oprească aici. Important este să fie ceva care să le permită să evite obstacolele coerenţei, balastul principiilor. Benito Mussolini le lasă cu dragă inimă socialiştilor teoriile şi paralizia care rezultă din acestea.
Cesare Rossi are dreptate în legătură cu diagnosticul: membrii grupărilor fasciste nu au o idee despre viitor, nu ştiu încotro se îndreaptă. Dar Cesarino se înşală referitor la prognostic: acest neajuns le va fi mântuirea, nu osânda. Realitatea trebuie privită în mare. La urma urmei, orice viaţă valorează la fel de mult ca alta, orice sânge, la fel de mult ca altul. Fasciştii nu vor să rescrie cartea realităţii, ci îşi doresc numai un loc al lor în lume. Şi îl vor avea. Trebuie doar să stârnească ura dintre facţiuni, să exacerbeze resentimentele. Aşadar, nu va fi exclus nimic. Nu mai există nici stânga, nici dreapta. Trebuie doar nutrite anumite stări de spirit care apar în acest amurg al războiului. Nimic altceva. Atâta tot.
Programul de la San Sepolcro? Doar o bucată de hârtie, o premisă jenantă. Au emis mai multe cereri tulburătoare, dar, la o adică, sunt Fasciile de luptă şi adevăratul lor program este cuprins în întregime în ultimul cuvânt. Aşadar, pot şi trebuie să-şi permită luxul de a fi deopotrivă reacţionari şi revoluţionari, în funcţie de circumstanţe. Nu promit nimic şi îşi vor ţine promisiunea.
Rossi greşeşte prin faptul că vrea să rescrie programul teoretizând o turnură spre dreapta. Gabriele D'Annunzio, în schimb, căruia nu-i pasă câtuşi de puţin de programe, are dreptate: accentul trebuie pus întru totul pe acţiune. Asta îi seduce pe tinerii care „se îndreaptă spre viaţă", ca în

deviza lui D'Annunzio: acţiunea. Problema teoretică a programului politic se rezolvă smulgând-o ca pe o buruiană: fasciştii trebuie doar să treacă la acţiune, orice tip de acţiune. Atunci totul se simplifică. În clipele acelea, când gândirea se descarcă în acţiune, viaţa interioară este miniaturizată, redusă la cele mai simple reflexe, se mută dinspre sistemul nervos central spre periferie. Ce uşurare…

Rămas singur în biroul lui, într-o zi nespecificată din iunie 1919, Benito Mussolini ia un pix şi hârtie şi îi scrie lui Gabriele D'Annunzio:

„Dragă D'Annunzio… Când vei veni la Milano? Sau trebuie să vin eu la Veneţia? Trimite-mi o vorbă. Îţi stau la dispoziţie."

Câteva zile mai târziu, la 23 iunie, D'Annunzio şi Mussolini se întâlnesc pentru prima oară în persoană. Poetul, sosit la Roma din Veneţia, s-a cazat ca de obicei la Grand Hotel. În aceeaşi zi l-a întâlnit pe rege. Înainte de-a urca spre Quirinal, a trebuit să dezmintă câteva zvonuri despre o conspiraţie de răsturnare a guvernului pe care ar fi pus-o la cale tocmai cu Mussolini, cu liderul naţionaliştilor, Federzoni, cu Peppino Garibaldi, nepotul eroului, şi cu ducele de Aosta, vărul suveranului. Negarea va rămâne printre frazele lui celebre: „Acţiunea mea este atât de clară şi de pură, încât nu se teme nici de duşmani, nici de amici, nici astăzi, nici vreodată. Eu îndrăznesc, nu complotez[11]."

În acelaşi timp, într-un interviu acordat ziarului Idea Nazionale, Profetul s-a grăbit să lanseze o proclamaţie subversivă: „Este necesar ca noua credinţă populară să prevaleze, prin orice mijloace, împotriva castei politice care, prin orice mijloace, încearcă să prelungească forme de viaţă schilodite şi dispreţuite. Dacă va fi nevoie să dau atacul, o voi face. Şi restul e putreziciune." În câteva ore, imaginea clasei politice ca o „castă" privilegiată şi separată de societate începe să prindă rădăcini pe trunchiul nemulţumirii populare cu aceeaşi rapiditate ca aceea a „victoriei mutilate".

Mussolini, în schimb, a asistat în timpul zilei la prima adunare a grupării fasciste din Roma, înfiinţată la 15 mai la iniţiativa futuriştilor Mario Carli şi

Enrico Rocca şi a lui Giuseppe Bottai, un tânăr locotenent din trupele Arditi, poet amator. Doar o mână de oameni, ca de obicei.
Apoi Mussolini a participat la primul congres naţional al luptătorilor, inaugurat la Capitoliu, şi a dictat un comentariu ziarului prin telefon. Se pare că numele lui Francesco Saverio Nitti, noul prim-ministru care l-a înlocuit pe Vittorio Emanuele Orlando după o altă criză, şi al lui Giovanni Giolitti, bătrânul om de stat care manevrează jocurile parlamentare din culise, au fost huiduite cu putere. Unii susţin că a fost huiduit şi numele lui Mussolini, protectorul veteranilor, dar trădătorul socialiştilor. Acest detaliu nu figurează însă în articolul din Il Popolo d'Italia.
În orice caz, conversaţia dintre Mussolini şi D'Annunzio are loc după-amiaza, la Grand Hotel. Mussolini este însoţit de jurnalistul Nino Daniele. Întâlnirea, despre care se zice că a durat o oră, nu a avut martori. Singura care a participat a fost fantasma unei femei: Margherita Sarfatti, care, deşi îi poartă o admiraţie imensă şi-i rămâne amică, a respins avansurile poetului încă din 1908. Ea a mijlocit întâlnirea dintre ei şi tot ea i-a lăudat lui Mussolini ideea lui Giuseppe Brezzi, directorul societăţii Ansaldo din Genova, după care poetul, la comenzile unuia dintre avioanele pe care le-a pilotat deja în timpul războiului, ar fi trebuit să zboare de la Roma la Tokyo. Pasionată de aviaţie, Margherita îl imploră de fapt pe D'Annunzio să fie inclusă în expediţie încă de când au început să circule primele zvonuri. Chiar şi Mussolini, impulsionat de amantă, a început de curând să ia lecţii de zbor, imitându-l pe D'Annunzio. Dar este încă doar un novice. Nici măcar în acest domeniu, cucerirea cerului, nu poate concura cu rivalul lui.
Pe lângă faptul că împărtăşesc acele fantasme carnale şi eterice, s-ar părea că cei doi bărbaţi au convenit asupra necesităţii de a da Italiei un guvern de luptători şi de a se opune frontal marii greve declarate de socialiştii din întreaga Europă în semn de solidaritate cu armatele roşii ale lui Lenin. A fost deja poreclită „scioperissimo", adică super-greva.

– Un om interesant, acest Mussolini, pare să fi zis D'Annunzio într-o doară după ce s-a despărţit de amantul vechii lui prietene, Margherita, în sfârşit liber să se dedice haitei lui de ogari voioşi şi adoraţi.
Problema este clară. Naţiunea italiană este ca o mare familie. Lăzile sunt goale. Cine trebuie să le umple? Oare noi? Noi, care nu deţinem case, automobile, bănci, mine, terenuri, fabrici, bancnote? Cine poate „trebuie" să plătească. Cine poate trebuie să scoată banul… Una din două: fie proprietarii binecuvântaţi se expropriază singuri şi atunci nu vor avea loc crize violente, deoarece suntem cei dintâi care să urască violenţa în rândul oamenilor de aceeaşi rasă şi care trăiesc sub acelaşi cer, fie vor fi orbi, surzi, zgârciţi şi cinici, şi atunci vom îndruma masele de luptători spre aceste obstacole şi le vom zdrobi. A sosit momentul sacrificiilor pentru toţi. Cine nu şi-a dat sângele să dea bani.

Benito Mussolini, Milano, 9 iunie 1919.
Discurs în şcolile din Porta Romana despre răscoalele populare
împotriva costului de viaţă ridicat.
Prima adunare publică a Fasciilor de luptă

Având în vedere lipsa de stabilitate a programului lor, este imposibil orice acord cu Fasciile de luptă. În plus, Benito Mussolini este un om care nu poate oferi nici o garanţie.

Mario Gibelli, principalul exponent al republicanilor, iunie 1919

Sunt pregătit. Suntem pregătiţi. Începe cea mai măreaţă bătălie, şi îţi zic că vom avea parte de a cincisprezecea victorie.

Scrisoare de la D'Annunzio către Mussolini, 5 iunie 1919

[11] În italiană: Io ardisco non ordisco. (n.tr.)

Benito Mussolini
19 iulie 1919

Zece mine terestre.
Cesare Rossi era atât de furios pe foştii lui tovarăşi, încât s-a dus personal să ridice explozivele de la Gara Centrală, dintr-o magazie în care rămăseseră ascunse încă dinainte de război, când urmau să fie folosite la acte de sabotaj în timpul unei greve a muncitorilor feroviari. Iar Rossi cunoştea bine ascunzătoarea, pentru că la vremea respectivă se afla în fruntea celei mai violente aripi a sindicatului lor. Acum, doar câţiva ani mai târziu, din ură faţă de o altă grevă a socialiştilor anunţată pentru ziua următoare, de data aceasta botezată de-a dreptul „scioperissimo“, până şi un om raţional, ca Rossi, şi-a asumat riscul de-a se strecura noaptea, împreună cu un prieten de încredere, în zona cu echipamente de ridicare, unde un conductor fascist i-a înmânat pe rând zece bombe, iar el le-a dus, pe rând, complicelui său care îl aştepta cu o valiză în faţa gării. Dacă l-ar fi oprit cineva, s-ar fi dat drept un călător care nu-şi permitea să meargă la un hotel şi care nu îşi putea continua călătoria din cauza tulburărilor. Un biet călător cu zece bombe în valiză. Planul lui absurd era să profite de confuzie pentru a mina redacţia ziarului Avanti! şi Camera de Muncă.
Mussolini abia de-a reuşit să oprească la timp nebunia redactorului său şef. Când a contestat în faţa lui Rossi ferocitatea unui plan care nu ţinea cont de victimele inocente, acesta i-a răspuns că toţi tipografii de la Avanti! sunt militanţi socialişti, iar Camera de Muncă este frecventată doar de inamici ai fascismului. Bombele se află încă în casa complicelui, pe via Durini, la câţiva paşi de redacţia ziarului.
Când până şi cineva ca Rossi pregăteşte un atentat, nu mai rămâne nimic de făcut. Lucrurile se îndreaptă oricum spre tragedie. Sentimentul iminenţei unui cataclism stârnit de „scioperissimo“ din 20 iulie este atât de puternic, încât face din zece mine terestre depozitate într-un apartament din centrul

oraşului un lucru plauzibil. Este astfel satisfăcută senzaţia de a trăi în pragul unei noi ere. Nici una dintre părţi nu e pregătită să renunţe. S-ar putea ca între socialişti şi fascişti, susţine Rossi, să existe perioade de armistiţiu mai lungi sau mai scurte, dar în cele din urmă se vor măcelări unii pe ceilalţi.
Mussolini încearcă să menţină situaţia pe linia de plutire. Se zbate între nostalgia pentru foştii lui tovarăşi şi necesitatea de a găsi alţii noi. La 17 iulie, în timpul primei conferinţe a Fasciilor de luptă din Italia centrală şi nordică, organizată la Milano, a declarat cea mai fermă opoziţie faţă de „scioperissimo“. Deşi au fost de faţă reprezentanţii a cel mult o duzină de oraşe din rândul câtorva sute de înscrişi, fasciştii au hotărât pentru prima oară să adopte o poziţie dură împotriva agitatorilor „roşii“, împotriva „rasei bastarde care dezonorează Italia“ luând drept model Rusia lui Lenin în locul propriei patrii care îi învinsese pe austrieci.
Pe lângă mişcare, Mussolini nu neglijează nici instituţiile: la ordinul lui, Michele Bianchi s-a întâlnit deja cu prefectul oraşului Milano, punându-i la dispoziţie pe membrii grupărilor fasciste pentru sarcini ce ţineau de menţinerea ordinii publice. Prefectul l-a informat despre o noutate surprinzătoare: o circulară a guvernului care, pentru prima oară, prevede şi încurajează colaborarea fasciştilor pentru a înăbuşi, chiar şi prin violenţă, încercările revoluţionare, cu condiţia să se lase conduşi de autorităţi. Pe scurt, statul liberal, pentru a stopa înaintarea „roşiilor“, se lasă flancat de fascişti, iar aceştia, pentru întâia dată, se vor opune frontal unei greve a maselor populare.
Pe de altă parte, chiar înainte de „scioperissimo“ a fost relansată ipoteza unui comitet de înţelegere preelectorală între toate facţiunile intervenţionismului de stânga, idee care cu doar două luni în urmă păruse să n-aibă nici o şansă. Liderii facţiunii socialiste care în 1915 s-au zbătut pentru intrarea Italiei în război, contrazicând astfel direcţia oficială a partidului, se întrunesc chiar în ajunul grevei în Aula Magna a Liceului Beccaria din Milano. Sunt acolo toţi exilaţii socialismului oficial şi radicalii stângii patriotice.

Mussolini vorbeşte printre primii şi ţine un discurs abil.
Îşi închipuie o reorganizare economică şi socială care să se centreze pe bunăstarea muncitorilor, dar lipsită de orice influenţă a bolşevismului. Preţ de o clipă, toţi par a fi convinşi şi de acord cu el. Le spune că, dacă vor reuşi să depăşească vechile scindări şi prejudecăţile personale, ar putea chiar să se prezinte împreună la alegerile din noiembrie. Nava pare în sfârşit să iasă în larg. Poate că sunt speranţe să se ajungă la o navigare placidă de-a lungul coastei, ce ar putea chiar să ducă la un loc în Parlament, în pofida proclamaţiilor împotriva „castei".
Dar e dificil să te menţii pe linia de plutire făcând cabotaj atunci când revoluţia îţi bate la uşă. „Scioperissimo", care a fost proclamată oficial de organizaţiile muncitoreşti din întreaga Europă în semn de protest faţă de intervenţiile străine în sprijinul forţelor contrarevoluţionare din Rusia, se vrea a fi o simplă manifestaţie demonstrativă, şi totuşi situaţia pare menită să se precipite într-o confruntare frontală. Până şi onorabilul D'Aragona, deputat socialist moderat, declară:
– Nu ar trebui să ne surprindă ştirile despre o tentativă revoluţionară şi o vărsare de sânge. S-ar putea ca rezultatele să nu fie grozave, dar insurecţia este aproape inevitabilă.
Pe frontul opus, de la Londra, i-a răspuns tânărul ministru britanic al războiului şi aviaţiei. În opinia lui Winston Churchill, bolşevicii ar fi de-a dreptul „inamicii rasei umane", care conduc de la Moscova „o conspiraţie mondială menită să răstoarne civilizaţia". Pe scurt, „ciuma asiatică" este foarte aproape. Cele zece mine terestre rămân ascunse într-o sobă cu cărbuni din via Durini.
Când se întoarce la redacţie, noaptea târziu, după adunarea de la Liceul Beccaria, directorul ziarului Il Popolo d'Italia trebuie să evite gardul din sârmă ghimpată care protejează intrarea. Alături, Albino Volpi pierde vremea încărcându-şi şi descărcându-şi cu meticulozitate pistolul. Mirosul de sânge se simte pretutindeni.

Ne aflăm într-un moment în care autorităţile nu pot rămâne izolate, bazându-se doar pe funcţionari şi pe forţele de ordine… În oraşele în care există grupări fasciste şi asociaţii de luptă, dacă acestea intenţionează să colaboreze pentru a menţine ordinea publică şi pentru a reprima violenţa şi tentativele revoluţionare, vor face o muncă patriotică, punându-se în mod voluntar la dispoziţia autorităţilor şi acceptându-le cu un spirit disciplinat conducerea, care trebuie să fie unică.

Francesco Saverio Nitti, şeful guvernului,
în cadrul unei circulare confidenţiale către prefecţi, 14 iulie 1919

Mattina anunţă că a purtat o discuţie cu autorităţile, care s-au întâlnit mai întâi cu Bianchi, redactorul-şef al ziarului Popolo d'Italia, pe când Mussolini se afla la Roma. Acordul dintre Bianchi şi prefect a fost desăvârşit şi datorită intervenţiei lui Mattina. Prin urmare, se poate considera că Fasciile de luptă locale se vor afla la dispoziţia autorităţilor pentru orice eventualitate.

Telegramă trimisă de către Prefectura oraşului Milano directorului general
al siguranţei publice în data de 15 iulie

Acest proletariat are nevoie de o baie de sânge.

Benito Mussolini, întâlnire la Liceul Beccaria din Milano,
19 iulie 1919

Nicola Bombacci
Milano, 20 iulie 1919

DRAPELUL ROŞU VA TRIUMFA.
Acesta este titlul ziarului Avanti!, ediţia de la Torino, din 19 iulie 1919. Se întinde pe şase coloane, cu majuscule. Îl preia La Difesa, publicaţia socialiştilor florentini, cu trei semne ale exclamării pe un singur rând: „Proletari! Acţiunea e iminentă; faceţi-o să fie decisivă! Să ne ridicăm!"
În Rusia, în octombrie 1917, drapelul roşu a triumfat deja. Acum flutură pe cel puţin şaisprezece fronturi de război, de la Vilnius la Samara la Vladivostok, de la Marea Baltică la Volga şi până la Oceanul Pacific. Şi va triumfa şi acolo, deoarece în mai puţin de un an, Lev Troţki a creat din nimic o Armată Roşie care a revoluţionat până şi modul de concepere a războiului. Este inspirată de o nouă relaţie între spaţiu şi dispunerea forţelor, pentru un război fluid, cu mişcări planetare, cu frăţii universale, în stare să gândească conceptual la scară mare, într-un teatru de operaţiuni la fel de vast precum Pământul. Şi alţii i-au urmat deja exemplul. În primăvara anului 1919, drapelul roşu a triumfat chiar şi în Budapesta, unde muncitorul comunist Béla Kun a întemeiat Republica Sovietică Ungaria. Şi la Milano, în dimineaţa zilei de 20 iulie 1919, la ora 11.00, în faţa Camerei de Muncă de pe via Manfredo Fanti, găzduită în incintele puse la dispoziţie de către Societatea Umanitară, un val de drapele roşii flutură deasupra mulţimii.
A vorbit deja Claudio Treves, liderul cult şi rafinat al facţiunii reformiste; a vorbit deja Giacinto Menotti Serrati, liderul combativ al celei maximaliste. Toată lumea aşteaptă însă să vorbească Nicola Bombacci. Sindicatul general francez s-a retras în ultima clipă din „scioperissimo"; cum trade unions[12] engleze au procedat la fel, muncitorii italieni au rămas să-i sprijine singuri pe fraţii lor ruşi. Este o atmosferă mai degrabă festivă decât răsculată, muncitorii se bucură de luxul de-a sta cu mâinile în sân, de-a fuma din pipă în toiul dimineţii, patrulele de cavalerie străbat melancolice bulevardele de

la periferie fără să întâlnească armate cu care să se lupte. Dar nimic din toate acestea nu contează, deoarece urmează să ia cuvântul Nicolino Bombacci. Muncitorii îl iubesc, îl așteaptă.

De cum apare pe scenă, peste mulțime se așterne tăcerea, o tăcere plină de respect, de dragoste paternă, precum liniștea care protejează somnul copiilor. Nicolino este foarte slab, mic, blând; conformația lui subțire este ascunsă de o robă de pânză închisă la culoare. Trupul lui eteric este contrabalansat de un păr brunet dens, lucios, și de o barbă mare castanie care par să-l ancoreze în cer. Barba și părul par să-i crească continuu, vrând parcă să-i devoreze chipul descărnat, pomeții proeminenți, ochii de un albastru angelic.

Drapele roșii flutură în fața fiului unei familii de țărani umili, născut în Civitella di Romagna, într-o provincie îndepărtată, fost seminarist, preot eșuat, declarat inapt pentru serviciul militar din motive de sănătate, devenit apoi învățător, sindicalist și, în cele din urmă, lider al facțiunii maximaliste care a preluat conducerea Partidului Socialist după război. Bombacci a urcat până în vârf predicând un socialism evanghelic, mereu de partea celor săraci, pe care i-a ajutat să înființeze liga zilierilor și liga muncitorilor, precum și organizațiile de femei din filaturile de bumbac, ținându-se mereu departe de intelectualii din saloane, pe care îi numește „fabricanți de idei pentru cei care nu au nici una“, predicând mereu crezul foarte ferm al revoluției. L-au poreclit „Lenin din Romagna“; Mussolini, pe vremea militanței socialiste comune, l-a numit „Kaizerul din Modena“, dar porecla care i se potrivește cel mai bine este „Hristosul muncitorilor“. Un Hristos tocmai coborât de pe cruce, ținut pe brațe de mama Lui.

Când Nicolino începe să vorbească, cu voce lentă, dar înflăcărată, peste vara din Milano se așterne negura hiperboreeană:

– Drapelul roșu a triumfat în Rusia.

Sunt primele cuvinte rostite de Bombacci. În simplitatea lor, oferă o dovadă irefutabilă, o simplă constatare. Apoi vorbitorul rostește imediat concluzia firească:

– Noi vrem ca Rusia să fie şi aici.
Mulţimea izbucneşte în aplauze de uşurare. Iată un lucru pe care-l pot pricepe toţi.
Adunarea continuă într-o manieră deopotrivă apocaliptică şi mângâietoare. De parcă ar anunţa o catastrofă care s-a întâmplat deja de mii de ori, pe care am lăsat-o deja în urmă. Un cataclism blând.
De pe scena Societăţii Umanitare, cu tonul lui de învăţător plin de răbdare, Nicolino le explică muncitorilor aflaţi în grevă că, la semnalul de război, a şasea putere a lui Marx, revoluţia, şi-a făcut intrarea în Vechea Europă. Prin urmare, se poate spera că lumea veche este în sfârşit pe cale să se prăbuşească. Simptomele descompunerii sunt peste tot.
Se anunţă era socialismului, doctrina libertăţii şi a democraţiei integrale. În Rusia a sosit deja; va ajunge şi în Italia. Liderii partidului sunt avangarda revoluţiei, iar Confederaţia Generală a Muncii, armata lor. Uniţi, vor ataca pentru a distruge Bastilia burgheziei.
Atâta tot. Simplu şi clar. Nu e nevoie să adauge ceva. Mulţimea de grevişti este în extaz. Entuziasmată de ideea că va trebui să reinventeze lumea în următoarele cincisprezece zile, dar şi neliniştită, înspăimântată, ca un băiat la prima lui vizită la un bordel. Oare va fi într-adevăr aceasta prima zi a noii vieţi? Cea de dinainte s-a încheiat deja?
Apoi însă, după o scurtă pauză în care se întăreşte cu o gură de apă, Bombacci adaugă că greva din acea zi de 20 iulie 1919 are caracter demonstrativ, nu revoluţionar. Pregăteşte, dar nu reprezintă greva de expropriere. Revoluţia, la urma urmei, este iminentă. O necesitate istorică. Va fi declanşată spontan de evoluţia condiţiilor economice şi politice. Trebuie doar să mai aibă puţină răbdare.
Mulţimea se relaxează, nervii se potolesc, ca după două pahare de grappa. Lupta finală nu se poartă astăzi, ci se va purta mâine. Muncitorii aceia epuizaţi simt un strop de uşurare în spinări, simt cum contracturile lombosacrale se potolesc. Mânia muncitorilor este alinată pentru că

Bombacci le-a dat dreptate. Durerea este sedată, vremurile încă nu sunt coapte.

[12] Sindicate (în limba engleză în original) (n.red.)

Benito Mussolini
Plaja Senigallia, sfârşitul lunii august 1919

„Să zbori! Tot mai sus: într-o încordare prodigioasă de nervi, voinţă şi inteligenţă pe care numai trupul mic şi muritor al omului o poate oferi. Să zbori mai presus de toate zbaterile din această tranşee îngrozitoare şi continuă care este viaţa de astăzi.“ Sunt cuvinte pe care le-a scris la 20 august, pentru a promova raidul aerian asupra oraşului Mantova organizat de Il Popolo d'Italia.
Una peste alta însă, îi place şi să stea pe nisipul fierbinte al plajei Senigallia, cu picioarele depărtate, cu mâinile în şolduri, gol sub soarele arzător, cu pubisul în afară, ca să-i indigneze pe cei care se scaldă. Îi place să înoate şi apoi să simtă cum apa rece i se evaporă de pe craniu în căldura mediteraneeană. Totul fierbe mocnit în aburul acela, zăpuşeala este omnivoră.
Nu s-a ales nimic de „scioperissimo“. A eşuat din două motive: liderii ei au fost nişte iepuri şi Italia este o ţară săracă. Probabil singura ţară din toată Europa care, în două mii de ani de istorie, nu a avut nici o revoluţie, nici un război religios autentic. O ţară în care nu se întâmplă niciodată nimic şi în care nu durează niciodată nimic. Şi, în pofida proclamaţiilor nesăbuite ale liderilor socialişti, revoluţia nu poate fi redusă la o benchetuială sau la o maladie, la un dans de Sfântul Vitus sau la un focar de epilepsie. E nevoie de mult mai mult. Nefericirea nu poate fi socializată.
Şi, uite aşa, chiar şi cu ocazia mult aşteptatei „scioperissimo“, revoluţia a fost amânată sine die. „Întoarceţi-vă acasă, tovarăşi, ne-am înşelat, nu a fost aceasta ziua sortită.“ Socialiştii italieni amânaseră din nou asaltul asupra palatului puterii. În Rusia, în 1917, au cucerit un palat de iarnă. Bolşevicii, fără nici o ezitare, au dat năvală în reşedinţa de iarnă a ţarului, înconjurată de troiene îngheţate înalte de un metru, pentru a răsturna tirania. Dar în

Italia domnea vara. Prin zona aceasta, aşadar, tot ce s-ar fi putut întâmpla a fost înghiţit de o amânare comică: „Data viitoare, tovarăşi, data viitoare“.
De exemplu, Bombacci. Nicolino îşi datora norocul bărbii lui cristice şi ochilor ca din ceramică olandeză. Atâta tot. Îl cunoaşte bine pe acel „Hristos al muncitorilor“. Încă de la începutul secolului, pe când Bombacci era profesor în Cadelbosco di Sopra, în provincia Reggio Emilia, iar tânărul Benito Mussolini în localitatea alăturată, Gualtieri. S-au întâlnit prima dată cu aproape douăzeci de ani în urmă, la o convenţie pentru profesori din Santa Vittoria. Şi de atunci nu s-a răzgândit în privinţa fanteziilor revoluţionare ale amicului său: doar un biet creier de seminarist eşuat cum era cel al lui Bombacci se putea amăgi cu posibilitatea de a transplanta revoluţia rusă pe malul Mediteranei. În loc să predice şi să pregătească o „revoluţie italiană“, adaptată climatului nostru, acel obsedat ineficient pretindea să îmbrace Italia în rubaşca ţăranului rus. În adâncul sufletului, îi era milă de Nicolino Bombacci şi ţinea la el. Nu i-ar fi făcut rău nici unei muşte.
Până şi Republica Sovietică Ungaria, ridicată în slăvi
de Bombacci şi tovarăşii lui, se prăbuşise în câteva luni.
Între timp, în Ucraina, Denikin, comandantul armatelor contrarevoluţionare, se aliase cu germanii împotriva bolşevicilor şi, împreună cu cazacii lui, se afla la porţile Kievului. Generalul ţarist abolise deja decretul prin intermediul căruia, cu doar câteva luni înainte, comuniştii împărţiseră pământ ţăranilor.
Atât de mult zgomot, atâtea morţi degeaba. O tranşee continuă, îngrozitoare. Un masacru inutil. Aşa era acest secol înnebunit.
Căldura se înteţeşte. Lumea pleacă de pe pontonul circular construit pe piloni, mândria plajei Senigallia. Curând, soţia lui, Rachele, avea s-o trimită pe micuţa Edda să-l cheme la prânz. O iubea şi pe ea. S-a născut pe când se mânca pâine cu ceapă. O numea fiica sărăciei.
„Scioperissimo“ fusese un eşec şi pentru Fasciile de luptă. În zilele acelea agitate, au mers pe teren aproape singuri împotriva maselor socialiste. Dar

au fost mereu puțini, poate mereu tot mai puțini. Filiala din Bologna, întemeiată în aprilie de Pietro Nenni, dispăruse deja până în august. Certurile interne, diatribele ideologice, ambuscade și apoi… toți la mare. Așadar, rămași să se împotrivească doar câțiva „super-grevei", s-au mărginit să se dea în spectacol pentru burghezii pe care-i disprețuiau atât de tare. Cei patru fasciști demni de milă au reușit doar să conducă niște tramvaie și să mătură niște trotuare cu măturile abandonate de gunoierii care așteptau revoluția. Așa este Italia: o comedie, mereu o comedie. Iată destinul lor: finalul comic. Tocmai de aceea nu aveau nici un destin. Comedie sau tragedie. Aproape mereu împreună. Seriozitate niciodată.
Chiar și epopeea zborului rămânea încurcată între cele două contrarii. Primul raid de propagandă aeriană organizat de Il Popolo d'Italia la 2 august pentru a ușura zăpușeala politică se sfârșise cu un dezastru. În timpul zborului de întoarcere spre Veneția, avionul pilotat de Luigi Ridolfi, un as al războiului, se prăbușise în Verona, aproape de gara Porta Nuova, peste sărmanii care plecau spre plaje. Șaptesprezece morți.
S-a încăpățânat să organizeze și alte raiduri, pentru a ridica moralul oamenilor. În 8 august și apoi în 22 august. Demersuri cu siguranță nu la fel de grandioase ca zborul lui D'Annunzio de la Roma la Tokyo. Destinații apropiate, rute regionale: Mantova, lacurile prealpine. Directorul de ziar târâse toată redacția la bord. Dar se făcuseră din nou de râs din pricina condițiilor meteorologice nefavorabile, a avariilor și a lipsei de carburant. Timp de trei zile trebuiseră să se deplaseze înainte și înapoi între Brescia și tabăra militară din Ghedi. Ba chiar fuseseră nevoiți să le plătească masa subofițerilor care i-au transportat cu o căruță.
Tragedia, comedia, controversa. Cea de-a treia nu putea lipsi niciodată. Tocmai ce fuseseră publicate rezultatele anchetei guvernamentale privind dezastrul militar de la Caporetto și, chiar și după ani de zile, chiar și după o victorie finală triumfătoare, documentele confirmând răspunderea înaltului comandament militar îi reînsuflețiseră pe cei care se împotriveau războiului. Așa că o luaseră de la capăt, de parcă războiul nu ar fi izbucnit și nu s-ar fi

încheiat de ceva vreme. Giacinto Menotti Serrati, liderul socialiştilor maximalişti, care, pe când el era un tânăr emigrant fără un sfanţ, îi dăduse un acoperiş şi o slujbă, îl acuza iarăşi că ar fi fondat Il Popolo d'Italia cu ajutorul finanţărilor secrete din Franţa. Drept răspuns, el insinuase din nou că Serrati ar fi fost spion. Trecuseră apoi la insulte, dezgropaseră evenimente vechi, se pretaseră la lucruri urâte. Naivitate, ranchiună, rea-credinţă. Mereu tranşeea. Absurdă, neîntreruptă.
Trupul îi este acum complet uscat şi începe să transpire. Plaja e pustie.
Până şi coaliţia electorală cu stânga intervenţionistă pentru alegerile următoare din noiembrie s-a dus la fund. Motivul, ca întotdeauna în acea tranşee continuă, era unul banal şi crud: colegii de stânga care fuseseră în favoarea războiului acceptau alianţa cu Fasciile de luptă, dar nu-l voiau pe el pe listă. Fuseseră de neclintit la acest punct. Fără Mussolini.
Sezonul balnear se apropie de sfârşit pe plaja Senigallia. Începe luna septembrie. Şi totuşi zăpuşeala continuă.
La sfârşitul acestei prime veri de pace, Fasciile de luptă deveniseră insignifiante. Câteva sute de militanţi, câteva zeci de filiale, nici o perspectivă politică.
Ce noroc că e prea mult soare în Italia! Prea mult soare… Revoluţia rusă nu poate ajunge aici.

Să zbori! Tot mai sus: într-o încordare prodigioasă de nervi, voinţă şi inteligenţă pe care numai trupul mic şi muritor al omului o poate oferi.

Să zbori mai presus de toate zbaterile din această tranşee îngrozitoare şi continuă care este viaţa de astăzi.

Să zbori! Pentru frumuseţea zborului, aproape o artă pentru artă…

Să zbori! Să zbori pentru că prima îndrăzneală omenească a fost cea a lui Icar, care, deşi a murit, a furat puţin din gloria cerului, şi pentru că Prometeu ne-a învăţat că inima omului poate fi mai puternică decât orice soartă împotrivitoare.

Benito Mussolini, Il Popolo d'Italia, 20 august 1919

Gabriele D'Annunzio
11 septembrie 1919

S-a ridicat din pat febril şi şi-a îmbrăcat uniforma albă cu gulerul ridicat a lăncierilor din Novara. Locotenent-colonel. Nici un civil nu a mai ajuns atât de sus în ierarhia militară pentru merite de război. Are cincizeci şi şase de ani şi cu greu se poate ridica.
La debarcaderul „căsuţei roşii", colţ cu Canal Grande, îl aşteaptă o barcă cu motor acoperită. E casa în care a petrecut mult timp după ce şi-a pierdut vederea în urma accidentului aviatic care l-a lăsat fără un ochi în timpul războiului. Zorile se ivesc deasupra Veneţiei.
E maree joasă. Când ies în lagună, se simte putreziciunea nămolului care se iveşte pe bancurile de nisip descoperite. Ziua pătrunde dinspre gurile de intrare ale porturilor Lido, Portogruaro şi Malamocco. O dungă de lumină lividă se întinde spre est sub norii joşi. Umiditatea degajată de apele stagnante dintre bancurile de nisip îi exacerbează anchilozele genunchilor şi orbita goală a ochiului lipsă. Tot corpul lui este o epavă. Veneţia, în schimb, văzută din Mestre, este un peşte. Un peşte eviscerat şi reasamblat.
Pe uscat, pe Gabriele D'Annunzio îl aşteaptă o decapotabilă Fiat 511 Sport roşu-aprins. Vehiculul deschis îi reaprinde febra. Pe lângă şofer îl aşteaptă un locotenent al grenadierilor din Sardinia, care au jurat în secret să smulgă oraşul Fiume din mâinile garnizoanei militare internaţionale şi să-l înapoieze Italiei, chiar şi cu preţul condamnării pentru răzvrătire, şi Guido Keller, o excentrică stea în ascensiune a forţelor aeriene italiene, erou de război multiplu decorat, as al legendarei escadrile conduse de Baracca, nudist, bisexual, vegetarian. Un om căruia îi place să scandalizeze burghezia din care se trage plimbându-se cu o acvilă pe umăr.
La scurtă vreme după apusul soarelui, poetul şi grenadierii rebeli ajung în Ronchi, un sat de lângă graniţă, unde îi aşteaptă co-conspiratorii lor. La miezul nopţii însă, camioanele solicitate printr-o fonogramă în parcarea

auto din Palmanova şi promise de comandantul garnizoanei locale nu au ajuns încă. Au fost trădaţi.
D'Annunzio, epuizat, doarme pe un pat improvizat din câteva scânduri de lemn bătute în cuie laolaltă. Guido Keller iese în noapte împreună cu Tommaso Beltrami, un aventurier consumator de cocaină. Câteva ore mai târziu, ca prin minune, circa treizeci de camioane 15 Ter, reziduuri din timpul războiului, aşteaptă în centrul localităţii.
Când coloana se pune în mişcare, dincolo de graniţă nu se vede încă nici o lumină dinspre est. Doar noaptea vastă şi înstelată, apoi fiorul zorilor.
Grenadierii îşi ţin puştile pitite şi gulerele pelerinelor ridicate, ca să ascundă însemnele. Fac parte din batalioanele alungate din Fiume la sfârşitul lunii august, după ciocnirile cu soldaţii contingentului francez care smulseseră tricolorul italian de pe veşmintele femeilor. Prin faptul că încearcă să se întoarcă în oraş din proprie iniţiativă, încalcă ordinele Înaltului Comandament al Italiei, care se împotriveşte oricărei „lovituri de stat". Se poziţionează împotriva armatelor comandamentului interaliat care controlează Fiume prin intermediul contingentelor franceze, engleze, americane şi croate. Se răzvrătesc împotriva voinţei preşedintelui Statelor Unite, Woodrow Wilson, care intenţionează să le atribuie oraşul iugoslavilor, şi împotriva lipsei de voinţă de care dau dovadă guvernanţii italieni supunându-se fără să protesteze. Grenadierii au de partea lor doar o legiune de voluntari din rândul populaţiei civile a oraşului Fiume, majoritatea italieni, pregătiţi să se revolte. Împotriva lor, grosso modo, întreaga lume modernă. Sunt o sută optzeci şi şapte la număr. Un poet bătrân şi rănit merge înaintea lor într-o maşină sport de un roşu aprins. Chiar în zilele acelea, un alt scriitor, Franz Kafka, din Praga, spitalizat într-un sanatoriu alpin nu departe de Fiume, îşi notează în jurnal: „În lupta dintre individ şi lume, pariază mereu pe lume". Cei o sută optzeci şi şapte de grenadieri rebeli pariază însă pe individ: numele lui este Gabriele D'Annunzio.

Coloana are parte de prima împotrivire la Castelnuovo. Patru maşini blindate înconjurate de bersalieri. D'Annunzio se apropie, discută cu ofiţerii italieni. Orice le spune poetul pentru a-i convinge, în circa două minute maşinile blindate se dispun astfel încât să protejeze coloana pe care ar trebui s-o oprească. Bersalierii li se alătură rebelilor printre strigăte de entuziasm.

La scurt timp după aceea, la intersecţia cu drumul care duce spre Fiume, fac prima oprire. Toţi ofiţerii raportează comandantului. D'Annunzio stă în picioare pe o movilă mică.

– Ofiţeri din toate forţele, vă privesc drept în faţă.

Poetul le vorbeşte despre jurăminte făcute pe steaguri şi despre arme scurte, despre pumnalul pe care duelistul îl mânuia cu disperare cu mâna stângă pentru a rupe sabia adversarului, despre dizabilităţi care se adună, despre demoni şi aspiraţii umane, despre credinţă şi violenţă, despre o pajişte înconjurată de ruine. Vom dărâma bariera.

Coloana se pune din nou în mişcare. La bordul camioanelor, grenadierii cântă. La câţiva kilometri distanţă de barajul din Cantrida întâlnesc unităţile de asalt. Comandantul lor, colonelul Raffaele Repetto, a primit ordin să-l oprească pe D'Annunzio cu orice preţ, direct de la superiorul lui, generalul Pittaluga, care l-a ameninţat că va pune să fie împuşcat pe loc dacă nu se supune. În schimb, de cum îl vede pe D'Annunzio, Repetto dă fuga şi-l îmbrăţişează. Soldaţii Arditi sar în camioane. Nu mai este loc la bordul lor. Numărul insurgenţilor creşte cu fiecare kilometru. Se înaintează foarte lent, pentru a nu distruge butucii de roată.

La bariera de la graniţă, generalul Pittaluga în persoană, comandantul forţelor aliate din Fiume, îl înfruntă pe D'Annunzio. Având în vedere nesupunerea trupelor din subordine se îndreaptă personal spre coloană, împreună cu doi colonei, şi înaintează printre soldaţii Arditi înarmaţi cu puşti cu baionete. Îi ordonă lui D'Annunzio să se întoarcă. Îl avertizează să nu se pună mai presus de autoritatea statului. Îl acuză că a ruinat Italia. Îi impută că se crede omnipotent.

Poetul este atunci captivat de o amintire. Preţ de o clipă îndelungată, bătrânul anchilozat şi orb redevine licean, se întoarce în băncile şcolii: îşi desface haina care-i acoperă trupul febril şi imită gestul făcut de Napoleon cu o sută de ani înainte: debarcând în Franţa după evadarea de pe Elba, în apropiere de lacul Laffrey, împăratul i-a arătat pieptul generalului francez trimis să-l oprească, fostul lui aghiotant. Imitatorul se loveşte emoţionat peste piept în gestul napoleonian pe care l-a aşteptat de-o viaţă.

– Haideţi, trageţi în aceste medalii! îi porunceşte generalului venit să-l oprească.

Vrăjit de panglica albastră a medaliei de aur de pe pieptul lui D'Annunzio, sedus la rândul lui de acel sentiment aventuros al vieţii şi lumii, în flacăra căruia războinicul devine una cu rebelul, omul de arme, una cu omul revoltat, generalul Pittaluga îi răspunde citându-i pe tatăl şi bunicul lui, ambii garibaldini. În clipa aceea, la graniţa dintre două naţiuni şi două epoci, la răscrucea dintre rezonanţe, istoria se reduce la o figură retorică, metafora duce la o altă metaforă, puterea simbolurilor străbate secole, totul se confundă, maşina blindată accelerează, bariera de la graniţă se face fărâme.

Fiume, cu navele sale ancorate în port şi munţii în fundal, îi pare lui D'Annunzio o „mireasă îmbrăcată în alb". La cotitura drumului, o scânteiere de dorinţă licăreşte în pupila singurului ochi pe care-l mai are: dedesubtul poetului se află un oraş care trebuie cucerit. Omul de litere cunoaşte, în sfârşit, pofta de asediu a despotului războinic care e pe punctul de a-şi trimite trupele mercenare la prădat. La vârsta lui, ar spune Nitti, pentru poetul-soldat Italia este doar una dintre numeroasele femei de care s-a bucurat.

Trupele lui D'Annunzio pătrund în Fiume puţin după ora unsprezece dimineaţa. Populaţia le întâmpină cu o jubilare delirantă. Femeile din Fiume, îmbrăcate cu cele mai frumoase veşminte ale lor, li se oferă eliberatorilor. De pe acoperişuri plouă cu frunze de lauri.

D'Annunzio, ajuns la Hotel Europa, se duce imediat la culcare. A fost condus de-o stea norocoasă. El îşi este propria stea. Nu a avut niciodată alta. Este

ora unsprezece şi patruzeci şi cinci de minute dimineaţa. Nu s-a tras un singur foc.

– Cine, eu?! Guvernator?

D'Annunzio este trezit după-amiaza târziu de bătăile de clopot ce cheamă populaţia să se adune în piaţa principală. Guido Keller îl informează că, în timp ce el dormea, a luat din nou iniţiativa: a propus consiliului local să-i cedeze poetului toate puterile civile şi militare. Antonio Grossich, preşedintele acestuia, o eminenţă în domeniul medicinii, creatorul tincturii de iod, pionier al sterilizării instrumentelor chirurgicale, decorat cu ordinul „Coroana Italiei", iredentist şi patriot, folosindu-şi ochiul clinic, l-a întâmpinat pe Keller cu respectul şi precauţia cuvenite unui nebun. Apoi însă, în mod surprinzător, membrii consiliului au acceptat să încredinţeze administrarea unui oraş disputat de trei naţiuni, situat în centrul unei controverse diplomatice de importanţă mondială, lui Gabriele D'Annunzio, un om cunoscut ca fiind incapabil să-şi administreze până şi propriile finanţe, un risipitor bine-cunoscut şi mândru, urmărit de creditori din toată Europa pentru că irosise mai mult de o avere, a lui şi a altora, pe cheltuieli nesăbuite pentru frivolităţi precum bijuterii, obiecte emailate şi lăcuite şi mobilier somptuos.

Poetul, confruntat cu această ecuaţie incalculabilă, bate în retragere. El, administrator? Imposibil.

Când D'Annunzio, escortat de un grup de soldaţi Arditi, soseşte la clădirea guvernului la ora şase fix, aşa cum a promis, piaţa este plină de o populaţie jubilantă. Scena care îl aşteaptă este de neuitat. Maşina eliberatorului străbate cu greu mulţimea. Toţi vor să-l îmbrăţişeze, toţi vor să-l sărute. Reuşeşte cu greu să se ridice. E limpede că este secătuit de puteri, foarte palid, se clatină pe picioare. Grossich, care a împlinit deja şaptezeci de ani, este constrâns să-l sprijine.

Odată ajuns la balconul clădirii, dragostea neînfrânată ce se ridică de sub el îl reînsufleţeşte. Când marele Casanova îşi face apariţia, femeile îşi netezesc instinctiv părul şi îşi mângâie coapsele, aşezându-şi fustele. Cu un gest imperios, aproape o mişcare iritată, tribunul ia cuvântul:
– Italieni din Fiume! În lumea nebună şi ticăloasă, Fiume este astăzi semnul libertăţii; în lumea nebună şi ticăloasă există un singur lucru pur: Fiume; există un singur adevăr, şi acesta este Fiume! Există o singură iubire, şi aceasta este Fiume! Fiume este ca un far luminos care străluceşte în mijlocul unei mări de abjecţie.
Este o exagerare uriaşă, dar mulţimea se simte exaltată.
D'Annunzio continuă amintind de momentele de anxietate din timpul marşului din acea dimineaţă şi de zilele de la Roma din luna mai. Deşi au trecut doar patru luni de la demonstraţiile naţionaliste din primăvară, sunt deja proiectate într-un trecut epic. Poetul viu, înşelând timpul, se celebrează pe sine drept un înaintaş mitic. Se bucură deja de o glorie postumă.
După ce îl scoate din rucsacul de infanterie în care se află, Gabriele D'Annunzio desfăşoară drapelul roşu al lui Giovanni Randaccio. Este deja o relicvă. Cunoscătorul fin al ţesăturilor delicate dă jos fâşia de crep negru cu care îl decorase în semn de doliu.
Până aici, totul este teatru. Fiume este scena unei aventuri minunate. Pe scenă se află eroul, omul de litere şi comediantul, toţi odată. Apoi însă se întâmplă ceva nemaiauzit. D'Annunzio, exaltat de vuietul care se ridică din piaţă, tremurând de efortul vocal de-a vorbi peste tărăboi fără nici un instrument de amplificare a vocii, cu jugulara umflată de sângele ce-i pulsează prin gâtul întins, de la balconul palatului ce i-a deservit secole la rând pe împăraţii maghiari care au domnit peste un popor ţinut la o distanţă absolută, se adresează direct mulţimii:
– Confirmaţi voi, în faţa drapelului Timavo, votul pe care l-aţi dat în 30 octombrie?
Antonio Grossich, lângă el, se întoarce brusc. Până în ziua aceea, nici un alt vorbitor nu se mai adresase direct publicului său. Scena s-a schimbat brusc,

al patrulea zid a căzut. Publicul a fost chemat pe scenă, poporul a fost chemat să ia parte la Regat.
Cetățenii din Fiume izbucnesc într-un urlet frenetic. Strigă de trei ori „Da!“, „Da!“, „Da!“ Gabriele D’Annunzio proclamă anexarea oraşului Fiume la Italia. I-a luat doar patru luni pentru se ţine de cuvânt. Jurământul de la Capitoliu a fost îndeplinit. Toți membrii consiliului local se apropie ca să-l sărute. El le-o îngăduie.
În noaptea aceea, contrar obiceiurilor lui, trezit la cinci dimineaţa, D’Annunzio îi scrie generalului Pittaluga: „Domnule general, este necesar să preiau numaidecât comanda militară asupra oraşului italian Fiume. Este o măsură menită să asigure ordinea.“ Întrucât de la Roma nu a sosit nici un răspuns la provocarea lansată prin marşul lor, poetul preia puterea. Estetul se dă la o parte. Intră în scenă legiuitorul. De aici înainte, el va deține comanda. Prima măsură luată va fi închiderea temporară a bordelurilor, pentru a preveni încăierările dintre legionarii din Fiume şi soldaţii francezi. Pentru D’Annunzio, un Casanova insaţiabil, este o renunţare uriaşă. Comandantul, pe de altă parte, este dispus să fie un exemplu. Se privează de acele luxuri pe care toată viaţa le-a considerat indispensabile. Pune ca odaia lui să fie acoperită cu steaguri în locul nelipsitelor tapiserii. Îşi îngăduie doar un buchet de flori într-o vază de cristal şi o mână de drajeuri de ciocolată într-o cupă din argint masiv.

Benito Mussolini
Veneţia, 20–22 septembrie 1919

Începând cu seara de 20 septembrie, Mussolini petrece câteva zile la Veneţia. În rapoartele poliţiei este trecut că s-a aflat în compania Margheritei Sarfatti. Există temerea că şi directorul ziarului Il Popolo d'Italia, aşa cum fac miile de voluntari din toată Italia în acele zile, ar putea ajunge la D'Annunzio încălcând blocada fragilă pe care prim-ministrul Nitti a impus-o oraşului rebel.
Amanţii sunt urmăriţi. Doi ofiţeri în civil sunt cu ochii pe ei. La fiecare cotitură de calle[13], calletta[14], faleză, drum de legătură sau salizada[15], la fiecare deschizătură către un campo[16], campiello[17] sau fondamenta[18], fugarii îi văd reapărând în spatele lor. Neobosiţi. Margherita pare însă amuzată de această peripeţie. Femeii îndrăgostite i se pare romantic să fie urmăriţi.
Ar dispune de numeroase mijloace de evadare, aeriene sau maritime, cum ar fi bărci cu motor sau avioane, dar oraşul labirintic se strânge ca un năvod în jurul celor doi. D'Annunzio a pornit într-o călătorie pe mare în zorii zilei de 11 septembrie, străbătând laguna deschisă cu o barcă cu motor de mare viteză. Doar zece zile mai târziu, pe 21 septembrie, Veneţia lui Mussolini este în schimb o încurcătură, un intestin răsucit, un oraş de măruntaie. Sarfatti, fiind veneţiană, îl îndrumă prin viscerele de piatră. După ce străbat calle Tetta, unde în trecut târfele îşi arătau sânii de la ferestrele bordelurilor, iubiţii cotesc brusc pe minuscula calle de la Madonetta. Poliţiştii care-i urmăresc ca nişte ogari nu-i scapă din ochi.
De când poetul s-a lansat în aventura de la Fiume, relaţiile dintre Mussolini şi D'Annunzio sunt tensionate, chinuite, epistolare. Mussolini a primit scrisoarea chiar în noaptea de 11 septembrie. Fusese la teatru cu Rachele, într-una din acele rare ocazii în care îi oferă soţiei o pauză de la îndatoririle ei domestice. La ieşirea din sală i se transmisese un mesaj:

„Dragul meu tovarăş, zarurile au fost aruncate. Plec chiar acum. Dimineaţă voi captura Fiume cu armele. Fie ca Dumnezeul Italiei să ne ajute. M-am ridicat din pat cu febră. Dar nu se poate amâna. Încă o dată, spiritul va cuceri carnea nenorocită. Rezumă articolul pe care îl va publica Gazzetta del Popolo şi publică sfârşitul în întregime. Şi susţine cu vigoare cauza, în timpul conflictului. Te îmbrăţişez.“ Prorocul îl îmbrăţişa mintal pe Benito Mussolini, îl apostrofa cu afecţiune, îl ţinea la curent (chiar dacă o făcea după ce lucrurile erau deja înfăptuite), dar îşi publica proclamaţia către lume în alt ziar. În esenţă, mesajul era o depeşă în care erau emise instrucţiuni către un supus.

În zilele următoare, el, ca un locotenent disciplinat, îl salutase din coloanele ziarului Il Popolo d'Italia pe eroul luminos, făgăduindu-i ascultare, îl insultase pe Nitti, care într-un discurs parlamentar ameninţa că avea să-i ţină în frâu pe rebeli, sprijinise nobleţea şi raţionalitatea gestului dannunzian, dar nu făcuse nici un apel la o insurecţie generală, cum ar fi vrut D'Annunzio, şi, mai presus de toate, nu se mişcase din ariergarda din Milano. Şedinţa comitetului Fasciilor de luptă din 16 septembrie se încheiase fără vreo intenţie de a încălca blocada guvernamentală din jurul oraşului Fiume. Se limitase la a sugera, pentru a-i pune în dificultate pe asediatori, să trimită femeile şi copiii la graniţă.

O săptămână mai târziu sosise a doua scrisoare de la comandantul oraşului Fiume: „Dragul meu Mussolini, sunt uimit de tine şi de poporul italian. Eu am riscat totul, am avut totul. Sunt stăpânul oraşului Fiume… Şi tu tremuri de frică! Îi îngădui celui mai abject şarlatan din istoria scursorilor universale să-ţi pună piciorul lui porcin în gât. Oricare altă ţară, chiar şi Laponia, l-ar fi răsturnat pe acel om, pe acei oameni. Şi tu stai acolo la palavre, în timp ce noi luptăm din clipă în clipă… Unde sunt soldaţii Arditi, luptătorii, voluntarii, futuriştii? Şi nu ne ajuţi nici măcar cu subscripţii şi colecte. Trebuie să facem totul singuri, aşa, săraci cum suntem. Trezeşte-te. Şi ar trebui să-ţi fie ruşine… Chiar nu există deloc speranţă? Cum rămâne cu promisiunile tale?

Străpunge măcar pântecul celui care te oprimă; şi dezumflă-l. Altminteri voi veni eu după ce îmi voi fi consolidat puterea aici. Dar nu te voi privi în faţă."
Slujitorul necredincios fusese biciuit de-a dreptul. Mussolini fusese constrâns să cenzureze scrisoarea, aşa cum făcea „poliţistul" Nitti cu toate ştirile primite din Fiume, înainte s-o publice în Il Popolo d'Italia. Apoi fondatorul Fasciilor de luptă îşi linsese rănile orgoliului rănit şi se supusese. Subscripţia pentru Fiume fusese lansată pe 19 septembrie. Însă el nu plecase nici atunci. Motivul era simplu: guvernul Nitti se clătinase, dar nu căzuse. „Porcul", „poliţaiul", „profesorul ambiţios şi fără inimă", „lingăul frigid al plutocraţiilor anglo-americane", slujitorul bancherilor şi al industriaşilor, „negustorul de cârpe" dăduse la schimb meschinăria pe eroism, dar nu căzuse. Aşadar, Mussolini, cu riscul de a fi zdrobit de raţiunea de stat pentru că servise drept lacheu pentru viziunile lui D'Annunzio, preferase iubita, gondola, Veneţia.
Acum, în spatele bisericii San Lorenzo, într-un portic îngust, sub o capelă votivă întunecată, Sarfatti îi arată o dală de marmură roz netedă şi lucioasă. Cu patru sute de ani în urmă, devotamentul popular considerase acel masegno[19] masiv de piatră istriană punctul în care milostiva Maică a Domnului pusese capăt ciumei. Fusese o hecatombă. O treime din populaţie exterminată. Medicii se perindau protejaţi de măşti monstruoase cu cioc încovoiat. Rugurile cu cadavre ardeau în faţa bisericilor baroce.
El, superstiţios ca întotdeauna, atinge piatra medicinală cu talpa pantofului. Un fior al sfârşitului lumilor îi străbate trupul sifilitic, radiindu-i prin coapse. De ce nu pleacă şi el? De ce să nu se ofere în întregime Comandantului? De ce nu generaţia tânără? De ce încă există ciume?
Pentru că armata nu se pusese în mişcare, pentru că Nitti nu se prăbuşise; pentru că plutocraţii anglo-americani, bancherii şi proprietarii de oţelării ale căror picioare le lingea Nitti erau indispensabili; pentru că dacă şi-ar fi trimis puţinii membri ai grupării la Fiume, n-ar mai fi rămas nimeni în Milano; pentru că încă încerca înnebunit să se împace cu stânga intervenţionistă; pentru că marina era de partea lui D'Annunzio, dar armata

era încă împărţită; pentru că rândurile ei de mijloc simpatizau cu siguranţă cu rebelii, dar înaltele comandamente le erau ostile; pentru că patru sute de mii de muncitori din domeniul metalurgiei erau încă în grevă şi urlau „Jos cu D'Annunzio!"; pentru că „marşul spre interior" după care tânjea D'Annunzio probabil că ar fi netezit calea pentru revoluţia comunistă şi pentru că, şi dacă i-ar fi condus spre Roma, el, Benito Mussolini, ar fi figurat doar în rolul inacceptabil de actor secundar al gloriosului Comandant. Aşa că Benito Mussolini nu se ducea la Fiume din toate aceste motive, şi din o sută altele, dar mai ales pentru că D'Annunzio le stârnea entuziasmul tinerilor idealişti plictisiţi, urmaşii decadenţi ai unei burghezii sătule şi epuizate, dispuşi poate chiar şi să-şi rişte viaţa, dar nu să-şi facă patul singuri. Profetul, cu vraja sugestiilor lui isterice şi fermecate, îi ridica spre ceva superior şi inefabil, unindu-i în chip magic pe orator şi pe ascultători într-o categorie de aleşi, navigatori la un soi de primă clasă a spiritualităţii nepăsătoare, situată mai presus de tranşeele scârboase în care trăiau oamenii de rând, măcelărindu-se reciproc într-o luptă perenă a cărei origine o uitaseră, abrutizaţi de oboseală, năuciţi de digestia lentă a meselor jalnice, fanatici ai vinului, dornici doar să prade, să se ameţească şi să se fută. Nu pleca spre atât de lăudatul golf Kvarner pentru că, în definitiv, D'Annunzio era un poet, iar principala dezamăgire pe care ne-o rezervă realitatea constă în faptul că nu se aseamănă niciodată cu o poezie. În schimb lui, fiul fierarului din Predappio, îi plăcea realitatea. Cea aspră, feroasă, brutală şi ireductibilă. Nu cunoştea altă plăcere în afară de ea.

La marginea labirintului, pe debarcaderul Celestia, Veneţia se deschide înspre laguna interioară. Sarfatti îi arată chiparoşii graţioşi din cimitirul San Michele. Mai departe, Murano se estompează deja în prima ceaţă a anotimpului, în timp ce Burano şi Torcello sunt doar o idee, un zvon. Şi mai departe încă, Marea Adriatică, Trieste, Fiume, Dalmaţia.

Da, ar fi frumos să te trezeşti în zori, să laşi totul baltă, să te urci într-un Alfa Romeo Spider roşu şi să porneşti în marş spre Roma în fruntea tinerei generaţii, la comanda unei coloane de luptători, de tineri de douăzeci de ani,

de soldaţi Arditi. E frumos delirul violent al poetului, e foarte frumos, de-ţi dau şi lacrimile, dar nu e politică. Politica necesită curajul mărginit şi răutăcios al încăierărilor din stradă, nu cel aerisit al atacurilor de cavalerie. Politica este arena viciilor, nu a virtuţilor. Singura virtute pe care o cere este răbdarea. Pentru a ajunge la Roma, va trebui mai întâi să interpreteze un rol în această parodie senilă, să se facă ascultat de sinedriul mai-marilor, acea jumătate de duzină de neghiobi, ingenui şi canalii care conduc lumea.

[13] Stradă venețiană tipică mai largă (n.tr.)
[14] Stradă venețiană tipică mai îngustă (n.tr.)
[15] Denumirea acordată primelor străzi pavate din Veneția (n.tr.)
[16] În urbanistica venețiană, campo indică un spațiu deschis înconjurat de clădiri. (n.tr.)
[17] În urbanistica venețiană, campiello este un campo de dimensiuni reduse. (n.tr.)
[18] Segment de stradă situat de-a lungul unui canal sau râu (n.tr.)
[19] În italiana venețiană, bloc de piatră tăiat pentru a deveni un element de pavaj (n.tr.)

Benito Mussolini
Fiume, 7 octombrie 1919

Au urcat până la altitudinea de 1 615 metri pe un cer înceţoşat. Au decolat pe neaşteptate de pe aerodromul din Novi Ligure la bordul unui S.V.A., îndreptându-se spre est. Prin pâclă, cu o cantitate de combustibil abia suficientă, au zburat o sută nouăzeci de minute în linie dreaptă deasupra Mării Adriatice până pe aerodromul din Grobnico. Acolo îi aştepta un automobil trimis de Comandant.

Benito Mussolini ajunge în Fiume la 7 octombrie 1919, la aproape o lună după „sfântul marş". Oraşul în care aterizează este deja înveşmântat în legendă şi învăluit de o negură de murmure. Se zice că D'Annunzio intenţionează să facă din el o simplă bază pentru o operaţiune de cucerire mai vastă care vizează estul, Zadarul, Dalmaţia, Splitul. Potrivit altui zvon, încă şi mai insistent, Comandantul ar pregăti în schimb un „marş spre interior", spre vest, spre Pula, Trieste, Veneţia şi apoi până la Roma, pentru a suspenda Statutul Albertin[20], pentru a răsturna monarhia şi a instaura o dictatură militară, cu complicitatea ducelui de Aosta. Se pare că a conceput acest plan împreună cu colaboratorii lui încă din 19 septembrie şi că l-a prezentat la sfârşitul lunii ofiţerilor din primul escadron de maşini blindate, care îl invitaseră la masă. Edmondo Mazzucato l-a informat numaidecât pe Mussolini, care se afla în Milano. Alţii susţin că singurul lui scop ar fi răsturnarea guvernului lui Nitti cel urât de oameni şi favorizarea ascensiunii unui nou executiv format din combatanţi care să proclame numaidecât anexarea oraşului Fiume la Italia.

Cert este că până acum Comandantul nu s-a mişcat din loc. Nu s-a mişcat nici măcar armata, în afară de dezertări individuale în rândul oamenilor şi al unităţilor. Şi nici Nitti, impasibil şi chibzuit, nu şi-a abandonat postul. A reacţionat, în schimb, la lovitura de stat dannunziană prin convocarea Consiliului de Coroană, format din politicieni eminenţi, foşti preşedinţi şi

şefi ai forţelor armate. Adunarea aceasta de vechi epave a preferat să tragă de timp, nimeni nu s-a pronunţat în favoarea anexării. Atunci Nitti a ales singura opţiune de care dispunea de fapt: a dizolvat Parlamentul şi a convocat noi alegeri. Este o tactică antică: înfrângerea inamicului prin înfometare. Embargoul impus asupra oraşului Fiume abia de-i îngăduie acestuia să respire, strângându-i în acelaşi timp tot mai tare laţul în jurul gâtului. Ţara, ca de obicei, se află într-un impas, se învârte în gol, plictisită. Entuziasmul poetic al dannunzienilor, în schimb, are nevoie de mişcare continuă, de sânge fierbinte care să le pompeze violent prin inimi.
În perspectiva mai amplă, demersul de la Fiume şi-a câştigat duşmănia din partea lui Wilson, preşedintele Statelor Unite ale Americii, noua mare putere planetară, singurul învingător autentic din Primul Război Mondial. Wilson consideră Fiume ca fiind capriciul unui băieţel bătrân care riscă subminarea construcţiei Societăţii Naţiunilor, grandiosul edificiu juridic, diplomatic şi umanistic care, în viziunea lui, va trebui să ofere lumii un secol de dreptate şi pace. Îl dispreţuieşte pe D'Annunzio cu indignarea pasională de care dă dovadă un om matur şi responsabil atunci când se confruntă cu veleitatea puerilă ce-i ameninţă munca laborioasă de-o viaţă. Ba, mai mult, Wilson îl detestă pe D'Annunzio. Fiu de reverend, ginere de pastor, rector al Universităţii Princeton, academician, puritan, rigid, auster, prizonier al unui evanghelism integral, profet al veştii bune care va triumfa asupra răului, purificând pământul, Wilson este genul de om care probabil că nu şi-a înşelat niciodată soţia. În opinia lui, D'Annunzio este păcătosul încrâncenat, distrugătorul moralităţii burgheze, iar semănarea vinei, singurul lui destin. Se spune că Wilson consideră entuziasmul italienilor în ce priveşte invocarea „dumnezeului tuturor", cu care D'Annunzio îşi inaugurează de ani de zile discursurile publice, o expresie a nebuniei totale a poporului italian. Se spune că preşedintele american este asaltat de accese de groază când consilierii lui îi rezumă, într-o versiune îndulcită, conţinutul operelor licenţioase ale poetului. Se spune chiar că accidentul vascular cerebral pe care l-a suferit în 2 octombrie ar fi fost rodul mâniei simţite faţă de cel care

îndrăzneşte să-l sfideze, lăudându-se că a curvit cu sute de femei. D'Annunzio, între timp, oscilează între extaze sublime şi furori apocaliptice. A redenumit Fiume „oraşul holocaustului", un nume de tragedie biblică pentru un port mic şi somnoros din Europa Centrală renumit pentru patiseriile lui. La 5 octombrie i-a scris lui Mussolini, ameninţându-l: „Dacă oraşul nu va fi readus la condiţiile sale de viaţă normale, peste zece zile voi arunca din nou zarurile. Dacă oraşul martir va fi în continuare martirizat, îl voi răzbuna printr-o represiune masivă."

Şi Mussolini oscilează. La sfârşitul lunii septembrie, întors din călătoria la Veneţia, pare să fi îmbrăţişat fără rezerve fanatismul. A scris despre o „revoluţie în desfăşurare", care, începută la Fiume, s-ar fi putut încheia la Roma. A îndemnat Parlamentul să voteze în favoarea anexării. L-a ameninţat la rândul lui: „Fie anexarea cât mai curând, fie război civil între Italia combatanţilor şi cea a paraziţilor". Apoi însă, la începutul lunii octombrie, l-a trimis pe Michele Bianchi la Fiume, ca să-l ţină în frâu pe Comandant. În toiul acestor schimbări de temperatură constante, un singur termometru nu poate fi ignorat: de când D'Annunzio se află la Fiume, vânzările ziarului au continuat să crească constant.

Wilson are dreptate: Fiume este un delir. Maşina cu care Mussolini intră pentru prima dată în oraş, în ziua de 7 octombrie, se deplasează cu încetinitorul printre manifestaţii populare entuziaste. Este marţi, dar pare a fi duminică, este toamnă, dar pare a fi mijlocul lui august, este deja seară, dar pare a fi prânz. Întregul oraş pare orgasmic. Atmosfera este de orgie în aer liber, saturată de pofta neînfrânată a seducătorului. Grupuri diverse de soldaţi, marinari, femei şi cetăţeni se învârt în ritmul fanfarei militare. La fiecare colţ, grupuri de Arditi jură emoţionaţi pe pumnalele scoase din teacă, fetele defilează împodobite cu ghirlande, ca nişte statui votive, sau îmbrăcate ca bărbaţii, în uniforme împrumutate, zidurile sunt împânzite de scrieri care declară „Nu-mi pasă!" Până şi ţinuta marţială este depravată. Infanteriştii se perindă cu vestonul descheiat, gulerul desfăcut, gâtul dezgolit. Unii dintre ei au trese negre pe piept, tunicile ornate cu grade, dar

şi-au decorat fesurile cu stele argintii şi folosesc panglicile colorate ale medaliilor pentru curaj în feluri ciudate, precum smalţurile policrome ce împodobesc nimicul. Totul este bizar, neobişnuit, incitant. Dar petrecerea are şi o latură sinistră. Tinerii secolului, după ce au scăpat de moarte timp de patru ani în tranşeele din toată Europa, în loc să se întoarcă la chibzuinţă, familie, religie, strămoşi, virtuţi şi zile, par să se fi strecurat în Fiume, mahmuri, pentru a pune capăt acestei vieţi prosteşti şi inutile.
Conversaţia dintre Mussolini şi D'Annunzio durează o oră şi jumătate. Nici la această a doua întâlnire, la fel ca la cea dintâi de la Roma, din 26 iunie, nu există martori. Dar în pragul sălii de comandă, înainte să îl anunţe, aghiotantul lui D'Annunzio îl reţine preţ de câteva clipe pe Mussolini cu singurul braţ pe care-l mai are. Se numeşte Ulisse Igliori, sublocotenent de infanterie, mutilat în Marele Război, internat zece luni la Mauthausen, decorat cu medalia de aur pentru eroismul de care a dat dovadă la 16 mai 1916, în cursul atacului asupra posturilor austriece de pe Monte Maronia, unde inamicii l-au adunat, dezmembrat, dar încă în viaţă, de pe o movilă de cadavre însângerate. Eroul ciung, viitorul fondator al A.S. Roma, vrea să afle părerea vizitatorului despre oportunitatea de-a mărşălui spre capitală. Mussolini este încă îmbrăcat în ţinuta albă de aviator amator. De sub cascheta cu vizieră îi răspunde că Roma este scopul ultim, dar întreaga chestiune depinde de alegerea momentului:
– Italienii nu sunt încă pregătiţi pentru acest eveniment; dacă este imatur, demersul ar putea degenera într-o tragedie imensă. Trebuie să luăm pulsul naţiunii, lucru pe care îl voi face la întoarcere.
Este aceeaşi „apă" cu care Mussolini încerca să reducă din înflăcărarea Comandantului prin scrisoarea din 25 septembrie: mărşăluit spre Trieste, declararea prăbuşirii monarhiei, numirea unui directorat guvernamental al cărui preşedinte să fie D'Annunzio, înfiinţarea unei adunări constituante, declararea anexării oraşului Fiume, trimiterea de trupe loiale care să debarce în Romagna, pentru a porni o răscoală republicană. Iată planul pe care Mussolini i-l propunea lui D'Annunzio. Apoi adăuga însă că trebuia

amânat totul până după alegerile din 16 noiembrie. Iată, deci, sfatul lui: o amânare comică, pentru a evita o dramă.
Spre seară, Fiume este acoperit întru totul de flori. Oraşul „holocaustului“ se pregăteşte să-şi îngroape primii morţi. Se numesc Giovanni Zeppegno, brigadier în trupele de carabinieri, şi Aldo Bini, locotenent observator. S-au prăbuşit în timpul unui zbor de recunoaştere către Sušak. Bini, recuperat încă în viaţă, dar cu arsuri pe aproape toată suprafaţa corpului, a murit la scurt timp după aceea; Zeppegno, azvârlit din carlingă, a murit pe loc, străpuns de ţeapa unui gard care înconjura o casă ţărănească.
Încă de dimineaţă, pregătindu-se pentru ceremonie, cetăţenii din Fiume au căutat înnebuniţi flori. S-a muncit toată noaptea pentru a plia frunze şi pentru a împleti coroane de lauri. Florarii au rămas fără stocuri înainte de prânz. Serele au fost prădate. Odată epuizate proviziile, oamenii au trecut la grădinile publice şi private. De când îşi aduce aminte omenirea, scrie un reporter local, Fiume nu a mai văzut atâtea ghirlande într-o capelă mortuară.
Cortegiul funerar scânteiază în diverse culori. Flori, steaguri, uniforme. Este interminabil. Două plutoane de trăgători de mare precizie deschid marşul, urmaţi de reprezentanţii autorităţilor din oraş şi de o fanfară. Imediat în spatele puştilor şi al muzicii vine un grup de copii. Iar în spatele copiilor se află dricurile, acoperite complet de coroane. De fiecare parte a dricurilor mărşăluiesc soldaţi mutilaţi şi decoraţi în război. În spatele puştilor, al muzicii, al copiilor, al celor mutilaţi şi al florilor merge Comandantul, înconjurat de ofiţerii lui de stat-major. La sfârşit, alte două dricuri mari încărcate cu flori menite să acopere şi să înconjoare mormintele. În cele din urmă, oameni de tot felul: soldaţi, muncitori feroviari, politicieni, profesori, pompieri, muzicieni, muncitori, gimnaşti, mii de locuitori ai oraşului. Întreaga populaţie citadină de origine italiană. Procesiunea culminează în piazza Dante, peste măsură de plină. Este o scenă solemnă. Mussolini participă la ea din rândul mulţimii. Toată lumea s-a îmbrăcat cu cele mai bune veşminte; el poartă în continuare ţinuta lui amuzantă de aviator. Este

limpede că întreaga populaţie se află la teatru, dar teatrul s-a revărsat pe străzi. El, ca spectator, priveşte şi observă fiecare detaliu. Când D'Annunzio ia cuvântul, întregul oraş de vii se transformă brusc într-un cimitir:
– Glorie celor doi înaripaţi care au oferit oraşului holocaustului primul holocaust al libertăţii!
Vorbitorul este singur în balcon, mic, îndepărtat. Dar cuvintele lui răsună limpede în piaţa mare, înfăşurate într-o tăcere mormântală. D'Annunzio vorbeşte fără sisteme de amplificare, folosindu-se doar de aerul din plămâni împins din diafragmă spre trahee şi apoi spre laringe. Efortul acesta îi conferă o rezonanţă metalică, aproape un falset. Şi totuşi ajunge la toţi cei din piaţa imensă, îi vrăjeşte. Aproape că ai impresia că miile de oameni care-l ascultă nu respiră, nu trăiesc. I-a transformat într-un popor de umbre. Poetul vorbeşte sub o lună plină, luminoasă. Cineva plânge. Este un plâns din adâncul sufletului. Laudă seara pentru moartea ei pură.
– Slavă celor doi mesageri cereşti care, în decursul câtorva ore scurte, ne-au învăţat spiritul că viaţa pe care o trăim ar putea fi viaţa veşnică.
O minciună. Colosală, nerușinată, pronunţată în timpul ceremoniei solemne. Viaţa aceasta, incinerată, prăbuşită din cauza unei manevre stângace, străpunsă din greşeală de vârful unei lănci care decorează poarta unei case de la ţară, se vrea a fi viaţa veşnică!? Un otrăvitor. Cuvintele poetului se transmit pe cale aeriană, asemenea gazului paralizant, şi pătrund în alveolele pulmonare ale mulţimii. Oamenii i se predau, stupefiaţi, intoxicaţi de minciună ca de o otravă sistemică.
Apoi otrăvitorul se schimbă şi îi trezeşte pe toţi din vrajă:
– Cetăţeni ai Fiumelui, descoperiţi-vă capetele. Soldaţi ai Italiei, prezentaţi armele.
Şi ei o fac. Toţi bărbaţii îşi dau jos căciulile, toţi soldaţii îşi ridică puştile.
– Piloţii mei, acoperiţi cele două sicrie.
Şi ei o fac.
– Oameni din Fiume, bătrâni ai Consiliului, pe aceşti dintâi morţi ai noştri îi încredinţăm pământului sacru, pământului liber. Vegheaţi asupra lor.

Acum Comandantul nu se mai adresează unui public, ci dialoghează cu mulţimea. Piaţa îi răspunde la fiecare cuvânt, cu fapta sau cu vocea. Teatrul se află pe stradă şi întregul oraş a ieşit la teatru, doar că a mers să se privească pe sine.
– Pentru cine au murit? a urlat poetul.
– Pentru noi! îi răspunde din piaţă un urlet simetric, dar uriaş.
Aviatorul amator observă.

[20] Constituţie acordată de Carol Albert supuşilor lui după Răscoala de la Palermo. Va deveni legea fundamentală a Regatului şi, ulterior, a întregii Italii, timp de aproape o sută de ani. (n.tr.)

Amerigo Dùmini
Florența, 10 octombrie 1919,
Teatrul Olimpia

Îl așteaptă de câteva ore în fața gării Santa Maria Novella. Benito Mussolini nu a coborât însă nici din trenul direct de la miezul nopții.
Pentru Amerigo Dùmini nu a fost niciodată o problemă să aștepte. Să aștepte și să tacă. I se pare ușor. Rămâne nemișcat, cu trupul lui masiv, o siluetă îndesată, solidă, ușor curbată, cu părul des și negru tuns drept peste o frunte joasă; are ochii ficși, opaci, de parcă s-ar concentra pe un singur gând. Tace chiar și ore întregi, și, dacă trebuie totuși să vorbească, o face cu voce joasă. Fumează și bea. Așa cum făcea pe dolinele din Karst sub focul obuzierelor, scoate plosca, o ține cu mâna stângă anchilozată, o desface cu mâna sănătoasă și ia două înghițituri de grappa. Așadar, mulți îi reproșează că vorbește puțin. Îi spun că oamenii se tem de cei ca el, cei în stare să intre într-o cafenea și să tacă ore întregi, privind în gol. Strică petrecerea.
Umberto Banchelli, supranumit „magicianul", tovarășul lui de băutură și încăierări, a fumat și a băut ca el, dar s-a foit tot timpul, incapabil să tacă din gură, chiar dacă se bâlbâie dureros de tare. În timp ce așteptau ca Mussolini să ajungă cu trenul direct de la miezul nopții, „magicianul" nu s-a abținut
de la a-i povesti din nou despre războaiele pe care le-a trăit: la șaisprezece ani s-a alăturat garibaldinilor în lupta contra turcilor în Epir; la douăzeci de ani a fost colonel în Serbia; la douăzeci și cinci, subofițer al armatei italiene care putrezea de malarie în Albania. A povestit întruna despre războaiele prin care a trecut și l-a blestemat întruna pe Dumnezeu pentru întârzierile trenurilor.
Nu și el. El tace de bunăvoie. Dacă un bărbat are ce să bea și ce să fumeze, nu se plictisește niciodată. Un om poate chiar să aștepte toată viața, dacă are ce să bea și ce să fumeze. Asta înseamnă viața pentru Amerigo Dùmini: timpul

în care suntem în viaţă. Atâta tot. Să aştepte şi să tacă. De la încheierea războiului, are impresia că asta e tot ce a făcut.
În Florenţa nu se întâmplă nimic bun. Între martie şi octombrie au fost lăsate la vatră unsprezece promoţii şi nu se găseşte de lucru. La ţară, grevele sunt atât de violente, încât carabinierii trebuie să intervină degrabă. Incidentele se înmulţesc în faţa fabricilor închise de patroni. Copiii cerşesc în Cascine şi pe străzile din Careggi. Dintre tovarăşii care îşi doriseră războiul în 1914 au mai rămas doar câţiva. Acei câţiva s-au întors zdrobiţi: mutilaţi, neurastenici, cerşetori. Sunt împărţiţi între zeci de asociaţii patriotice. Unii dintre ei au fondat „Fasciile politice futuriste“. Mult zgomot, câteva idei ciudate. Educaţia patriotică a proletariatului, o adunare de tineri sub treizeci de ani în locul Senatului, gimnastica obligatorie, cu sancţiuni penale pentru trântori. Acesta este programul politic. În noiembrie, acei futurişti imaginativi au răbufnit împotriva unei demonstraţii a câtorva mii de „roşii“, după care au ţinut o adunare în piazza Vittorio Emanuele. Erau treisprezece la număr.
Alţi veterani nemulţumiţi se adună pe via Mai, numărul 38, în casa unui nobil mutilat, fost infanterist în Karst. Se vorbeşte despre o organizaţie armată care să pună stăvilar valului de legiuni roşii. Mitraliera este subiectul de discuţie preferat. Există şi asociaţia „Italia şi Victor Emanuel“ a contesei Collacchioni, care-i primeşte în salonul ei pe contele Guicciardini, marchizul Peruzzi de' Medici şi marchizul Perrone Compagni. Contesa este foarte amabilă că le oferă ospitalitate şi oamenilor de rând agitaţi alături de toţi acei gentilomi calmi, eleganţi şi instruiţi. Banchelli participă de bunăvoie. Contesa îl numeşte „scutierul meu de aur“. „Magicianul“ se târăşte bălăngănindu-se ca o raţă prin sălile palatului şi, cât se poate de serios, trăncăneşte printre profesori şi marchizi despre isprăvile lui din timpul războiului. Dar sunt numai vorbe goale. O mulţime de vorbe goale.
Mai este şi Asociaţia Naţională a Combatanţilor, care vrea să obţină din nou locurile de muncă ocupate în timpul războiului de soţii („Afară cu femeile! La cratiţă cu ele!“); există Asociaţia Trupelor de Arditi, voluntarii disperării,

şi apoi cea a mutilaţilor şi invalizilor, amestecaţi cu şarlatani, impostori şi orbi văzători; mai există Uniunea Liberală şi Liga Antibolşevică şi Alianţa de Apărare a Cetăţenilor, finanţată din banii latifundiarilor. Acolo avocatul Francesco Giunta a reuşit să organizeze bande. În timpul revoltelor din cauza costului de viaţă ridicat din iulie, o parte dintre ele au apărat stofele şi conservele comercianţilor de proletarii comunişti, iar o altă parte le-au prădat, sub pretextul că negustorii făceau speculă. Giunta însuşi, fluturând o pereche de pantofi plătiţi cu patruzeci şi opt de lire, a condus jefuirea fabricii de încălţăminte Ploner. Nu s-au mai văzut nicicând atâţia oameni înarmaţi cu damigene de vin pe străzile din Florenţa ca în zilele acelea.
Pe scurt, în Florenţa toată lumea îndrugă vrute şi nevrute, nimeni nu tace, iar sentimentul de trădare devine universal. Când muncitorii, căpătând îndrăzneală, îl întâlnesc pe gentilomul spilcuit, cu monoclu şi îmbrăcat în uniformă de ofiţer, care se laudă cu bătăliile purtate la ieşirea din Caffè Paszkowski, se conving că războiul a fost o speculă pe spinarea săracilor şi îl scuipă în faţă. Pe de altă parte, mic-burghezii care poate că pe front comandaseră un escadron, întorcându-se acasă cu o panglică sau o medalie, şi care acum, în viaţa civilă, şomeri şi inepţi, sunt scuipaţi de foştii lor subalterni, se simt şi mai trădaţi. Pe scurt, combinându-i pe burghezi şi proletari, dezamăgirea este reciprocă şi universală. Războiul câştigat a lăsat în conştiinţa tuturor gustul amar al înfrângerii.
Acum îşi pun speranţa în Mussolini, vestitorul intervenţionismului. După ce l-au aşteptat în zadar toată seara în gara Santa Maria Novella, Dùmini, Banchelli şi ceilalţi foşti soldaţi Arditi din Florenţa încă îl aşteaptă dimineaţa următoare la Teatrul Olimpia, pe via dei Cimatori, pentru prima adunare naţională a Fasciilor de luptă.
Filiala Fasciilor de luptă din Florenţa nu este foarte însemnată. Prima întâlnire a avut loc la sfârşitul lunii aprilie în piazza Ottaviani, în cadrul Asociaţiei Combatanţilor. Membrilor fondatori li s-a pierdut curând urma. Gruparea a fost reconstituită la sfârşitul lunii iunie, tot în piazza Ottaviani. A participat un grup de douăzeci şi şapte de persoane. A fost numit un

directorat format din trei membri, proporţional cu numărul participanţilor: un director pentru fiecare nouă persoane.
Adunarea a început deja de o jumătate de oră. Încăperea este mică, decorată cu steaguri tricolore, pancarte ale regimentelor toscane, fanioane negre şi semne care laudă libertatea oraşului Fiume; primele rânduri au fost rezervate pentru delegaţii celorlalte partide. Nici măcar ei nu au venit. Publicul este format din câteva sute de persoane. Este deja ora zece, şi Mussolini nu şi-a făcut apariţia. Însă Fondatorul nu ar rata întâlnirea, iar el, Dùmini Amerigo, ştie să aştepte. Îşi aprinde o altă ţigară şi dă pe gât o duşcă de grappa.
Pe scenă, Umberto Pasella, secretarul general al mişcării, îmbrăcat în tonuri de gri, durduliu şi prozaic, chemat să distreze publicul în aşteptarea lui Mussolini, trece brusc de la tonul de agent de vânzări la unul mai emoţional. Se opreşte, îşi ridică ochii şi braţele spre un veteran orb şi mutilat, Carlo Delcroix, care asistă, împreună cu soldatul care-l însoţeşte, dintr-o lojă de lângă scenă. Toată lumea se ridică. Veteranul, pentru a primi aclamaţiile publicului fără să-şi piardă echilibrul, se lasă ridicat de îngrijitorul lui: de fapt, pe lângă vedere, îi lipsesc ambele antebraţe. Delcroix se îmbrăţişează fără braţe, ia cuvântul şi le jură fraţilor lui fascişti că cei mutilaţi „vor semna cu cioturile lor sentinţa la moarte pentru toţi laşii“. Ovaţii. Lumea se aşază la loc. Pasella revine la tonul prostesc de vânzător ambulant.
Apoi însă, încăperea explodează într-un nou rând de aclamaţii. Pasella tace din nou. Benito Mussolini îşi face intrarea din spatele stalului. Se îndreaptă cu paşi mari spre scenă. Este urmat de liderul futuriştilor, Filippo Tommaso Marinetti, care poartă un melon pe cap; apoi de Ferruccio Vecchi, îmbrăcat într-o cămaşă neagră şi un veston gri-verde, cu pieptul acoperit de decoraţii, şi un tânăr înalt şi vânjos îmbrăcat în civil.
Încăperea răsună de un strigăt general de exultare, una dintre multele invenţii ale lui D'Annunzio adoptate de fascişti:
– Vivat conducătorul nostru! Eja, eja, eja, alalà[21], ura pentru Benito Mussolini!

În pofida întâmpinării entuziaste, fondatorul grupării pare obosit, nebărbierit, este îmbrăcat cu o salopetă albă stranie plină de pete de grăsime şi cu o şapcă de ciclist cu vizieră amuzantă.
Pasella se dă la o parte. Mussolini urcă pe scenă. Zâmbeşte binevoitor, glumeşte cu cei din primele rânduri. Îşi ţuguie buzele, de parcă ar vrea să trimită sărutări îndepărtate. Se balansează pe picioare, cu mâinile pe şolduri. Este constrâns să ceară de mai multe ori să se facă tăcere, mişcând rapid din mâna întinsă. Apoi, în sfârşit, vorbeşte:
– Îmi cer iertare pentru întârziere. Tocmai ce-am aterizat. Ieri am fost la Fiume, oraşul miracolelor şi al lucrurilor extraordinare!
Când aud numele Fiume, oraşul legendei dannunziene, Ierusalimul făgăduit de poetul războinic tuturor patrioţilor şi aventurierilor din Italia şi Europa, cele câteva sute de fascişti adunaţi la Teatrul Olimpia răbufnesc în aplauze răsunătoare. Aplaudă toţi. Aplaudă şi Amerigo Dùmini, lovindu-se cu palma mâinii sănătoase peste dosul celei anchilozate.
Când aplauzele se potolesc, Mussolini povesteşte cum a evitat blocada guvernamentală zburând la o altitudine foarte mare împreună cu un as al războiului, cum a vorbit trei ore cu D'Annunzio, cum la întoarcere a fost constrâns să aterizeze de urgenţă în apropiere de Udine, cum a fost arestat de către carabinieri şi cum şi-a reluat zborul după o discuţie cu generalul Badoglio. Şi acum, iată-l aici, proaspăt ieşit din carlingă, coborât direct din cer pe scena acestui mic teatru social de pe via dei Cimatori. Publicul jubilează.

[21] Strigăt de luptă al escadroanelor de acțiune fasciste, adoptat ulterior ca strigăt de aprobare la ședințe și parade (n.tr.)

Benito Mussolini
Florența, 10 octombrie 1919
Teatrul Olimpia

A fost o idee strălucită să vină îmbrăcat în costumul de aviator. Publicul de la adunare pare entuziasmat de acest lucru. Un mic dar al singurătății.
În ziua precedentă, când a ajuns cu ultimul tren al nopții în gara Santa Maria Novella, nu-l mai aștepta nimeni. Fiind singur, se putuse duce liniștit la hotelul Baglioni, unde a dormit bine. În dimineața următoare sosise Marinetti, ca să-l trezească, insistând că adunarea, care începuse deja de ceva vreme, voia cu orice preț să-l vadă pe Mussolini, iar el, în loc să se îmbrace cu veșminte curate, a avut inspirația să-și pună din nou salopeta albă pătată de grăsime.
Zborul de întoarcere de la Fiume se încheiase pe aerodromul din Aiello, în apropiere de Udine. Pilotul, Lombardi, ca să evite să fie arestați de carabinieri, îl debarcase pe pasager și își reluase zborul fără să oprească măcar motorul. Mussolini fusese condus de generalul Pietro Badoglio, comisar militar extraordinar pentru Veneția Giulia. Deși în public toată lumea declara că era gata să moară pentru apartenența orașului Fiume la Italia, în privat, în fața generalului, care se bucurase de partea lui de infamie în înfrângerea de la Caporetto și de partea lui de glorie în triumful de la Vittorio Veneto, Mussolini s-a declarat în favoarea unui compromis, lăsând chiar să se înțeleagă că însuși D'Annunzio ar fi putut accepta alte soluții decât anexarea și recomandând relaxarea cenzurii și acordarea de sprijin economic orașului rebel. După acea scurtă discuție între bărbați raționali, liniștit, Badoglio îl lăsase să plece fără probleme, iar fondatorul Fasciilor de luptă reușise să prindă ultimul tren spre Florența.
Acum, fasciștii din încăpere sunt hipnotizați de petele de grăsime de pe salopeta lui. Fascinația cu care le privesc îi lasă impresia că ar vrea să divinizeze geografia unui continent neexplorat. Sunt puțini. Pasella declară

public o sută treizeci şi şapte de filiale pentru patruzeci de mii de membri. Este o minciună ridicolă. Lui Mussolini îi declară cincizeci şi şase de filiale pentru şaptesprezece mii de membri. Dar şi aceasta este o minciună. Fondatorul o ştie bine: sunt cel mult câteva zeci de filiale şi câteva mii de membri. În orice caz, nici pe departe cele o mie de grupări estimate pentru luna martie şi nici măcar cele trei sute sperate în iulie. Sunt puţini şi înconjuraţi de ostilitate. Socialiştii îi urăsc, republicanii i-ar vrea mai hotărâţi în ce priveşte chestiunea antimonarhistă, monarhiştii ar vrea s-o elimine, burghezii zâmbesc mulţumiţi de violenţa lor, dar înjură printre dinţi când citesc în programele propuse despre decimarea averilor, naţionaliştii le apreciază patriotismul, dar le critică socialismul rezidual, democraţii îi consideră extremişti. Singurii cu care se înţeleg fasciştii sunt soldaţii Arditi şi voluntarii de război.

Adversarii sunt mulţi, inamicii, puţini, iar Benito Mussolini nu are de gând să excludă nici o posibilitate. Publicului din Teatrul Olimpia, hipnotizat de petele lui de grăsime, îi declară că fasciştii sunt „antidoctrinari, problemişti, dinamici“. Cuvintele lor de ordine sunt cele care aparţin futurismului: sintetic, voios, rapid, prezentist[22], practic, modern. Aviatorul închipuit care tocmai s-a întors din Fiume insistă pe ceea ce nu sunt fasciştii: nu sunt republicani, socialişti, democraţi, conservatori sau naţionalişti. Sunt, în schimb, o sinteză a tuturor afirmaţiilor şi a tuturor negaţiilor. Noi, fasciştii, concluzionează el, nu avem idei preconcepute; singura noastră doctrină este fapta.

Mussolini este însă drastic când vine vorba despre un singur lucru:

– Nu avem de gând să fim priviţi ca un soi de gărzi de corp ale unei burghezii care, mai ales în ce-i priveşte pe noii îmbogăţiţi, este pur şi simplu nedemnă şi josnică. Dacă nu ştiu să se apere pe cont propriu, să nu spere că vor fi apăraţi de noi.

Cesare Rossi şi Michele Bianchi îl sfătuiesc acum făţiş să se mute spre dreapta, să renunţe la orice veleitate de a forma un bloc de intervenţionişti de stânga, dar el insistă. Trebuie să ţină aproape de foştii tovarăşi. Cel puţin

de cei care au ales războiul. Izolarea trebuie evitată cu orice preţ. Poporul nu este pierdut; trebuie doar răsturnaţi din şa lăudăroşii burghezi care-l conduc şi sărit în şa în locul lor. Poporul este mai bun decât liderii lui. Poporul l-a iubit pe Benito Mussolini şi o va face din nou.
După el vorbeşte Marinetti. Nu cere decât „devaticanizarea Italiei", înlocuirea Senatului cu un „organ incitant" format din tineri de douăzeci de ani, exaltarea intelectualilor şi intrarea gratuită la expoziţiile de artă. Publicul este amuzat de programul futurist bizar, dar adunarea politică s-a încheiat deja de o vreme. Afară îi aşteaptă poporul, acel popor pe care Mussolini se amăgeşte că nu l-a pierdut. Iar poporul este înarmat cu pietre.
La ora aperitivului, Mussolini şi oamenii lui se află la o masă exterioară a localului Gambrinus. Izbucneşte o încăierare cu muncitorii care se întorc de la lucru cu tramvaiul 15. După banchetul de la Asociaţia Combatanţilor, fasciştii se opresc să bea un ultim pahar la Caffè Paszkowski. Toate celelalte localuri din piazza Vittorio, prevăzând revolte, au coborât deja obloanele. Patrule de poliţişti străbat străzile, conduse chiar de comisarul-şef. Mussolini şi oamenii lui nici n-au apucat să se aşeze bine la masă, că se şi aud focuri de revolver. Un grup de muncitori socialişti îi huiduie. Fotoliile de răchită zboară în toate părţile. Scaune, lovituri de baston, pumni. În confuzia creată, o anarhistă care în trecut l-a admirat reuşeşte să se apropie de masa lui Mussolini şi îi aruncă o mână de monede de cupru: preţul trădării. Trebuie să fie escortat la hotelul Baglioni. Grupul de fascişti strânge rândurile şi se urneşte, cu Fondatorul în mijloc, formând un scut în jurul lui. Leandro Arpinati, un tânăr muncitor feroviar anarhist din Bologna, tânăr şi vânjos, care în dimineaţa aceea îşi însoţise liderul la Teatrul Olimpia, îi păzeşte spatele. În faţa hotelului Baglioni, alte urmăriri, alte încăierări, alte lovituri de baston. Fasciştii reuşesc în sfârşit să intre. Îşi comandă de băut în salon. Piaţa este presărată de pietre.
În dimineaţa zilei de 11 octombrie, Mussolini poate pleca în sfârşit din Florenţa, de fapt, alungat de ostilitatea poporului „lui". Se îndreaptă spre Romagna, spre casa părintească, avându-l drept şofer pe Guido Pancani, un

pilot renumit pentru faptele lui vitejeşti ca aviator în timpul războiului. Pe scaunul din dreapta se află Gastone Galvani, cumnatul lui, iar pe bancheta din spate, alături de Mussolini, Leandro Arpinati din Bologna.
Cu Arpinati se ştie încă de pe când acesta era un băieţandru rebel, iar Mussolini, liderul socialiştilor din Romagna. Aşezaţi unul lângă celălalt, îşi amintesc de zilele în care anarhistul de optsprezece ani a mers să-l conteste pe secretarul federaţiei din Forlì. Se întâmpla în 1910, iar în Civitella di Romagna, acelaşi oraş ca cel din care se trage Bombacci, se inaugura o piaţă acoperită numită după Andrea Costa, patriarhul socialismului italian pe care anarhiştii îl considerau un trădător deoarece a fost primul care a acceptat să fie ales în Parlamentul regelui. Mulţimea se aduna sub scena prestigiosului orator venit din Forlì. Arpinati şi băieţii lui, îmbrăcaţi în negru din cap până în picioare, aşteptau sprijiniţi de un zid, pregătiţi să înceapă lupta. Mussolini îi măsurase din priviri cu ochii înflăcăraţi şi apoi ţinuse cel mai scurt miting din viaţa lui.
– Imitaţi exemplul dat de Andrea Costa, le zisese. Necroforii nu contează.
După ce coborâse de pe scenă însă, el şi banda aceea de „gropari“ de optsprezece ani se împrieteniseră.
Acum, în timp ce deapănă amintiri, maşina trece cu viteză de Faenza. I-au lăsat în urmă pe muncitorii protestatari din Florenţa; aceiaşi care, cu zece ani în urmă, îl aclamaseră pe când era liderul socialiştilor din Romagna. Călătorii se opresc la cafea, apoi îşi reiau călătoria. Bărbatul în care au aruncat cu monede de cupru aţipeşte. Pilotul de război bagă în viteză. Lanţul trădărilor dispare în huruitul motorului. Înaintând cu viteză maximă, maşina se izbeşte de barierele coborâte ale unei treceri la nivel cu calea ferată.
Pasagerii sunt azvârliţi la câţiva metri, ca nişte jucării. S-ar putea termina totul aici, într-o clipă de neatenţie, în faţa unei bariere ignorate. Pancani şi cumnatul lui, aruncaţi într-un şanţ, strigă de durere. Arpinati este rănit. Mussolini, în schimb, scapă nevătămat. După ce răniţii sunt trataţi la un

spital din apropiere, el îşi reia călătoria împreună cu vechiul său prieten. Îşi va spune în sinea lui că ura inamicilor i-a servit drept talisman.

[22] Tendință filosofică ce neagă posibilitatea unei cunoașteri istorice obiective și autentice (n.tr.)

Referitor la 27644. Mussolini, întors de la Fiume, a aterizat azi pe aerodromul din Aiello, a fost adus aici şi am purtat o discuţie lungă despre care a promis că va păstra tăcerea. Mi-a spus în mod explicit că, dacă D'Annunzio nu se va opune soluţiei planificate, atunci el o va susţine cu vigoare în ziarul lui. În ce priveşte intenţiile lui D'Annunzio cu privire la acest proiect, Mussolini nu a făcut nici o declaraţie, dar mi s-a părut convins că nici D'Annunzio nu este fixat pe anexare ca fiind singura soluţie.

Telegramă trimisă de generalul Pietro Badoglio
prim-ministrului Francesco Saverio Nitti,
Udine, 8 octombrie 1919

Nu avem aliaţi. Fasciile de luptă se înţeleg doar cu soldaţii Arditi şi voluntarii de război.

Benito Mussolini, Il Popolo d'Italia, 6 octombrie 1919

Benito Mussolini
Milano, sfârşitul lunii octombrie 1919

L-au constrâns să pară patetic. În faţa câtorva sute de persoane. La o adunare publică, în şcolile de pe via Rossari.
Îi convinsese pe toţi că la următoarele alegeri nu se putea vota pentru blocul de partide guvernamentale, nici măcar în ideea de a-i combate pe socialişti. Vorbise până răguşise. Le spusese că fascismul este o mişcare progresistă, dinamică, tânără, vivace, născută pentru a renova politica italiană şi pentru a o face receptivă la participarea maselor. Nu-i putea sprijini pe liberali, democraţi, naţionalişti. Ei reprezentau ideile vechi care trebuiau „lichidate", continentul celor răposaţi. Fascismul era refugiul tuturor ereticilor, biserica tuturor ereziilor. Bigoţii din toate bisericile trebuiau dispreţuiţi, fără a face vreo deosebire între ei. Fascismul era o mentalitate aparte, caracterizată prin nelinişte, intoleranţă şi îndrăzneală, ce privea prea puţin spre trecut şi folosea prezentul ca rampă de lansare spre viitor. Iar viitorul nu ia prizonieri.
Apoi însă, Umberto Pasella se ridicase în picioare şi, în stilul confuz care-i era specific, explicase că posibilitatea ca fasciştii să formeze un bloc electoral cu stânga intervenţionistă era din nou în pericol. Motivul era acelaşi dintotdeauna: nu îl voiau pe Mussolini pe listă. Le era teamă că aveau să-şi atragă astfel ura tuturor socialiştilor.
Proscrisul, care până ieri luptase din răsputeri pentru alianţa respectivă, trebuise atunci să încerce să convingă pe toată lumea că aceasta devenise nerecomandabilă. Ca un acrobat, Benito Mussolini făcuse o întoarcere de 180 de grade şi răguşise din nou, de data aceasta împotriva alianţei. Alte contorsiuni, alte spasme, alte furori. Ar fi putut chiar accepta să nu candideze pe o listă fascistă, dar nu putea tolera să fie interzis de pe o listă de intervenţionişti, pentru că fusese un profet al intervenţionismului, fusese bătut cu bastoanele de poliţişti, în timpul războiului se alesese cu cincizeci şi

şase de schije de mortier în tot corpul. Era inacceptabil. Stânga intervenţionistă era întruchipată în el, cicatrizată în carnea lui. În plus, se amăgeau singuri: cu siguranţă că socialiştii nu s-ar fi potolit dacă ei ar fi prezentat o listă cu necunoscuţi.
Însă de data aceasta nu reuşea să-i convingă. Speţa personală era mult prea evidentă. Un ins, profitând de o pauză în vorbire, se ridicase în picioare şi îl provocase:
– De ce nu aţi venit să ne spuneţi aceste lucruri la adunarea de acum două zile?
Atunci fusese constrâns să se poarte patetic.
– Pentru că îmi murea fiul! exclamase cu pumnii strânşi.
Toţi bărbaţii adulţi prezenţi în sală se ridicaseră atunci în picioare şi îl aplaudaseră pe tatăl tulburat. Mai bine de o jumătate dintre ei nu ar mai fi îndrăznit să voteze împotriva lui. Aşa mergea treaba la astfel de adunări: trebuia să profiţi de orice sentiment era nevoie, oriunde l-ai fi găsit. Se juca mereu teatru, chiar şi atunci când sentimentul era sincer. Ba dimpotrivă, cu atât mai mult atunci.
Iar angoasa lui era într-adevăr sinceră. Două zile întregi, soţia lui, Rachele, îl văzuse istovit, de nerecunoscut. Stătea acolo, anchilozat într-o contracţie spastică peste leagănul fiului său, Bruno; omul de acţiune temut, admirat sau urât, întru totul anihilat de pericolul care o ameninţa pe fiinţa aceea minusculă, de doar şase luni, neagră la faţă, aproape asfixiată, aproape sufocată. Copilul suferea de o formă gravă de difterie; avea amigdalele înroşite, tumefiate, febră foarte mare, care se complicase imediat şi dusese la bronhopneumonie, iar tatăl lui stătea acolo, nemişcat, paralizat de angoasă, contemplând mintal bacilii care îi penetraseră căile respiratorii superioare, membranele false care, oră după oră, se depuneau una peste cealaltă în laringele minuscul, făcându-i fiul să se asfixieze. Respiraţia i se îngreunase tot mai mult, până devenise zgomotoasă, înecată într-un fluierat, iar el, fondatorul Fasciilor de luptă, nu putea face altceva decât să privească cocoşat gura mică şi uscată care abia mai respira.

Aşa se întâmpla mereu în cazul bolilor. Atacurile inamicului intern îl îngrozeau, pentru că nu erau proiectate în aer liber, într-un teatru de război. Nu le puteai înfrunta cu curaj, pentru că nu permiteau prezenţa publicului sau o scenă, deoarece nu exista teatru în ele.
Rachele schimbase de fapt situaţia. Era o femeie ignorantă. Avea douăzeci şi nouă de ani şi abia atunci învăţa să citească şi să scrie. Scria „bachi" în loc de „baci", pentru „sărutări", iar pe dosul scrisorilor insista să precizeze „spedisse Rachele Mussolini"[23], glisând peste consoana „s" sibilantă a dialectului din Romagna. O dorise mânat de un impuls sexual incontrolabil. Era mezina mamei lui vitrege. Tânără, blondă, corpolentă. Într-o seară o dusese în faţa tatălui său şi a celei de-a doua soţii a acestuia, printre banchetele cârciumii pe care o aveau în Forlì, şi îi ameninţase că avea s-o omoare şi apoi să se sinucidă dacă nu i-o dădeau lui. Iar ei i-o dăduseră.
Rachele Guidi era o femeie ignorantă; nu mersese niciodată la şcoală. Nici măcar nu pricepuse că micuţul Bruno risca să moară. Minimizase situaţia, zicând că era doar o răceală. Sarfatti, amanta lui, nu soţia, fusese cea care înţelesese. De îndată ce îi descrisese simptomele copilului, ca să-şi justifice întârzierea la o întâlnire secretă, Sarfatti pronunţase sentinţa: „E difterie! Ia un taxi şi du-te fuga după medic!"
Doctorul Binda, vechi prieten de familie care-i tratase lui Mussolini rănile de război, îi vârâse un tub pe gât copilului şi le spusese părinţilor să spere că nu avea să şi-l scoată. Într-o familie de atei declaraţi, nu puteau nici măcar să se roage. Aşadar, el, tatăl anchilozat, sperase, întors spre perete.
Rachele, în schimb, în ciuda ignoranţei sale, îşi strânsese fiul în braţe timp de douăzeci şi patru de ore, plimbându-se încolo şi încoace pe coridorul întunecat, ca să-i aducă un strop de alinare. Era o femeie bună, o mamă bună. Îi dăruise deja trei copii. În braţele ei, Bruno începuse să respire din nou. Doar atunci, ca prin magie, îi revenise şi lui suflarea.
Dar era o magie neagră, malefică. O vrajă de unică folosinţă, o înşelăciune circulară. Era de ajuns un bacil invizibil care să se aşeze pe mucoasa faringiană, şi un nou-născut era deja mort. Era de ajuns un fleac, şi duşi erau.

Gripa „spaniolă“ sufoca milioane de copii în leagăn. Viaţa lor plăpândă era un recital mincinos, o pantomimă, la fel ca această pantomimă a alegerilor, această aşteptare a unui Mesia care să iasă din urnă. De parcă un munte de cartonaşe marcate cu creionul ar putea înlocui violenţa istoriei.
El, minţind la rândul lui, îi scrisese lui D'Annunzio, care era dornic să mărşăluiască spre Roma, sfătuindu-l să aştepte rezultatele alegerilor. Fondatorul Fasciilor de luptă i-a repetat întruna Comandantului că trebuia neapărat să aştepte până în 16 noiembrie, pentru că în ziua aceea, era convins de asta, aveau să obţină un plebiscit pentru Fiume, în ziua aceea aveau să iasă oameni noi de la adunările electorale.
De fapt, doar trăgea de timp. Alegerile erau doar o capcană de şoareci, un camuflaj. Nu avea să iasă nimic în urma adunărilor electorale. Era convins de asta. Urna avea să rămână goală. Trebuiau pregătite din nou arme de fier. Cei care se strângeau în jurul acestui drapel trebuiau nu atât de mult să voteze, cât să se pregătească pentru cealaltă victorie, cea sângeroasă.
Se hotărâse. Dacă socialiştii îl urau, dacă tovarăşii din stânga intervenţionistă nu-l voiau pe listă, dacă partidele guvernamentale tradiţionale erau doar organisme „învechite“ ce trebuiau eliminate, fasciştii aveau să candideze pe cont propriu. Sprijiniţi de luptători şi de soldaţi Arditi. De nimeni altcineva. El avea să fie în capul listei.
Sarfatti ar fi râs de el. „Poftim? Până ieri ziceai că n-ai candida în veci la aceste alegeri absurde!?“
Da, desigur, ieri… Dar mâine este o altă zi.

[23] „Expediat de Rachele Mussolini“ (n.tr.)

Dragul meu D'Annunzio, Pedrazzi îți va fi spus deja părerea mea generală despre această situație. Aici ne scufundăm într-o mlaștină de hârtie. E trist, dar inevitabil. Alegerile sunt un pretext magnific pentru specula socialistă țipătoare și mizerabilă. Pentru noi sunt un mijloc de adunare și camuflare. Am reușit în sfârșit să încropesc ceva. Organizăm echipe de câte douăzeci de oameni, înarmați și cu un soi de uniformă, atât pentru a ne revendica libertatea de exprimare, cât și pentru alte evenimente pentru care îți așteptăm ordinele. În mare, este o situație dificilă, lipsesc coordonarea și sincronicitatea mișcării. Noi, cei din marile orașe, vom fi copleșiți ușor de valul socialist.

Scrisoare trimisă de Benito Mussolini lui Gabriele D'Annunzio,
30 octombrie 1919

Gabriele D'Annunzio
Fiume, 24 octombrie 1919

După ce au ridicat pânzele în La Spezia şi au făcut o escală la Messina pentru a încărca alimente, ajunşi în largul coastei siciliene, pe marea netedă ca o oglindă străbătută de bancuri de ton şi peşti-spadă, în loc să se îndrepte spre Canalul Suez şi apoi să întoarcă prova spre Orientul Îndepărtat, spre Vladivostok sau poate spre vreun port chinezesc, marinarii de pe nava cu abur Persia au schimbat brusc direcţia. După ce a făcut cale întoarsă în Marea Adriatică, încărcătura preţioasă de baterii de artilerie montane, puşti, muniţie şi provizii, menite să sprijine armatele contrarevoluţionare ale generalilor cazaci din Rusia care îi rămăseseră fideli ţarului, a sfârşit prin a înarma rebeliunea din oraşul liber Fiume.
Legenda spune că Persia ar fi fost deturnată de uscocchi[24], piraţii lui D'Annunzio, care reînvie în Adriatica amintirea corsarilor, prădând provizii, abordând vase şi creând mituri pentru a hrăni oraşul asediat de armata italiană. Adevărul este că echipajul de pe vaporul deturnat a primit ordin să schimbe direcţia spre Fiume de la căpitanul Giulietti, puternicul şef al Federaţiei Navigatorilor, aliat al lui D'Annunzio în numele libertăţii poporului şi al unei complicate înfruntări cu guvernul italian, menită să obţină concesii pentru membrii sindicatului său. Cert este că, începând cu seara de 14 octombrie, cu Persia ancorată în portul Carnaro şi armele destinate Armatei Albe în depozitele legionarilor dannunzieni, micul oraş Fiume şi-a făcut intrarea pe harta luptei planetare dintre tinerele popoare oprimate şi vechii stăpâni ai Pământului care insistă să organizeze lumea postbelică fără ele.
Pe de altă parte, în doar o lună şi un pic, Fiume a devenit deja o lume a lumilor, portul liber al răzvrătirii tuturor facţiunilor politice, naţionalişti şi internaţionalişti, monarhişti şi republicani, conservatori şi sindicalişti, clericali şi anarhişti, imperialişti şi comunişti. Avangardele politice, sociale şi

artistice din întreaga Europă se adună pe tărâmul minunilor: visători, libertarieni, idealişti, revoluţionari, nonconformişti, aventurieri, o mulţime de eroi şi strămutaţi, talente neliniştite şi excentrice, oameni de acţiune şi asceţi, disperaţi care nu au nimic de pierdut şi milionari în căutare de emoţii, tineri violenţi şi scriitori în stil parizian, artişti vegetarieni şi preoţi reformaţi, amazoane în uniformă militară şi militari îmbrăcaţi ca balerinele, seducători care vor să cucerească femei şi pederaşti care vor să cucerească bărbaţi. Este un amalgam incitant, o bacanală orgasmică, licenţiozitatea este normală, dezmăţul, absolut, spectacolul, continuu, petrecerea, neîntreruptă. Individualismul, pirateria, excentricitatea, păcatul, drogurile, libertatea sexuală, cosmopolitismul, feminismul, homosexualitatea şi anarhismul plasează oraşul Fiume în afara lumii şi, în acelaşi timp, deasupra ei. O singură lume nu este de ajuns. Pe coridoarele palatelor romane ale puterii, politicienii recurg la intrigile obişnuite, uneltesc strategeme, tărăgănează, propun soluţii de compromis. Aceea este lumea inferioară. Fiume, în viziunea lui Gabriele D'Annunzio, este lumea superioară. Pe acolo nu se trece.

Guvernul lui Nitti, prin Tittoni, ministrul de externe, le propune rebelilor o stratagemă diplomatică: oraşul să se afle sub control italian, portul şi calea ferată, sub cel al Societăţii Naţiunilor. Este un truc antebelic, dar Nitti nu poate mai mult de atât. Politica maselor este întru totul străină de interesele oamenilor puternici tradiţionali. În opinia lor, poporul trebuie ţinut la distanţă, la strâmtoare, în dizgraţie, într-o stare perenă de minoritate. Epavele acelea nu ştiu ce să facă cu consensul popular, nu-l înţeleg, nu îl caută, nu-l găsesc. Pentru ei puterea este un joc de canastă practicat între vechi cunoscuţi la masa unui club exclusivist undeva pe un deal.

D'Annunzio, dimpotrivă, se dedică întru totul demersului de a modela masele după voia lui. Încrezător în consensul populaţiei din Fiume, pentru a face faţă crizei provocate de tărăgănarea tratativelor, la 16 octombrie a dizolvat unilateral consiliul municipal şi a anunţat că alegerile pentru noul organism reprezentativ aveau să se organizeze la 26 octombrie. Planul lui

este simplu: 30 octombrie marchează prima aniversare a anexării oraşului Fiume la Italia, survenită la sfârşitul războiului, proclamată în numele populaţiei italiene din oraş. Un an mai târziu, rezultatul alegerilor va reînnoi votul solemn al locuitorilor din Fiume prin aclamaţii generale. Aşa sunt masele: dacă eşti atent, dacă nu le ignori, este de ajuns să le îndrumi şi te vor urma.

Propaganda electorală culminează cu o adunare grandioasă la Teatrul Verdi. În seara de 24 octombrie, teatrul este plin până la refuz cu două ore înainte de începere. La ora 21.00, când îşi face apariţia Comandantul, îi este foarte greu să-i convingă pe oameni să facă linişte. Lumea aplaudă, copleşitor şi afectuos, timp de aproape cincisprezece minute, deşi el le face semn de mai multe ori să se oprească. Când poetul reuşeşte în sfârşit să ia cuvântul, devine imediat limpede că s-a întâmplat ceva nou.

D'Annunzio începe prin a lăuda voinţa oraşului Fiume de a fi italian, un oraş liber al Italiei libere. Zăboveşte asupra graniţelor pe care ar trebui să le aibă acea naţiune liberă cu precizia unui cartograf. Enumeră cu minuţiozitate ţinuturi şi ţări, insule şi arhipelaguri, până la cea mai neînsemnată stâncă. Până acum, este acelaşi discurs naţionalist pedant şi persistent dintotdeauna. Apoi însă se ridică brusc, pregătindu-se pentru o a doua decolare. Discursul este intitulat „Italia şi viaţa", dar în această seară Fiume nu mai este doar un oraş italian, ci a devenit ca prin magie farul care va lumina lumea, „scânteia noului foc care va lumina Vestul". În plus, Fiume nu mai este „oraşul holocaustului". Ca un preot care l-a găsit din nou pe Dumnezeu după o criză de credinţă a vârstei mijlocii, D'Annunzio şi-a descoperit acum o a doua vocaţie, cea mai dificilă: Fiume a devenit „oraşul vieţii".

În calitate de administrator, D'Annunzio ştie că situaţia economică se înrăutăţeşte, că portul este un dezastru, că proviziile de bază încep să se împuţineze, că noua monedă accelerează inflaţia, şi totuşi jucătorul din el ridică miza. Aviatorul trage de manşă şi proclamă că marea cauză este cauza sufletului, a nemuririi. Discursul se înalţă din nou, ia altitudine.

Toţi insurgenţii de toate felurile se vor strânge sub semnul nostru. Iar cei neînarmaţi vor fi înarmaţi. Iar forţei i se va răspunde cu forţă. De la neînduplecatul Sinn Féin irlandez la drapelul roşu care în Egipt uneşte semiluna şi crucea, focul nostru va reaprinde toate insurecţiile spiritului împotriva devoratorilor de carne crudă. Este anunţată noua cruciadă
a tuturor oamenilor săraci şi liberi împotriva naţiunilor uzurpatoare şi acumulatoare de bogăţii, împotriva raselor prădătoare. Aşadar, cauza noastră este cea mai măreaţă şi mai frumoasă dintre cele care se opun astăzi demenţei şi laşităţii acestei lumi. A sosit momentul să plonjăm spre viitor.
În timp ce D'Annunzio vorbeşte la Teatrul Verdi, în 24 octombrie 1919, timpul este suspendat, dilatat până la plictiseală sau precipitat într-o clipă. Nu există tactică, nu există strategie; nu este un om care le vorbeşte oamenilor din Fiume, ci un eveniment. Consecinţele lui sunt incalculabile. Acţiunea lui nu are un scop, se consumă în hiatul dintre demersul istoric şi capriciul pueril; Fiume, oraşul vieţii, se roteşte veşnic pe axa propriei coloane vertebrale, ca un derviş.
Alegerile marchează un plebiscit triumfător în favoarea poetului şi a viitorului său.

[24] Grupări înarmate care, după cucerirea Balcanilor de Vest de către Imperiul Otoman (1526), au dus o luptă aprigă împotriva noilor stăpânitori, trăind din piraterie și din subvențiile austriece (n.tr.)

Benito Mussolini
Milano, 11 noiembrie 1919

S-a decis ca singura adunare electorală milaneză a Fasciilor de luptă să se desfăşoare în piazza Belgioioso, inima elegantă a oraşului Milano, înconjurată de clădiri rafinate în stil neoclasic, un loc de întâlnire al aristocraţiei. A ales-o chiar Mussolini în timpul unei inspecţii pe teren făcute cu câteva zile înainte:
– Aici va fi bine, a hotărât el în nici cinci minute.
A ales-o pentru că are deschidere pe o singură latură, ceea ce o face potrivită pentru apărare în caz de agresiune.
Campania electorală se desfăşoară într-o atmosferă de pericol şi de aşteptare mesianică ce a adoptat fervoarea fanatică a rugăciunii. Muncitorii socialişti atacă adunările oricui a fost în favoarea războiului în 1915. Le atacă violent, cu pasiunea pe care cei chinuiţi o păstrează pentru cei care-i chinuie. Când intervenţioniştii de orice fel îşi fac apariţia în pieţe, mulţimea proletară nu vede în faţa ei adversari politici, ci inamici. Bissolati, liderul prestigios şi integru al socialiştilor moderaţi, nu a fost lăsat să vorbească în provincia Cremona doar pentru că în 1915 se pronunţase în favoarea războiului şi apoi a plecat chiar el la luptă, înrolându-se voluntar la vârsta de şaizeci de ani. Mitingul republicanului Pietro Nenni din Meldola, Romagna, a fost întrerupt cu focuri de armă. La Sampierdarena, mitingul socialistului intervenţionist Canepa a fost oprit brusc de o grupare de socialişti maximalişti înarmaţi cu bâte.
Pentru a se apăra de atacurile probabile, Mussolini a pus să fie aduşi din Romagna nişte vechi republicani şi anarhişti. Spune că îi vrea lângă el, ca „gardă de onoare şi aducători de moarte“. Printre ei se află şi Leandro Arpinati, care este din nou repartizat să-i păzească spatele. D'Annunzio a trimis şaizeci de legionari şi l-a autorizat pe Mussolini să mai angajeze câţiva folosind fondurile strânse pentru Fiume. Au venit şi grupuri de fascişti din

oraşele învecinate. A fost stabilită o rambursare a cheltuielilor în valoare de treizeci de lire pentru drum şi cazare peste noapte. Roberto Farinacci, muncitor feroviar fondator al grupării fasciste din Cremona, a cerut o sută de lire, în loc de treizeci, pentru patru dintre oamenii lui. Susţine că este vorba despre delincvenţi pregătiţi să facă orice. Personal specializat. Albino Volpi şi alţi soldaţi Arditi au umplut câteva rucsacuri cu bare de fier şi grenade. Mussolini a dat instrucţiuni clare: membrii blocului fascist se vor obliga să păstreze tăcerea absolută pentru a-i identifica pe posibilii perturbatori; în caz de conflicte, publicul străin va trebui să evacueze rapid locul pe via Morone; fără femei şi copii; va fi o adunare scurtă. Se ţine şi dacă plouă.

Şi alegerea candidaţilor a fost scurtă. Odată ce s-a hotărât că fasciştii aveau să intre în luptă cu propria listă, nu a durat mai mult de zece minute. Câţiva din echipa de conducere şi câteva nume ilustre, toţi luptători. Din cei nouăsprezece candidaţi, optsprezece au fost pe front, inclusiv şapte voluntari, cinci medaliaţi cu argint, opt răniţi şi doi mutilaţi. Numele care ies în evidenţă, pe lângă cel din capul listei, sunt Filippo Tommaso Marinetti, anticlericalul Podrecca, sindicalistul Lanzillo, industriaşul De Magistris. Pe listă este trecut şi Arturo Toscanini, dirijor celebru şi membru zelos al grupării fasciste din Milano. „Maestrul“ a aflat că era candidat în cursul unei adunări în sala de gimnastică a unei şcoli, pe când stătea pe margine, sprijinit de un spalier. Marinetti l-a convins să accepte. Toscanini a şi finanţat lista cu treizeci de mii de lire. Programul este acelaşi ca cel de la San Sepolcro, învelit în coconul socialist din care Mussolini refuză să iasă: abolirea Senatului, reforma fiscală, decimarea averilor, confiscarea bunurilor ecleziastice, cazarea persoanelor mutilate, invalide şi a combatanţilor, naţiunea înarmată. Simbolul electoral este o grenadă produsă de compania franceză Thévenot, distribuită soldaţilor Arditi de către armata italiană. Manifestul electoral promovează „Blocul Thévenot“, invitându-i pe alegători să-şi pună votul pe grenadă.

Adunarea este programată pentru ora nouă. La opt seara, piazza Belgioioso este încă pustie, deja întunecată. Civilii care locuiesc în clădirile din centru au rămas acasă. Apoi, încetul cu încetul, o mulțime mică pătrunde prin cordonul de soldați Arditi poziționați pe partea dinspre corso Europa, singura latură deschisă, și se adună sub scena improvizată. Este un camion utilizat pentru transportarea trupelor, tapetat cu fanioane și parcat transversal, pentru a bloca accesul dintre via Morone și casa în care a locuit și murit Alessandro Manzoni, casa unde în 1848 tinerii care s-au răzvrătit împotriva ocupatorilor austrieci au mers în delegație pentru a-l implora pe cel mai mare scriitor al Italiei să coboare în stradă și să-i conducă spre baricade și unde acesta, în schimb, îmbătrânit prematur, secătuit de nevroza provocată de lungile nopți nedormite, i-a refuzat, ratând ziua pe care o așteptase o viață întreagă. În lumina torțelor, în fața casei lui Manzoni, profilul camionului fascist pare un chip, ciocul încovoiat al unei păsări uriașe gata să demoleze fațada delicată de teracotă rozalie. În jurul lui, pe toate părțile, se află formații împrăștiate de bărbați înarmați care strâng rândurile.

Piațeta s-a umplut treptat. Mulțimea așteaptă în tăcere în întunericul presărat cu făclii. S-a întunecat de tot, iar lumina are un iz funerar. Provine doar de la torțe și de la o lună piezișă sărăcăcioasă. Colțul îndepărtat, cel de pe via Omenoni, este luminat slab de o lampă cu arc electric.

Dintr-odată însă, din spatele scenei șuieră în întuneric un trasor folosit pentru a lumina zona dintre liniile frontului în timpul conflictului mondial. Preț de câteva clipe, înainte să se așternă din nou tăcerea, lumina albă a unei rachete de semnalizare trasează o parabolă lăptoasă pe cerul de deasupra orașului Milano, aruncat dintr-odată într-o atmosferă de război. La sfârșitul cursei, racheta de semnalizare se desface în cascade, reverberând de pe acoperișul unei clădiri neoclasice. Toți cei prezenți în piață îi urmăresc spuma irizantă, vrăjiți ca niște copii, trăind marile emoții ale unei omeniri primitive. Este o rachetă Very, steaua căzătoare a nopților din tranșee. Este semnalul de începere.

Pe scenă urcă Ferruccio Vecchi, căpitanul din trupele Arditi. Se adresează mulţimii cu vehemenţa lui fanatică obişnuită. Aiurează despre atacuri, despre situaţiile în care războiul este cel mai crud şi cel mai sângeros, despre soldaţi ramificaţi, despre infanterişti înfloriţi în furnalele carstice, despre suflete rebele transformate în pumnale. Soldaţii Arditi, apostoli dezinteresaţi, sunt duşmani declaraţi ai acelei încurcături întunecate de interese, de fraudă, de parlamentarism necinstit, de bănci care refuză să le acorde credite dezmoşteniţilor sorţii şi micilor industriaşi, de trădare burgheză perpetuă, de mucegai. „Nu aş decima averile, ci pe bogaţi. Mareea creşte, oameni buni. Noi, cei dezmoşteniţi, ne vom face dreptate. Chiar şi cea mai liniştită lagună este cuprinsă de delir. Pe margine trece stindardul negru!“

Vecchi ţipă până răguşeşte, multiplică metaforele delirante, jugulara i se umflă de sânge, dar cuvintele lui nici nu se compară cu racheta Very. Toţi cei de faţă caută în continuare pe cer strălucirea măreţiei ei tăcute.

Urcă pe scenă Benito Mussolini. Publicul restrâns îl aclamă. Maiorul Baseggio, fondatorul „companiilor morţii“, ridică bastonul şi cere să se facă tăcere. O torţă este mutată mai aproape. Mulţimea amuţeşte: oratorul, poate pentru a se proteja de ploaia mocnită, poartă o cagulă sinistră.

Mussolini începe pe un ton filosofic:

– Viaţa în societăţile moderne este o complexitate formidabilă. Numeroasele ei necesităţi urgente necesită competenţe tehnice, bărbaţi liberi şi nepărtinitori. Necesită „demolarea trecutului“. Trebuie să ne debarasăm de acea burghezie inertă şi parazitară ce etalează o avuţie dobândită prin mijloace necinstite şi de două ori mai multă imbecilitate neputincioasă.

Nu este împotriva proletariatului. E o calomnie. A luptat mereu pentru o zi de lucru de opt ore pentru metalurgişti. Este împotriva tiraniilor, chiar şi a celei proletare. Atâta tot. Şi nu este adevărat nici că fasciştii sunt violenţi. Dacă sunt atacaţi, ripostează, dar fasciştii nu sunt băutori de sânge. El, personal, este împotriva violenţei. Şi nu-i pasă nici dacă este ales ori ba, nu-i pasă de insigna parlamentară.

Mussolini urlă până răguşeşte, ca Vecchi înaintea lui, dar nici el nu poate concura cu fascinaţia stârnită de racheta de semnalizare. Nici urmă de hoarde socialiste. Mulţimea ascultă în tăcere, încă fermecată de acel semnal de începere. Oamenii oftează. Este adevărat, viaţa în societăţile moderne este de o complexitate formidabilă, şi totul se lichefiază, se linişteşte cu racheta Very, coada de cometă care a marcat începutul şi sfârşitul adunării. Simplificarea războiului nu a fost atât de prezentă nicicând în perioada postbelică.

După terminarea evenimentului, pe via Manzoni, Marinetti se urcă pe umerii unui fascist şi contemplă mulţimea care mărşăluieşte în coloană pe străzile elegante ale centrului oraşului, o mulţime disciplinată, compactă, vibrantă, plină de steaguri, de bastoane şi de torţe.

Dă-le splendoarea violenţei acestor cetăţeni ai unei metropole moderne de nepătruns, cu întunericul ei dens şi adânc, acestor bărbaţi copleşiţi de o existenţă pe care nu o înţeleg, dă-le un trasor luminos pentru dorinţa lor sângeroasă de lumină, dă-le un destin, şi te vor urma.

Ceea ce se întâmplă era de aşteptat. Mulţimea proletară reacţionează împotriva agresorilor şi schingiuitorilor ei cu avântul de neoprit al pasiunii îndelung agresate şi schingiuite. Ar fi frumos să sperăm că dezbaterile privind problemele politice actuale s-ar putea desfăşura într-o atmosferă de calm şi toleranţă, dar un astfel de îndemn cade într-un climat toxic… Atunci când i se prezintă intervenţionişti de toate felurile, mulţimea nu vede în faţa ei adversari politici, ci inamici. Îi vede în ei pe cei care au dorit, impus şi exploatat războiul.

Avanti!, 1 noiembrie 1919

Instrucţiuni pentru adunarea din seara aceasta.

La ora stabilită, fasciştii, soldaţii Arditi, soldaţii demobilizaţi, voluntarii de război, combatanţii, futuriştii şi studenţii futurişti se vor aduna la sediile lor pentru a se deplasa la locul adunării.

Adunarea se va ţine şi dacă plouă…

În caz de conflicte, publicul străin trebuie să fie evacuat rapid pe via Morone, înspre via Manzoni…

După încheierea adunării, când se va striga „Eja, Eja, Alalà“, masa fascistă va defila compact pe via Morone, via Manzoni, piazza della Scala, via Silvio

Pellico şi se va împrăştia fără incidente în faţa sediului Comitetului electoral fascist.

Au fost luate şi alte măsuri minuţioase pe care nu le putem face publice, pentru ca adunarea fascistă să rămână neperturbată şi solemnă, lucru pe care va şi reuşi să îl facă.

Il Popolo d'Italia, 10 noiembrie 1919

Nicola Bombacci
Bologna, începutul lunii noiembrie 1919

În piazza del Nettuno trebuie să fie circa o sută de mii de persoane înghesuite în jurul statuii cu zeul mării. Poate două sute de mii. Poate chiar mai multe. Toate aşteaptă ca „Lenin din Romagna“ să rostească cuvântul. El ezită. Vorbeşte deja de douăzeci de minute, dar este rezervat. Rezerva lui se datorează reticenţei faţă de lucrurile sacre.
În spatele mulţimii, în faţa lui Nicola Bombacci, figura serpentină a uriaşului de bronz se înalţă maiestuos deasupra bazinului de piatră acoperit cu marmură. Neptun, cel de la care se trage numele pieţei, tronează peste patru delfini care simbolizează fluviile Gange, Nil, Dunăre şi Amazon, cele patru părţi ale lumii cunoscute. Zeul mării, cu un mare elan vertical, întinde mâna dreaptă spre vânt, de parcă ar vrea la rândul lui să liniştească furtunile. Însă papa care a pus să fie sculptat în secolul al XVI-lea, ca simbol al puterii lui, nu mai domină lumea. Secolul XX are un alt zeu: cuvântul „revoluţie“ nu mai poate aştepta.
Aşa a decretat al XVI-lea congres al Partidului Socialist, care a avut loc la Bologna la începutul lunii octombrie. Majoritatea maximalistă a adoptat un program inspirat de revoluţia bolşevică, salutat drept „cel mai prielnic eveniment din istoria proletariatului“. Luând în considerare revoluţia, a fost chiar rescrisă magna carta partidului, care data din secolul al XIX-lea, vremurile eroice ale primelor lupte muncitoreşti. Dar vremurile s-au schimbat şi a sosit vremea revoluţiei. Pentru a-i grăbi maturarea, congresul l-a numit secretar tocmai pe el, pe Nicolino Bombacci, pe „Hristosul muncitorilor“, cel care predică sosirea republicii sovietice şi în Italia: toată puterea pentru proletariatul adunat în soviete. Cine nu munceşte nu mănâncă. Iar el a adoptat numaidecât simbolul comitetelor proletare ruse: un ciocan şi o seceră încrucişate, înconjurate de două spice de grâu. Simbol magnific, nou-nouţ şi totuşi etern, un cerc desăvârşit, totalitatea lumii

izbăvite, istoria care o ia de la capăt după ce a ajuns la sfârşit. Şi, totuşi, tocmai el, în faţa mulţimilor lui de muncitori şi a zeului mării, ezită să pronunţe cuvântul „revoluţie“.
Cu mâna stângă Neptun liniştește furtunile, dar în dreapta strânge tridentul, o armă capabilă să eviscereze un cetaceu de şapte tone. Violenţa, iată problema. S-a discutat pe larg la congresul socialist, se discută în fiecare zi, dar cu cât se discută mai mult, cu atât este amânată mai mult. Gennari a declarat-o „istoric necesară“, Lazzari i-a avertizat că trebuie să aştepte până au „certitudinea matematică“, Serrati – că „înainte de-a face pasul decisiv trebuie măcar testat terenul“, Turati o consideră o nebunie. Bătrânul patriarh al socialismului umanitar spune că, momentan, fasciştii nu-i iau în serios, dar când o vor face, chemarea lor la violenţă revoluţionară va fi întâmpinată de fascişti de o sută de ori mai bine înarmaţi ca ei. Turati are dreptate, ca întotdeauna. Nici unul dintre acei lideri socialişti nu a fost pe front. Între ei şi duşmanii lor se cască abisul de netrecut săpat de Marele Război. Ciocanul şi secera nu vor speria niciodată pumnalul.
Aşa crede şi Vladimir Degott, reprezentantul Internaţionalei Comuniste din Italia, care conspiră în culisele scenei conferenţiare în vederea pregătirii revoluţiei. În opinia lui, Serrati, liderul partidului, este un carierist, un politician care stă pe două scaune şi consimte în funcţie de necesităţi, ba cu stânga, ba cu reformiştii, un menşevic de rând care poate scrie lucruri frumoase despre revoluţie, dar se teme să înfăptuiască una; Gennari este un „marxist genial, dar îi lipseşte spiritul de iniţiativă“, iar Gramsci „a înţeles mai bine ca toţi ceilalţi tovarăşi revoluţia rusă, dar nu poate influenţa masele“. Degott şi prin el, Lenin, îşi pun speranţa în Bombacci, au toată încrederea în „Hristosul muncitorilor“. Sunt convinşi că atunci când va fi necesar, Nicola Bombacci va fi de partea avangardei proletariatului. Dar el a fost student la seminar, a fost declarat inapt pentru serviciul militar din motive de sănătate, ştie că nu ar face rău nici unei muşte. Aşa că Bombacci şovăie în continuare. Mulţimea din piazza del Nettuno, venită să sărbătorească liturghia cuvântului, rămâne cu mâinile goale.

Turati are mereu dreptate, de acord, dar viitorul nu-i cunoaşte motivele. Viitorul există pentru a răscumpăra greşelile. Violenţa nu trebuie să-i înspăimânte, căci o cunosc bine. Cătuşe, închisoare şi, când ele nu sunt de ajuns, un glonţ în stomac. Este tot ce i-au rezervat poporului burghezii, latifundiarii sau industriaşii, atât pe vremea înaintaşilor lor, când erau bourboniști, papiști, susținători ai austriecilor, cât şi acum, când se numesc liberali, democraţi, chiar şi republicani. Mulţimile de oameni din această piaţă cunosc violenţa mai bine ca oricine altcineva: fiind victimele ei, au devenit experţi.
Se pot da zeci de exemple. La 11 octombrie, după primele şase zile de grevă generală în zona rurală din Piacenza, în Mercore di Besenzone, fraţii Bergamaschi şi-au apărat pământul, cu armele în mână, de o mulţime de grevişti care îl invadaseră. Focuri repetate, se ţinteşte drept spre oameni. Cinci morţi. La 26 octombrie, în centrul localităţii Stia din provincia Arezzo, comandantul cazărmii locale de carabinieri, simţindu-se copleşit de mulţimea de manifestanţi socialişti, a deschis focul de aproape. Două femei grav rănite, dintre care una, Rosa Vagnoli, a murit în ziua următoare. Împlinise optsprezece ani. La 11 noiembrie, în Torino, vatmanul socialist Giovanni Cerea a fost atacat cu bastoane şi cravaşe de doi ofiţeri de poliţie doar pentru că lipea afişe electorale pentru partidul lui. A încercat să scape, a căzut, l-au călcat în picioare. De parcă ar fi fost o cameră de bicicletă, un muc de ţigară sau orice alt obiect. L-au lăsat într-o stare jalnică, mort înainte să ajungă la spital.
Toţi acei tovarăşi ucişi cunoşteau foarte bine violenţa. Şi, în plus, cuvântul „violenţă“ a fost deja scris negru pe alb în moţiunea câştigătoare de la congresul din Bologna care l-a ales secretar chiar pe el, Nicola Bombacci. Şi, în plus, războiul nu s-a încheiat de fapt; pacea aceasta are toate caracteristicile unui armistiţiu. Şi, mai mult de atât, în piazza del Nettuno sunt o sută de mii de tovarăşi, poate două sute de mii, poate chiar mai mulţi. Nu poate fi totul o înşelăciune, o iluzie. Certitudinea în ce priveşte caracterul

decisiv al evenimentelor este de necontestat, credinţa în triumful iminent al partidului, absolută. A sosit momentul.
Aşa că Nicola Bombacci, în numele victimelor făcute de fraţii Bergamaschi, al ţărăncii de optsprezece ani, Rosa Vagnoli, al vatmanului socialist Giovanni Cerea, al partidului, al certitudinii, al credinţei şi al viitorului, îşi face curaj şi rosteşte:
– Tăiaţi-mi capul dacă într-o lună nu l-am constrâns pe rege să-şi facă bagajul, zău de nu! Va trebui să-mi tăiaţi capul dacă într-o lună nu am făcut revoluţie şi în Italia!

Congresul este convins că proletariatul va trebui să recurgă la utilizarea violenţei pentru a se apăra de violenţele burgheze, pentru a dobândi puterea şi pentru consolidarea câştigurilor revoluţionare… că dobândirea prin violenţă a puterii de către muncitori va trebui să marcheze transferul puterii de la clasa burgheză la cea proletară, instaurând astfel regimul tranzitoriu al dictaturii întregului proletariat.

Din programul Partidului Socialist Italian,
congresul de la Bologna, 8 octombrie 1919

Benito Mussolini
Milano, 17 noiembrie 1919

Un cadavru în stare de putrefacţie a fost scos din apele canalului. S-ar părea că este Benito Mussolini.
Două rânduri în rubrica de ştiri locale. Avanti!, ziarul socialiştilor pe care l-a condus ani în şir, a acordat morţii lui numai două rânduri. Dar două rânduri pline de venin. În schimb, pe prima pagină, sub titlu, cu litere mari, este proclamat triumful lor: „S-a născut Italia revoluţiei!“
În biroul minuscul al directorului ziarului Il Popolo d'Italia pătrunde dinspre stradă larma mulţimii care a dat iama la înmormântarea lui. Trupul neînsufleţit al lui Mussolini este purtat în procesiune pe străzile murdare din Bottonuto.
Se cântă tare imnuri funebre, pe frecvenţe stridente de jubilare. Curvele, temporar şomere din cauza agitaţiei care-i descurajează pe clienţi, se afişează fără inhibiţii în pragurile bordelurilor.
În cămăruţa lui mizerabilă, Mussolini cel viu se comportă ca o fiară în cuşcă. O străbate-n lung şi-n lat, dar nu întrezăreşte nici o breşă în zidul de ostilitate universală. De fiecare dată când bate cineva la uşă, îşi vâră capul între umeri, ca să-şi reducă suprafaţa corpului, şi se întoarce brusc, mânat de instinctul de pradă atacată. Apoi, de cum îşi dă seama că are un public, chiar dacă este doar un mesager, redevine stăpân pe sine şi afişează un aer nonşalant. Se fălеşte oricui vine să verifice starea de sănătate a mortului viu:
– Ce-i drept, n-am prea obţinut voturi, dar am tras multe focuri de revolver.
Sau alte replici asemănătoare. Râde batjocoritor când îi spun gluma care circulă deja prin Milano: „Cu un dirijor ca Toscanini pe listă, interpretarea n-avea cum să nu fie excepţională“.
Adevărul este că a fost o lovitură fatală pentru fascişti, iar eşecul personal pentru el, care se închipuia deja „deputatul de Milano“, mistuitor. Alegerile din 16 noiembrie au fost alegeri „roşii“. Asupra socialiştilor a plouat cu

1.834.792 de voturi, echivalentul a 156 de parlamentari. Un rezultat triumfător, un vestitor al revoluției. Pe de altă parte, eșecul listei fasciste a fost total: din circa 270 000 de votanți din circumscripția orașului Milano, fasciștii au primit doar 4 657 de voturi. Mussolini a obținut doar 2 427 de voturi preferențiale. Nu a fost ales nici un candidat fascist. Nici unul. Nici măcar el. A fost un fiasco absolut.
Pe ceilalți îi minte, dar soției i-a mărturisit:
– O înfrângere totală. Nu am obținut nici măcar un loc. În Galleria, oamenii s-au revoltat împotriva noastră.
Când i-au spus că falsul cortegiu funerar înscenat de socialiști se oprise și în fața casei lor din Foro Bonaparte, a trebuit să o sune pe Rachele și să încerce s-o liniștească. Oamenii strigau: „Iată trupul neînsuflețit al lui Mussolini“ și băteau la ușa de intrare. În spatele sicriului lui erau alte două goale în care se aflau chipurile trupurile fără viață ale lui Marinetti și D'Annunzio. Rachele i-a mărturisit la rândul ei că se refugiase în pod, cu copiii. Se pare că micuța Edda a făcut un atac de panică.
Vizitatorii se perindă pe la sediul redacției, întocmai ca la o înmormântare. Nu are rost să încerce să țină ușa închisă. Când oamenii îți înmormântează umbra pe stradă, lumea începe să te caute.
Ca să pară neafectat, a cerut să i se aducă un pahar cu lapte. Se așază la masa de lucru din încăperea murdară și trimite după Arturo Rossato, unul dintre redactori, ca să scrie caligrafic adresa cardinalului Ferrari și pe cea a lui Caldara, primarul socialist al orașului Milano, pe care le va lipi de două pachete rotunde învelite în hârtie de ziar. Atmosfera din jurul biroului lasă impresia unei mutări iminente. Singurul lucru de pe perete este o hartă a Italiei pe care Fiume este marcat printr-un drapel tricolor. Pe birou, în schimb, se află doar paharul mare cu lapte și un pistol vechi, monumental, de furier. Dinspre stradă răsună amenințătoare strigătele socialiștilor. Mussolini amestecă laptele cu o lentoare studiată, soarbe câteva înghițituri mici, îl așază la loc pe masă și îl amestecă din nou. Ondulațiile albe vâscoase contrastează cu metalul imobil, închis la culoare, al armei:

– Urlă, strigă, fac mare tărăboi, dar dacă scoţi cravatele şi steagurile, rămâi cu o mulţime de proşti. Nu vor face niciodată o revoluţie. Dacă aceşti revoluţionari cu vorba nu-şi ţin promisiunea, masele o să protesteze, şi atunci să vezi belea… cum se zicea în tranşee. Există victorii care se pun ca înfrângeri.
Arturo Rossato, redactorul venit să livreze pachetele cu adresele trecute pe ele, nu poate decât să mişte imperceptibil din cap, de acord cu lăudăroşenia şefului. Dinspre stradă, urletele socialiştilor mai urcă o octavă.
– Şi să nu crezi că vor veni aici, pentru că, vezi tu, sunt mort. De acum sunt un om fără umbră.
Benito Mussolini se opreşte preţ de câteva secunde, ca să-i dea timp redactorului să rămână şocat. Amestecă în lapte, apoi reia:
– M-au dat drept mort, dar tocmai de aceea ştiu că, dacă vor veni, măcar pe câţiva îi voi doborî cu acest pistol. Iar în Milano, în caz că nu ştiai, nu există printre membrii Partidului Socialist nici măcar doi eroi care să ştie cum să înfrunte pericolul. O mulţime de proşti. Sunt o mulţime de proşti. Aşa că… îmi voi bea liniştit laptele.
Arnaldo Mussolini vine dinspre birourile administrative. Contrar firii lui blânde, este furios pe fratele lui:
– Deci eşti un delincvent, ba chiar un ucigaş! urlă Arnaldo fără să-şi facă griji că va fi auzit de toată redacţia, după care îşi pune mâinile-n cap.
Cele două plicuri destinate episcopului şi primarului oraşului Milano conţin două grenade SIPE. Benito Mussolini a considerat de cuviinţă să le trimită drept represalii pentru înfrângerea suferită. Adresele, scrise de către redactor, ar trebui să dejoace investigaţiile anchetatorilor.
– O grenadă valorează mai mult ca o sută de adunări.
Este sloganul pe care tânărul agitator energic îl striga în pieţele incandescente din Romagna pe vremea când predica revoluţia socialistă, o veche piesă de rezistenţă a lui. Acum, în timp ce pe stradă foştii lui tovarăşi îi scuipă cadavrul improvizat, bărbatul matur, directorul unui ziar naţional, a rostit vechiul slogan cu voce monotonă, fără a trăda nici cea mai mică

emoție, pentru binele întregii redacții și al paznicilor Arditi care au venit când l-au auzit pe Arnaldo urlând. După care Benito Mussolini, atentatorul cu bombă, amestecă din nou, încet, cu linguriţa de aluminiu în lapte. Nu mai este nimic de văzut. Spectacolul s-a încheiat.
În timp ce grupul se prelinge înapoi pe scările galeriei, Albino Volpi îl ia pe Arnaldo deoparte. Nu are de ce să se îngrijoreze, îl liniștește el. O grenadă SIPE trimisă într-un colet poştal, datorită caracteristicilor ei de amorsare și detonare, nu reprezintă nici un pericol.

Albino Volpi
Milano, 17 noiembrie 1919, ora 20.00

SIPE este o grenadă cu fragmentare. Pentru amorsare, după ce i-ai dat jos capacul de protecţie, trebuie să-i freci capul de aprinzător sau s-o aprinzi direct de la o flacără deschisă. În război se folosea de obicei un trabuc. Întrucât raza de acţiune este mai mare decât distanţa de aruncare, este un dispozitiv defensiv. Este folosită de obicei pentru a opri
un atac inamic. Grenada Thévenot, pe de altă parte, este un dispozitiv ofensiv. Raza de acţiune limitată, mereu mai mică decât distanţa de aruncare pe care reuşeşte să o acopere un aruncător bun, îi permite să-l distrugă pe adversar, lansatorul rămânând însă nevătămat, chiar dacă aruncarea are loc în câmp deschis. În momentul utilizării, este de ajuns să-i scoţi acul de siguranţă. Impactul cu solul sau cu ţinta va face restul. În plus, este o grenadă de mare eficienţă psihologică: detunătura puternică şochează şi îngrozeşte. Odată explodată, îi permite agresorului să-şi ucidă inamicul cu pumnalul.
Bărbatul care la ora şapte seara stă în picioare pe podul delle Sirenette, în centrul oraşului Milano, are la el, pe lângă pumnalul cu mâner din sidef, şi două grenade Thévenot. Chiar dacă nu se uită nimeni în direcţia lui, îşi umflă pieptul şi îşi ridică bărbia, de parcă ar poza pentru un fotograf. Nu-i acordă nimeni atenţie, dar el priveşte de jumătate de oră cortegiul socialiştilor care sărbătoresc victoria electorală pe via San Damiano, puţin mai în faţă şi mai jos. Pe malul canalului sunt câteva mii de oameni care cântă, flutură steaguri, se bucură. Bărbaţi, femei, copii. Venind de pe via del Verziere, defilează de câteva minute şi încă nu au ajuns toţi la sediul redacţiei Avanti!, unde se va ţine adunarea.
Pe podul cu arc jos, în schimb, bărbatul este singur. Are faţa descoperită. Ca să ajungă până acolo de la sediul soldaţilor Arditi de pe via Cerva fără să fie văzut, a trebuit doar să sară zidul care înconjoară Palatul Visconti şi să

traverseze grădina. I-a luat doar cinci minute. Îi ţin companie doar patru statui din fontă de pe parapete. Sirenele ţin în mână câte o vâslă. Albino Volpi mângâie un cilindru de fier placat cu cositor.
Bărbatul singur, ignorat de lume, clatină uşor din cap. Nu se poate aşa ceva! Sunt toţi italieni, şi totuşi socialiştii laudă Rusia. Sunt mulţi, foarte mulţi, ar putea forma o armată, dar nu mărşăluiesc, ci se târăsc, roiesc, migrează. Steagurile lor sunt roşii, garoafele de la butoniere, stacojii, dar ei sunt şleampeţi, zdrenţăroşi, năpădiţi de eşarfe amestecate. Sunt dezgustători, lipsiţi de orice strop de demnitate. Sunt o gloată, nu un detaşament, o adunare de rătăciţi. O orgie de cântece, vin şi grappa, la nimereală, o hoardă de steaguri roşii care flutură în mâinile unor purtători împleticiţi. Sunt sfrijiţi, nesiguri pe picioare, săraci, fizic fragili şi slăbiţi, smintiţi şi flămânzi, sunt animale de povară. Sunt animale, nu oameni. O turmă de oi furioase.
Şi apoi cântecul acela… „Să luptăm! Sfârşitul nostru ideal va fi… Internaţionala, viitorul omenirii!“[25]… Cântecul acela nu este deloc exuberant, ci solemn, dar sumbru, josnic,
pământesc, prăfuit, murmurul surd al hoardei. Nu are nimic italian în el; îl cântă o turmă, nu un popor. Da, cântecul… tocmai cântecul… e cel mai rău dintre toate. Monotonia, ca un tropăit, ce pare să evoce câmpii nemărginite, deşerturi, străini, geruri siberiene, supe de sfeclă roşie fără gust, stepe de o foamete nesfârşită. Oare asta să fie Istoria? Această turmă asiatică?
Nu se poate, iar dacă este, cursul ei poate fi deviat. E predispus la masacru, expus violenţei.
Albino Volpi, cu privirea aţintită spre mulţime, apucă cilindrul de fier de la centură, îndepărtează siguranţa care blochează percutorul şi îşi ridică braţele perpendicular pe corp. Rămâne aşa preţ de câteva clipe, cu aripile întinse, respirând aerul umed al serii, de parcă ar aştepta curenţii de aer potriviţi ca să-şi ia zborul. Apoi echilibrul se destramă, trupul i se înclină, cu mâna dreaptă în jos, stânga spre cer, arcul se întinde, se declanşează, trunchiul masiv devine o catapultă. Grenada zboară, neştiută de mulţime, trasând un arc perfect. Detunătura este nemaipomenită. Nu mai cântă

nimeni. Țipete, înjurături, zbierete ale răniților, strigăte disperate după mama. Turma se împrăștie.
Bărbatul de pe pod revine la poziția de observator, cu brațele pe lângă corp. Evaluează situația dintr-o privire: un singur om a pus pe fugă mii. E prea întuneric ca să-i numere pe cei căzuți, dar nu asta îl interesează. I se pare că omenirea poate fi împărțită în funcție de atitudinea de care dă dovadă în fața schijelor de metal. Veteranul îi evaluează pe candidații care vor rămâne în istorie în funcție de reacția lor la un bombardament. Cine a luptat pe front se ghemuiește numaidecât în poziție fetală, cu brațele strânse peste abdomen. Se reduce astfel cu prudență la forma animală minimă pentru a-și proteja părțile moi. Ceilalți, toți ceilalți, o rup la sănătoasa, amăgindu-se că poziția erectă îi poate salva.
Jos, pe via San Damiano, puțini se ghemuiesc. Sunt aproape toți muncitori, iar muncitorii nu au luptat în război, sub pretextul că era nevoie de ei pentru ca fabricile să funcționeze în continuare. O turmă de lași. Merită teroarea mintală.
Albino Volpi apucă un al doilea cilindru de fier și întinde din nou brațele.

[25] „Su lottiamo! L'ideale nostro fine sarà… L'Internazionale, futura umanità" (n.tr.)

Un gest de fanatic

Un cortegiu socialist se oprise pe via S. Damiano, sub ferestrele redacţiei Avanti!, ca să aclame un discurs de-al lui Serrati ce omagia socialismul. Procesiunea se regrupa şi era pe punctul de-a se pune în mişcare, când, conform relatării iniţiale, un necunoscut, aflat pe podul de fontă, a aruncat spre partea din faţă a procesiunii un obiect care a explodat la contactul cu solul; schijele i-au lovit pe primii manifestanţi de la o distanţă de douăzeci sau treizeci de metri. În panica stârnită, cei căzuţi au urlat de durere, iar tovarăşii lor au dat fuga să-i ajute, în timp ce alţii au încercat să-l urmărească pe necunoscutul care a dispărut numaidecât în întuneric… De cum s-a aflat despre el, gestul pripit al fanaticului, care pare să fi folosit grenade Thévenot, a stârnit indignarea generală.

Corriere della Sera, 18 noiembrie 1919

Milano, 18 noiembrie 1919

Îi arestează pe toţi la 18 noiembrie 1919. Linia de conduită dură a prefectului Pesce este dictată de prim-ministrul Nitti, care a telegrafiat la Milano în dimineaţa cu pricina: „Oricine are grenade trebuie considerat a priori un infractor".

Primul loc de pe listă este sediul Asociaţiei Trupelor de Arditi de pe via Cerva, unde sunt confiscate numeroase grenade SIPE, Thévenot, pistoale, cutii cu muniţie, pumnale şi măciuci. Percheziţia se încheie cu arestarea căpitanului Ferruccio Vecchi, a lui Piero Bolzon şi a lui Edmondo Mazzucato. Albino Volpi şi alţi veterani suspectaţi că s-ar număra printre făptaşii atentatului de pe via San Damiano reuşesc să scape fugind pe acoperişuri.

Apoi, după-amiaza, după un raid asupra sediului grupării fasciste de pe via Silvio Pellico, numărul 16, şi după ce o delegaţie de socialişti formată din Treves, Turati, Serrati şi primarul Caldara s-a dus la prefectură şi a cerut ca soldaţii Arditi să fie alungaţi din oraş şi ca Fasciile de luptă să fie dizolvate, este rândul redacţiei Il Popolo d'Italia. Ofiţerii de poliţie găsesc, ascunse într-o sobă, 13 revolvere noi de diverse calibre, 419 cartuşe şi un pistol de semnalizare folosit recent. Sunt arestaţi Umberto Pasella, Enzo Ferrari, Filippo Tommaso Marinetti. Toţi sunt acuzaţi că au atentat la siguranţa statului şi că au organizat bande armate. Benito Mussolini este dus la închisoarea din San Vittore. Va fi pus în celula numărul 40. Va rămâne acolo doar douăzeci şi patru de ore.

În data de 19 noiembrie, după ce a fost supus unui interogatoriu, este eliberat la intervenţia lui Luigi Albertini pe lângă Nitti. Pentru a-l convinge pe prim-ministru să-l elibereze pe Mussolini, Albertini, senator al Regatului, mare burghez, proprietar şi director al ziarului Corriere della Sera, convins fiind că soarta fascismului a fost pecetluită de dezastrul electoral, a folosit un argument tipic gândirii liberale, fiind unul dintre principalii ei susţinători:

– Mussolini e o relicvă; să nu facem din el un martir.

Nucleele gata de acţiune au existat în mintea lui Mussolini şi, la scurt timp după aceea, şi în realitate: grupuscule de cetăţeni şi de soldaţi Arditi, membri cutezători şi neînfricaţi ai Fasciilor, pe care acestea trebuiau să le folosească şi să le trimită înarmate la demonstraţiile din pieţe la momentul oportun… În concluzie, se constată existenţa unei organizaţii de tip militar, iar în sânul acesteia, existenţa unei adevărate ierarhii de lideri şi adepţi… Se constată că modul de organizare a adunărilor, cu folosirea pe scară largă a ordinelor şi a mijloacelor de semnalizare din timpul războiului, a avut un caracter militar, că multe dintre armele cu care erau dotaţi adepţii sunt militare, că unii dintre ofiţerii şi adepţii sus-numitelor corpuri fasciste armate au fost trimişi aici special de către Comandamentul Militar de la Fiume. Orice gânduri ar fi avut conducătorii şi membrii organizaţiei, cert este că în sânul Fasciilor de luptă din Milano a fost constituită o forţă armată, nu doar încălcând legislaţia statului, nu doar cu tendinţa de a uzurpa puterile poliţiei, ci cu intenţia deliberată de a comite infracţiuni împotriva persoanelor.

Raportul comisarului Giovanni Gasti
înaintat procurorului din Milano,
21 noiembrie 1919

Când Mussolini era în vogă, nimeni nu îndrăznea să-l atingă: astăzi îl arestează pentru că pare slăbit. Nu putem aproba o astfel de politică, inspirată nu de respectul faţă de lege, ci de oportunism.

Corriere della Sera, 19 noiembrie 1919

O rafală a lovit fascismul, dar nu va reuşi să-l frângă.

Benito Mussolini,
Il Popolo d'Italia, 20 noiembrie 1919

Nicola Bombacci
Roma, 1 decembrie 1919
Montecitorio

În ziua inaugurării noului Parlament al Regatului Italiei, stau toţi cu nasul în sus.
Nou-aleşii deputaţi socialişti admiră friza maiestuoasă pictată de Aristide Sartorio pentru a decora noua aulă a Parlamentului. Cincizeci de pânze, de aproape patru metri fiecare, realizate prin inovatoarea tehnică encaustică, ce se întind pe mai bine de o sută de metri lungime şi sunt aşezate la douăzeci de metri înălţime deasupra semicercului. Un al doilea cer de culori orbitoare unde trăiesc peste două sute de figuri, bărbaţi, femei, copii şi animale, în nuanţe de verde, roz, portocaliu şi alb, graţie unui amestec de ulei şi ceară, în tonalităţi calde şi păstoase obţinute prin stoarcerea întregului tub, luminate de lumina naturală a celui dintâi cer, cerul din Roma, care pătrunde prin velarium. Un triumf al imaginilor alegorice care înfăţişează virtuţile Italiei celei tinere şi episoadele de trezire izbitoare din istoria poporului ei. Toate acele două sute de figuri uriaşe, cu o predilecţie spre nuduri virile şi cai în galop, de deasupra piedestalelor, strălucesc puternic şi par să înainteze.
La douăzeci de metri mai jos, reprezentanţii legitimi ai acelui popor glorificat parcurg cu privirea epopeea spectaculoasă, căutându-se pe ei înşişi acolo. Sunt o sută cincizeci şi şase de deputaţi socialişti, aproape toţi la primul lor mandat în Parlamentul Italiei, mulţi dintre ei fii de muncitori, căruţaşi şi zilieri care nu au admirat în viaţa lor o pânză pictată; poate doar pe altarele unei biserici. Copiii acelor supuşi mizerabili şi analfabeţi îl vor întâlni astăzi pentru prima oară pe Maiestatea Sa, Regele, venit să inaugureze legislatura cu discursul Coroanei, conform obiceiului. Pe Victor Emanuel al III-lea îl aşteaptă tronul regal, aşezat în locul băncii prezidenţiale, păzit de ambele părţi de doi cuirasieri cu săbiile scoase.

Pentru prima oară în istorie, poporul îşi va cunoaşte suveranul în persoană, în carne şi oase, de la om la om. Este momentul culminant al epopeii, singura pânză care lipseşte încă din admirabila friză pictată de Sartorio.
Discursul regelui este programat pentru ora 10.30, dar reprezentanţii poporului, pentru a nu fi luaţi prin surprindere în timpul evenimentului, au început să umple scaunele Parlamentului încă de la ora 09.00. Socialiştii au ocupat în masă primele trei sectoare din stânga dintr-o aulă încă goală. Toţi poartă o garoafă roşie la butoniera jachetei. Deputaţii realeşi care stătuseră în trecut în partea aceea s-au plâns când şi-au găsit locurile ocupate. N-au avut ce face. Până şi Giovanni Giolitti, veteranul şi figura dominantă a vieţii parlamentare din ultimii treizeci de ani, care a intrat în aulă cu puţin înainte de ora 10.00, a trebuit să se resemneze şi să renunţe la locul lui obişnuit din al treilea sector din partea stângă. Astăzi începe o nouă istorie pentru stânga, şi această istorie poartă la butonieră o garoafă roşie. Nu este loc pentru Giolitti.
La ora 10.05 soseşte onorabilul Vittorio Emanuele Orlando, „Premierul Victoriei“ împotriva austriecilor, îi strânge mâna lui Giolitti şi apoi se duce să se aşeze în al patrulea sector. La scurt timp după aceea intră onorabilul Bissolati, în redingotă. Fostul preşedinte al Camerei traversează semicercul cu paşi uşor nesiguri şi se îndreaptă spre banca şefilor de comisii, celebrat numaidecât de parlamentarii în vârstă din Montecitorio. Sectoarele din stânga sunt deja pline, cele din dreapta se umplu mai lent; în tribuna corpului diplomatic pot fi văzuţi baroneasa Di Laurenzana, marchiza Salvago-Raggi, ministrul României, ambasadorii Spaniei, Poloniei şi Belgiei şi mulţi alţii.
Când, la ora 10.28, un valet regal deschide uşa mică din partea dreaptă, toată lumea se află la locul ei. În faţa regelui sunt aproximativ cinci sute de reprezentanţi ai naţiunii. Toţi senatorii şi deputaţii se ridică în picioare şi ovaţionează, strigând la unison:
– Trăiască regele!

Toţi în afară de garoafele roşii din cele trei sectoare de stânga ale semicercului, care rămân pe scaune.
Impactul vizual este strident, însă manifestarea de afecţiune a Parlamentului este răsunătoare, iar dezertarea trece neobservată. Victor Emanuel al III-lea acceptă aplauzele parlamentarilor, se înclină de mai multe ori, este emoţionat. Apoi se aşază pe tron. Prim-ministrul Nitti, întors spre adunare, îi roagă pe deputaţi şi senatori să ia loc.
Atunci garoafele roşii se ridică în picioare. Se aşterne o tăcere adâncă. Preţ de câteva clipe, toată lumea este năucită, cuirasierii apucă strâns mânerele săbiilor, după care toată lumea înţelege ce se întâmplă: socialiştii pleacă pur şi simplu. Poporul refuză să-şi întâlnească regele. Îl reneagă.
Nicola Bombacci, cu părul ciufulit şi barba neîngrijită, mărşăluieşte în fruntea disidenţilor. Când trece prin faţa tronului, îl priveşte pe suveran în faţă şi strigă:
– Trăiască republica socialistă!
A avut un succes personal uriaş în circumscripţia oraşului Bologna. Unele ziare îl numesc „regele preferinţelor“[26]. Numai cu el, fără a-i pune la socoteală pe toţi ceilalţi parlamentari socialişti, mai bine de o sută de mii de italieni părăsesc Palatul Montecitorio. Regele susţine discursul Coroanei într-o aulă pe jumătate goală.
Scena este memorabilă, cu un foarte puternic efect teatral. Deputaţii disidenţi, ieşiţi în aer liber în piazza di Montecitorio, se bucură, se felicită şi se îmbrăţişează unii pe alţii. Râd cu sinceritate, nepăsători. Visul unei vieţi libere şi drepte se adevereşte. În soarele călduţel de iarnă dintr-o piaţă din Roma, în clipa de faţă se află reprezentanţii unui popor care a redevenit copil. Bucuria durează câteva clipe. La scurt timp după aceea, deputaţii şi senatorii îşi dau seama cu groază că nu mai au nici un plan pentru restul zilei. Socialiştii au cucerit Italia, dar nu ştiu ce să facă cu ea.
Pentru că nu ştiu ce să facă, sunt bătuţi. Chiar în după-amiaza respectivă încep să fie bătuţi de bande de naţionalişti. Îi aleargă pe străzile din Roma, îi prind de lavalierele negre de republicani şi-i obligă să strige „Trăiască

regele!“ Spre seară bătaia continuă cu participarea gărzilor regale, noua forţă de poliţie constituită pentru a menţine ordinea publică. Lucio Menotti Serrati, liderul partidului, este dus cu forţa la secţia de poliţie şi lovit cu pumnii.
Drept reacţie, socialiştii, ca de obicei, proclamă greva generală. Prima victimă este înregistrată în ziua următoare în piazza Esedra. Este vorba despre Tiberio Zampa, muncitor în tipografia ziarului Avanti!, în vârstă de douăzeci şi trei de ani.
Fabricile se opresc din nou. Milano doarme în continuare cu arme la îndemână, în aşteptarea revoluţiei. Se respiră, scrie Claudio Treves, un aer plin de o furie înţepătoare, o suflare de terorism. Bombacci declară că revoluţia este o necesitate istorică, că Parlamentul este o relicvă a trecutului şi că este de datoria lui să-i aplice ultimele lovituri de târnăcop. Declară acest lucru de pe locul lui din Parlament.
La încetarea grevei generale sunt circa zece decese în Torino, Milano, Adria şi Modena. Acestea se adaugă celor o sută zece decese provocate deja pe parcursul anului 1919 de confruntările din pieţe dintre socialişti şi forţele de ordine. Cu acest bilanţ se încheie primul an de pace.

[26] Votul preferențial este o variantă a scrutinului proporțional uninominal în care alegătorii pot vota pentru unu sau mai mulți candidați de pe una sau mai multe liste, locurile obținute de fiecare listă fiind distribuite în funcție de scorurile personale ale candidaților. (n.red.)

Gabriele D'Annunzio
Fiume, 18 decembrie 1919

Comandantul este singur în sala de comandă. După ce, în zori, Lilì de Montresor, o cântăreaţă în vogă în cafenelele din oraş, a fost scoasă printr-o uşă secretă cu cinci sute de lire luate din fondurile comandamentului în poşetă, D'Annunzio a ordonat să nu mai intre nimeni până nu dă el de veste.
Îi veghează singurătatea Tommaso Beltrami, membru al gărzii personale a poetului, organizată de Guido Keller prin recrutarea de bărbaţi din compania „Disperata", o formaţie de voluntari fără documente care-şi petrec zilele la şantierele navale bând, cântând şi plonjând goi de pe prorele vaselor imobilizate din cauza embargoului. Beltrami, fost soldat Ardito şi fost sindicalist, este considerat de unii un adevărat gangster, de alţii un curvar, jucător înrăit şi dependent de cocaină. Probabil că ambele variante sunt corecte.
Dincolo de uşa păzită de Beltrami, D'Annunzio aşteaptă rezultatele plebiscitului convocat pentru a hotărî dacă să accepte „modus vivendi", un compromis propus de guvernul Nitti. Este îmbrăcat cu uniforma lui preferată, cea din timpul „sfântului marş" din noaptea aceea de la Ronchi, uniforma de un alb imaculat a lăncierilor din Novara, cu gulerul ridicat. În buzunarul de la piept are o canulă de argint.
Prin „modus vivendi", guvernul italian, în schimbul încetării ocupaţiei, s-a angajat să le acorde onoruri militare legionarilor lui D'Annunzio şi să păzească oraşul prin intermediul trupelor regulate, în vederea anexării. Tinerii impetuoşi din garda personală a Comandantului îl consideră un şiretlic josnic, în timp ce membrii mai maturi ai statului-major îl consideră un expedient onorabil. Şi de data aceasta probabil că ambele variante sunt adevărate.
La 14 noiembrie D'Annunzio a părăsit Fiume şi a pornit spre Zadar. Intrarea în celălalt oraş disputat de Italia şi Iugoslavia a fost triumfal: populaţia l-a

primit ca pe un erou. Şi acolo a întins drapelul lui Giovanni Randaccio în faţa mulţimii şi toţi au îngenuncheat în faţa lui, în noroi. Preţ de o clipă, a părut că planul de a duce în lume făclia din Fiume nu era doar delirul unui poet îmbătat de sine. „Italia măreaţă“ a micului Fiume s-a simţit din nou pregătită să sfideze America. În sala de comandă au reluat planul de a mărşălui spre Roma.

– Să mărşăluim, nu să putrezim![27] au strigat ei.

Apoi însă, două zile mai târziu, au primit rezultatele alegerilor generale de la Roma. Socialiştii câştigaseră, orgoliul naţional trecea pe plan secundar faţă de pâine şi venituri, Nitti cel disprețuit fusese confirmat ca prim-ministru. Italia ar fi putut trăi fără gloria lui D'Annunzio, dar nu putea supraviețui fără banii Americii. Iată răspunsul alegerilor.

Între timp, la Fiume, unde şase mii din treizeci de mii de adulţi apţi de muncă erau şomeri, populaţia începea să simtă efectele mahmurelii. Drept urmare, Comandantul îşi autorizase locotenenţii să reia tratativele cu cloaca din Roma. Primiseră deci propunerea pentru „modus vivendi“, iar el lăsase decizia în mâna Consiliului naţional al oraşului Fiume. La 15 decembrie, după mai multe întruniri, consiliul acceptase propunerea lui Nitti cu 46 de voturi în favoarea ei şi doar 6 împotrivă. Aşadar, epopeea rebeliunii din Fiume era pe punctul de-a se încheia. Spiritul se estompa.

Dar de cum se răspândeşte vestea despre deliberarea în favoarea compromisului, o masă tumultuoasă de legionari şi civili, cu precădere femei, protestează sub balconul palatului. Strigăte despre trădare, chemări la insurecţie, mii de voci îl cheamă pe Comandant la balustradă. Din nou piaţa, din nou zarvă, un Parlament în aer liber.

D'Annunzio îşi face apariţia, foarte palid, cu foi de hârtie în mâini. Nu declamă, ci citeşte, ca un şcolar, textul „modus vivendi“, compromisul propus de politicienii din Roma. După ce fiecare clauză a acordului este citită, piaţa o aclamă cu un simplu „da“ sau o respinge cu un „nu“. La sfârşitul lecturii, spiritele se înflăcărează din nou. Consiliul local a acceptat deja

acordul cu o largă majoritate, dar aici, în piaţă, democraţia este directă. D'Annunzio apostrofează frenezia mulţimii:
– Îl vreţi?
Răspunsul negativ este unanim. Anexare, libertate, rezistenţă.
– Dar rezistenţa înseamnă suferinţă. O vreţi?
O vor.
D'Annunzio convoacă un referendum pentru data de 18. Dacă oamenii nu consideră că armele şi devotamentul legionarilor sunt necesare pentru a onora jurământul, atunci să o zică deschis. Apoi pune să fie desfăcut drapelul lui Randaccio şi-i invită pe Arditi să-şi intoneze cântecele de luptă. Piaţa explodează într-o altă manifestare de entuziasm care durează până noaptea târziu. Decizia de a accepta sau nu „modus vivendi" este lăsată în seama unui referendum.
Acum, la două zile după entuziasmul din piaţă, Comandantul aşteaptă în singurătate ca vocea poporului să ajungă până la el. Trebuie să aştepte până diseară. De dincolo de uşa păzită de Beltrami au pătruns ştiri despre episoade de violenţă încă de azi-dimineaţă. Legionarii împiedică votul liber. Au invadat diferite secţii de votare, nu i-au lăsat pe membrii comisiei să-şi facă treaba, au modificat buletinele de vot. Cu toate acestea, înainte de apusul soarelui, rezultatul pare a fi neechivoc: marea majoritate a locuitorilor din Fiume aprobă acel „modus vivendi" propus de porcul de Nitti. D'Annunzio cere să fie lăsat din nou singur.
Vocea oraşului Fiume s-a înăsprit, s-a schimbat. Comandantul nu o mai recunoaşte. Ciuma romană i-a infectat apa, gura i s-a amărât, gâtlejul i s-a uscat. Locuitori ai Fiumelui, fraţi, de ce aceste strigăte, de ce această angoasă? De ce sunt trişti camarazii eroici? Am mers din greşeală în greşeală, din violenţă în violenţă, din întuneric în întuneric. Nu am ieşit vii de la mitinguri fără lumină.
În faţa poetului-războinic, fâşia de pulbere albă iese în evidenţă pe striaţiile închise la culoare ale mesei din lemn de castan. Canula de argint absoarbe lumina sub privirea netulburată a portretelor solemne ale vechilor

guvernatori maghiari. După ce inhalează pulberea, simte cum îl înţeapă în nări, îl arde, capilarele sângerează. Creşterea secreţiei de dopamină din sinapsele cerebrale îi readuce curajul aviatorului aflat în zbor deasupra Vienei.
Percepţia se intensifică, capacitatea de reacţie sporeşte, somnul, foamea şi setea dispar, euforia creşte, pofta revine. Comandantul este din nou inepuizabil.
D'Annunzio îşi cheamă garda personală şi porunceşte ca referendumul în curs de desfăşurare să fie anulat. Această democraţie, la urma urmei, este doar o mare greşeală mic-burgheză.

[27] În italiană: Marciare non marcire (n.tr.)

Leandro Arpinati
Lodi, 18 decembrie 1919

Leandro Arpinati este eliberat provizoriu din detenţie în dimineaţa zilei de 18 decembrie. A stat treizeci şi şase de zile în închisoare, în celula numărul 22, pe care a împărţit-o cu Arconovaldo Bonaccorsi. L-au închis pe data de 13 octombrie, după nefericita seară de la Teatrul Gaffurio.
În ajunul alegerilor, circa şaizeci de oameni se deplasaseră din Milano la Lodi cu trei camioane militare. Aceeaşi trupă ca de obicei: ofiţeri în uniformă, Arditi, futurişti, fascişti. Ar fi trebuit să vorbească Mussolini şi Baseggio, dar se hotărâse că era mai bine să nu riște. Cu trei zile înainte, la Lodi, chiar în teatrul cu pricina, militanţii socialişti împiedicaseră mitingul candidatului fascist.
Odată ajunşi în piaţă, Arpinati şi ceilalţi fascişti care-l însoţeau au înţeles că şi în seara aceea trebuiau să lupte pentru a putea vorbi. Teatrul Gaffurio era blocat şi păzit de o mulţime formată dintr-o mie de „roşii“ hotărâţi să împiedice adunarea. Disproporţia numerică era de circa unu la zece, dar oamenilor lui Arpinati, înarmaţi până-n dinţi, acest lucru nu li s-a părut niciodată a fi un argument valid.
De îndată ce Salimbeni, un fascist local, a urcat pe scenă ca să-i prezinte pe vorbitori, a început tragerea la ţintă din balconul ocupat de socialişti. Preţ de câteva minute s-au împărţit lovituri de pumn, s-a aruncat cu obiecte. Pe scurt, ca de obicei. Apoi, o cornişă de lemn smulsă de la o lojă a aterizat pe scenă. Atunci Arditi au scos revolverele.
Nici unul dintre ai lui din Bologna nu trăsese direct spre oameni. Sau, cel puţin, aşa i s-a părut lui Arpinati: când izbucneşte încăierarea, nu mai poţi fi sigur de nimic. Bonaccorsi, de exemplu, iute la mânie, fost soldat alpin, în vârstă de doar douăzeci de ani, războinic la apogeul anilor lui de violenţă, fusese condamnat la nouă luni. Bonaccorsi şi Arpinati plecaseră împreună din Bologna, însă nu aveau să se întoarcă împreună.

Între timp, el fusese nevoit să-i ceară bani de bilet lui Umberto Pasella, secretarul Fasciilor de luptă, ca să se poată întoarce acasă. În momentul arestării avusese o sută cincizeci de lire în buzunar, iar acum, nici măcar pe acelea. În timp ce fusese închis, Căile Ferate îi comunicaseră că fusese trimis în concediu fără plată până avea să-şi rezolve problemele judiciare. S-a trezit şi dat afară de la facultate, deoarece perioada de înscriere în anul al doilea la Inginerie trecuse când el se afla în închisoare. Alegerile pentru care se dezlănţuise tot iadul acela fuseseră un dezastru. Pe scurt, nu mai avea nimic. Nici măcar părul. Ca să se apere de păduchi, fusese nevoit să se tundă zero, ca în copilărie, în august 1914, pe când participase la înfruntările de stradă de partea anarhiştilor intervenţionişti şi se răsese în cap pentru ca nici un socialist să nu-i poată ţine capul imobilizat, în timp ce altul îi căra pumni peste faţă.
Acum pierduse totul. Îi rămânea doar fata, Rina. O cunoscuse la Ars et Labor, şcoala serală. Lucra pentru municipalitate, la biroul pentru consumatori, şi putea studia doar seara. Prietenii îl sfătuiseră să stea departe de ea, deoarece părea rece ca o zi de februarie pe pământul îngheţat al unei câmpii din interiorul ţării. Mergea cu spatele drept, măsurându-şi paşii, aproape dezgustată, ca şi când s-ar fi temut să nu alunece cumva pe un trotuar inundat de o ţeavă de canalizare spartă. Era scrupuloasă, concentrată, le punea încontinuu întrebări profesorilor, chiar şi despre cele mai banale chestiuni, de parcă s-ar fi aşteptat mereu ca răspunsul lor să-i dezvăluie sensul vieţii. Un caz disperat de-a dreptul.
Şi totuşi, frumuseţea trufaşă a fetei îl izbise pe Leandro ca o palmă peste faţă. Era o frumuseţe absolută, de genul celor care nu fac compromisuri cu plăcerile lumii. Se logodiseră.
Ei îi trimisese Mussolini o telegramă pentru a o înştiinţa despre arestare: „Leandro a fost arestat în Lodi. Am încredere că va fi eliberat curând. Toate cele bune. Mussolini.“ Ei îi ceruse avocatul Mario Bergamo banii pentru apărare. Şi tot ei îi scrisese celălalt avocat, Cesare Sarfatti, ca s-o informeze de întorsăturile pe care le luase procedura.

Situaţia trena însă, iar el era convins că avea să-l părăsească, şi pe bună dreptate. Rina Guidi, în schimb, se ocupase de tot. Se dusese la Milano la începutul lunii decembrie, să-l viziteze pe Mussolini la sediul ziarului, pe Sarfatti la cabinetul lui şi apoi chiar până la Lodi, ca să-l viziteze pe el în închisoare. În sala de vizite, fata tristă nu vărsase nici măcar o lacrimă. O vocaţie clară spre nefericire. Leandro avea să se întoarcă la ea.

Benito Mussolini
Milano, decembrie 1919

Nu a mai rămas nimeni, au plecat cu toţii. Este duminică seara, o duminică de iarnă în ceaţa din Câmpia Padului.
La redacţie au rămas doar Nicola Bonservizi şi Cesare Rossi şi el, evident, directorul, care se agaţă de biroul lui ca de o epavă dezarborată.
Curtea de acces în redacţia ziarului Il Popolo d'Italia emană acea singurătate metafizică a unui loc evacuat după cutremur. Până şi paznicii Arditi s-au făcut nevăzuţi. Poate că dorm în bivuacurile din cantină sau poate că s-au dus să-şi viziteze mamele. Din când în când mai trece câte un cortegiu de socialişti pe via Paolo da Cannobio, urlând, însă fasciştii dezarmaţi nu mai par nici ameninţători, nici demni de ameninţări. Nu-l mai vizitează nimeni pe director, nu-i mai scrie nimeni, iar cămăruţele redacţiei se dilată într-o pustietate rarefiată ca cea din deşertul african.
Se merge înainte de pe o zi pe alta. Arnaldo l-a luat deoparte, ca să discute cu el în privat. Vânzările s-au prăbuşit, expedientele financiare continue nu mai sunt de ajuns, creditorii se plâng, trebuie refăcut stocul de hârtie. În condiţiile respective, ziarul mai poate apărea circa douăzeci de zile, cel mult. El s-a prefăcut a fi senin.
– În regulă, i-a răspuns fratelui său, anunţă-mă cu o săptămână înainte, ca să împărţim scaunele între redactori şi să închidem şandramaua.
Redactorii… O altă lovitură umilitoare. În data de 5 decembrie, Mussolini a trebuit să se supună unui interogatoriu de cinci ore referitor la acuzaţia că ar fi format ilegal bande armate. La întoarcere a găsit scrisoarea de demisie din partea lui Rossato şi Capodivacca, care au fost cu el încă de la înfiinţarea ziarului. Au spus că erau „nespus de obosiţi", dar voiau de fapt să discute despre linia editorială. Directorul i-a dat naibii.
După ceartă, cei doi redactori rebeli, deşi ştiau că în cuferele redacţiei Il Popolo d'Italia nu se afla o singură liră, au făcut apel către arbitrii asociaţiei

de jurnalişti din Lombardia ca să obţină lichidarea. Acum va trebui să răspundă şi la asta. Între timp, delegaţii lui Nitti continuă să-i propună exiluri avantajoase, dar ridicole, cum ar fi ideea de a merge să studieze la faţa locului republicile autonome din sudul Rusiei. Se fac afaceri bune acolo, îi zic ei făcându-i cu ochiul. Până şi factorii poştali îl iau în derâdere. Unul dintre ei
a refuzat să emită un mandat pe numele lui, pretinzând că nu-l recunoaşte. Umberto Pasella i-a mărturisit, în ascuns, adevăratul număr de Fascii de luptă: sunt treizeci şi şapte de filiale pentru opt sute de membri.
– Trădătorule, porcule, curvarule! şuieră vocea stridentă a femeii, ca o lovitură de mortier, înainte să explodeze în curtea pustie. Golul acţionează ca o cutie de rezonanţă.
S-a întors. Este Ida Dalser, nebuna din Trento. De data aceasta însă, l-a târât după ea pe fiul ei, Benito Albino. Mama îşi strânge fiul în braţe, între picioare, aşa cum sunt sfătuiţi părinţii să facă în prezenţa animalelor feroce, pentru ca prădătorii să nu-i considere vânat de talie mică. Dar în această savană de alei lugubre, ea pare a fi bestia. Dalser urlă ca o posedată:
– Exploatatorule, porcule, ucigaşule!
În timp ce Benito Mussolini rămâne ţintuit la biroul lui de director, din curte, fosta iubită, în faţa fiului lui, a colaboratorilor şi a unui detaşament de Arditi, îl face întreţinut, îl acuză că nu i-a înapoiat banii pe care i-i împrumutase pe când era un ambiţios fără un sfanţ, îl face bigam, îl acuză că s-a căsătorit cu ea şi apoi a abandonat-o. Curtea se umple de bârfitoare bătrâne, copii ai străzii, borfaşi, prostituate şi codoşi. Este duminică seara; clienţii unei crame din apropiere, deja beţi, se adună claie peste grămadă. Cesare Rossi şi Bonservizi coboară ca s-o liniştească pe femeie.
– Te ascunzi, aşa-i? Ieşi, dacă ai curaj! Coboară şi sărută-ţi fiul. Laşule!
Când aude insulta, insuportabilă pentru orice bărbat adult care vrea să păstreze respectul din partea altor bărbaţi, trupul copilului reacţionează la un impuls de fugă. Mama îl apucă strâns şi-l ţine locului.
– Boja de ’n Signur!

Fiul fierarului din Dovia, Romagna, coboară în goană scările spiralate, blestemându-l pe Dumnezeu. Urlă că vrea să termine cu asta, o dată pentru totdeauna. Acuzaţia că ar fi un laş l-a afectat, aşa cum se întâmplă mereu; publicul numeros, aşa cum se întâmplă mereu, i-a insuflat curaj. Cu toate acestea, din cine ştie ce motiv, Mussolini apucă un pistol minuscul, o armă de purtat în geantă, un soi de revolver de jucărie. Dacă l-ai vedea cu lucruşorul acela în mână, ai zice că ar putea fi un cadou pentru fiul lui bastard.
Cesare Rossi reuşeşte să-l oprească pe fondatorul Fasciilor de luptă înainte să facă o prostie. Apoi îl mustră cu asprime. Mussolini, spăsit, bolboroseşte câteva cuvinte de neînţeles şi se întoarce în birou. Doi paznici care patrulează prin Bottonuto îi iau pe Dalser şi pe bietul Benito Albino. Ea îi urmează satisfăcută. Spectacolul s-a încheiat.

Se cântă după ureche. E mereu aşa; tot la două zile o scenă, o grevă, un conflict, luni la rând, ani la rând, cu morţi, răniţi, mame înnebunite, copii distruşi. Dar apoi există mereu un mic hotel unde un bărbat se poate consola, urmează după-amiezi târzii de mizerie care îţi reclădesc sentimentul aventuros al vieţii. A descoperit unul în piazza Fontana, pe partea dreaptă cum vii dinspre Dom, la doi paşi de ziar. Acolo o duce pe fetişcană, pe Ceccato, fosta lui secretară,
o sărută pe stradă, cu neruşinare, ea îl mustră satisfăcută („Dar, Benito, e încă ziuă şi ne văd oamenii!“). Proprietara hotelului i-a devenit aproape amică, complice a clienţilor casei („Oare doamna le-ar putea oferi adăpost unor bieţi drumeţi care vin de departe şi sunt foarte obosiţi?“).
Cu fetişcana, Mussolini cel înfrânt îşi redobândeşte exuberanţa. În amurgul de decembrie, râde ca nebunul, el, care râde arareori, şi se dedă plăcerii dezastrului („Nu-mi pasă, dragă. Mâine vei putea spune lumii întregi ce-a făcut Mussolini cu funcţia de deputat!“). După ce o posedă cu furia lui obişnuită, se pierde în teoria propriei singurătăţi, afirmă că nu s-a bucurat

niciodată atât de mult de condiția de proscris, că-i place la nebunie viața aceea sărăcăcioasă și superbă, că a redescoperit gustul luptei. Ba chiar merge până într-acolo încât să-i împărtășească analiza lui politică: succesul socialiștilor îi va zdrobi sub greutatea promisiunilor pe care le-au făcut. Au promis prea multe lucruri în campania electorală, au strigat de prea multe ori „Trăiască Lenin!“, iar acum trebuie să se mobilizeze ca să înfăptuiască revoluția. În ciclul metamorfozelor, cine nu se mișcă moare, iar ei nu se vor mișca, deoarece le lipsește cu desăvârșire orice capacitate revoluționară. S-au prezentat în Parlament ca noii „sălbatici“, dar sunt conduși de unii precum Bombacci, o fiară inofensivă din specia de oameni veșnic bolnavi care-i îngroapă pe cei sănătoși. Doar dați-i puțin timp, și apoi, când valul socialist se va retrage, le va arăta el ce înseamnă să fii un sălbatic adevărat. Și, oricum, nu-l va putea acuza nimeni că n-ar fi privit în ochi bestia triumfătoare a socialismului.

Apoi adoarme lângă ea în cămăruța din piazza Fontana. Ea e în al nouălea cer. S-au dus vremurile în care o constrângea să facă avort pe ascuns într-un hotel micuț dintr-o stațiune din Liguria, în afara sezonului. Acum fata este fericită. „Îl am lângă mine pe cel mai inteligent om din lume!“, scrie ea în jurnal.

Cu Sarfatti, pe de altă parte, Mussolini se complace în descurajare. În fața acelui trup matur de femeie și de intelectuală care îl satisface și-l provoacă, bărbatul cedează sub greutatea recriminărilor, a temerilor, în fața spectacolului meschin al abandonurilor, evadărilor, inerției, lașității. În timp ce în fața Biancăi lăudărosul mercurial se fălește, Margheritei, în schimb, i se confesează melancolicul. Îi spune că se simte de parcă ar fi fost împins înapoi la punctul de pornire, că nu s-a mai simțit atât de nenorocit de pe vremea când era emigrant și dormea sub podurile din Elveția, trece prin crize de nemulțumire. Proclamă că este pe punctul de a-și schimba meseria. E jurnalist de prea multă vreme. Ar putea fi zidar – se pricepe de minune la asta! – sau chiar să profite de lecțiile de pilotaj sau, poate, să călătorească în toată lumea cu vioara lui sau, dacă nu va reuși în cariera de rapsod rătăcitor,

s-ar putea face actor şi dramaturg. Are deja în minte o dramă în trei acte, Felinarul fără lumină. Un impresar i-a făcut deja câteva propuneri. Cincisprezece zile într-un loc izolat, şi-o va scrie dintr-o suflare. Din cine ştie ce motiv, lista profesiilor imaginare se încheie mereu cu cea de romancier. Ba chiar are pregătite trei titluri: Vocaţie, noaptea de Crăciun petrecută în chilia unui tânăr călugăr; Purtătorii de foc, o dramă pasională; Bătălia motoarelor, fără nici o intrigă amoroasă. Pe scurt, cineva ca el găseşte mereu un mod de a-şi câştiga existenţa.
Într-o seară, simţind că bărbatul pe care a pariat este aproape de eşec, Sarfatti îl pedepseşte. Este o seară în care matroana Sarfatti primeşte în salonul ei din palatul de pe corso Venezia. Participă toţi: Marinetti, poeta Ada Negri, Alberto Notari, Guido da Verona, artişti, poeţi, pictori, scriitori, jurnalişti şi antreprenori. Cel mai important este că participă şi Arturo Toscanini, care a anunţat că vrea să-l prezinte pe un tânăr violonist extraordinar de talentat, un băiat de doar nouăsprezece ani, născut în Boemia şi sosit la Milano în căutarea unui destin rătăcitor. Aşteptările sunt ridicate, deoarece il maestro este un perfecţionist notoriu, crud şi capricios, capabil să alunge instrumentişti renumiţi de la Scala cât ai bate din palme.
În seara aceea însă, Toscanini este într-o dispoziţie foarte bună, deloc supărat de înfrângerea electorală. Înainte să urce pe scenă, se apropie chiar şi de fotoliul pe care stă Mussolini, marginalizat de toată lumea, pentru a-l asigura că va plăti contribuţia promisă de treizeci de mii de lire. Apoi urmează Vasa Prihoda, tânărul-minune cu trecut misterios. Interpretarea este strălucită, aplauzele, răsunătoare, viitorul lui, asigurat. Ospătarii se pregătesc deja să servească băuturile.
Însă gazda loveşte cu o linguriţă de argint într-un pahar de cristal. Când se face linişte, Margherita Sarfatti le aminteşte tuturor că mai este un violonist în sală şi-i cere lui Mussolini să cânte. Toţi ştiu despre relaţia dintre cei doi, ştiu că este doar un amator obişnuit şi se prefac a-l compătimi pentru farsa aceea crudă dintre doi iubiţi.

Mussolini mormăie că ar fi indispus. Ea insistă, în picioare, în timp ce el rămâne așezat. Cu politețea otrăvitoare a unei gazde insultate de un necioplit, îl roagă din nou să cânte ceva pentru ea.
Două minute mai târziu, necioplitul se află în stradă. Singur. E frig la Milano în decembrie. Se zvonește că la capătul bulevardului Buenos Aires, unde orașul dispare, ar exista un bordel care oferă târfe chinezoaice. De pe corso Venezia, dacă merge într-un ritm alert, ar face mai puțin de douăzeci de minute. Benito Mussolini se îndreaptă spre piazzale Loreto.

Benito Mussolini
Milano, 1 ianuarie 1920

Splendoarea unui al cincilea anotimp pe lume.
D'Annunzio le-a vorbit ieri legionarilor. Le zice că s-a încheiat un an memorabil, nu un an al păcii, ci al pasiunii. Zice că 1919 va fi ţinut minte ca anul oraşului Fiume, nu al tratatelor de la Versailles, unde, de mai bine de un an, puterile învingătoare îşi împart între ele ce-a mai rămas de pe urma războiului mondial. Versailles înseamnă decrepitudine, infirmitate, surzenie, rea-credinţă, troc, înseamnă o Europă care se clatină, care se teme, care se bâlbâie, înseamnă o Americă prădătoare cu un preşedinte smintit care se reface după un accident vascular cerebral; Fiume înseamnă tinereţe, frumuseţe, noutate profundă, lumină, viaţă, zile şi nopţi măreţe, credinţă trainică, cântece care ne dictează cadenţa paşilor, înseamnă să-i avem în spate pe toţi morţii noştri şi înainte iminentul, legiunea celor încă nenăscuţi, mai numeroşi decât cei ucişi. Aşadar, poetul a ales, împotriva voinţei locuitorilor din Fiume, să rămână în Fiume, locul de pe pământ unde sufletul este cel mai liber.
Bravo, D'Annunzio! Ura! Dar adevărul este că italienii nu l-au urmat. Noutatea sunt „roşiii". Prorocul, cu toate cuvintele lui frumoase, e deja terminat. E un bătrân căruia destinul i-a jucat o farsă făcând din el prinţul tinereţii.
Are dreptate Keynes, economistul trezoreriei engleze care a părăsit conferinţa de pace de la Versailles pentru a o denunţa într-o carte. Susţine că pacea impusă de americani, englezi şi francezi este o pace cartagineză, că dacă americanii insistă să sărăcească Germania cu sancţiuni şi reparaţii de război, în circa douăzeci de ani va izbucni o altă conflagraţie. Răzbunarea germanilor umiliţi va fi cumplită, tranşeele vor părea să pălească prin comparaţie şi, oricum, ordinea socială a vechii lumi s-a încheiat. Ceasul istoriei nu poate fi dat înapoi, perioada postbelică nu poate fi redusă la o

chestiune de frontiere şi comerţ, războiul civil nu poate fi întârziat. D'Annunzio şi Keynes, poetul şi economistul, sunt de acord cu un lucru: democraţia este vulnerabilă, rana ei este profundă, statul liberal poate fi răsturnat. Fiume a demonstrat-o.
Trebuie să ne întoarcem spre Orient. Dacă Occidentul american ne respinge, ne înfometează, ne umileşte, atunci noi, popoarele mediteraneene, vom institui o politică orientală. Vom contesta tratatele de pace, de comerţ liber, toate tratatele capitalismului anglo-saxon. Nu se poate trăi mereu cu cuţitul la gât. Vom găsi în Orient ceea ce ne lipseşte în Occident. Senatorul Conti, magnatul industriei electrice, organizează o misiune transcaucaziană. Spune că există zăcăminte uriaşe în Azerbaidjan, oportunităţi nemărginite în Marea Azov. L-a invitat şi pe „dinamicul" director al *Il Popolo d'Italia* să participe. Va merge. Nu e musai să rămână jurnalist pe veci. Benito Mussolini cedează încă o dată tentaţiei de-a se nega pe sine.
Sau ar putea merge chiar mai departe de Orient. Are brevet de pilot, aşa că ar putea zbura cu Comandantul în raidul de la Roma la Tokyo. O singură cursă spre Soare-Răsare… Doar a spus-o mereu: fasciştii nu cred în programe, în scheme, în sfinţi sau în apostoli. Şi, mai ales, nu cred în fericire, în mântuire, în tărâmul făgăduinţei. Trebuie navigat mereu, este necesar. Nu există o soluţie, nu există refugiu, nici port ferit de vânturi în cercul nevoilor primordiale. Să navigăm, fără rută, spre o mai mare latitudine a vieţii. Viitorul lor este pe mare. Ar fi absurd să nu dăm năvală către căile navigabile când marea ne înconjoară din trei părţi. Când eşti înconjurat de cururi, fuţi un cur.
Să navigăm, da, mereu, dar după văz. Ce altceva să facem? Oamenii sar peste relatările despre dezbaterile parlamentare. Trec imediat la paginile de sport, se concentrează pe meciurile de box. Uitaţi-vă la Georges Carpentier, marele boxer francez: tocmai a urcat o categorie, acum luptă la cea grea, iar lumea îl adoră, debordează de entuziasm. Un pumn bine ţintit de-al lui este suficient ca să le ofere câtorva milioane de francezi aceeaşi exaltare plină de bucurie pe care le-a adus-o victoria împotriva invadatorilor germani. Aşa stau

lucrurile, nu are sens s-o ascundem; această perioadă postbelică este furtunoasă, este o mare asurzitoare de vârtejuri: doar impulsuri, haos, convulsii, guverne foarte slabe, predicare demagogică, înțepături care nu te lasă să dormi.
Realitatea nu poate fi ignorată, chiar dacă este tristă: noaptea, la periferia orașelor, bărbații adulți plâng în somn în paturile lor. Au nevoie de alinare, dar trebuie botezați cu foc, nu cu apă. De-ajuns cu predicatorii benigni, cu teologii, fie ei roșii sau negri, de ajuns cu toate creștinismele, al lui Iisus sau al lui Marx! Trebuie să ne împotrivim tuturor bisericilor, credințelor, speranțelor de mântuire, să ne opunem tuturor. Mulți sau puțini, nu contează: noi suntem toți. Vom continua să-i asmuțim pe profesioniștii noștri, cu treizeci de lire pe zi, împotriva marilor mase de muncitori. Realitatea umană, în afara individului, nu există. Combativitatea doar s-a mutat din tranșee în piețe, munca sumbră doar a întâmpinat un obstacol; se oprește din când în când, dar apoi pornește din nou, mereu pornește din nou, iar reluările ei sunt acute. Tocmai de aceea trebuie să repornim zgomotul surd din fabrică, să ajutăm reînceperea, să ajutăm industria națională, să facilităm conversia marinei de război în marină civilă, să ne descurcăm cu materialele disponibile după armistițiu, să lichidăm cantitatea enormă de comenzi. Am scris în ziarul meu – „Hai, Italia maritimă!“ –, iar ei, industriașii genovezi, zeii siderurgiei naționale, ai fontei brute, mi-au promis: mijloacele nu vor lipsi. Vom avea un sediu nou, mai spațios, prese mai moderne.
Trebuie să navigăm, să navigăm după văz. Să privim mereu fix spre coastă, zi și noapte, vara și iarna, cu ochii mijiți ca două crăpături feroce în negura lentă a acestei mări calme. Un cabotaj de mică anvergură, împotriva curentului, de-a lungul unei linii întrerupte și meschine de porturi minuscule, o rută trasată în creion, de mare amărăciune. Navigatul este necesar. Viitorul este pe mare; ne așteaptă naufragiul.

Dragul meu Comandant, nu ți-am mai scris de mult, dar să nu crezi cumva că mi s-a răcit entuziasmul. Am avut un moment de îndoială când întreaga Italie… a fost prinsă într-o pânză de capcane de care nu a scăpat nici măcar Fiume… În ultima perioadă am avut parte de o mare amărăciune: doi dintre redactorii mei m-au abandonat, ba aş putea spune chiar trădat! Îţi scriu acum în legătură cu o altă chestiune pe care o am pe suflet. Îmi doresc să mă alegi dintre jurnaliştii care au cerut să te urmeze în raidul spre Tokyo. Te rog să-mi acorzi marea onoare şi riscul de a te urma până la Tokyo. Le-am trimis o telegramă celor de la Forţele Aeriene şi mi-au spus că sunt mulţi candidaţi, dar că decizia îţi aparţine. Nu sunt chiar un nimeni în jurnalismul italian.

Scrisoare de la Benito Mussolini către Gabriele D'Annunzio,
10 ianuarie 1920

Organizarea Misiunii Transcaucaziene, a cărei preşedinţie tocmai am acceptat-o, s-a încheiat… Mussolini, care a venit ieri la interviu, mi-a promis că va participa, ceea ce m-ar interesa foarte mult, întrucât îmi va oferi ocazia să petrec câteva luni cu acest bărbat dinamic.

Din jurnalul lui Ettore Conti, magnat al industriei electrice,
27 ianuarie 1920

1920

Gabriele D'Annunzio
Fiume, 18 martie 1920

În 18 martie 1920, Gabriele D'Annunzio primeşte de la Alceste De Ambris proiectul cartei constituţionale. Fără îndoială că este vorba despre un text revoluţionar, inspirat de cele mai avansate doctrine europene ale socialismului radical şi de cele mai evoluate principii libertare. Sindicalistul susţinător al acţiunii directe, pe care Comandantul l-a chemat la începutul anului să-i fie şef de cabinet, a conceput pentru Fiume o constituţie futuristă, o democraţie fondată pe drepturile muncitorilor şi ale omului. Ale tuturor oamenilor. În timp ce poetul o răsfoieşte în privat cu degetele înmănuşate în mătase albă, în afara palatului, pe colinele din Karst, cireşii au înflorit deja. Legionarii culeg primii muguri ai noului anotimp şi-i îndeasă în ţevile puştilor şi mitralierelor.
Însă primăvara din Fiume este una falsă. „Oraşul vieţii", care aşteaptă încă din luna septembrie a anului precedent anexarea la Italia, se află în comă de şapte luni. Supravieţuieşte doar ataşat la respiratorul artificial al guvernului din Roma, care, dozând proviziile alimentare, porneşte şi opreşte fluxul de oxigen după bunul-plac. În ianuarie, pentru a şantaja emoţional spiritul familist italian, asediaţii au mers până într-acolo încât să proclame o „cruciadă a copiilor": sute de copii săraci din Fiume, înfometaţi din cauza embargoului, au pornit din portul Carnaro spre familii de italieni miloşi. La Milano, şi Mussolini a luat un copil în casa lui. În plus, Comandantul a trebuit chiar să interzică fabricarea şi vânzarea fabuloaselor produse de patiserie care fuseseră o mândrie a oraşului încă din timpul Imperiului Habsburgic. Gata cu sendvişurile cu unt, gata cu cafeaua cu frişcă, gata cu Markenbazar. Mâncarea este raţionată, oraşul, din lipsă de păcură, este rece şi întunecat.
Comandantul se încălzeşte la focul democraţiei. Republica Carnaro, prefigurată de Constituţia lui De Ambris, va recunoaşte suveranitatea colectivă a tuturor cetăţenilor, fără deosebire de sex, rasă, limbă, clasă şi

religie. Constituţia va garanta libertatea presei, libertatea de exprimare, cea de gândire, cea religioasă, până şi libertatea sexuală; va garanta o viaţă demnă, asigurând educaţia şcolară elementară, educaţia fizică, salariul minim, asistenţă socială în caz de boală, invaliditate, şomaj şi bătrâneţe; mai presus de orice, şi asta-i dă avânt de fapt, Constituţia le va garanta cetăţenilor o viaţă nu doar demnă, ci şi frumoasă: „Viaţa este frumoasă“, scrie D'Annunzio cu mâna lui, revizuind textul lui De Ambris, „şi demnă să fie trăită într-o manieră magnifică de un om refăcut de libertate“.
De aceea, orice corporaţie de muncitori îşi va crea propriile însemne, propriile embleme, propria muzică, propriile cântece, propriile rugăciuni. Colegiul constructorilor îşi va convinge membrii să împodobească până şi cele mai umile locuinţe cu un semn de artă populară, muzica va fi considerată o instituţie socială, cu convingerea că „un popor măreţ nu este doar cel care îşi creează propriul dumnezeu după asemănarea sa, ci cel care îşi creează şi propriul imn pentru dumnezeul lui“; în sfârşit şi mai ales, după milenii, munca va trebui să înceteze să mai fie o trudă brutală care-ţi frânge spinarea; va trebui să devină un „efort fără istovire“, şi chiar şi cea mai obscură muncă va tinde spre frumuseţe şi va împodobi lumea.
Pentru a garanta toate acestea, De Ambris s-a gândit pe bună dreptate să lege proprietatea privată de utilitatea ei socială: statul viitoarei Republici Carnaro nu va permite ca o proprietate să-i fie rezervată unei singure persoane, ca şi cum ar face parte din ea, nici ca un proprietar să o lase nefolosită ori să-i dea o utilizare incorectă, excluzându-i pe toţi ceilalţi. Un scop nobil, fără îndoială, dar prin această ultimă clauză, observă marele economist Maffeo Pantaleoni, fostul ministru de finanţe al lui D'Annunzio, măreaţa Cartă a Republicii Carnaro devine incompatibilă cu orice activitate economică şi comercială a capitalismului modern. Şi cu asta, basta!
În realitate, D'Annunzio păstrează Carta Republicii Carnaro pentru sine. Nu o respinge, ci o fereşte cu gelozie de ochii altora, rescriind-o în fiecare zi, fără însă a-i schimba esenţa, în limbajul lui rafinat şi oracular. Doar este poet, şi pentru cei ca el stilul înseamnă totul. După-amiaza, după prânz,

rescrie Constituţia lui De Ambris, dar dimineaţa, la revărsatul zorilor, mărşăluieşte în fruntea trupelor în ieşiri marţiale prin micile văi din jurul oraşului. Se adună în piazza Roma, în faţa Palatului Guvernului. În fiecare zi, un alt regiment are privilegiul de a-l urma pe Comandant. În cizme cu pinteni, cu pieptul strâns de vestonul de Ardito, se prezintă invariabil la apel. Trei sunete de trompetă, după care pornesc cântând spre plajă sau spre munte. Toţi vor să stea pe lângă D'Annunzio, în timp ce el, zvelt, înaintează cu pas iute. În aceşti zori primăvăratici, Comandantul este sprinten, este de-o seamă cu soldaţii lui, are din nou douăzeci de ani ca ei. Curând, uită toţi de ordinea, ierarhia şi pasul cadenţat de la plecare. Înainte de prânz îi vezi întorcându-se de-a valma, acoperiţi cu crengi, ghirlande de flori şi rămurele de arbuşti îmbobociţi. Par mai degrabă o grădină sălbatică, în mişcare, decât o armată. Unii umblă câte doi, ţinându-se de mână, precum legendara legiune tebană.

Seara se mănâncă la Ornitorinco, o trattoria cunoscută înainte sub numele de Cervo d'Oro, rebotezată astfel de poet după ce excentricul Guido Keller a furat un animal împăiat din muzeul de ştiinţe naturale. Acolo savurează un risotto cu langustine memorabil, iar băieţii beau găleţi întregi de vişinată locală închisă la culoare, lipicioasă, dulce, rebotezată la rândul ei de poetul imaginativ cu numele de Sangue Morlacco[28].

Adesea, după cină merg la teatru. Se joacă Făclia sub obroc, o dramă apocaliptică scrisă de D'Annunzio în 1905, în care se povesteşte despre catastrofa unei vechi familii formate din indivizi taraţi, bolnavi, blestemaţi sau corupţi.

Autorul tragediei asistă la reprezentaţie dintr-o lojă de lângă scenă, împreună cu statul lui major. Trupele, pe de altă parte, se înghesuie la galerie. Doar că actorii joacă foarte prost, iar tinerii din trupe încă au chef de distracţie. Când se lasă cortina după al doilea act, în tăcere răsună o voce:

– Să întrerupem tragedia asta îngrozitor de plicticoasă şi să cântăm cântecele noastre!

Este chiar D'Annunzio, care protestează față de propria operă; este tânărul de douăzeci de ani întors din marşurile matinale şi intrat în conflict cu el însuşi cel bătrân.
La semnalul goliardic al Comandantului, din stal şi din cea mai de sus galerie se face auzit numaidecât un cor care intonează Giovinezza, apoi Imnul lui Garibaldi şi pe cel al lui Mameli. Acum toată lumea din teatru cântă; sala răsună de tinereţe, bucurie şi veselie. D'Annunzio cântă din loja lui de lângă scenă: poetul este fericit că reuşeşte în sfârşit să se lepede de propria-i literatură.
Apoi însă, soldaţii simpli cer să se cânte 'A tazza 'e cafè. O cançonetă napolitană, un cântecel de doi bani care răsună în cafenelele ce afişează o viaţă strălucitoare şi fictivă.
Ofiţerii se privesc stingheriţi. Trupele insistă: n-a rămas că vom cânta „cântecele noastre"? Grosolan, corul începe fără acompaniament muzical, a cappella. Cançoneta se înalţă la început uşor, însufleţită, apoi violentă, impetuoasă. Terţinele tarantelei, urlate de vreo mie de baritoni îmbătaţi de Sangue Morlacco şi de testosteronul pe care inimile lor tinere îl pompează în membrele ascunse sub uniformă, bubuie în teatrul ce poartă numele lui Giuseppe Verdi precum răgetul gutural al unui animal întărâtat şi uriaş. Cançoneta se înteţeşte, înspăimântătoare, brutală, nemiloasă şi îngroapă în veselia ei lejeră natura pompoasă a cântecelor oficiale.
Îşi fac toţi semne. Până şi ofiţerilor li se pare amuzant. D'Annunzio nu mai cântă însă. Este palid la faţă. Poporul îl învaţă cântecul lui. El pare să fi înţeles.

[28] Sânge de morlac; prezentă frecvent pe hărțile din secolele al XVI-lea– al XIX-lea, Morlachia era o regiune vag definită din Balcanii de Vest, locuită de o populație ce vorbea o limbă romanică. (n.red.)

Numai producătorii sârguincioşi de averi comune şi creatorii sârguincioşi de putere comună sunt cetăţeni deplini ai Republicii Carnaro şi formează împreună cu ea o singură entitate funcţională, o singură deplinătate ascendentă… fiecare corporaţie îşi inventează propriile însemne, propriile embleme, propria muzică, propriile cântece, propriile rugăciuni; îşi stabileşte propriile ceremonii şi rituri; contribuie, într-o manieră cât mai fastuoasă posibil, la sistemul de bucurii comune, de sărbători, de jocuri terestre şi maritime; îşi venerează morţii, îşi onorează decanii, îşi sărbătoreşte eroii… orice cult religios este permis şi respectat şi îşi poate construi templul; dar nici un cetăţean nu îşi poate invoca credinţa şi riturile pentru a se sustrage de la îndeplinirea îndatoririlor prevăzute de legea în vigoare… viaţa este frumoasă şi demnă să fie trăită într-o manieră austeră şi magnifică de omul reîntregit de libertate; omul întreg este cel care ştie să-şi făurească zilnic propria virtute, pentru ca în fiecare zi să le ofere fraţilor lui un nou dar; munca, chiar şi cea mai umilă, chiar şi cea mai obscură, dacă este făcută bine, tinde spre frumuseţe şi înfrumuseţează lumea…

Din Carta Republicii Carnaro

Margherita Sarfatti
Milano, primăvara anului 1920

Este singura femeie de la această masă de bărbaţi frenetici.
Sunt seri în care se mulţumeşte să găzduiască un salon în palatul ei de pe corso Venezia şi, timp de patruzeci şi opt de ore, să se dea în vânt după tineri pictori frumoşi şi delicaţi ca nişte îngeri căzuţi; apoi sunt serile ca cea de faţă, când doamna din înalta burghezie se înjoseşte de bunăvoie la masa unor futurişti deliranţi, veterani sumbri, jurnalişti impetuoşi, în timp ce cerneala vinurilor de Trani dense se scurge precum un şuvoi hemoragic pe feţele de masă în carouri ale birturilor populare. În aceste seri de o frumuseţe convulsivă, este singura femeie de la masa bărbaţilor frenetici.
Chiar acum, Filippo Tommaso Marinetti, ca de obicei, turuie parcă galvanizat de un curent electric continuu.
– Jos cu dichisitul! urlă el, în picioare pe un scaun, la fel de înflăcărat ca pe vremuri, când striga „Jos cu regele!“, „Jos cu trecutul!“ sau chiar „Să ucidem clarul de lună!“
Cu aceeaşi isterie stridentă a salvatorului unei umanităţi aflate pe cale de dispariţie, fondatorul futurismului avertizează publicul format din căruţaşi şi tipografi la sfârşitul schimbului – care îşi ridică preţ de o clipă capul din farfuriile cu supă, amuzaţi şi uimiţi – de pericolul ca obsesia tot mai puternică faţă de luxul feminin să se răspândească la toate nivelurile sociale, cu complicitatea imbecilităţii masculine.
– Această manie morbidă, susţine Marinetti, le constrânge din ce în ce mai mult pe femei la o prostituţie mascată, dar inevitabilă. Să te schimbi de trei ori pe zi e ca şi cum ţi-ai expune corpul în vitrină şi te-ai oferi unei pieţe de cumpărători bărbaţi. Această etalare ostentativă reduce valoarea pe care i-o conferă preţiozitatea şi misterul şi îl alungă pe bărbat, care dispreţuieşte femeile uşoare!

Căruţaşii ovaţionează şi înghit; veteranii din tranşee ridică bucuroşi paharul în cinstea dispreţului faţă de femei; Margherita Sarfatti, singura femeie de la masă, zâmbeşte binevoitoare cu un aer matern, monden, bine protejată de toaleta ei de lux.
Este întru totul dezinvoltă. În postura ei elegantă nu se citeşte nici un semn de disconfort. Pe de altă parte, este înconjurată de artiştii „ei": Marinetti însuşi a rebotezat-o „papesa futuriştilor". La Marea Expoziţie Naţională Futuristă din martie 1919 de la Milano, Margherita a contribuit cu un împrumut de patru opere, dintre care una era un portret al colecţionarei. Bărbaţii care fac tărăboi la masa din acea tavernă sunt în mare parte artişti cu care această femeie unică a format o strânsă alianţă personală. Sunt acolo pictorii Achille Funi şi Leonardo Dudreville, poetul Giuseppe Ungaretti, care colaborează cu Il Popolo d'Italia, cu toţii artişti trecuţi de la artă la intoxicaţia istoriei, cu toţii veterani înfrăţiţi de experienţa de nerostit a războiului, cu toţii studenţi la şcoala iernilor petrecute în tranşee.
Este acolo şi Mario Sironi, care pictează peisaje urbane lipsite de viaţă, în care natura este absentă, atmosfera e încărcată de ameninţare, iar omul, prizonier al unei lumi ostile, periferii necunoscute burghezilor din centrul oraşului, lumi care există doar pentru cei condamnaţi să trăiască în ele, cum este el, artistul sărac veteran de război împotmolit în acele periferii misterioase pe care ea, doamna Sarfatti, îl încurajează şi-l subvenţionează. Şi apoi sunt morţii. Şi ei stau la această masă. Antonio Sant'Elia, genial, arhitect foarte tânăr, căzut în fruntea soldaţilor lui cu o ţigară în gură; Umberto Boccioni, pictorul viziunilor simultane, al oraşului în ascensiune, cel mai mare, cel mai promiţător dintre toţi. Ambii înrolaţi şi căzuţi în „batalionul lombard al voluntarilor ciclişti şi automobilişti".
Însă cel mai important este că alături de Margherita la masa cu pricina se află el, „sălbaticul ei cel mai devotat". Şi el tace şi zâmbeşte binevoitor când aude invectivele lui Marinetti. Poetul proclamă cu glas tunător, dând din braţe ca să fie în centrul atenţiei, dar în capul mesei stă întotdeauna el, Benito Mussolini. Alegerile din toamnă l-au umilit, l-au zdrobit, l-au

îndurerat, dar Margherita este convinsă că din el emană forţa venită dinspre stradă; el, fiul unui fierar, întruchipează „curajul venit de jos“ anunţat de Georg Wilhelm Friedrich Hegel, cel mai mare filosof german al secolului precedent. El, Benito Mussolini, nimeni altul, cu chipul lui neted, cu ochii închişi la culoare şi adânci de nebun, cu acea privire absentă, cu virilitatea corpului lui plebeu şi abuziv de animal vânat, va transmite acestui nou secol mesajul că nu mai e valabil compromisul dintre bunele maniere ale bătrânilor lideri socialişti burtoşi şi foamea plină de furie a maselor malnutrite, că acum trebuie să răbufneşti precum o grenadă neexplodată, că vechea lume s-a sfârşit.
Deocamdată, Benito Mussolini stă acolo cu mâinile goale, dar el a fost primul care a înţeles că se poate exploata resentimentul faţă de lupta politică, primul care s-a pus în fruntea unei armate de nemulţumiţi, retrogradaţi şi rataţi care îşi petrec zilele lustruindu-şi pumnalele, în timp ce el şi le petrece pendulând între redacţie şi stradă, aşteptând să explodeze ceva. Ca să poată profita de unda de şoc sau să scrie despre ea în ziar.
Nu încape îndoială: lanţul răbdător de taţi care fac fii s-a rupt odată cu războiul. Tiparul a fost întrerupt, şi doar cineva ca Mussolini va putea îndruma generaţia căreia destinul i-a conferit dreptul de-a face istorie. În orice caz, singurei femei de la masa cu pricina societatea nu i-a conferit dreptul de-a face politică, drept care, aşa cum a făcut Anna Kuliscioff cu Andrea Costa şi apoi cu Filippo Turati, nici ei nu-i rămâne decât să parieze pe un bărbat.
Aşa că marea doamnă îşi petrece zilele în cămăruţele murdare ale redacţiei Il Popolo d’Italia, apoi, după închidere, intelectuala rafinată se retrage împreună cu autodidactul necioplit într-un hotel mic şi puturos şi îl lasă să facă dragoste cu ea. De fiecare dată ia o carte nouă la ea, îi deschide mintea, îi dăruieşte trupul ei, îl educă în ce priveşte lectura clasicilor şi-i arată cum să poarte ghetre peste pantofii ponosiţi de revoluţionar neglijent şi zgârcit. Machiavelli, căderea Imperiului Roman, batiste de buzunar albe şi vara o pălărie de paie. Îl învaţă să folosească modul conjunctiv, vâră o floare la

butoniera costumelor negre bine croite ale bărbatului ei şi se pregăteşte şi ea să facă istorie. Prin delegaţie.
Şi apoi, a dorit-o atât de mult şi de brusc… Încă de la prima lor întâlnire i-a arătat că tânjeşte după genul de femeie blondă voluptuoasă şi suavă cum este ea… Şi apoi îi dedică poezii de amator, în care celebrează frumuseţea mării, a vântului, a iubitei lui, îi trimite scrisori de dragoste de o tandreţe violentă.

Dragostea mea, gândurile mele, inima mea te însoțesc. Am petrecut ore delicioase împreună. Dacă voi putea, voi veni la Tabiano. Te iubesc mult, mai mult decât crezi. Te îmbrățișez strâns, te sărut cu o tandreţe violentă. În seara aceasta, înainte să adormi, gândește-te la sălbaticul tău cel mai devotat, care e puţin obosit, puţin plictisit, dar întru totul al tău, până în adâncul fiinţei. Dă-mi puţin sânge de pe buzele tale.
Benito al tău

Scrisoare de la Benito Mussolini către Margherita Sarfatti,
nedatată, dar din perioada 1919–1922

Benito Mussolini
Milano, primăvara anului 1920

În primăvara anului 1920, Angelo Tasca are douăzeci şi opt de ani şi se numără printre cei mai influenţi tineri socialişti italieni. Descendent al unei familii burgheze din Torino, a studiat la liceul exclusivist Vincenzo Gioberti, apoi, după ce a îmbrăţişat cauza proletariatului, a fost membru al Federaţiei socialiste, după care a fost numit în secretariatul Camerei Muncii din oraşul său. Anul precedent a fondat împreună cu Antonio Gramsci, Palmiro Togliatti şi Umberto Terracini ziarul L'Ordine Nuovo, care s-a consacrat deja ca forjă a gândirii muncitoreşti şi leagăn al mişcării revoluţionare a comitetelor de întreprindere. Socrul lui Tasca le-a împrumutat tinerilor comunişti care ar fi vrut să-i confişte toată averea jumătate din capitalul necesar întemeierii ziarului.
Când Tasca îl întâlneşte pe Benito Mussolini în Galleria Vittorio Emanuele din Milano în primăvara anului 1920, este surprins să-l vadă debordând de sănătate. Pe pavajul de marmură al străzii pietonale acoperite, înconjurată de magazine şi localuri elegante care o plasează printre primele centre comerciale din lume, sub bolta în stil neorenascentist ce face din spaţiul pe care burghezia locală l-a rebotezat numaidecât „salonul din Milano" unul dintre cele mai celebre exemple de cupole din fier şi sticlă din Europa, Tasca îl vede plimbându-se într-un costum negru, un bărbat aflat la apogeul bunăstării fizice. Tasca observă la Mussolini gâtul robust care se sprijină pe un trunchi puternic, chipul mândru şi plin, pasul arogant, ţigara care-i atârnă întreagă, proaspăt aprinsă, între buzele cărnoase, ca un falus expus cu neruşinare. Pe scurt, Mussolini debordează de acea exuberanţă sălbatică a omului de rând îmbrăcat în haine noi. Pentru cei care, la fel ca Tasca, l-au cunoscut în 1912, pe când era un tânăr revoluţionar anarhist, cu înfăţişare jalnică, obrajii lăsaţi, slab ca un om pocăit şi ochii febrili şi bântuiţi, transformarea este tulburătoare. Iată un ticălos care, după ce a rupt orice

legătură cu sinele său înjosit de pe vremuri, a descoperit prosperitatea, iată un bărbat care are amante, un om care a prins gustul vieţii.
Şi totuşi, atunci când are loc întâlnirea, Benito Mussolini este un antreprenor aproape falimentar, un afemeiat persecutat şi, mai presus de toate, un politician terminat. Toate căile pe care le-a bătut până acum par să se fi întrerupt, atât cea care ar fi trebuit să-l conducă spre recâştigarea maselor proletare, cât şi cea care ar fi trebuit să-l plaseze în fruntea avangardei naţionaliste. Prima este blocată de un zid de ură răzbunătoare, a doua, de prezenţa gigantică a lui Gabriele D'Annunzio. Fascismul se află pe o linie moartă.
Însă şi Italia se află pe o linie moartă. În timp ce Mussolini se plimbă prin Galleria, deseori însoţit de Ferruccio Vecchi îmbrăcat în uniforma de căpitan al trupelor Arditi, ţara este copleşită de cel mai mare val de greve din istoria sa. În ianuarie au început serviciile de poştă, telegraf şi telefonie, apoi a venit rândul lucrătorilor feroviari, care nu au mai făcut grevă din 1907. Agitaţia, care a început ca o simplă revendicare de creştere a salariilor, a degenerat într-o paralizie totală a traficului feroviar, în timp ce gările au început să aducă a câmpuri de luptă, supravegheate de trupe în echipament de război. Categoriile mici şi medii de muncitori au intrat în grevă în lanţ: portari, vizitii, funcţionari şi brutari, vatmani, instalatori de gaze şi chiar şi frizeri. Milano pare în fiecare zi un oraş mort; nu circulă nici trăsuri, nici automobile, nici poşta: viaţa oraşului este suspendată. Grevele din industrie sunt de ordinul miilor, adică milioane de muncitori implicaţi, şi preţurile cu ridicata au crescut de cinci ori.
La sfârşitul lunii martie, la compania Fiat din Torino s-a stârnit agitaţie până şi pentru o chestiune ce ţinea de ceas. Consiliul de Miniştri reinstaurase ora de vară, adoptată deja în timpul războiului. Muncitorii, în schimb, au hotărât că, din momentul acela, ei aveau să fie stăpânii timpului lor, nu senatorul Agnelli. Industriaşii au răspuns prin închiderea fabricii. Rezultatul a fost o grevă generală de zece zile care a implicat o sută douăzeci de mii de muncitori doar în Torino şi în provincie. Şaizeci de mii dintre aceştia au

ocupat fabricile, opunându-se mutării limbii ceasului cu o oră înainte. Desigur, toată această chestiune nu are de-a face cu limbile de ceas: nu este vorba despre ora de vară, ci despre cea supremă. Ora revoluţiei.
Liderii de partid au amânat-o însă din nou. Mulţi dintre ei au condamnat în mod deschis „greva limbilor de ceas“. Aşa cum prezisese Mussolini, triumful electoral al socialismului a dus spre o criză internă, accentuând împărţirea în facţiuni: maximalismul nu doreşte să participe la putere, iar reformismul nu îndrăzneşte să cucerească puterea în întregime. Pe scurt, şi socialismul se află pe o linie moartă.
Claudio Treves, unul dintre cei mai influenţi lideri socialişti, a recunoscut acest lucru într-o intervenţie dramatică în Parlament, botezată numaidecât „discursul ispăşirii“. Revoluţia, a recunoscut Treves, „este o epocă, nu o zi“. Aduce a fenomen natural: eroziuni lente, căderi rapide. Suntem în plină desfăşurare, a declarat el, şi vom rămâne acolo câţiva ani buni. Zi de zi, episod după episod, oră de oră. Am vrea s-o încheiem o dată pentru totdeauna, dar nu se poate. Nu ne înspăimântă moartea, ci ne exasperează această non-trăire.
Între timp, Mussolini se plimbă. Îl cunoaşte bine pe Treves. S-au duelat în 1912, după ce tânărul barbar, steaua în ascensiune a socialismului revoluţionar, îi furase intelectualului reformist matur, sofisticat şi raţional postul de director la Avanti!. Secunzii au afirmat că n-au mai văzut niciodată un duel atât de feroce între colegi de partid. Dueliştii au trebuit opriţi la al treilea atac. Ambele săbii, în urma loviturilor cumplite de-a latul, erau deja două bucăţi de metal răsucite şi inutile.
Mussolini se plimbă. Ca noutate, industriaşii nu mai luptă în neorânduială. La Milano, nu departe de Galleria, s-au întrunit şi au fondat pentru prima oară o asociaţie naţională care să le apere interesele. Directorul ziarului Il Popolo d’Italia, cu o orientare tot mai de dreapta, aflat mereu în căutare de fonduri pentru publicaţia sa, pregătit acum să se desprindă de tinereţea lui zdrenţăroasă de agitator revoluţionar, a salutat favorabil naşterea Confederaţiei Industriale. „Un suflu de modernitate plină de viaţă“, a scris el.

Mussolini a condamnat deschis grevele: drepturile muncitorilor trebuie apărate, dar aceşti lideri socialişti ai lor nu vor nimic. Alegerea dintre cele două civilizaţii este simplă: cea burgheză are în spate o istorie seculară de progrese şi realizări, cea proletară poate arăta doar lipsă de experienţă şi prostie. Nu încape îndoială: va exista o reacţie din partea burgheziei. Trebuie doar să aştepţi, cu armele coborâte, şi, între timp, să te plimbi prin Galleria.

Am plecat din Roma pe 4 februarie, la amurg: nici unul dintre cei înscrişi nu a lipsit de la apel, mai puţin Mussolini, care a fost reţinut în Italia… Îmi pare rău, pentru că mi-am promis că îl voi cunoaşte pe acest bărbat atât de dinamic şi de straniu care nu este uşor de descifrat din diversele lui manifestări… Un coleg jurnalist de-al lui, Pietro Nenni, care călătoreşte cu noi şi spune că l-a cunoscut bine pe când nu se aflau de părţi opuse ale baricadei, vede în el farmecul sumbru al unui condotier, al unui om puternic care vrea să iasă în evidenţă, să fie primul, într-un fel sau altul; azi împotriva burgheziei, mâine stăpân; aşadar, un bărbat care ar putea face mult bine sau mult rău, dar despre care se va vorbi oricum. Ce păcat că m-a refuzat în ultima clipă: aş fi fost foarte interesat…

Din jurnalul lui Ettore Conti, magnat al industriei electrice,
februarie 1920

Fasciile de luptă au trimis astăzi o circulară către circa treizeci de filiale din marile oraşe, prin care, având în vedere tulburările actuale, acestea sunt invitate să se organizeze pentru a reacţiona dacă este nevoie… În caz de pericol, grupările fasciste sunt invitate să îşi pună forţele la dispoziţia autorităţii militare.

Apel telefonic efectuat de şeful de cabinet, Enrico Flores,
către Francesco Saverio Nitti, Milano, 19 aprilie 1920

Zilele trecute, un general în rezervă s-a deplasat în diverse localităţi din zona Monza, oferindu-le protecţie industriaşilor în numele Fasciilor de

luptă, protecţie ce urma să fie acordată prin intermediul unor detaşamente de Arditi în timpul revoltelor sau al grevelor.

Telegramă din partea lui Enrico Flores către
Francesco Saverio Nitti, Milano, 19 aprilie 1920

Încercarea de a încetini, de a opri această mişcare de dezintegrare nu este reacţionară, deoarece îşi propune să salveze valorile fundamentale ale vieţii colective… Împotriva vânzătorilor de fum, împotriva laşilor burghezi membri ai Partidului Socialist, împotriva imbecililor de orice fel, strig tare şi clar: trăiască reacţia!

Benito Mussolini,
„Muncitori! Când vă eliberaţi
de liderii voştri mincinoşi“,
Il Popolo d'Italia, 25 aprilie 1920

Leandro Arpinati
Bologna, aprilie 1920

La Bologna, Leandro Arpinati este singur.
Încă de la începutul anului a cerut ajutor de la Milano, lui Umberto Pasella, secretarul Fasciilor de luptă: „Vizita ta este extrem de necesară. Gruparea noastră se destramă."
Profeţia facilă s-a împlinit întocmai două luni mai târziu. Pietro Nenni şi ceilalţi republicani care fondaseră gruparea fascistă din Bologna în aprilie 1919 au abandonat-o unul după altul în 1920. Avocatul Mario Bergamo a raportat personal primei grupări fasciste, cea din Milano: „La Bologna? De când republicanii s-au desprins, gruparea a murit."
Raportul este corect: au mai rămas doar şase fascişti în Bologna. Nici măcar nu dispun de banii necesari pentru a închiria un sediu. Arpinati cere să-i fie adusă corespondenţa la trattoria de pe via Marsala unde ia prânzul în fiecare zi. Pasella, care cunoaşte bine Emilia de dinainte de război, când a fost lider de sindicat în regiunea Ferrara, a promis fonduri care să acopere chiria în primele şase luni, dar încă nu a trimis o singură liră. Mussolini insistă însă ca amicul lui, Leandro, să preia conducerea; ba chiar i-a încredinţat răspunderea pentru tot estul regiunii Emilia. Sugerează să se urmeze exemplul din Milano. Trebuie organizate miliţii civice de apărare a oraşului împotriva grevelor continue. Arpinati cere să i se trimită un vorbitor pentru propagandă. El e un om de acţiune, prea multe cuvinte îl stingheresc.
Adevărul este că totul se duce de râpă. De când Arpinati şi-a ispăşit pedeapsa pentru faptele din Lodi, destrămarea e generală. Bologna este copleşită. În oraş sunt două Camere ale Muncii, care concurează în materie de extremism revoluţionar. Până şi primarul socialist Zanardi, care în sine ar fi un moderat, pentru a nu pierde teren, incită la invadarea vilelor elegante, îndemnându-i pe chiriaşi să se proclame proprietari ai apartamentelor.

„Mâinile bătătorite“ stăpânesc. Se ajunge până într-acolo încât li se refuză pâinea celor care nu au un carnet de sindicalist, clasele de mijloc sunt prinse între ciocan şi nicovală, mulţi angajatori preferă să-şi vândă participaţiile decât să rămână aşa, între viaţă şi moarte. Nu există stăvilar.
Şi totuşi în oraş lucrurile stau încă bine. Zonele rurale sunt pierdute. Nu există sat care să nu se afle sub influenţa Partidului Socialist. În fiecare municipalitate există un sindicat ţărănesc, o Casă a poporului, o cooperativă, o celulă. Ligile „roşii“ controlează situaţia. Reuşesc să le impună latifundiarilor condiţii atât de drastice, încât îi privează aproape complet de dreptul de proprietate asupra pământului deţinut. Proprietarii care încalcă regulile impuse de ligi sunt supuşi unor amenzi grele care umplu cuferele greviştilor. Aversiunea este deosebit de tenace faţă de arendaşi şi micii proprietari. Pe aceşti vecini ai lor îi urăsc cel mai tare zilierii. Câmpia Padului, de-a lungul celor două maluri ale fluviului, de la izvor până la gura de vărsare, este scena pe care se poartă lupte epice pentru controlul terenurilor fertile.
Evident, au început în Ferrara, provincie dominată de ligile „roşii“. Muncitorii sezonieri, sprijiniţi de arendaşi, au început să se revolte în 24 februarie din cauza reînnoirii contractului colectiv de muncă. Apelul la grevă a suspendat semănatul cânepii şi al sfeclei de zahăr din care trăieşte întreaga regiune. Intimidare, incendierea hambarelor, animale abandonate în grajduri. Lupta greviştilor a fost atât de hotărâtă, încât i-a constrâns pe proprietari să-şi recunoască înfrângerea cu privire la toate punctele discutate. În 6 martie au fost de acord cu creşterile salariale, cu birourile de recrutare administrate de muncitori şi, mai ales, cu prevederea care îi obliga să angajeze cinci muncitori la fiecare treizeci de hectare de pământ arabil din noiembrie până în aprilie, adică în perioada în care nu este de lucru. La 5 martie, exemplul oraşului Ferrara a fost urmat de provinciile Novara, Pavia şi districtul Casale Monferrato. Tulburările au durat patruzeci şi şapte de zile. Patruzeci şi şapte de zile şi nopţi de stare de asediu: şi aici au avut loc incendii, confiscări de vite, ambuscade, împuşcături; fermele au fost

transformate în bivuacuri pentru luptători, „gărzile roşii“ care în Lomellina supravegheau căile de transport şi-i vânau pe spărgătorii de grevă. Participarea zilierilor şi a salariaţilor a fost totală, victoria lor, copleşitoare. Proprietarii au cedat pe 21 aprilie.
Acum este rândul Bolognei. Războiul pentru concordatul agricol abia ce a început, şi a lăsat deja zeci de cadavre pe câmp. Masacrul a avut loc în Decima din Persiceto, un cătun pierdut în zona rurală. S-a ţinut o adunare cu privire la contractul colectiv de muncă; vorbea Sigismondo Campagnoli, trimis de Camera Sindicatelor din Bologna. Câteva trimiteri la chestiunea agrară, urmate numaidecât de invectivele obişnuite împotriva capitaliştilor, preoţilor, carabinierilor şi, în cele din urmă, incitarea obişnuită a mulţimii, acelaşi cuvânt magic: revoluţie.
În momentul acela, brigadierul însărcinat cu ordinea publică se simte obligat să-l întrerupă pe vorbitor. Pe scenă urcă un alt militant, Pietro Comastri, tot de la Camera Sindicatelor din Bologna. Comastri promite să calmeze spiritele, dar în circa un sfert de oră trece şi el de la angajarea obligatorie a muncitorilor sezonieri la revoluţie. Brigadierul îl trage jos de pe platforma de lemn. O măsură de forţă pe care idiotul nu o poate duce până la capăt: dispune de douăzeci de soldaţi, iar în spatele lui se află o mie cinci sute de zilieri furioşi.
Zboară o sticlă de sifon, de genul celor folosite pentru a drege vinul prost cu un pic de apă gazoasă. Preţ de o clipă, scena rămâne suspendată între tragedie şi comedie. S-ar putea încă râde de ea. Dar ofiţerul idiot, crezând că-i aşază într-o poziţie sigură, i-a aliniat pe carabinieri în faţa fermei adiacente. Sifonul se zdrobeşte de zid şi se face bucăţi. Câteva picături de sânge se preling pe tâmpla dreaptă a comisarului-adjunct. Este semnalul dezastrului. Vorbitorul este bătut, mulţimea înaintează instinctiv spre opresori, carabinierii se regăsesc cu spatele la zid. Nici măcar nu trebuie dat vreun ordin. Armele trag singure. Circa cincizeci de focuri, o parte de pistol, o parte de mitralieră. Doar carabinierii Raffaele Barile şi Giuseppe Scimmia trag şapte şi, respectiv, zece focuri spre ţăranii neînarmaţi. Un masacru. Opt

morţi şi circa treizeci de răniţi la pământ. Se va spune că soldaţii au tras pentru a-şi salva pielea. Dar aproape toţi morţii au fost loviţi în spate. Campagnoli, primul vorbitor, a fost ucis cu lovituri de baionetă.
Din clipa aceea se cască un abis. Camera Muncii proclamă trei zile de grevă generală în toată provincia. Timp de şaptezeci şi două de ore sunt suspendate toate serviciile publice şi private, se decretează abţinerea completă de la muncă în toate sectoarele. Pentru burghezie, mare şi mică, este proverbiala picătură care umple paharul. Agricultori, industriaşi, comercianţi, profesionişti, angajaţi publici şi proprietari de firme hotărăsc să se organizeze singuri. La 8 aprilie, în cadrul unei întâlniri promovate de Camera de Comerţ, este înfiinţată Asociaţia de Apărare Socială din Bologna. În data de 15, o delegaţie a asociaţiei îi înaintează prim-ministrului Nitti un memoriu în care este denunţată abdicarea statului în faţa violenţelor socialiştilor şi declară că sunt pregătiţi să se apere singuri.
Leandro Arpinati nu ştie ce să facă. Este un muncitor feroviar anarhist dintr-o familie săracă, ultimul dintre şase fraţi, fiul lui Sante, un hangiu nefericit din Civitella di Romagna, un sat izolat din Apenini, în valea îngustă a râului Bidente. Latifundiarii care deţin jumătate din Emilia-Romagna, cărora nu le pasă câtuşi de puţin de Italia, i-au oferit o sută de mii de lire ca să-i apere de oamenii săraci, de oamenii lui. Pe de altă parte, acei oameni săraci ai lui, prin grevele şi amăgirile lor revoluţionare, distrug Italia. Arpinati le scrie celor din Milano:
„Cert este că această burghezie bologneză, iar prin bologneză vreau să spun apatică şi josnică, nu a făcut nici o mişcare până nu şi-a simţit ameninţate siguranţa şi averile de ultima grevă; dar este un motiv ca să nu acceptăm banii, arma atât de necesară luptei noastre pe care ne-o oferă această burghezie în momentul de faţă, chiar dacă de teamă?

Suntem pregătiți în primul rând, lucru pe care guvernul îl știe, să ne apărăm familiile și căminele, să ne protejăm dreptul la muncă, nobleţea muncii noastre de zi cu zi, iar pentru a pune capăt acestei serii de evenimente intolerabile și ruşinoase vom folosi mijloacele de apărare pe care până acum le-am cedat legilor statului.

Asociaţia de Apărare Socială din Bologna,
memoriu pentru prim-ministrul Francesco Saverio Nitti,
Bologna, 15 aprilie 1920

Nicola Bombacci
Milano, 19 aprilie 1920

Când Bombacci ajunge la Copenhaga, la sfârşitul lunii martie 1920, Danemarca prinţului Hamlet doarme încă sub un strat greu de zăpadă boreală. Nicolino, născut la rândul lui la Civitella di Romagna, acelaşi sat îndepărtat din Apenini, în valea îngustă a râului Bidente, de unde provine şi Arpinati, nu cunoaşte lumea. Deşi visează la o îmbrăţişare planetară în frăţia revoluţionară a tuturor proletarilor de pe pământ, de la Ciudad de México până la Vladivostok, deşi a împlinit deja patruzeci de ani, „Lenin din Romagna“ nu a trecut niciodată dincolo de graniţele Italiei.
La Copenhaga îl aşteaptă Maksim Litvinov, comisarul sovietic pentru afaceri externe, şi Leonid Krasin, „negustorul roşu“, plenipotenţiar al comisariatului pentru comerţul exterior al Rusiei revoluţionare, ambii locotenenţi ai adevăratului Lenin. Pentru „micul Lenin“ din Romagna, să aterizeze pe malurile strâmtorii Øresund şi să-i poată întâlni pe emisarii marelui Lenin e un fel de întoarcere acasă, o casă pe care nu a cunoscut-o niciodată până la patruzeci de ani.
Revoluţionarul din Romagna conduce o delegaţie stranie. Oficial este o misiune organizată de Liga Naţională a cooperativelor „roşii“, promovată de municipalitatea din Milano administrată de primarul socialist Caldara, dar se bucură şi de sprijinul politic al guvernului prim-ministrului Nitti, pe care socialiştii proclamă zilnic că doresc să-l răstoarne de la putere. Paradoxul este că Nitti a fost constrâns să le delege politica externă cu Rusia chiar socialiştilor italieni care ar vrea să-l dea jos de la putere.
Încă din decembrie 1919, Bombacci a muncit din greu pentru a împinge Italia să reia relaţiile diplomatice cu Rusia lui Lenin. Pe Bombacci nu-l interesează activităţile comerciale, le respinge drept „chestiuni birocratice“, dar speră că ar putea fi un prim pas spre recunoaşterea diplomatică a Rusiei sovietice din partea Italiei capitaliste. La urma urmei, Italia a fost

dintotdeauna „marea proletară“, așa cum a definit-o Pascoli, o națiune de oameni săraci și curajoși care nu poate să nu recunoască legitimitatea unui stat fondat de frații proletari ruși. În cele din urmă, mai presus de orice altceva, Bombacci este nerăbdător să vorbească pentru prima dată în persoană despre revoluția ce va fi făcută în Italia cu cei care au făcut deja revoluție în Rusia.
Nicolino s-a dedicat trup și suflet ideii de revoluție. La Consiliul național din Florența al Partidului Socialist, din data de 11 ianuarie, s-a luptat pentru întemeierea imediată în toată țara a „sovietelor“ după modelul rus. Propunerea lui a obținut 401 voturi din 440 de votanți. Un triumf. Dar conducerea este împărțită. Până și Palmiro Togliatti, un tânăr lider din Torino, care ar trebui să fie de partea lui, i-a ironizat proiectul, considerându-l prematur, incomplet, nefondat teoretic. Chiar dacă ar fi întemeiate soviete în Italia, a comentat sarcastic Togliatti, n-ar fi decât o imitație jalnică a celor rusești, ar fi „doar umbra unei umbre“.
„Hristosul muncitorilor“ nu cedează însă în fața vetourilor acelor intelectuali comuniști care se complac în izolare, se mulțumesc să fie ei singuri împotriva tuturor și se limitează la a-și contempla propria forță. Forța socialismului italian, pe de altă parte, este enormă: în doar cincisprezece luni, numărul înscrișilor s-a înzecit, depășind două sute de mii. Dar este o forță care trebuie să mugească, să circule, care trebuie să privească în jur și să-i târască după ea pe toți posibilii aliați, chiar și pe D'Annunzio. În cele din urmă însă, liderii socialiști s-au retras din alianța cu Prorocul, exprimându-și rezervele și obiecțiile, așa cum a făcut Togliatti în cazul proiectului lui pentru soviete. Iar ironie, iar teorie, iar sarcasm. Dar, în timp ce comuniștii italieni despică firul în patru, se îndoiesc, ironizează, oamenii din Moscova vor înțelege, își zice Bombacci în sinea lui. Nu se poate ca părinții revoluției, cei care chiar au înfăptuit-o, să nu înțeleagă.
În Danemarca, Bombacci se vede mai întâi cu Leonid Krasin, „negustorul roșu“. Delegația numeroasă se întâlnește cu el în ziua de 7 aprilie, în încăperile unei cooperative socialiste locale. Pe docurile portului din

Copenhaga gheaţa se topeşte într-o zloată cenuşie când Krasin îi declară deschis că singurul lui mandat este să obţină recunoaşterea oficială a Moscovei din partea statului italian. Nimic altceva. Pentru moment, pe „negustorii roşii“ nu pare să-i intereseze deloc revoluţia proletară italiană.
Atunci, Nicolino îşi pune toate speranţele în întâlnirea cu Litvinov, omul care la şedinţele partidului sovietic stă chiar la dreapta lui Lenin. Ministrul sovietic de externe este un bărbat uriaş, rumen în obraji, ducând cu gândul la un jambon maturat. Îl întâmpină pe Bombacci cu un pahar de vodcă cu gheaţă. Este abia ora zece dimineaţa, şi băutura distilată care umple stomacul gol al trupului lui fragil şi mărunt îi provoacă spasme violente. De îndată ce Bombacci, luptându-se cu crampele, se porneşte a vorbi cu tot entuziasmul posibil despre revoluţia italiană iminentă, Litvinov îl întrerupe. În Italia, Partidul Socialist este puternic, dar facţiunea revoluţionară este slabă, îi zice. În continuare, chiar şi omul care stă la dreapta lui Lenin îşi condimentează analiza cu sarcasm, aşa cum ar fi făcut Togliatti: socialiştii italieni ar rămâne la putere cel mult două luni. Şi cu ironie.
– Revoluţia, adaugă Litvinov, a fost deja înfăptuită în Rusia, iar acum singura problemă urgentă a Rusiei revoluţionare este să-şi reia relaţiile comerciale şi politice cu statele capitaliste. Nimic altceva.
Câteva zile mai târziu, abia întors din Danemarca, Bombacci trebuie să raporteze Consiliului naţional socialist, întrunit la Milano în perioada 18-22 aprilie. În Italia este primit din nou cu sarcasm şi ironie. De data aceasta îl ia în derâdere vechiul lui prieten, Benito Mussolini, în rubricile ziarului Il Popolo d'Italia, pentru că s-a oprit la Copenhaga, „în pragul paradisului“, fără să se simtă curios sau obligat să meargă puţin mai departe, până la Moscova.
La adunarea socialistă de la Milano din 20 aprilie, Nicolino nu reuşeşte să-şi ascundă amărăciunea. Se pare că lumea l-a dezamăgit puţin. Prima jumătate a discursului emană o melancolie boreală. Apoi însă, când vine vorba despre a porni din nou la atac împotriva precauţiei social-democrate, pasiunea i se reaprinde. Greşeala moderaţilor, urlă el, este că încă nu au priceput că noua revoluţie trebuie făcută în afara Parlamentului, fără Parlament, împotriva

Parlamentului… că, de fapt, ei au ieşit deja din Parlament… îndreptându-se spre dictatura proletariatului… spre soarele viitorului… că se pot plimba prin Parlament fără ca Parlamentul să-i intereseze, la fel ca preoţii care umblă pe pământ, dar vor să meargă în cer.
Chiar dacă de data aceasta Bombacci a apucat-o pe drumul de întoarcere, paradisul rămâne, la urma urmei, destinaţia supremă. Însă şi maeştrii sarcasmului pândesc pe drum. Cu cât Nicolino vorbeşte mai mult despre revoluţie, cu atât aceasta dispare mai mult în umbra unei umbre.

Marx ne-a învăţat că revoluţia este un proces de dezvoltare şi de transformare a relaţiilor sociale, ne-a învăţat că, atunci când intră în contact cu realitatea acestor relaţii, aşadar, cu economia, revoluţia devine un lucru real şi concret, pe care voinţa umană o materializează: Bombacci se mulţumeşte cu forma. Iar revoluţia… devine pentru el un cuvânt, o umbră: organele revoluţionare pe care ar vrea să le creeze sunt umbra unei umbre.

Palmiro Togliatti, L'Ordine Nuovo, martie 1920

Chiar cred că ministrul Litvinov a astâmpărat entuziasmul „cetăţeanului" Bombacci într-o manieră ireparabilă, într-atât încât să-l facă să prefere drumul care duce înapoi spre această Italie burgheză putredă, decât cel care duce spre paradisul sublim al sovietelor.

Benito Mussolini, Il Popolo d'Italia, aprilie 1920

Milano, 24 mai 1920
Al doilea Congres naţional al Fasciilor de luptă

Virajul definitiv spre dreapta are loc pe la miezul nopţii.
Congresul a început în dimineaţa zilei de 23 mai la Teatrul Liric cu inaugurarea noilor fanioane ale trupelor Arditi şi ale fasciştilor. Până în momentul înmânării, steagurile triunghiulare au fost păstrate sub şerveţele în nuanţe pastel. Când a primit fanionul trupelor de Arditi, Ferruccio Vecchi a jurat că grenada şi pumnalul nu se vor pleca niciodată în faţa ciocanului şi a secerii. Când le-a primit pe cele ale grupărilor fasciste, Mussolini a promis că laxitatea postbelică este pe punctul de-a se încheia, că Italia îi va onora din nou pe Arditi şi că Fiume va fi un oraş italian. S-a acordat atenţie şi scenografiei: pe scenă este amplasat un roi de stindarde în faţa cărora stau în semicerc soldaţi în uniformă, plus coruri patriotice de copii sub stindarde. Din public, lui Filippo Tommaso Marinetti prezentatoarele care îşi recită „curajoase“ discursurile învăţate pe de rost i se par „drăguţe“. Pentru prima oară participă şi femei frumoase la o adunare politică.
Congresul propriu-zis începe abia în 24 mai. Este „aceeaşi întrunire meschină care vădeşte lipsa de vitalitate a mişcării“, observă Cesare Maria De Vecchi, generalul fascist din Torino, susţinător al monarhiei. De săptămâni întregi, Mussolini anunţă din rubricile ziarului Il Popolo d'Italia că „se apropie ora renaşterii“, Pasella comunică cifre entuziasmante, dar adevărul este că sunt şase sute de membri la Milano, trei sute la Cremona, mulţumită activismului lui Roberto Farinacci, doar trei sute în capitală, o mie la Bologna, Parma, Pavia, Verona, patruzeci la Mantova, Oneglia şi Caulonia, douăzeci la Piadena şi Recco şi tot aşa. Numărul total de membri fascişti înscrişi regulamentar este de 2 375 în întreaga Italie. Aceasta este baza militantă pe care pot conta.
A trecut mai bine de un an de la întemeierea partidului, dar publicul din Teatrul Liric în faţa căruia se regăseşte Mussolini nu este cu mult mai

numeros ca cel de la San Sepolcro. Totuşi, s-a schimbat ceva. Numerele seamănă, însă chipurile sunt altele. Falanga de aventurieri, strămutaţi şi combatanţi demobilizaţi îşi menţine poziţia. Resentimentul veteranilor este tenace. Dar sindicaliştii stângii intervenţioniste l-au abandonat, republicanii precum Pietro Nenni s-au separat în primele luni ale anului, naţionaliştii idealişti precum Eno Mecheri au plecat la Fiume în ianuarie. În public nu mai ies în evidenţă coafurile pitoreşti ale poeţilor şi dramaturgilor aspiranţi, ale publiciştilor frustraţi şi şomeri. În locul lor, în stalul din Teatrul Liric se observă comercianţi, funcţionari publici, directori de rang inferior, jachetele demne şi uzate ale micii burghezii sărăcite de inflaţia galopantă. Nici Marinetti şi futuriştii nu sunt mulţumiţi. A avut loc o transfuzie de sânge.

Cu toate acestea, primul discurs matinal al lui Mussolini este prudent. Încă de la începutul lunii bolboroseşte ameninţări făţişe la adresa socialiştilor. Ura acelor oameni la adresa lui, scrie el, este întru totul de înţeles. Îşi ţine, de fapt, promisiunea pe care a făcut-o în seara în care a fost expulzat din partid: avea să fie implacabil. Şi acum simte că ziua răzbunării depline nu este departe.

Apoi însă, în dimineaţa zilei de 24, la Teatrul Liric, răzbunătorul ţine un prim discurs de mediere. Afirmă din nou că nu se apropie de reacţiune, face în continuare deosebirea între proletariat şi conducerea socialistă, reiterează că vrea să se îndrepte spre popor.

Sarcina de a distruge punţile de legătură îi revine lui Cesare Rossi. De luni întregi Rossi predică nevoia de-a se proclama, într-o manieră brutală şi hotărâtă, conservatori şi reacţionari. Şi în timpul congresului de la Teatrul Liric se pronunţă împotriva salturilor în întuneric, afirmă că proletariatul este incapabil să înlocuiască burghezia, îl descrie ca pe o plebe roşie, tarată moral, egoistă, incultă, fără suflet, surdă în faţa valorilor patriotice, o turmă de oameni care se amăgesc singuri. Mai presus de orice, Rossi consideră că proletariatul este inseparabil de Partidul Socialist, că a preluat cauza acestuia şi, din acest motiv, nu merită să i se arate indulgenţă. Trebuie să ne uităm la cei care nu „lucrează cu braţele“. Mica burghezie este şi mai

maltratată ca muncitorii. Nu se poate duce o luptă decisivă în trei. Prin urmare, grupările fasciste trebuie să se alinieze momentan cu regimul actual, chiar dacă acesta îi scârbeşte. Fără prejudecăţi antimonarhice, un posibilism[29] pur. Aliaţii se aleg din când în când; la fel şi terenul de luptă. Câtă vreme grupările fasciste urlau la luna antipartidistă, puteau trăi şi doar cu aer, dar acum este nevoie de o bază socială. Vor regla ulterior conturile cu statul liberal decadent.

Rossi îşi încheie discursul tremurând de furie. Sindicalistul revoluţionar care înainte de război, din ură faţă de latifundiari, incendia hambarele din zonele rurale din Parma şi Piacenza şi-a păstrat intact extremismul. Acum însă, ura aceea a găsit o nouă ţintă: se îndreaptă împotriva ţăranilor pe care îi incita atunci la revoltă. Cesare Rossi îşi reia locul în stal în aplauzele celor mai mulţi din public.

Futuriştii, în schimb, se împotrivesc virajului spre dreapta. Marinetti se înfurie. Urlă că monarhia este un rucsac plin de haine vechi ce trebuie aruncate, înjură ca de obicei Vaticanul, vorbeşte despre păstori şi turme, îşi atribuie singur funcţia de câine credincios şi inteligent care stă de pază când stăpânul este beat. Apoi încheie poetic:

– Noi venim de la Karst, le aminteşte el, nu vom merge spre reacţiune.

La cină, Mussolini se întâlneşte cu prietenii apropiaţi într-o trattoria din Bottonuto, din spatele teatrului. Mănâncă mâncăruri grase, beau băuturi tari şi proaste. Pasella numără carnetele de membru vândute cu cincizeci de centime. Trebuie să centralizeze organizaţia. Comitetul central din Milano trebuie să păstreze autoritatea de a-i elibera din funcţie pe secretarii provinciali. Mai presus de orice, trebuie să-şi rezerve dreptul de a stabili ce federaţii să finanţeze. Giovanni Marinelli, şeful administraţiei, plonjează într-o prezentare meticuloasă a fluxului de numerar. Mussolini tace, mănâncă puţin, cu reticenţă, bea şi mai puţin. Pare să urmărească un singur gând fix. Înainte să se întoarcă la teatru pentru sesiunea de seară, când Rossi aminteşte de discursul lui Marinetti, se dezlănţuie împotriva pitorescului fondator al futurismului:

– Dar cine-i bufonul ăsta extravagant care vrea să facă politică şi pe care nimeni din Italia nu-l ia în serios, nici măcar eu!?
În faţa unui public decimat şi abătut din pricina digestiei proteinelor de origine animală, Mussolini ia din nou cuvântul cu puţin timp înainte de miezul nopţii. Fasciştii, aşa cum vor industriaşii, trebuie să sprijine o reducere liberală a statului la funcţiile de soldat, poliţist, judecător şi agent fiscal. Nimic altceva. Apoi trebuie încurajată colaborarea dintre sectoarele productive ale proletariatului şi cele ale burgheziei. Nava burgheză nu trebuie scufundată. În schimb, fasciştii trebuie să urce la bord şi să preia controlul asupra sălii motoarelor. Aşadar, trebuie renunţat la orice prejudiciu instituţional. Fasciştii au favorizat mereu republica, dar, la nevoie, vor sprijini şi monarhia.
Apoi Fondatorul se opreşte preţ de câteva clipe şi-l caută din priviri pe Marinetti prin sală. Nu-l vede. Cei câţiva inşi încă treji îl aud pe blasfematorul din Romagna care nici măcar nu şi-a botezat copiii afirmând că Vaticanul reprezintă patru sute de milioane de oameni răspândiţi în toată lumea şi că orice politică inteligentă trebuie să se folosească de această forţă colosală. Chiar şi Lenin, în Rusia, s-a oprit în faţa autorităţii Sfântului Sinod. Religia trebuie respectată.
Abia dacă au trecut douăzeci de minute şi nu a mai rămas nimic din programul de la San Sepolcro. Virajul spre dreapta s-a încheiat înainte de miezul nopţii.
În dimineaţa următoare se încheie cel de-al doilea congres naţional fascist. Din cei nouăsprezece membri ai primului comitet central au fost realeşi doar zece. Doi dintre ei, Marinetti şi Carli, vor demisiona a doua zi. Ceilalţi nouă membri noi provin din provincii şi sunt toţi de dreapta.
Este o zi de primăvară frumoasă în nordul Italiei. Mussolini şi Rossi zăbovesc în prag. Trecerea din penumbră la lumină este violentă. Oraşul Milano pare cu desăvârşire indiferent faţă de discuţiile furibunde care s-au purtat până în urmă cu câteva minute în peştera teatrului. Angajaţii din centru, întorcându-se la birourile lor după pauza de prânz, ocolesc nervoşi

grupul mic de pierde-vară care zăboveşte în faţa intrării Teatrului Liric. În apropiere, un vânzător de fructe îşi reaprovizionează taraba. Aşază într-un coş de răchită prunele proaspăt scoase dintr-o ladă de lemn sosită de la ţară şi, după ce le împrospătează cu un pulverizator, le lustruieşte rând pe rând cu o cârpă moale, de parcă ar fi mânere de alamă.
Cesare Rossi îi face semn din cap lui Mussolini să se uite. Viitorul le aparţine negustorilor. Extravaganţele futuriştilor nu au importanţă…

[29] Mişcare socialistă moderată fondată în Franţa de Paul Brousse la sfârşitul secolului al XIX-lea; proletariatul era îndemnat să-şi limiteze acţiunile la sfera „posibilului“, excluzând astfel răsturnările revoluţionare. (n.red.)

Nava burgheză nu trebuie scufundată, ci rechiziționată, pentru a expulza elementele parazitare… Astăzi se pune problema restaurației. Toate grevele la scară amplă sunt menite să eșueze, așa cum s-a întâmplat în Torino, în Franța și în alte părți. Nu se poate depăși o anumită limită. Fasciștii nu trebuie să își schimbe cursul acțiunii. La urma urmei, suntem mereu reacționari față de altcineva.

Benito Mussolini, discurs la congresul național
al Fasciilor de luptă, Milano, 25 mai 1920

Fiume, Italia, 15 iunie 1920

La Fiume se sărbătorește Sfântul Vitus, și întregul oraș se pregătește de petrecere. Dar în ultima perioadă la Fiume e în fiecare zi Sfântul Vitus și orașul petrece mereu.

La 10 iunie a căzut definitiv guvernul mult urâtului Francesco Saverio Nitti, iar în Fiume s-a sărbătorit. Nitti a căzut din pricina prețului politic al pâinii într-o țară înfometată, în timp ce la Trieste unități de Arditi care ar fi trebuit să se îmbarce pentru a întări garnizoanele italiene din Albania se răsculau împotriva ofițerilor și străbăteau orașul aruncând grenade. Dar la Fiume s-a sărbătorit oricum. D'Annunzio a emis o proclamație violentă și jubilantă plină de insulte la adresa lui Nitti, proslăvind-o pe „zeița Răzbunare".

Însă petrecerile neîntrerupte aruncă orașul în haos. Toate forțele de ordine pleacă din Fiume. În mai au plecat unitățile de carabinieri. La barajul din Cantrida au fost înconjurați de Arditi și a izbucnit un conflict cu foc fratricid. Un subofițer călare și-a coborât carabina, a fost nimerit de un glonț în lateral și s-a prăbușit la pământ. Calul a traversat baricada fără cavaler.

Și în oraș izbucnesc încăierări între trupe; ofițerii intervin pentru a pune mâna pe voluntari. O disciplină militară de jefuitori beți. Pe celălalt versant, cel al revoluției, toate încercările de a ajunge la un acord cu socialiștii, promovate de Bombacci pentru a dobândi puterea în comun, au eșuat. Așa că D'Annunzio a fost repudiat și de ei. Până și Consiliul național din Fiume îi este acum fățiș ostil. Comandantul este tot mai singur, tot mai izolat de lume. Ca să afle ce se întâmplă trebuie să aștepte până citește ziarele de dimineață. Dar viața este o petrecere, Fiume este „orașul vieții" și poeții se pregătesc să răscumpere lumea care-i repudiază.

De luni întregi Léon Kochnitzky, un tânăr poet belgian cu un talent modest, dar idealuri mărețe, lucrează la Liga din Fiume, o adunare care-i reunește pe reprezentanții tuturor popoarelor oprimate; a fost creată pentru a se împotrivi Societății Națiunilor dorite de președintele american Wilson, pe care D'Annunzio o definește drept „o conspirație de hoți și escroci privilegiați". Fiume este izolat de restul lumii, dar nu contează, deoarece

proiectul conceput de Kochnitzky în urma entuziasmului Comandantului se extinde la „întregul univers“. Toţi oprimaţii de pe pământ vor lua parte la el: popoare, naţiuni, rase. Lista care apare în memorandumurile trimise Comandantului îmbrăţişează toate naţiunile (şi popoarele) private de libertate, începând cu Fiume: Dalmaţia, Albania, Austria germană, Muntenegru, Croaţia, teritoriile revendicate de Germania, Catalonia, Malta, Gibraltar, Irlanda, Flandra şi apoi popoarele islamice din Maroc, Algeria, Tunisia, Libia, Egipt, Siria, Palestina, Mesopotamia, India, Persia, Afganistan, şi continuă până aproape la antipozi, convocându-i în Carnaro şi pe birmani, coreeni, filipinezi, panamezi şi cubanezi. Dintre rasele asuprite enumerate de Kochnitzky nu lipsesc nici israeliţii, negrii din America şi chinezii din California. Aşa se vede lumea prin singurul ochi al lui D’Annunzio: un glob sclipitor de libertate, demnitate şi revoltă. Sala de bal a unui spirit festiv. Kochnitzky este inspirat, are douăzeci şi opt de ani şi este la rândul lui poet. Prin urmare, Comandantul l-a numit ministru de externe.

Toate acestea sunt idealuri. În practică, activitatea Ligii din Fiume se reduce la o urzeală de intrigi balcanice neînsemnate. Lideri fantomatici ai unor armate rebele croate, muntenegrene, dalmate şi albaneze bat la poarta oraşului Fiume pentru a obţine arme şi bani împotriva sârbilor care vor să-i subjuge unei mari naţiuni iugoslave. Doctorul Ivo Frank, în numele separatiştilor croaţi, promite răscoale în primăvară. Nu are nevoie de arme, ci doar de douăsprezece milioane de lire. Rapid. În aceste condiţii, promite un succes sigur. Lui Kochnitzky acest Frank i se pare a fi un personaj-cheie în butoiul cu pulbere balcanic, un lider important. Informaţiile contraspionajului italian diferă. Într-o telegramă adresată generalului Caviglia în aprilie, Nitti îl numeşte „un aventurier care probabil joacă pentru ambele părţi şi acţionează în vederea restaurării Habsburgilor“. Cu astfel de personaje semnează ambasadorii comandamentului din Fiume tratate secrete pentru a retrasa hărţile lumii libere.

În preajma verii, Kochnitzky demisionează. În mesajul adresat Comandantului recunoaşte că „Liga din Fiume a fost transformată într-un

instrument balcanic“. Nu poate fi globul strălucitor care se potriveşte în mâinile lui Gabriele D’Annunzio.
Înainte să plece spre şesurile flamande, tânărul poet belgian mai participă o ultimă dată la petrecere. La 15 iunie sunt celebraţi sfinţii patroni ai oraşului Fiume. În limbajul popular i se spune, mai simplu, sărbătoarea Sfântului Vitus. Anul acesta ceremonia este deosebit de solemnă, deoarece participă şi Comandantul cu întregul stat-major şi o delegaţie veneţiană care a adus în dar o placă de marmură cu leul înaripat al Sfântului Marcu. La ora 11.00, în piaţa oraşului, este dezvelită placa montată pe faţada primăriei. Leul Sfântului Marcu, pe a cărui labă cu gheare se sprijină cartea evanghelistului, îşi întinde aripile peste Fiume şi lumea de vis a lui Gabriele D’Annunzio. Poetul, care a amintit mereu de legăturile strânse dintre Fiume şi la Serenissima Repubblica di Venezia, este înflăcărat. Vorbeşte despre o zi glorioasă, gravată în voinţa „Dominantei“. Enumeră toate oraşele din Istria şi Dalmaţia, de la Muggia la Pirano la Poreč, de la Zadar la Šibenik la Split. Momentan, toţi au închis cartea. Toţi sunt lei. Este ziua răscumpărării lor. După-amiaza urmează competiţii sportive, iar seara, dansuri populare în cartierele vechi.
Acolo, înainte să plece pentru totdeauna, Kochnitzky îşi întipăreşte în minte o amintire de neşters. Nu va reuşi să uite acea atmosferă de petrecere perpetuă, paradele, procesiunile cu torţe, fanfarele, cântecele, dansurile, rachetele de semnalizare, focurile de artificii, discursurile, elocvenţa, elocvenţa şi iarăşi elocvenţa… În piaţa luminată admiră steagurile, inscripţiile mari, bărcile cu felinarele ornate cu flori, pentru că şi marea are rolul ei în petrecere, iar dansurile… dansurile sunt pretutindeni: în piaţă, la răscruci, pe debarcader; ziua, noaptea, se dansează mereu, se cântă. Şi nu sunt barcarole uşoare, ci marşuri marţiale. Oamenii zburdă şi dansează pe ritmul lor, se învârt într-o bacanală desfrânată de soldaţi, marinari, femei, cetăţeni. Oriunde te-ai opri cu privirea ai vedea un dans: de felinare, de făclii, de stele. Oraşul flămând, devastat şi nenorocit dansează în faţa mării fluturând o torţă.

În timp ce Fiume dansează, un alt tânăr poet, italianul Giovanni Comisso, se plimbă prin oraşul în sărbătoare. Merge la spitalul militar ca să-şi viziteze un prieten. Se rătăceşte şi ajunge în secţia de boli venerice. În oraşul acela populat de tineri legionari înarmaţi pregătiţi să tragă în toată lumea, este de departe cea mai aglomerată secţie. Comisso este uluit. Pacienţii sunt trataţi de o femeie tânără şi energică, un soi de combinaţie între casnică şi moaşă. Cu mânecile suflecate pe braţele-i albe şi cărnoase, îi tratează pe Arditi ca pe nişte băieţandri capricioşi. Le porunceşte cu severitate să se dezbrace, îi pune să se întindă cu zecile pe mese aspre, le apucă penisurile flasce de parcă ar fi nişte excrescenţe inutile, deschide răni, îndepărtează fire de bumbac murdare, dezinfectează, închide la loc, irigă şi masează corpurile acelea musculoase de o subţirime desăvârşită, de neconceput pentru popoarele care au cunoscut bunăstarea. Ei se întorc, docili, vicleni, complezenţi, se întind pe o parte, trişti.
Viaţa este o petrecere. În cocioabele din oraşul vechi, femeile au dat jos icoanele cu sfinţi. Candelele ard acum sub portretul lui Gabriele D'Annunzio. Este dansul celor înflăcăraţi. În faţa lumii ostile şi laşe, Fiume dansează dinaintea mării, dinaintea morţii. Nici măcar nu a sosit sfârşitul: aproape s-a terminat, este penultima aventură. Dar nu contează. Comandantul îşi ţine lampa votivă aprinsă pe altarul lui Zarathustra: măreţia unui om constă în a fi o punte de legătură, nu un scop. La om putem iubi şi faptul că este un apus.

Benito Mussolini
Vara anului 1920

Cadavrul mutilat al bărbatului zace în piazzale Loreto. Proprietarii barului în care a fost ucis l-au târât afară, pe trotuar. Trecătorii se opresc în faţa hoitului uman şi icnesc, dar nu a plâns.
Brigadier în trupele de carabinieri, bărbatul, pe nume Giuseppe Ugolini, călătorea cu tramvaiul prin oraşul paralizat din nou de greva muncitorilor feroviari, aflat din nou în stare de asediu. Un grup de greviști au blocat tramvaiul, le-au poruncit călătorilor să coboare, iar lui Ugolini i-au ordonat să-şi predea armele. Carabinierul a coborât şi a deschis focul, omorând un muncitor de nouăsprezece ani. Mulţimea l-a fugărit, l-a atacat, l-a linşat pe loc. L-au ucis cu focuri de revolver, trase drept spre trupul deja doborât, în barul în care se refugiase.
„În istoria italiană nu se regăsesc episoade atât de atroce precum cel din piazzale Loreto. Nici măcar triburile antropofage nu se poartă cu cruzime faţă de morţii lor. Trebuie spus că ucigaşii nu reprezintă viitorul, ci întoarcerea omului primitiv“, comentează Mussolini în Il Popolo d'Italia, pe un ton grav, dar tăios, emanând sinceritate. Spre deosebire de alte dăţi, pare sincer zdruncinat. Deşi o neagă explicit, avem impresia că autorul articolului întrezăreşte canibalismul la orizontul viitorului.
Fondatorul Fasciilor de luptă pare cuprins de panică. Acceptă chiar şi să fie urmat de la distanţă de doi Arditi care îi servesc drept gărzi de corp. De săptămâni întregi a fost reluată sarabanda tragică de greve, manifestaţii, conflicte în stradă, de săptămâni întregi în toată Italia carabinierii trag în muncitorii înnebuniţi cu frenezia unor obsedaţi; numărul morţilor şi al răniţilor a ajuns din nou de ordinul zecilor; ucigaşii de astăzi sunt cei ucişi ieri, canibalii sunt canibalizaţi, şi totuşi lui Mussolini cadavrul acesta i se pare diferit. Pentru prima oară, histrionul pare să reducă distanţa dintre

lume şi sentimentul lumii. Directorul ziarului Il Popolo d'Italia pare să-şi comenteze propriul supliciu.
La sfârşitul lunii iunie, în Ancona, s-a răsculat un întreg regiment de bersalieri care ar fi trebuit să se îmbarce pentru a consolida garnizoana italiană din Valona ameninţată de rebelii albanezi. Populaţia muncitoare din oraş s-a ridicat în sprijinul soldaţilor răzvrătiţi. Au trebuit să bombardeze cazarma ca să-i scoată de acolo. Situaţia armatei italiene este descurajatoare. Abătut, Mussolini îi scrie lui D'Annunzio şi se plânge de „criza îngrozitoare în care totul se duce de râpă".
Există şi momente de entuziasm. Şi acesta pare să fie sincer. Când, la 17 iulie, fasciştii lui Francesco Giunta dau foc hotelului Balkan, sediul Organizaţiei Naţionale a Slovenilor din Trieste, Mussolini jubilează:
– Se poate afirma, fără a cădea pradă retoricii, că a sosit timpul fascismului!
Giunta este un avocat toscan, fost intervenţionist voluntar, fost căpitan şi legionar dannunzian, care s-a remarcat în revoltele împotriva costului ridicat al vieţii din Florenţa, din 1919, conducând atacul împotriva unui magazin de încălţăminte. După Fiume, Mussolini l-a invitat să organizeze grupările fasciste din Giulia, de la graniţa cu Slovenia. Giunta le-a organizat cu o disciplină militară, împărţindu-le în detaşamente alocate anumitor garnizoane teritoriale. Trieste a reacţionat într-un mod magnific. În zonele de frontieră, inamicului de clasă i se alătură cel al patriei, bolşevicului i se alătură străinul, socialistului i se alătură slavul: muncitorii sloveni sunt şi comunişti. Este o combinaţie explozivă şi perfectă pentru ca fascismul să prindă rădăcini.
Scânteia a apărut în timpul unei demonstraţii anunţate în semn de protest faţă de uciderea a doi soldaţi italieni în Croaţia. Departe de scenă, pe care Giunta invocă legea talionului („Trebuie să ne amintim şi să urâm"), un băiat este înjunghiat în încăierările dintre italieni şi sloveni. Se numeşte Giovanni Nini, are şaisprezece ani, este din Novara, lucrează ca bucătar la trattoria Bonavia. Potrivit spuselor unora, se afla doar în trecere pe acolo. S-ar părea că în timpul atacului, înainte ca lama să i se înfigă în ficat, a răcnit: „N-am

nimic de-a face cu asta! N-am nimic de-a face cu asta!“ Dar nu mai contează. Un martir este un martir, indiferent de opiniile lui în această privinţă.
După înjunghierea patriotului italian, fasciştii lui Giunta părăsesc numaidecât piaţa mărşăluind în coloane disciplinate, lucru pe care mulţi privitori îl consideră un plan premeditat. O oră mai târziu, flăcările izbucnesc în clădirea masivă a hotelului Balkan, unde reprezentanţii slovenilor din Trieste sunt asediaţi şi supuşi tirului unor catapulte improvizate. În ziua următoare, sediul grupării fasciste din Trieste este invadat de o mulţime de oameni care cer să devină membri.
– Hotelul Balkan este programul nostru electoral, le spune radios Giunta noilor membri.
Incitant. Fără îndoială. Iată calea de urmat. Trebuie să se organizeze militar. Cesare Rossi îi repetă acest lucru lui Mussolini de luni întregi. La 18 iulie, trupele de Arditi de pe via Cerva au depus un nou jurământ de loialitate personală faţă de fondatorul Fasciilor de luptă. Peste câteva zile, din Fiume, D’Annunzio a emis o proclamaţie destinată acestor veterani, afirmând că obiectele tăioase şi explozive nu l-au intimidat niciodată. Purtat pe aripile entuziasmului, trebuie să o spunem, Mussolini şi-a reluat lecţiile de zbor. Instructorul, locotenentul Redaelli, îl vede sosind înnebunit, uneori chiar pe bicicletă, îmbrăcat încă în ţinuta de director de ziar: costum negru, melon, ghetre gri. Fondatorul Fasciilor de luptă este atât de hotărât, de impetuos, încât atunci când îşi face apariţia creează un gol în jurul său. Un gol înfricoşător.
În scurt timp însă ţara se prăbuşeşte din nou în depresie, şi Mussolini odată cu ea. Noul guvern a hotărât să renunţe la protectoratul Albaniei, una dintre puţinele cuceriri rămase Italiei după un război plătit cu preţul a şase sute de mii de morţi. Totul se prăbuşeşte. Totul este o mocirlă noroioasă, burghezie şi proletariat, guvern şi guvernaţi. În acel tărâm deplorabil de legi tribale, febră cuartă, tifos şi malarie, soldaţii italieni făcuseră drumuri, mărşăluiseră împotriva războinicilor sârbi reduşi la nişte fantasme, schelete rătăcitoare, hrănindu-se cu ierburi, bând din bălţi infectate de hoituri. Acum, marele val

al dezintegrării naţionale ne revendică pe toţi, de la guvernanţi la masele populare, ne sileşte să abandonăm chiar şi acea posesiune infimă de peste Adriatica. Afară şi din Albania, afară de peste tot, să rămână doar osemintele din noi, să ne scuipăm pe noi înşine. Dar pacea cu orice preţ nu ne va scuti de un nou război, ci îl va abate asupra noastră. Trebuie să avem curajul să ne dăm foc casei pentru a o putea salva.

Cesare Rossi jură că în 2 august l-a văzut pe Mussolini plângând când s-a anunţat ştirea retragerii din Albania. Este o vară plină de emoţii. Inima se strânge. Nu se mai priveşte dincolo de munte, dincolo de mare. Mereu există câte un sătuc care îşi pierde minţile şi se joacă de-a revoluţia, devenind preţ de câteva zile centrul atenţiei naţionale, în timp ce, dincolo de graniţe, ceilalţi ne-o trag. Suntem o naţiune-carnaval, o ţară de cabaret. Cântă, că-ţi trece! Cântă *'A tazza 'e cafè*! Cântă *Bandiera rossa*! Totul se prăbuşeşte. Totul se duce de râpă.

În 1915 Mussolini a contribuit la inserarea istoriei Italiei în istoria lumii, în războiul mondial. A smuls-o cu violenţă din amorţeala-i provincială. Dar această Italie este tot cea de ieri, cea dintotdeauna. Mereu pregătită să petreacă. Aproape că a sosit din nou sezonul smochinelor foarte dulci. Dacă vrei să faci politică mondială, trebuie să demonstrezi că eşti în stare să înduri o catastrofă naţională, trebuie să fii făcut pentru un stil tragic. Uită-te la D'Annunzio, în Fiume: nu se teme de obiecte tăioase. Aici, în schimb, vara sosește mereu prea curând şi ţine tot anul.

Cei mai răi sunt burghezii bogaţi. Se simt pierduţi. Întreabă despre data revoluţiei, ca să ştie dacă se mai pot baza pe încă o vară petrecută la ţară. Istoria este abandonată din nou şi suntem reduşi la statutul de ştiri. Redactorii-şefi au pregătit deja articolul obişnuit despre sărbătorile din august.

Istoria italiană nu are episoade atroce precum cel din piazzale Loreto. Nici măcar triburile antropofage nu se poartă cu cruzime faţă de morţii lor. Trebuie spus că ucigaşii nu reprezintă viitorul, ci întoarcerea omului primitiv… Astăzi, socialiştii predică ura şi violenţa; aţâţă toate cele mai egoiste instincte ale maselor şi încearcă să elaboreze mijloacele de teroare roşie de mâine… Vom fi descrişi mulţimii drept „asasini“ şi „corupţi“ şi nu va mai exista nici o posibilitate de armistiţiu civil.

Benito Mussolini, „Crocodili!“,
Il Popolo d'Italia, 26 iunie 1920

Dragul meu Comandant, îţi scriu rar pentru că lupta împotriva bestialităţii dezbinătoare mă absoarbe… Tocmai ce-am încheiat două săptămâni de mişcări haotice şi sângeroase. Mişcări fără direcţie şi fără conducători, fără scop. Italia trece printr-o criză îngrozitoare, se dezintegrează pur şi simplu. Cuvântul de pe ordinea zilei este „Afară!“ Afară din Valona! Afară din Tripoli! Afară din Dalmaţia! Este un fenomen de dezintegrare spirituală şi de laşitate individuală.

Benito Mussolini, scrisoare către D'Annunzio, 30 iunie 1920

Leandro Arpinati
Câmpia Padului, vara anului 1920

De-a lungul Văii Padului se întinde cea mai mare câmpie din sudul Europei, o regiune foarte fertilă, cultivată intensiv cu un randament foarte ridicat. Timp de secole, ţărani harnici au smuls pământul de sub stăpânirea apelor stagnante, a stufului putred şi a malariei. Odată drenate apele şi scoase la iveală terenurile roditoare, au apărut plantaţii peste tot, împreună cu industriile conexe, drumuri, case locuite de o populaţie numeroasă. Marele fluviu curge benefic şi solemn.
În august 1920, grânele putrezesc pe câmpurile recoltate, dar nu şi treierate. Descompunerea este accelerată de forma de bazin a câmpiei, care favorizează stagnarea aerului cald şi umed al ciclonului subtropical ce suflă dinspre Africa de Nord. Sunt aproape patruzeci de grade în Câmpia Padului, iar cerealele, neseparate de pleavă, nedecorticate, se sufocă. Deasupra grânelor în putrefacţie se întinde pe kilometri întregi, ca o sirenă de raid aerian, mugetul chinuitor al vacilor nemulse. Ura care-i încearcă pe ţărani în lupta letală cu latifundiarii i-a făcut brutali. Au stimulat producţia de lapte prin masarea ugerelor, după care au bătut în cuie uşile grajdurilor. Laptele fermentează, bacteriile se înmulţesc, ugerele dau în mastită. Cu gurile larg deschise, cu limbile mari şi poroase vibrând, bovinele emit chemări disperate spre câmpia întinsă. Îşi imploră viţeii să vină să le salveze de durere cu gurile lor lacome după lapte.
Vacile nemulse sunt doar un episod al ofensivei mai ample a ligilor ţărăneşti împotriva latifundiarilor. „Baroniile roşii“, cum le numeşte cu dispreţ liderul comunist Palmiro Togliatti, au hotărât să lupte până în pânzele albe. În Emilia socialiştii controlează 223 de municipalităţi din 280. Economia rurală şi activităţile industriale sunt foarte profitabile, dar, în timp ce pentru latifundiari este o chestiune de profituri, pentru ţărani este o chestiune de viaţă şi de moarte. Populaţia zilieră reuşeşte să se angajeze, în medie, cu o

sută douăzeci de zile pe an, drept care are nevoie de salarii mari, pentru a nu muri de foame în lunile în care nu se lucrează. În timpul luptelor din primăvară, ligile ţărăneşti au obţinut ca întregul proces de angajare a forţei de muncă să treacă prin biroul lor. Acum controlează întreaga viaţă economică a provinciilor, gestionează tot: schimburi de lucru, funcţionarea maşinilor de treierat, provizii de seminţe şi culturi agricole. Pentru a funcţiona, sistemul trebuie să fie totalitar, iar controlul forţei de muncă trebuie să fie complet. Este suficient ca arendaşii să nu respecte disciplina proletară a zilierilor, este suficient ca un ins disperat să accepte un salariu mai mic, este suficientă o mică breşă în crustă, şi sistemul se prăbuşeşte. De aceea, cine acceptă un compromis dezavantajos, reducând astfel spaţiul vital al celorlalţi, este hărţuit fără milă. Brutarul refuză să-i vândă pâine, se creează un gol în jurul lui, este constrâns să emigreze. Proprietarilor care încalcă acordurile privind forţa de muncă obligatorie li se impun despăgubiri şi amenzi.

Ferrara este cea mai roşie provincie din Italia. Pentru a-şi sublinia supremaţia, roşul nu este de ajuns: au redenumit-o „provincia stacojie“. La jumătatea lunii mai, la primul congres al ligilor de unitate proletară au fost înregistraţi optzeci şi unu de mii de membri, muncitori agricoli, arendaşi, dijmaşi şi mici proprietari. Sunt mai mult decât dublu faţă de acum zece ani; este o expansiune continuă, progresivă, impresionantă. Victoria din primăvară a fost copleşitoare. Mai întâi zilierii, apoi dijmaşii şi arendaşii şi-au impus voinţa în faţa latifundiarilor. Dictează condiţiile de muncă, nivelurile salariale şi chiar şi alegerea culturilor. Proprietarii sunt reduşi la statutul de simpli furnizori de capital. Se trezeşte din nou ura atavică a latifundiarilor faţă de cerşetorii care aspiră la o împărţire diferită a pământului.

În cealaltă tranşee, aşteptările ţăranilor sunt febrile: revoluţia promisă de-a lungul anului 1919 nu poate fi departe. Acest triumf împotriva latifundiarilor trebuie neapărat să fie o fază prerevoluţionară. Nu există cale de scăpare.

Se ajunge, aşadar, la a bate în cuie uşile de la grajdurile celor care se împotrivesc, la a incendia hambarele, ba chiar la mutilarea animalelor şi hărţuirea oamenilor. La Tamara, în apropiere de Copparo, un contabil încearcă să-şi închirieze terenurile unui număr de douăzeci şi cinci de familii fără un acord cu ligile. Câmpurile acestora sunt incendiate, animalele, ucise, oamenii, bătuţi. Până în august au rămas doar patru familii din douăzeci şi cinci. La Berra, un anume Luigi Bonati cumpără o mică parcelă de pământ cu intenţia de a o cultiva personal. Liga îl condamnă la a fi boicotat pe viaţă, constrângându-l astfel să plece din ţară. La San Bartolomeo din Bosco, un tânăr veteran încearcă să întemeieze un club de orientare naţionalistă. Tatăl lui este boicotat până acceptă să-şi alunge fiul. Culturile lui putrezesc pe ogoare. Tot în Copparo este rănit letal arendaşul Roncaglia, care a refuzat să se alăture grevei şi să abandoneze animalele care i-au fost încredinţate. Mors tua, vita mea[30]. Însă puterea degenerează, nu se mulţumeşte cu moartea, ci se extinde şi asupra vieţii. În Cona, liderul ligii decide chiar şi în care zile de sărbătoare li se îngăduie tinerilor să danseze şi a stabilit calendarul spectacolelor de păpuşi.

Acum, cel mai fierbinte punct de pe front se mută în provincia Bologna. Răscoalele ţărăneşti, care au început la sfârşitul anului 1919 din cauza noilor contracte de muncă, durează de opt luni. Lupta devine dramatică atunci când muncitorii sezonieri refuză să treiere culturile. Se adună pe străzi, unde poliţia nu-i poate aresta, dau alarma şi, când numărul lor ajunge la câteva mii, invadează câmpurile. Bărbaţi, femei şi copii dau toţi năvală, în masă, să distrugă maşina de treierat. Până la jumătatea lunii încă nu s-a vărsat sânge. Dar se va întâmpla… se va întâmpla.

Pe 17 august, când cei care au putut-o face s-au dus la mare, latifundiarii din Bologna, din mijlocul bazinului clocotitor al Padului, se unesc pentru prima dată într-o federaţie naţională. Ia naştere Federterra[31]. Ura se acumulează. Se fac înţelegeri cu prefecţi şi comisari de poliţie pe sub mână. Calvarul începe. Leandro Arpinati lipseşte. Comitetul central al grupării fasciste din Milano nu a mai primit nici o veste de la el. Trebuie să fi fost înghiţit, de-a

lungul marelui fluviu după care a fost numită câmpia, de vreun iaz al disperării, de vreo răbufnire de vitalitate tinerească sau de dragostea lui pentru Rina cea frumoasă și frigidă.

[30] Moartea ta, viața mea (în limba latină în original) (n.tr.)
[31] Federația Națională a Lucrătorilor Agricoli (n.tr.)

Benito Mussolini
Milano, 28 septembrie 1920

Fabrica de automobile Alfa Romeo din Portello este o uzină foarte modernă situată la periferia nord-vestică a oraşului Milano şi în fruntea Europei. Inginerii ei pregătesc lansarea modelului Alfa Romeo RL, o maşină sport inovatoare, cu motor cu şase cilindri în linie, echipată cu o caroserie spider cu două locuri. Va fi primul model sport produs după sfârşitul războiului şi îşi propune să completeze gama, ocupând un segment de piaţă până atunci gol. Supervizorii, directorii şi proprietarii îşi pun mari speranţe în faptul că acest Torpedo roşu va fi produs în serie şi în mai multe versiuni. Cu toate acestea, şi muncitorii îşi fac mari speranţe. Pe 1 septembrie, la fabrica Alfa Romeo din Portello îşi flutură şi ei steagurile, roşii ca modelul Torpedo, dar cu un ciocan şi o seceră pe ele.
De acolo a pornit totul. Mereu acelaşi context: o dispută lungă şi înverşunată pentru creşteri salariale. Tratativele au fost întrerupte la sfârşitul lunii august, când avocatul Rotigliano, liderul delegaţiei patronale, în mijlocul discuţiei contradictorii cu reprezentanţii muncitorilor, s-a ridicat în picioare şi şi-a aranjat pantalonii:
– Orice discuţie este inutilă, se pare că ar fi spus. Industriaşii se împotrivesc oricărei concesii. De la încheierea războiului, ne tot înjosim. Ajunge. Şi vom începe cu voi.
Muncitorii au reacţionat la această ruptură prin obstrucţionism. Un soi de grevă japoneză care încetineşte ritmul producţiei fără abţineri de la muncă. La 30 august, deşi prefectul din Milano l-a implorat să nu o facă, Nicola Romeo, un inginer napolitan care a câştigat bani din război şi cu ajutorul mult discutatei Banca di sconto, proclamă fabrica închisă. FIOM, sindicatul muncitorilor din industria metalurgică, proclamă ocuparea acesteia. În decurs de câteva ore, toate fabricile milaneze sunt invadate de muncitori; directorii, şi uneori proprietarii, sunt luaţi ostatici. În ziua următoare,

industriaşii hotărăsc închiderea fabricilor la nivel naţional. Confederaţia Generală a Muncii răspunde la această lovitură: peste cinci sute de mii de muncitori ocupă şase sute de uzine din întreaga Italie. Operaţiunea se desfăşoară într-o manieră atât de rapidă şi de copleşitoare, încât toţi sunt luaţi prin surprindere. Prefecţii află ştirea din ziare. De la Savigliano la Bagnoli, de la Monfalcone la Castellammare del Golfo, de la Torino la Bari, toate fabricile din Italia ajung pe mâna muncitorilor. Curţile şi magaziile sunt transformate în bivuacuri. Deasupra fabricii Alfa Romeo fluturã drapelul roşu. Nu departe de aceasta, Cesare Isotta şi Vincenzo Fraschini, fondatorii companiei care le poartă numele, sunt sechestraţi în birourile lor.
Clasele burgheze sunt cuprinse de spaimă. În Câmpia Padului, disputele privind acordul agricol tocmai s-au încheiat cu victoria totală a ţăranilor. Acum este rândul fabricilor. Totul indică un război civil iminent. „Soseşte socialismul“, se strigă prin ateliere. „O declaraţie de război“, scrie în Corriere della Sera economistul liberal Luigi Einaudi despre ocuparea fabricilor. Şocul psihologic anihilează bucuria patriotică pentru victoriile exaltante de la cea de-a VII-a ediţie a Jocurilor Olimpice de la Anvers: Ugo Frigerio la proba de marş, prima medalie de aur din istoria Italiei, şi Nedo Nadi la sabie şi floretă individual. Brusc, după titlurile din ziare, nu-şi mai aminteşte nimeni de ei.
Violenţa nu lipseşte. Muncitorii au improvizat centre de comandă armate cu corpuri de gardă, santinele, căşti, puşti. „Gărzile roşii“ pozează în faţa obiectivului fotografului pe două rânduri, în picioare sau ghemuite, ca în fotografiile şcolare sau cele ale echipelor de fotbal. Îşi ţin puştile în cumpănire. La Genova, în 2 septembrie erau deja un mort şi mai mulţi răniţi. Dar aceea a fost scânteia. La Trieste, populaţia din cartierul San Giacomo, răsculată în timpul funeraliilor unui muncitor ucis de asasini plătiţi, a făcut praf o gardă regală. A fost nevoie de brigada Sassari pentru a lua cu asalt baricadele. Dar Trieste este un caz aparte. La Torino, într-o duminică după-amiaza, după masa festivă, industriaşul Franco De Benedetti, vânător expert, proprietar al unei turnătorii, a tras din camera de zi a casei lui asupra

fabricii Capamianto ocupate de muncitori, ucigându-i pe un pantofar belgian şi pe un anume Gatti da Barletta. Însă toate acestea sunt doar cazuri de exasperare individuală. Se aşteaptă în continuare revoluţia.
Sunt zilele de glorie muncitorească, zilele în care oamenii se ridică la înălţimea destinului lor. De fapt, producţia a trecut în mâinile muncitorilor. Privaţi de finanţarea din partea băncilor, de reaprovizionarea cu materii prime, de îndrumarea tehnicienilor şi a inginerilor, strungarii, morarii, fabricanţii de ţevi sau simplii muncitori necalificaţi pun în funcţiune pe cont propriu întregul proces industrial. Bărbaţi robuşti, simpli şi neciopliţi se autodisciplinează cu rigurozitate: îşi interzic consumul de băuturi alcoolice în timpul schimburilor la fabrică, înfiinţează echipe de supraveghere care să prevină furturile, păzesc cu grijă maşinăriile şi materialele. Timp de treizeci de zile memorabile, clasa muncitoare compensează banii, tehnica şi organizarea cu o abundenţă de energie morală, un salt înainte spre forme superioare de activitate umană. Timp de patru săptămâni, muncitorii nu mai sunt doar braţe şi spinări rupte, nu mai sunt apendice vii ale maşinăriilor. Îşi merită revoluţia.
Din nou, revoluţia nu se arată. Liderii socialişti hotărăsc, încă o dată, să o amâne. Liderii muncitorimii din Torino se tem că, dacă mută pe cont propriu lupta din fabrici pe străzi, vor fi zdrobiţi. Consideră că diferenţa este enormă. Sunt înarmaţi, ce-i drept, dar armele aflate în posesia lor ar putea duce cel mult zece minute de foc. Şefii Confederaţiei Generale a Muncii lasă decizia în seama liderilor Partidului Socialist. În temeiul acordurilor dintre ei, prerogativa le aparţine. Liderii de partid nu şi-o exercită, ci tergiversează. Atunci soseşte momentul lui Giovanni Giolitti.
Are optzeci de ani, a fost de cinci ori prim-ministru, a avut o soartă politică oscilantă de-a lungul a trei decenii; are o mustaţă enormă de grenadier, un metru optzeci şi cinci înălţime şi nouăzeci de kilograme; Giolitti este un uriaş, inclusiv fizic. Un patriarh sculptat în mahon, unul dintre acei oameni care definesc nu o perioadă, ci o epocă. A dominat viaţa politică italiană încă de la sfârşitul secolului precedent, practicând arta medierii, a posibilului, a

compromisului, controlând combinaţiile parlamentare, privilegiile de castă, birocraţia ministerială. După ce s-a opus cu fermitate intrării Italiei în război în 1915, în zilele în care naţionaliştii încercau să-i ia cu asalt locuinţa, toţi au crezut că activitatea lui de politician s-a încheiat. Dar când, în iunie, Francesco Saverio Nitti a căzut definitiv de la putere, cu revoluţia socialistă bătând la uşă şi ţara înfometată, regele l-a însărcinat pe Giovanni Giolitti să-şi formeze al cincilea guvern. La sfârşitul acestui nou anotimp lung şi arid, burghezia s-a întors spre el ca spre un magician al ploii.
Convins dintotdeauna că în spatele grevelor se află motive economice, nu politice, şi de data aceasta omul de stat din Piemonte refuză să le înăbuşe prin mijloace sângeroase, aşa cum îi cer industriaşii. Lui Giovanni Agnelli, care îi reproşează că nu ia măsuri aspre împotriva muncitorilor, Giolitti îi răspunde sarcastic:
– Prea bine, domnule senator, chiar am un batalion de artilerie staţionat la Torino. Îl voi detaşa în faţa porţilor fabricii Fiat şi voi da ordin să deschidă focul asupra uzinei dumitale.
Astfel, Giolitti reuşeşte să obţină un compromis prin care Agnelli, De Benedetti şi Pirelli, reuniţi la hotelul Bologna din Torino, le acordă muncitorilor creşteri salariale şi îmbunătăţiri ale condiţiilor de lucru, ba chiar acceptă în principiu ca în viitor muncitorii să aibă un anumit control asupra operaţiunilor şi să participe la distribuirea profiturilor. Intenţia lui Giolitti este ca acestea două din urmă să rămână o simplă promisiune. În schimb, proletarii se angajează să returneze fabricile. Pentru muncitori este o victorie economică importantă şi o înfrângere politică totală. Revoluţia în schimbul unui blid de linte.
În toată această îmbulzeală, Mussolini nu s-a mişcat. S-a agitat, a gesticulat, s-a dus încolo şi încoace, a scris pro şi contra, dar nu s-a mişcat. Trage de timp: uneori doar atât poţi face. Când întreaga lume se prăbuşeşte în jurul tău, rămâi pe loc. S-a oprit în loc încă din iunie, când regele l-a numit premier pe Giolitti, inamicul lui istoric încă de pe vremea războiului din Libia şi apoi a intervenţionismului. Surprinzând pe toată lumea, în cursul

unei întâlniri de la sediul redacţiei, directorul ziarului Il Popolo d'Italia a salutat revenirea lui Giolitti ca fiind singurul om de stat capabil să readucă echilibrul social şi să restaureze ordinea internă. Apoi Benito Mussolini a continuat să nu se mişte toată luna septembrie. S-a dus peste tot, dar nu s-a mişcat. A cochetat cu toţi – fascişti radicali, sindicalişti „roşii", muncitori, naţionalişti din Trieste –, dar nu a luat partea nimănui.
Mussolini şi-a început luna la Cremona, cu Roberto Farinacci, la convenţia Fasciilor de luptă din Lombardia, formulând ameninţări („Pe cei care ne atacă îi vom împuşca în plin"); pe 16 septembrie însă, la hotelul Lombardia de pe via dell'Agnello din Milano s-a întâlnit în secret cu Bruno Buozzi, liderul sindicatului metalurgiştilor, reafirmându-şi sprijinul faţă de luptele muncitorilor, câtă vreme nu pătrundeau în sfera politică („Mi-e indiferent dacă fabricile sunt conduse de muncitori sau de industriaşi"). Împacă şi capra şi varza, ca de obicei. În cele din urmă, pe 19 a plecat spre Trieste, unde, în faţa a mii de persoane, a batjocorit nebunia bolşevicilor locali:
– Cum să credeţi că ar fi posibil comunismul în Italia, cea mai individualistă ţară din lume?
A fost nemaipomenit. Nu mai avusese parte de o astfel de mulţime de pe vremea adunărilor socialiste.
Între timp, în fabrici suna sirena confuziei şi a înfrângerii. După o lună întreagă de ocupaţie, evacuarea este supusă unui referendum al ocupatorilor. La Milano, şaptezeci la sută din muncitori o aprobă. La Torino domneşte disperarea stârnită de violenţele tot mai extinse şi mai absurde. Proprietari răpiţi, schimburi de focuri cu forţele de ordine, ambuscade nocturne. Funeralii ale muncitorilor. Încăierări sângeroase în jurul sicrielor. După înmormântare, un tânăr angajat de la Fiat, voluntar de război, care se împotrivise de la bun început ocupaţiei, şi un gardian de douăzeci de ani sunt răpiţi de cei care au ocupat uzina Bevilacqua. Sunt judecaţi de un tribunal popular improvizat, din care fac parte şi trei femei, şi condamnaţi la moarte. Se respinge ipoteza de a-i arunca în furnale, care au fost oprite din cauza grevei. Cadavrele lor hăcuite vor fi găsite peste trei zile, pe 24

septembrie. A sosit momentul prăpastiei şi al recriminării. Începe evacuarea fabricilor. Clasa muncitorească este epuizată şi dezamăgită. Într-un soi de empatie de ordin cosmic cu deziluzia lor, de pe malul Vistulei soseşte ştirea că avansarea triumfală a Armatei Roşii spre Occident a fost frânată de polonezi la porţile Varşoviei. Pe câmpul de luptă rămâne cadavrul revoluţiei.
Mussolini nu se mişcă nici acum. Ţintuit la birou, în editorialul din această dimineaţă a lăudat presupusa victorie a muncitorilor care, în calitate de producători, şi-ar fi câştigat dreptul de a controla întreaga activitate economică. A proclamat cu emfază că a fost ruptă în sfârşit o relaţie juridică de supunere de mai multe secole. A adăugat însă că, „atunci când lupta se va confrunta cu dilema Italia sau Rusia, va trebui să combată până la capăt şi să se forţeze o decizie".
Sunt doar cuvinte. Când inamicii tăi se măcelăresc unii pe alţii, singurul lucru pe care îl ai de făcut este să aştepţi. Iar inamicii sunt numeroşi, aşa că trebuie să ai răbdare. Trebuie să acorzi suficient timp fierului ca să ruginească, metanului ca să ardă oxigenul, stomacului ca să digere alimentele. El se pricepe să aştepte: este revoluţionar sau conservator, în funcţie de împrejurări. O ştie bine, nu-şi face iluzii în această privinţă: este doar un reacţionar. Trebuie să le acorzi timp moleculelor să se ciocnească puternic unele de altele.
Cesare Maria De Vecchi, acum liderul necontestat al grupării fasciste locale, i-a spus că la Torino, pe corso Moncalieri, în a doua zi de ocupaţie, pentru a-i evacua pe muncitori, industriaşii luau deja cu asalt sediul Asociaţiei Combatanţilor cu bancnote de o mie de lire. Este doar o chestiune de aşteptare. Şi de a fi pregătiţi. Senatorul Giovanni Agnelli, şeful oraşului, când s-a întors la Fiat a trebuit să treacă pe sub un arc de steaguri roşii şi să-i audă pe muncitori strigându-i în urechi: „Trăiască sovieticii!" În biroul lui, deasupra mesei de lucru, a găsit un portret al lui Lenin încoronat cu un ciocan şi o seceră.

Să dăm răgaz timpului. Răzbunarea celor aflaţi la conducere nu va întârzia. Pentru cei ca Agnelli, chiar dacă şi-au reluat postul de comandă, fabricile rămân locuite de spirite malefice. Va fi nevoie de un exorcism uriaş.

Nu există industriaș care să nu se afle într-o stare de freamăt și furie sub influența căreia să conceapă cele mai nebunești scopuri, de la a respinge fățiș acceptarea acordurilor până la sabotarea rezultatelor și răsturnarea guvernului disprețuit în Parlament sau în piață.

Ottavio Pastore, Avanti!, ediția de la Torino,
22 septembrie 1920

Lucrurile merg prost!… Acest control, solicitat de organizațiile muncitorești cu scopul de a gestiona companiile fără a fi nevoie de așa-numiții patroni, ar duce la un regres puternic al producției… Cu toate acestea, trebuie să fie foarte limpede, chiar și pentru parlamentari, că industriașii vor pune condiția absolută ca statul de drept să fie restabilit în fabrici și în afara lor, și asta încă înainte să demareze tratativele.
În sprijinul acestei intenții stă faptul, dovedit, că în numeroase fabrici au fost aduse mii de puști, revolvere și grenade, tone întregi de cartușe Cheddite și de nitroglicerină. Biata țară! Când văd drapelul roșu fluturând pe clădiri, mă simt profund descurajat. La ce speră acești nenorociți? Nu-și dau seama că se îndreaptă spre ruină?

Din jurnalul lui Ettore Conti, magnat al industriei electrice,
8–10 septembrie 1920

Orice este de preferat acestei vieți nenorocite, acestei agonii rușinoase în care Italia, învingătoare în Marele Război, bolborosește limbajul fricii.

Comentariu despre ocuparea fabricilor,
Corriere della Sera, 20 septembrie 1920

Amerigo Dùmini
Montespertoli, 11 octombrie 1920

Drapelul roşu atârnă flasc de stâlpul de la primărie, chiar în mijlocul pieţei, lângă cele două turnuri gemene ale orologiului, şi ele vopsite în roşu. Pânza atârnă cu desăvârşire nemişcată, ca un steag din ciment. Este un steag roşu enorm – să tot aibă vreo cinci kilograme –, aşa că ar fi nevoie de vântul de nord ca să fluture. S-ar părea că cei care l-au adus în centrul localităţii au fost o gloată de copii entuziaşti în ziua alegerilor, pe sunetul unei fanfare care intona imnul muncitorilor. Victoria socialiştilor a fost covârşitoare. Până în dimineaţa următoare, cârpa aceea roşie avea să fie coborâtă, chiar de-ar fi trebuit să o dea jos sfâşiată în bucăţi.
Pe de altă parte, au venit din Florenţa cu un scop. Abbatemaggio, care se află acolo de o săptămână, în recunoaştere, pentru a coordona expediţia împreună cu fasciştii locali, spune că nu este altceva de făcut în oraş. În afară de a bea Chianti.
Când Amerigo Dùmini soseşte din Florenţa împreună cu Frullini şi alţi doi fascişti, cu autobuzul SITA care pleacă de la Santa Maria Novella, camaradul napolitan este deja beat. Gennaro Abbatemaggio este fără îndoială un bărbat pe cinste, înalt, bine făcut, cu mustaţă neagră, pregătit de încăierări, îndeajuns de rău încât să spargă dinţi cu mâinile goale, dar sporovăieşte întruna cu o voce de bariton şi un accent sudic. Din fericire, se pare că localnicii nu l-au recunoscut. Sunt ţărani, îşi văd de munca lor pe câmp şi nu urmăresc ştirile, în afară de predicile din Avanti!. Şi totuşi, înainte de război s-a vorbit mult despre acest infam membru al Camorrei care a „ciripit“ despre complicii lui.
Gennaro Abbatemaggio. În lumea mafiei i se spunea „’o Cucchiarello“, vizitiul, datorită activităţii lui de faţadă. Acuzase şase membri ai unui clan de uciderea unui alt camorrist, un anume Gennaro Cuocolo, şi a soţiei lui, înjunghiată de şaisprezece ori în stomac, în dormitorul ei. A mai fost şi

treaba cu inelul luat de la victimă şi găsit în umplutura unei saltele. După care acuzatorul îşi retrăsese spusele şi depusese mărturie împotriva altor presupuşi responsabili, într-o nouă versiune a faptelor. Ba chiar s-a acuzat singur de unele jafuri. O mare confuzie. Carabinierii, falsificând dovezile, duseseră în instanţă aproape şaizeci de persoane. În timpul procesului de la Viterbo, 'o Cucchiarello a fost ţinut într-o celulă aparte, mai mică, separat de cuşca celorlalte fiare.

În timpul războiului însă, Abbatemaggio şi-a răscumpărat faptele: a luptat bine pe Monte Grappa, ajungând până la rangul de locotenent în trupele de Arditi. Acolo l-a întâlnit Dùmini, în tranşee. Un luptător aprig. S-ar părea şi că a întâmpinat ceva neplăceri în familie la întoarcerea de pe front. Se zice că soţia l-ar fi trădat cu unul dintre carabinierii însărcinaţi să o protejeze de răzbunarea şefilor Camorrei. Aşa că Gennaro s-a dus la Florenţa, ca să-şi sprijine camarazii.

Pe de altă parte, te mulţumeşti cu ce ai. Gruparea din Florenţa continuă să stagneze. Chiar şi aici, la Montespertoli, un sat aflat la intrarea în Val di Pesa, la doar douăzeci de kilometri de Florenţa, sunt cel mult patru sau cinci fascişti din zece mii de locuitori. De luni de zile cei de la Milano cer să se organizeze detaşamente[32] pentru ciocnirile din pieţe cu socialiştii, iar Dùmini a încercat. I-a botezat „La disperata" şi i-a cerut lui Frullini, care este zugrav de meserie, să deseneze un fanion cu craniu, pumnal, labarum şi toate cele. Dar sediul grupării fasciste de pe via Cavour este de fapt o singură încăpere închiriată de la un croitor, cu o masă, două scaune, pe jos un portret de-al lui Lenin folosit ca scuipător şi sus o pancartă, pictată tot de Frullini, pe care scrie Fascio italiano di combattimento e Avanguardia studentesca[33]. Atâta tot. Nu ajungi prea departe aşa. În plus, cei din Milano continuă să refuze să le aloce fondurile necesare pentru a cumpăra revolvere. Ba, mai mult, Umberto Pasella i-a trimis înapoi chiar şi factura de la tipografia Valgiusti unde au fost tipărite manifestele. „Pentru a nu crea precedente", i-a scris acesta.

Şi totuşi ar fi fost multe de făcut. La 10 august, în San Gervasio explodase depozitul de armament, provocând un adevărat măcel. Dùmini pregătise el însuşi un manifest împotriva mizerabililor de socialişti care nu rataseră nici de data aceea ocazia de a critica armata. Comisarul de poliţie însă împiedicase diseminarea lui, numindu-l „monstruos“. Au urmat confruntările de la Santa Maria Novella dintre demonstranţi şi forţele de ordine publică, soldate cu morţi de ambele părţi. Până şi la funeralii oraşul a fost împărţit. Nici una dintre părţi nu simţea câtuşi de puţină milă pentru morţii celeilalte. Însă bărbaţii din „Disperata“, prost organizaţi şi prost înarmaţi, nu şi-au prea făcut apariţia nici cu ocazia respectivă. Apoi, în septembrie, au fost ocupate fabricile. Muncitorii, serioşi şi disciplinaţi, le făceau să funcţioneze de minune şi fără şefi. Industriaşii şi latifundiarii se simţiseră pierduţi. Abia atunci s-a găsit în fine cine să plătească revolverele.
Şi acum iată-i în provincie, ca să dea jos acel drapel imens. S-a hotărât să se procedeze aşa cu toate municipalităţile de pe colinele florentine în care socialiştii ridică prea mult capul. Raiduri nocturne, ca pe front, pe Grappa.
Problema e că aici, în Montespertoli, nu sunt militanţi socialişti. Piaţa este pustie. Drapelul roşu atârnă flasc. Lino Cigheri, fascistul local, îi invită la cină în casa lui. Soţia lui a pregătit ficattola, o specialitate de pâine prăjită umplută cu mezeluri din zonă: salam de porc, ceafă de porc maturată, salam aromat cu fenicul.
După cină se merge la bar. Este singurul local deschis în piaţa satului; pe firmă scrie Caffè Razzolini. Întăriţi de vinul consumat la cină, fasciştii intră în formaţie compactă şi, în loc să dea bineţe, urlă:
– Trăiască Italia! Trăiască Fiumele italian!
Localul este plin ochi; trebuie să fie mai bine de cincizeci de persoane acolo. Nu numai că nu răspunde nimeni provocării, dar nici măcar nu întoarce careva capul, nu se opreşte nimeni din vorbit, nu dă nimeni un semn cât de mic că i-ar fi văzut. E limpede că „roşiii“ s-au pus de acord: dacă nu-i observă nimeni, atunci nu există. Dar orice om, cât de neînsemnat, există după ce-a băut al cincilea pahar. Aşa că îşi mai comandă de băut.

Abbatemaggio, care a fost şi cu D'Annunzio, cere Sangue Morlacco, lichiorul de cireşe pe care îl beau legionarii în popotele din Fiume. Bătrânul Razzolini, care conduce cârciuma de zeci de ani, hulindu-l amiabil pe Dumnezeu, îi răspunde că singurul sânge pe care-l ştie el e cel al lui Hristos. Sau că ar putea să se întoarcă luna următoare, când va fi gata vinul tânăr. Acela, dacă se mulţumesc cu el, e destul de sângeriu.
Fasciştii se mulţumesc cu vin santo şi fursecuri cu migdale. Ocupă o masă pe colţ şi încep să cânte cântecele Arditilor. Pentru săteni, oricât de tare ar cânta, continuă să nu existe. După prima rundă, Frullini începe să depene poveşti de război. Beat, îi cere chiar şi lui Dùmini să pună la bătaie câteva anecdote din epopeea de la Grappa. Acesta, ca de obicei, clatină din cap, refuzând invitaţia, şi se holbează la fundul paharului. La ora unsprezece, după câteva ore de inexistenţă şi cântece gălăgioase, cârciumarul se apropie în sfârşit de ei. Simpla prezenţă a acelui bătrân, care se opreşte în picioare lângă masa lor, îi trezeşte la realitate. Dar a venit doar ca să le ceară să plece. Trebuie să închidă, aşa cum cere legea.
Abbatemaggio începe să trăncănească, să ameninţe, pe când sătenii ies în şir pe singura uşă a localului, calmi şi disciplinaţi, respectând cu strictеţe ordinul de-a se purta de parcă fasciştii n-ar fi urcat de fapt în autobuzul care duce de la Florenţa la Montespertoli. În timp ce napolitanul bolboroseşte în dialectul lui, Cigheri şi ceilalţi fascişti localnici dau semne clare de jenă. Ei trebuie să locuiască acolo şi se simt ruşinaţi. Dùmini le porunceşte tuturor să iasă.
Afară îi aşteaptă din nou pustietatea. Nu mai este nimeni în piaţa întunecată. Au dispărut cu toţii, ca prin farmec. Cei opt oameni înarmaţi şi-au pierdut din nou singurul motiv de a exista.
Într-o criză de nervi, Frullini loveşte zgomotos uşa barului deja zăvorâtă. Le strigă fiicelor cârciumarului, care adună prin local, să deschidă uşa, ameninţându-le că altfel o deschide el cu grenade. De pe balcon se aud alte femei din familie strigând:
– Ajutor! Ajutor! Ne vor ucide!

Dar nu le sare nimeni în ajutor, de parcă nu ar reprezenta o ameninţare serioasă. Un trecător întârziat merge grăbit pe sub arcade. Îl iau la şuturi:
– Treci în pat, vagabondule!
În spatele pieţei se adună un mic grup de flăcăi. Îi împrăştie trăgând în aer. Nu se mai arată nimeni. Sunt stăpânii pieţei. Au trimis lumea la culcare. Nu le mai rămâne decât să se ducă şi ei. Tabără pe saltelele aruncate pe jos de soţia lui Cigheri.
În dimineaţa următoare, împovăraţi de mahmureală, fasciştii se trezesc târziu. Ceilalţi s-au aliniat deja în piaţă. Se află acolo dinainte de ivitul zorilor, aşteptând să se trezească beţivii. Sute de bărbaţi, dispuşi în semicerc în faţa primăriei, sunt pregătiţi să-şi apere dreptul de a alege cine ar trebui să-i guverneze, înarmaţi cu uneltele cu care îşi câştigă pâinea: hârleţe, coase, sape şi furci.
Soţia lui Cigheri, îngrijorată pentru casă şi copii, ajunge la scurt timp după aceea, împreună cu carabinierii. Mareşalul[34] Cocchi şi un detaşament de soldaţi îi escortează pe fascişti până la cazarma adiacentă. În timp ce se târăsc pe lângă ziduri în hainele şifonate, cu barba lungă şi răsuflarea duhnind a vin, din cealaltă parte a pieţei îi privesc localnicii înarmaţi, neclintiţi, hotărâţi să lupte, dar fără să comenteze, de parcă n-ar simţi deloc ranchiună faţă de ei; de fapt, de parcă n-ar simţi nimic pentru ei, aşa cum se întâmplă cu fiarele care atacă oamenii.
Dùmini şi oamenii lui rămân în cazarmă câteva ore. Speră să primească întăriri de la Florenţa – cu siguranţă trebuie să se fi dus vorba până acum –, dar acestea nu sosesc. Soseşte în schimb căpitanul Ronchi într-o maşină blindată, împreună cu alţi şaizeci de carabinieri, un deputat socialist şi consilierul provincial Dal Vit. Onorabilul socialist Pilati îi potoleşte pe oameni, dar nici vorbă să fie coborât drapelul roşu.
Când străbat din nou piaţa, pentru a urca în maşina blindată care-i va duce înapoi la Florenţa, Frullini începe să cânte un imn al trupelor de Arditi. Sunt Ardito mândru, falnic / Nu-mi tremură inima-n piept / Mă-ndrept mai bin' spre moarte zâmbitor / Decât spre dezonoare[35]. Cântă în timp ce trec

printre două rânduri de carabinieri veniţi să-i protejeze de sătenii înarmaţi cu coase. Amerigo Dùmini doar murmură versurile refrenului. *Tinereţe, tinereţe / Primăvară de frumuseţe / De viaţă şi îmbătare / Cântul tău răsună-n zare*[36]. Înainte ca un caporal să răsucească cheia în contact, se aude limpede un sătean plângându-i-se onorabilului Pilati:

– A meritat să pierdem o dimineaţă de muncă pentru patru beţivi?!

Abia atunci vorbeşte şi Dùmini. Un ţipăt plin de furie îi răsună din burta plină de alcool. „Ne vom întoarce!“ Promisiunea se pierde în zgomotul motorului diesel al maşinii blindate.

La nici douăzeci de kilometri mai încolo, circul capătă o amploare epică. Când se întrezăresc suburbiile Florenţei, Frullini amplifică deja curajul cu care au înfruntat toţi moartea. Este adevărat: sătenii aceia i-ar fi mărunţit bucuroşi cu lovituri de sapă şi apoi, cu aceleaşi unelte, le-ar fi întins rămăşiţele pe ogoare, ca fertilizator. Dar liderul grupului nu mai ascultă. Preferă să ridice ziduri de tăcere în jurul lui, concentrându-se pe vuietul motorului. A fost a nu ştiu câta oară în care s-au făcut de rahat.

[32] Squadre d'azione – forţele paramilitare care luptau violent contra mişcărilor sociale stârnite de socialişti şi comunişti după Primul Război Mondial în Italia. Născute înaintea fascismului, au devenit braţul lui înarmat. (n.red.)
[33] Fascia italiană de luptă şi Avangarda studenţească (n.tr.)
[34] În armata şi forţele de carabinieri din Italia, grad militar echivalent cu cel de plutonier (n.red.)
[35] În limba italiană: Sono Ardito fiero e forte / non mi trema in petto il core / sorridendo vo' alla morte / pria di andare al disonor. (n.tr.)
[36] În limba italiană: Giovinezza, giovinezza / primavera di bellezza / della vita e nell'ebbrezza / il tuo canto squilla e va. (n.tr.)

Cetăţeni, în timp ce toată lumea deplânge durerea împărtăşită, unii socialişti mizerabili şi infami, nu puţini la număr, de altfel, îndrăznesc să rostească vorbe de o batjocură brutală şi de o ironie sângeroasă… Cetăţeni, în timp ce aşteptăm ca justiţia să îşi facă datoria şi să-i pedepsească aspru pe cei responsabili, dacă există vreunii, linşaţi-i fără milă pe aceşti delincvenţi înnăscuţi.

Amerigo Dùmini, manifest antisocialist redactat după
explozia depozitului de armament din San Gervasio,
Florenţa, 11 august 1920

Giacomo Matteotti
Fratta Polesine, 12 octombrie 1920

Vaca a murit de antrax; boala este infecţioasă, cadavrul trebuie să rămână neatins. În consecinţă, veterinarul din district a făcut incizii lungi pe o mare parte a corpului, a turnat în ele petrol, după care a poruncit să fie îngropată, aşa cum se face cu creştinii. Trei sau patru ţărani îi îndeplinesc ordinele în prezenţa vechilului municipal: sapă o groapă, aruncă în ea hoitul animalului infectat, apoi îl acoperă. Imediat după aceea, funcţionarul municipal se răsuceşte pe călcâie. Pleacă fără să se uite în urmă, de parcă ar fi vrut să spună: „Eu mi-am făcut datoria; acum faceţi voi ce dracu' vreţi".
Abia ce-a trecut de limitele ogorului, că şi ies din tufişuri vreo treizeci de ţărani înfometaţi înarmaţi cu lopeţi, coase şi toporişti. Înaintează în linie, în pas alert, ţinând aproape, asemenea unei falange pregătite de atac. Animalul este dezgropat în câteva minute; câţiva dintre ei scot ultimul strat de pământ cu mâinile, întinşi pe burtă la marginile mormântului. Măcuiesc vaca în grupuri, cu ochii lucindu-le de foame, luptându-se pentru ficat, pentru o jumătate de coapsă. Un bărbat tânăr decapitează ce-a mai rămas din animal dintr-o lovitură de topor. O bătrână scheletică începe să urle ca o lunatică, se aruncă asupra capului vacii, îl apucă de coarne, îl saltă-n spinare şi o ia la fugă. Doi băieţi o urmăresc, o doboară şi îi iau capul. Bătrâna, jefuită de trofeul ei, se împleticeşte în spate, cade în genunchi pe marginea gropii. Poate se roagă, poate imploră – de la distanţa aceea, scena este mută – sau poate se pregăteşte să-şi arunce propriile oseminte în mormântul pe care l-a lăsat gol bovina.
În timp ce urcă pe scena pe care se va ţine mitingul, onorabilul Giacomo Matteotti îşi aduce aminte de această scenă din copilărie. Preţ de o clipă, redevine copilul bolnăvicios căruia tatăl îi înmânează binoclul pe balconul conacului, pentru ca fiul să afle câte ceva despre sărăcia care i-a făcut bogaţi. Dar a auzit povestea despre vaca dezgropată de atâtea ori, încât nu mai ştie

sigur dacă nu cumva este o amintire falsă. Nu mai ştie sigur nici măcar dacă vaca a murit de antrax. Singura certitudine în ce priveşte pământul acela amfibiu, pelagros şi malaric este că-i aparţine şi e de o sărăcie lucie.
Ţăranii din Polesine sunt printre cei mai nenorociţi din Italia. Au dus secole întregi o viaţă de animale, ameţiţi de aerul pestilenţial, suferind permanent de infecţii, condamnaţi să moară de tineri, crescuţi în colibe înţesate de părinţi, copii, fraţi, bunici, surori, într-o convieţuire îngrozitoare cu găini şi porci care se bat pe mâncarea şi aerul stăpânilor.
O lume depravată, tarată şi subnutrită, în care incesturile sunt frecvente, organismele, mereu slăbite, bolile, mereu cronice, unde moartea vacii este jelită, în timp ce moartea soţiei este întâmpinată cu resemnare.
Din pricina acestei apocalipse cotidiene, a acestui infarct social, un infarct lent, onorabilul Giacomo Matteotti, nepotul lui Matteo, negustor de fier şi cupru, fiul lui Girolamo, mare latifundiar bănuit că împrumută bani cu camătă, este un trădător pentru semenii lui. Duşmanii îl acuză că este un fost proprietar de pământuri care a trecut de partea proletarilor, latifundiarul care şi-a renegat clasa, „socialistul împielițat“, fiul cămătarului care face pe moralistul. Tatăl lui îl acuză că a abandonat câmpurile pe care i le-a încredinţat destinul.
Dar cine sunt, de fapt, semenii lui? Giacomo a ales. Semenii lui nu sunt tatăl şi bunicul Matteotti, ci aceşti ţărani mizeri, aceşti copii vineţi de frig, aceste mame în vârstă de douăzeci de ani care arată de patruzeci. Polesine al lui nu este un pământ al remuşcărilor, ci al răscumpărării, mlaştina brăzdată de cinci sute de cursuri de apă, cum ar fi râuri, canale şi şanţuri, unde în ultimii douăzeci de ani s-au efectuat mii de recuperări, s-au înfiinţat asociaţii, s-au vindecat boli, s-au afirmat drepturile populaţiei sărace, Polesine care la alegerile din urmă cu un an l-a trimis pe Giacomo Matteotti în Parlament, împreună cu alţi cinci deputaţi socialişti, devenind astfel cea mai roşie provincie din Italia, alături de Ferrara, pământul pe care l-a ales pentru sine, abdicând de la cel patern. Polesine, pământul viitorului, unde socialiştii triumfă acum şi la alegerile locale.

Se votează încă de la începutul lui octombrie, cu tururi de scrutin împărţite de-a lungul lunii. Primele date obţinute sunt entuziasmante: copiii pelagrei au câştigat în toate cele douăzeci şi cinci de municipalităţi numărate până acum. Au mai rămas treizeci şi opt, inclusiv Fratta, locul de naştere al lui Giacomo, unde Palladio şi-a proiectat prima vilă cu pronaos şi fronton, unde se află cea mai mare necropolă din Epoca Bronzului din toată Europa. Trage nădejde, îndreptăţit, de altfel, că tovarăşii socialişti vor câştiga şi acolo, iar partidul va controla în întregime provincia. Va fi începutul unei noi lumi.
Va fi nevoie de alte recuperări, cu certitudine. Puţine lucruri corup într-atât de mult un popor precum ura înrădăcinată. Iar ţăranii lui Giacomo îl iubesc pe cât de mult îi urăsc pe tatăl lui şi pe ceilalţi stăpâni. Este multă violenţă care trebuie recuperată: parohii au fost constrânşi să închidă bisericile, cei care merg la liturghie sunt atacaţi, detaşamente de comunişti înarmaţi cu bastoane păzesc secţiile de votare, forţându-i pe votanţi să pună în urnă buletine de vot ştampilate dinainte. El însuşi a trebuit să-i sară în ajutor onorabilului Merlin, deputatul partidului catolic şi vechi coleg de bancă în liceu. Bunii lui ţărani l-au ciomăgit la ieşirea din secţia de votare din Lendinara şi, fără intervenţia sa, l-ar fi lăsat lat la pământ.
Însuşi Merlin, după ce ţăranii l-au atacat pentru a nu ştiu câta oară pe un mic latifundiar, îi acuzase pe liderii socialişti că semănau ură, că le-au împuiat muncitorilor capul cu speranţe revoluţionare, că i-au înnebunit cu Rusia, că aveau să prindă masele într-o iluzie colosală, că urmau să instaureze un regim al terorii şi să „transforme Polesine într-un ţinut de canibali“, iar atacul din Lendinara pare, din păcate, să-i fi dat dreptate. Merlin susţine că, dacă în urmă cu treizeci de ani era nevoie de curaj ca să fii socialist prin aceste părţi, astăzi ai nevoie de curaj ca să nu fii. Şi aici are dreptate.
Şi totuşi, această mulţime de nevoiaşi care aşteaptă să audă de la Giacomo Matteotti, deputat socialist, fiul lui Girolamo, negustor, latifundiar şi cămătar, cuvântul răscumpărării, această mulţime clocoteşte de ură, pentru că secole întregi s-a hrănit cu carnea infectată a unei bestii moarte. Trebuie

să-i înțelegi, trebuie să-ți fie milă de ei, să te pregătești să-i recuperezi, așa cum a fost recuperat pământul pe care au trăit ca sclavi.
Matteotti nu este un „maximalist“, adică un ins care să mizeze totul pe o revoluție aici și acum, ci, dimpotrivă, crede în eliberarea treptată a celor asupriți printr-un demers lent și chinuitor de sacrificii și strădanii cerute de la omenirea suferindă. Știe că revoluția proletară de mâine nu va fi o coroană de fericire și triumf. A reiterat acest lucru și la convenția socialiștilor reformiști din Reggio Emilia care s-a ținut cu o zi înainte. Când se află la Roma, în Parlament, onorabilul Matteotti vorbește mereu cu moderație și cu bun-simț.
Dar când Giacomo se află aici, în Polesine, printre țăranii lui care o duc greu, pe pământul lui amfibiu, redevine copilul spectator la hăcuirea cadavrului îngropat. Semenii lui se așteaptă ca Giacomo Matteotti, fiul răscumpărat al cămătarului, să o zică, iar el o zice:
– Tovarăși, vindeți grânele. Vindeți grânele și cumpărați un revolver.

Benito Mussolini
Milano, sfârşitul lunii octombrie 1920

– Când naiba va ceda această durere-n cur?!
Arturo Fasciolo, secretarul lui personal, tocmai ce i-a spus că Harukichi Shimoi, „japonezul lui D'Annunzio", a trecut din nou pe la redacţie ca să-i amintească directorului că a promis să i se alăture Comandantului la Fiume. Japonezul s-a prezentat, ca de obicei, cu o scrisoare de la D'Annunzio, care, ca de obicei, începea aşa: „Îl trimit, camaradul meu absent şi frigid, pe acest frate samurai…"
Samuraiul este un omuleţ ridicol care se perindă într-o uniformă de Ardito cu o katana atârnată la centură şi vorbeşte italiana cu un puternic accent napolitan. Profesor de limba şi literatura japoneză la Institutul Oriental din Napoli, la izbucnirea războiului s-a înrolat voluntar în armata italiană. Se laudă că a luptat în trupele de asalt, dar Albino Volpi susţine că era şofer de ambulanţă.
Shimoi, uluit de întâlnirile ratate din zilele precedente, a subliniat faptul că şi în seara aceasta Umberto Foscanelli, alt colaborator apropiat al lui D'Annunzio, îl va aştepta pe Mussolini pe peronul acceleratului de la ora 24.00 spre Trieste. Este a treia seară consecutivă în care Foscanelli îl aşteaptă în zadar cu biletele pentru vagonul de dormit deja cumpărate, şi nu s-a resemnat încă. Au mai rămas patru ore până la întâlnire.
D'Annunzio vrea din nou să mărşăluiască spre Roma. La sfârşitul lunii septembrie a trimis un alt plan pentru organizarea unei mişcări revoluţionare în Italia. Planul prevedea necesitatea de a instaura „o ordine nouă" care avea să fie realizată prin „polarizarea tuturor energiilor sănătoase ale ţării". Elementul polarizant trebuia să fie, evident, însuşi D'Annunzio. Fiume trebuia să intervină în Italia. Evident, în temeiul Constituţiei din Fiume. Fiume, se încăpăţâna Comandantul să creadă, avea să salveze Italia.

Mussolini i-a trimis înapoi schiţa insurecţiei, cu clauzele care îi confereau puteri depline lui D'Annunzio modificate. În noua schemă, revizuită de fondatorul fascismului, organizarea miliţiilor voluntare era încredinţată Comitetului central al Fasciilor de luptă. D'Annunzio acceptase. Însă Mussolini, informat în secret de ministrul de externe, Sforza, ştia că, pe de o parte, Giolitti strângea trupe la graniţa cu Fiume pentru a întreprinde o acţiune militară împotriva lui D'Annunzio, iar pe de altă parte, negocia cu Iugoslavia un acord diplomatic între statele suverane. De aceea, Mussolini îi dictase o a doua condiţie lui D'Annunzio: lovitura de stat, constând în marşul spre Roma întreprins de fascişti şi legionari, putea fi îndrăznită doar în cazul unei eventuale soluţionări nedrepte a disputei adriatice cu Iugoslavia (adică numai în cazul în care tratativele secrete ale lui Giolitti ar fi eşuat). D'Annunzio, care, spre deosebire de Mussolini, nu ştia despre tratativele în curs, acceptase şi această condiţie. Acum a cedat cu totul. La 5 octombrie a binevoit chiar să-şi ia carnetul de membru al grupărilor fasciste.

Singura condiţie pe care D'Annunzio nu a acceptat-o a fost să amâne insurecţia până în primăvara anului 1921. Voia să acţioneze numaidecât. Se însufleţise din nou după ce Guglielmo Marconi, inventatorul genial al „telegrafului fără fir", mersese la Fiume, însărcinat de Giolitti, pentru a-l convinge să se predea şi, în schimb, îi îngăduise să transmită lumii prin eter, de la postul de radio instalat pe iahtul lui, Elettra, unul dintre acele discursuri magnifice, de neînţeles şi inutile. Apoi, înainte de plecare, Marconi a profitat ca să-i ceară aprobarea pentru divorţ, permis de legislaţia libertariană din Fiume, dar interzis de cea italiană.

Lui Benito Mussolini avea să-i fie mult mai greu să divorţeze de D'Annunzio. Numeroşi fascişti încă tânjeau după faptele admirabile ale Comandantului, aşa că şi el continua să proclame în ziar că ar fi apărat Fiumele cu preţul vieţii. În realitate, nu avea de gând să sfârşească din nou în fundătura înfrângerii. Eterul lui D'Annunzio era cu siguranţă îmbătător, dar tunurile pe care Giolitti le poziţiona în jurul oraşului Fiume ofereau perspective mult

mai concrete aici, pe pământ. Se apropia vremea fasciştilor: lupta ajungea în sfârşit la cuţite.
Până în urmă cu câteva luni, fasciştii erau disprețuiți de toți. Fuseseră acuzaţi că erau bandiţi, asasini, corupţi, dar mulţi dintre cei care ieri îi batjocoreau acum începeau să tremure. Multe dintre acele conştiinţe neliniştite treceau acum prin angoasă. La şedinţa din 10 octombrie, Mussolini reuşise să convingă Consiliul naţional al Fasciilor de luptă să nu participe la alegerile locale. Procesul electoral nu le convenea. Toate partidele liberale şi conservatoare se coalizau în sfârşit într-un bloc naţional contra socialiştilor, întreaga presă burgheză sprijinea blocul, fără distincţie, dar grupările fasciste ar fi rămas oricum pe dinafară. În viziunea lui Mussolini, împrejurările dictau ca fasciştii să se afirme prin focuri de revolver, incendii, distrugeri. În cabina de vot n-aveau decât să îmbătrânească ceilalţi. Fiecare cu ale lui. Fascismul nu era o adunare de politicieni, ci de războinici. Prin urmare, în seara zilei de 16 octombrie, fondatorul mişcării se întâlnise cu Lusignoli, prefectul de Milano care raporta către Roma, şi îl asigurase că grupările fasciste aveau să se opună prin orice mijloace distrugerii Italiei pe care o doreau bolşevicii. Subliniase „cu orice preţ". Lusignoli, mulţumit, îi telegrafiase lui Giolitti.
Situaţia se lămurise cu două zile înainte, pe 14 octombrie. Socialiştii organizaseră în întreaga Italie demonstraţii în favoarea Rusiei sovietelor, iar fasciştii se poziţionaseră în mod definitiv în apărarea statului liberal cel disprețuit, împotriva atacului „roşiilor". La Trieste, grupările fasciste incendiaseră sediul Il lavoratore fără să întâmpine vreo rezistenţă din partea plutonului de militari din Guardia di Finanza[37] care apărau clădirea ziarului; la San Giovanni Rotondo, carabinierii deschiseseră focul asupra socialiştilor înfruntaţi de fascişti în faţa primăriei (unsprezece morţi şi patruzeci de răniţi); la Bologna, anarhiştii lui Malatesta atacaseră cazarma gărzilor regale de pe via Cartoleria (cinci morţi şi cincisprezece răniţi); la Milano, tot anarhiştii detonaseră două bombe la hotelul Cavour. În noaptea următoare, întreaga mişcare anarhistă insurecţională fusese practic anulată

de un val de arestări. Toate acestea se întâmplaseră în decurs de douăzeci şi patru de ore. Circa douăzeci de morţi şi aproximativ şaptezeci de răniţi de la Trieste la Apulia, de la răsărit până la apus. Era fără îndoială o perioadă de dezvoltare abundentă, promiţătoare, prodigioasă.
În următoarele ore, pe măsură ce rezultatele electorale decretau triumful socialiştilor, din cele mai roşii provincii soseau veşti despre înfiinţarea unor noi grupări fasciste. De Bologna se ocupase Arpinati, la Ferrara o fondaseră pe 10 octombrie, la Rovigo, în toiul campaniei electorale, cu sprijinul latifundiarilor. Scriau de pretutindeni Comitetului central de la Milano, cerând arme sau bani ca să le cumpere. Fondatorii erau oameni noi, exponenţi ai clasei de mijloc, şi totuşi, dintr-un alt punct de vedere, erau mereu aceiaşi: ranchiunoşi, eclectici, înfricoşaţi, antisocialişti. Copiii războiului pe care nu-i mulţumea nimic.
Pe scurt, situaţia se arată în sfârşit propice. Şi apoi, peste câteva zile, Ceccato, amanta-copilă, îi va naşte un fiu. Va fi nelegitim, desigur, dar nu-l poate ignora.
Benito Mussolini nu are timp acum de sentimentalismele lui D'Annunzio. Acceleratul de la miezul nopţii spre Trieste va pleca şi de data aceasta fără el.

[37] Poliția vamală și financiară italiană, făcând parte din forțele armate italiene, cu numeroase competențe de poliție judiciară și militară (n.red.)

M-a vizitat Mussolini, care mi-a spus că fasciştii şi naţionaliştii sunt ferm hotărâţi să se împotrivească prin orice mijloace, chiar şi violente, exceselor partidelor extremiste care conduc Italia spre ruină… Se declară pregătit, împreună cu oamenii lui, să păstreze ordinea şi legalitatea în cazul în care guvernul trimite forţe de ordine publică; în caz contrar, nu se va precupeţi nici un efort.

Telegramă de la prefectul de Milano către Giovanni Giolitti,
17 octombrie 1920

Puterea, legea, dreptul… vor fi doar puterea noastră, legea noastră, dreptul nostru împotriva puterii, legii şi dreptului celor care sunt paraziţi încă de când omul a acceptat contractul social… Nu vrem să discutăm cu inamicii noştri, ci să-i doborâm.

Din programul socialiştilor din Mantova pentru alegerile locale

Dacă trebuie să fie război civil, ei bine, atunci aşa să fie!

Il Fascio, ziarul grupării fasciste din Milano,
titlu pe toată pagina, 16 octombrie 1920

Ferrara, 3 noiembrie 1920

Prima piatră a Castelului Estense din Ferrara a fost pusă în 29 septembrie 1385, de ziua Sfântului Mihail, protectorul porţilor şi al fortăreţelor. Cetatea a fost comandată de marchizul Niccolò al II-lea d'Este în urma unei răscoale populare care a izbucnit în luna mai a aceluiaşi an.

În următoarele două secole, Castelul din Ferrara devine una dintre cele mai mari capodopere arhitecturale, artistice şi urbanistice ale Renaşterii din Europa. Încăperile lui au găzduit una dintre splendidele curţi renascentiste şi au făcut din Ferrara, un cătun pierdut printre mlaştini, una dintre principalele capitale ale lumii. În fabuloasele mici încăperi, camerini, de alabastru, Alfonso I d'Este, soţul Lucreţiei Borgia, a creat una dintre primele colecţii de artă din istorie.

Patru secole mai târziu, la 3 noiembrie 1920, pe turnul San Paolo, construit în colţul de sud-vest al Castelului Estense, chiar în centrul oraşului Ferrara, flutură drapelul roşu. Pe zidul masiv din faţa capelei ducale şi a grădinii de portocali se poate vedea o inscripţie mâzgălită în grabă, cu vopsea fosforescentă de culoare fucsia: „W il socialismo"[38].

Alegerile locale au marcat încă un triumf pentru socialişti. În mediul rural din Ferrara, partidul muncitoresc a obţinut singur 10 185 de voturi faţă de 2 921 adunate de toate celelalte partide la un loc. Partidul revoluţiei proletare a cucerit 54 de municipalităţi din 54. Deţine controlul complet asupra provinciei.

În interiorul castelului, după ce au ţinut prima şedinţă de consiliu în Salonul cu jocuri, unde familia Este îşi întâmpina oaspeţii iluştri sub o boltă magnifică decorată cu scene atletice şi mitologice, liderii ligilor ţărăneşti şi ai Camerei Muncii au organizat un banchet în Sala Cârmuirii. Nu-şi ascund satisfacţia plină de răutate: o făceau stăpânii, o putem face şi noi. Mănâncă, beau şi cântă sub tavanul din lemn casetat. Pe farfurii se află un preparat suculent şi popular, salama da sugo, un cârnat preparat prin tocarea a

diverse părți ale porcului, cum ar fi ceafă, obraji, limbă, ficat, și condimentat cu sare, piper și nucșoară. În pahare, vin ușor, de băut după-amiaza. În capul mesei, pentru un iz proletar, l-au așezat pe portarul castelului. Se numește Ghelandi și, conform raportărilor făcute de prefect, este violent. Întronat pe locul care i-a aparținut principelui renascentist, portarul, după câteva pahare de Lambrusco, își incită comesenii:
– Faceți ca mine: eu mă duc mereu în fruntea coloanelor de demonstranți, chiar dacă trebuie să-i bat pe cei care ar vrea să mă împiedice.
Imediat după alegerile locale, Eugenio De Carlo, prefectul Ferrarei, scrie la Roma. Situația i se pare incendiară. În Fossana, cinci carabinieri au fost stâlciți în bătaie, numeroși alegători au fost duși la secțiile de votare cu mâinile sus, militanții proletari se simt imuni, abuzurile administrative se multiplică. Consilierii socialiști merg până într-acolo încât să voteze decontarea cheltuielilor electorale și de propagandă din bani publici. Partidul Socialist din Ferrara s-a prezentat la alegeri în baza principiilor statuate de Giuseppe Gugino, secretarul lui, care declară fățiș că participă la lupta electorală doar cu scopul de a pune mâna pe dispozitivele statale pentru a face revoluția. Liderii Camerei Muncii sunt ferm convinși că revoluția este pe drum. Onorabilul Ercole Bucco, un omuleț minuscul cu ochelari rotunzi de contabil, propagandist în zonele Ferrara și Mantova, în prezent secretar al Camerei Muncii din Bologna, boicotează sistematic orice acord, chiar dacă este avantajos pentru țărani, ridicând miza astfel încât să-l facă să eșueze. Pe via Emilia, Bucco pariază pe dezastru pentru a câștiga revoluția.
Între timp, la Baku, în luna septembrie, Congresul Popoarelor din Orient a răspândit comunismul în Asia. Tovarășii ruși au cucerit Kazahstanul, au răsturnat Emiratul din Buhara și mărșăluiesc acum spre Samarkand. Baku este situat pe țărmul vestic al Mării Caspice, în Azerbaidjan, în Asia Centrală, pierdută în legendele lui Marco Polo cu al său drum al mătăsii, dar intoxicația revoluționară se intensifică oricum și în Ferrara, în Câmpia

Padului. Intoxicaţia se intensifică, pata roşie se întinde, sângele nu este departe. Ne mişcăm pe muchie de cuţit:
– O clipă de ezitare, şi provincia va fi pierdută pentru mulţi ani, poate chiar pentru totdeauna, avertizează prefectul.
În acest moment, în rapoartele prefectului se strecoară o notă sumbră, de parcă ar fi un martir care-şi prezintă propriul destin. Din birourile lui din partea de est, observă că şanţurile din jurul Castelului Estense sunt încă pline de apă. Nu ar fi prima dată în istoria Ferrarei când colocatarii nedoriţi s-ar îneca în ele.
Apoi însă, în marşul ei spre vest, Armata Roşie este învinsă în mod surprinzător la porţile Varşoviei. În aceleaşi zile, pe câmpurile din jurul Ferrarei o grindină bruscă reduce recolta de sfeclă de zahăr cu o treime faţă de anul precedent. În plus, din iulie, preţul cânepii a scăzut drastic. Uneori e nevoie doar de o recoltă proastă…

[38] „Trăiască socialismul!“ (n.tr.)

Convenţia provincială socialistă hotărăşte că partidul trebuie să participe la lupta electorală pentru a cuceriri atât municipalităţile, cât şi provincia, având ca unic scop dobândirea şi paralizarea tuturor puterilor, tuturor dispozitivelor statale burgheze, pentru a înfăptui revoluţia şi instaurarea dictaturii proletariatului.

Convenţia provincială socialistă de la Ferrara,
18 septembrie 1820, ordinea de zi stabilită de Gugino

În Italia este nevoie de un bărbat care să spună cu o voinţă hotărâtoare: „Ajunge!“ cu această goană nebună sinucigaşă. Un bărbat care să nu fie preocupat zilnic, în mod insuportabil, de menţinerea echilibrului parlamentar […]. Un bărbat care să ştie să privească în faţă realitatea, care să nu accepte jumătăţi de măsură. […] Cangrena nu se vindecă niciodată cu comprese calde. Există un astfel de bărbat? Să iasă în faţă, şi se va bucura de susţinerea unanimă a naţiunii.

Gazzetta ferrarese (ziar conservator),
20 octombrie 1920, nota redacţiei

Leandro Arpinati
Bologna, 4 noiembrie 1920

Până la urmă a trecut la acţiune. În septembrie, după devastarea din vară, s-a întors în oraş şi a trecut la acţiune lăsând deoparte orice ezitare. Asta a făcut încă de băiat: s-a aruncat cu capul înainte în încăierări. Şi de data aceasta, totul a început cu o încăierare. Când venea vorba despre luptat, oamenii îl urmau pur şi simplu, aşa cum lupii îl urmează pe liderul haitei.
În septembrie, sub arcadele din Bologna a găsit oameni necunoscuţi. Nu mai erau cei de dinaintea verii. Ofiţeri demobilizaţi care nu-şi găseau de lucru, funcţionari publici care abia de reuşeau să mănânce ceva, roiuri de samsari, negustori, arendaşi, antreprenori care detestă cooperativele socialiste de consum şi de muncă, precum şi trecerea companiilor în subordinea municipalităţilor, studenţi şi tineri absolvenţi şomeri furioşi pe politicienii senili, foşti sindicalişti revoluţionari pe care masele i-au abandonat, tineri de optsprezece ani mânioşi pe faptul că războiul se încheiase înainte să se poată încăiera şi ei, mulţimi fără precedent de adolescenţi, crescuţi cu filme de cinematograf senzaţionale. Pe scurt, o mulţime întreagă de eroi uitaţi între sufragerie şi salon. Ai zice că au rămas ascunşi în case luni întregi, ani întregi, şi apoi, odată cu venirea toamnei, împinşi de apropierea iernii, s-au revărsat cu toţii pe străzi, cu cuţitul între dinţi, ocărâţi de veterani care vorbesc în cafenele de parcă s-ar afla pe câmpurile de luptă.
Arpinati nu a fost la război, dar, de cum a decis să preia iniţiativa, ei l-au urmat. Şi nu contează că tocmai el, muncitor feroviar anarhist, fiul poporului şi membru al clasei muncitoreşti din toate punctele de vedere, s-a trezit slujind intereselor latifundiarilor şi industriaşilor, oameni pe care îi disprețuiește. Spiritul luptei avea să remedieze şi acest lucru.
A fost nevoie de curaj, dar n-au şovăit nici o clipă. Bologna tronează în centrul unei regiuni agricole vaste întru totul „roşie“. În octombrie s-a încheiat cea mai lungă luptă pentru acordurile agricole din istoria

sindicatelor. Zece luni de greve şi răzvrătiri. O înfrângere dezastruoasă a latifundiarilor şi un triumf al ţăranilor. A fost nevoie de tupeu pentru a sfida furia maselor. A existat o primă fază de recunoaştere. Arpinati şi-a trimis patrulele să străbată străzile, abandonate de obicei mişcării muncitoreşti, cu ordin să cânte Giovinezza. S-au întors fără să găsească vreodată adversari. S-a convins atunci că socialiştii nu vor face niciodată revoluţia. Pe de altă parte, latifundiarii s-au înspăimântat şi au priceput că nu sunt în măsură să se apere singuri. Au privit în jur, căutând o motivaţie psihologică pentru luptă. Şi atunci l-au găsit pe el.

Arpinati şi oamenii lui s-au pus pe treabă la 20 septembrie, în faţa bibliotecii Salaborsa. Botezul de foc l-au avut cu o turmă de socialişti care sărbătoreau cincizeci de ani de la Unirea Italiei sub monumentul închinat lui Garibaldi, pe via Indipendenza. S-a soldat cu numeroşi răniţi, dintre care unul a şi murit. Înscrierile în gruparea fascistă au crescut imediat. Pe 10 octombrie au refondat gruparea de pe via Marsala. Le-a scris entuziasmat celor din Milano. Apoi au urmat discuţii acerbe cu cei care refuzau să ia bani de la latifundiari. Le-a tăiat-o scurt: nu e timpul pentru dezbateri, trebuie să trecem la acţiune. Milanezii i-au dat dreptate. Mussolini, prin Cesare Rossi, l-a învestit cu puteri depline. Mână liberă şi luptă fără preget. Patru zile mai târziu, anarhiştii lui Malatesta, incitaţi de Ercole Bucco, secretarul Camerei Muncii, au atacat cazarma de pe via Cartoleria. Pe lângă atacator, au rămas la pământ un brigadier din garda regală şi un inspector adjunct de poliţie. Nici că ar fi putut fasciştii să ceară un rezultat mai bun de atât. La 16 octombrie, detaşamentele fasciste au condus cortegiul funerar. Se ajunsese într-un punct de ruptură.

Până acum s-a vorbit la modul general despre apărarea civilă, despre antibolşevism; este momentul să se treacă la atac. Prima dată, ca de obicei, a izbucnit războiul simbolurilor. Arpinati însuşi a condus o tentativă de a aşeza un drapel tricolor pe clădirea primăriei. El şi oamenii lui au fost respinşi. Atunci au căutat o confruntare deschisă. Au deschis focul asupra chioşcului de ziare al Partidului Socialist, aflat lângă primărie. Un fermier

sosit în oraş pentru piaţă a fost împuşcat letal. În decurs de o săptămână, gruparea fascistă a depăşit mia de înscrişi. Faptele au depăşit toate aşteptările. Mulţimi de tineri îi urmează, efectivele detaşamentelor cresc. Toţi îl consideră pe Arpinati portavocea nemulţumirilor lor.
Este 4 noiembrie, a doua aniversare a victoriei din Marele Război, şi a sosit momentul să se ridice nivelul confruntării. Anul trecut nu s-a sărbătorit această dată glorioasă, deoarece laşul de Nitti, temându-se de posibile izbucniri violente în atmosfera încinsă de atunci, interzisese manifestările. Dar acum a reizbucnit războiul simbolurilor şi a sosit momentul ca violenţa să răbufnească. Arpinati a pătruns în Palatul d'Accursio şi a afişat drapelul tricolor. Oamenii legii, neascultându-şi ordinele, l-au lăsat să o facă. Atunci a prins curaj şi, împreună cu un grup de ofiţeri îmbrăcaţi în uniformă, a urcat în vârful turnului Palatului del Podestà ca să tragă „clopotul cel mare". Şi acolo l-au lăsat să o facă. Şi uite aşa, după încheierea convenţiei de la Teatrul Municipal, cortegiul patriotic defilează pe străzi, jubilând, în timp ce drapelele flutură în vânt şi clopotele bat.
Pe drum, oamenii încremenesc, privind uluiţi, cu mâinile în buzunare, cei mai mulţi cu pălăriile pe cap. A trecut prea mult timp de când patria nu a mai ţinut spectacole, şi nu ştiu cum ar trebui să se comporte. Îi învaţă fasciştii ce să facă: „Jos pălăria, salută drapelul!", plus o palmă. Când o palmă nu este de ajuns, folosesc şi beţele pentru vite pe care le-au luat cu ei pentru orice eventualitate. Între timp, în piaţă, sunt oprite şi decorate cu steaguri chiar şi tramvaiele; vatmanii care se opun sunt bătuţi, în timp ce poliţiştii se mulţumesc să privească; vatmanii, toţi socialişti, îşi abandonează posturile în semn de protest. Fasciştii, rămaşi stăpâni ai terenului, încep să conducă prin Bologna într-un carusel nebun de tramvaie tricolore. Gonesc în cercuri prin tot oraşul până se lasă noaptea. Se opresc numai când prefectul pune să fie întreruptă alimentarea cu energie electrică a cablurilor.
În afară de fascişti, piaţa este pustie, dar nimeni din oraş nu doarme. Un alt soi de electricitate se ridică din pământ şi nu trebuie irosită. În clipa aceea, un locotenent în rezervă, veteran al luptelor de la Grappa, zice: „Să-i scoatem

din ascunzători!“, şi toţi flăcăii lui Arpinati se îndreaptă, de parcă ar fi un singur om, spre via Massimo D’Azeglio.
Camera Muncii este un mic fort. Nu e un mister pentru nimeni. Toată Bologna ştie că, din ajun, o sută de „gărzi roşii“ venite de la Imola, o fortăreaţă a facţiunii comuniste, s-au baricadat acolo cu puşti şi pistoale sub comanda deputatului Francesco Quarantini. Se zvoneşte că dispun chiar şi de o mitralieră. Războiul simbolurilor este reaprins.
De îndată ce ajung fasciştii, ca prin farmec, garda regală se dispersează. Chiar pe când se adună pe via D’Azeglio încep focurile de armă. Se trage din afară în palat şi din palat în ei. Sunt în aer liber, un fascist cade, rănit, trebuie să se retragă. Se ghemuiesc în ungherele porţilor. Se pare că n-au cum să intre, că nu le rămâne altceva de făcut decât să plece acasă înfrânţi, dar chiar atunci soseşte un detaşament de carabinieri cu puştile aţintite. Îi întâmpină la uşa principală Ercole Bucco, secretarul maximalist al Camerei Muncii, care predică revoluţia de ani întregi, în fiecare sfântă zi, încă de când îi îndoctrina pe ţăranii din Cento. Se vede de la distanţă că Bucco este îngrozit. Pe carabinieri îi primeşte cu o uşurare vădită şi îi invită să intre. Se zvoneşte că încă de la primele focuri de armă a telefonat la secţia de poliţie ca să ceară ajutor.
După câteva minute, uşa se deschide din nou şi „gărzile roşii“ ies în şir, în lanţuri, cu zecile, escortate de carabinieri. Îl iau şi pe deputatul care le comanda, îl arestează şi pe Bucco, revoluţionarul care le-a cerut protecţie gardienilor puterii pe care făgăduieşte zilnic că o va răsturna. Un căpitan anunţă că a confiscat zeci de puşti învelite în pânză, kilograme întregi de explozivi ascunşi în lăzi de fructe.
Bucco, înconjurat acum de carabinieri şi de fascişti, se apără în culmea agitaţiei. Se declară nevinovat, jură că armele au fost introduse în casă fără ştirea lui, jură că i-au fost aduse de persoane necunoscute „doamnei lui“, scâncheşte, se vaită. Reiterează că „doamna lui“, auzind primele focuri de armă, le-a deschis uşa apartamentului familiei, situat lângă Camera Muncii, unor străini care au introdus armele. Dar ei nu ştiau chiar nimic despre

toate acestea. Agitatorul care până ieri făgăduia zilnic revoluția minte acum cu nerușinare, își acuză tovarășii, o bagă la mijloc pe soție. Îl aud repetând „doamna mea… doamna mea“. Este terminat. Într-un gest involuntar milos, carabinierii îl târăsc în cazarmă, scutindu-l de ridicol.
Ușa Camerei Muncii rămâne larg deschisă, neapărată, nepăzită. Ca în poveștile bătrânelor țărănci de la câmpie, dacă uiți ușa deschisă noaptea, intră spiritele osândite ale morților neîngropați. Fasciștii, invitați de lașitatea de care a dat dovadă Bucco, se pun pe prăduit. Este abia trecut de miezul nopții. Clopotul din turn bate moartea simbolică a socialismului revoluționar din Bologna.

Benito Mussolini
Milano, 15 noiembrie 1920

Tratatul de la Rapallo dintre Italia şi Iugoslavia în vederea soluţionării problemei adriatice a fost anunţat pe neaşteptate în 12 noiembrie. Graniţele italiene de est au fost mutate până la Monte Nevoso, punând în siguranţă oraşul Trieste. În schimb, Italia a renunţat la Dalmaţia. I-a fost atribuit doar Zadar, fără un hinterland şi fără insulele din jur. Astfel, Zadar rămâne o stâncă italiană într-o mare croată. În spiritul compromisului diplomatic, oraşului Fiume i-a fost acordat statutul de independenţă deplină, dar Sušak, suburbia de pe coastă ce include Portul Baross, a fost alocată Croaţiei. „Oraşul holocaustului", „oraşul vieţii", nu este momentan nici italian, nici croat şi, în plus, este exclus din comerţul maritim cu Orientul. Ştirea este o bombă. O tonă de TNT a aruncat în aer visurile lui D'Annunzio.
Cu toate acestea, în aceeaşi zi, Mussolini se declară „sincer mulţumit" în coloanele ziarului Il Popolo d'Italia. Admiţând că Fiume rămâne o problemă, afirmă că e cea mai bună dintre soluţiile propuse până acum. În legătură cu Dalmaţia lasă deschisă posibilitatea unei revizuiri viitoare: drepturile popoarelor nu se prescriu, proclamă el. În general însă, aprobă făţiş, răsunător, compromisul la care a ajuns Giolitti. Articolul este o lovitură. Direct în ceafa fasciştilor din Fiume.
În piazza Dante din Fiume, până şi fasciştii membri de partid participă la arderea pe rug a teancului de exemplare din Il Popolo d'Italia care conţin articolul jignitor. Trimit o telegramă feroce la redacţie. Cuvântul „trădare" începe să circule făţiş. Din nou acel cuvânt.
Pentru a-l exorciza, el, Benito Mussolini, veşnicul trădător, bardul războiului, a fost constrâns să apeleze la pace. La pace şi la măreţie. Pentru a o regăsi, a scris el în ziua următoare, trebuie să privim spre orizont. Nu trebuie să ne mărginim la Marea Adriatică, un golf modest al unei mări grandioase, Mediterana, în care există posibilităţi vii de expansiune pentru Italia.

Din paginile ziarului, Benito Mussolini a făcut apel la pace, dar, ca întotdeauna, pregătește războiul. Linia frontului se întinde de la Câmpia Padului, din Milano, la Cremona, Bologna, Ferrara, nu sub versanții Monte Nevoso, la granița dintre Italia și Iugoslavia. Socialiștii, triumfători la urne, încep să acumuleze înfrângeri în piețe, se retrag, se repliază, trebuie urmărită armata învinsă. În acest scop trebuie deschise rândurile către toate forțele reacționare, către burghezia care a crezut cu adevărat în basmul revoluției. Până acum au trebuit să lupte în proporție de unu la o sută, dar, după retragere, toți vor avea curaj. D'Annunzio n-are decât să rămână fixat pe Marea Adriatică, n-are decât să se spânzure cu ea de gât, dacă vrea. Mussolini i-a trimis un mesaj clar lui Giolitti, prin prefectul Lusignoli: în caz de nevoie, are undă verde să îi reprime pe legionarii din Fiume, cu alambicurile lor de ucenici de vrăjitor. Fasciștii din Milano nu vor ridica un deget.

Vechiul lui prieten, Pietro Nenni, a fost la Fiume în septembrie, cu ocazia promulgării Cartei Carnaro la prima aniversare a marșului spre oraș. Întors la Milano, Nenni i-a raportat despre excese biblice, despre chefuri carnavalești. Zice că într-o zi D'Annunzio îi imită pe seniorii medievali, iar în ziua următoare pozează în principe renascentist. Poliția trimite rapoarte în care Fiume este definit drept „Eldoradoul tuturor viciilor", „tărâmul abundenței". Între timp situația s-a deteriorat în așa măsură încât spitalele districtuale semnalează cazuri de ciumă bubonică. Nenni l-a imitat și pe Proroc, care dialoghează cu poporul de la balconul clădirii guvernului. Bufonerii, doar bufonerii. Ajunge cu cecurile în alb emise poeților.

Cu Giolitti se intră într-un joc de nivel înalt, ceea ce necesită eclectism. Nu putem rămâne hipnotizați de două stânci din Marea Adriatică. Asta presupune prezbitism, iar Mussolini de mic copil a fost hipermetrop. La el, o focalizare scăzută corespunde unei capacități mai mari de vedere generală. Un câmp vizual mai larg având neajunsul de a nu putea distinge detaliile mărunte, de a fi nevoit să omiți detaliile nesemnificative. Fără îndoială, o afecțiune gravă în vremurile în care nesemnificativul este singurul lucru

care contează. Dar lui Benito Mussolini nu-i pasă. Privirea i se înceţoşează când este constrâns să privească mâzgălelile mărunte din regiunile inferioare ale universului, dar literele mari, scrise cu majuscule, de sus, pe acelea le vede foarte clar, cum puţini o fac. E timpul să joace la scară mare.
Comitetul central al Fasciilor de luptă, reunit în 15 noiembrie, este însă o adunare de prezbiţi. De aceea, atmosfera este foarte tensionată. La sediul de pe via Monte di Pietà cele două alianţe se conturează încă din felul cum stau în jurul mesei. Cesare Rossi, Massimo Rocca şi Umberto Pasella sunt de partea lui. De cealaltă parte se află Cesare De Vecchi, Belli, Pietro Marsich şi toţi ceilalţi militanţi cutezători din Fiume. Este prezentă şi o delegaţie de dalmaţi, care stau în picioare, sprijiniţi de perete, ca un cor tragic.
Fondatorul vorbeşte primul. Reiterează motivele expuse deja în intervenţiile lui jurnalistice. Tratatul de la Rapallo este în general satisfăcător în ce priveşte noile graniţe ale provinciei Venezia Giulia şi ale oraşului Fiume. Desigur, nu este satisfăcător din cauza Dalmaţiei. Cu toate acestea, trebuie acceptat ca un fapt împlinit, dând dovadă de disciplină naţională. Ţara este foarte obosită, socialiştii stau la pândă, pregătiţi să profite de o criză pentru a-şi înălţa capetele, oamenii nici măcar nu ştiu exact unde se află Dalmaţia. Propune o ordine de zi care să reflecte aceste poziţii. Răzvrătirea dannunziană a fost un demers nemaipomenit, însă a devenit cangrenos, iar cangrena trebuie excizată.
Reacţia opoziţiei interne îl loveşte cu o forţă fără precedent. Pietro Marsich, cel mai înflăcărat dannunzian dintre liderii fascişti, îl atacă făţiş. Este liderul grupărilor fasciste din Veneţia, avocat, un om foarte cult, integru, idealist, un ticălos. Vorbeşte ca un patriot adept al Risorgimentoului[39]. Urlă că „negociatorii ticăloşi de la Rapallo“ n-au decât să aplice „tratatul nefast“, dar nu înseamnă sfârşitul fiumanismului. „Revoluţia îndrăzneaţă“ începută în 1915 împotriva „Italiei vechi, cinice, slăbite şi temătoare, reprezentată pe bună dreptate de Giovanni Giolitti“, va continua.
Nu e greu să-i dai replică lui Marsich. Este de ajuns să-i dai dreptate. Problema începe atunci când iau cuvântul dalmaţii. Sunt italieni, încă de pe

vremea Imperiului Roman, iar tratatul îi condamnă să poarte jugul croat. Oamenii din sală sunt emoţionaţi, şi este mereu periculos ca bărbaţii adulţi să fie emoţionaţi.
Mussolini intervine atunci a doua oară. Dalmaţii să afirme limpede ce-şi doresc. Toţi cei din încăpere îi susţin, dar este nevoie de claritate. Ce vor? Anexarea până la Kotor? O republică italo-iugoslavă? Autonomie completă? Discuţia continuă, purtată în continuare de un val de emoţie. Mussolini intervine a treia oară. Înţelege că dalmaţii se simt simpli adepţi ai lui D'Annunzio, dar nu sunt; au responsabilitatea de a acţiona! Dacă mâine D'Annunzio şi-ar pune în cap să anexeze toată Dalmaţia, nu e ca şi cum l-ar putea urma. Dalmaţii să spună clar ce vor. Discuţia se prelungeşte, tonul rămâne acelaşi. Mussolini intervine a patra oară. Trebuie să priceapă că nu e doar o chestiune sentimentală: este în joc soarta naţiunii. Dacă se va continua în acea manieră, îşi va menţine pur şi simplu ordinea de zi.
Două ore mai târziu, Benito Mussolini e constrâns să dea înapoi. Îşi retrage ordinea de zi şi acceptă alta convenită. Este un compromis, ca întotdeauna. Aplaudă noile graniţe, protestează aspru în ce priveşte Dalmaţia şi reiterează că Fiume trebuie să aparţină Italiei. Criza din cadrul fascismului este evitată. Nici măcar Cesare Rossi nu înţelege ce s-a întâmplat. Până şi Cesarino este uluit de această turnură. A fost alături de Mussolini pe parcursul întregii diatribe, şi acum nu acceptă pasul făcut în spate. Ordinea de zi este aprobată, însă el votează contra.
În aceeaşi seară, fondatorul Fasciilor de luptă îi scrie lui D'Annunzio: „Dragul meu comandant, tăcerea îndelungată nu mi-a domolit vocea, nici nu mi-a atenuat devotamentul… trebuie să ne definim obiectivele, pentru a mişca, emoţiona şi direcţiona conştiinţa naţională. Şi anume: toată Dalmaţia, de la Zadar la Kotor? Sau să ne unim în schimb eforturile ca să salvăm măcar teritoriile prevăzute de Pactul de la Londra? Spune-mi ce părere ai despre acest subiect. Cât despre cum şi când, am încredere în tine." O capodoperă de ipocrizie. Dar, la urma urmei, este chiar atât de important să fiţi numiţi din nou trădători?

D’Annunzio nu-i răspunde. La Milano nu mai ajunge nici o scrisoare de la comandant. În zilele următoare îl abandonează mulţi, cu precădere din rangurile înalte ale armatei: amiralul Millo, comandantul grenadierilor, Carlo Reina, Luigi Rizzo, scufundătorul eroic al cuirasatului austro-ungar Szent István, şi generalul Ceccherini, cel care în fanteziile insurecţionale ar fi trebuit să-i conducă pe bersalieri în atacul asupra Parlamentului din Roma. Comandantul, lăsat în soarta lui, tace. Va răspunde în schimb poetul, pe 20 noiembrie, la Teatrul Verdi, cu ocazia unui concert ţinut la Fiume de Toscanini:
– Iată-ne din nou singuri, singuri împotriva tuturor, doar noi şi curajul nostru solitar, zice el.

[39] Curent în cultura şi viaţa politică italiană din secolul al XIX-lea care propaga unitatea Italiei, libertatea şi egalitatea (n.tr.)

Italia are nevoie de pace pentru a-şi reveni, pentru a se reconstrui, pentru a o apuca pe drumul spre măreţia-i inevitabilă. Doar un nebun sau un criminal s-ar putea gândi să declanşeze noi războaie care să nu fie impuse de o agresiune bruscă.

Benito Mussolini,
Il Popolo d'Italia, 13 noiembrie 1920

Leandro Arpinati
Bologna, 23 noiembrie 1920

„Duminică, femeile şi copiii să rămână în casele lor. Dacă vor să fie demni de patria lor, atunci să expună tricolorul la ferestre. Pe străzile din Bologna, duminică, trebuie să fie doar fasciști și bolșevici. Aceasta va fi încercarea. Marea încercare în numele Italiei."
Arpinati a cerut să fie scris foarte clar. S-a dus chiar el cu băieții lui să afișeze ultimatumul pe toate străzile din oraș. A trebuit să facă afișele acasă, utilizând un șapirograf, deoarece comisarul de poliție nu le-a avizat pentru tipărire.
Perioada de așteptare a confruntării este înflăcărată, unanimă, simetrică. Ajunși aici, ne luptăm: iată singurul lucru cu care sunt de acord inamicii. Pe 12 noiembrie, la Cremona, fasciștii lui Farinacci i-au avertizat pe consilierii locali socialiști: „Dacă mâine, după cucerirea municipalității, socialiștii s-ar gândi să cucerească piața, să știe că sunt oameni dispuși să ucidă și să moară". Două zile mai târziu, la Modena, unde socialiștii au cucerit 59 de municipalități din 68, președintele Consiliului provincial, inaugurând adunarea, anunță într-un soi de replică de la distanță:
– Noi nu vrem să discutăm cu dușmanii noștri, ci vrem să-i distrugem.
Linia frontului se mută acum de-a lungul Câmpiei Padului.
La Bologna, Uniunea Socialistă s-a întrunit în seara de 16 noiembrie. Depășind numeroasele diviziuni interne, s-a hotărât să se echipeze pentru a respinge violența fascistă cu violență. Victoria socialiștilor la alegeri a fost categorică, mandatul alegătorilor este fără echivoc, la poliție nu se poate recurge deoarece statul este „comitetul executiv al burgheziei". Au hotărât că de fasciști se vor apăra singuri. Pentru a sublinia victoria, a fost anunțată o mare demonstrație populară pentru ceremonia de învestire a consiliului de la Palatul d'Accursio. S-a ales să se țină duminică, 21 noiembrie, pentru a permite participarea mulțimilor de muncitori. Supravegherea armată a fost

delegată „gărzilor roşii“. Drept răspuns, în seara zilei de 17, circa patru sute de membri ai grupării fasciste din Bologna s-au întrunit pe via Marsala. Au hotărât să fie la rândul lor pregătiţi şi vigilenţi.
Ambele părţi sunt vesele, circulă o euforie grosolană, au loc izbucniri bizare de vitalitate. Aşteptarea lungă pare să se fi încheiat.
Confruntarea pare inevitabilă, conflictul este anunţat, premeditat, de-a dreptul negociat. Pe data de 18 noiembrie, în Parlament, onorabilul socialist Niccolai a denunţat pentru prima oară răspândirea violenţelor fasciste, Avanti! a subliniat conivenţa guvernului, însă Corriere della Sera a ripostat, vorbind deschis despre „sfânta reacţie a opiniei publice“ la abuzurile socialiştilor. La Bologna, prefectul şi comisarul de poliţie sunt pe deplin conştienţi că pentru a aprinde focul se aşteaptă doar scânteia. Circulă zvonuri despre lăzile cu grenade pe care socialiştii le-ar fi depozitat în Palatul d'Accursio pentru petrecerea de învestire a consiliului, se trimit scrisori anonime, se dezbat simboluri. Poli, şeful poliţiei, s-a dus chiar el la sediul fascist de pe via Marsala ca să negocieze regulile conflictului. După întâlniri secrete pe ambele fronturi, s-a ajuns la un acord demn de un protocol imperial: fasciştii nu vor ataca până nu este tras „clopotul cel mare“ şi până nu va fi arborat drapelul roşu, mai puţin atunci când, la finalul şedinţei, primarul nou-ales se va întoarce spre piaţă pentru a le mulţumi alegătorilor. Doar atunci steagul va putea fi tolerat ca drapel al partidului. Între timp, şeful poliţiei i-a solicitat prefectului să-i trimită alţi o mie două sute de soldaţi şi opt sute de carabinieri ca întăriri pentru cele patru sute de gărzi regale deja disponibile. În dimineaţa zilei de 21 noiembrie, conform rapoartelor prefectului Visconti, pe străzile din centrul oraşului se află nouă sute de infanterişti, două sute de ofiţeri călare, opt sute de carabinieri, şase sute de gărzi regale. Bologna este un oraş aflat în stare de asediu.
Palatul d'Accursio a fost mereu sediul puterii civile din Bologna, fie ea senatorială sau municipală. Este un edificiu crenelat, lângă catedrala San Petronio, cu vedere spre piazza Maggiore. După ora 14.00 au început să se adune cortegiile delegaţilor socialişti. Sunt câteva mii la număr, nu mai mult,

respectând acordul încheiat cu comisariatul de poliție. Piața este baricadată, toate căile de acces de pe via Rizzoli şi de pe via Indipendenza sunt blocate. Este închisă pe toate părţile de un cordon de carabinieri.
Se pare însă că unii fascişti au reuşit să intre înainte de montarea barierelor. Să tot fie vreo duzină, adunaţi sub marchiza restaurantului Grande Italia, în piaţa înţesată de mii de socialişti strânşi în jurul fântânii lui Neptun. În clădire se fac pregătiri pentru începerea şedinţei inaugurale. În curte, circa cincizeci de gărzi regale păzesc intrarea. Pe balcoane îşi fac apariţia „gărzile roşii“ înarmate cu puşti şi grenade. Toţi sunt în bătaia puştii. Nu mişcă o muscă.
La ora 14.30 însă, în pofida măsurilor de precauţie luate de prefect şi în ciuda acordurilor încheiate cu comisarul de poliție, în Torre degli Asinelli este arborat un drapel roşu.
Fasciştii, cu Arpinati în frunte, ies în masă din sediul central de pe via Marsala şi mărşăluiesc spre piaţă. O mână de oameni de-ai lor reuşesc să se strecoare de pe via Ugo Bassi printr-o deschizătură creată pentru cavalerie. Sunt cel mult cincisprezece. Îşi cântă melodiile la marginea mulţimii socialiste.
În interiorul clădirii, la ora 15.00, începe şedinţa de consiliu. Discursul inaugural al noului primar se desfăşoară fără probleme. Numele lui este Enio Gnudi, un muncitor feroviar comunist. Aduce ca de obicei omagiu revoluţiei ruse. Jumătate de oră mai târziu, în timp ce grupurile de fasciști strigă mai tare, Gnudi, înflăcărat, se apleacă să salute mulţimea de la balconul Camerei Roşii înconjurat de steagurile roşii ale asociaţiilor socialiste. Pentru el este o zi de sărbătoare; nu ştie că se confruntă cu propria-i ruină. Eliberează dintr-o cuşcă porumbei care se rotesc în stol pe deasupra socialiştilor şi a fasciştilor, fără deosebire. Şi porumbeii au steguleţe roşii legate de cozi. Dinspre restaurantul Grande Italia răsună un foc de armă.
La semnalul dezastrului, un grup de douăzeci şi şase de fascişti din Ferrara îşi croiesc drum cu bastoanele prin cordonul de siguranţă. Dinspre

restaurantul Grande Italia se trage în continuare, de pe balcoanele clădirii se răspunde la împuşcături, alte focuri sunt trase dinspre fântâna lui Neptun. Mulţimea este prinsă la mijloc. Îngroziţi, o zbughesc în toate direcţiile. Cei mai mulţi se îmbrâncesc spre curtea clădirii. Începe pandemoniul.
Ţăranii şi muncitorii socialişti transpiră, tremură, se tem că vor muri, îi încearcă senzaţii de amorţeală, de sufocare, de furnicături în membre, de apăsare în piept, de leşin, se tem că-şi pierd minţile, li se taie răsuflarea, inimile le bat tot mai tare, tensiunea arterială creşte, apoi scade, bufeuri, frisoane, greaţă, se tem că nu-şi vor veni în fire, simt că ce e mai rău abia de-acum urmează, îi cuprinde o senzaţie de irealitate.
De la balcoane, „gărzile roşii“, văzându-şi tovarăşii cum încearcă să ajungă în curte, în siguranţă, îi cred fascişti veniţi să-i atace. Aruncă cinci grenade. Cadavrele tovarăşilor lor se adună în prag.
În timp ce un socialist îşi încheie discursul, ecourile detunăturilor din piaţă răsună în sala consiliului ticsită cu membri ai publicului, poliţişti locali, „gărzi roşii“ şi ofiţeri de serviciu. Prin ferestre se pot vedea trupurile celor căzuţi. Consilierii socialişti, fără să ştie ce s-a petrecut de fapt, sar în picioare pe băncile majorităţii, flancaţi de pompieri.
– Asasinilor! Ne ucideţi tovarăşii! urlă ei spre puţinii consilieri ai minorităţii.
Avocatul naţionalist Aldo Oviglio îşi aruncă revolverul pe masă:
– Eu nu ucid pe nimeni.
Astăzi, Palatul d'Accursio este plin de bărbaţi înarmaţi. În cealaltă parte a încăperii, unul dintre participanţi, un militant socialist anonim, se ridică, îndreaptă arma spre domnii neînarmaţi care în momentul de faţă îi par responsabili de un masacru cauzat în mare parte de tovarăşii lui şi trage. Nu va fi niciodată identificat de poliţie, nici predat de liderii de partid. Avocatul Giulio Giordani, consilier minoritar al partidului naţionalist, fost soldat, medaliat cu argint, ciung, moare pe loc. Nici măcar nu a fost fascist în timpul vieţii, dar va deveni după moarte. Avocatul Biagi se prelinge în jos, uşor rănit. Avocatul Cesare Colliva se târăşte în patru labe spre ieşire, sângerând.

Se spune că Leandro Arpinati a fost văzut incitându-i pe fascişti la atac, agăţat de statuia lui Neptun. Alţii jură că l-au văzut îmbrâncindu-se până în curtea clădirii, cu pistolul în mână. Zvonuri, vorbe, legende. Cert este că sunt zece morţi şi cincizeci de răniţi. Credibilitatea organizării militare socialiste este distrusă, ba chiar şi reputaţia partidului. Membrii consiliului municipal ales democratic, copleşiţi de arestări şi de scandal, demisionează în masă. Bologna va fi guvernată de un comisar prefectoral. A început un nou anotimp.

A cui este vina? Cine altcineva în afară de Partidul Socialist aspiră la un război civil în Italia? Cine altcineva în afară de Partidul Socialist creează şi îşi doreşte această atmosferă de luptă sălbatică? Lupta îşi găseşte cu necesitate luptătorii şi de cealaltă parte…

Corriere della Sera, 23 noiembrie 1920

Este timpul ca toată lumea să se hotărască să-şi dezarmeze şi să-şi demobilizeze sufletele, să depună nu doar armele materiale, ci şi să-şi dezarmeze şi să-şi demobilizeze sufletele… Mâinile sus, toată lumea!

Filippo Turati, lider socialist, discurs în Cameră,
24 noiembrie 1920

Împotriva laşităţii pline de cruzime a roşiilor cuibăriţi în Palatul d'Accursio… ochi pentru ochi, dinte pentru dinte… Afară cu barbarii!

L'Avvenire d'Italia, cotidian catolic,
24 noiembrie 1920

Benito Mussolini
Trieste, începutul lunii decembrie 1920

– Când un grup de oameni este asediat într-un oraş fără provizii, există un singur mod în care poate evita să fie zdrobit: să iasă şi să înfrunte lupta în câmp deschis.
Alceste De Ambris îşi înclină capul în faţă, apropiindu-şi mustaţa de muschetar de interlocutor.
Fondatorul Uniunii Sindicale Italiene şi cel al Fasciilor de luptă se cunosc de mulţi ani. Au fost cot la cot în perioada intervenţionismului; De Ambris a participat la redactarea primului manifest fascist. Mussolini îl admiră pe sindicalistul revoluţionar încă din 1908, când, în provincia Parma, Alceste a condus prima mare grevă agrară din istoria Italiei. Regele fusese nevoit să-i trimită pe lăncierii din Montebello ca să evacueze Camera Muncii din satul răzvrătit Oltretorrente. În ziua aceea, De Ambris intrase cu forţa în panteonul socialismului revoluţionar.
Acum, doisprezece ani mai târziu, Gabriele D'Annunzio l-a trimis pe Alceste De Ambris pentru o ultimă încercare de a-i convinge pe fascişti să le ia apărarea legionarilor din Fiume. În zorii zilei de 1 decembrie, la ordinele lui Giolitti, două cuirasate, opt distrugătoare cu torpile şi două remorchere au fost desfăşurate în faţa portului Fiume. A început asediul. Oraşul se află în bătaia puştii. De Ambris se apleacă şi mai tare.
– Mussolini este prieten?
Întrebarea rămâne suspendată între cei doi vechi camarazi. Mussolini deschide servieta de piele galbenă pe care o poartă mereu cu el, scoate din ea o batistă şi îşi suflă nasul:
– Răceala asta nu mă mai lasă. O port mereu după mine, de-aia durează atât.
– Mussolini este prieten? insistă De Ambris.
– Desigur că sunt prieten! Doar am reiterat chiar ieri în ziar că voi fi primul care-i va invita pe italieni să se ridice ca un singur om împotriva guvernului

dacă acesta va îndrăzni să ordone armatei să deschidă focul asupra legionarilor.
– Și ești dispus să-ți pui oamenii sub comanda lui D'Annunzio?
Al treilea om din încăpere, tânărul Umberto Foscanelli, însărcinat să ia notițe, își ridică privirea de la foaia de hârtie și așteaptă răspunsul. S-a stabilit ca minuta întâlnirii să fie transmisă atât Comitetului central al Fasciilor de luptă, cât și comandantului D'Annunzio.
Mussolini se răstește:
– Trebuie să-l convingi pe D'Annunzio să accepte Tratatul de la Rapallo. Există un singur mod în care poate fi anulat: revoluția internă împotriva guvernului care l-a semnat. Dar revoluția internă este de neconceput, pentru că nouăzeci și nouă la sută din italieni l-au acceptat deja ca fapt împlinit, oftând profund, ușurați. Vă abandonează toți.
Lista abandonurilor este lungă. Economistul Maffeo Pantaleoni i-a scris lui D'Annunzio și l-a implorat să înceteze. Și amiralul Millo, care păzea Zadarul cu trupe regulate, și-a reafirmat loialitatea față de rege și a rupt-o cu D'Annunzio. Generalul Ceccherini și colonelul Siani au plecat plângându-se de insuportabila lipsă de disciplină a legionarilor. Comandantul a răspuns scrisorii lor de adio pline de mâhnire spunându-le că nu poate ceda puterea absolută: „Este necesar să păstrez această prerogativă. Este singura bucurie în atâta plictiseală."
De Ambris insistă. Insurecția este posibilă: de la Fiume se poate mărșălui spre Roma. Enumeră detaliile planului de exilare. O altă listă lungă. În Fiume există mai multe unități navale: crucișătorul Mirabello, distrugătoarele Abba, Bronzetti, Nullo, o flotilă de vedete torpiloare complet echipată. Ce-i drept, în larg stau de pază Dante și celelalte nave ale marinei regale, dar cu unele dintre aceste unități s-au efectuat deja deplasări până la Zadar; apoi, distanța de la Zadar la Ancona nu este chiar atât de mare. Trupele din Fiume vor fi debarcate la Ancona, unde în iulie s-a răsculat regimentul acela de bersalieri când au fost trimiși la Valona. Trebuie încheiate acorduri cu fasciștii din Marche. Marinarii căpitanului Giulietti sunt încă prieteni…

– Şi cum rămâne cu socialiştii din partea de nord a Italiei?! Cu Bologna roşie!? răbufneşte Mussolini. Până atunci a ascultat ştergându-se la nas cu batista, apoi, dintr-odată, a făcut ochii cât cepele şi şi i-a dat peste cap, cum face de obicei când vrea să convingă. După masacrul de la Palatul d'Accursio, acum suntem în război deschis. În Fiume citiţi ziarele!?
De Ambris nu pare impresionat de întrerupere. Continuă cu o expunere a planificării lui meticuloase. Îl asigură că cei din Parma sunt toţi de partea lor. Masele muncitoreşti trebuie să afle că dannunzienii aduc Statutul Regenţei Carnaro, legislaţia ei care protejează în primul rând munca; trebuie să clarifice că revoluţia lor va fi îndeosebi pentru popor; trebuie remediată nepopularizarea Cartei Republicii Carnaro… Spiritul ei inovator nu a fost transmis îndeajuns de mult… Şi Il Popolo d'Italia se face vinovat de acest lucru…
Mussolini pare să nu-l mai asculte. Deja răspunde monosilabic, este rece, evaziv, îşi suflă încontinuu nasul, menţionează diverse dificultăţi, dar sunt doar aluzii distrase, cum ar fi trupele iugoslave de la graniţă, lipsa de provizii, o iarnă fără cărbuni.
Întâlnirea se încheie cu discuţii despre asprimea anotimpului, umiditate, răceli. Foscanelli este rugat să rupă paginile pe care notase minuta. Este singurul lucru cu care Mussolini şi De Ambris sunt de acord. Paginile rupte ajung în sobă.

Italieni din Trieste, italieni din toată Istria, italieni din toată Venezia Giulia, de la Timavo la Carnaro, delictul este pe cale să fie comis, sângele este pe cale să fie vărsat. Cei osândiți la moarte vă salută. Cei osândiți la moarte salută patria apropiată și patria îndepărtată. Își dedică sacrificiul viitorului… Orbul victoriei este pe cale să fie răsturnat de hipermetropul trădării. Așa a fost scris, și este minunat. Iată, fraților! Dacă voi fi lovit în gât, voi găsi totuși puterea să-mi scuip sângele, să urlu. Acoperiți-vă urechile cu puțin noroi tare. Trăiască Italia!

Gabriele D'Annunzio, proclamație împotriva
Tratatului de la Rapallo, Fiume, 28 noiembrie 1920

Benito Mussolini
Milano, 20 decembrie 1920

Maşina care parchează pe via Lovanio este o Bianchi S3 Torpedo, modelul evoluat al celui utilizat de ofiţerii de stat-major din armata italiană în timpul Marelui Război pentru a observa manevrele militare. Un vehicul elegant, cu patru locuri, plus scaunele rabatabile, demn de un comandant, dar cochetând cu lumea maşinilor sport, după cum o dovedesc roţile cu spiţe tangente.
O conduce chiar el. De pe partea pasagerului ne aşteptăm să coboare o doamnă elegantă. Margherita Sarfatti nu ne dezamăgeşte. Este îmbrăcată cu o fustă largă în partea de jos şi strâmtă pe talie, care îi cade pe şolduri, în stil parizian, ţesută din jerseu, o stofă elastică şi lucioasă. Via Lovanio este o stradă la fel de elegantă, nu departe de Academia Brera şi de via Solferino, unde îşi are sediul marele ziar al burgheziei, Corriere della Sera.
Peste câteva zile aici se va muta şi redacţia Il Popolo d'Italia. Tipografia s-a mutat deja, presele rotative sunt în funcţiune. Un alt Milano în comparaţie cu aleile pişate din Bottonuto. În minusculul birou împuţit de pe via Paolo da Cannobio, maşina de scris a lui Mussolini este deja împachetată, împreună cu revolverele de butaforie şi drapelul Arditilor.
Astăzi, până şi directorul are un aspect neobişnuit de distins. Costum negru, melon, cămaşă cu guler apretat, cravată de mătase, batistă albă în buzunarul de la piept. Contrar obiceiurilor lui, a făcut apel la un bărbier. Era necesar să o facă pentru prima şedinţă fotografică. De cum coboară din maşină, femeia, care mai întâi l-a îmbrăcat şi apoi l-a adus aici, îl ia de braţ mulţumită.
Michele Bianchi, redactorul-şef, Manlio Morgagni, care acum se ocupă de vânzările de publicitate, şi fratele lui, Arnaldo, care a preluat rolul de administrator, sunt deja acolo, îl aşteaptă pe director. Inspecţia scurtă ajunge curând în camera în care se va afla biroul conducerii. Este de cel puţin trei ori mai mare decât încăperea minusculă de pe via Cannobio,

luminoasă, mobilată cu un birou de mahon, etajere, fişete, tablouri alese de Sarfatti, criticul de artă al ziarului, şi un fotoliu pentru lectură.
– Un fotoliu!? Ce caută un fotoliu în biroul meu!?
Mussolini înjură, face ochii mari şi îşi roteşte pupilele spre piesa aceea de mobilier obişnuită de parcă ar fi zărit un inamic implacabil.
– Un fotoliu pentru mine?! Luaţi-l de aici, sau îl arunc pe fereastră. Fotoliul şi papucii de casă îl duc pe om la ruină!
Margherita zâmbeşte. Decoratoarea nu dă nici un semn de tulburare; spectacolul dat pentru amantă a decurs bine.
Vizita continuă în camera alăturată, o încăpere mare întru totul goală, fără acoperiş şi fără cărămidă peste beton. Va fi folosită ca sală de arme. Directorul îşi va putea lua lecţiile obişnuite de scrimă fără să fie nevoit să petreacă prea mult timp departe de ziar. În straiele lui burgheze, cu melonul pe cap, în camera aceea goală şi nemobilată, Benito Mussolini ia postura de luptător cu sabia, pumnul în terţă, arma întinsă. Violenţa este tot mai mult la ordinea zilei.
Lucrurile au escaladat după masacrul din Bologna. A fost o progresie exponenţială în virtutea unui principiu univoc şi clar, de parcă ar fi fost condus de un instinct al speciei. Imediat după măcel, în timp ce trupurile morţilor şi ale răniţilor zăceau încă în piaţă, fasciştii erau deja încolonaţi şi străbăteau străzile oraşului cântându-şi imnurile. Ascensiunea lor începuse chiar în ziua următoare, mii de membri noi în doar câteva zile, iar fasciştii nu aveau nici cea mai mică intenţie să se dezarmeze. Arpinati declarase public: câtă vreme violenţele din mediul rural nu încetau, câtă vreme autorităţile statale nu reuşeau să redobândească controlul asupra situaţiei, gruparea fascistă din Bologna nu avea să depună armele.
Mussolini îi trimisese numaidecât de la Milano pe Cesare Rossi şi Celso Morisi, ca să coordoneze formarea de detaşamente. Formaţiunile paramilitare fasciste, visate îndelung şi zadarnic de Fondator din dorinţa de putere, încolţeau acum prin generare spontană din sângele vărsat în piazza Maggiore din Bologna. Rossi îi spusese că în 23 noiembrie, în timpul

procesiunii funerare pentru Giordani, fasciştii defilaseră în formaţie prin mulţimea care se împărţise în două, purtând stindardul municipalităţii. Socialiştii au lipsit. Nu avuseseră nici măcar curajul să declare grevă generală în semn de protest faţă de atacul fascist. Anihilare politică totală. Consiliul îşi dăduse demisia în aceeaşi zi; până seara, administrarea provizorie îi fusese încredinţată unui prefect, iar în ziua următoare fusese învestit comisarul prefectoral. Apoi a început vânătoarea de vrăjitoare roşii.
Pe data de 28, Arpinati, însoţit de un detaşament de fascişti, plecase spre Monte Paderno ca să-l avertizeze pe liderul ligii şi adusese înapoi drapelul roşu. Îl arseseră pe via Indipendenza. În 4 decembrie, la Teatrul Municipal, în timpul unei adunări a tuturor asociaţiilor antibolşevice, fasciştii fuseseră întâmpinaţi cu strigăte precum „Afară cu barbarii!“ În 7 decembrie jefuiseră Camera Muncii din Castel San Pietro, în 9 avusese loc un conflict în Monzuno, în 18 îi atacaseră şi-i bătuseră pe onorabilii socialişti Bentini şi Niccolai la ieşirea din tribunal, în 19 îi venise rândul onorabilului Misiano, dezertorul. Astfel s-a ajuns la ziua de astăzi, 20 decembrie, cu doar cinci zile înainte de Crăciun.
Chiar de dimineaţă, Arpinati, ales secretar al grupării fasciste din Bologna prin aclamare populară, îl anunţase printr-o telegramă că va pleca într-o misiune în Ferrara, în sprijinul unei demonstraţii a fasciştilor locali pentru a-l comemora pe avocatul Giordani la împlinirea unei luni de când fusese asasinat în Palatul d’Accursio. Cei din Ferrara ceruseră nu mai puţin de trei mii de insigne pentru reuşita demonstraţiei. Ba chiar se angajaseră să le plătească în avans.
De fapt, acţiunile detaşamentelor de fascişti fuseseră primite peste tot cu entuziasm şi aprobare. Succesul fusese total, impactul, răsturnător, vraja roşie fusese ruptă. Şi nu doar în Bologna. Violenţa triumfătoare înainta pe via Emilia cu viteza unei molime: în regiunea Rovigo, sprijinite de latifundiari, grupările fasciste se răspândeau de-a lungul axei Cavarzere – Cona – Correzzola – Bovolenta; în Adria detaşamentele alungaseră cooperativele de zilieri care ocupaseră întinsa moşie Oca; în Modena îi

atacaseră pe consilierii municipali, iar în Carpi, Camera Muncii; apoi, acţiunile se infiltraseră până în Reggio şi Mantova; la Bra, în zona Cuneo, fascişti conduşi de De Vecchi ciomăgiseră „gărzile roşii“ până în birourile primăriei. A fost un efect de tip avalanşă: de la autoapărare se trecea la contraofensivă; fascismul înflorea într-o manieră de neoprit în toate provinciile Italiei. În mediul rural se simţea în aer un iz de luptă.
Însuşi Mussolini o proclamase de pe paginile ziarului: în curând aveau să fie invincibili, se apropia momentul lor de glorie, de măreţie. Îmbărbătaţi-vă! Să transformăm teama în ură şi să ne năpustim asupra duşmanului. Să facem din vieţile noastre un berbec!
Socialiştii, în schimb, bieţii de ei, strigaseră „Mâinile sus!“
Filippo Turati se ridicase în Parlament cu barba lui de profet şi ţinuse un discurs nobil. Denunţase consimţirea tacită din partea autorităţilor, deplânsese măcelul involuntar al tovarăşilor lui socialişti, apărase instituţiile şi libertăţile constituţionale. Turati afirmase clar că nu avea de gând să aducă învinuiri, ci să ia măsuri pentru ziua de mâine. Trebuiau oprite excesele tuturor părţilor, înlăturând cauzele. Era timpul, conchisese el, ca toată lumea să se hotărască să îşi demobilizeze şi să-şi dezarmeze sufletele. Pentru a-şi pecetlui vorbele, inserase chiar şi un citat literar cult şi ironic.
Cei aflaţi în sala din Palatul Montecitorio ascultaseră într-o tăcere absolută, încărcată de emoţie. Presa iluminată aplaudase cu admiraţie: bătrânul guru socialist reuşise miracolul de a le reda deputaţilor din grupul lui conştiinţa socialistă, iar democraţilor, conştiinţa liberală.
Mussolini clătinase din cap amuzat când citise transcrierea discursului ţinut de Turati. Nu era nimic de făcut: oamenii aceia pur şi simplu nu înţelegeau brutalitatea. Un discurs foarte frumos, desigur, dar terenul violenţei nu era pentru socialişti. Da, desigur, ligile dominau mediul rural, Camerele Muncii din oraşe îi asupreau pe duşmanii de clasă cu amenzi, boicoturi şi extorsiuni, ba ţăranii socialişti chiar incendiaseră câteva hambare, mutilaseră nişte vaci, snopiseră în bătaie câţiva arendaşi, împuşcaseră câţiva poliţişti sau

latifundiari în autoapărare; mai mult, în cazuri rare merseseră până într-acolo încât hăcuiseră cu ferocitate cadavre sau violaseră fete care se întorceau de la liturghie; uciseseră în bătaie și niște fasciști, dar, în cele din urmă, toate acestea au fost mereu răbufniri ale unei furii ancestrale, spinarea biciuită care, pradă disperării, se îndreaptă și apucă biciul, arendașul care, după secole de nedreptate, într-o noapte cu lună plină și grappa, îi taie gâtul fermierului adormit care i-a siluit fiica, dă foc hambarului și apoi se spânzură. Violența socialistă era o realitate indubitabilă, dar în ea totul se rezuma la acest impuls. Liderii socialiști îndrugau despre organizarea revoluției printr-o armată de militanți înarmați, când, de fapt, nu exista nici o organizare. Îi cunoștea bine, de zeci de ani. În ceea ce privea violența, erau și aveau să rămână mereu străini.

Sala de arme goală se umple dintr-odată. Un mesager a ajuns în fugă de pe via Cannobio: în Ferrara s-a dezlănțuit iadul.
Mussolini se trezește din meditațiile asupra spadei-fantomă. Cere mai multe detalii. Mesagerul i le furnizează.
Au avut loc ciocniri violente la marginea unui miting convocat de primarul socialist din Ferrara. Din rândurile unei coloane de infirmieri care se îndrepta spre miting fluturând drapelul roșu s-au tras focuri de armă înspre contramanifestația condusă de circa cincizeci de fasciști bolognezi, în frunte cu Arpinati. Nu este clar cine a deschis focul, dar se pare că bolșevicii au tras și din bastioanele Castelului Estense, unde poliția a găsit grenade. Pe scurt, agresiunea „roșiilor“ împotriva cămășilor negre fusese pregătită dinainte. Se pare că cel puțin trei fasciști au fost uciși.
– Arpinati?
– Arpinati trăiește.
Mușchii cervicali se contractă, nervii se încordează, trupurile se rotesc pe călcâie. Vizita la noul sediu de pe via Lovanio s-a încheiat.

Mussolini urcă din nou în Torpedo; lângă el, în locul lui Sarfatti, se află acum Michele Bianchi. Îi așteaptă Lusignoli, prefectul de Milano, persoana lor de legătură cu prim-ministrul de la Roma. Vrea să primească asigurări în legătură cu comportamentul fasciștilor față de D'Annunzio. Mussolini i-a promis de mult că acolo, în Milano, nu vor ridica un deget, dar de câteva zile, în Il Popolo d'Italia, directorul l-a criticat dur pe Giolitti, care amenință că va evacua Fiume cu salve de tun. Prefectul Lusignoli vrea să fie asigurat, și așa va fi: Mussolini își va ține promisiunea făcută lui Giolitti; polemica jurnalistică este doar fum în ochii fasciștilor care-i sunt loiali lui D'Annunzio. După oprirea la prefectură, pleacă din nou cu Torpedo S3. Conduce cu viteză, cu accelerația la maximum. Trebuie să joci mereu la mai multe mese, să lupți pe mai multe fronturi, să fii într-o perpetuă mișcare. Acum trebuie să țină un discurs în salonul Clubului Automobilistic, unde se celebrează prima aniversare a „Asociației Naționale Legionare din Fiume și Dalmația". Vor fi prezente președinta Elisa Rizzoli și contesa Carla Visconti din Modrone Erba, sponsorul fanionului asociației. Și ele vor fi satisfăcute.

Pe data de 20 a acestei luni se va ţine aici, la Ferrara, într-un teatru, o mare adunare pentru comemorarea a treizeci de zile de la moartea avocatului Giulio Giordani din Bologna. Intenţia noastră este să folosim ocazia respectivă pentru a face o demonstraţie a tuturor forţelor noastre, din oraş şi din provincie. Avem nevoie imediat de două sau trei mii de insigne ca să le distribuim tuturor fasciştilor şi susţinătorilor noştri. Vă vom trimite apoi imediat bani pentru a acoperi costurile. Repetăm, insignele trebuie trimise cât mai repede posibil, întrucât ne sunt indispensabile ca să le arătăm tuturor, îndeosebi adversarilor, felul şi numărul forţelor de care dispune gruparea fascistă din Ferrara.

Scrisoare trimisă către Comitetul central al
grupării fasciste din Ferrara, 8 decembrie 1920

Italo Balbo
Ferrara, 22 decembrie 1920

La alegerile parlamentare din noiembrie 1919, Partidul Socialist a obținut patruzeci și trei de mii de voturi în provincia Ferrara: trei din patru alegători din Ferrara au votat pentru revoluție. În anul următor, la alegerile locale din noiembrie 1920, blocul partidelor antirevoluționare a obținut, în întreaga provincie, mai puțin de șapte mii de voturi. Cu toate acestea, doar o lună mai târziu, pe 22 decembrie, la funeraliile a trei fasciști uciși în confruntările cu socialiștii în fața Castelului Estense participă paisprezece mii de persoane. Raportul de forță este răsturnat, confirmarea puterilor trebuie revizuită zi de zi.
Deși ciocnirea a fost cauzată fără îndoială de agresiunea detașamentelor de fasciști venite din Bologna, conduse de Arpinati, grenadele găsite în Castelul Estense, aduse acolo de socialiști ca măsură de apărare, le-au permis agresorilor să arunce răspunderea asupra lor. O telegramă scrisă pe un ton alarmist a plecat de la Ferrara spre Giolitti, semnată de toate asociațiile burgheze de autoapărare civilă: „Și aici, din turnurile Castelului Estense, sediul administrației provinciale socialiste, prin cei care dețin funcții publice, sunt asasinați cetățeni, cu premeditare și perfidie. Solicităm ca ancheta parlamentară din Bologna să cuprindă și această provincie. Cu stimă."
Guvernul de la Roma a identificat în prefect țapul ispășitor și l-a demis numaidecât. O recompensă de douăzeci de mii de lire a fost oferită oricui ar fi putut oferi indicii privind „numele asasinilor". Sunt urmăriți cei responsabili de evenimentul pe care presa burgheză și fascistă îl prezintă drept un „masacru planificat la rece". Primarul socialist Temistocle Bogianckino, Zirardini și ceilalți lideri ai Camerei Muncii nu pot ieși pe stradă fără să fie insultați și amenințați. Frontul proletar se retrage: La scintilla, cotidianul socialist local, și-a suspendat publicarea. Morții lor sunt

ignoraţi. Ba, dimpotrivă, infirmierul Giovanni Mirella, militant socialist căzut în timpul confruntărilor, este atribuit Partidului Popular.
Fasciştii căzuţi sunt, în schimb, onoraţi drept „martiri“ pentru libertate. Se numesc Natalino Magnani, un membru de nouăsprezece ani înscris în gruparea fascistă din Bologna, Giorgio Pagnoni, zilier din Gaibana, şi Franco Gozzi, locotenent de bersalieri lăsat la vatră şi pionier al fascismului în provincie. În timpul ceremoniei funerare, oratorii le subliniază curajul. Este amintit că Gozzi a reuşit să întemeieze doar cinci cercuri fasciste în întreaga provincie Ferrara. În aceeaşi provincie, în decursul aceluiaşi an, 1920, au fost numărate în schimb 192 de hambare incendiate de „roşii“. Este preamărită îndrăzneala bărbaţilor care, deşi numărau doar câteva zeci, au înfruntat câteva mii. Sunt lăudaţi aceşti bărbaţi neştiuţi care „au spart primii gheaţa indiferenţei prietenilor şi aroganţa ca de fier a duşmanilor. Dar să nu facem ghirlande din regretul nostru. Morţii mărşăluiesc alături de cei vii.“
Ceremonia funerară se desfăşoară într-o atmosferă solemnă, memorabilă şi grandioasă, şi totuşi scopul ei nu este să îngroape morţii. Dimpotrivă, tot conţinutul ei – omilia, partea cu mea culpa, rugăciunea Tatăl nostru, mulţimea despărţită în două – este menit să-i lase neîngropaţi. Să nu se arunce pământ pe mormintele lor. Morţii nu se comemorează. Se răzbună.
După trecerea cortegiului funerar, fasciştii, circa o mie la număr, adunaţi în detaşamente şi încolonaţi, se întorc pe străzile din centrul oraşului cântându-şi imnurile. Toată burghezia, şi cea mică şi cea mare, le face loc să treacă, îi salută. Antreprenori, industriaşi, comercianţi, negustori, mici latifundiari, arendaşi, dijmaşi, funcţionari, liber-profesionişti, artizani. Centrul somnoros din Ferrara, părăsit de clasa muncitoare, se trezeşte. Capitala parazitară a vastului imperiu agricol iese din indolenţa ei mic-burgheză. Peste două zile va fi Crăciunul, dar anul acesta cappon magro[40] va avea alt gust.
Anonim printre miile de oameni, la funeraliile „martirilor“ fascişti participă şi un căpitan din trupele alpine. Este un tânăr de douăzeci şi patru de ani, înalt, slab, puternic, fiul unui respectabil profesor de şcoală elementară din

provincie. A urmat prestigiosul liceu Ariosto din Ferrara, dar a fost exmatriculat pentru performanţele slabe şi comportamentul urât. Încă de mic copil, pasiunea lui a fost mereu politica. Republican înflăcărat, adept al lui Mazzini şi Foscolo, la doar şaisprezece ani a fugit de acasă pentru a i se alătura nepotului lui Garibaldi, care organiza o expediţie în sprijinul libertăţii poporului albanez. Tatăl lui a fost nevoit să-şi trimită nişte prieteni după el, să-l aducă înapoi.
Apoi, când băiatul, devenit acum bărbat, a plecat în sfârşit la război, s-a distins. A condus un batalion de atac în ofensiva finală de pe Monte Grappa. După cucerirea tranşeei inamice, s-a salvat prefăcându-se a fi mort o zi întreagă. A primit două medalii de bronz şi una de argint. Lăsat la vatră în mai 1920, asemenea altor ofiţeri auxiliari, a fost trimis la Pinzano al Tagliamento, un orăşel din centrul regiunii Friuli, în rolul de comisar prefectoral. Acolo s-a îndrăgostit, o dragoste împărtăşită, de altfel, de Emanuela Florio, o fată de origine dalmată, fiica uneia dintre cele mai bogate familii din Friuli. Tatăl ei, contele Florio, se opune căsătoriei cu un sărăntoc. Dar curajosul căpitan din trupele alpine nu are de gând să cedeze. Se pregăteşte, aşadar, să se întoarcă la ea, pe malurile fluviului Tagliamento. În 22 decembrie se află la Ferrara doar în trecere; s-a întors în oraşul lui natal numai cât să petreacă sărbătorile de Crăciun. Participă la funeraliile din 22 decembrie aproape din întâmplare. Părul lung îi cade rebel peste frunte şi un barbişon negru îi acoperă bărbia. Se numeşte Italo Balbo.

[40] Salată de fructe de mare și legume, aranjată în formă de piramidă (n.tr.)

Durerea care ne-a lovit ne întăreşte muşchii şi credinţa. Iar morţii noştri nu vor rămâne lipsiţi de dreapta răzbunare. Uniţi acum şi întotdeauna, uniţi în sânge, în dureri şi în victorii: vom învinge!

A. Del Fante, fondatorul grupării fasciste din Ferrara,
scrisoare adresată grupării fasciste din Milano, 22 decembrie 1921

Benito Mussolini
Milano, 24 decembrie 1920

„Aici se pregătesc să comită delictul. Eşti pregătit să invadezi prefecturile şi să ataci secţiile de poliţie cu oamenii tăi?“
Apelul transmis de cei asediaţi prin scrisoarea care ajunge de la Fiume la Milano este dramatic. De două zile, Milano este învăluit în ceaţă. Sunt cele mai reci zile din an. Bruma se aşterne sub formă de fulgi pe acoperişurile automobilelor parcate de-a lungul trotuarelor. În ajunul Crăciunului, când Mussolini intră în sediul grupării fasciste, scrisoarea de la D'Annunzio se află în buzunarul interior al jachetei lui.
Misiva disperată a lui D'Annunzio i-a fost înmânată personal în dimineaţa aceea, de căpitanul Balisti. Ofiţerul de comandă din Fiume a călătorit toată noaptea. Ştiind că în orice moment urmau să se taie liniile de comunicaţie cu Italia, în seara de 23 decembrie, Comandantul a trimis câţiva oameni de încredere la susţinătorii lui cu ultima navă cu aburi care a plecat din oraş. Din clipă în clipă, Giolitti avea să ordone un atac rapid. Scrisă de mână chiar de D'Annunzio, scrisoarea disperată le cere fasciştilor să îşi ţină promisiunea de a se revolta în cazul unui atac „fratricid“. După ce a citit-o în privat, Mussolini s-a răstit la emisarul lui D'Annunzio:
– Poetul tău este un om măreţ. Dar e nebun. Poliţia ne dă deja târcoale. Ne vor aresta din clipă în clipă.
Situaţia din Fiume se află pe muchie de prăpastie, rezultatul întrunirii de la Milano pare incert, soţiile şi copiii liderilor fascişti îi aşteaptă acasă pentru cina de ajun.
În regiunea superioară a Mării Adriatice se scurg zile cu ultimatumuri şi amânări continue. Încă de la începutul lunii decembrie, generalul Caviglia, în fruntea contingentului trimis de la Roma pentru implementarea Tratatului de la Rapallo, i-a ordonat lui D'Annunzio să elibereze localităţile Veglia şi Arbe, ocupate fără a se ţine seama de tratat. În 20 decembrie, D'Annunzio

primeşte un nou ultimatum de la Caviglia. I-a acordat patruzeci şi opt de ore pentru a-şi retrage legionarii în limitele Statului Fiume, aşa cum a fost acesta recunoscut în tratat. În acelaşi timp, a ordonat blocada teritoriului pe uscat şi pe mare.
D'Annunzio a răspuns ultimatumului cu proclamaţii. A emis trei în decurs de patruzeci şi opt de ore. În prima, din 23 decembrie, a făcut apel la marinarii din Italia care-şi atacă „fraţii eroici" italieni din Fiume: „Patria are încredere astăzi că fiecare dintre voi îşi va face datoria şi nu va îndeplini ordinele".
În a doua, mai scurtă, s-a dedat melancoliei. Fiume a fost trădat. Astăzi toată lumea are o singură datorie: să reziste. Şi, dacă este nevoie, să moară. În a treia proclamaţie, adresată din nou „fraţilor care îşi asediază fraţii", poetul a jucat cartea disperată a mamelor. Dacă soldaţii din Caviglia aveau să verse sângele conaţionalilor lor trimişi să apere caracterul italian al oraşului Fiume, mamele lor, i-a asigurat clarvăzătorul orb privind cu atenţie în bila de cristal a şantajului emoţional, aveau să-i renege. „Nu te-am născut eu, fiul meu."
Şi Mussolini, la Milano, a scris mult în ultimele zile. L-a invitat în mai multe articole pe Giolitti să recunoască oficial guvernul Regenţei dannunziene, a protestat cu vehemenţă faţă de blocada impusă asupra oraşului şi, mai presus de toate, şi-a exprimat revolta faţă de zvonurile despre o acţiune militară iminentă împotriva legionarilor. Directorul ziarului Il Popolo d'Italia a urlat din paginile ziarului că a le ordona soldaţilor italieni să atace legionari italieni ar fi o greşeală de neşters, a numit blocada o „constrângere barbară", a ameninţat că vor exista consecinţe îngrozitoare. Cu toate acestea, a spus mereu, încrezător, că nu avea să se lase cu vărsare de sânge.
Mussolini şi-a reiterat această certitudine şi astăzi, într-un articol deja trimis la tipar, care va fi publicat mâine, în ediţia de Crăciun. În acelaşi timp, jucând la două mese, ca de obicei, fondatorul Fasciilor de luptă n-a contenit să-l liniştească pe Giolitti. În discuţiile purtate cu prefectul Lusignoli a spus clar că nu este de acord cu conduita deplorabilă a poetului. Prefectul l-a asigurat

la rândul lui pe liderul guvernului: „Este o tactică, ceea ce face Mussolini este doar o tactică“.
Grupările fasciste nu se vor clinti. Calea este liberă.
Şedinţa secretă a Comitetului central din 24 decembrie se desfăşoară fără probleme. Circulă expresii de bun-simţ, se repetă formule consolidate precum „realism sănătos“, „simţ al statului“, „sfaturi mai moderate“. Având în vedere climatul împăciuitor, Mussolini le mărturiseşte colaboratorilor lui că problema oraşului Fiume este de o importanţă secundară. Fascismul nu trebuie să se arate intransigent în politica externă. Viitorul lui se află în altă parte. În politica internă.
Se opun într-o oarecare măsură doar fasciştii din Trieste. Dar în Milano este Ajunul Crăciunului, pe străzi ceaţa se îndeseşte în suprafeţe cristaline ce acoperă cu o manta opacă turlele domului şi cei mai mulţi milanezi îl consideră acum pe Comandant un megaloman nebun. Supa de clapon fierbe deja pe foc. Ultima scrisoare disperată din partea lui D'Annunzio rămâne în buzunarul interior al jachetei lui Mussolini.
La ora 17.00, când trupele italiene regulate lansează atacul la Fiume, şedinţa secretă a Comitetului central al Fasciilor de luptă s-a încheiat deja, iar membrii se grăbesc spre casă, pentru a sărbători împreună cu familiile Sfânta Naştere a Domnului nostru Iisus Hristos.

Am discutat cu Mussolini, care nu este deloc de acord cu comportamentul lui D'Annunzio. Când l-am întrebat de ce în ziarul lui sprijină recunoaşterea Regenței din Fiume, mi-a răspuns că recunoaşterea cu pricina, chiar şi excluzând anexarea, ar pune capăt disputei curente. Cu toate acestea, nu poate sprijini o opinie contrară deoarece ai lui l-ar considera un trădător.

Telegramă de la Alfredo Lusignoli, prefectul de Milano,
către Giovanni Giolitti, 20 decembrie 1920

Avansați imediat de-a lungul liniei, înfrângând pe oricine încearcă să-i împiedice pe soldații noştri să se supună ordinelor. Intrați în Fiume cât mai rapid posibil. O cer mântuirea şi onoarea patriei. Acțiunea va continua până la ocuparea oraşului.

Ordinul guvernului italian către generalul Enrico Caviglia,
24 decembrie 1920

Gabriele D'Annunzio
Fiume, Crăciunul, 1920

Comandantul nu mai este el însuşi. De când a început atacul, priveşte fix spre un punct din zare, parcă fermecat de un miraj african. În 24 decembrie, în jurul orei 18.00, când vestea despre ofensivă ajunge în sala de comandă, maiorului Vagliasindi, inspector al legionarilor, îi ia o oră să obţină de la D'Annunzio ordinul de a trage în atacatori. Între timp, primele garnizoane de legionari care au avansat în apropiere de Cantrida au fost deja înconjurate şi capturate de soldaţii armatei regale italiene.
De săptămâni întregi D'Annunzio se declară pregătit să moară pentru cauză. Au mai rămas cinci mii de legionari care să apere oraşul, şi moartea, nu speranţa, i se înfăţişează drept ultima zeiţă. Însă acum, că moartea invocată de atâtea ori se apropie cu adevărat, adusă de formaţiuni puternice de trupe alpine şi de carabinieri care atacă diverse sectoare ale frontului de la Val Scurigna până la mare, Comandantul pare mai degrabă uluit decât reticent. Aşadar, sfârşitul va fi adus de această coloană de bărbaţi cu o pană neagră caraghioasă vârâtă sub banda roşie a pălăriei de fetru?
Atacul, lansat în ciuda faptului că legionarii, cărora li se poruncise să nu se angajeze în luptă, se retrăseseră pe ultima linie de rezistenţă din jurul oraşului, a fost fulgerător. Pancartele patetice care făceau apel la frăţia dintre italieni – „Fraţilor, dacă vreţi să evitaţi o mare tragedie, nu depăşiţi această limită" – au fost ignorate. Cu toate acestea, după ce primesc în sfârşit de la D'Annunzio ordinul să deschidă focul, legionarii reuşesc să consolideze punctele de ruptură din linia defensivă şi chiar să contraatace. Efectul acţiunii prin surprindere este neutralizat. Înainte de căderea nopţii, linia de rezistenţă este reconstruită.
La reluarea operaţiunilor, în ziua de Crăciun, generalul Ferrario, comandantul corpului de armată, ordonă folosirea masivă a întregii artilerii. Totuşi, sperând ca dannunzienii să se căiască, generalul Caviglia, aflat în

fruntea întregului dispozitiv de atac, impune în schimb un armistiţiu până în zorii zilei de 26. În hiatul de douăzeci şi patru de ore dintre viaţă şi moarte, poetul îşi regăseşte însă inspiraţia. Îi dă aghiotantului său o proclamaţie care să fie trimisă către Trieste şi Veneţia: „Delictul a fost comis. Pământul Fiumelui este îmbibat de sânge fratern… Noaptea ne transportăm răniţii şi morţii pe tărgi. Rezistăm cu disperare, unu contra zece, unu contra douăzeci. Nu va trece nimeni, decât peste cadavrele noastre… Iar Italia, dezonorată pentru totdeauna în ochii lumii, nu va striga ea oare? Nu va ridica o mână?“
Italia se află la masă, ia prânzul de Crăciun, şi strigă doar când închină paharul ca de obicei. Doar în Trieste are loc o răscoală în sprijinul celor din Fiume. Este înăbuşită repede, printre altele, ca urmare a participării scăzute a oamenilor.
La ora 06.50 în ziua de 26 decembrie, trupele regulate reiau atacul. Acţiunea, sprijinită cu foc de artilerie, se concentrează pe sectorul central. Eşuează din nou. Legionarii cedează puţin, dar menţin linia, apoi contraatacă, reuşind să captureze un tun şi să ia prizonieri. La prânz devine limpede că pentru a pătrunde în oraş va fi nevoie de un masacru.
La miezul zilei, generalul Caviglia îi ordonă amiralului Simonetti, aflat la comanda cuirasatului Andrea Doria din rada portului Fiume, să deschidă focul împotriva obiectivelor militare ale oraşului.
După elaborarea proclamaţiei, D’Annunzio pare din nou absent, apatic, distant, distras de misterioasa lui vacanţă mintală. Singur în sala de comandă, iese pe balconul de unde mai bine de un an s-a adresat lumii şi se pierde privind spre orizont. Tunarul de pe Andrea Doria, care se află la doar opt sute de metri de ţărm, îl vede clar prin telescopul cătării. Poetul intră şi închide uşa de sticlă a balconului. Câteva clipe mai târziu, două proiectile de 152 mm se izbesc de faţada palatului şi explodează. Unul dintre ele loveşte în plin arhitrava ferestrei de la birou. D’Annunzio se hurducă în fotoliu, apoi se apleacă înainte; din cauza exploziei se loveşte violent cu capul de masa de lucru, ploaia de moloz din tavan îl răneşte uşor pe ceafă. Trei ofiţeri se reped în birou şi-l târăsc afară din încăpere. Pe podeaua holului de la intrare, un

mitralior se zvârcolește cu o gaură în spate, săpată de un șrapnel. Salvatorii consideră că este inutil să-și piardă vremea cu muribundul.
Lovitura de tun pune capăt oricărei iluzii, în ambele tabere. D'Annunzio se trezește. Șocul îl catapultează din letargia-i depresivă într-o furie răzbunătoare. Dă ordin ca, drept represalii împotriva Italiei nevrednice, să fie torpilată nava de luptă Dante Alighieri blocată în portul Fiume. Ordinul nu este executat.
Între timp, s-a dus vestea că poetul ar fi mort. Însă el este viu și, ajuns în punctul acesta, intenționează să rămână în viață. În furia lui, pune din nou mâna pe stilou. Creionează a doua proclamație de la începerea atacului. „O, lași ai Italiei, sunt încă în viață și implacabil." Profetul mustră cu asprime un popor incapabil să apere dreptatea sau să se simtă rușinat. El, care și-a oferit viața de sute de ori, cu zâmbetul pe buze, acum nu mai este dispus să o facă. Declară deschis că a fost pregătit să se sacrifice până cu o zi în urmă, dar că acum nu mai este.
S-ar zice că, pentru prima și ultima dată în lunga și flamboianta lui existență, Gabriele D'Annunzio este atins de simțul ridicolului: aveți răbdare; chiar și cu toată bunăvoința, cum să te sacrifici pentru un popor care nu se poate desprinde preț de o clipă de cheful de Crăciun, nici măcar în timp ce guvernul își asasinează cu o hotărâre nemiloasă eroii?! Nici o moarte eroică nu are sens pentru italieni, mereu gata să scoată cuțitul ca să se măcelărească în încăierări prin taverne, dar incapabili să miște un deget pentru Italia, această abstracție geografică și politică cu care nici măcar nu poți să pălăvrăgești, să râzi, să bei ceva, acest cuvânt gol pe care nu-l poți invita la cină.
În următoarele patruzeci și opt de ore centrul orașului e bombardat continuu, chiar dacă mai ușor. În rândul populației civile se numără un mort și câțiva răniți. În dimineața zilei de 28 decembrie, generalul Ferrario refuză să negocieze condițiile de predare a legionarilor și amenință că va intensifica bombardamentul. Reprezentanții cetățenilor îl imploră pe D'Annunzio să se predea. Comandantul își deleagă puterile:

– Astăzi sunt ca în noaptea aceea din Ronchi, liderul legiunilor. Îmi păstrez doar curajul… Nu pot impune oraşului eroic ruina şi moartea absolută… Predau magistratului-şef şi poporului din Fiume puterile care mi-au fost conferite în 12 septembrie.
În timpul săptămânii de lupte, poetul războinic nu a ieşit mai deloc din birou, nu li s-a alăturat legionarilor în linia de foc. O umbră pe perete.
În 31 decembrie, la ora 16.30, la Abbazia este semnat un acord pentru demobilizarea totală a legionarilor din oraş. În următoarele ore, pe măsură ce se apropie miezul nopţii, Gabriele D'Annunzio vede viitorul. În curând, anul acesta de durere şi de groază se va încheia. În curând va începe noul an. Este deja al nostru. Ne aparţine.
Îşi închipuie un cap de mort încoronat cu lauri. Craniul ţine un pumnal între dinţii rânjiţi şi din orbitele-i adânci priveşte fix spre necunoscut.
În noaptea aceasta, morţii şi viii arată la fel şi fac acelaşi gest.
Pentru cine e necunoscutul?
Pentru noi!

Benito Mussolini
Milano, 31 decembrie 1920

Crăciunul ar trebui abolit. Toate acele zile libere, toate acele ore petrecute la masă, toată mâncarea, copiii care se smiorcăie, soţiile care pălăvrăgesc, burţile care se umflă… În ritmul acesta, un bărbat îşi pierde vigoarea, se lasă ca un batog uscat. Un bărbat îmbătrâneşte un an întreg la fiecare zece zile pe care le petrece cu familia în timpul sărbătorilor de Crăciun. Dacă ar ţine de el, le-ar suprima fără ezitare.
Pentru prânzul de Crăciun, familia Mussolini a stat la masă mai bine de trei ore. Au fost zece la număr şi au înghiţit o tavă de paste la cuptor care ar fi putut hrăni un regiment întreg. Rachele, pe lângă panetonele pe care-l cumpărase el de la Cova, a vrut să-şi încerce mâna la un tort pudrat „artistic“ cu zahăr pudră folosind un disc de carton decupat, aşa cum se sugera într-o revistă pentru femei. După aceea a trebuit să asculte cântecelul de Crăciun al micuţei Edda şi rugăciunea recitată de fratele ei, Arnaldo, prin care îi mulţumea Domnului nostru Iisus Hristos.
Însă după-amiaza de Sfântul Silvestru din 31 decembrie 1920 Benito Mussolini o petrece în pace, în casa lui Ceccato, tânăra lui amantă, în apropiere de dom. După naşterea fiului lui nelegitim, la sfârşitul lui octombrie, i-a luat un mic apartament pe via Pietro Verri, numărul 1, pentru care a plătit deja în avans chiria pe şase luni, adică 1 200 de lire. Fata locuieşte acolo împreună cu mama ei şi cu micuţul Glauco. Aşa l-au botezat, după eroul homeric care, împreună cu Sarpedon, atacă zidul ridicat de ahei pentru a-şi apăra navele.
Glauco are ochii şi părul închis la culoare, ca tatăl lui, chiar dacă numele lui sugerează o culoare „deschisă“ şi chiar dacă în registrul de la evidenţa populaţiei este menţionată doar mama: „Glauco Ceccato, tată necunoscut“. În orice caz, Bianca debordează de fericire când Benito o vizitează: îi dă jos pantofii, îl aşază comod în fotoliu, nu-l întreabă absolut nimic.

În plus, în după-amiaza aceasta a adus dulciuri şi vin spumant ca să ciocnească în cinstea noului an. Ea îl măgulește, rugându-l să cânte puțin la vioară. Spune că nimic nu reușește să-l calmeze pe micul Glauco ca sunetul viorii la care cântă tatăl lui. Iar el cântă bucuros. A trecut vremea când se putea împărți între casă şi bordel, între soție şi curve. Anul viitor va împlini treizeci şi opt de ani: începe să fie prea bătrân pentru astfel de lucruri. Pe de altă parte, până şi un tată serios are dreptul, ba poate chiar datoria, să nu renunțe la plăcerile vieții.
Apoi, merită şi el puțină odihnă: ultimele zile au fost dificile, ca întotdeauna. În 27 decembrie, Comisia executivă a Fasciilor de luptă a insistat să emită un comunicat în care să condamne cu vehemență acțiunea militară întreprinsă de guvern contra orașului Fiume. Moțiunea a fost aprobată în unanimitate, el fiind singurul care a votat împotrivă. Însă în ziua următoare, pentru cititorii ziarului, a publicat un articol înflăcărat în apărarea lui D'Annunzio. L-a intitulat „Delictul!", cu semnul exclamării. În orice caz, Fiume e de domeniul trecutului. Italienii şi-au întors privirea ca să nu vadă. Iar D'Annunzio, la o adică, nu-şi putea continua interpretarea în fața unui teatru gol.
Teatrul grupărilor fasciste, în schimb, se umple acum cu o viteză surprinzătoare. Pentru prima oară, Umberto Pasella nu mai este forțat să mintă în ce privește membrii înscrişi. După evenimentele sângeroase din Bologna şi Ferrara, de la 1 065 de carnete vândute în perioada octombrie-noiembrie s-a sărit la 10 860 vândute în decembrie. În clipa de față, în toată Italia sunt 88 de filiale la 20 000 de membri. Doar în Bologna au ajuns deja la 2 500 de membri, în timp ce la începutul lunii noiembrie erau doar câteva zeci. În plus, mai multe grupuri sindicale părăsesc Camera Muncii socialistă. În decursul câtorva săptămâni, funcționari municipali şi provinciali, ofițeri vamali, profesori titulari şi apoi polițişti locali, învățători şi angajați ai organizațiilor de caritate şi-au rupt cu toții carnetele de membri ai Confederației Generale a Muncii şi le-au înlocuit cu cele fasciste. Ori de câte ori un detașament fascist arde în piață un drapel roşu, sute de mic-burghezi

se aliniază în faţa sediilor fasciste. Este un efect de avalanşă: fascismul se răspândeşte cu viteza unei molime. Sunt oameni noi, oameni necunoscuţi, oameni cu care cu un an în urmă nici măcar n-ar fi ieşit la cafea, o mulţime de funcţionari şi negustori care până înainte de război erau indiferenţi faţă de politică, nu erau nici de dreapta, nici de stânga şi nici măcar de centru, nici roşii, nici negri, oameni care se perindă dintotdeauna şi pentru totdeauna în zona gri. Dar acum nu mai privesc pur şi simplu. Eh, da… spectatorii se schimbă.

Uneori, aşa cum s-a întâmplat în Ferrara, este de ajuns o recoltă proastă pentru a răspândi panica. Ce lucru minunat este panica, această moaşă a istoriei! Cesare Rossi repetă întruna că s-ar putea ca acesta să fie trocul lor miraculos: ură în schimbul fricii. Noii fascişti sunt toţi oameni care până ieri tremurau de teama revoluţiei socialiste, oameni care trăiau în frică, mâncau frică, beau frică şi se duceau la culcare cu frică. Oameni care scânceau în somn ca nişte ţânci şi care, atunci când soţiile îi întrebau: „Ce se petrece, dragule?“, răspundeau: „Nimic, nu-i nimic, dormi“. Acum, la bursa de valori a cerşetorilor, schimbă metalul greu al angoasei cu valuta forte a urii de moarte.

Mic-burghezi plini de ură: din ei va fi formată armata lor. Clasele de mijloc retrogradate din pricina speculaţiilor de război ale marelui capital, ofiţeraşii care nu se resemnează cu pierderea comenzii pentru a se întoarce la mediocritatea vieţii cotidiene, micii funcţionari care, mai mult decât orice altceva, se simt insultaţi de pantofii noi ai fiicei fermierului, dijmaşii care după Caporetto au cumpărat o bucată de pământ şi acum sunt gata să ucidă ca s-o păstreze, toţi oameni buni cuprinşi de panică, de anxietate. Toţi zdruncinaţi până în adâncul fiinţei de dorinţa incontrolabilă de a se supune unui om puternic şi, în acelaşi timp, de a-i stăpâni pe cei lipsiţi de apărare. Sunt gata să sărute pantofii oricărui nou stăpân, câtă vreme primesc şi ei un inferior pe care să-l calce în picioare.

Micuţul Glauco doarme, sunetul viorii l-a liniştit. Via Pietro Verri este aproape pustie; doar un vehicul care o străbate îndreptându-se spre

Montenapoleone. Liniştea de dinaintea furtunii: peste câteva ore, pe terasele caselor cu balcoane vor fi aprinse focuri de artificii, se va dezlănţui petrecerea, va începe un an nou-nouţ.
Fondatorul îşi priveşte reflexia în sticla ferestrelor vechi, uşor arcuite, şi nu se recunoaşte. Răspândirea mişcării pe care a fondat-o cu nici doi ani în urmă îi revine în minte înveşmântată în măreţia gândului altcuiva, a unei vieţi străine.
Dar cine sunt cu adevărat aceşti oameni? Pe unde s-au pitit până mai ieri? Nu se poate să fi dat el naştere acestor mulţimi de trândavi care dintr-odată pun mâna pe bastoane. Şi nici războiul. Dacă e să fim sinceri, nici măcar războiul nu poate fi tatăl tuturor lucrurilor. Virusul care se răspândeşte pe via Emilia, infectând mii de factori poştali pregătiţi să incendieze Camerele Muncii, trebuie să fi fost preincubat pe timp de pace. Nu se poate altfel. Nu au renăscut în război, ci războiul doar i-a făcut să se redescopere, să devină ceea ce erau deja. Poate că fascismul nu este gazda acestui virus care se răspândeşte, ci oaspetele lui.
Evenimentele trebuie precipitate. Atâta tot. Poate că anul nou îl cheamă să arbitreze meciul. În ritmul acesta, nu comuniştii vor aduce revoluţia, ci proprietarii de două camere şi o bucătărie din blocurile de apartamente de la periferie.

1921

Nicola Bombacci
Livorno, 16–17 ianuarie 1921
Giacomo Matteotti
Ferrara, 18–22 ianuarie 1921

În Livorno, o destinaţie turistică renumită pentru centrele balneare şi termale foarte apreciate, la ora 14.00 în ziua de 5 ianuarie 1921, preşedintele interimar Giovanni Bacci a deschis al XVII-lea congres al Partidului Socialist Italian cu o aducere aminte emoţionantă a insurecţiei spartachiste din 1919. Imediat după el, secretarul Francesco Frola a citit traducerea în italiană a salutului trimis delegaţilor de Comitetul executiv al Internaţionalei Comuniste: un atac foarte dur din partea Moscovei la adresa tovarăşilor reformişti şi a celor care insistă să nu-i expulzeze din partid. Chiar în momentul acela, imediat după prânz, a început tragedia proletariatului italian.

Nicola Bombacci a ascultat acele cuvinte inaugurale, dar deja definitive, din lojile din partea stângă a Teatrului Goldoni, unde sunt grupaţi delegaţii celor cincizeci şi opt de mii de alegători ai facţiunii comuniste. Modul în care sunt aşezaţi participanţii la congres reflectă în mod plastic separarea dintre facţiunile rivale: comuniştii în lojile din stânga, stalul ocupat de „centriştii“ cu o sută de mii de mandate, în lojile din dreapta reformiştii, care contribuie cu cincisprezece mii de voturi. Şedinţa abia ce a început, şi totuşi în teatru există senzaţia apăsătoare că jocurile s-au încheiat deja.

La congresul precedent din luna iulie, Internaţionala Comunistă a ales, enunţând 21 de teze peremptorii ca nişte cuie bătute în sicriul unităţii proletare: pentru a putea rămâne în Internaţională, italienii trebuie să schimbe numele partidului şi să-i repudieze drept contrarevoluţionari pe toţi tovarăşii de luptă care cred în socialism, dar nu şi în revoluţie. Problema este că în Italia, după ce ocuparea fabricilor a eşuat, doar Bombacci şi ai lui mai cred în revoluţie. Nu mai cred în ea nici măcar „maximaliştii“

secretarului Serrati, cu o majoritate clară, deşi încă o predică în vorbe. Nu mai cred în ea, deşi în ţară socialismul italian încă se răspândeşte cu rapiditate. La alegerile din noiembrie, partidul a obţinut un succes răsunător, obţinând majoritatea în 2 162 de municipalităţi, numărând acum 156 de parlamentari, 216 000 de membri împărţiţi în 4 300 de filiale, numărul lor triplându-se în doi ani, iar Avanti! depăşeşte un tiraj de trei sute de mii de exemplare zilnic. În ţară, proletariatul italian este încă pregătit pentru un efort eroic, dar aici, în Teatrul Goldoni din Livorno, discordia îşi arată colţii, aici este un război al bandelor.
În dimineaţa zilei de 16 a vorbit Christo Kabakciev, delegat al Internaţionalei. Comunistul bulgar şi-a aranjat papionul şi ochelarii rotunzi de miop, apoi a rostit cu voce răsunătoare: „Nu mai este timp de pierdut, situaţia este revoluţionară, aşadar, oricine o împiedică însoţindu-se cu reformiştii căldicei este un trădător“. Cominternul de la Moscova îi va expulza deci pe cei care vor vota moţiunea unitară a maximaliştilor. Bombacci şi comuniştii l-au aplaudat, în timp ce din toate celelalte sectoare ale teatrului au răbufnit ţipete sarcastice:
– Excomunicare la greu! Trăiască Papa! Trăiască Papachieff! Nu suntem slujitori, nu vrem nunţii!
Pe scurt, un circ ecvestru. Cu trei piste.
Pe tot parcursul zilei de 17, controversa a continuat într-un climat turbulent între reformişti şi revoluţionari, unitarieni şi secesionişti, intransigenţi de dreapta şi de stânga, politicieni şi sindicalişti, apoi, spre seară, a luat cuvântul Vincenzo Vacirca, un sindicalist sicilian care la vârsta de şaisprezece ani a organizat liga ţărănească din Ragusa şi care a scăpat deja de mai multe ori din atacuri, atât în Italia, cât şi în Statele Unite ale Americii. Vacirca pledează cu înflăcărare pentru cauza zilierilor din sud, cu care toată lumea este de acord; apoi însă, pe când adunarea începe deja să fie distrasă de mirajul cinei, în numele libertăţii de gândire şi al unităţii de acţiune, atacă directivele primite de la Moscova. Pentru inamicul latifundiului sicilian, comunismul şi socialismul sunt acelaşi lucru. Vina pentru reacţiunea care

străbate mişcarea muncitorească şi ţărănească le aparţine mai degrabă melițelor care predică în zadar violența, evocând astfel represiunea burgheză, vina le aparţine „revoluționarilor cu bricege“.
Un suflu de realitate a pătruns pe neașteptate în închisoarea formulelor ideologice. În Teatrul Goldoni se face dintr-odată liniște. Expresia lui Vacirca este vagă, dar referința este clară, directă, batjocura este personală: într-un interviu publicat în luna octombrie a anului precedent, Nicola Bombacci, „Hristosul muncitorilor“, ca om blând şi sincer ce este, a declarat pe tema violenței că „nu știe nici măcar cum să folosească un briceag“.
Pentru ca luarea în derâdere a lui Bombacci să fie şi mai usturătoare, Vacirca, după ce a scos un cuţit mic din buzunarul hainei, cu un aer sfidător şi batjocoritor, scoate încet lama din mâner. Preţ de o clipă, diviziunile sunt recompuse: toți din sală se întorc spre lojile din stânga unde se află, în spatele bărbii lungi castanii, „Lenin din Romagna“.
Nicola Bombacci, parcă stârnit de puternicul curent de ruşine care curge prin sală, s-a ridicat în picioare. Tremură de furie, dar nu știe ce să facă.
– Ia asta, arată-i de ce eşti în stare, îi şoptește din spate la ureche Umberto Terracini, lider comunist care susține tezele de la Moscova. Mai jos, pe nevăzute, îi întinde un revolver.
Nicola Bombacci nu a ţinut niciodată o armă în mână. O apucă, se apleacă peste balcon şi o îndreaptă spre Vacirca, care rămâne paralizat pe scena pentru oratori, cu brațul încă întins în gestul lui batjocoritor, acuzator.
– Ăsta nu-i briceag, ai să vezi!
Țipătul lui sugrumat şi isteric din pricina ofensei îndurate răsună în toată sala. În jurul scenei, delegații se aruncă pe sub scaune. Însă mâna dolofană, rozalie şi delicată care ține arma se clatină sub greutatea armei mari cu tambur.
Revolverul fluturat mai înainte este pus deoparte. Bombacci se prăbuşește în penumbra lojii. Tragedia se încheie într-o farsă.

Ura dintre facţiuni, sclavia faţă de formule, orbirea ideologică, turuitul despre probleme formale, de pură logică, roata eternă a rivalităţilor personale, surzenia la zgomotul lumii, la promisiunile zorilor.
Toate acestea sunt măcinate de roţile trenului care zdrăngănesc de-a lungul Câmpiei Padului, în drum spre gura de vărsare a fluviului, spre mare. Destinaţia este aproape, fluierul aburului le aspiră împreună cu secole de gândire, de critică, de discuţie, de sacrificiu, de bătălie; împreună cu luptele milenare ale muncitorilor exploataţi din toate rasele, epocile, limbile, latitudinile, religiile, de toate culorile; împreună cu speranţele tovarăşilor necunoscuţi, ale unei umanităţi fraterne şi străine, într-o construcţie definitivă a istoriei. Mâinile feminine ale lui Nicola Bombacci, care au cedat sub greutatea insuportabilă a unui revolver îndreptat către tovarăşii lui, îi pulsează în tâmple ca două linii febrile.
Giacomo Matteotti a trebuit să părăsească în grabă congresul, să plece din Livorno pe când era încă noapte, cu trenul regional spre Florenţa. Apoi a urcat în acceleratul Florenţa–Bologna şi după aceea într-un alt tren regional spre Ferrara. N-a mai apucat să ia cuvântul la eveniment, deoarece a trebuit să dea fuga spre capitala districtului în care a fost ales ca să preia conducerea Camerei Muncii. În urma incidentelor din 20 decembrie, secretarul lui a fost arestat împreună cu primarul. La Livorno, în sala înnebunită a Teatrului Goldoni, timp de două zile, Matteotti a ascultat zeci de intervenţii ale unor bărbaţi vehemenţi care au venit din toată Italia şi jumătate din Europa pentru a dezbate ore întregi problema unităţii socialiştilor, dogmele ortodoxiei marxiste şi tezele de la Moscova. Nici un cuvânt despre fascişti şi despre faptele săvârşite de detaşamentele lor în Emilia şi Romagna!
Trenul intră în gară la ora 12.00 fix. O mică delegaţie de tovarăşi îl întâmpină pe onorabilul Matteotti şi îl conduce spre corso della Giovecca, în biroul avocatului Baraldi, pentru o primă întâlnire de planificare.
Nici o oră mai târziu se aud primele zgomote de tulburări pe stradă. În decurs de câteva minute vestea s-a răspândit şi s-au strâns deja mii de

manifestanţi, cărora li se alătură elevii care ies din şcoli. O mulţime de fascişti care flutură bastoane îl aşteaptă pe deputatul socialist ajuns de la Livorno.
Matteotti refuză să folosească o maşină şi se îndreaptă pe jos spre Camera Muncii, înconjurat de o patrulă de poliţişti care îl protejează ca să nu fie linşat de mulţime. Traseul se desfăşoară ca un drum al crucii la scară mai mică. Este scuipat, se aruncă cu legume în el, primeşte lovituri peste ceafă şi urechi. Carabinierii care au sosit ca întăriri strâng rândurile, încercuiesc victima, îi alungă pe manifestanţi, care se împrăştie, apoi se regrupează. O lovitură de baston trece de cordon şi îl nimereşte pe Matteotti în tâmplă. El le răspunde atacatorilor urlând de mai multe ori:
– Ticăloşilor! Ticăloşilor!
Şi acesta este doar începutul. În ziua următoare, brutarul socialist Ettore Borghetti este asasinat cu un foc de revolver în timp ce iese de la o întâlnire din Camera Muncii. În Ferrara, oraşul guvernat de o majoritate covârşitoare de socialişti, Giacomo Matteotti nu poate scoate nasul în stradă fără escortă. În dimineaţa zilei de 22 ianuarie îi cere stăruitor prefectului Pugliese să nu mai fie supravegheat de poliţişti. Susţine că va fi îndeajuns de protejat de tovarăşii lui înarmaţi cu bastoane. Tocmai a citit ştirea în ziarele de dimineaţă: la Livorno maximaliştii au refuzat să-i expulzeze pe reformişti, drept care comuniştii s-au scindat de maximalişti.
Cu o zi înainte, în timp ce Giacomo Matteotti era vânat de fascişti pe străzile din Ferrara, în Teatrul Manzoni din Livorno, liderul comunist Amadeo Bordiga urca la tribuna convenţiei şi, pe obişnuitul lui ton rece, disprețuitor, le poruncea delegaţilor facţiunii comuniste să părăsească sala.
Conform relatărilor, comuniştii au ieşit intonând Internaţionala, hotărând să se întâlnească într-un alt teatru, San Marco, situat câteva sute de metri mai încolo, unde au fondat Partidul Comunist Italian. Pe podeaua jalnică a stalului, în faţa cortinelor zdrenţuite ce atârnau în jurul avanscenei, sub tavanul ud leoarcă presărat cu crăpături mari prin care curgeau găleţi de ploaie rece ca gheaţa, nu au găsit nici scaune, nici bănci pe care să se aşeze.

După ştampilarea carnetelor de partid cu ciocanul şi secera pe el, au rămas în picioare ore întregi, stând drepţi în ploaie.
Din Ferrara, Giacomo Matteotti îi scrie soţiei Velia: „A fost de datoria mea să preiau cu fermitate postul de apărare a Ferrarei, iar asta a ajutat nespus de mult în lupta împotriva abuzurilor“. Soţia lui, care mai are puţin şi naşte al doilea copil, aducându-i aminte că are şi responsabilităţi de tată, nu doar de erou, îi răspunde: „Mi-e greu să cred că, odată ajuns în acest punct, nu îţi este îngăduită nici o faptă de laşitate, chiar dacă ar însemna să plăteşti cu viaţa. Cert este că trebuie să uităm orice altceva.“

Ne simțim moștenitori ai acelei învățături ce provine de la oamenii alături de care am făcut primii pași și care astăzi nu mai sunt printre noi. Noi, dacă trebuie să plecăm, vom purta în suflete onoarea trecutului vostru, tovarăși!

Amadeo Bordiga, lider al facțiunii comuniste secesioniste,
la al XVII-lea congres al Partidului Socialist Italian,
Livorno, 19 ianuarie 1921

Am fost, trebuie spus, copleşiţi de evenimente, am fost, fără să vrem, un aspect al dizolvării generale a societății italiene… aveam o singură consolare, de care ne-am agăţat cu încăpăţânare, şi anume că nimeni nu avea să fie salvat, că puteam pretinde că am prezis efectiv cataclismul.

Antonio Gramsci,
cofondator al Partidului Comunist Italian,
despre secesiunea de la Livorno,
L'Ordine Nuovo, 1924

La Livorno a început tragedia proletariatului italian.

Pietro Nenni, activist PSI,
fost fondator în 1919 al Fasciilor de luptă din Bologna,
Storia di quattro anni, 1926

Italo Balbo
Ferrara, 23 ianuarie 1921

Este un lichior vâscos, puternic alcoolizat, de culoare închisă, nuanţa sângelui îngroşat, roşul tulbure al cheagurilor de sânge, al sângelui sexual sau al sângelui bolnav, violent, cel din cauza căruia trebuie să-ţi faci griji dacă-l găseşti în scaun. În schimb are un gust foarte dulce. I se trage de la cireşe, de la sâmburii şi pulpa lor, lăsate luni întregi la macerat în coniac. Pentru că este un deliciu dulce, vişinata le place femeilor: este băutura perfectă când vrei să le tăvăleşti.
Dar le place şi bărbaţilor din detaşamentul fascist „Celibano“, numit după ea. Aşa i-a botezat Arturo Breviglieri, fost mitralior din cadrul unităţilor de atac, membru fondator al Fasciilor de luptă din Ferrara, angajat al companiei Bignardi & Co. Se pare că acel lichior de vişine nu lipsea niciodată de pe mesele din Fiume şi că însuşi D'Annunzio, din pricina culorii lui închise, sângerii, îl botezase Sangue Morlacco, pentru a-i evoca pe teribilii războinici nomazi din rândul populaţiilor latine care au supravieţuit secole întregi invaziilor barbare în văile întunecate ale Alpilor Dinarici. În orice caz, războinicii cu pricina, care beau lichior de cireşe la Caffè Mozzi de pe corso Roma din Ferrara, în faţa arcadei castelului Estense, îşi datorează numele tăriei care le dă curajul să lupte. „Celibano“ este, de fapt, modul dialectal distorsionat de a rosti termenul „cherry brandy“, băutura lor preferată.
Misiunea punitivă care porneşte din Ferrara la 23 ianuarie şi se îndreaptă spre suburbiile rurale şi satele din jur este prima concepută folosind metode militare. Bărbaţii care se adună sunt cu zecile, toţi bine înarmaţi şi organizaţi astfel încât să lovească simultan mai multe obiective. Pentru a distruge ligile ţărăneşti din San Martino, Aguscello, Cona, Fossanova San Biagio, Denore şi Fossanova San Marco, se bazează pe hotărârea violenţei premeditate, pe tehnici de luare prin surprindere şi pe camioanele puse la dispoziţia lor de către Asociaţia Agricolă. De aceea trebuie să fie mulţi.

Probabil că „roşiii“ îi aşteaptă, şi nu trebuie să lase loc pentru incertitudine cu privire la deznodământul confruntării.
În faţa autogării care se află dincolo de zidurile oraşului vechi se adună bărbaţi întru totul diferiţi: sunt prezente acolo violenţa, întruchipată de soldatul Ardito îndesat, cu gâtul ca de taur, în uniforma lui acoperită de panglici, profesorul de latină fanatic al esteticii legionare şi fiul fragil al privilegiului, cum ar fi Barbato Gattelli, descendent al unei familii de latifundiari, veteran al Marelui Război, care a demarat o activitate industrială în sectorul automobilistic. Membrii detaşamentelor din Ferrara gata să ciomăgească zonele rurale la 23 ianuarie 1921 sunt mulţi la număr. Sunt mulţi, dar nu sunt toţi.
Lipseşte Olao Gaggioli. A demisionat la 17 decembrie din funcţia de secretar al grupării fasciste locale în semn de protest faţă de ruptura dintre Mussolini şi D'Annunzio şi intervenţia latifundiarilor. Plecarea lui este greu de digerat pentru că Gaggioli a fondat gruparea fascistă din Ferrara, pentru că la 23 martie 1919 se afla în piazza San Sepolcro, pentru că a fost un locotenent în trupele de Arditi decorat cu patru medalii pentru curaj, pentru că a fost legionar în Fiume, pentru că a condus detaşamentul din Ferrara în atacul asupra Palatului d'Accursio, pentru că i-a înfruntat pe socialişti şi în timpul masacrului din Castelul Estense şi pentru că este un bărbat de proporţii uriaşe şi forţă nemăsurată. La sfârşitul lunii decembrie, fratele lui, Luigi, care, la fel ca Olao, refuză să facă jocul şefilor, a trimis chiar o scrisoare Comitatului central din Milano, în care denunţa făţiş faptul că gruparea fascistă din Ferrara era finanţată de Asociaţia Agricolă şi că devenea „garda marii burghezii“.
Pentru a înţelege ce se întâmpla şi pentru a păstra controlul asupra provinciei, Mussolini a trimis un inspector. Pe nume Marinoni, acesta a conchis că numeroasele filiale noi care au apărut în provincie în decurs de o lună după masacrul de la Castelul Estense sunt „lipsite de orice conţinut politic şi ideologic“ şi că singurul lor scop este să se opună socialiştilor. Desigur, latifundiarii sunt încântaţi şi le oferă sprijin material. Persoanele

influente se înscriu ca membri susţinători şi îşi înscriu copiii în detaşamente. Din 20 decembrie au vărsat deja douăzeci de mii de lire în cuferele grupărilor fasciste. Toată lumea dă năvală: proprietari mari şi mici de pământ, dijmaşi, negustori, chiriaşi.
De la Milano, dându-şi seama că fascismul rural risca să pară înfeudat intereselor marilor latifundiari, Mussolini a lansat prin ziarul lui sloganul „pământul pentru cei care-l lucrează“, cu un program de alocare a terenurilor necultivate, împărţite în parcele mici, fermierilor care îl lucrează personal. De proceduri urma să se ocupe un „birou funciar“ gestionat de fasciști. Până şi noul ziar al filialei locale, Il Balilla, care publică primul număr chiar în această zi de 23 ianuarie, se separă de latifundiari, precizând că fascismul din Ferrara se naşte „în piață“, nu „în încăperile celor bogați“. La conducerea lui, la cererea celor din Milano, a fost numit Italo Balbo, tânărul adept al lui Mazzini, fost locotenent din trupele alpine, membru al echipelor de atac, patriot înflăcărat, antibolşevic înverşunat, şi el erou de război, şi el demobilizat în căutarea unui destin şi a unui loc de muncă.
Despre acest Italo Balbo apărut de nicăieri circulă deja poveşti sinistre şi fascinante. Se zice că în Trentino ar fi sedus-o pe fiica contelui Florio, că şi-a luat licenţa în ştiinţe sociale la Florenţa ameninţându-şi fizic profesorul, că a ajuns la fascism din întâmplare şi din interes. S-ar părea că în timpul funeraliilor martirilor din 20 decembrie juca poker în spatele unei cafenele, iar atunci când, sprijinit de tocul uşii, a văzut detaşamentele defilând în formaţie, se zice că ar fi întrebat: „Pe ei cine-i plăteşte?“ Circulă zvonul că atunci când i s-a oferit ocazia să intre în gruparea fascistă, primul lui răspuns a fost: „Sass ciapa a far el fascista?“ („Se plăteşte ca să fii fascist?“)
Se şopteşte că a acceptat oferta cu trei condiţii: salariu lunar de o mie cinci sute de lire, numirea în funcţia de secretar politic şi garanţia unui post de inspector al Banca mutua deținută de Vico Mantovani, preşedintele Asociaţiei Agricole.
Dar toate acestea nu mai au importanţă acum, deoarece camioanele s-au pus în mişcare. Acum iau cuvântul armele; restul nu mai contează.

Balbo stă lângă Breviglieri şi ceilalţi din detaşamentul „Celibano“ într-un cheson rămas din război care se îndreaptă spre Denore, o suburbie situată pe malul drept al canalului Po di Volano. Toţi membrii detaşamentului, oricare ar fi motivaţiile, realităţile sau nenorocirile lor, indiferent de naşterea şi meseria prin care şi-au câştigat traiul până ieri, sunt acum doar o haită de bărbaţi înarmaţi ghemuiţi într-un cheson în care nu poţi nici să te întinzi, nici să te aşezi, sub un cer alb care atârnă apăsător asupra unei zone rurale arhaice. În faţa lor, boi cenuşii imbecili ară leneş ogoarele într-o linişte sticloasă, fără ca ochii lor miopi şi inimile lor enorme să cunoască povestea acelor bărbaţi care au venit să rupă tăcerea. Deasupra lor, cocostârcii, care îşi fac cuiburile nu departe de locul cu pricina, printre sălciile stufoase ale bazinelor lacustre, urmăresc în colonii de câte zece munca monotonă de pe ogoare. Aduc cu ei un ecou sălciu de lunci îmbibate şi grinduri, şiruri de dune şi ţărmuri nisipoase create prin depunerea progresivă a sedimentelor şi retragerea mării. Şi mai sus, un şoim se învârte lent, trasând cercuri fade pe cerul alb şi plat.
Cineva îl ia drept un semn bun. O sticlă de vin spumant se dă din mână în mână. De ce atâta măcel, de ce atâta moarte? Mănunchiul de bărbaţi este cuprins de frică: fără îndoială, au fost văzuţi când au plecat, se poate ca cineva să fi răspândit vestea. Toţi ştiu că în urmă cu trei zile, la Fossanova, socialiştii l-au împuşcat şi rănit pe un arendaş care ieşea din casa parohială, unde se ţinuse o adunare politică. Poate că astăzi e rândul unuia dintre ei, al unuia dintre tovarăşii de arme ce stau ghemuiţi pe călcâie în cheson, ca o caravană de ţigani. Liniştea ogoarelor îi învăluie într-o încrengătură de ameninţări constante. Se aşteaptă la o ambuscadă în spatele fiecărui gard viu, în fiecare luncă inundabilă dintre mal şi albie. Fierul rece al pistoalelor din buzunare, pipăite pe furiş, îi revigorează.
La răscrucea din Stellata, camioanele se separă. Două detaşamente se îndreaptă spre Cona şi Fossanova, celelalte, spre Aguscello şi Denore. La intrarea în Aguscello, un autoturism plin cu latifundiari locali îi întâmpină pe fascişti şi îi escortează pe puţinele străzi din sat. Socialiştii opun o

rezistenţă slabă. Cineva trage în ei cu o puşcă de vânat prepelițe. Alicele abia de trec prin jachetele groase. Sediile ligii ţărăneşti sunt invadate cu uşurinţă, geamurile, sparte, mobilierul, scos şi sfărâmat în piaţă. Carabinierii îi arestează pe socialiştii care s-au apărat cu puşca cu alice.
Exaltaţi, atacatorii urcă din nou în vehicule. Acum cântă, iar vinul curge berechet pe gâtlejurile eliberate. Ajunşi la Denore, latifundiarul Giuseppe Gozzi îi îndrumă spre sediul ligii ţărăneşti. Aici însă socialiştii sunt numeroşi, baricadaţi, pregătiţi să se apere.
Italo Balbo sare din furgon fluturând un buzdugan folosit de austrieci în război, în timpul Strafexpedition[41], pentru a sfărâma craniile inamicilor răniţi. Dar aici violenţa este înflăcărată, personală, directă, imediată, fără aşteptările interminabile ale schimburilor din tranşee; aici oamenii nu sunt anihilaţi cu zecile de mii, ca nişte bacterii, de apocalipsa termică a artileriei grele. Aici sunt doar trupuri stăpâne pe ele, acoperite de broboane de la sângele cald şi vinul parfumat, care se aruncă în încăierare precum în vâltoarea unei petreceri. Lupta este crâncenă, ţăranii nu cedează, un fascist scoate revolverul şi-i răneşte grav pe doi dintre ei. Balbo, Breviglieri şi Chiozzi suferă la rândul lor răni uşoare.
La întoarcere, mănunchiul de bărbaţi înarmaţi devastează şi sediul lipsit de apărare al ligii din San Biagio. Ura primeşte frâu liber. Acum, în chesoanele care saltă la fiecare groapă nu se mai află Arditi, profesori de latină şi fii de latifundiari, acum sângele vărsat i-a înrudit, nimeni nu mai este singur, nu mai există diviziuni sau facţiuni, egalitatea socială este darul experienţei fundamentale de a ucide împreună.
În camionete sunt toţi emoţionaţi de amintirea unui demers deja vechi, chiar dacă a fost săvârşit cu doar jumătate de oră în urmă; acum se glumeşte, se cântă din toţi rărunchii: mănunchiul de bărbaţi expuşi riscului unor agresiuni letale are tot dreptul să-şi exprime sentimentele, poftele. Acum, fasciştii din „Celibano“ şi cei ai lui Balbo şi-au câştigat aceeaşi băutură de Sangue Morlacco care-i aşteaptă la Caffè Mozzi, aceeaşi masă copioasă de

salama da sugo picantă şi condimentată, binemeritatul desfrâu din bordelul Rinei de pe vicolo Arnaldo da Gaggiano.
Mai întâi însă, animalele de pe ogoarele care se întind de-a lungul malului drept al Po di Volano răspund poveştii bărbaţilor cu aceleaşi priviri bovine pline de idioţenie cu care îi anihilaseră cu câteva ore înainte.

[41] „Expediția punitivă“ – Bătălia de la Asiago, o contraofensivă majoră lansată de austro-ungari pe frontul italian la 15 mai 1916 (n.tr.)

Se dispune revocarea imediată a permiselor de portarmă în provinciile voastre. Puneți-o în aplicare numaidecât… În conformitate cu legea din 26 decembrie 1920, persoanele descoperite că dețin arme vor fi arestate și trimise în arestul autorității judiciare.

Circulară a prim-ministrului Giovanni Giolitti
către prefecții din provinciile Bologna, Modena și Ferrara,
25 ianuarie 1921

Mă străduiesc… nu ascund însă dificultatea unei reușite din pricina resentimentului clasei agrare față de ordinul de confiscare a armelor, care, potrivit lor, îi lasă fără apărare pe cei care trăiesc pe pământurile rurale recuperate departe de centrele locuite și de posturile de carabinieri.

Telegramă trimisă de prefectul de Ferrara, Samuele Pugliese,
către Ministerul Afacerilor Interne, 5 februarie 1921

În timp ce sediul Comitetului central, promotor și propulsor al mișcării, se afla la Milano, adevăratul leagăn al fascismului a fost Emilia, teatrul în care s-au purtat cele mai aspre lupte economice. Bologna, Ferrara, Modena și Reggio au fost provinciile cele mai chinuite de tulburările fasciste; apoi acestea s-au extins în unele provincii învecinate din Piemonte, Lombardia, Veneto… Sunt raiduri efectuate de fasciști înarmați, care se deplasează în camioane, cu scopul de a pedepsi (prin invazii, distrugeri de cluburi, ligi și cooperative, prin răpiri de persoane, intimidări și violențe îndreptate îndeosebi contra liderilor opozanți) nedreptăți reale sau presupuse înfăptuite de adversarii socialiști, comuniști sau populari; sunt răzbunările

celor din urmă împotriva celor dintâi: sunt conflicte care se soldează, aproape întotdeauna, cu numeroşi răniţi şi cu morţi.

Extras din raportul inspectorului general al securităţii publice
Giacomo Vigliani, iunie 1921

Margherita Sarfatti
Milano, 30 ianuarie 1921

Sala Institutului pentru Nevăzători de pe via Vivaio este ticsită cu bărbaţi şi femei care au venit să-l comemoreze pe Roberto Sarfatti, născut în Veneţia la 10 mai 1900 şi decedat pe Col d'Echele la 28 ianuarie 1918, la şaptesprezece ani, cu o gaură de glonţ în frunte.
În primele rânduri, lângă mama, tatăl şi sora eroului stau zeci de oaspeţi ai institutului. Doar cei care au devenit recent nevăzători, majoritatea în urma războiului, încearcă să dialogheze în întuneric, legănându-şi capetele în ritmul vocii oratorilor. Ceilalţi, care nu au cunoscut niciodată lumina lumii, stau nemişcaţi, de parcă nu ar fi doar orbi, ci şi surzi la mâhnirea care-i încearcă pe cei vii din pricina celor morţi. În spatele lor, sute de tineri militanţi din Fasciile de luptă din Milano, care au organizat comemorarea, aşteaptă discursul lui Benito Mussolini. Şi la Milano, după evenimentele din Palatul d'Accursio şi demararea misiunilor din zona rurală din Câmpia Padului, numărul membrilor creşte ca o viitură.
Oratorii se perindă pe scenă. Au vorbit deja mulţi, precum Buzzi, Panzini şi Siciliani, a vorbit poeta Ada Negri.
A fost citit chiar şi un rămas-bun lapidar şi perfect compus de Gabriele D'Annunzio înainte de Natale di sangue[42], însă toată lumea îl aşteaptă pe Mussolini. Acesta se scuză:
– Astăzi nu mă voi ridica la nivelul sarcinii care-mi stă înainte. Elocvenţa mea este împovărată de douăzeci de ani de lupte meschine. Celebrarea eroilor ar trebui să le revină poeţilor, spiritelor alese care trăiesc mai presus de încăierarea zilnică şi furibundă în care noi, oamenii aşa-numiţi „politici", suntem cufundaţi până la gât.
După acest preambul, Mussolini le aminteşte de tânărul de cincisprezece ani care în 1915, la aceeaşi vârstă ca secolul, ardea de dorinţa de a lupta. Le aminteşte de tânărul de şaisprezece ani care, sub un nume fals, a stat o lună

în cazarma din Bologna graţie unui document falsificat pe care i l-a procurat Filippo Corridoni. La menţionarea numelui lui Corridoni, portdrapel şi martir al intervenţionismului, mulţimea sare în picioare şi aplaudă îndelung. Oratorul continuă citind pasaje din scrisorile tânărului de şaptesprezece ani care, înrolat în cele din urmă după înfrângerea de la Caporetto, aştepta cu nerăbdare să plece pe front:
– Oricine este în stare să apere Italia trebuie să o facă numaidecât şi fără să mai aştepte. Este mai mult decât o bătălie, este confruntarea dintre două rase: teutoni şi cimbri barbari împotriva latinilor. Romei îi revine sarcina de a rezista impactului şi de a învinge.
Mulţimea îl aplaudă iarăşi pe erou.
Mama, în schimb, în primul rând al sălii, îşi aminteşte de un băiat foarte blând care, în timp ce aştepta să meargă la război, îşi frângea agitat mâinile, pocnindu-şi macabru degetele întrepătrunse. Era o noapte înstelată şi erau amândoi atât de disperaţi, şi mama şi fiul! Citiseră cu lacrimi în ochi buletinele de ştiri tragice despre avansarea implacabilă a inamicului. Femeile plângeau văzând trenurile nesfârşite cu refugiaţi din Veneto. Şi mama şi fiul îşi simţeau inimile călcate în picioare de paşii aceia încălţaţi în cizme: turci, germani şi bulgari care le invadau ţara. Însă amprenta lăsată era diferită:
– Nu o fac pentru Italia, ci pentru mine, pentru datoria mea, pentru conştiinţa mea, protestase fiul.
Mussolini se complace la rândul lui într-o amintire personală. Îşi aminteşte de luna ianuarie a anului 1918, când băiatul, deja promovat la gradul de caporal pentru merite de război, se întorsese acasă într-o permisie specială şi îl vizitase la redacţia ziarului. Mussolini întrebase despre moralul trupelor, iar băiatul îl asigurase că stăteau bine, chiar foarte bine cu moralul.
– Vrem să câştigăm, trebuie să câştigăm şi vom câştiga, i-a spus tânărul la plecare.
Publicul încă aplaudă, dar mama şi-i aminteşte pe cei doi bărbaţi care se scrutau de parcă ar fi trebuit să-şi soarbă reciproc sufletul, minciuna plină

de mândrie a fiului şi satisfacţia nepăsătoare a celuilalt. Îşi aminteşte de un băiat posac, înnebunit, nesigur, un băiat pe care nu-l mai recunoştea; îşi aminteşte şi cuvintele pe care i le spusese în zadar:
– Nu mai este vremea romantică în care învingi sau mori: trebuie să trăieşti; este absolut necesar.
Lunea următoare, la ora zece dimineaţa, pe platoul Asiago, Roberto îşi condusese trupele alpine în atacul asupra Col d'Echele. Confiscase o mitralieră inamică şi apoi, ca un posedat, se pornise să atace ultimul bastion de pe vârf. Un glonţ îi explodase în faţă.
– Printre primii care au ajuns la tranşee, s-a aruncat în şanţul de comunicare inamic… A dat dovadă de o vitejie excepţională şi de virtuţi militare sublime… A întreprins un nou atac asupra unui tunel…
Benito Mussolini citeşte documentaţia pentru nominalizarea tânărului la medalia de aur. Cei orbiţi în timpul războiului îşi întind gâtul în căutarea luminii; cei orbi din naştere nu o fac; toţi participă la tăcerea încărcată de emoţie. Benito Mussolini îl ridică pe Roberto Sarfatti la rangul de prim martir al fascismului.
Au trecut deja trei ani. Roberto este mort. Şi doarme, singur, în cimitirul mic dintr-un loc îndepărtat. Iar mama poate veghea mormântul fiului într-un singur mod: acei veterani violenţi în gri-verzui, acei bărbaţi în cămaşă neagră care duc moartea la fermele ţărăneşti sunt acum familia ei. Margherita Sarfatti a fost socialistă, devotată cauzei ţăranilor, s-a împotrivit multă vreme intrării în război, dar, la o adică, viaţa este mereu o chestiune personală, şi, dacă nu este asta, atunci nu este nimic.
Încă din ziua înmormântării, Benito Mussolini s-a plecat în faţa mâhnirii de mamă şi a întrebat-o dacă îi poate împărtăşi o parte din durere. Numai el, nu Cesare, soţul ei, care din ziua aceea s-a pierdut într-o negură de remuşcări, nu foştii tovarăşi socialişti care continuă să-i dispreţuiască pe combatanţi, ci numai el a arătat că poate înţelege. Prin faptul că i se dăruieşte lui Mussolini, ţine aprinsă lumina de pe mormântul lui Roberto. Doar fascismul poate da un sens morţii copilului tău.

Aşa că mama va zăbovi până seara târziu în redacţia înghesuită a acelui ziar, nevrând să se întoarcă în palatul de pe corso Venezia, pentru a rămâne mai mult timp în compania băiatului ei, după care femeia se va dărui pe sine, cu nerușinare, furiei erotice a acelui bărbat, în cămăruţele murdare din hoteluri triste, ca să nu îl părăsească pe Roberto al ei.
Soţia îşi va trăda soţul – soţul şi orice altceva – pentru ca mama să-i poată rămâne fidelă fiului.

[42] Perioada de lupte dintre 24 și 29 decembrie 1920, pe care Gabriele D'Annunzio o numește „Crăciunul sângeros" (n.tr.)

Dragul meu Roberto, vreau să trec pentru prima oară noua dată a noului an pe scrisoarea care îți va aduce expresia dragostei și a afecțiunii mele înflăcărate. La mulți ani! Fiul meu binecuvântat, mic, dar mare, ești o parte atât de însemnată a fericirii mele! Binele tău, sănătatea ta, mulțumirea ta, toate acestea sunt elemente integrante esențiale, necesare pentru binele meu, și îți pot spune doar că rugăciunea profundă a inimii mele, la orice oră și în orice clipă, este ca Dumnezeu să te binecuvânteze! Astăzi am primit trei cărți poștale de la tine și una ieri; mulțumesc, scumpul meu, pentru cuvintele tale dragi și pentru efortul pe care îl depui pentru a ne trimite cu asiduitate și regularitate vești despre tine.

Margherita Sarfatti, scrisoare către fiul ei, Roberto,
1 ianuarie 1918

Giacomo Matteotti
Roma, 31 ianuarie 1921
Parlamentul Regatului

Aula din Palatul Montecitorio este pustie. Cea mai mare parte a deputaţilor nu s-au întors încă din pauza de prânz. Probabil că zăbovesc la bar sau moţăie ghemuiţi în vreun fotoliu din birourile lor.
Când sesiunea parlamentară din 31 ianuarie 1921 reia moţiunile privind politica internă, după raportul despre scandalul cu depozitele de provizii din Libia, în sală sunt prezenţi cel mult şaptezeci de deputaţi şi aproape toţi stau în băncile din stânga. Primul dintre cei cincizeci şi şase de membri care iau cuvântul este Giacomo Matteotti. De îndată ce preşedintele adunării, De Nicola, un avocat napolitan din sectorul liberal ales pe listele Partidului Democrat, îi cedează cuvântul, tânărul deputat veneţian se năpusteşte cu înflăcărare asupra sălii aproape goale. Bătrânii pleoştiţi din băncile guvernului sunt numaidecât resuscitaţi din colapsul lor postprandial. Sub friza lui Aristide Sartorio răsună o notă nemaiauzită: denunţarea violenţei fasciste se află pentru prima oară făţiş pe ordinea de zi a Parlamentului Italiei.
– Suntem un partid care nu aspiră la o simplă succesiune de ministere, ci vrea să ajungă la o transformare socială măreaţă, drept care prevede violenţa ca o necesitate. Ştim că, lezând o infinitate de interese, vom avea parte de reacţii mai mult sau mai puţin violente şi nu regretăm acest lucru. Aşa că nu ne plângem de violenţa fascistă.
Matteotti face o pauză retorică studiată, intenţionată, lasă ca termenul „violenţă“, asociat cu fascismul, să atârne sub imensa cupolă de sticlă care acoperă hemiciclul. Apoi îşi încordează buzele, acoperind-o pe cea de jos cu cea superioară, şi peste o clipă îşi scuipă provocarea drept în faţa băncilor guvernului:

– Nu ne vom plânge de delicte, nici nu le vom relata. Nu avem nevoie să cerşim vreun serviciu din partea guvernului, nu avem nimic de cerut, nici guvernului, nici nimănui altcuiva.
Acum toţi privesc cu atenţie la buza superioară subţire a acelui tânăr fiu de moşieri devotat cauzei cerşetorilor. După orgoliu, deputatul din Fratta Polesine trece la onestitate intelectuală:
– Suntem un partid de masă şi nu negăm nici una dintre erorile săvârşite de mase. Într-adevăr, suntem pregătiţi să recunoaştem că se poate ca, uneori, teoretizarea violenţei revoluţionare având drept scop suprimarea statului burghez să-i fi făcut pe unii dintre militanţii noştri să greşească şi să se dedea la fapte de violenţă episodice.
– Cât tupeu!
Strigătul onorabilului D'Ayala, care se aude de pe băncile liberalilor, este imediat înăbuşit de protestele socialiştilor. Matteotti îşi reia discursul.
– Dar astăzi în Italia există o organizaţie recunoscută şi renumită prin membrii, liderii şi sediile ei, o organizaţie formată din bande armate care declară făţiş că scopul lor este să comită fapte de violenţă, de represalii, ameninţări şi incendieri, şi pe care le săvârşesc de îndată ce muncitorii au comis sau se pretinde că ar fi comis vreo faptă care este în detrimentul patronilor sau al clasei burgheze. Fără nici o îndoială, este o organizaţie perfectă a justiţiei private.
În timp ce Giacomo Matteotti expune rechizitoriul adresat mai degrabă burgheziei agrare italiene, din care se trage, decât fasciştilor, din pricina cărora este constrâns să meargă peste tot escortat, sala începe să se umple lent cu bărbaţi pe care acea invectivă spectaculoasă i-a smuls din digestia lor lentă, reptiliană. Matteotti îi biciuieşte. Arată cu degetul mai degrabă spre burghezii laşi şi opulenţi care finanţează violenţa detaşamentelor fasciste decât spre violenţă în sine.
– Dacă în cea mai mare parte a societăţii capitaliste din ţară persistă ipocrizia de a nu-l sprijini în mod deschis, noi recunoaştem curajul fascismului de-a se expune.

– Trăiască Faaasciile!!!
Țipătul foarte ascuțit, șuierător, aproape sugrumat de un falset isteric, este azvârlit spre oratorul socialist din băncile de dreapta. Cel care a strigat este Valentino Coda, veteran de război, ales din rândul naționaliștilor monarhici.
Matteotti îl redirecționează către prim-ministru. Strigă la rândul lui că latifundiarii sunt dispuși să lase statul să moară ca să-și salveze portmoneele, după care întinde un deget, tremurând de dispreț, drept spre patriarhul Giolitti:
– Care dintre voi își asumă responsabilitatea pentru fascism?!
Socialiștii își aplaudă cu bucurie tribunul. Însă acesta nu a terminat.
– Guvernul pretinde a fi în afara claselor și mai presus de ele, tutorele ordinii publice… Noi, în schimb, afirmăm că guvernul onorabilului Giolitti este complice la toate aceste fapte de violență!
– Nici măcar dumneata nu crezi asta!
Giolitti se ridică în picioare, încă amenințător fizic la înălțimea lui de un metru și nouăzeci, deși are la activ opt decenii de viață și cinci de compromisuri parlamentare.
– Ba nu, onorabile Giolitti, în acest moment, abilitatea parlamentară este întru totul inutilă.
Matteotti continuă deloc intimidat de bătrânul lider care i-ar putea fi străbunic:
– Jocul pe care îl faceți, la care sunteți foarte priceput, de altfel, nu mai are nici o valoare acum. Chestiunea este mult mai simplă de atât. Nu vă cerem nimic. În primul rând, nu avem încredere într-un servitor ca dumneavoastră, care ar fi mereu neloial. Nu cerem nimic. Zvonul că i-am cere onorabilului Giolitti să ne protejeze este o falsitate jurnalistică. Nu cerșim nimic de la dumneavoastră!
Giolitti se așază la loc. Matteotti l-a repudiat. I-a negat rolul instituțional de garant al libertății și al legii, a rupt firul care ar mai fi putut lega socialismul de stat. „Noi nu cerem nimic, noi nu cerșim nimic.“ Nimicul reiterat de parlamentarul socialist în discursul lui răsună în sală ca un cuvânt definitiv.

Discursul tânărului tribun continuă cu o analiză marxistă: acesta este momentul, proclamă Matteotti, în care clasa burgheză, care deține avuțiile, armata, magistratura și poliția, iese din legalitate și se înarmează împotriva proletariatului pentru a-și menține privilegiul. Statul democratic care se bazează pe principiul „legea este aceeași pentru toți“ e o glumă.
– Semințele violenței vor da roade; da, vor aduce rod… vor aduce rod din plin…
Când Giacomo Matteotti se întoarce la locul lui, aerul din sală a devenit irespirabil. Cuvântul „violență“, ca o scurgere de gaze, îl impregnează din nou. Ușa este închisă.
După el urmează onorabilul Sarrocchi, care prezintă moțiunea liberalilor. Între timp, sala s-a umplut din nou. În fotolii sunt cel puțin două sute cincizeci de deputați odihniți după moțăiala lor de după-amiază; îl aud pe Sarrocchi învinuindu-i pe socialiști pentru situația violentă care zguduie Valea Padului. Deputatul liberal turuie obișnuita litanie despre boicoturi, prădări, extorsiuni, excese, ocuparea fabricilor.
– Unii dintre cei boicotați, rostește el patetic, lipsiți de un acoperiș deasupra capului, lipsiți de posibilitatea de a-și câștiga traiul, după ce au mers din oraș în oraș, au trebuit chiar să emigreze.
– Era evreul rătăcitor!
Socialiștii râd la zeflemeaua lui Matteotti. Ceilalți protestează. Sarrocchi continuă.
– Vreți să știți cifra totală a daunelor produse de ligile roșii în toți acești ani? Unsprezece milioane!
– Nu-i așa de mult! strigă onorabilul Belloni, comunist.
Zgomote, proteste.
– Inconștientule! strigă cineva.
Sesiunea continuă vreme îndelungată, dar s-a terminat de fapt de mult.

Putem, aşadar, afirma, având cugetul împăcat, că discursul onorabilului Matteotti a fost unul părtinitor. Vorbitorul socialist nu ne-a prezentat o imagine sintetică a situaţiei din Emilia; nu s-a deranjat să-i caute cauzele îndepărtate şi profunde… Partidul Socialist şi organizaţiile care aparţin de el se tem acum că vor pierde dintr-odată, ca urmare a reacţiei fasciste neaşteptate, roadele abundente din câmpul politic şi cel economic pe care le promitea munca lor tenace de douăzeci de ani. Confruntat cu acţiunile adversarilor, socialismul este constrâns să adopte o atitudine defensivă, în Parlament şi în ţară, şi încearcă să-i facă pe oameni să uite violenţele sale trecute… Acum trebuie să aşteptăm ca onorabilul Giolitti să divulge prin declaraţii ample conceptul pe care intenţionează să-şi bazeze acţiunea politică. Iar aceasta, între timp, poate beneficia de un element care le lipsea predecesorilor: reacţia spontană a opiniei publice împotriva puterii excesive a socialiştilor.

Editorial nesemnat,
Corriere della Sera, 1 februarie 1921

Benito Mussolini
Milano, sfârşitul lunii februarie 1921

Violenţă, mereu violenţă, doar violenţă, se vorbeşte numai despre violenţă… De parcă s-ar putea spune ceva despre violenţă! Doar nu vor să reducă fascismul, politica şi secolul la o simplă pată de sânge pe pavaj?
Îi acuză că au introdus violenţa în lupta politică. El a spus-o foarte clar: fasciştii sunt violenţi ori de câte ori trebuie să fie. Şi punct. Nu mai e nimic de adăugat. Sparg, distrug şi incendiază ori de câte ori sunt constrânşi să o facă. Atâta tot. Lui i se pare o formulă satisfăcătoare.
Concluzia dezbaterii parlamentare privind masacrul din Bologna pare să-i fi dat dreptate. În pofida denunţului formulat de Matteotti, care căuta zadarnic în fascism un alibi pentru incapacitatea revoluţionară a socialiştilor, în ziua de 3 februarie aula din Palatul Montecitorio a reconfirmat încrederea deplină acordată lui Giolitti. Ceea ce înseamnă că ideea de a contrabalansa violenţa cu violenţă a fost acceptată, că moderaţii îi consideră pe fascişti un agent patogen virulent, dar necesar din motive mai înalte, precum supravieţuirea organismului social. Un soi de vaccin împotriva socialismului inoculat sub piele.
La 22 ianuarie, în Modena, tânărul fascist Mario Ruini este ucis de trei anarhişti în cursul unei ambuscade nocturne? În ziua următoare, în timpul funeraliilor, în confruntările dintre cămăşile negre, comunişti şi gărzi regale sunt ucişi alţi doi fascişti, iar Leandro Arpinati este rănit la picior? Ei bine, în aceeaşi seară, drept răzbunare, este incendiată Camera Muncii de pe via del Carmine şi apoi, a doua zi, însuşi Arpinati incendiază Camera Muncii din Bologna, sediul Uniunii Socialiste şi al ziarului La squilla. Aşa funcţionează violenţa, sora idioată a politicii. Chiar nu este cazul să ţesem teorii măreţe despre ea. Altminteri, se va pierde din vedere imaginea generală, iar imaginea generală este complexă.

După sciziune, criza socialistă este ireparabilă. Cei cincisprezece mii de delegaţi din Livorno nu mai reprezintă pe nimeni, ci trebuie să se mişte repede pentru a culege roadele. De cum îşi vor da seama şi democraţii conformişti de acest lucru, vor ofta uşuraţi şi vor considera că nu mai au nevoie de fascişti. Se prea poate ca Giolitti, bătrânul magician aducător de ploaie, să profite de slăbiciunea socialistă ca să dizolve Camerele, să convoace noi alegeri şi să adâncească fisura din zidul roşu, aducându-i pe Filippo Turati şi reformiştii lui moderaţi în guvern. Trebuie să se mişte iute, să urce la bord cu puţine bagaje şi să scape de tot balastul.
Violenţa trebuie să continue doar cât să-i facă pe bătrânii burghezi imbecili să priceapă că nu se pot lipsi de elementele violente. Dar nebunii ăia sălbatici care ucid de plăcere în zonele rurale trebuie să fie ţinuţi în frâu. Aici are dreptate Cesarino Rossi: trebuie să facă o curăţenie drastică, o selecţie radicală, căci valul de succes a adus prea multă lume în rândurile fasciştilor. Afară! Balastul trebuie aruncat fără ezitări. Apoi trebuie să se preocupe şi de menţinerea ultimelor legături cu stânga. La următoarele alegeri vor avea nevoie şi de voturile lor. De aceea a fost pregătit deja sloganul: „Pământul pentru cei care-l muncesc, pământul pentru cei care-l fac să dea roade“. Ar trebui să fie de ajuns ca să astâmpere foamea seculară a maselor rurale. Apoi mai este Comandantul. D’Annunzio s-a retras acum la Cargnacco, pe malul lacului Garda, într-o vilă comodă, îmbălsămat în confort şi lux, unde jură că vrea să se rededice singurei ocupaţii pe care a cunoscut-o vreodată: el însuşi. Amicii lui îl descriu ca fiind obosit, îmbătrânit brusc, dezamăgit, orb şi înfrânt, dar trebuie ajuns oricum la un acord cu el, ca să nu se pună de-a curmezişul. Va trebui sprijinită dorinţa lui princiară de izolare, va trebui ajutat să redevină designerul de interior care a fost dintotdeauna, să se îngroape de viu în piramida lui de pe malul lacului, împreună cu fidelii lui, cu aurarii, laurii, tunurile şi caii lui, cu amantele lui vechi şi noi, cu maniile şi câinii lui iubiţi. Doar câteva luni de agonie lacustră, şi Comandantul va deveni câinele nimicniciei sale.

Este vorba despre a-i găsi Italiei un loc în lume, de a le găsi italienilor un loc în istorie, nu fiinţei umane un loc în cosmos. Politica externă nu poate depinde de delirurile unui D'Annunzio. La adunarea de la Trieste ţinută la Politeama Rossetti în 7 februarie, Mussolini le-a spus clar celor care-l acuză că a abandonat Fiumele: violenţa este de scurtă durată, dar arta politică se desfăşoară pe termen lung, scenariul este amplu, complicat, variat, vremurile sunt nesigure. Este nevoie de o privire de ansamblu asupra situaţiei mondiale, nu doar de marşuri improvizate spre Ronchi, nu doar de răbufniri neprevăzute de violenţă. Mereu aceeaşi chestiune. Cu istoria este ca şi cu teatrul: există spectatori arţăgoşi care, întrucât au plătit biletul, cer cu orice preţ un final măreţ. Dar revoluţia nu este o boîte à surprise[43] pe care o cari în buzunar!

Pe plan internaţional, situaţia este şi mai complexă. Europa se zbate să-şi regăsească echilibrul, există diferende grave între Statele Unite şi Japonia, axa civilizaţiei tinde să se mute de la Londra la New York şi din Atlantic în Pacific. Marea enigmă rămâne Rusia. Într-o Europă care se zbate să-şi regăsească echilibrul, nu încape îndoială că istoria zilei de mâine se va scrie mai cu seamă în lumea rusă şi cea germanică. Iată dilema cu care se confruntă Italia: fie să împartă cu Germania sau cu Rusia responsabilitatea de a cârmui vechiul continent, fie să devină un mare „cazinou" internaţional. O naţiune de ospătari şi curve, unde slavii, germanicii, orientalii şi americanii bogaţi vin în concediu pentru a-şi satisface viciile.

El, fondatorul Fasciilor de luptă, încearcă să zboare la altitudine, dar iată că presa măruntă îl prinde şi-l trage în jos: secretara îl anunţă că domnul Cucciati aşteaptă în redacţie să fie primit de director. E o pacoste: fiica postulantului s-a căsătorit cu un ins temperamental, un anume Bruno Curti, un lider neînsemnat al detaşamentelor milaneze, moştenitorul unui industriaş din domeniul bronzului, care a împuşcat pe cineva în timpul unei încăierări şi care putrezeşte acum în închisoare. Pe scurt, din nou aceleaşi aberaţii despre violenţă. Dar nu se va putea sustrage nici de data aceasta: Giacomo Cucciati este un vechi tovarăş din vremurile socialismului, unul

dintre acei urmaşi ai latifundiarilor înstăriţi care au devenit obsedaţi de cauza cerşetorilor, la fel ca Giacomo Matteotti. N-are decât să intre.
Mussolini se pregăteşte să-l primească aşezat în fotoliul său. Este o tehnică dovedită de descurajare a celor care sunt o pacoste. El aşezat, ei în picioare, întâlnirea se încheie repede.
Se întâmplă însă ceva neaşteptat: împreună cu Giacomo Cucciati pătrunde în biroul directorului o adiere de parfum, şifon şi dantelă. Cucciati şi-a adus şi fiica cu el, soţioara idiotului violent. Mussolini se ridică.
Conversaţia de complezenţă dintre vechii tovarăşi durează puţin. Este evident că atenţia directorului e atrasă de tânăra femeie. Fata are ochii mari şi negri, pometi înalţi, bărbia puternică, valuri de păr negru ca pana corbului care i se revarsă pe umeri, şolduri late şi sânii plini. Este făcută pentru a-i excita pe bărbaţi, iar bărbatul se excită. Fondatorul se uită la ea făcând ochii mari, ca în ipostazele fotografice care vor rămâne posterităţii. Tatăl dă drumul braţului fiicei, face un pas în lateral, nu intervine.
Socrul îi prezintă cazul trist al ginerelui. Mussolini, cu bărbia ridicată, se arată interesat.
Bruno Curti putrezeşte în închisoare acuzat de crimă.
Unde?
Aici, la Milano, în San Vittore.
Bine.
Făcea parte dintr-o Fascie de luptă.
Unul de-ai noştri.
Detaşamentul lui i-a dat o lecţie unui profesor, un anume Gadda. Un bolşevic.
Meritată.
Gadda a murit din cauza rănilor suferite.
Aşa e în război…
Au fost implicate focuri de armă. Investigatorii sunt de neclintit.
Se poate încerca, dar nu e uşor. Ne sâcâie deja din cauza violenţelor…

Giacomo Cucciati nu răspunde la ultima replică plină de îngrijorare a lui Mussolini. Tatăl tace şi se întoarce spre fiica lui. Iar ea trage adânc aer în piept, îşi pleacă timidă privirea şi rosteşte un singur lucru.
– Ne-am căsătorit atât de tineri. Am doar douăzeci şi doi de ani…
Angela Cucciati Curti, stând calmă lângă tatăl ei, venită să pledeze pentru cauza soţului său, îşi şterge o lacrimă cu o batistă minusculă de organza, îşi ridică din nou privirea, cu modestie, iar Benito Mussolini o priveşte electrizat, de parcă i s-ar scurge un firicel de spermă din colţul gurii.
Giacomo Cucciati este un om de lume şi înţelege că planul lui a funcţionat. Aşa că părăseşte încăperea sub un pretext banal.
De cum Cucciati pleacă din cameră, directorul ziarului Il Popolo d'Italia, fondatorul Fasciilor de luptă, Il Duce al echipelor de Arditi, teribilul revoluţionar, încalcă numaidecât bariera intimităţii: se apropie de fată şi îi şopteşte la ureche.

[43] Cutie cu surprize (în limba franceză în original) (n.red.)

Suntem acuzaţi că am adus violenţa în viaţa politică. Suntem violenţi ori de câte ori este necesar să fim… Violenţa noastră trebuie să fie o violenţă a maselor,
inspirată mereu de criterii şi principii ideale… Când
dăm peste aceşti sacerdoţi şi preoţi roşii, noi, care suntem duşmanii tuturor bisericilor, deşi respectăm în acelaşi timp religiile profesate cu decenţă, vom da năvală în această turmă de oi ticăloase şi ne vom descotorosi de ele.

Benito Mussolini, „Către fasciştii din Lombardia“,
Il Popolo d'Italia, 22 februarie 1921

Articolele zilnice abundă în episoade de violenţă în lupta dintre fasciști şi socialiști… Acum, având în vedere continuarea luptei, trebuie să imprimăm o „linie“ exercitării violenţei, astfel încât aceasta să rămână tipic fascistă… În primul rând, trebuie să declarăm din nou că pentru fasciști violenţa nu este un capriciu sau un scop deliberat. Nu este artă de dragul artei. Este o necesitate chirurgicală. O necesitate dureroasă. În al doilea rând, violenţa fascistă nu poate fi o violenţă care „să provoace“… În sfârşit, violenţa fascistă trebuie să fie cavalerească. Absolut… Nu se vor depăși cu impunitate limitele. Pentru noi violenţa este o excepţie, nu o metodă sau un sistem. Pentru noi, violenţa nu are un caracter de răzbunare personală, ci unul de apărare naţională.

Benito Mussolini, „Despre violenţă“,
Il Popolo d'Italia, 25 februarie 1921

Zona rurală a regiunii Polesine
Sfârşitul lunii februarie 1921, noaptea

Ferma doarme. Doarme în tăcerea şi întunericul iernilor reci din Câmpia Padului. Este miezul nopţii, când lumina zilei este de neatins, echidistantă. Este ora meridiană a uitării, ora care nu trece, ora lupului. Toate creaturile dorm, în casă şi în afara ei, pe o distanţă de zeci de kilometri în orice direcţie. Dorm copiii şi bătrânii, dorm femeile şi bărbaţii, taţii, mamele, pruncii, dorm animalele în grajd, câinii în coteţe şi sutele de specii sălbatice, mamifere, reptile, amfibieni şi peşti, care iernează în mlaştinile deltei.
Camionul a plecat din Ferrara. Bărbaţii din chesonul descoperit, o jumătate de duzină la număr, au mâncat copios la trattoria, au râs, au pus rămăşaguri, apoi au aşteptat să se facă ora stabilită dând pe gât lichior în locul lor obişnuit. Camionul, rămas din război, înaintează lent pe anvelopele pline, pierdut în meandrele cețoase printre canalele de drenaj ale teritoriilor amfibiene, pe întinderi scufundate sub nivelul mării. Roţile pline adâncesc tasarea, coborârea lentă a acestei fâşii continentale, apasă pe o serie de straturi detritice ce ating o grosime de mii de metri în adâncul scoarţei Pământului.
Când ajunge în raza vizuală a fermei, camionul încetineşte şi mai tare, înaintând aproape la pas. Cineva sugerează să stingă farurile, dar nu este lună, cerul e pustiu şi nu ar mai vedea drumul. Atrase de lumina farurilor, toate târâtoarele umile ies din viziunile lor. Şoareci, cârtiţe, şopârle, şopârle gecko, şopârle verzi, şerpi, viermi, larve, broaşte şi miriapode se apropie de maşină târâş. Printre primele care sunt atrase de ziua artificială a farurilor şi care se ciocnesc cu ele sunt molii de toate formele şi mărimile.
Corpul mic, globular al unei broaşte de pământ brune întâlneşte roata. Încearcă în zadar să sape pământul cu pintenii. Masa elastică neînsemnată preia greutatea uriaşă pe spatele-i brun cu pete măslinii, sfera de materie gelatinoasă se întinde până la punctul de rupere, apoi emite un sunet în care

se amestecă o descărcare de aer cu o deversare de fluide. Roata îşi redobândeşte aderenţa totală la sol în timp ce camionul pătrunde în curtea fermei.
Membrii detaşamentului încercuiesc casa şi strigă numele prăzii. Numele răsună pe o distanţă de mii de metri în tăcerea zonei rurale paralizate. Sunt toţi înarmaţi cu carabine din Marele Război, atât italiene, cât şi austriece. Toţi, în afară de un ins înalt, îmbrăcat într-un impermeabil din piele neagră, cu faţa ascunsă de o pereche de ochelari mari de motociclist. Acesta flutură o bâtă mare de lemn cu întăritură de fier în vârf. El este cel care strigă în noapte.
Liderul ligii, care a auzit camionul sosind şi a văzut în beznă lumina farurilor, fuge pe câmp printr-o uşiţă dosnică. Se află deja departe, în siguranţă, când bărbatul în trenci negru doboară uşa din faţă a casei cu lovituri de bâtă. Devastarea este metodică, simplă, necontestată. Lăsându-se purtaţi de valul euforic care a pus stăpânire pe ei, distrugătorii trag şi câteva focuri de revolver în dulapul în care se ţine pâinea veche de o zi. Acum, că aude din depărtare strigătele îngrozite ale soţiei şi fiicelor lui, bărbatul care a reuşit să fugă se întoarce. Întinde braţele spre fascişti, în curte:
– Pe mine mă vreţi? Aici sunt.
Îl pun la zid. Îi aduc pe bătrâni, pe soţie şi pe copii ca să asiste la împuşcarea fiului, soţului şi tatălui lor şi aliniază în faţa lui o caricatură de pluton de execuţie. Cele două fetiţe, la vreo şapte şi, respectiv, nouă ani, nu ţipă, nu plâng, amuţite de moartea iminentă a tatălui şi de apocalipsa lumii lor.
Fasciştii ţintesc. La comanda bărbatului cu ochelari de motociclist deschid focul. Dar liderul ligii este încă în picioare. Au ochit de fapt cu toţii mai sus, pentru o execuţie falsă.
În clipa aceea, soţia izbucneşte în suspine, într-un plâns incontrolabil de uşurare. Soţul ei se desprinde de zid şi face precaut un pas spre ea. Fata cea mare este singura care pricepe. Întinde mâna-i mică, cu palma întinsă, şi scoate un ţipăt pe care şi-l va aminti toată viaţa:
– Nu, tati, fugi, fugi!

Bărbatul cu ochelari roteşte bâta cu vârf de fier deasupra capului şi-l loveşte pe liderul ligii în cap. Doborât la pământ, cu chipul plin de sânge, tatăl se târăşte spre fiicele lui, bolboroseşte cuvinte incoerente, îşi târşâie burta printre picioarele fasciştilor care-l lovesc cu bâtele lor.
Pare să se fi terminat. Liderul ucigaşilor le face însă semn oamenilor lui să oprească masacrul. Apoi înaintează lent spre bărbatul întins pe jos, îşi trece piciorul drept peste el, îl încalecă şi se ghemuieşte pe călcâie, într-un gest incongruent, într-o postură incomodă şi ciudată, parcă împins de nevoia bruscă de a defeca. În schimb scoate din trenci un revolver şi-l împuşcă pe muribund în spate. Corpul acestuia tresare. Acum s-a terminat.
Pe drumul de întoarcere, înghesuiţi în chesonul camionului, ucigaşii cântă. Cântecul lor se pierde spre est în lumina zorilor care se ridică deasupra lumii din câmpiile inundabile ale deltei ca în prima zi a creaţiei. După această noapte, viaţa nu va mai fi la fel în zonele rurale din Polesine. Groaza se răspândeşte peste tot, subtil, uniform, într-un văl de brumă.

Nu ne-a păsat de-o zi în puşcărie / Nu ne-a păsat de moartea urâtă / Ca să-i pregătim pe aceşti bărbaţi puternici / Cărora nu le pasă dacă mor. / Lumea ştie că porţi cămaşa neagră / Pentru a ucide şi a muri [lupta şi suferi]…

Cântecul detaşamentelor fasciste din Ferrara

Amerigo Dùmini
Florența, 27 februarie–1 martie 1921

S-a dus vestea, din gură-n gură, din colţ în colţ: adunarea va avea loc la ora 15.00 în sediul de pe via Ottaviani. „Roşiii“ au detonat o grenadă în colţul Palatului Antinori. Toţi fasciştii să-şi ia armele.
Explozia s-a auzit în tot centrul oraşului precum tunul de la prânz. Dar nu a fost tunul. Au fost soldaţii „bolşevici“, păgâni, fără patrie, fără familie, cei care te înjunghie de obicei pe la spate, torţionarii duşmanilor căzuţi, laşii dintotdeauna. Câţiva au spus că ar fi văzut o cravată neagră republicană fluturând, alţii vorbesc despre garoafe roşii, alţii susţin că ar fi fost mâna anarhiştilor, dar e totuna. Partidul Liberal, sprijinit de naţionalişti şi de fascişti, inaugura fanionul unui grup de studenţi, o mulţime de oameni ieşiţi de la liturghiile ţinute la San Marco şi în catedrală se îndreptau spre patiserii, iar capul procesiunii patriotice tocmai ce ajunsese la San Gaetano, când grenada i-a explodat între picioare. Acestea sunt faptele.
Nimeni nu l-a văzut pe terorist. Carabinierii au început să tragă ca nebunii, la întâmplare; locul, presărat cu cartuşe, părea un câmp de luptă. Cei de la Misericordia au luat pe targă un soldat căruia i se scurgea materie cenuşie din craniu şi un tânăr camarad sfâşiat în bucăţi. Au murit amândoi înainte să ajungă la spital. Numărul răniţilor, unii dintre ei în stare gravă, se ridică la câteva zeci. Numărul morţilor creşte întruna.
Oraşul este cuprins de convulsii şi groază. Se urlă la trecătorii de pe traseul ambulanţelor să-şi descopere capul în semn de respect faţă de victime. Lângă Loggia del Bigallo, un ins cu o garoafă roşie la butonieră a fluturat ziarul în ciudă. Un carabinier care îşi escorta colegul căzut, agăţat de scara maşinii, plângând de furie, a îndreptat spre el carabina pe care o ţinea cu un singur braţ, ca pe un pistol, şi l-a ucis pe loc. O singură lovitură. Cei din ambulanţă au încărcat şi cadavrul insului cu pricina.

La sediul grupării fasciste de pe via Ottaviani să tot fie o sută de oameni. Este duminică şi, aşa cum se întâmplă mereu în zilele libere, cel puţin cinci detaşamente străbat regiunea. Toţi fasciştii rămaşi în oraş se înghesuie în sala de şedinţe. S-au strâns ca de obicei Chiostri, Moroni, Manganiello, Annibale Foscari, „tânărul conte“ veneţian, delicat şi alb ca varul, uriaşul Capanni, neîngrijit ca întotdeauna. Deasupra zumzetului se aude timbrul nazal al nebunului de Pirro Nenciolini, chel, gârbovit, care gesticulează şi înjură de unul singur, ca un apucat:
– Fir-ar să fie, Hristoase mare, fir-ar să fie…
Într-un colţ, Bruno Frullini îşi încarcă sumbru revolverul.
Se aşteaptă să ia cuvântul marchizul Dino Perrone Compagni. În ultimele luni, gruparea din Florenţa s-a împărţit în două: pe de o parte, cei care au intrare în palatele aristocraţilor, iar de cealaltă, cei ca Dùmini, abia întreţinuţi de părinţi în vârstă, ca Banchelli, închistat în ticurile şi ranchiunele lui, sau ca Tullio Tamburini, care are cazier judiciar pentru furt. Cei disperaţi, gata de orice. Dar au fost uniţi în bătăile din Pisa, în incendierea ziarului socialist, în tumultul de la Consiliul provincial când „roşiii“ voiau să afişeze tricolorul. Plata era aceeaşi pentru toţi. Ura era aceeaşi.
Acum, pentru a vindeca sciziunea, l-au scos pe acest marchiz din pălărie. Nu mai e tânăr, are patruzeci de ani bătuţi pe muchie, vorbeşte prea mult şi încă locuieşte în casa mamei lui. Se pare că ea, marchiza, ar fi avut cândva o moşie în Greve, dar a vândut-o ca să acopere datoriile din jocurile de noroc. În timpul războiului, tânărul nobil şi-a găsit un loc călduţ în cancelarii şi, apoi, pe timp de pace, a fost retrogradat de la rangul de ofiţer de cavalerie la cel de simplu soldat, din pricina datoriilor făcute la aceleaşi jocuri de noroc. Dùmini şi Banchelli îi spun „contele di Culagna“[44] şi până şi adevăraţii aristocraţi l-au dispreţuit mereu. Dar persoanele de seamă din Florenţa nu s-au străduit să fie prea subtile. El le făcea jocul, iar ele i-au umplut buzunarele.

În sfârşit ia cuvântul Perrone Compagni. Accentuează silabele de parcă ar dicta o telegramă:
– Ochi pentru ochi, dinte pentru dinte! afirmă el răspicat. Înainte să se lase seara, liderii bolşevici vor fi plătit pentru această ultimă infamie!
I se răspunde cu un vuiet. Perrone Compagni continuă:
– Trebuie să acţionăm înaintea poliţiei şi a carabinierilor. Noi suntem cei care trebuie să impună ordinea publică şi să facă dreptate.
În timp ce vorbeşte îşi descheie jacheta, arătându-le revolverul pe care-l poartă la centură.
Se ceartă puţin, discută cu emfază planul de acţiune, se împart în cinci echipe. Sosesc câţiva politicieni care îi roagă să nu ardă Florenţa din temelii ca răzbunare. Nu-i ascultă nimeni. Fasciştii trec la represalii.
Dùmini stabileşte cartierul general al detaşamentului lui la Caffè Gambrinus. Îi are alături pe inevitabilii Banchelli şi Luigi Pontecchi, zis şi „Gigi“, de cincizeci de ani, fost ciclist profesionist, mai ciudat de felul lui, chior de un ochi, necruţător cu bâta. De-a lungul după-amiezii, echipele impun magazinelor să închidă în semn de doliu şi să arboreze steagurile în bernă, restaurantele sunt evacuate. Din când în când mai opresc câte un trecător şi-i inspectează documentele de parcă ar fi poliţişti. Dacă protestează vreunul, îl bat. Însă străzile se golesc de la sine, văzând cu ochii. Maşinile blindate străbat bulevardele, proiectoarele se aprind în piazzale Michelangelo, poliţişti în echipament de război şi dotaţi cu mitraliere păzesc podurile de pe Arno care duc spre cartierele populare, spre cartierele „roşii“. Peste tot domneşte un aer apăsător de coşmar. Nimeni nu ştie unde ar trebui să caute răzbunarea.
Apoi cuiva îi vine o idee. Detaşamentul, alcătuit din circa treizeci de bărbaţi, mărşăluieşte în stil militar, câte trei, prin mijlocul străzii. Unii poartă căşti, alţii, fesuri negre cu ciucure, mulţi poartă uniforma militară. Pe via dei Ginori întâlnesc un cortegiu funerar. Bărbaţii se dau într-o parte, comandantul ordonă salutul militar, toţi îşi întorc brusc capul. Trecătorii,

îngroziți, observă că toți fasciștii țin în mână un revolver: îl țin cu țeava în sus, sprijinită pe umărul drept.
Echipa își continuă drumul pe via Taddea și ajunge la numărul 2 al străzii puțin înainte de ora 18.00. Este ora apusului. Suflă un vânt în rafale, rece și uscat. Ușa sindicatului feroviar este deschisă. Nu o păzește nimeni. Cei mai mulți dintre bărbații din grup rămân de pază pe stradă; urcă doar Italo Capanni și alți doi.
Se mișcă cu precauție. Și ușa de la primul etaj este întredeschisă. Nimeni. Nici măcar pe coridorul care duce spre birouri. Poate că „roșiii“ s-au pitit în cartierele Oltrarno. Tăcere. Penumbră. Dar dinspre ușa unui birou pătrunde o dâră de lumină. Împing ușa. Bărbatul pe care îl caută este acolo, așezat la biroul lui, cu o țigară în gură. Florența se află în stare de război, iar el, Spartaco Lavagnini, secretarul sindicatului muncitorilor feroviari, directorul ziarului Azione comunista, omul de la care toți bolșevicii din Toscana se așteaptă să înfăptuiască revoluția, stă la locul lui de muncă, cu capul aplecat deasupra unei foi de hârtie, cu stiloul în mână. Scrie neostenit, lipsit de apărare, disciplinat față de datoria lui, corectează șpalturi, de parcă soarta ar depinde de o scăpare, de o greșeală de tipar.
Când Spartaco Lavagnini își ridică ochii din pagină, cel venit să-l ucidă se află deja în fața lui, în picioare, la un metru distanță. Îndreaptă revolverul drept spre fruntea lui. Este un țintaș excelent, vânător de multă vreme, revendică pentru sine primul foc asupra prăzii fără apărare.
Și totuși glonțul ratează. Lavagnini este rănit superficial, sub nas. Capul îi cade în piept, se lovește de birou și corpul aterizează pe podea, dar nu este încă mort. Al doilea foc îl lovește în timp ce se află la pământ, din stânga, de aproape, nimerește în pavilionul urechii. Alte focuri îl ciuruiesc în spatele axilei, pe când probabil că este deja mort. Victima zace nemișcată.
Apoi ucigașul se răzgândește brusc, diabolic. De parcă ar vrea să restabilească o ordine cosmică încălcată de propria-i răutate cu câteva clipe în urmă, apucă de păr cadavrul desfigurat al victimei, îl așază la loc pe scaunul pe care îl surprinsese dedicat muncii lui, își ia din colțul gurii țigara

pe care a continuat s-o fumeze pe toată durata execuţiei şi o strecoară ca pe o pană între dinţii rupţi ai mortului. Saliva ucigaşului se amestecă cu sângele din gura victimei lui.

*

În noaptea aceea oraşul se fisurează. La ivirea zorilor tragici, Florenţa se trezeşte ruptă în două de-a lungul despicăturii trasate de grenada de la Palatul Antinori şi de ucigaşul lui Spartaco Lavagnini.
În timpul orelor de întuneric, acelaşi geniu artizan care a clădit oraşul de-a lungul secolelor, ridicând ziduri fără mortar şi baricadându-se cu pietre de pavaj, desparte partea stângă a fluviului Arno de restul. Oamenii de rând, temându-se de un atac, s-au baricadat în districtele populare şi în suburbii, de la San Frediano până la Scandicci. Pe celălalt mal, de teamă că poporul s-ar putea răscula, a fost detaşată armata. Cele patru tunuri de 65 mm din piazza Vittorio domină străzile, poliţia în echipament de război blochează podurile. Represiunea este iminentă. Nimeni, nici măcar poliţia, nu se aventurează noaptea prin districte. Nimeni nu doarme dincolo de Arno. Lumea îl plânge pe Spartaco Lavagnini, nimeni nu îşi face iluzii, toată lumea îşi pune întrebări. Cine a aruncat grenada? Cine ar fi fost interesat să pună în primejdie cincizeci de ani de cuceriri muncitoreşti? Unii spun că atunci când o grenadă explodează în mijlocul mulţimii, oricine ar fi armat-o, oricine ar fi fost secerat de ea, victima ultimă este mereu stânga proletară.
În oraş, încă de azi-dimineaţă, viaţa se stinge. Muncitorii feroviari, de cum s-a dus vestea despre asasinarea lui Lavagnini, au blocat trenurile în gările Rifredi, Campo di Marte şi San Donnino. Imediat după aceea au intrat în luptă vatmanii, urmaţi de electricieni şi apoi, treptat, de aproape toate categoriile de muncitori proletari. Nu există apă, gaz, energie electrică, nu circulă trenurile, nici tramvaiele, iar magazinele sunt închise.

Fasciştii îşi fac apariţia abia după miezul zilei. Petrec noaptea în sediul de pe via Ottaviani, îşi alungă somnul bând punci cu rom. După prânz ies încolonaţi ca să atace San Frediano, dar sunt constrânşi să treacă râul pe podul San Niccolò, cel mai îndepărtat, şi să se întoarcă pe pantele abrupte şi pe viale dei Colli. Sunt puţini la număr şi se aventurează într-un burg care se apără cu hotărârea celor care ştiu că dacă nu vor învinge acum, nu vor învinge niciodată.
În piazza Tasso, Dùmini şi oamenii lui se trezesc înconjuraţi de o ploaie de proiectile de tot soiul: ţigle, bucăţi de rambleu, bucăţi de marmură din blaturile meselor. Plouă peste ei chiar şi cu o chiuvetă de piatră. Femeile, incitându-şi bărbaţii, urlă ca descreieratele. Se trage de la ferestre. Unul dintre atacatori, întins la pământ, respiră şuierat. Un firicel de sânge închis la culoare se scurge din uniforma gri-verzuie, pătând trotuarul. Şi Arditii sunt constrânşi să se adăpostească într-o intrare. Tunurile armatei au rămas pe malul drept al râului. Atacatorii reuşesc să se salveze doar când o maşină de poliţie blindată le vine în ajutor.
După acea incursiune eşuată, poliţia cere să intervină armata. Se dă ordin ca dinspre Santa Trinita şi Carraia să intre în Oltrarno unităţile de infanterie 84 şi 69, flancate de bersalieri. Baricadele „roşiilor“ sunt înlăturate cu forţa cu ajutorul maşinilor blindate, dar oamenii de rând nu se predau. Trebuie atacată fiecare casă în parte şi alungate nucleele de rezistenţă rând pe rând. Fasciştii pătrund acum în districte, în urma armatei şi a poliţiei. Se trece de la o răzbunare la alta, sirenele asociaţiei Misericordia răsună peste tot, zvonurile privind violenţele nu contenesc.
La podul suspendat de peste Arno, păzit de o mulţime de comunişti înverşunaţi, un tânăr nesăbuit pe bicicletă, cu mănuşi şi jambiere – accesorii necunoscute muncitorilor –, care insista că vrea să treacă, a fost măcelărit şi aruncat în fluviu. Se zice că fascistul s-ar fi agăţat de parapetul podului şi că nişte comunişti i-ar fi zdrobit mâinile ca să-l facă să cadă. Cadavrul lui a fost scos după ce s-a dragat albia. Avea mai multe contuzii pe faţă, dar nici urmă de răni la mâini.

Peste Florenţa se aşterne a doua noapte de tenebre. În Borgo Ognissanti, la spitalul Vespucci şi sub arcadele spitalului Santa Maria Nuova, o mulţime chinuită stă de veghe, aşteptând veşti despre rudele şi prietenii lor răniţi.
În dimineaţa primei zile de martie, lupta se reia. În Ponte a Ema, unde femeile şi copiii au fost duşi în siguranţă pe dealuri, apărarea este înfrântă doar de tunuri de 75 mm. La Santa Croce, lupta durează cinci ore. În cele din urmă, spre seară, trupele se întorc în oraş celebrând triumfătoare. Bersalierii, cu scufiile lor roşii cu ciucuri albaştri, cântă imnul lui Mameli; flutură steaguri roşii smulse inamicului comunist şi un portret mare al lui Lenin. Ajunşi pe via Martelli, tunurile şi afeturile lor sunt decorate cu flori de mimoză.
Peste tot, folosind poliţia şi armata pe post de scut, fasciştii au devastat sediile asociaţiilor inamicului. Autorităţile de ordine publică nu-i mai ameninţă cu puşcăria, ci, dimpotrivă, Corpul de Armată le-a trimis un camion 15 Ter cu o sută douăzeci de carabine şi trei lăzi cu grenade Sipe.
La sfârşitul zilei, în Camera Muncii de pe via Tintori, fascistul Pirro Nenciolini, după ce în ultimele cincizeci şi şase de ore l-a blestemat întruna pe Dumnezeu, dă foc la o grămadă de bănci, registre şi drapele roşii. În timp ce lumea evacuează locul, cineva îl tachinează:
– Hei, Pirro, ai grijă să nu-ţi arzi pantofii noi.
– Las' pe mine, las' pe mine. Azi vreau să-i ard şi pe ei, fir-ar să fie.
Pirro Nenciolini, cel care înjură compulsiv, discul stricat blocat într-o furie perpetuă, câinele turbat evitat de propriii săi camarazi, rămâne singur în încăpere cu rugul. Îşi încălzeşte mâinile la foc şi e fericit.

[44] Personaj fără scrupule dintr-o legendă populară italiană (n.red.)

Cetăţeni, apărătorii „Noii Umanităţi“ şi ai „Noii Ordini“, cruciaţii corupţi ai păcii cu orice preţ… au urzit şi săvârşit un alt delict barbar… ieşind din vizuinile lor mizerabile… ne-au ucis fiii şi fraţii tineri, a căror singură vină a fost că erau frumoşi şi inocenţi.

Manifest mural al fasciştilor din Florenţa
după atacul asupra Palatului Antinori, 28 februarie 1921

Deşi ne încearcă o profundă mâhnire din pricina lui Gino Mugnai, care a căzut cu soarele în faţă în impetuozitatea conflictului ce vrea să facă din el victima lui neştiutoare, moartea îngrozitoare a lui Spartaco Lavagnini ne frânge inimile de fraţi… A murit în timp ce-şi vedea senin de sarcinile lui de secretar… victima ideilor lui liber profesate… a murit desfăşurându-şi activitatea nevinovată, fumând o ţigară, în timp ce s-a dus să le deschidă călăilor lui… Gările şi atelierele de reparaţii să fie pustii până când aceştia îşi vor găsi odihna în pacea eternă a mormântului.

Manifest mural al muncitorilor feroviari socialişti din Florenţa, 28 februarie 1921

Revolta proletariatului florentin a fost desăvârşită, mândră în generozitatea şi impulsul ei. Cei care vor scrie istoria vor trebui să spună cum, timp de două zile, poporul a fost stăpânul burgurilor şi caselor lui şi cum le-a apărat cu armele în mână. Va trebui să laude sângele-rece de care au dat dovadă muncitorii care au înfruntat, cu arme neînsemnate, mitralierele şi tunurile… Îi salutăm pe liderii şi adepţii care au căzut în luptă, dar afirmăm cu voce tare că suntem cu toţii pregătiţi să atacăm şi să cădem în luptă, să murim şi

să ucidem la rândul nostru. Mai bine, de o sută de ori mai bine, să laşi cincizeci de morţi pe pavajul unui oraş, decât să tolerezi fără nici o reacţie violenţa şi jignirea.

Palmiro Togliatti, „Exemplul Florenţei“,
L'Ordine Nuovo, 2 martie 1921

Nu am fost în stare să obţinem nimic. După războiul capitaliştilor, am făcut şi noi războiul nostru, doar că războiul nostru este un război al celor slabi. Astăzi avem parte de contrarevoluţie fără să fi făcut vreo revoluţie.

Rinaldo Rigola, lider socialist reformist,
de la tribuna congresului CGdL[45], 1 martie 1921

Ordinea din Italia nu a mai fost nicicând atât de perturbată precum este de când fasciştii şi-au asumat sarcina de a o restabili.

Luigi Salvatorelli, „Clasă şi naţiune“,
La Stampa, 22 februarie 1921

[45] Confederazione Generale del Lavoro, Confederaţia Generală a Muncii (n.red.)

Benito Mussolini
Milano, 5 martie 1921

„Benito Mussolini, directorul ziarului Il Popolo d'Italia, a suferit un accident aviatic ieri după-amiază la aerodromul Arcore în timp ce se antrena, sub îndrumarea pilotului Cesare Redaelli, pentru a-şi dobândi brevetul de zbor. Aparatul a fost văzut virând brusc şi prăbuşindu-se de la circa patruzeci de metri…"

Un con de brad în conducta de răcire a motorului. Uneori este de ajuns un incident banal ca să devieze cursul istoriei. Şi totul se termină cu o tablă de metal îndoită la marginea unui câmp de verze din Arcore, cloaca lumii.

Odată cu venirea primăverii, Benito reuşise în sfârşit să reia lecţiile de zbor. În noaptea de 2 martie însă, Rachele avusese un presentiment urât, ca soţia lui Iulius Cezar. Dar el era hotărât să devină primul politician european care să se deplaseze cu avionul pilotându-şi propriul aparat; nu avea să se lase oprit de superstiţiile unei ţărănci ignorante. Aşa că îşi lăsase acasă jacheta de zbor îmblănită, ca să o liniştească pe soţie, şi plecase la Arcore cu bicicleta.

La a doua decolare, după o tură prin zona rurală, viteza motorului începuse să scadă. Nu avusese timp pentru o aterizare de urgenţă: aparatul, lipsit de propulsie, intrase în vrie şi se prăbuşise de la o înălţime de patruzeci de metri. Redaelli, în afară de câteva zgârieturi, scăpase nevătămat. El, în schimb, suferise un traumatism cranian uşor şi o contuzie destul de gravă la genunchiul stâng. A cerut să fie tratat la ambulatoriul din Porta Venezia. Când a ajuns acasă, Rachele a răbufnit într-o criză de isterie. „Aşa-ţi trebuie!", a urlat ea.

Partea bună este că acum Corriere della Sera scrie despre el, chiar dacă a fost doar un incident banal. Îi dedică acelaşi spaţiu ca acela rezervat în urmă cu doi ani întemeierii grupărilor fasciste. Oricum ai privi lucrurile, realitatea nouă şi dominantă a politicii italiene este fascismul. Se îndreaptă spre

alegeri, iar de data aceasta vor lua parte la joc. Ba, mai mult chiar, ei vor împărți cărțile. A scris-o limpede în ziua de dinaintea accidentului: Parlamentul îmbătrânește cu zece ani în fiecare zi. O situație nouă necesită oameni noi și o Cameră nouă.

Nu, nu-i vor pironi pe crucea violenței. O repetă întruna, neostenit, de parcă ar vrea să se convingă pe sine: este o cruce pe care o poartă cu un spirit de sacrificiu, nimic mai mult. Din Toscana primesc necontenit vești despre scene sălbatice. În prima zi a lunii martie, la Empoli, populația bolșevică, temându-se de o misiune punitivă fascistă, le-a pregătit o ambuscadă fochiștilor din marină transferați la Florența pentru a pune în mișcare trenurile blocate de greva muncitorilor feroviari bolșevici. Cinci morți și zeci de răniți. S-ar părea că țăranii îngroziți i-au sfârtecat pe bieții marinari ca niște bestii sălbatice.

Tot ce se întâmplă este trist din punct de vedere omenesc, dar este o necesitate istorică inevitabilă. Repetă întruna și acest lucru în articolele lui din Il Popolo d'Italia. Prin intermediul acestei crize, lumea își va recăpăta echilibrul, iar fasciștii sunt hotărâți să nu cedeze câtuși de puțin: după orice delict socialist, represaliile vor fi inexorabile. Vor continua. Fără oprire. Nu au început ei acest război civil, dar ei îl vor încheia. Trebuie ca violența să fie tot mai inteligentă, să se inventeze o violență chirurgicală.

A scris-o și în ziarul lui: nu este vorba despre artă de dragul artei. Este o necesitate dură.

Dar cum să scrii când ești întins în pat, cu capul bandajat și un cheag în articulația genunchiului? Peste noapte a făcut febră peste 40 °C, doctorul Binda a trebuit să-i coasă cinci copci la cap și să-i tragă sânge din picior. Sunt același picior și același genunchi care au avut de suferit în 1917 în urma unei explozii de mortier. Nici atunci rănile nu se vindecaseră repede, și atunci avusese probleme cu mersul și cu desensibilizarea membrelor. Binda spune că poate are o infecție în sânge. Tabes dorsal. Sifilis terțiar. Îi administrează săruri de aur. Plasma lui nu vrea să rămână să se sufoce în vene.

Între timp, Edda plânge în bucătărie pentru că a fost pălmuită, Vittorio şi Bruno se încaieră pe un cal balansoar. Nici un bărbat nu poate supravieţui şapte zile consecutive acasă, cu familia.
Rachele îl anunţă că are un vizitator. Pare furioasă, aproape lividă. Zilele acestea a primit tot soiul de vizite deranjante, felicitări, ca să nu-i mai punem la socoteală pe soldaţii care încep să cânte Giovinezza la fereastră.
În pragul dormitorului lor, acolo, în casa lui, cu soţia lui în spatele ei, îşi face apariţia Margherita Sarfatti. Este impecabilă, ca întotdeauna: elegantă, curtenitoare, i se adresează formal. A adus daruri pentru copii. El încearcă să se ridice în şezut pe patul pe care-l împarte cu Rachele.
Este evident că nu a reuşit să se abţină. În ultima vreme sunt inseparabili, la ziar şi în afara lui. Au chiar şi un soi de jurnal de bord comun, în care şi-a rebotezat amanta „Vela“, oarecum în stilul lui D'Annunzio.
Acum, că este acolo însă, „Vela“ se străduieşte să-şi netezească un rid de dezgust de la colţurile gurii. Aşa se întâmplă mereu când nobilii descoperă prozaicitatea căsătoriilor populare, a locuinţelor populare, a vieţilor populare. Dar femeia de lume îşi vine în fire. Îi vorbeşte despre politica europeană. Îi spune că a aflat despre o părere foarte măgulitoare a marelui Georges Sorel, teoreticianul mitului violenţei. Se pare că Sorel i-ar fi spus unui prieten: „Mussolini este un bărbat la fel de extraordinar ca Lenin. A inventat un lucru care nu există în cărţile mele: unirea naţionalului cu socialul.“
El, bărbatul extraordinar, întins pe patul conjugal, simte cum îi pulsează sângele în genunchi.
După plecarea lui Sarfatti, Rachele răbufneşte:
– Unii oameni au un tupeu incredibil. Ar fi trebuit cel puţin s-o arunci pe geam.
Soţul ei i-o retează scurt. Se întoarce cu spatele la ea, zicându-i că şi-a făcut idei stranii.

Tot ce se întâmplă este trist, din punct de vedere omenesc, dar inevitabil. Prin intermediul acestei crize interne, naţiunea îşi va recăpăta echilibrul. Fasciştii sunt ferm hotărâţi să nu cedeze câtuşi de puţin: vor face astfel încât violenţa lor să devină tot mai inteligentă, dar nu vor renunţa la ea până când tabăra adversă nu va arbora steagul alb al predării, cu sinceritate. Fasciştii ţin aproape şi sunt pregătiţi pentru orice eveniment…

Benito Mussolini,
Il Popolo d'Italia, 1 martie 1921

Dacă socialiştii se dezarmează cu adevărat, se vor dezarma şi fasciştii. Repetăm că nu ne place violenţa, că pentru noi violenţa este o excepţie, nu o regulă: am acceptat acest tip de război civil ca pe o necesitate teribilă…

Benito Mussolini,
Il Popolo d'Italia, 5 martie 1921

Giacomo Matteotti
10–12 martie 1921

În după-amiaza zilei de 10 martie 1921, Matteotti ia cuvântul în sala Parlamentului italian pentru a denunța a doua oară violența fascistă.
Înainte să apuce să deschidă gura, Camera, sub președinția lui De Nicola și la propunerea onorabilului Guglielmi, transmite în unanimitate condoleanțe pentru asasinarea prim-ministrului spaniol, care a fost ucis cu două zile în urmă de niște anarhiști revoluționari. Socialiștii italieni deplâng și ei atentatele individuale la viața umană, dar, prin onorabilul Vella, cer să se treacă o distincție în minută: speră ca Spania să adopte o politică de libertate față de muncitori. Așadar, orice ar urma să spună Matteotti va cădea în Tartarul clocotitor al războiului civil european, un abis aparent fără fund.
Înainte de discursul lui este rândul subsecretarului de interne, Corradini. Răspunde la denunțul anterior al lui Matteotti reîncadrând violențele în contextul luptei pentru reînnoirea contractului colectiv din agricultură, recunoscând că proprietarii de terenuri au fost „necumpătați", dar asigurând că guvernul face tot ce este necesar pentru a reprima misiunile fasciste. Președintele De Nicola îi cedează atunci cuvântul onorabilului socialist, dându-i posibilitatea să se declare satisfăcut.
Dar Giacomo Matteotti nu se declară câtuși de puțin satisfăcut:
– În toiul nopții, în timp ce domnii distinși dorm în casele lor, camioane fasciste sosesc în sătucuri, la țară, în cătune cu numai câteva sute de locuitori; sosesc, desigur, însoțiți de liderii Asociației Agricole locale, mereu îndrumați de aceștia, altminteri le-ar fi imposibil să recunoască în întuneric, în mijlocul zonelor rurale pustii, casa liderului ligii sau biroul mic și dărăpănat de plasare a forței de muncă.
– Se înfățișează în fața unei case și se aude ordinul: „Înconjurați casa". Sunt douăzeci, sunt o sută de persoane înarmate cu puști și revolvere. Este

chemat liderul ligii şi i se porunceşte să coboare. În caz că nu se supune, i se zice: „Dacă nu cobori, îţi vom da foc la casă, cu tot cu soţie şi copii“. Liderul ligii coboară. Dacă deschide uşa, îl bat, îl leagă, îl duc în camion, îl supun unor torturi îngrozitoare, prefăcându-se că-l ucid, că-l îneacă, după care îl abandonează în câmp, gol, legat de un copac! Iar dacă liderul ligii are tupeu şi nu deschide uşa şi recurge la arme ca să se apere, atunci este ucis numaidecât în toiul nopţii, o sută la unu. Iată sistemul din Polesine.
Sala ascultă în tăcere. Pentru prima oară, nimeni nu cârâie, nu se aud proteste, aplauze sau batjocuri. S-ar părea că un petic din noaptea din Polesine şi-ar fi proiectat întunecimea până pe dealul Montecitorio.
Matteotti începe apoi să citească lista. Minuţios, precis, pedant. Discursul lui, faţă de denunţul precedent, a luat o turnură mai practică, bazată pe fapte, pe detaliile mărunte ale unor existenţe absorbite zilnic de umbra lucrurilor mai apropiate. De parcă acum doar numele satelor, străzilor şi persoanelor sunt demne de a fi pomenite.
În Salara, un amărât care lucrează în tura de noapte aude bătăi la uşă. „Cine e?“, întreabă el. „Prieteni!“, i se răspunde. Deschide puţin uşa, iar prin crăpătură pătrund douăzeci de proiectile, lăsându-l fără suflare. În Pettorazza, liderul ligii aude bătăi la uşă în noapte, mereu noaptea… În Pincara, un sătuc în mijlocul regiunii rurale, la miezul nopţii soseşte un camion în faţa biroului de ocupare a forţei de muncă, o baracă jalnică, o cămăruţă… În Adria se duc la miezul nopţii la casa secretarului filialei socialiste, îl iau, îl leagă, îl cară pe malul fluviului Adige, îl scufundă în apă, îl lasă legat de un stâlp de telegraf… În Loreo… În Ariano… În Lendinara… Şi povestea continuă aşa; dar nu intervine nimeni, nimeni nu este dat în vileag, nimeni nu ştie cine sunt delincvenţii. Noapte de noapte, zi de zi, se săvârşesc incendii şi crime. În nefericitele zone rurale din Polesine lumea ştie deja că, dacă îţi bate cineva la uşă noaptea şi spune că reprezintă autorităţile publice, eşti condamnat la moarte.
În acest moment al denunţului lui Matteotti, în sala din Palatul Montecitorio încep să se audă murmure şi comentarii de pe băncile din dreapta. Odată ce

s-a ajuns la responsabilitatea guvernului, farmecul tăcerii unanime s-a frânt. Matteotti ridică tonul:
– Aici este vorba despre un atac, despre o organizaţie de banditism. Nu mai este o luptă politică; este o barbarie; este Evul Mediu.
Vorbitorul îşi continuă litania sumbră în aclamaţiile din partea stângii şi apostrofările din partea dreptei. Preşedintele, nerăbdător, îl invită în repetate rânduri să încheie.

Replica nu îi este dată de un fascist, de un extremist de dreapta sau de un inamic al lui Matteotti, ci de onorabilul Umberto Merlin, membru al partidului catolic fondat de don Sturzo, singurul care a fost ales în districtul Rovigo-Ferrara. Este de-o vârstă cu Matteotti şi i-a fost coleg la liceul clasic Celio din Rovigo. În 1919, Matteotti l-a salvat de la o bătaie dată de ţăranii lui socialişti acoperindu-l cu propriul corp.
– Matteotti trebuie să recunoască, zice Merlin, că înainte ca socialiştii să-şi plângă propriii morţi, fasciştii şi-i plângeau deja pe ai lor.
Afirmaţia deputatului catolic îi îngrozeşte pe socialişti. Merlin menţionează un tânăr înjunghiat în Gavello şi un altul în Badia, ambele crime comise de socialişti, care pot fi consideraţi sursa dezlănţuirii furiei ucigaşe din Polesine. Apoi continuă să pledeze cauza catolicilor:
– În timp ce în provincia mea, cu treizeci de ani în urmă, era nevoie de eroism ca să te declari socialist, astăzi partidele s-au inversat, şi toţi acei muncitori umili au nevoie de curaj ca să se alăture organizaţiilor noastre şi să-şi reafirme, într-o provincie complet roşie, credinţa proprie şi credinţa părinţilor lor.
În cele din urmă se întoarce spre banca în care stă fostul lui coleg de şcoală:
– Le spun socialiştilor, cu loialitate şi seninătate: vreţi să înceteze această situaţie ruşinoasă, intolerabilă şi nedemnă de o ţară civilizată? Pentru aceasta, pentru a face pace, nu este de ajuns să condamnăm violenţa de care

dau dovadă ceilalţi în timp ce găsim scuze pentru propria noastră violenţă, chiar şi atunci când nu suntem de acord cu ea.
Sala aplaudă. Şi al doilea denunţ al violenţei fasciste rostit de Matteotti se îneacă în căldarea războiului civil european.
Două zile mai târziu, în 12 martie, Giacomo Matteotti se află la Castelguglielmo, în provincia Rovigo, pentru o întâlnire politică, însoţit de primarul din Pincara. Sute de fascişti care s-au adunat acolo din întreaga provincie îl aşteaptă. Ca întotdeauna, o grupare numeroasă a venit din Ferrara, care se află în apropiere.
Onorabilul socialist este târât în sediul Asociaţiei Agricole. Poate că este înarmat sau poate că îi este confiscat un revolver. Oricum ar fi, fasciştii îi cer lui Matteotti să semneze o declaraţie de abjurare. Acesta refuză. Fasciştii incendiază sediul ligii ţărăneşti, iar pe el îl urcă într-un camion.
Îl plimbă prin regiune, îl maltratează, îl insultă, îl ameninţă cu moartea. Apoi, noaptea, îl abandonează în apropiere de Lendinara.
Răpirea a durat câteva ore. Giacomo Matteotti a devenit unul dintre personajele propriilor sale poveşti. Se zvoneşte că tortura ar fi ajuns până la sodomie.

Ferrara este oraşul italian în care există cel mai mare procentaj de bordeluri. S-ar părea că numărul-record se datorează prezenţei a cinci cazărmi în oraş. „Casele de toleranţă“, în conformitate cu decretul Crispi, prima reglementare din acest domeniu, se împart în trei categorii. Legea stabileşte tarifele, care variază de la zece lire pentru casele de lux la patru lire pentru cele populare. Aproape toate sunt situate pe străzi liniştite precum via Croce Bianca, via Sacca, via Colomba şi, mai ales, via delle Volte, axa de-a lungul căreia s-a dezvoltat Ferrara „liniară“. În timp ce o străbat, clienţii bordelurilor se bucură de priveliştea oferită de clădiri din secolele al XIV-lea şi al XV-lea, precum şi de farmecul bolţilor eponime[46].

În baza unei reguli nescrise, politica rămâne în afara bordelurilor. Sunt o zonă liberă. Şi totuşi, în toate bordelurile din Ferrara, timp de zile sau săptămâni întregi, se vorbeşte numai despre tortura îndurată de onorabilul socialist. Glumele banale germinează în atmosfera infectată de fanfaronada fasciştilor, clienţi asidui. Până şi studenţii fără o leţcaie în buzunar, care zăbovesc în încăperile de jos fără să-şi permită să urce în camere cu vreo fată, până şi ei au învăţat să glumească cu madama despre presupusa sodomizare prin lovituri de bastoane a onorabilului Matteotti. Băieţii, chicotind, întreabă care chiriaşe practică „il Matteotti", despre legalitatea unui „Matteotti", despre cât costă un „Matteotti".

Între timp, Giacomo Matteotti este alungat de pe pământul lui. În timpul răpirii din Castelguglielmo, fasciştii i-au spus clar: dacă voia să trăiască, trebuia să plece din provincie şi să nu se mai întoarcă.
Aşa începe viaţa lui de câine vagabond. Se deplasează incognito, oriunde se duce, se află în pericol, este un om blestemat, care poate fi ucis oricând. Nimeni, nici măcar poştaşul, nu trebuie să ştie unde se află domiciliul lui provizoriu. Petrece o lună la Veneţia, pentru a fi mai aproape de familie, după care este recunoscut şi trebuie să fugă şi de acolo. Îi scrie soţiei, Velia, scrisori fără expeditor:
„Va dura ani de zile până să o luăm de la capăt; între timp, ne vom întoarce la cum era cu treizeci de ani în urmă. Nu-mi pare rău pentru mine, care îmi pot reface oricând viaţa în sute de moduri diferite, cât pentru mişcarea noastră creată cu atât de mult efort şi pentru sărmanii aceia care, chiar dacă au mers prea departe, s-au eliberat în sfârşit din condiţiile de servitute."
Apoi o linişteşte: „Între timp, nu-ţi face griji, pentru că te asigur că sunt cât se poate de prudent. Nu mai e ca înainte, când un act de curaj ar fi putut fi util; astăzi ar fi cu desăvârşire inutil şi dăunător nu doar pentru cei care-l săvârşesc, ci şi pentru ceilalţi."

[46] În italiană, via delle Volte înseamnă „strada bolților“. (n.red.)

Leandro Arpinati
Ferrara, 18 martie 1921

Totul este într-un echilibru precar în ce privește închisoarea.
Leandro Arpinati este arestat din nou la 12 martie, de cum coboară din trenul de Bologna. La Milano ar trebui să se întâlnească cu Mussolini, care îl așteaptă ca să planifice adunarea fascistă programată în Emilia pentru începutul lunii aprilie, însă Mussolini îl va aștepta în zadar, pentru că „amicul Arpinati" nu apucă nici măcar să pună piciorul în oraș. Îl opresc în capătul peronului, îl urcă încătușat într-un tren cu destinația Romagna și-l transferă spre închisoarea din Ferrara. Este a cincea oară în optsprezece luni când Leandro Arpinati ajunge la închisoare.
Prima dată a fost închis în noiembrie 1919, pentru evenimentele sângeroase de la Teatrul Gaffurio din Lodi în timpul primei campanii electorale fasciste, și a petrecut 46 de zile în închisoare. A doua oară l-au arestat aproape un an mai târziu, la Bologna, în septembrie 1920, după uciderea militantului socialist Guido Tibaldi în timpul unor confruntări cu formațiunile de apărare civilă naționaliste, dar l-au eliberat după doar trei zile, deoarece, deși fusese prezent, nu trăsese cu arma. S-a întors în închisoarea din Bologna pentru a treia oară în 18 decembrie, pentru bătăile îndurate de socialiștii Bentini și Niccolai, amenințați deja de mai multe ori în zilele precedente și atacați la ieșirea din tribunal, unde insistau să le ia apărarea bolșevicilor. Dar în momentul respectiv muzica se schimbase deja: avusese loc bătălia decisivă de la Palatul d'Accursio, vântul sufla deja în vela neagră a grupării fasciste, iar el a sfârșit în celulă pentru că se înfățișase voluntar la secția de poliție ca să-și asume cu îndrăzneală misiunea punitivă, împreună cu alți trei camarazi. Comisarul de poliție fusese constrâns să-l aresteze, dar se limitase la a-l acuza de ultraj și amenințare la adresa membrilor Parlamentului, renunțând la acuzația de vătămare corporală. Odată cu noul an sosise și a patra arestare, iar în martie, a cincea, la Milano. De data aceasta îl acuzau că

procurase camioanele pentru o misiune în Pieve di Cento, pe parcursul căreia, „din nefericire“, murise un muncitor, chiar dacă el însuşi nu fusese implicat.
Aşa merg lucrurile, nu pot fi evitate; este un război civil în toată regula. A scris-o foarte clar în L'Assalto. Socialiştii şi fasciştii sunt duşmani înverşunaţi, legaţi de o luptă mortală. Un aer de ură se învârte în jurul capetelor lor, ca o atmosferă necesară însăşi raţiunii lor de-a fi.
Au discutat ore în şir dacă nu cumva fac prea mult jocul latifundiarilor, dacă echipele nu devin cumva un instrument al reacţiunii, dar când vine vorba despre dezbateri nesfârşite şi teorii, el îşi pierde răbdarea. La adunarea din 3 ianuarie, aripa de stânga a grupării, sprijinită de legionarii din Fiume, a răbufnit împotriva aripii drepte, acuzând-o că ar fi devenit sclava „Italiei vechi“. S-a ajuns la pace doar mulţumită medierii lui Dino Grandi, care a preluat şi conducerea ziarului L'Assalto.
Arpinati, deşi era secretar, a rămas pe dinafară şi nu a reuşit să influenţeze votul membrilor. Însă când se pune problema confruntărilor în pieţe, oamenii, inclusiv Grandi, îl urmează pe el. El este idolul detaşamentelor, pe el îl numesc „conducătorul“ lor, il duce. Pentru el fascismul înseamnă patimă, este pasul neînfrânat al tinereţii pe pietrele antice din piazza Maggiore, este o organizaţie de oameni liberi şi violenţi care zguduie o ţară de inerţi şi robi. Nu înţelege zonele rurale, dar oraşul, Bologna, oraşul este al lui.
La sfârşit de săptămână, Arpinati şi băieţii lui se deplasează în provincie. Atacă sediile sindicatelor, căminele populare, primăriile „roşii“, pun capăt boicoturilor, bat oameni, distrug, smulg steagurile de la inamic şi apoi le ard în piazza Maggiore în focuri publice care stârnesc entuziasm. Uneori, aşa cum s-a întâmplat la Paderno, nici măcar nu trebuie să se lupte: ameninţările sunt de ajuns pentru ca liderii de ligi să se umilească predându-le steagurile.
Alteori lupta este mai dură. Pe lângă rănile suferite în timpul încăierărilor, a fost deja împuşcat de două ori. Prima dată la Ferrara, în decembrie, iar a

doua oară la Modena, în 24 ianuarie, la înmormântarea fascistului Mario Ruini, ucis cu trei zile înainte. Şi când te gândeşti că s-au dus acolo ca şi cum ar fi mers la o petrecere! Ba luaseră cu ei şi un alai de soţii şi iubite din Bologna. El fusese însoţit de Rina şi de sora ei. Muriseră doi tovarăşi, de douăzeci şi doi, respectiv, nouăsprezece ani. El fusese rănit de o împuşcătură în gleznă. În timpul nopţii, drept represalii, incendiaseră mai întâi Camera Muncii din Modena, apoi pe cea din Bologna. Poliţia nu făcuse nici o mişcare.
Acum Giolitti s-a gândit să-i dezarmeze pe fascişti. L-a trimis la Bologna pe Cesare Mori, un nou prefect care s-a remarcat deja prin reprimarea dură a banditismului în Sicilia şi a tulburărilor dannunziene din Roma. Prima măsură întreprinsă de Mori a fost să interzică circulaţia camioanelor în provincie, de sâmbătă după-amiază până duminică noaptea, orele la care se pleacă de obicei în misiuni. Aşa că, pentru a întreprinde misiunea de la Pieve di Cento, pentru care a fost arestat din nou Arpinati, au trebuit să parcheze camioanele la ferme şi să-i adune pe băieţi în aer liber, pe câmpuri.
Nu aşa îi va opri Mori. Nu aşa, prin interdicţii de circulaţie, le vor zdrobi înflăcărarea acei politicieni zbârciţi şi săraci cu duhul. Desigur, din când în când, ceva nu merge bine. La Pieve, o biată femeie, o muncitoare, s-ar părea pe nume Angelina, a fost împuşcată din greşeală drept în faţă în timp ce trăgea obloanele.
Însă Leandro Arpinati nu a fost la Pieve di Cento, iar fasciştii din Bologna au reacţionat cu impetuozitate la arestul liderului lor. În plus, numeroase partide susţinătoare şi-au exprimat solidaritatea cu Leandro Arpinati, bărbatul care i-a oprit pe bolşevici la Bologna. Confederaţia Comerţului şi Industriei a ameninţat de-a dreptul cu închiderea magazinelor în semn de protest faţă de arestarea lui.
Arpinati este eliberat a cincea oară în 17 martie, noaptea. Il resto del Carlino, principalul cotidian din oraş, scrie că la întoarcerea lui în Bologna o „mare de oameni“ l-a primit ca pe un erou şi l-a însoţit până în piazza Nettuno. În raportul comisarului de poliţie este menţionat un cortegiu de

circa trei mii de persoane. În vremurile acestea lucrurile se mișcă rapid: ești închis astăzi, iar mâine ieși din pușcărie triumfător.

Benito Mussolini
Milano, 23–27 martie 1921

Este unsprezece seara, aproape ora de culcare a burgheziei bune şi harnice din Milano. Anul acesta Paştele cade devreme, în ultima duminică din martie, dar mâine este abia joi, încă se lucrează.
În clădirea de pe corso Venezia, după o cină lejeră, Margherita Sarfatti soarbe dintr-un ceai de fenicul sălbatic,
hibiscus şi valeriană în compania câtorva prieteni. Feniculul este indicat pentru digestie, valeriana ajută la somn, iar proprietăţile benefice ale hibiscusului nu şi le mai aminteşte nimeni.
Dintr-odată, ceaşca de porţelan chinezesc tremură pe farfurioară, apoi pasta vitroasă cu granulaţie fină se crapă. Urletul răsună la o fracţiune de secundă după mişcarea aerului: sticla uşilor de la balcon, cu vedere spre bulevard, reverberează, iar clădirea pare să se cutremure din temelii.
Toată lumea se repede spre ferestre, dar afară este pustiu, o linişte desăvârşită. Peste două minute, strada se umple de o mulţime de oameni care fug. Fug spre centru dinspre Porta Venezia.
Din când în când, câte unul se întoarce, dar fără să se oprească din alergat, şi gesticulează în spate, în gol, spre teroarea care-l mână din urmă. Însă nimeni nu strigă, nu se aude nici măcar o voce: oricare ar fi cauza ei, groaza lor este mută. O mulţime de fantasme mute şi înnebunite roiesc în noaptea din Milano.
Spectacolul de la Kursaal Diana începuse foarte târziu din pricina concedierii unui membru al orchestrei, care a fost primit ulterior înapoi în urma protestelor colegilor. Era pusă în scenă a cincisprezecea şi ultima reprezentaţie cu Mazurka blu, de Franz Lehár.
Publicului burghez îi place foarte mult opereta, cu intrigile ei simple şi neverosimile, tendinţa de parodie, scenele somptuoase, muzica însufleţită şi plăcerea imediată pe care o stârneşte, dar, mai ales, adoră prezenţa aproape

maniacală a dansurilor, în coregrafii de câte zece, doisprezece sau uneori de câte şaisprezece balerini, care evocă bucuria lipsită de griji a poveştilor sentimentale din înalta societate de la sfârşitul secolului al nouăsprezecelea. „Prietene, îmbracă-te frumos, găteşte-te, a sosit noaptea capricioasă…“ Doamnelor şi domnilor, vă prezentăm plăcerile vieţii de dinainte de războiul mondial.

Însă şi oamenii de rând se îngrămădesc bucuroşi în sala centrului recreativ, ludic şi artistic Kursaal Diana. La o adică, în seara aceasta era pusă în scenă mazurca, una dintre favoritele săracilor, dansul acela în spirală, în ritm ternar, al ţăranilor polonezi, atât de asemănător valsurilor vieneze, dar cu un ritm mai moderat, cu mişcări mult mai tăioase, accentuate de bătăi din călcâie, acel dans neînfrânat şi elegant care se practică în perechi dispuse în cerc, cercul magic al dansurilor primitive de odinioară, simbolul unităţii şi al forţei comunităţilor mici şi curajoase de femei şi bărbaţi care dansează la marginea pădurii întunecate într-o baltă mică de lumină înconjurată de întunericul infinit.

S-ar părea că bomba a explodat la sfârşitul primului act.

Trebuie să fi fost poziţionată lângă intrarea artiştilor, într-o parte a străzii Mascagni, deoarece în punctul acela strada este îngropată sub dărâmături, iar printre scheletele ferestrelor se întrezăreşte scena presărată cu cadavrele mutilate ale membrilor orchestrei. Patrulele de gărzi regale o curăţă până în dreptul străzii Melzo.

În faţa intrării, pe jumătate închisă de obloanele coborâte, o mică trupă de bersalieri se pregăteşte să formeze un pichet, dispunându-se în arc. Telefoanele de la unităţile de pompieri răsună în tot districtul în timp ce o echipă de circa treizeci de bărbaţi stinge flăcările cu un furtun. De fiecare dată când o targă îşi face apariţia dintre dărâmături, mulţimea, care s-a revărsat pe stradă dinspre corso Buenos Aires, murmură uluită la vederea trupului distrus.

Clinica de la Porta Venezia, care se află în apropiere, este deja plină de morţi sau de răniţi grav. Ceilalţi sunt trimişi cu ambulanţele spre centre medicale

de urgenţă mai îndepărtate; mulţi sunt trataţi în casele pe care locuitorii din cartier le-au deschis în faţa acestei nenorociri. La intrarea în ceea ce a mai rămas din teatru, rudele supravieţuitoare urlă de durere, ca lupii, în noaptea din Milano, iar reporterii îşi notează minuţios cât de mutilate sunt cadavrele, pentru ziarele de dimineaţă: în apropiere de ultimul nivel, lângă loja numărul 8, zace pe jos o bucată de calotă craniană acoperită de păr lung femeiesc; în loja numărul 10, printre dărâmături şi fragmente de sticlă şi oase, un braţ feminin elegant, încă acoperit de mâneca unei cămăşi de mătase; între loja numărul 13 şi loja din dreptul scenei, trunchiul gol al corpului unei fetiţe.

Anarhiştii. Nu încape îndoială, este opera lor. Errico Malatesta, bătrânul lor lider istoric, încarcerat la Milano, protestează de câteva zile prin greva foamei faţă de arestarea lui nejustificată, şi tot de zile întregi explodează peste tot bombe de calibru mic. Unii supravieţuitori afirmă că au văzut un anarhist aruncând bomba spre scenă. E fără îndoială o prostie, dar e la fel de sigur şi că este opera lor.

Benito Mussolini îi cunoaşte pe anarhişti. Şi cunoaşte foarte bine şi locul cu pricina: a mers acolo de mai multe ori ca să se vadă cu comisarul Gasti, care locuieşte într-un apartament deasupra hotelului Diana Majestic, lipit de teatru. Probabil că pe el îl vizau teroriştii.

Câţiva fascişti care au auzit explozia îl zăresc pe Şeful lor în mulţime. Se strâng în jurul lui, exprimându-şi numaidecât intenţia de răzbunare. Se întrec unii pe alţii să propună ţinte: sediul Avanti!, sediul sindicatului, sediul Umanità nova, ziarul anarhist condus de Malatesta. Obiectivele sunt mereu aceleaşi, ura este aproape mereu lipsită de imaginaţie.

Mussolini nu-i descurajează, dar nici nu-i incită. N-au decât să iniţieze ei represaliile, el rămâne să privească scena dezastrului. Singur, anonim, în mulţime. Îşi pune pălăria pe cap. Această bombă distrugătoare schimbă totul, marchează sfârşitul unei perioade din viaţa politică a Italiei. Această bombă providenţială marchează un nou început.

Fasciştii sunt tineri, nu au o istorie, a scris el în Il Popolo d'Italia chiar în dimineaţa aceea, sau poate că au prea multă. Şi totuşi sunt zile în care aniversările îţi dau un fior de conspiraţie cosmică. De parcă un dumnezeu însetat de sânge şi idiot ar alege cu o ferocitate desăvârşită din calendarul secolului datele destinului: cu exact doi ani în urmă, în aceeaşi zi, a fondat Fasciile de luptă. Atunci erau puţini, acum sunt mulţi. Dar carnajul acesta reprezintă trecutul; lor le aparţine carnajul viitorului.
Fascismul nu este o biserică, ci un teren de antrenament, nu este un partid, ci o mişcare, nu este un program, ci o pasiune. Fascismul este noua forţă. Acum trebuie să privească până în străfundul abisului, să evidenţieze calitatea corectă a luminii în spectrul optic al violenţei. Un lucru trebuie să fie foarte evident pentru ochiul care priveşte prin vizorul armei, iar Benito Mussolini, Fondatorul, o scrie clar în ziarul lui: fasciştii lovesc cu bâtele, trag cu arme de foc, incendiază, dar nu pun bombe în teatre. Fasciştii luptă în câmp deschis împotriva socialiştilor, dar nu ar răni niciodată publicul unei operete, lumea cumsecade şi neajutorată care-şi îngăduie o seară de divertisment la o reprezentaţie cu Mazurka blu. Fasciştii sunt războinici, nu teroriști. Masacrul este violenţa întunecată a celorlalţi, a anarhiştilor, a comuniştilor. Violenţa fascistă este lumină, lungimea ei de undă vibrează în gama unor nuanţe de galben, portocaliu şi roşu, nu în punctul mort al negrului; manifestarea lui combativă este antiteza terorismului. În plus, războiul fascismului este războiul împotriva terorismului.
Articolul pentru a doua zi este deja pregătit. Şi cel pentru următoarea. De mâine se vor prezenta drept candidaţi la guvernarea naţiunii.

Procesiunea funerară are loc luni, de Paşte. Au trecut cinci zile de la masacru, cinci zile şi cinci nopţi în care cadavrele au rămas în camerele funerare, deoarece nu s-a putut ajunge la un consens nici măcar în faţa morţii în masă.

Facţiunea socialistă din Milano s-a oferit numaidecât să facă aranjamentele de înmormântare pe cheltuiala municipalităţii, dar delegaţiile mai multor asociaţii cetăţeneşti s-au împotrivit participării socialiştilor, consideraţi a fi susţinătorii teroriştilor. De fapt, în urma investigaţiilor, aşa cum era de aşteptat, responsabilii au fost identificaţi ca făcând parte din rândul militanţilor anarhişti de extremă stângă. În plus, la Torino şi Milano facţiunea comunistă nu a condamnat clar masacrul. Drept care, după îndelungi negocieri, nodul a fost tăiat de la Roma: prin intermediul prefectului, guvernul a convocat funeralii de stat. Va fi arborat doar tricolorul, decorat în semn de doliu. Nici un alt drapel.
Sunt douăzeci de morţi, optzeci de răniţi, dintre care cel puţin treizeci în stare gravă. În Cimitero monumentale, de la altarul din Famedio, cincisprezece preoţi de la Santissima Trinità binecuvântează trupurile neînsufleţite printre şoaptele credincioşilor. Apoi clerul coboară printre sicrie, iar cortegiul se deplasează spre dom, condus de un pluton de carabinieri călare şi de regimentul al treilea de cavalerie Savoia, cu steagurile de la lănci fluturând în vânt. Primul sicriu care este scos din criptă este cel al Leontinei Rossi, o fetiţă de cinci ani; sicriul mic este împodobit cu panglici albe.
Imediat în urma sicrielor se află o coloană densă de două mii de fascişti. Purtând coroane de flori, împărţiţi în detaşamente, mărşăluiesc în cadenţă. Aşa cum au promis, i-au răzbunat pe morţi în felul lor, atacând sediul redacţiei Avanti! şi pe cel al ziarului anarhist. Este prima dată când Milano, oraş muncitoresc, oraş „roşu“, asistă la o defilare a cămăşilor negre pe străzile sale. Totul sugerează că nu va fi ultima lor defilare. Cortegiul de fascişti trece privit cu respect. Nimeni nu protestează.
Zilele anterioare, Mussolini a insistat ca membrii detaşamentelor să fie instruiţi de maiorul Attilio Teruzzi, întors de curând din campaniile militare din Cirenaica. Şi-au făcut antrenamentul pe trotuarul înălţat de pe via Monte di Pietà, în faţa sediului grupărilor fasciste. Cum erau nişte scandalagii obişnuiţi să meargă în găşti, nu a fost uşor să-i facă să coboare treapta în

formaţie strânsă. Acum însă, în timp ce înaintează spre piazza del Duomo, mărşăluiesc în coloană. Benito Mussolini merge în fruntea detaşamentelor, în cămaşă neagră, cu o expresie sumbră, cu fruntea sus. Nu-şi mai aminteşte nimeni că în urmă cu zece ani îi lăudase pe anarhiştii care au aruncat cu bombe în spectatorii din Teatrul Colón din Buenos Aires.
În curtea domului, arhiepiscopul Ratti, aliniat în rând cu preoţii, în veşminte solemne, oferă trupurilor neînsufleţite dezlegarea de păcate şi binecuvântarea. În spatele lui, prin uşile larg deschise, templul creştin radiază milă şi răsună de imnuri. În faţa lui, pe trepte, în fruntea detaşamentelor, Mussolini îl înfruntă cu maxilarul încleştat. Este, evident, pe jos, dar Margheritei Sarfatti, care se află în mulţime, i se pare că il Duce este de fapt călare, ca o statuie ecvestră.

Ne îngrozeşte gândul la monştrii care se adăpostesc în umbra marilor oraşe. Nu ne putem imagina o inimă umană care să hotărască să ucidă alţi oameni, oameni care nu se fac vinovaţi nici măcar de o opinie anume, oameni necunoscuţi, care se află într-un teatru pentru a-şi câştiga pâinea sau pentru a-şi lua puţin răgaz de la munca de zi cu zi, şi care sunt brusc zdrobiţi de o moarte îngrozitoare, sfâşiaţi, ciopârţiţi… Teoriile şi deducţiile de principii care stârnesc în suflete întunecate idei capabile de astfel de perversiuni nu au dreptul să sălăşluiască în nici un loc unde viaţa are sens, iar civilizaţia, chiar şi o rază slabă de lumină.

Luigi Albertini,
Corriere della Sera, 24 martie 1921

Toate ziarele sunt indignate astăzi din pricina evenimentelor oribile de la Teatrul Diana. În legătură cu evenimentele îngrozitoare din timpul luptei armate împotriva ţăranilor din Bologna, Ferrara, Polesine şi Lomellina au tăcut. Italia nu mai ştie ce este justiţia.

L'Ordine Nuovo,
ziar comunist fondat de Antonio Gramsci,
Torino, 24 martie 1921

N-au decât să ţină funeraliile pentru victime. Nu vom lua parte la o manifestaţie căreia i se imprimă cu viclenie un caracter antiproletar.

Manifestul filialei milaneze a Partidului Comunist din Italia

Trebuie să ne ridicăm numaidecât, pentru a evita o denaturare crasă a adevărului… Se încearcă încadrarea atentatului barbar în lupta dintre fascism şi socialism… Trebuie spus numaidecât că nu există nici o legătură între cele două… Masacrul de la Teatrul Diana este o răbufnire teroristă.

Benito Mussolini,
Il Popolo d'Italia, 25 martie 1921

Benito Mussolini
Bologna–Ferrara, 3–4 aprilie 1921

„În această scânteiere de culori se află viaţa.“
S-a hotărât: îl va menţiona pe Goethe pentru a le descrie cititorilor ziarului său priveliştea fanioanelor de diverse culori cu care a fost întâmpinat în Bologna. În cei treizeci şi şapte de ani ai lui, Benito Mussolini nu a trăit niciodată un astfel de moment, nici măcar pe când era idolul tinerilor socialişti revoluţionari: lângă gară, în mijlocul unei mulţimi de fanioane şi steaguri organizate de Leandro Arpinati, îl aşteaptă o masă de douăzeci de mii de fascişti.
O apoteoză: militanţii încolonaţi şi împărţiţi în patru batalioane, plus un batalion de ciclişti, patrule pe motociclete, avangarda tineretului, organizaţia de femei şi fanfarele grupării. Aproape toţi sunt îmbrăcaţi în cămaşa neagră fascistă sau în uniformă militară gri-verzuie, doar el şi Arpinati sunt în civil, el într-un trenci bej peste un pulover de lână neagră, deoarece încă se reface după accidentul aerian, Arpinati în pantaloni de flanel şi cămaşă. Arată ca doi regi care se diferenţiază de mulţimea de supuşi afişând nobleţea magazinelor de lux.
În sunetul fanfarei, care cântă marşuri militare, cortegiul străbate întregul oraş, apoi defilează prin faţa Palatului d’Accursio în aceeaşi zi în care prefectul a anunţat dizolvarea administraţiei municipale socialiste în urma anchetei asupra masacrului din 21 noiembrie.
Apoi, în faţa bazilicii San Petronio, trupele de tineret defilează prin faţa autoturismului descoperit din care il Duce le inspectează, stând în picioare pe scaunul din dreapta, şi le binecuvântează folosind salutul roman: braţul întins, palma îndreptată spre sol, degetele întinse şi aliniate. Din turnul Podestà se aud clopotele. Un adevărat triumf imperial. Cu doar un an în urmă ar fi fost de neînchipuit în Bologna o asemenea prăbuşire a puterii „roşii“.

Bologna îl aclamă pe Mussolini ca pe un condotier, dar oraşul nu este al lui. Bologna este a lui Arpinati, a lui Dino Grandi, a altor „lideri“ pe care Mussolini nici măcar nu-i cunoaşte. Primirea triumfătoare a oaspetelui este şi o manifestare a puterii. Nu oaspetele a generat forţa cu pricina; el doar a venit să o seducă. Până mâine-seară, cu trupul lui mare şi păros, va trebui s-o fi amăgit, s-o fi posedat. În Bologna, marea mamă, matca, el nu este tatăl fascismului, ci doar trântorul.
În acest moment, Emilia-Romagna este forţa preeminentă a mişcării: Bologna are cinci mii o sută treizeci de membri, Ferrara, şapte mii, Milano, doar şase mii. Prin faţa trântorului, care stă în picioare în maşină, trec fanioanele a o sută şaptesprezece grupări fasciste din Emilia, pe când cele din Lombardia nu ajung nici la o sută. Este o forţă scăpată de sub control: violenţa detaşamentelor în zonele rurale nu tolerează constrângeri, bătăuşii răspund doar în faţa celor care-i conduc în atacuri, administratorii grupărilor locale refuză să remită Comitetului Central din Milano fondurile substanţiale primite de la latifundiari.
Apoi, Bologna îl are acum pe Dino Grandi, o stea în ascensiune, creierul grupării, care în decurs de câteva luni a trecut de la liberali la republicani, apoi la fasciști, care şi-a luat carnetul de membru doar după incidentul din Palatul d'Accursio şi care i-a mărturisit unui prieten jurnalist că-l îngrozeşte să fie „considerat doar un fascist şi nimic altceva“. Dar a fost mereu un radical, intervenţionist, căpitan în trupele alpine, decorat pentru curaj, licenţiat în drept înainte să fie lăsat la vatră, a devenit numaidecât director al ziarului L'Assalto şi a fost numit imediat în consiliul de administraţie. El este mintea politică a fascismului din Bologna: proclamă un amestec de romantism revoluţionar, sindicalism naţionalist şi dannunzianism la mâna a doua. Asociază fascismul cu fiumanismul, predică dorinţa de a răscumpăra masele ţărăneşti de la socialism distribuindu-le pământ în numele naţiunii şi, între timp, ia bani de la latifundiari.
O minte confuză, dar avidă, un creier reptilian. Va trebui să-şi regleze conturile cu el.

Şi nu va fi uşor, pentru că Mussolini a venit la Bologna ca să înghită două hapuri amare: moderarea violenţei şi alianţa electorală cu Giolitti. Trebuie să-i convingă pe aceşti băieţi feroce care îl idolatrizează pe D'Annunzio să se alieze cu omul care a dat ordin să se tragă cu tunul în el, trebuie să-i convingă de faptul că, pentru a purja sifilisul dintr-un Parlament plin de bătrâni imbecili, trebuie să se alieze cu cele mai zdrenţuite curve din bordelul roman; trebuie, mai ales, să-i convingă să-şi înfrâneze orgasmele pe care le au când îi lovesc pe comunişti. Trebuie să convingă tineretul că, pentru a salva puritatea, trebuie să se culce cu curva bătrână.
Întrunirea decisivă are loc la Teatrul Municipal, acelaşi loc în care, cu nici doi ani înainte, socialiştii italieni, exaltaţi, îmbrăţişaseră proiectul revoluţionar bolşevic.
Dimineaţa începe în cel mai bun mod posibil: liderul venit de la Milano este precedat de anunţul că în 5 aprilie, după câteva luni de ger, îl va întâlni pe D'Annunzio la Gardone, iar dannunzianul Dino Grandi îl salută închinându-i un adevărat imn de laudă:
– Salut în Benito Mussolini primul fascist din Italia, omul singur, omul de fier care nu se pleacă niciodată, care a rămas mereu singur printre toţi, singur împotriva tuturor, în mijlocul dispreţului şi al indolenţei şi al aparentei negări a istoriei, pentru a purta, un general fără armată, cea mai tragică şi nedreaptă luptă. Astăzi se întoarce printre noi în această Bologna veche şi purificată, din care a fost alungat din voinţa socialiştilor, o adunare de histrioni fără patrie. Astăzi se întoarce il Duce, triumfător.
Iată o scenă, iar când există o scenă, aceasta îi aparţine. Ca întotdeauna, elementele fundamentale ale teatrului – scena, cortina, sufita, publicul, stalul – îl excită pe Benito Mussolini. Lauda introductivă a lui Grandi îi îngăduie să înceapă de unde începe totul: de la el însuşi. Stil sec, agitat, fraze împărţite în propoziţii individuale, fiecare prefaţată de o reiterare a eului: „când s-a încheiat războiul, am simţit că sarcina mea nu se încheiase"; „când am fost învinşi la alegerile din 1919, eu, mândru de cele patru mii de voturi primite, am spus că bătălia continuă"; „eu, care revendic paternitatea acestei creaţii

proprii care debordează de viaţă, simt uneori că mişcarea s-a revărsat deja peste limitele modeste pe care i le atribuisem“.
Cel mai dificil este să abordeze subiectul violenţei şi al alegerilor. Aici trebuie să vorbească două limbi diferite în acelaşi timp:
– Trebuie să mergem înainte, conduşi de un stâlp de foc, le spune il Duce războinicilor lui.
La scurt timp după aceea intră în scenă politicianul:
– Dar vă spun fără echivoc că trebuie să păstrăm o linie a violenţei necesare a fascismului, un stil clar aristocratic sau, dacă vreţi, clar chirurgical.
Acum este rândul alegerilor. Tribunul devine poet. Mussolini vorbeşte despre „o Cameră veche şi, mai rău de-atât, stricată şi putredă“; despre o „semitragedie epuizată de oameni folosiţi şi abuzaţi şi, mai grav chiar, istoviţi“, vorbeşte despre alegeri care-i vor desfiinţa pe bătrânii conducători ai Italiei vechi. Pentru a-i face să înghită alianţa cu Giolitti, cel mai vechi şi mai istovit dintre toţi, trece de la „eu“ la „voi“ şi joacă asul D’Annunzio:
– Nu simţiţi cum cârma trece, printr-o tranziţie spontană, de la Giovanni Giolitti, bătrânul neutralist din 1915, la Gabriele D’Annunzio, care este un om nou!?
Aplauze prelungite, strigăte cu „Trăiască D’Annunzio!“ Misiune îndeplinită: Bologna a fost sedusă.
La sfârşitul discursului, când toţi s-au ridicat în picioare şi ovaţionează îndelung, fasciştii defilează din nou prin faţa conducătorului, il Duce, venit de la Milano. Seara, manifestaţia continuă la lumina făcliilor, a felinarelor şi a becurilor tricolore.

A doua zi, la Ferrara, lucrurile decurg şi mai bine, dacă se poate aşa ceva. Cel care-l întâmpină aici pe Mussolini, în locul lui Arpinati, este Italo Balbo, iar fasciştii care îl aclamă nu sunt zece mii, ci douăzeci de mii. Aici nici măcar nu trebuie să convingă pe nimeni să accepte compromisul electoral: în culise, fasciştii din Ferrara îi cer lui Mussolini onoarea de a-l nominaliza în

provincia lor alături de marii latifundiari. În gara din Ferrara, cel pe care toată lumea începe să-l numească il Duce a sosit însoţit de Umberto Pasella şi Michele Bianchi, doi bărbaţi care, cu nici zece ani înainte, conduseseră în numele socialiştilor incendiara Cameră a Muncii din localitate, şi care acum i se alătură lui Vico Mantovani, liderul reacţionar al Asociaţiei Agricole împotriva căruia se răsculaseră ţăranii înainte de război.
Dar acum Italo Balbo, prin violenţă sistematică şi promisiunea că va redistribui pământul, a refăcut cărţile în regiune. Ligile ţărăneşti socialiste încep chiar să treacă în masă la sindicatele fasciste. Prima a fost cea din San Bartolomeo in Bosco.
Mai degrabă decât mândru de triumful lui, Balbo pare amuzat. Cu părul creţ, scandalos de lung şi tapat cu un pieptăn la ceafă, ca să pară şi mai voluminos, ţinând în mână bastonul pentru care este renumit, umblă deşirat, chicotind, lângă Mussolini cel chel, posac şi ţeapăn. Însă dacă vreun admirator neîndemânatic li se pune în cale, Balbo îşi croieşte numaidecât drum din două lovituri furioase de baston. Apoi, fără ranchiună, fără să-şi piardă buna dispoziţie, continuă fără să arunce o privire în urmă la insul pe care l-a ciomăgit.
– Nu-mi pasă.
Balbo pare într-adevăr întruchiparea mottoului dannunzian, adoptat de fasciști. Chiar dă impresia că nu-l interesează viaţa celorlalţi, dar şi că, la urma urmei, nu prea-i pasă nici de a lui.
Scena este amenajată pe peluza de la Palazzina Marfisa, lângă reşedinţa construită în secolul al XVI-lea de Francesco d'Este pentru familia lui. În spatele scenei flutură şaptezeci de steaguri smulse inamicului socialist. Sub scenă, o mulţime imensă. Pe scenă, înainte să ia cuvântul, Mussolini este uluit preţ de o clipă:
– Dar sunt toţi oamenii tăi? îl întreabă în şoaptă pe Balbo.
Bătăuşul din Romagna râde pe înfundate. Da, sunt toţi oamenii lui.
Noaptea, după banchet, pleacă cu maşina, împreună cu Dino Grandi, spre Gardone, unde îi aşteaptă D'Annunzio. Balbo, ca de obicei, a băut mult. Capul

creţ i se bălăngăneşte spre dreapta, apoi spre stânga, după care sfârşeşte sprijinit de umărul Ducelui. Ducele, răbdător, îndură.

Adunarea de astăzi de la Bologna celebrează un an de lupte fasciste. Este consacrarea unei victorii. Este pregătirea pentru alte lupte şi pentru alte victorii. Fascismul este de nestăpânit pentru că poartă în el seminţele vieţii, nu pe cele ale dizolvării. Este o mişcare ce nu poate eşua până nu şi-a atins obiectivul. Şi nu va eşua.

„În această scânteiere de culori se află viaţa“, zice bătrânul Goethe în faţa priveliştii uimitoare creionate de un curcubeu situat între munte şi mare…

Benito Mussolini,
Il Popolo d'Italia, 3 aprilie 1921

Ne-au calomniat, nu au vrut să ne înţeleagă; prin urmare, oricât de mult am deplora violenţa, pentru a ne vârî ideile în capetele lor refractare a trebuit să le implântăm cu bâtele.

Din discursul lui Benito Mussolini
la Teatrul Municipal din Bologna, 3 aprilie 1921

Dragul meu Balbo, îţi mulţumesc din nou cu însufleţire… Am trăit ore întregi de emoţii de nedescris. Voi păstra toată viaţa această amintire plină de recunoştinţă.

Benito Mussolini, scrisoare privată către Italo Balbo, 6 aprilie 1921

Benito Mussolini
23 aprilie–mai 1921

„Lista nu se comentează, se votează."
A fost înlăturat şi ultimul obstacol. Din paginile ziarului Corriere della Sera, senatorul Luigi Albertini, proprietar şi director al cotidianului burgheziei liberale, îi invită pe cititori să se ţină de nas în faţa alianţei împuţite dintre liberali şi fascişti. Lui Benito Mussolini i se confirmă în sfârşit saltul pe care l-a făcut fascismul din iarba însângerată a tranşeelor în sala parlamentară.
Până în urmă cu două zile, însuşi Albertini se opusese cu tenacitate intrării fasciştilor în „blocurile naţionale", uniunea tuturor partidelor tradiţionale antibolşevice prin care Giolitti îşi propune să-şi consolideze puterea. Acum, că a cedat şi Albertini, doar La Stampa din Torino, deţinută şi condusă de Frassati, alt senator liberal, mai susţine că liberalii nu pot să se identifice moralmente cu cei care laudă violenţa fără să se sinucidă ca partid. Dar Frassati nu mai contează acum.
Contează doar că în 7 aprilie, chiar în ziua dizolvării Camerelor, după adunările de la Bologna şi Ferrara şi vizita servilă pe care i-a făcut-o Mussolini lui D'Annunzio, Comitetul central al Fasciilor de luptă, inclusiv Dino Grandi, a votat aderarea la „blocurile naţionale" ale lui Giolitti, iar în seara următoare adunarea Fasciilor din Milano a confirmat-o. Contează compromisul. Directorul ziarului Il Popolo d'Italia a scris-o foarte clar: viaţa, pentru cei care nu vor să şi-o petreacă în proverbialul turn de fildeş, impune anumite contacte, anumite tranziţii şi, ca să rostim acel cuvânt îngrozitor, anumite compromisuri. Există pagini de compromis în viaţa tuturor oamenilor mari, şi nu sunt pagini de care să se ruşineze: sunt pagini de înţelepciune. Compromisul contează; restul este allegria di naufragi[47].
Giolitti are planul lui: să ţină în frâu ilegalitatea fascistă, considerată a fi un fenomen trecător, legând-o de arcul constituţional. Mussolini are un contraplan: să creeze dezordine, pentru a dovedi că doar el poate restabili

ordinea. Să-şi sloboadă detaşamentele cu o mână, ca mai apoi să-i strunească cu cealaltă. Pentru a face acest lucru însă, trebuie să poarte două lupte, pe două fronturi diferite, în care aliaţii şi duşmanii fac schimb de locuri. Este nevoie de o vrajă hipnotică menită să-ţi îngăduie să faci şi să desfaci, să afirmi deopotrivă o idee şi contrariul ei, să te convingi în mod conştient de veridicitatea unui lucru, deşi ştii în mod inconştient că este o minciună; trebuie mai ales să poţi uita şi să uiţi că ai uitat. Pe scurt, este nevoie de o gândire dublă. Aşa vei rămâne mereu în cadrul ortodoxiei.
Este de la sine înţeles că membrii detaşamentelor nu-i fac jocul. Sunt antiparlamentari înverşunaţi. Ştiu că s-au impus în afara Parlamentului, iar acum nu le pasă dacă au zece sau cincizeci de deputaţi fascişti. Au dreptate: fascismul în sine s-a născut ca mişcare antiparlamentară. Dar il Duce îi liniştește: nu s-a schimbat nimic, marşul continuă neîntrerupt, cu acelaşi scop. Doar că acum se va merge în Parlament predicând împotriva Parlamentului.
Totuşi, problemele nu se opresc aici. Trebuie să se gândească la legionarii lui D'Annunzio, care sunt împotriva lui Giolitti. Cum să iasă din această situaţie? E uşor: fasciştii se vor alia cu Giolitti, însă susţinând că blocurile naţionale sunt contra acestuia, aşa cum a scris chiar Mussolini în 26 aprilie. În plus, il Duce va declara la câteva zile după vot că Giolitti nu poate pretinde să guverneze veşnic deoarece este bătrân şi depăşit. O gândire dublă, este mereu nevoie de o gândire dublă.
Alegătorii moderaţi, la rândul lor maeştri ai gândirii duble, cu Giolitti în frunte, sunt simultan liniştiţi şi îngroziţi de violenţa fascistă. La urma urmei, nu pot fi condamnaţi: în 13 aprilie, canibalii în cămăşi negre de pe dealurile din Pisa l-au împuşcat în curtea unei şcoli elementare pe Carlo Cammeo, activist în sindicatul cadrelor didactice, sub privirile fetiţelor care se aliniaseră în spatele profesorului lor, două câte două, încrezătoare şi disciplinate, cu şorţuleţe albe şi panglici roz. La câteva zile după aceea, în zona Arezzo, detaşamentele florentine, drept răzbunare pentru uciderea a trei camarazi în timpul unei misiuni punitive, au improvizat un tribunal în

piaţa oraşului Foiano şi au ucis nouă persoane lipsite de apărare: i-au pus pe ţăranii comunişti să îngenuncheze, i-au interogat, apoi i-au împuşcat în faţă. Confruntaţi cu această ferocitate fără precedent, conformiştii lui Giolitti dai bir cu fugiţii.
Aici este nevoie de o a doua mutare. Mussolini o ştie: nu poate permite ca opinia publică, consternată, să identifice violenţa fascistă cu cea a „roşiilor". Aşa că se impune folosirea tacticii „duşurilor scoţiene". Încinge cu o mână, răceşte cu cealaltă: în timp ce Fondatorul grupărilor fasciste laudă represaliile violente împotriva barbariei socialiste, directorul Il Popolo d'Italia ia atitudine împotriva violenţei. Violenţa fascistă, scrie în 27 aprilie, este „cavalerească", fascismul are „simţul limitelor"; forţând socialismul maximalist să se conformeze regulilor, a redat Italiei „noţiunea despre ce este înţelepciune şi ce este nebunie". Şi gândirea dublă continuă.
Vedeţi voi, aceasta este frumuseţea violenţei: este otravă şi în acelaşi timp antidot. În ea, răul şi remediul sunt aceeaşi substanţă administrată în doze diferite. La urma urmei, nu este oare adevărat că Pasteur ne-a vaccinat împotriva rabiei transmise de câini injectându-ne măduvă de la iepuri infectaţi?
În cursul campaniei electorale, Mussolini este văzut foarte rar în piaţă. Ţine o adunare în Milano, la 3 mai, doar cât să marcheze data întorcându-se în locul de unde a început totul. În piazza Belgioioso are satisfacţia de a vorbi de la balconul palatului privat al principelui care cu doi ani în urmă nici măcar nu voise să-l primească în audienţă.
Apoi ţine o a doua adunare la Verona şi o a treia la Mortara. Doar atât. Coboară la Lomellina pentru că, împreună cu Toscana, provincia Ferrara şi Cremona, unde Farinacci face furori, este zona în care detaşamentele fasciste cunosc o răspândire rapidă. Liderul este Cesare Forni, fiul unuia dintre cei mai bogaţi arendaşi din zonă, cocainoman desfrânat în tinereţe, apoi căpitan de artilerie decorat cu şapte medalii pentru curaj în timpul războiului. Înalt, masiv, blond, cu ochii înconjuraţi de cearcăne perene, generos şi coleric, în cel de-al doilea sfârşit de săptămână din aprilie Forni a

condus el însuşi devastarea Societăţii de Ajutor Reciproc din Bigli şi a sediilor socialiste din Garlasco, Lomello, Tromello, San Giorgio, Valle Lomellina şi Ottobiano. Toate distruse în patruzeci şi opt de ore.
Mussolini pare însă mai interesat de o altă legendă locală a cruciadei antibolşevice: contesa Giulia. Născută într-o familie săracă, blondă, atrăgătoare, cu sâni plini specifici plebei sănătoase, Giulia Mattavelli s-a căsătorit cu contele Cesare Carminati Brambilla, palid, deşirat, excentric, suferind de un rictus continuu, călător prin lume, trântor, apatic, pervers, ofiţer de cavalerie şi acum latifundiar. Cei doi, după ce au angajat câţiva oameni înarmaţi, îi terorizează pe ţăranii de pe feuda lor. Pe turnurile conacului, unde se refugiază deseori fasciştii milanezi căutaţi de poliţie, au montat reflectoare puternice care noaptea spintecă peisajul rural. S-ar părea că însăşi contesa participă la misiuni, călare pe bidiviul său. S-ar părea şi că Giulia, războinică amazoană şi femeie uşuratică, se dăruieşte de bunăvoie ca premiu celor mai utili sau celor mai feroce dintre ei. S-ar părea că soţul, un bărbat acru, plictisit şi viclean, o lasă în pace sau o foloseşte pentru cariera proprie.
Mussolini soseşte la Mortara duminică, 8 mai, însoţit de Michele Bianchi şi de fratele lui, Arnaldo, cu exact o săptămână înainte de ziua alegerilor. Nu este prima oară când vizitează oraşul din Pavia: a mai fost aici în primăvara anului 1914, ca director al ziarului Avanti!, pentru a inaugura Casa Poporului distrusă acum de escadrişti.
Il Duce galvanizează piaţa primăriei, ticsită cu cămăşi negre. Spune că este mişcat de primirea lor. După ce coboară de pe scenă, îşi exprimă intenţia de-a se întoarce la Milano imediat după banchetul dat în onoarea lui. Festivităţile culminează cu acordarea unei medalii. Contesa Brambilla este cea care i-o decernează. Benito Mussolini hotărăşte atunci să rămână şi pentru „Veglione Tricolore Italianissimo". Se dansează. Cei doi părăsesc dansul şi se îndreaptă spre Albergo dei Tre Re, camera 5.

În ziua următoare în Mortara se zvonește că camerista ar fi găsit camera devastată. Urme de sex peste tot. S-ar părea că pe alocuri au fost chiar și pete de sânge.

[47] Referire la poezia Allegria di naufragi de Giuseppe Ungaretti, a cărei temă principală este forța omului de a-și relua călătoria vieții în urma unui eveniment traumatic (n.tr.)

Lista nu se comentează, se votează. Chiar dacă, parcurgând lista de nume, spiritul critic, stârnind simpatii şi antipatii, se disociază. Dar Blocul este menit pentru asociere… Lista, aşa cum este, reprezintă o „poziţie“ din care trebuie învins inamicul comun socialist.

„Candidaţii din partea Blocului“,
Corriere della Sera, 23 aprilie 1921

Liberalii nu pot, fără a se sinucide întru totul ca partid, să se confunde moral cu cei care [precum fasciştii] afirmă, laudă şi practică violenţa ca principiu de viaţă şi de luptă socială.

„Către liberali“,
La Stampa, 29 aprilie 1921

Nu facem parte din mulţimea de fecioare iritate şi fete bătrâne care se tem mereu că-şi vor pierde fecioria (privilegiul) (în timp ce, în adâncul sufletului, îşi doresc nespus să o facă!); noi, fasciştii, nu facem parte dintre cei care se tem mereu să nu cumva să se contamineze, să se diminueze, să-şi estompeze, chiar şi cu un văl, splendida şi onanista lor isolation[48].

Benito Mussolini, discurs la adunarea grupării fasciste
din Milano pentru a justifica alianţa cu liberalii,
8 aprilie 1921

Este vorba despre bunul nume al Italiei; prin urmare, nu poate fi tolerată nici o slăbiciune. Ce se întâmplă la Bolzano este nedemn de o ţară civilă… Este nevoie de o represiune exemplară. Toţi cei care au participat la acţiunea atroce trebuie să fie arestaţi.

Giovanni Giolitti, aliat al fasciştilor,
telegramă către comisarul general din Bolzano
după o expediţie a escadroanelor fasciste,
27 aprilie 1921

[48] În limba franceză în original (n.red.)

Italo Balbo
aprilie–mai 1921

În fotografiile care în primăvara anului 1921 încep să imortalizeze acţiunile fasciste, Italo Balbo este singurul care râde. Mussolini îşi afişează mereu privirea posacă şi magnetică deja celebră, cu ochi mari, toţi ceilalţi lideri adoptă poze marţiale serioase; Italo Balbo însă îşi arată dinţii. Şi nu este vorba mereu despre un rânjet răutăcios. Uneori este un zâmbet tineresc, benign, cu capul uşor lăsat pe spate, cum ar fi în cadrul care-i înfăţişează pe membrii detaşamentelor din Ferrara pozând în faţa bazilicii San Marco, în timpul unei expediţii la Veneţia pentru a cuceri districtul muncitoresc Castello, cu bastoanele aproape ascunse sub pardesiele burgheze. Atmosfera în care gravitează aceşti excursionişti cruzi este furtunoasă, magnetică, poate chiar fatală, dar, una peste alta, nepăsătoare: Veneţia, primăvara anului 1921 – Ca şi cum n-ar exista ziua de mâine. Aceasta ar putea fi legenda fotografiei-suvenir printre porumbeii din piazza San Marco. Înainte de lăsarea serii, cineva va muri într-un mod violent în salizada San Francesco, dar tot simţi impulsul de-a te alătura demersului.
Această ferocitate nepăsătoare nu poate fi dedusă din legenda lui Balbo. Indiferent că este spontană sau alimentată intenţionat, rămâne plăcerea lui Balbo de-a face glume, farsele unui băiat obraznic nepocăit. Când prefectul Mori interzice folosirea bastoanelor pentru mers, luptătorii fascişti din Ferrara se bat cu batoguri ţinute de coadă şi se bucură să pună sare pe răni. Pe de altă parte, Balbo îi impulsionează să împartă „lovituri cu stil“. Asta înseamnă să lovească în ambele părţi ale gurii, în ambele articulaţii mandibulare, astfel încât să fractureze maxilarele. Ca o culme a tupeului, la jumătatea lunii aprilie, detaşamentul „Celibano“ se duce cu trenul ca să distrugă liga din Voltana, de lângă Ravenna. În timp ce totul arde, mecanicul de locomotivă îi aşteaptă. După ce se prăbuşeşte acoperişul, bărbaţii se urcă

din nou în vagon şi dau semnalul de plecare. Acceleratul ajunge la Ferrara cu o întârziere de doar o jumătate de oră.
Este o ferocitate nepăsătoare, dar sistematică, disciplinată. În cadrul acţiunilor se adoptă mereu o tactică militară care bazează superioritatea puterii de foc pe posibilitatea de concentrare şi deplasare a forţelor. Planificarea lor este ştiinţifică, riguroasă, letală. Succesul nu este lăsat la voia întâmplării, în seama curajului de care dau dovadă combatanţii sau a capriciului zeităţilor luptei. De acum înainte, nu vor mai risca aproape niciodată înfrângerea. Campania de primăvară, pe un teritoriu strategic, desfăşoară un război în mişcare, ce înaintează prin marşuri forţate.
Deja în 8 aprilie, după dizolvarea Camerelor, este incendiat biroul de ocupare a forţei de muncă din Jolanda, iar administraţia este constrânsă să demisioneze. Două zile mai târziu, când fascistul Arturo Breviglieri este ucis în timpul unei misiuni în Pontelagoscuro, tovarăşii lui ocupă militar oraşul, incendiind Camera Muncii şi forţându-i pe socialişti să sărute mâinile cadavrului. La 11 aprilie, oamenii lui Balbo se năpustesc asupra Camerei Muncii din Granzette, Polesine, şi îl ucid pe trezorierul Luigi Masin în casa lui, în faţa rudelor. În data de 14, o sută de luptători fascişti ţin Ferrara sub asediu timp de două zile, dezlănţuindu-se împotriva Casei Poporului şi împotriva clubului de muncitori feroviari. Pe 15, în Roncodigà, în timpul unei adunări a membrilor ligii care au trecut în sindicatul fascist, Umberto Donati propune întoarcerea la Camera Muncii. Este ucis pe loc. Şi se continuă aşa, distrugând ligile din Bondeno, Gaibanella, Ostellato şi alte câteva. În decurs de câteva luni, în provincia Ferrara sunt distruse nouă Camere ale Muncii, o cooperativă şi nouăsprezece ligi ţărăneşti. Camera Muncii din Rovigo, în care s-a format Matteotti, ale cărei bunuri materiale au fost deja distruse de câteva ori, încetează să mai existe. Este dizolvată.
Colapsul socialist este vertical. „Credeţi voi“, proclamă La scintilla, ziarul socialist din Ferrara, „domni din gruparea fascistă şi din Asociaţia Agricolă, că aceste cuceriri pe care le-aţi realizat cu asemenea tactici vor dura? Este de o naivitate copilărească să credeţi că un edificiu politic atât de vast s-ar

putea prăbuşi într-o clipă sub o lovitură de baston sau ameninţarea unui revolver.“ Şi totuşi aşa se întâmplă. Copiii sunt infiniţi.
În diverse locuri, masele ţărăneşti rup acum steagurile roşii şi aderă la sindicatele fasciste; cei mulţi care se încăpăţânează să reziste, cuprinşi de disperare, mai trag câteva focuri de revolver, ucid animalele şi dezrădăcinează viţa-de-vie. Matteotti continuă să lupte, predicând o supunere evanghelică:
– Rămâneţi în casele voastre; nu răspundeţi la provocări. Chiar şi tăcerea, chiar şi laşitatea sunt uneori eroice.
Toţi ceilalţi lideri ai mişcării ţărăneşti privesc cu uimire rapiditatea şi amploarea colapsului. Sunt împietriţi de un soi de paralizie psihică; un strigăt de panică îngheaţă peisajul rural; predările umilitoare sunt nenumărate.
Socialiştii predau steagurile fără luptă, sunt de acord să le calce în picioare în cadrul unor ceremonii publice, capitulează făţiş. În Codrea, de exemplu, se votează pentru rezistenţă. Apoi însă, numeroşii fascişti prezenţi la şedinţă îl bat pe secretar în faţa adunării. Ţăranii aderă pe loc la gruparea Fasciilor.
Liderul comunist Angelo Tasca, cel care împreună cu Gramsci şi Togliatti a decis de curând la Livorno sciziunea de Partidul Socialist şi care asistă personal la unele dintre aceste distrugeri, încearcă să explice inexplicabilul. Fasciştii, scrie el, sunt aproape toţi Arditi sau foşti combatanţi, conduşi de ofiţeri; sunt deseori strămutaţi, ca pe front, şi pot trăi oriunde. Muncitorii, în schimb, sunt legaţi de pământul lor, unde, prin lupte îndelungate, au obţinut realizări admirabile. Această situaţie îl poziţionează pe inamic în avantaj: cel al ofensivei asupra defensivei, al războiului de mişcare asupra războiului de poziţie, al ilegalităţii nepedepsite asupra legalităţii scrupuloase, al distrugerii facile asupra construirii laborioase, al celor care nu au nimic de pierdut asupra celor care au totul de pierdut.
Casele Poporului sunt rodul sacrificiilor făcute de trei generaţii, muncitorii le iubesc şi ezită, din instinct, să le folosească de parcă ar fi un simplu material de război. Când flăcările le devorează, îşi simt inima sfâşiată,

împovărată de disperare, în timp ce atacatorii, nonşalanţi, bucuroşi şi insolenţi, râd. În lupta dintre camion şi Casa Poporului, primul va câştiga mereu. Furnicarul silitor va fi mereu la mila legiunii.
Şi totuşi, colapsul acesta are o latură misterioasă. Cele şaizeci şi trei de municipalităţi din provincia Rovigo, toate aflate în mâinile socialiştilor, sunt ocupate una după alta fără să le treacă prin minte să se unească pentru a se opune agresorului. Partidul Socialist, care deţinea controlul deplin asupra provinciei, îl pierde în decursul unei singure ierni. Sub vălul acestui mister, în 15 mai se merge la vot.
Balbo râde. Se zice că printre farsele la care este maestru se numără şi ideea cu uleiul de ricin. Prinzi un socialist, îi vâri o pâlnie pe gât, îl constrângi să bea un litru de laxativ. Apoi îl legi de capota maşinii şi îl plimbi prin oraş în timp ce trage vânturi, râgâie şi se cacă pe el. Un remediu ieftin, fără vărsare de sânge, fără ameninţări cu arestul. N-ai cum să nu râzi.
Apoi, tragicomicul are şi alte avantaje. Împiedică victima să devină martir, deoarece ruşinea alungă mâhnirea: nu poţi dedica un cult cuiva care se cacă pe el.
În sfârşit, ridicolul are o valoare pedagogică ridicată. Şi, bonus, durează mult şi influenţează caracterul. Rahatul, mai mult ca sângele, se întinde peste viitorul unei naţiuni. Ideea de răzbunare, dacă este mânjită de excremente, se transmite decenii la rând, din generaţie în generaţie. Pentru ca ocara purgativului, văzută sau trăită, să fie ştearsă, este nevoie cel puţin de o apocalipsă.

Este esenţial să se ajungă cât mai curând posibil la formarea militară a forţelor noastre. Aşadar, toată lumea să treacă la treabă, fără a precupeţi vreun efort. Până în septembrie, regimentele fasciste din Ferrara trebuie să respecte deja o ordine magnifică. Doar cu o armată disciplinată vom dobândi victoria decisivă… Persoanele cele mai indicate pentru comanda detaşamentelor de acţiune sunt foştii ofiţeri, îndeosebi soldaţii Arditi şi infanteriştii… Mitraliorii trebuie să cunoască mitralierele austriece, precum şi pistoalele-mitralieră şi mitralierele Fiat, Lewis şi S. Etienne…

Federaţia grupărilor fasciste din Ferrara,
circulara secretă nr. 508,
trimisă de Italo Balbo tuturor secretarilor politici,
iulie 1921

Staţi în casă; nu răspundeţi la provocări. Şi tăcerea şi laşitatea sunt uneori eroice.

Apelul făcut de Giacomo Matteotti
către ţăranii din Câmpia Padului,
în Critica Sociale, nr. 7, 1921

Benito Mussolini
Milano, 16 mai 1921

Venus, planeta „terestră“, planeta geamănă, atât de asemănătoare Terrei ca dimensiune şi masă, cel mai luminos corp celest de pe cerul nocturn, în afară de Lună, poate fi văzută strălucind doar câteva ore şi doar după apusul soarelui sau înainte de ivitul zorilor, când luminozitatea solară feroce, care îi conferă şi în acelaşi timp îi ia lumina, ţinând-o legată cu un lanţ scurt de propria orbită îngustă, se stinge. Aşa se întâmplă de obicei. Astăzi însă, galbenul albicios al luceafărului de seară a început să strălucească puternic la orizont, spre vest, cu cel puţin două ore înainte de vecernie.
Luminiscenţa diurnă a planetei Venus este un fenomen rar, aproape la fel de rar ca o eclipsă de soare. Câţiva redactori i-au explicat directorului Il Popolo d'Italia, un superstiţios notoriu, care o observă din biroul de pe via Lovanio, că unghiul la care ecliptica intersectează orizontul este factorul fundamental pentru vizibilitatea planetei Venus. S-ar părea că în emisfera nordică înclinaţia este maximă la apus în timpul echinocţiului de primăvară. Însă primăvara a sosit de ceva vreme, iar el crede mai mult în destin decât în ştiinţă. Aşa că a rămas cel puţin o oră la fereastra noului lui birou, contemplând astrul care luceşte pe un cer senin, dar încă luminat de un soare jos. Venus, luceafărul de seară, este cunoscută din cele mai străvechi timpuri şi ca „luceafărul de dimineaţă“. Este un semn de bun augur. Fără îndoială. Horoscopul lui Benito Mussolini este propice.
Datele pe care le primeşte de la Ministerul de Interne sunt incontestabile. Socialiştii pierd, dar mai puţin decât se aşteptaseră, rămânând partidul fruntaş, cu douăzeci şi cinci la sută din voturi, iar o bună parte din ce pierd ei câştigă comuniştii, cu trei la sută, sau republicanii, care au ajuns la doi la sută. Popularii se menţin la douăzeci la sută, iar partidele din Blocul naţional cresc, însă mai puţin decât sperase Giolitti: democraţii, liberalii, naţionaliştii şi aliaţii lor minori, adunând toate voturile, abia de vor ajunge la patruzeci şi

şapte la sută. Prin urmare, nu încape îndoială. Învingătorii acestor alegeri din 1921 sunt fasciştii.
După ce a negociat până la extenuare cu emisarii lui Giolitti, spetindu-se o lună întreagă ca un negru pe plantaţie, Cesarino Rossi obţinuse optzeci de candidaţi fascişti pe listele naţionale. Cel puţin patruzeci dintre aceştia vor merge în Parlament, aleşi aproape peste tot în capul listelor. Încă sunt puţini, sunt nimic în comparaţie cu sutele de socialişti sau liberali, dar cei mai mulţi sunt tineri sub treizeci de ani, comandanţi de detaşamente înarmate până-n dinţi, o noutate absolută, o forţă literalmente disruptivă, eşecul total al vechilor trucuri ale lui Giolitti.
Campania electorală s-a încheiat, aşa cum a şi început, în vârtejul violenţei, cu sângele noilor victime şi flăcările incendiilor. Numai în ziua alegerilor au avut loc confruntări mortale în Biella, Novara, Vigevano, Mantova, Crema, Padova, Lecce, Foggia, Siracuza. Douăzeci şi nouă de morţi şi o sută patru răniţi într-o singură zi. Cu toate acestea, şi în virtutea acestui fapt, a curs cu voturi de la zeci de mii de noi simpatizanţi seduşi de acel sânge, de falangele strânse ale noilor mici latifundiari dispuşi să-l verse, iar urnele l-au purificat şi răscumpărat.
Giolitti, vulpea bătrână, magicianul aducător de ploaie, curva zbârcită, a vrut să-i îmblânzească şi în schimb i-a legalizat; a vrut să se folosească de ei ca să precipite colapsul socialiştilor zdrobiţi de bastoanele lor, ca să-şi consolideze propriul guvern, în schimb se va alege cu un parlament fragmentat în partide incompatibile, în grupuri sfâşiate intern de facţiuni ostile şi vorace. Pe scurt, acelaşi rahat dintotdeauna, tot mai dens, tot mai mult.
Criza democraţiei intră acum în faza ei cea mai acută, declinul parlamentar este ireversibil, o stea fixă şi joasă pe orizontul cerului de la echinocţiu. În lumina sa crepusculară, tânărul, micul şi robustul Partid Fascist îşi va începe viaţa parlamentară cu a XXVI-a legislatură, ultima a declinului, pregătindu-se să lupte singur pentru cea de-a XXVII-a, care va fi prima legislatură fascistă.

Şi apoi mai este triumful lui personal. Benito Mussolini a ieşit cap de listă la Milano, cu o sută nouăzeci şi şapte de mii de voturi, cap de listă la Bologna, cu o sută şaptezeci şi trei de mii de voturi. Al treilea dintre primii zece aleşi la nivel naţional!
Succesul este de o asemenea anvergură, încât, de cum a aflat vestea, într-un impuls foarte rar de entuziasm conjugal, triumfătorul şi-a îmbrăţişat soţia, pe Rachele, a pironit-o de uşa bucătăriei şi, privind-o în ochi, cum nu o face niciodată, a avertizat-o emoţionat:
– Rachele, ţine minte că asta va fi una dintre cele mai bune perioade din viaţa noastră.
Femeia, înspăimântată de profeţia unei bucurii necunoscute, neştiind cum s-o primească în casa ei plebee, şi-a plecat privirea spre podeaua din gresie grosieră în nuanţe de ocru şi negru.
Acum însă, rămas singur, Benito Mussolini se îndepărtează de fereastră, lasă luceafărul de seară în plata apusului său şi se plimbă încolo şi încoace prin încăpere, umplând-o de euforia lui. Sunt multe fantasme ce trebuie alungate: marioneta cadavrului lui înecat în canal de cele patru mii de voturi mizere din 1919, trădătorul alungat ca un câine turbat de tovarăşii lui în 1914, emigrantul furios care dormea sub poduri în Elveţia în 1908, profesorul care parcurgea desculţ un kilometru şi jumătate pe calea ferată, ţinându-şi pantofii pe umăr, ca să nu le uzeze talpa; în luminiscenţa diurnă nespus de rară a planetei Venus reverberează până şi spectrul copilului care, cu mulţi ani în urmă, în zona rurală din Romagna, într-o dimineaţă senină, pe când viile erau galbene şi ciuberele pregătite pentru recoltă, aude cum în aerul de septembrie bat clopotele ce anunţă moartea bunicii lui.
„Onorabilul“ Mussolini. Ora lui se apropie, ora tuturor, ora răzbunării. A învins cu banii latifundiarilor care i-au înfometat copilăria, sub egida lui Giolitti, alături de inamicii semenilor lui, ai tinereţii lui. Şi totuşi a învins.
Preţ de o clipă îşi priveşte noul birou elegant cu neîncredere, cu ranchiună. Însă vocea lui Sarfatti îi şopteşte numaidecât la ureche: „Trebuie să fii bărbat; tinereţea seamănă, bărbăţia culege“.

Pe de altă parte, se apropie de patruzeci de ani, e aproape chel, în curând nu va mai avea fir de păr pe cap, însămânţarea are timpul ei, un timp scurt. Trebuie să culegem, trebuie să încheiem, trebuie să câştigăm. Şi apoi să învingem din nou, pentru că lumea nu are milă de învingători.
Onorabilul Mussolini se dedă fără reţineri bucuriei insolente care-l încearcă. A devenit bărbatul pe care-l ura pe când era băiat.

Benito Mussolini
Roma, 21 iunie 1921
Parlamentul Italiei

Onorabilul Mussolini s-a aşezat pe ultima bancă din dreapta, unde înainte de el nu îndrăznise nimeni să se aşeze. Izolat de toată lumea acolo, sus, solitar, întrucât îi pândeşte mereu pe ceilalţi şi viceversa, celor care-l privesc de jos, de pe băncile din stânga, li se pare a fi un vultur ghemuit pe o stâncă. Astăzi, pasărea necrofagă, pleşuvă, va trebui să ţină primul discurs de parlamentar.
Se cocoţase de bunăvoie pe stânca dispreţuită de toţi. După iritaţia şi jena pe care le trăise dând cu ochii prima oară de sala palatului Montecitorio, când, cu o uimire aproape copilărească, îşi dăduse seama că băncile din stânga, spre care se îndreptase din instinct, erau toate ocupate de dispreţul foştilor prieteni socialişti, iar cele din dreapta, de aroganţa noilor prieteni giolittieni dispreţuiţi, urcase cu plăcere spre tribunele extreme.
Parlamentul nu-l încântă deloc. I-a mărturisit unui jurnalist că aula i se pare „gri; gri sunt şi oamenii, şi obiectele". Când se vorbeşte, se procedează invers decât ar fi normal: se vorbeşte de jos în sus, deşi ar trebui să fie invers. Verticala incorectă face ca totul să se devalorizeze într-o pălăvrăgeală inutilă. Şi apoi coridoarele… Toate acele şoapte de paşi pierduţi, toţi acei colegi care-l tutuiesc, care îl tratează cu o încredere mieroasă, ba chiar îl ating – bătăi pe umăr, strângeri de mână prelungite –, toţi acei burghezi dezgustători care ziua se aliniază fascismului gâfâind, şchiopătând, iar seara, în saloane, le raportează doamnelor oripilate şi excitate că i-au întâlnit pe fascişti, pe acei sălbatici antropofagi, animalele exotice pe care Giolitti, vechiul explorator al junglei parlamentare, a promis că le va îmblânzi în circul lui.
Benito Mussolini este însă hotărât să rămână o bestie necunoscută. La Roma, în primele săptămâni de mandat, a cunoscut doar câţiva oameni. Nu a legat nici o prietenie. Nu poate avea prieteni şi nici nu vrea. De aceea l-a numit

secretar personal pe Alessandro Chiavolini, trădătorul, singurul lui redactor care a refuzat să semneze scrisoarea de solidaritate în cel mai întunecat moment, după înfrângerea electorală dezastruoasă din 1919, când directorul Il Popolo d'Italia a fost condamnat de juriul gazetarilor lombarzi. Nu, nici o amiciţie, doar supunere. Trădătorul Chiavolini oferă mai multe garanţii decât un prieten fals.
– Nu mă deranjează, stimaţi colegi, să-mi încep discursul din băncile extremei drepte, unde nimeni nu îndrăznea să se aşeze pe când negoţul bestiei socialiste triumfătoare era foarte prosper. Vă declar chiar acum că în discursul meu voi susţine teorii reacţionare. Discursul meu va fi antidemocratic şi antisocialist.
Reacţii aprobatoare din partea dreptei.
– Iar prin antisocialist vreau să zic de fapt antigiolittian.
Râsete.
Deputaţii nu sunt surprinşi de faptul că Mussolini îl ia peste picior pe Giolitti, principalul lui aliat electoral. De fapt, într-un interviu-bombă pentru Il Giornale d'Italia din ziua de după alegeri, întemeietorul Fasciilor denunţase deja alianţa cu Giolitti, zădărnicind speranţa acestuia de a-l folosi în jocurile lui parlamentare. Devenise numaidecât limpede că fasciştii aveau să-şi introducă prompt sistemele de luptă în aula din Montecitorio şi că nu aveau să ţină socoteală de nimeni, cu atât mai puţin de Giolitti, al cărui plan de domesticire eşuase. De acum înainte avea să se joace cu un pachet nou de cărţi. Mussolini dispreţuia potul şi paria pe bancă. În cercurile politice liberale şi industriale, bărbaţi influenţi şi experimentaţi îşi dăduseră pumni în cap.
În primele treizeci de minute din cel dintâi discurs parlamentar al său, Mussolini critică vehement politica externă a lui Giolitti. Într-un crescendo de furie naţionalistă, îl acuză că este prea docil, că ar fi renunţat la măreţia căreia îi este menită Italia. Îi va reproşa lui Giolitti neprotejarea fibrei italiene la graniţele estice, sacrificarea independenţei Muntenegrului. Acestei priviri orbitale asupra lumii nu-i scapă nimic, nici măcar problemele

coexistenţei religioase dificile din Palestina. Giolitti a fost deja lichidat, guvernul lui abia ce s-a născut, şi totuşi, aşa cum o ştiu toţi acum, mai are doar câteva zile de trăit.
Apoi oratorul, de sus, de pe stânca lui, trece la o a doua panoramă, cu rază mai scurtă. Analizează, una după alta, toate forţele parlamentare aflate în hemiciclul de sub el. Prima dată comuniştii. Comunismul este o doctrină care se înalţă în vremuri de nefericire şi disperare, o filosofie neospiritualistă care, asemenea stridiilor, are gust bun, dar este greu digerabilă. Mussolini îi ridiculizează, îi ironizează, dar apoi îi atrage părinteşte într-un sentiment teatral al vinovăţiei:
– Îi cunosc pe comunişti. Îi cunosc pentru că o parte din ei sunt copiii mei… Să ne înţelegem, în sens spiritual.
Toată lumea râde, şi cei de dreapta, şi cei de stânga. Când vine rândul socialiştilor, tactica bazată pe recompensă şi pedeapsă devine mai accentuată. Mai întâi, Mussolini le enumeră responsabilităţile, după care face o distincţie între mişcare muncitorească şi partid politic, între lider de partid şi reprezentanţi sindicali. Încheie cu o promisiune:
– Ascultaţi bine ce vă zic. Când veţi prezenta proiectul de lege pentru ziua de lucru de opt ore, noi, fasciştii, îl vom vota.
În cele din urmă vine rândul popularilor, reprezentanţii maselor catolice. Le aruncă şi lor o momeală:
– Tradiţia latină şi imperială a Romei este reprezentată astăzi de catolicism… Nu poţi rămâne fără o idee universală la Roma, iar singura idee universală care există astăzi la Roma este cea care radiază de la Vatican.
Pe scurt, pedepse şi recompense pentru toată lumea. La sfârşit, mai presus de orice, şi ca întotdeauna, violenţa. Şi de data aceasta, mai întâi ameninţarea, apoi promisiunea. Dacă socialiştii vor continua pe teritoriul acela, pe el vor fi bătuţi. Să se resemneze: lumea merge spre dreapta, nu spre stânga, istoria capitalismului abia începe. Dacă se vor dezarma spiritual, se vor dezarma şi fasciştii. Violenţa nu este un sport. Capitolul trist

al războiului civil se poate încheia. Suntem oameni, şi nimic omenesc nu ne este străin. Am terminat.
Aplauzele din dreapta sunt puternice, reiterate, felicitările, numeroase, comentariile, lungi.
Acum, că a ajuns în Parlament, Fondatorul grupărilor fasciste trebuie să deretice prin casă. Progenitura lui are origini bastarde, s-a născut din creuzetul violenţei, din contracţiile unei istorii promiscue. Burghezia începe să obosească: deşi la început i-a folosit pe fascişti ca apărare împotriva violenţei, curând îi va repudia ca pe o nouă formă de violenţă. Succesul electoral trebuie făcut să aducă roade, iar Italia este o ţară în care revoluţiile nu urmează niciodată metode revoluţionare.
Fascismul, între capitalism şi comunism, trebuie să fie partea terţă dintre două părţi aflate în litigiu. Cel care are de câştigat. Trebuie să rămâi nepăsător ca să-ţi permiţi tot felul de întorsături, combinaţii, manevre, salturi, tresăriri. Fasciştii nu sunt una dintre cele două mari clase care se războiesc, ci stratul intermediar, travaliul adânc al crizei psihologice de nesiguranţă în care se zbat micul burghez furios deoarece se teme că va pierde totul, deşi încă nu are de ajuns, zarzavagiul care se simte prins între nicovala marelui capital şi ciocanul comunismului, oameni care nu-şi mai ştiu locul în lume, care, îndoindu-se că ar mai avea un asemenea loc, se îndoiesc până şi de propria lor existenţă. Este nevoie de un nou mare partid de masă al lumii de mijloc, într-o perspectivă parlamentară liniştitoare. Mic-burghezul are nevoie de consolare, ţara are nevoie de pace; trebuie îndeplinite nevoile amândurora.
Tronul este gol de prea mult timp, violenţa nu vine niciodată fără umbră, sabia trebuie pusă înapoi în teacă. La cârma fascismului se vor afla politicienii, nu războinicii, iar eu mă voi aşeza în capul mesei. Acum trebuie să chemăm înapoi lătratul tăcut al câinilor de război.

Amerigo Dùmini
Sarzana, 21 iulie 1921

Iată cum se pare că au decurs lucrurile.
Era ora unu noaptea şi Amerigo Dùmini fuma în tăcere, împreună cu Banchelli, „vrăjitorul“, sprijinit de o cabană de pe malul mării, pe plaja Avenza din Massa-Carrara. Era lună aproape plină, înspre apus turnul medieval de la gura pârâului se creiona luminat în noaptea senină, iar pe fundal, spre est, coroana Alpilor Apuani închidea orizontul. Întrunirea decurgea bine. Circa cinci sute de fascişti se adunau pe plajă, veniţi cu trenul, autobuzul sau cu diverse vehicule din Pisa, Florenţa, Viareggio, Prato, Pescia şi satele dimprejur. Începeau să fie mulţi, dar nu câţi speraseră. Apoi, cel puţin jumătate dintre ei erau băieţandri între şaisprezece şi optsprezece ani care se aventuraseră alături de cei mari, care luau totul la propriu, îi blestemau pe sub mustaţă pe comunişti şi, chiar şi la ora aceea din noapte, îşi murmurau cântecele în umbra flamurilor cu entuziasmul celor predestinaţi la moarte.
Doi oameni de-ai lui Renato Ricci veniseră să-i anunţe că, potrivit zvonurilor, toate zonele rurale din jurul Sarzanei erau în stare de alarmă, că ţăranilor li se împărţeau revolvere, puşti de vânătoare şi bombe rudimentare construite de mineri anarhişti din Alpii Apuani, oameni duri, obişnuiţi de-o viaţă şi de generaţii întregi să arunce în aer marmura cu dinamită.
În Sarzana se aflau pe picior de război de luni întregi şi în alertă de câteva zile. Localnicii au fost mereu la cuţite cu fasciştii. De fiecare dată când era zărit un chip suspect, se dădea alarma şi oamenii înarmaţi începeau să se reverse pe străzi. Renato Ricci, liderul fascist din zonă, un bărbat care supusese aproape întreaga regiune Carrara alergând încolo şi încoace cu fesul lui de brigand, ajunsese la închisoare chiar în Sarzana, după o altă încercare nereuşită de a cuceri cetatea „roşiilor“. Carabinierii îl arestaseră

împreună cu detaşamentele lui răzleţite, înconjurându-l în albia secată a fluviului Magra, printre sălciile de pe maluri. Aşa că trebuiau să se ducă să-l elibereze. De aceea înnoptau combatanţii florentini ai lui Dùmini pe plaja Avenza. Era timpul să scape de oamenii ăia o dată pentru totdeauna.
Nu aveau un plan de operaţiuni, totul se derula într-o manieră improvizată, mulţi dintre membrii detaşamentelor nici măcar nu se cunoşteau între ei. Se porniseră de-a lungul mării luminate de luna plină. Inerţi, somnoroşi, răsfiraţi chiar şi cu zece metri distanţă între ei, ca un grup de beţivi.
Îndepărtându-se de litoral, urcaseră pe poteca ce se întinde de-a lungul falezei şi urmaseră şinele de tren. Un tren de noapte încetinise atunci când mecanicul văzuse oameni pe şine, oprise şi apoi îşi reluase drumul. Un imbecil obosit, care sperase probabil că avea să urce în tren, trăsese în el.
Anunţaţi de acea împuşcătură cretină, răzbunătorii în cămaşă neagră ajunseseră în gara Sarzana la ora 05.30, la o jumătate de oră după răsăritul de vară. Soarele strălucea deja peste carierele de marmură din Alpi, dar oraşul ostil părea încă pustiu, tăcut, surprins în somn. Dùmini convocase adunarea, după care îi poruncise îngrijitorului să deschidă poarta care dădea spre piaţă. În faţa fasciştilor veniţi să cucerească fortăreaţa inamicului se afla un bulevard frumos, străjuit de platani, purtând numele lui Garibaldi, eroul celor două lumi.
La capătul bulevardului fusese poziţionat un pluton de carabinieri, pe un singur rând. Erau cel mult cincisprezece oameni, iar mitralierele rămăseseră nepăzite în camionetele parcate. Cincisprezece împotriva a cinci sute. În plus, carabinierii fuseseră mereu prietenii, chiar complicii fasciştilor în misiunile punitive.
– Trăiască carabinierii! Trăiască armata! Trăiască Italia! strigaseră, ca întotdeauna, fasciştii.
În momentul acela, adică ora şase dimineaţa, avuseră parte de a doua surpriză din ziua aceea. Lui Dùmini, care înaintase pentru a negocia, zâmbind politicos, i se opuseseră doi carabinieri, unul în civil şi celălalt în

uniformă. Ambii clar ostili. Căpitanul ținea chiar și o cravașă în mâna-i înmănușată.
Dùmini, fără vreun preambul, își dictase condițiile, cerând eliberarea lui Renato Ricci și represaliii împotriva comuniștilor. Acestea fuseseră respinse drept inadmisibile.
– În cinstea noastră!
Fasciștii începuseră să înainteze în dezordine, inconștienți, siguri pe victorie și crezându-se invincibili. Celor cincisprezece militari li se ordonase atunci să adopte poziția „croce a tet", într-un genunchi, gata să folosească baioneta și să tragă cu arma. Apoi, cum se întâmplă mereu când puștile sunt ațintite, se trăsese un foc. Un carabinier căzuse la pământ, iar focul de baraj deschis de tovarășii lui secerase primul rând din grupul de fasciști. Foc de voie de ambele părți.
Militarii de carieră știu că după primul tir furios, între două grupuri de bărbați înarmați intervine mereu o clipă misterioasă de ezitare, uneori din pricina epuizării simultane a gloanțelor, alteori ca urmare a reticenței sacre în fața epifaniei sângelui. În clipa aceea, liderii fasciști și căpitanul Jurgens al carabinierilor regali reușiseră să pună capăt focului. Se reluaseră negocierile.
Însă țipetele răniților spintecau acum vălul zorilor, cadavrele îmbibau pietrele din piață cu fluide hemoragice, iar fasciștii, uluiți de rezistența neașteptată pe care o întâmpinaseră, o rupseseră la fugă sărind peste garduri vii, șanțuri și ziduri și se împrăștiaseră cu sutele prin zona rurală. Urletele disperate ale căpitanului Jurgens îi urmăriseră, aproape implorându-i să se întoarcă.
Atunci se produsese a treia surpriză din acea zi de foc: „roșiii" îi așteptau ghemuiți printre rugii de mure. Grupuri de țărani cu furci, toporiști și cuțite îi adunaseră pe membrii bandei de răzbunători veniți să le incendieze casele, care fugeau terorizați, îi târâseră în spatele vreunei treierătoare, al vreunui hambar sau al vreunui gard viu și îi măcelăriseră ca pe porci. Unele cadavre fuseseră lăsate pe jos, altele, spânzurate în copaci.

Apoi focurile de armă încetaseră. Întăririle, gărzile regale care se repeziseră într-acolo de cum auziseră primele detunături, cutreieraseră zona în căutarea celor căzuţi. Ce mai rămăsese din coloana fascistă se refugiase în clădirea gării. Mulţi băieţi plângeau ghemuiţi sub bănci, cerând ajutor.
Dùmini, între timp, obţinuse eliberarea lui Ricci. Supravieţuitorii detaşamentelor care ar fi trebuit să cucerească Sarzana fuseseră escortaţi către un tren special care avea să-i ducă înapoi de unde veniseră. Cadavrele unora dintre camarazii lor aveau să rămână zile în şir, măcelărite, hrană pentru animalele sălbatice din peşterile de pe versanţii munţilor învecinaţi.

*

– Ne-am construit norocul pe catafalcuri. Acum trebuie avut grijă ca norocul nostru să nu treacă la adversari, îi şoptește il Duce lui Cesare Rossi înainte să intre în sala unde a convocat Consiliul naţional de cum vestea despre masacrul din Sarzana a ajuns la Roma.
Este noaptea dintre 21 şi 22 iulie, o noapte înăbuşitoare. Mussolini nu pare atât îngrozit de relatările despre moartea oamenilor, cât tulburat de ceea ce, în superstiţia lui, interpretează drept semnul funest al altei morţi, mai puţin sigură, dar mai cumplită.
– Fascismul nu poate muri, rostește el înainte să se adreseze adunării.
Planul lui pentru a salva fascismul de consecinţele letale ale propriei lui violenţe este deopotrivă simplu şi delirant: să facă pace cu socialiştii. Planul este numit „pactul de pacificare“. Membrii detaşamentelor din provincie l-au boicotat încă de la început. În data de 12, la Milano, Consiliul naţional fascist, condus de Farinacci şi Grandi, s-a revoltat împotriva lui Mussolini, votând contra oricărei ipoteze de pacificare. Între timp, o mie cinci sute de combatanţi au ocupat militar Treviso, incendiind sediile popularilor catolici şi pe cele ale republicanilor.

Dar acum situaţia s-a schimbat. Giolitti s-a prăbuşit. I-a urmat la conducere Ivanoe Bonomi, socialistul reformist pe care însuşi Mussolini l-a expulzat din partid în 1912, iar Bonomi, în pofida originilor lui socialiste, a reuşit să-i aducă în guvernul lui pe catolicii din Partidul Popular. Dacă Bonomi ar izbuti să-i atragă de partea lui şi pe ceilalţi socialişti moderaţi, ar face cu toţii front comun împotriva fasciştilor, ceea ce pentru ei ar însemna sfârşitul. Trebuie ruptă izolarea. Dacă nu vor să se sinucidă, trebuie să se întoarcă la început, să înceteze cu „exterminarea". Altminteri, Bonomi, după ce i-ar lichida pe socialiştii maximalişti folosindu-se de violenţa fasciştilor şi s-ar alia cu cei moderaţi, îi va da curând lovitura fatală.
Sarzana a demonstrat că forţa publică se supune deja unui nou cuvânt de ordine. Şi mai demonstrează un lucru: dacă cinci sute de bărbaţi sunt învinşi de cincisprezece carabinieri, înseamnă că ferocitatea detaşamentelor obişnuite să se dezlănţuie, cu complicitatea autorităţilor, împotriva inamicilor dezarmaţi şi dezorganizaţi ar dispărea la primul foc al unei armate instruite.
– Un cerc de ură se strânge în jurul fascismului. Trebuie rupt. Pieţele din Italia nu trebuie să se transforme în abatoare de duminică. Ţara are nevoie de pace. Trebuie să facem diferenţa între fanaticii noştri tineri mânaţi de ura antisocialistă, deoarece socialismul neagă valorile sacre ale patriei, şi trezorierii-şefi ale diverselor asociaţii agricole care urmăresc doar să suprime ligile muncitoreşti şi câştigurile sindicale. Naţiunea a venit la noi când mişcarea noastră promitea să aducă sfârşitul unei tiranii; naţiunea ne-ar respinge dacă am deveni o nouă tiranie.
Membrii comitetului central ascultă în tăcere directivele date de Mussolini, menite să pună în aplicare o retragere precipitată: încetarea oricărei violenţe individuale, interzicerea oricărei misiuni punitive, examinarea cazierului judiciar al membrilor, îndepărtarea din posturi de comandă a fasciştilor recent înrolaţi, investigarea celor responsabili pentru acţiunile dăunătoare.

În urma acestor propuneri se dezlănţuie o ceartă care durează până în zori, întreţinută cu precădere de liderii provinciilor, precum Farinacci, Tamburini, Forni, Perrone Compagni, Balbo, Grandi, hotărâţi să se opună oricărei împăcări cu „roşiii“.
La sfârşitul şedinţei, il Duce îl ia deoparte pe Cesare Rossi şi îi ordonă să reia negocierile cu socialiştii.
– Nu vor exista schisme. Suntem o armată, nu un roi. Iar eu comand această armată…

Astăzi, după numeroase contradicţii, Mussolini ameninţă că va distruge fascismul, dacă fascismul nu se corectează singur.

Este o utopie. Fascismul îşi va distruge conducătorul, iar omul acesta care i-a trădat pe socialişti, pe intervenţioniştii revoluţionari, pe locuitorii din Fiume şi pe cei dintâi fascişti se va arunca spre un alt partid sau grupare cu aceeaşi dezinvoltură, purtând tenace o nouă campanie, contrară lucrurilor pe care le-a făcut până acum.

Oare va găsi alţi oameni care se amăgesc singuri şi care îl vor urma, sau bunul-simţ al poporului italian va triumfa şi va striga că este de ajuns?

Ugo Dalbi, sindicalist revoluţionar,
Sindacato Operaio, 30 iulie 1921

Italo Balbo
Gardone, 18 august 1921

Gabriele D'Annunzio s-a îngrăşat vizibil. Deşi dedicase un adevărat cult retoric figurii zvelte şi nu consuma deloc alcool, optsprezece luni de autoexil pe malul lacului Garda i-au adus sub stern o burtă de băutor – încordată, umflată, bombată – pe care nici o jachetă nu ar reuşi s-o ascundă. Cu greu îţi poţi lua privirea de la abdomenul Comandantului, mai ales dacă, asemenea lui Balbo, care este foarte slab, îl întâlneşti prima oară după ce l-ai venerat ani în şir de la distanţă. El şi Dino Grandi au pornit din Bologna spre Gardone în noaptea de 16 august, imediat după şedinţa Fasciilor din Câmpia Padului, care au hotărât să se împotrivească „pactului de pacificare" dorit de Mussolini. Au venit să-i ofere poetului războinic conducerea fascismului.
Prorocul, fotofob, i-a primit în dimineaţa zilei de 17 în semiîntunericul creat de draperiile grele şi luminile difuze din vila lui asfixiată de zeci de mii de obiecte şi cărţi aranjate într-un joc precis, de nepătruns, de trimiteri simbolice, ca într-un mausoleu consacrat memoriei unei mumii vii. D'Annunzio le-a vorbit îndelung celor doi tineri de douăzeci de ani despre noua ediţie, definitivă, a Notturno la care lucrează: meditaţia lui poetică asupra morţii, compusă în 1916, în timpul lunilor de orbire temporară cauzată de incidentul aerian în care a murit pilotul şi amicul lui, Giuseppe Garbarino. În încheiere s-a autointitulat „clarvăzătorul orb", apoi a tăcut, ascultându-le în tăcere propunerea. După ce le-a oferit ciocolăţele cu alune delicioase dintr-o vază de cristal policromă, le-a cerut să-i dea răgaz de gândire până a doua zi. Luându-şi rămas-bun de la ei, le-a explicat că, aşa cum făcea mereu, înainte de a lua o decizie trebuia să consulte stelele.
Cei doi ambasadori ai disidenţei fasciste s-au cazat la o pensiune lacustră amorţită. Fiecare face ce poate în timp ce aşteaptă. Grandi scrie scrisori către tovarăşii de conspiraţie, Balbo le curtează pe cameriste.

„Pactul de pacificare“, care ar trebui să decreteze sfârşitul conflictului dintre „roşii“ şi „negri“, a fost semnat la 2 august în biroul preşedintelui Camerei, Enrico De Nicola, de reprezentanţii grupurilor parlamentare fascist şi socialist şi de Baldesi pentru Confederaţia Generală a Muncii. Prima semnătură de pe listă a fost cea a lui Benito Mussolini. Conform pactului, cele două părţi se angajau să înceteze imediat orice fel de violenţă şi să-i urmărească în justiţie pe infractori. S-ar părea că, după semnarea documentului, liderii socialişti au refuzat să-i strângă mâna fondatorului grupărilor fasciste. S-ar putea să fie doar o calomnie. Refuzul liderilor fascismului provincial este, în schimb, o certitudine răsunătoare.
Grupările din Toscana, Veneto şi Emilia s-au întrunit şi au denunţat deja pactul în decurs de patruzeci şi opt de ore de la semnare. Mussolini le-a răspuns cu dispreţ: i-a numit ras, numele căpeteniilor de război sălbatice din Etiopia. Într-un articol din Il Popolo d’Italia li s-a adresat ca un tată care trebuie „să pună mâna pe nuia“ ca să-şi corecteze fiul rătăcit. S-a plâns de ei că ar fi ţărani ignoranţi, limitaţi de parohialisme mărunte, incapabili să iasă din mediul lor, să vadă şi chiar să creadă „în existenţa unei lumi mai vaste, mai complexe şi mai formidabile“.
Grandi i-a răspuns în 6 august, inaugurând disidenţa făţişă cu un articol în care afirma că „părintele“ fascismului nu era Mussolini, ci D’Annunzio, şi că, la drept vorbind, adevăratul fascism se născuse la Bologna, odată cu masacrul de la Palatul d’Accursio, nu la Milano. Apoi a fost rândul lui Balbo să-l atace pe Şef fără urmă de diplomaţie. Lupta dintre fascism şi socialism, a scris Balbo, se va soluţiona doar cu anihilarea unuia dintre cele două. Aceasta este realitatea, toate celelalte sunt „fantezii infantile, sentimentalisme femeieşti“.
Mussolini, susţinut de Cesare Rossi, a răspuns că fascismul celor din Emilia, care sunt supuşi latifundiarilor, nu mai este fascism. A ameninţat că-i va da afară sau chiar că va pleca el.
Ca întotdeauna, planul lui Mussolini era viclean şi, ca întotdeauna, era bifid. Dacă ar fi reuşit, ar fi prevalat imaginea fascismului „respectabil“, iar el,

primit cu braţele deschise de către liberali, s-ar fi ales cu un minister. Dacă ar fi eşuat, ar fi fost considerat oricum singurul fascist chibzuit din mulţimea aceea de ras feroce din provincie. Pe scurt, Mussolini avea doar de câştigat din acele smiorcăieli.
Pe când ei au totul de pierdut. Pacificarea, pentru oameni ca Balbo şi Grandi, înseamnă sfârşitul cert, rapid, condamnarea la un limb întunecat, fără acţiune, fără istorie din pricina lipsei luminii şi fără lumină din pricina lipsei istoriei. Iar ei sunt dispuşi să-şi dea viaţa, dar nu s-o irosească.
Aşa s-a ajuns la şedinţa de la Bologna din 16 august: şase sute de fascişti din Emilia-Romagna l-au repudiat pe Şef, proclamând că, atâta timp cât avea să dureze acea stare de fapt, ei nu aveau să depună armele violenţei. Apoi s-au dus să-i ofere Proroculuі conducerea mişcării.
Însă răspunsul lui D'Annunzio întârzie. Comandantul îi lasă pe Balbo şi Grandi să putrezească aproape două zile în acel limb lacustru al pensionarilor muribunzi care se agaţă de ultima lor suflare cu partide de bridge şi băi curative. În 18 august, dimineaţa târziu, după ce l-au lăsat pe poet să se odihnească până la amiază, cei doi pelerini se întorc la vila din Cargnacco. D'Annunzio nu-i primeşte. Îşi trimite servitorul să le spună că trebuie să mai aştepte: noaptea a fost tulbure, Diana nu s-a arătat; poate că „astrele nu sunt favorabile".
Lui Balbo şi Grandi, dispreţuiţi, furioşi, nu le mai rămâne decât să se întoarcă de unde au venit sau, poate, să se îndrepte spre Milano. Între timp, în sat, vânzători de ziare urlă vestea zilei: Mussolini a demisionat din Comitetul central al grupărilor fasciste.
„Jocul s-a terminat. Cei învinşi trebuie să plece. Iar eu plec din funcţiile importante. Rămân, şi sper să pot rămâne, un simplu adept al grupării fasciste din Milano", a scris astăzi il Duce în Il Popolo d'Italia.

Fasciştii se opun categoric pacificării, pe care o consideră letală pentru dezvoltarea programului lor agrar. Socialiştii, în schimb, deşi acceptă de bunăvoie ideea de pacificare, nu au prea multă încredere în ea… Comuniştii şi anarhiştii se împotrivesc. Popularii o văd cu ochi buni, dar nu se manifestă concret. Liberalii şi radicalii nu se implică. Presa, intimidată de fascişti, nu îndrăzneşte să se pronunţe.

Telegramă de la Cesare Mori, prefectul de Bologna,
către minister, 12 iulie 1921

Dezacord, disconfort şi uneori repulsie faţă de anumite gesturi care ne jignesc toate sentimentele de oameni ai libertăţii… Prieteni, v-aţi întrebat vreodată, de exemplu, de ce sunt sacre acele case, cu mobilele şi amintirile lor dragi proprietarilor, care în anumite zone ale Câmpiei Padului sunt arse cu seninătate de adepţii noştri doar pentru că sunt locuite de adversari?

Cesare Rossi, scrisoare de demisie din funcţia de
secretar adjunct al grupărilor fasciste,
21 august 1921

Dacă va fi nevoie să mânuim ciocane grele pentru a grăbi distrugerea fascismului, mă voi adapta la această nevoie ingrată. Fascismul nu mai înseamnă eliberare, ci tiranie; nu mai înseamnă protejarea naţiunii, ci apărarea intereselor private ale celor mai opace, surde şi mizerabile caste care există în Italia; poate că fascismul care îşi asumă această fizionomie ar fi tot fascism, dar nu mai este acel fascism pentru care, pe când eram puţini

la număr, în anii trişti, am înfruntat furia şi gloanţele maselor, nu mai este fascismul pe care l-am conceput.

Benito Mussolini, „Leagănul şi rămăşiţele“,
Il Popolo d'Italia, 7 august 1921

Cine a trădat va mai trăda.

Inscripţie de pe zidurile din Bologna împotriva lui Mussolini,
august 1921

Benito Mussolini
Modena, 28 septembrie 1921

Asul din mânecă al căpeteniilor ras este perspectiva lor îngustă, un avantaj de neegalat atunci când vine vorba să-ţi trăieşti viaţa. Vechile ranchiune din oraşul natal, tăvălelile de duminică, flirtatul cu vecinele, maşina sport parcată în faţa tavernei. Şefii mărunţi din provincie supravieţuiesc cu veşti restrânse, măsoară erele pe metrul de croitorie al prezentului, şi atunci toată viaţa se cronicizează, se reduce la o boală incurabilă pe termen lung. Jurnalist cu experienţă, Mussolini ştie bine că veştile sunt mereu doar „negre“ sau doar „roşii“: relaţii de dragoste şi accidente rutiere, poveşti cu încornorări sau înjunghieri aleatorii. Totul se polarizează la extreme, totul se încheie cu o femeie pe spate sau cu un spate rupt. Nu există altceva; lumea relatată de reporter este mereu doar o „ştire scurtă“.
Să luăm ca exemplu spectacolul revoltător al acestor comercianţi, negustori, latifundiari, speculanţi cu amănuntul, al acestei vechi burghezii incapabile, care ar vinde orice ca să nu renunţe la privilegiile ei. Priveşte-o cum li se alătură fasciştilor, cum flutură steagurile şi strigă cu voce nazală: „Trăiască regele! Trăiască Italia!“, aceeaşi voce cu care în zilele din „săptămâna roşie“ strigau „Trăiască Republica!“ Priveşte această masă inertă, ca de plumb, opacă, aceşti oameni fără credinţe şi fără idealuri, gata de orice trădare, priveşte-i cum preiau conducerea.
Dar când vine vorba despre viaţa oamenilor, discursul se schimbă. Când Benito Mussolini, fiul unui fierar umil din Dovia, vrea să trăiască şi să povestească fiecare zi din viaţa lui de parcă ar face deja parte din Istorie, atunci panorama se dilată pentru a include lumea întreagă, orizontul explodează şi nu mai poţi distinge dansatorul de dans.
În 27 august, la Florenţa, Consiliul naţional al grupărilor fasciste i-a respins demisia. Ras se împotrivesc în continuare pacificării, dar nimeni, nici măcar

Grandi, care îşi dă aere de filosof, nu şi-a închipuit vreodată că ar putea să-l înlocuiască pe Mussolini pe scena naţională.
Singurii care au intervenit au fost Cesarino Rossi, eliminat din comitetul central pentru că îi rămăsese fidel lui Mussolini la Milano, şi Leandro Arpinati, demis din postul de secretar la Bologna pentru că îi rămăsese fidel în provincie. În momentul de faţă, pentru ei nu se poate face nimic, dar se pot face multe pentru a relua controlul asupra mişcării. La ce bun un lider dacă se comandă numai pe el însuşi?
În toată Italia l-au declarat pe Mussolini de neînlocuit, drept care a sosit momentul să încaseze cambia pentru această solidaritate forţată a şefilor mărunţi din provincii. Însă retorica întoarcerii la origini nu funcţionează, aşa că este nevoie de un sprint înainte. Dispreţul faţă de partidele politice tradiţionale a fost steaua polară care a călăuzit mişcarea fascistă încă de la început, dar pentru a guverna ţara este nevoie chiar de un partid. Pentru a guverna neguvernabilul, pentru a subjuga haosul, este nevoie de un partid, de un organism politic care să restricţioneze violenţa detaşamentelor, o doctrină ecumenică ce-i va îmbrăţişa pe toţi ereticii altor doctrine, un partid antipartid. Partidul Naţional Fascist. Fascismul va trăi sau va muri în funcţie de el.
A propus transformarea mişcării fasciste în partid în data de 7 septembrie, la şedinţa grupului parlamentar. Propunerea a fost adoptată cu câteva voturi împotrivă, dar acum va trebui să fie aprobată de Consiliul naţional, după care va fi nevoie de un congres. Acolo se va juca totul, aşa că trebuie convocat rapid. Unele căpetenii ras, cum ar fi Marsich de la Veneţia, au strigat deja că se trădează spiritul iniţial, iar la Bologna, Dino Grandi şi adepţii lui au hotărât să voteze oricum împotriva pactului, partid sau nepartid. Sunt însă doar altercaţii. Adevărata ameninţare la adresa ideii de partid nu sunt nostalgicii ca Marsich, ci armata, şi nu armata regelui Italiei în uniformă gri-verzuie, ci armata de combatanţi fascişti în cămaşă neagră.
Căpeteniile ras au făcut tot posibilul ca să oprească pactul de pacificare. Şi au reuşit. În 12 septembrie, pentru a marca al şaselea centenar de la

moartea lui Dante şi a doua aniversare a operaţiunii de la Fiume, Balbo şi Grandi au reuşit să adune zece mii de fascişti şi să-i facă să mărşăluiască încolonaţi, în formaţie militară, pe drumurile din Romagna până la Ravenna. Ba chiar Balbo a reuşit, pentru prima oară, să le impună tuturor cămaşa neagră ca uniformă militară. Nu s-a mai văzut aşa ceva până atunci, o manifestare de forţă înspăimântătoare, naşterea unei adevărate armate fasciste. Adevărata dilemă nu mai este acum între o mişcare sau un partid, ci dacă să se înfiinţeze un partid sau o armată. Ca de obicei, nordul gordian este tăiat: mai bine un partid capabil să devină o armată, să-şi preschimbe numaidecât membrii în soldaţi gata de luptă pe terenul violenţei. Un partid convertibil, un partid-miliţie. Ce-i drept, nici aşa ceva nu s-a mai văzut, dar sunt vremuri noi, nesigure, ziua de mâine este misterioasă şi neprevăzută.
Între timp, el, il Duce redevenit gregar, se pregăteşte. Se pregăteşte pentru saltul în întuneric, ridicând miza. A înfiinţat o Comisie pentru Transformare, a întemeiat o şcoală de filosofie politică. Un cuvânt destul de mare, fără îndoială, dar, pentru a-i îmblânzi pe asasinii editorialelor de duminică, trebuie să-i târască în atacul împotriva Istoriei. Şi atunci, din vârful stâncii, trebuie să privească la măreţia morală şi politică – mediteraneeană şi mondială – a patriei. Trebuie să se dea răspunsul la unele întrebări filosofice: Care este poziţia fascismului faţă de stat? Dar faţă de regim? Dar faţă de capitalism? Dar faţă de sindicalism, socialism, catolicism, faţă de Biserică şi Dumnezeul ei? Care este poziţia fascismului în cosmos?
Nu vă limitaţi la a-l urî pe portarul căruia i-aţi zdrobit capul pentru că este socialist, ci ridicaţi-vă capul, priviţi Istoria în curs, priviţi foametea înspăimântătoare care face ravagii în Rusia, unde flămânzesc milioane de persoane; priviţi revoltele împotriva stăpânirii britanice promovate de Gandhi. Independenţa Indiei, a prezis el într-un articol, „nu mai este o chestiune de posibilitate, ci de timp“.
După ruptura de căpeteniile ras, Benito Mussolini îşi face din nou apariţia în faţa maselor fasciste din Modena, la 28 septembrie, cu ocazia funeraliilor a opt fascişti.

Iată ce s-a întâmplat: cu două zile înainte, câţiva combatanţi, cuprinşi de un val de entuziasm, au ridicat bastonul împotriva unui căpitan al gărzilor regale, iar acestea i-au secerat ca pe grâul copt.
Acum, în piazza Sant'Agostino, ticsită cu soldaţi, cu sicriele încoronate cu sute de flamuri, sub un cer senin de septembrie, il Duce se adresează Istoriei ca un om de stat:
– Pentru aceşti tineri căzuţi, pentru cei care rămân, Italia nu este burghezia sau proletariatul: Italia nu este nici măcar cel care guvernează sau cel care guvernează prost naţiunea şi nu-i înţelege aproape niciodată sufletul: Italia este o rasă, o istorie, un orgoliu, o pasiune, Italia este măreţia trecutului.

Fascismul îşi va pierde tot prestigiul trist şi toată forţa de cum va înceta să fie violent… Fascismul se va goli precum un burduf de vin întors cu susul în jos şi va redeveni mica mişcare minoritară de la începutul anului 1919, dar având în plus amintirea violenţelor, care nu-i va deschide uşile spre viitor. S-ar putea şi să mă înşel; dar mi se pare că aşa stau lucrurile.

Luigi Fabbri, militant anarhist,
La contro-rivoluzione preventiva, Bologna 1921

O dramă a fost impusă de originile şi de cursul crizei fasciste: fie se întemeiază un partid, fie se constituie o armată… În opinia mea, problema trebuie rezolvată în următorii termeni: trebuie întemeiat un partid atât de solid încadrat şi disciplinat, încât, la nevoie, să se poată preschimba într-o armată capabilă să acţioneze pe terenul violenţei… Acest subiect ar trebui pus pe ordinea de zi a congresului de la Roma.

Benito Mussolini, „Spre viitor“,
Il Popolo d'Italia, 23 august 1921

În septembrie 1921 am făcut primul experiment grandios: mobilizarea a trei mii de oameni, marşul spre Ravenna. Pentru prima oară, detaşamentele din cele două provincii, Ferrara şi Bologna, cu reprezentanţi din Reggio, au fost împărţite în două coloane a câte o mie cinci sute de oameni, fiecare coloană subîmpărţită în companii şi plutoane. Fiecare căpitan cu oamenii lui. Cu această ocazie şi-a făcut prima mare apariţie, ca uniformă militară, cămaşa neagră, care era purtată în mod obişnuit de muncitorii din Romagna şi care a devenit uniforma soldatului revoluţiei.

Italo Balbo, Jurnal, 1922

Benito Mussolini
Livorno, 27 octombrie 1921

Este un spectacol cu adevărat bizar. Două fantome, înconjurate de nimic şi totuşi pe punctul de-a se întoarce acolo foarte curând, s-au închis la parterul unei vile de la ţară, pentru a scăpa de poliţie, au improvizat o pistă din nisip şi răşină şi acum îşi flexează picioarele, nici măcar tinere, la zece paşi distanţă una de cealaltă, aşteptând în acea postură ridicolă, cu braţul ţinând arma întins, centrul de greutate jos, ca arbitrul să strige „Allez!“ şi ele să se poată năpusti una asupra celeilalte, trimiţându-se reciproc în nonexistenţă.
Duelul cu Francesco Ciccotti Scozzese este al treilea din viaţa lui Benito Mussolini. Ultimul a avut loc în martie 1915, într-o vilă din Bicocca, lângă Milano, împotriva lui Claudio Treves, pe atunci tovarăşul lui în Partidul Socialist şi predecesorul lui la conducerea redacţiei Avanti!. Şi Francesco Ciccotti este deputat socialist, şi el este un fost tovarăş, dar, spre deosebire de Treves, cu care Mussolini a fost rival dintotdeauna, Ciccotti îi este prieten vechi. În 1912, Ciccotti, mutat în Romagna pentru a-l înlocui pe Mussolini la conducerea ziarului La lotta di classe, întrucât Mussolini se afla în închisoare în urma revoltelor împotriva războiului din Libia, îi susţinuse cu entuziasm ascensiunea în partid. Apoi, la izbucnirea războiului, rămăsese neutru, dar nici atunci nu îl atacase pe trădătorul trecut în mod surprinzător pe frontul intervenţionist.
Şi totuşi Mussolini a insistat pentru acest duel împotriva vechiului său prieten cu furia ce se naşte dintr-o ură acerbă. Deşi Ciccotti evitase deja provocarea altor spadasini fascişti, după ce l-a obligat să-şi trimită secunzii printr-un articol plin de insulte feroce („Franceschiello Scozzese este cea mai detestabilă dintre fiinţele care poluează viaţa publică italiană“), onorabilul Mussolini şi-a dedicat prima şi singura întrebare parlamentară ordinului de mobilizare a poliţiei italiene dat de guvernul Bonomi tocmai pentru a împiedica duelul dintre cei doi parlamentari. Nemulţumit, chiar

dacă se afla sub supraveghere, în dimineaţa zilei de 28 octombrie, urmărit de maşini ale poliţiei, duelistul a înfruntat o furtună de zăpadă pe Abetone, peripeţii automobilistice nebuneşti şi douăzeci şi patru de ore de călătorie pentru a-şi putea ataca vechiul prieten.
Chiar dacă se laudă că este un as la volan, pentru a se sustrage supravegherii Mussolini s-a lăsat condus de un pilot demonic. Aldo Finzi, fiul unui proprietar de mori înstărit din Badia Polesine, aceeaşi regiune din care se trage şi Giacomo Matteotti, a fost decorat în timpul războiului cu medalia de aur ca aviator al escadrilei 87, cea care a zburat peste Viena împreună cu D'Annunzio, iar în luna septembrie din acel an a prezentat la Campionatul de Motociclism bolidul unei industrii italiene renăscute, modelul „500 Normale" al fabricii de motociclete Guzzi din Genova. Dragostea lui pentru viteză este egalată doar de dispreţul faţă de cerşetorii care lucrează pe moşiile tatălui său. Finzi pare să atingă apogeul ambelor pasiuni atunci când, la o curbă, găsind drumul blocat de o turmă de oi, accelerează, măcelărind animalele de care atârnă ca de un fir de aţă supravieţuirea ţăranilor.
Cu Finzi la volan, patrulele care îl urmăresc intră în coliziune cu o căruţă cu fân undeva în apropiere de Piacenza.
Odată ajunşi la Livorno, locul desemnat pentru duel, Mussolini şi Finzi sunt informaţi că Ciccotti este păzit la hotelul Palace. După toate probabilităţile, ştiind că era căutat de poliţie, Ciccotti s-a cazat la acel hotel central şi şi-a dat datele personale cu intenţia de-a se sustrage încă o dată de la duel. În realitate, Francesco Ciccotti Scozzese nu este un laş, ci suferă de o afecţiune cardiacă.
Pentru a-l scoate din ascunzătoare, Mussolini, caz unic în istoria duelurilor, îşi trimite şoferul, pe Aldo Finzi, la hotelul Palace ca să-l ia cu maşina pe cel pe care l-a provocat. Vina bărbatului urmărit cu atâta hotărâre este că, în paginile ziarului pe care îl conduce, Il Paese, a afirmat că detaşamentele fasciste ar fi o organizaţie infracţională. La drept vorbind, întreaga presă socialistă din Italia se face vinovată de acest lucru. Dar socialismul italian s-a sinucis, şi insulta nu poate fi iertată. Dacă socialiştii ar fi ieşit învingători, nu

i-ar fi iertat nimic lui, Mussolini o ştie bine. Franceschiello Ciccotti însă este de neiertat. Câinele care se îneacă trebuie bătut.
Fără îndoială că socialismul se îneacă. Cu numai două săptămâni în urmă, liderii socialişti, după ce au irosit toate ocaziile revoluţionare din ultimii doi ani, au respins din nou orice ipoteză de colaborare parlamentară cu guvernul Bonomi pe linie antifascistă. Expulzarea lor din Internaţionala Comunistă a fost deja decisă la Moscova, iar în Italia până la o sută de mii de militanţi nu şi-au înnoit carnetul de membru după sciziunea nebunească de la Livorno: prin urmare, acum, că au refuzat responsabilitatea de a guverna ţara împreună cu Bonomi, fostul lor tovarăş, izolarea lor este totală. În paginile ziarului lui, Mussolini a oftat de uşurare şi jubilare: „Ne declarăm, aşadar, deosebit de mulţumiţi. Fascismului îi stă acum înainte un joc cu vaste posibilităţi.“
În momentul de faţă, la subsolul Vilei Perti, la periferia oraşului Livorno, pe o pistă improvizată din nisip şi răşină, Benito Mussolini îl are în faţă doar pe Francesco Ciccotti Scozzese. Şi îi adulmecă şi-i vrea sângele. Pentru a preveni rănirea gravă sau chiar moartea dueliştilor, în timp ce dezinfectează săbiile, doctorul Ambrogio Binda, medicul lui personal, le toceşte lamele cu cârpă îmbibată cu alcool în care a ascuns o piatră ponce; Benito Mussolini îi ordonă furios să se oprească.
De îndată ce arbitrul dă semnalul de începere, cel sfidat se năpusteşte asupra adversarului. Ciccotti, care suferă de o malformaţie cardiacă, se retrage gâfâind dincolo de limita care-i fusese atribuită.
Ordinul de oprire răsună aproape imediat. Inferioritatea deputatului socialist este evidentă încă de la primul atac. La al doilea asalt, Ciccotti începe să respire şuierat. Inima lui nu pompează suficient de mult sânge, iar atunci când o face, se întâmplă doar cu preţul unor presiuni ventriculare anormale. La al patrulea şi al cincilea asalt, vârful sabiei lui Mussolini îi înţeapă corpul. Mai întâi mai sus de cot, apoi patru degete sub axilă. Duelul este suspendat. Ciccotti sângerează. Mussolini, furios, insistă să continue.

Asalturile ulterioare sunt scurte, întrerupte de horcăielile celui atacat. Ciccotti este palid, cu răsuflarea tăiată, ud leoarcă, lipsit de forţă. Mussolini îl insultă, îl face ipohondru, insistă să continue. Al nouălea, al zecelea, al unsprezecelea asalt. Palpitaţiile se intensifică. Medicii le cer secunzilor să întrerupă masacrul. Mussolini protestează, turbează. Al doisprezecelea, al treisprezecelea, al paisprezecelea asalt. Ciccotti este epuizat; în cotloanele lui atriale, riscul de tromboză explodează, hipertensiunea arterială creşte şi mai mult, începe fibrilaţia. Învinsul este întins pe pat într-una din camerele din vilă şi îi sunt administrate injecţii cu strofantină şi ulei de camfor.
Învingătorul, la subsol, nu se declară satisfăcut nici măcar de data aceasta. Pironit pe un scaun, ros de nerăbdare, cu braţele încrucişate, cu sabia în sus, privind fix la mâner, Mussolini muşcă zăbala, spumegă de furie, se declară dezgustat de rezultatul acelui duel mizerabil, urlă că trebuie reluat numaidecât sau în seara aceea sau poate chiar şi în ziua următoare sau, şi mai bine, să-l încheie cu pistoale. Câştigătorul are pretenţia să răzbune prin cadavrul unui bolnav de inimă milioane de guri care, de ani întregi, se bat în piept şi-l fac „trădător“.
Confruntat cu acea scenă isterică, doctorul Binda apelează la profesia medicală în căutarea unui pretext pentru a calma furia ucigaşă a pacientului său. Aşa că îi ia pulsul lui Mussolini.
Spre marea lui surprindere, bătăile inimii sunt regulate, valorile, normale, ba chiar scăzute, cel mult şaizeci pe minut. Este frecvenţa cardiacă a unui adult în repaus, inima cuiva care abia ce s-a trezit după o noapte de somn. Doctorul Binda zâmbeşte fără să vrea pe sub mustăţile lui în stil francez.

Roma, 7–9 noiembrie 1921
Teatrul Augusteo,
congresul naţional al Fasciilor de luptă

A sosit momentul fasciştilor necunoscuţi. Fascismul trebuie să se depersonalizeze, responsabilităţile trebuie să revină masei, să fie descărcate de pe umerii unui singur om. Aşadar, el este pregătit să facă un pas în spate. Mussolini o repetă înainte de a-şi face intrarea în sala ticsită a auditoriumului Augusteo, jurnaliştii lui o notează cu credincioşie şi o vor relata în ziarul lui personal de propagandă: „Sunt pregătit să fac un pas în spate“. Dar asta mâine. Astăzi, teatrul acela din Roma care se înalţă pe locul unde s-a aflat cândva mausoleul lui Octavianus Augustus, primul ei împărat, şi care a fost de-a lungul secolelor o arenă pentru turniruri, vânători şi coride, pare să se fi întors la confruntările antice.
În sala Augusteo, marea neagră de fasciști veniți din toată Italia, purtând bocanci cu ţinte metalice ca nişte trupe de ocupaţie, s-a împărţit în facţiuni care s-au adunat în jurul liderilor lor. Facţiunile „exterminatoare“ din Câmpia Padului, Toscana, Umbria, Veneto şi Apulia, care au respins pacea dorită de Fondator, par să fie majoritare. Din rândul lor se distinge „Disperata“ din Florenţa, una dintre cele mai faimoase echipe de combatanţi, ai cărei membri strălucesc în noua lor uniformă: un crin roşu pe piept, două flăcări pe gulerul cămăşii şi, mai ales, un craniu alb pe un câmp negru. Seamănă cu etichetele de pe flacoanele cu tinctură de iod: „Atenţie, a nu se ingera, pericol de moarte“. Oamenii lui Tullio Tamburini, liderul detaşamentului „Disperata“, supranumit „marele bătăuş“, păzesc intrarea, controlează carnetele de membru şi cântă urlând cu dispreţ în faţa trecătorilor: „Nu-mi pasă e mottoul nostru, nu-mi pasă de moarte, nu-mi pasă de Giolitti şi de soarele viitorului, un steag negru ca noaptea, ce ne-adună-n jurul lui, nu-mi pasă de comisar, de prefect şi nici de rege!“

Dincolo de prag, oamenii răcnesc, fluieră, aclamă, cântă cântece de război. Urlete, balamuc, agitaţie. Gâlcevile sunt violente, aplauzele, zgomotoase, fluierăturile, asurzitoare. Atmosfera este electrică, încordată, plină de o violenţă isterică de reglare a conturilor. Mesele prezidiului au fost amenajate în locul orchestrei, înconjurate de căpetenii ras care se pregătesc de luptă.
Starea de asediu nu este însă doar în interiorul teatrului. Adunarea fascistă se simte la rândul ei asediată. Primele confruntări în stradă au avut deja loc la sosirea trenurilor speciale: locuitorii Romei i-au întâmpinat cu ostilitate aproape peste tot, combatanţii din provincie se declară degustaţi de oraşul măreţ care le-a făcut o primire glacială. Pentru ei, Roma este capitala parlamentară respingătoare a tuturor viciilor naţiunii, marea ţintă a revenirii fasciste, un oraş murdar, leneş, inert, fără coloană vertebrală, pe care îl străbat în pas cadenţat, adulmecând putoarea putreziciunii, a lentorii ministeriale, a degenerării sudice, a corupţiei universale, sub privirea atentă, dispreţuitoare a eternei plebe capitoline, într-o oglindă opacă şi convexă, de parcă ei, purificatorii acelei ruine fetide, nu romanii, ar fi fost plebea sălbatică venită să invadeze Bazilica sacră.
În această atmosferă Mussolini urcă la tribună. La intrarea lui în teatru, aplauzele sunt reţinute, în timp ce Dino Grandi, liderul rebelilor, a fost primit cu ovaţii. În cursul lucrărilor de dimineaţă, oricine a propus respingerea discuţiei despre pactul de pacificare pentru a calma spiritele, de la Pasella la De Vecchi, a fost huiduit. Ore în şir adunarea a rămas împărţită între susţinătorii lui Mussolini şi cei ai lui Grandi.
Dar apoi căpetenia ras din Bologna a luat cuvântul, spunând că opozanţii cu pricina îi stârnesc un sentiment profund de tristeţe şi melancolie.
Militanţii care erup, tremură şi spumegă nu o ştiu încă, dar în ziua precedentă cei doi rivali au avut o întâlnire secretă: Mussolini a dat la schimb pactul de pacificare pe întemeierea Partidului Fascist. Acordul cu Grandi este ca şi încheiat, iar pacea cu socialiştii, îngropată. Rămâne de stabilit cum va fi întemeiat partidul. Prin urmare, membrii de rând îşi bat

gura de pomană, de parcă ar fi protagoniști, când de fapt sunt doar figuranți într-o piesă de teatru deja scrisă.
După ce Grandi i-a pregătit intrarea în scenă, și Mussolini este primit de ovații unanime. Le lasă să continue preț de câteva secunde, cu mâinile în șolduri, buzele țuguiate, bărbia sus, de parcă ar adulmeca în vuietul aplauzelor vremurile viitoare. În curenții din teatrul ridicat pe mormântul primului împărat, il Duce adulmecă animalul muribund și i se alătură învingătorului.
Când începe să vorbească, Benito Mussolini pare întru totul stăpân pe sine. Zâmbitor, jovial, se leagănă, încuviințează din cap la lucrurile pe care le-a spus chiar el și gesticulează puțin. Din când în când, își eliberează brațele și le rotește deasupra capului, cuvintele revărsându-se ca o ploaie torențială, după care tumultul se potolește și oratorul, încuviințând în continuare din cap, își vâră mâinile din nou în buzunar.
Chestiunea este simplă: dacă participanții la congres nu vor să se ajungă la un vot în ce privește pactul de pacificare, el nu insistă; în schimb, dacă trebuie, va lupta peste tot. Ori votează, ori nu, dar dacă o fac, trebuie să se poată baza pe ei. Până la ultimul. Ca de obicei, oratorul își dozează perfect lingușelile și amenințările. Apoi glumește: este unitarian, dar nu un Turati. Oamenii râd, aplaudă, strigă „Bravo!“ Este unitarian câtă vreme unitatea este posibilă. Lasă pe seama congresului decizia de a vota tratatul. Să hotărască ei. În opinia lui, altele sunt chestiunile vitale pentru fascism: programul și întemeierea partidului.
O clipă de tăcere uluită.
Iată că, demonstrându-și pentru a mia oară agilitatea de acrobat, Mussolini a răsturnat pronosticul. Pactul de pacificare ce împărțea adunarea se află deja în spatele lor; a fost sacrificat. Nu mai există mărul discordiei; a dispărut. Este de ajuns ca militanții să fie de acord cu partidul și, ca prin magie, armonia va reveni în rândul camarazilor de arme.
După încheierea discursului, Mussolini este ovaționat din nou. A lovit în plin.

Grandi ia cuvântul doar pentru a reitera că scopul congresului este să-i unească pe toţi fasciştii într-un bloc compact, după care tânărul din Romagna coboară de pe scenă. În clipa aceea, masa fascistă sare în picioare, instinctiv, într-o ovaţie interminabilă, de parcă ar fi fost eliberată de sub greutatea opresivă a luptei interne, putând astfel să anticipeze bucuriile iminente ale violenţei îndreptate spre exterior, împotriva „celorlalţi“, nu împotriva lor înşişi. Asemenea oceanului care revine la fluviu, aplauzele nesfârşite par să-l împingă pe Dino Grandi din nou spre sursă, iar el înţelege. Îşi croieşte drum printr-un grup mic de camarazi şi se îndreaptă spre Mussolini, care este deja în picioare lângă masa prezidiului. Îl cuprinde cu braţele de după gât.
Entuziasmul congresiştilor se potoleşte: sunt toţi în picioare, în galerii, în stal, în loji. Sărutul celor doi tovarăşi de arme este contagios; toată lumea se pune la coadă ca să-l îmbrăţişeze şi să-l sărute pe Mussolini. Un bărbat uriaş îl ridică pe masă. Numele lui este Italo Capanni; este cel care, la Florenţa, l-a împuşcat în faţă, de aproape şi cu sânge-rece, pe Spartaco Lavagnini şi apoi i-a vârât ţigara între dinţii distruşi. Aşa a luat naştere Partidul Naţional Fascist.
În ziua următoare, după împăcarea lor spectaculoasă, Mussolini ia din nou cuvântul. Noul partid are nevoie de un program pentru viitor, iar el i-l furnizează. Vorbeşte trei ore, spontan, prezentându-le într-un discurs pitoresc noul crez fascist.
Are o viziune panoramică, nu-i scapă nimic, are o voinţă de pantocrator, gata să plăsmuiască din nou lumea. Începe cu o privire de ansamblu asupra istoriei recente. Fascismul este sinteza tuturor lucrurilor. Noi îi vom absorbi pe liberali cu tot cu liberalismul lor, deoarece prin metoda violenţei am îngropat toate metodele anterioare. Apoi, privind spre viitor, introduce noi teme. Fascismul va finaliza transformarea italienilor într-o naţiune. Fascismul va face astfel încât în interiorul graniţelor să nu mai existe veneţi, romagnoli, toscani, sicilieni şi sarzi, ci italieni, doar italieni. Însă dincolo de graniţe fascismul simte mitul imperiului. Nu poate exista măreţie naţională

dacă naţiunea în sine nu este mânată de ideea de imperiu. Şi Biserica Romană, cu învăţăturile ei milenare şi universale, se încadrează în apologia imperiului. De ajuns cu anticlericalismele prosteşti. În ce priveşte statul, problema este simplă: statul suntem noi. În materie de economie? Liberalism, în cel mai clasic sens al cuvântului. Apoi o precizare despre „cucerirea maselor“, un subiect drag lui Grandi şi sindicaliştilor. Se spune că trebuie să cucerim masele. Se spune şi că istoria este făurită de indivizi, de eroi. Adevărul se află la mijloc. Ce ar face masele dacă nu ar avea un interpret adecvat? Nu suntem antiproletari, ci vrem să slujim masele, să le educăm, dar când greşesc, le biciuim. Trebuie, în sfârşit, să ne ocupăm de problema rasei. Dacă Italia ar fi plină de bolnavi şi de nebuni, măreţia ar fi o iluzie. Prin urmare, fasciştii trebuie să se îngrijească de sănătatea rasei, deoarece rasa este materialul cu care avem de gând să clădim istoria.
După ce a rezumat întregul secol în trei ore – partidele, naţiunea, Biserica, imperiul, statul, masele, rasa –, fondatorul fascismului trebuie să discute despre ultimul punct al programului pentru viitor. Ultimul punct al programului pentru viitor este el, însuşi Mussolini. Recunoaşte că a comis erori din pricina firii sale impetuoase. Dar nu se vor repeta.
– În noua organizaţie eu vreau să dispar, pentru că trebuie să vă reveniţi din răul pe care l-am săvârşit şi să umblaţi singuri, nesprijiniţi. Doar aşa, înfruntând responsabilităţile şi problemele, se câştigă marile bătălii.
Când, spre seară, Mussolini tace în fine, după trei ore de cuvântare fără precedent, în teatrul lui Augustus se dezlănţuie un entuziasm sălbatic. Urlete, cântece, strigăte de eja! eja! eja! alalà, aplauze nesfârşite. Ducele este sărutat, îmbrăţişat, acoperit cu flori. Sesiunea este suspendată, entuziasmul se revarsă în stradă, fasciştii defilează în formaţie spre Altarul Patriei.
Cu cinci zile înainte, la 4 noiembrie, ziua aniversării victoriei împotriva austriecilor, după ce au străbătut toată ţara într-un tren special, prin mijlocul mulţimilor de oameni care ovaţionau de-a lungul peninsulei, rămăşiţele Soldatului necunoscut au fost înmormântate într-o ceremonie solemnă, aşa cum nu mai văzuse nicicând Italia unificată. Este prima oară

când cadavrul unui soldat desfigurat, de nerecunoscut, este tras la sorţi pentru a-i reprezenta pe toţi, e prima oară când oamenii se roagă la mormântul celor dragi ca la altarul unui dumnezeu necunoscut. Acest sicriu de marmură pentru un cadavru necunoscut poate fi altarul potrivit pentru un război în care actul uciderii s-a transformat într-o operaţiune mecanică şi în care moartea a devenit o experienţă colectivă, impersonală, indiferentă.
În timp ce militanţii veniţi din nord, fugiţi de sub controlul liderilor politici, provoacă încăierări pe străzile înguste din cartierele populare din Roma, fondatorii Partidului Naţional Fascist, în frunte cu Mussolini, adunaţi în rugăciune chiar în centrul unui oraş etern, străin şi potrivnic, rămân mai bine de jumătate de oră îngenuncheaţi pe sicriul de marmură al acestui soldat fără nume. Nu încape nici o îndoială în această privinţă: politica devine o religie.

În mine se războiesc doi Mussolini, unul care nu iubeşte masele, individualist, şi un altul întru totul disciplinat. Poate că am rostit vorbe dure, dar nu erau îndreptate împotriva miliţiilor fasciste, ci împotriva celor care intenţionau să subjuge fascismul intereselor private, în timp ce fascismul trebuie să păzească naţiunea. Prefer munca chirurgului care înfige bisturiul scânteietor în carnea cangrenoasă, decât metoda homeopatică ce zăboveşte în ceea ce are de făcut. În noua organizaţie vreau să dispar, deoarece trebuie să vă vindecaţi de relele mele şi să mergeţi singuri.

Autoritatea este o nevoie instinctivă a oricărui individ care încearcă să-şi croiască un drum în viaţă, iar când popoarele nu-i mai simt înţepătura, nu mai sunt carne vie.

Benito Mussolini,
discurs la al III-lea congres naţional al grupărilor fasciste,
8 noiembrie 1921

Giacomo Matteotti
Roma, 2 decembrie 1921
Camera Deputaţilor

Fascismul nu mai este un fenomen trecător; fascismul va dura.
În ziua de 2 decembrie, când Giacomo Matteotti ia cuvântul pentru a denunţa a treia oară în Parlamentul italian teroarea fascistă din Polesine, în aula din Montecitorio răsună încă promisiunile făcute de onorabilul Mussolini cu o zi înainte. Fasciştii au retractat pactul de pacificare în 14 noiembrie, după ce atacurile lor au fost respinse de proletariat pe străzile din Roma, îngăduindu-i însă lui Mussolini să le citească parlamentarilor lista cu oamenii lui ucişi.
Matteotti declară că ar fi preferat să nu vorbească, dar nu se poate sustrage de la a da glas strigătului de durere care se înalţă de pe pământurile lui. Îşi începe discursul pe un ton mai calm faţă de denunţurile precedente, îndulcit de o notă melancolică. Din vară, opoziţia lui faţă de fascism şi-a schimbat direcţia, orientându-se după o nouă stea a intransigenţei, mai ductilă, mai puţin incandescentă, o stea a răscumpărării, dar şi matură, realistă.
În zilele semnării tratatului de pacificare, Matteotti a lucrat la constituirea unui bloc antifascist care să-i unească pe socialişti şi populari, apoi s-a devotat proiectului unei colaborări socialiste cu guvernul Bonomi în vederea apărării instituţiilor democratice. La congresul de partid din 15 octombrie i-a implorat pe tovarăşi să renunţe la dogme şi la a mai irosi timpul, i-a rugat să se deschidă în faţa „lumii imense de muncitori care se află afară şi care aşteaptă fapte".
Acum, în aula din Montecitorio, Giacomo Matteotti denunţă pentru prima dată violenţa fascistă în prezenţa fasciştilor, aleşi în aprilie mulţumită lui Giolitti. În pofida caracterului rezonabil al cuvintelor sale, pe care le rosteşte cu o strâmbătură amară a gurii, încăpăţânarea lui riguroasă îl obligă să combată mistificările cu fapte. Pentru militanţii fascişti din provincie, pactul

a fost mereu doar „o bucată de hârtie“; marile misiuni punitive au încetat, ce-i drept, dar nu pentru a respecta pactul, ci pentru că se întorseseră împotriva atacatorilor. Micile misiuni, cele împotriva satelor şi caselor ţăranilor, nu au încetat niciodată; detaşamentele le revendică făţiş în buletinele lor de război, bandele se perindă înarmate cu bastoane, îmbrăcate în uniforma morţii, cu revolvere, carabine, bombe şi benzină şi rămân, ca întotdeauna, nepedepsite. Au murit fascişti, aşa este, dar au murit atacând casele oamenilor. Morţii socialişti, în schimb, au căzut apărându-le. Puterea se află în mâinile asociaţiilor teroriste, ale organizaţiilor infracţionale şi ale asasinilor profesionişti.

La auzul acestor cuvinte, întreruperile, strigătele şi zgomotele care au fragmentat de la bun început discursul onorabilului socialist răbufnesc într-un protest făţiş. Cesare De Vecchi sare pe bancă, urlând că nu poate îndura asemenea insulte. Preşedintele suspendă şedinţa.

Zece minute mai târziu, la ora 17.00, când se reiau lucrările, Matteotti încearcă din nou o abordare blândă. Dar cuvintele „delincvenţi“, „asasini“ şi „criminali“ se revarsă în continuare de pe buzele lui, aşa că revin şi întreruperile, urletele, încăierările. În cele din urmă, pasiunea pentru justiţie cedează iarăşi în faţa melancoliei:

– Luni de-a rândul i-am sfătuit şi pe tovarăşii mei să îndure toate violenţele, să nu reacţioneze. Ba chiar mărturisesc că le-am făcut o apologie a laşităţii, pentru că şi laşitatea poate fi eroism. Dar după luni îndelungate de sacrificiu, de aşteptare, de îndurare, acum simt, onorabile Bonomi şi onorabili colegi din Cameră, că nu se mai poate continua aşa, ci trebuie să ne hotărâm să ne schimbăm poziţia.

În opinia lui Matteotti, schimbarea impusă de violenţa fascistă asupra oamenilor binevoitori este drastică, radicală, tristă. Din nefericire, li se cere să renunţe la toate crezurile, la tot ce au fost şi la tot ce au sperat să poată deveni. Trebuie să se convingă că umanismul şi revoluţia, civilizaţia şi izbăvirea nu sunt compatibile. Politica, steaua izbăvirii pentru generaţii întregi de socialişti, astăzi este brutalizată. Fie ne adaptăm, fie cedăm.

În ziua următoare, pentru a-i răspunde lui Matteotti, de pe băncile dreptei se ridică un ins care la doar treizeci de ani este deja o legendă. Aldo Finzi, şoferul demonic care a condus maşina lui Mussolini în ziua duelului cu Ciccotti, este din Polesine, la fel ca Matteotti, locuieşte în Fratta, la doar cincisprezece kilometri de Badia, şi, la fel ca Matteotti, este fiul unui latifundiar înstărit. El însă, spre deosebire de deputatul socialist, nu şi-a repudiat casta. Somptuos, arogant, talentat, pionier al curselor automobilistice, voluntar de război, a fost decorat de mai multe ori pentru curaj. Dar, cel mai important, Finzi a zburat peste Viena împreună cu D'Annunzio. La 9 august 1918, în timp ce Matteotti era reţinut în Sicilia din pricina propagandei lui neutraliste, Finzi s-a aşezat la manşa unuia dintre cele zece avioane monoloc care la ora şase dimineaţa au decolat din Padova, au ajuns în capitala austriacă şi au inundat-o cu pliante propagandistice din cer, devenind astfel o legendă. Cu alte cuvinte, Matteotti şi Finzi ar putea fi fraţi, crescuţi în aceeaşi casă, doar că unul dintre ei a ales să iasă în lume pe uşa din faţă, iar celălalt, pe cea din spate, rezervată servitorilor.
Atacul retoric al lui Finzi asupra lui Matteotti este frontal, simetric, în oglindă. Propaganda plină de ură a socialiştilor, veninul iresponsabilităţii lor demagogice au adus violenţa în Polesine. Argumentul este bine ştiut, aproape de la sine înţeles deja, dar, rostit de vocea aceea gemelară, are efectul de-a răsturna întru totul analiza, de-a întoarce acuzaţia:
– Nu este vina fascismului că s-a născut în oraşele noastre şi nu altundeva; chiar voi, apostolii fraternităţii umane, prin instaurarea unui regim al terorii, i-aţi obligat pe oamenii onești, chiar şi pe cei mai pacifişti dintre ei, să se răscoale în cele din urmă, pentru că în situaţia noastră aveam o alegere tragică de făcut: să ne apărăm sau să murim.
În arhivele parlamentare nu s-a înregistrat o replică a lui Matteotti la adresa lui Aldo Finzi. În ziua aceea însă, Giacomo îi scrie mândru soţiei lui, referindu-se la el însuşi la persoana a treia: „Luptă grea ieri. Închipuie-ţi că şi-au pus în cap să-l reducă pe Gian la tăcere, pe lângă tot ceea ce trebuie deja să înghită, să nu vorbească despre bieţii oameni chinuiţi din Polesine.

Dar au fost nevoiți să mă asculte până la capăt, implacabil. Păreau ca mușcați de vipere. Însă nu-i încearcă nici remușcări, nici vreun sentiment de blândețe.“

Zece zile mai târziu, răspunsul Veliei, constrânsă acum să-și crească și al doilea fiu, pe Matteo, singură, ascunsă, departe de un tată care este vânat, nu conține nici urmă din euforia indusă de adrenalină care se poate citi în cuvintele soțului ei: „Când mă gândesc că acești ani, care sunt cei mai buni, au trecut așa, fără un strop de lumină, îmi spun că viața femeii este foarte meschină și orice dorință îndepărtată dispare ca un lucru zadarnic“.

Onorabilul Mussolini a ridiculizat ieri indecizia socialistă. Da, aceasta este tragedia sufletului nostru, nevoia de a nega principiul prin care am ajuns la socialism. Constatăm cu durere că aspiraţiile noastre la civilizaţie şi izbăvirea proletariatului nu mai pot fi îmbinate. Nu se mai poate trăi pe acel teren. Nu le putem cere bieţilor noştri ţărani să-şi dea viaţa cu totul, picătură cu picătură.

Giacomo Matteotti, discurs parlamentar, 2 decembrie 1921

Benito Mussolini
28 decembrie 1921

Sunt legat la ochi. Sunt întins pe spate în pat, cu trunchiul nemişcat, cu capul lăsat pe spate, puţin mai jos ca picioarele. În încăpere nu este deloc lumină. Scriu pe întuneric. Îmi trasez semnele în noaptea pe care o simt solidă pe coapse, ca o scândură bătută-n cuie. Învăţ o artă nouă.

Lumea culturală este entuziasmată de publicarea lucrării Notturno, noua carte a lui Gabriele D'Annunzio. Prorocul a scris-o în 1917, în timp ce zăcea imobilizat în pat, orbit temporar în urma unui accident aerian produs într-unul dintre demersurile lui mirobolante din timpul războiului. A scris-o pe întuneric, cuvânt cu cuvânt, în zece mii de cartuşe, fiecare frază un cartuş. Lumea culturală se întreabă dacă această proză violent de vizionară a unui orb provizoriu şi, totuşi, în felul ei, descărnată şi uscată precum un os, precum un miez de nucă, precum moartea seacă pe care o înfruntă, ar putea fi considerată o capodoperă măruntă a celui mai mare poet al nostru sau ea însăşi un accident. Însă iată un lucru frumos la lumea culturală: asemenea Prorocului despre care se întreabă, este oarbă faţă de mersul lumii şi i se răspunde cu generozitate.

Pe lângă noua ediţie a cărţii Notturno, publicată de editura milaneză Treves, cu autograful poetului, la acest sfârşit de an Mussolini mai primeşte un text asupra căruia să reflecteze. Este vorba despre un proiect de organizare militară a unităţilor de fascişti, elaborat de generalul Asclepio Gandolfo, la cererea nou-născutei conduceri naţionale a partidului. Gandolfo a conceput armata de miliţii fasciste după modelul legiunii romane, împărţind-o în două feluri de trupe: Principi şi Triari. Detaşamentele vor fi compuse din douăzeci până la cincizeci de oameni, patru detaşamente vor forma o centurie, patru centurii, o cohortă, iar cohortele, de la trei la nouă, o legiune. Acestea din urmă, comandate de consuli, vor avea ca emblemă acvila romană, iar portdrapelele lor vor purta fasces lictoriae cu steaua Italiei. Toţi vor purta

uniformă, dar fiecare legiune, în urma unei autorizaţii prealabile, va fi liberă să adopte mici decoraţiuni şi însemne proprii. Toate gradele vor fi elective, deoarece în mediul rural detaşamentele se vor bucura de o autonomie maximă. Fascismul, de fapt, rămâne deocamdată o agregare eterogenă de războinici care-şi aleg liderul, nu o armată de soldaţi care se supun ordinelor. Prin urmare, aceeaşi persoană va fi lider politic şi comandant militar. Generalul Asclepio subliniază cât de dificil este să se împace electivitatea gradelor cu principiul ierarhic, dar steaua care-i ghidează, şi toţi sunt de acord cu acest lucru, este o stea cu trei vârfuri: militarizare, disciplină, ierarhie. Politica – nu încape îndoială nici în această privinţă – este un război civil împotriva adversarilor prezentaţi ca inamici ai naţiunii. Aşa fac toţi, încă de la încheierea marelui război, absolut toţi, fie ei fascişti sau socialişti, doar că socialiştii se limitează la mitinguri de protest şi la un război al simbolurilor, pe când fascismul merge mai departe de atât. Evident, pentru fascişti războiul nu s-a încheiat de fapt niciodată.

Un suflu misterios ridică din întinderea orbitoare reliefuri de forme umane şi animalice. În faţa mea se află un perete rigid de stâncă roşie fierbinte sculptată de oameni şi de monştri. Nu prima linie este dificilă, ci a doua şi cele care-i urmează.

Până şi prim-ministrul Bonomi şi-a dat în sfârşit seama ce urmează. Bietul de el, încă din vară se zvârcoleşte în convulsiile statului liberal: planurile de a coopta detaşamentele n-au nici o valoare, carabinierii trec la fascism, Consiliul disciplinar îi achită, magistratura este neputincioasă. La 15 decembrie, Bonomi a încercat din nou, emiţând o circulară prefectorală care încadra bastoanele în categoria armelor pentru care era nevoie de permis de portarmă şi includea grupările paramilitare fasciste printre formaţiunile ilegale. Planul i-a fost dejucat în decurs de patruzeci şi opt de ore de dispoziţiile emise de Michele Bianchi, prin care nou-alesul secretar general al PNF afirma că filialele partidului şi detaşamentele de luptă formează un întreg inseparabil. Directiva a fost publicată cu insolenţă în Il Popolo d'Italia.

În momentul în care secretarul general al unui partid cu deputaţi în Parlament declară că a întemeiat o miliţie armată, un stat demn de acest nume ar pune să fie arestaţi cu toţii. Imediat. Însă statul cu pricina nu mai există. Bonomi s-a mărginit să emită o a doua circulară către prefecţi, în 21 decembrie, în care se plângea că multe dintre dispoziţiile anterioare în materie de ordine publică încă nu fuseseră puse în aplicare, în mod deosebit cea care le interzicea cetăţenilor obişnuiţi să folosească în plimbările de duminică bastoane ascuţite şi bâte cu vârfuri cu întărituri de fier.

Nu am protecţia pleoapelor sau a altui scut. Simt ardoarea nemaipomenită sub frunte, inevitabilă. Galbenul se înroşeşte, planul este tulburat. Totul devine înţepător şi ascuţit.

Michele Bianchi este omul potrivit pentru funcţia de secretar al Partidului Fascist. De origine din Calabria, fiul unei familii burgheze, Bianchi a fost mai întâi socialist, sindicalist revoluţionar, antimilitarist, anticlerical şi antiimperialist, apoi, la fel ca Mussolini, peste noapte a trecut cu aceeaşi ardoare de partea intervenţionismului, convins fiind că războiul mondial avea să ducă la revoluţia proletară. Orice poziţie a adoptat de-a lungul vieţii, Michelino şi-a susţinut-o mereu cu un fanatism implacabil, acelaşi cu care fumează ţigară după ţigară. Nesemnificativ din punct de vedere fizic, perspicace din punct de vedere politic, nu suportă uniformele, poartă cămaşa neagră pe sub hainele de civil şi ştie că lumea râde de el din pricina înfăţişării lui funebre. Expectoraţie cu firicele de sânge, febră uşoară constantă, transpiraţie nocturnă, pierdere în greutate, diagnosticul este clar. Tuberculos, Michelino Bianchi îşi poartă moartea în spinare. Are doar treizeci şi doi de ani, dar nu mai are mult de trăit. O ştiu cu toţii, îşi poate da seama oricine îl vede, până şi un necunoscut de la capătul coridorului, care îi aude sfârşitul anunţat de accesele sâcâitoare de tuse seacă. Tocmai această moarte evidentă şi iminentă face din el secretarul perfect pentru Partidul Naţional Fascist. Nu are ambiţii personale de putere, doar un devotament fanatic faţă de revoluţie. Şi acea autoritate de necontestat pe care ţi-o pot conferi numai şuierăturile necrozei pulmonare.

Totul este întunecat. Sunt pe fundul unui hipogeu. Sunt în sicriul meu de lemn pictat, îngust și potrivit trupului meu ca o teacă, de parcă îmbălsămătorul și-ar fi practicat într-adevăr arta pe mine. Tovarășul meu este mort, îngropat, lichefiat. Eu sunt în viață, dar în întunericul meu, așa cum el este în al lui.

Pe scurt, anul nou începe sub cele mai bune auspicii. Fondatorul grupărilor fasciste a spus-o fără ocolișuri în încheierea discursului lui parlamentar de la 1 decembrie: dictatura este o carte cu mize mari, care se joacă o singură dată. Și a scris-o la fel de direct și în ziarul lui: dictatura implică riscuri îngrozitoare, dar nu există garanții că va urma o perioadă cu mai multă libertate, cu mai multă democrație. Sufragetele și-au avut, poate, momentul lor. Se poate ca de la un guvernământ al celor mulți să se revină la guvernământul celor puțini sau al unei singure persoane. În ce privește economia, experimentul guvernământului celor mulți sau al tuturor a dat deja greș. În Rusia s-a revenit la dictatorii din fabrică. Socialismul a greșit însă când le-a garantat oamenilor un minimum de fericire: vin, pui, femei și cinema. În viață fericirea nu există. Fascismul nu va comite aceeași greșeală grosolană de a o promite. În orice caz, politica va trebui să respecte economia. Masele tânjesc deja după un dictator.

Gloria îngenunchează și sărută praful. Ieșim. Mestecăm ceața. Orașul este plin de fantasme. Oamenii umblă fără sunet, înfășurați în negură. Din canale se ridică aburi. Se aude câte un bețiv cântând, câte un urlet, câte un zgomot. Mi-am înfipt gura în plinătatea morții. Durerea mea s-a săturat mușcând din sicriu de parcă ar fi mâncat dintr-un jgheab. Apoi n-am mai suportat altă hrană. Și tremur în fața acestei prime linii pe care o voi trasa în întuneric.

Îţi trimit Il Popolo d'Italia, cu un articol în care Mussolini anunţă necesitatea unei dictaturi, sau mai degrabă a unui dictator, adică el însuşi, bineînţeles, pentru a salva Italia.

Scrisoare de la Anna Kuliscioff către Filippo Turati,
24 noiembrie 1921

1922

Benito Mussolini, Pietro Nenni
Cannes, 8 ianuarie 1922

Ziua se stinge la orizont. Umbra invadează pădurea de pini, ajunge la vilele somptuoase de pe coastă, inundă portul și înghite orașul. Hotelurile și cinematografele se luminează, aerul iernatic este dulceag, căldicel. Noaptea tandră se așterne peste Cannes.
Aristide Briand, prim-ministrul francez, este cel care a impus opulența elegantă a Coastei de Azur pentru conferința care ar trebui să lanseze reconstrucția economică și diplomatică a Europei devastate de apocalipsa războiului. Lloyd George, premierul britanic, este cazat în Villa Valera, Briand a descins la Carlton, armata de fotografi și cameramani s-a poziționat în fața clubului nautic, iar pe Croazetă se discută politică în toate limbile din lume. Pentru prima oară de la armistițiu este așteptată și o delegație germană. Germanii, agresorii, învinșii, au cerut un moratoriu pentru plata reparațiilor, englezii sunt de acord, francezii se împotrivesc. Briand se luptă vitejește pentru reconcilierea marilor națiuni europene, dar jurnaliștii transmit cele mai recente știri de la Paris. Sunt vești proaste. Revolverele naționaliștilor pândesc în umbra palmierilor. Palmele sunt sălbatice, certurile, violente. Agitația se calmează doar noaptea târziu.
Luna domnește acum pe cerul presărat de stele. Marea sclipește. Valurile se sparg ușor de digul portului. Cei doi bărbați pe care-i vedem plimbându-se pe Promenade de la Croisette vin de peste graniță, din Italia, țară în care nu trece o săptămână fără să se înregistreze vreun eveniment sângeros. Se ceartă cu însuflețire, dar sunt concetățeni, prieteni vechi și le-a fost imposibil să se evite. Deși acum Pietro Nenni și Benito Mussolini sunt inamici, în timpul luptei împotriva războiului imperialist au fost tovarăși de celulă, soțiile lor s-au împrietenit în sălile de vizită ale închisorii, Pietro a ținut-o în brațe pe micuța Edda, fiica prietenului său, Benito l-a angajat ca redactor-șef la ziarul lui și l-a avut alături până în 1919. În luna aprilie a

anului respectiv, Nenni a întemeiat primele Fascii de luptă din Bologna şi a aplaudat devastarea redacţiei Avanti!. Doi ani mai târziu însă, în luna martie a anului 1921, s-a grăbit să apere publicaţia când a căzut victimă unui nou atac fascist. În ziua aceea, din republican simpatizant al fasciştilor a devenit socialist, iar acum se află la Cannes în calitate de corespondent al ziarului a cărui distrugere a aprobat-o cândva.
Între timp, mişcarea fascistă, născută cu un caracter antipartidist, anticlerical, socialist, revoluţionar şi republican, s-a transformat într-un partid conservator, monarhist, înarmat cu o armată proprie, aliat cu clasa conducătoare pe care cei doi vechi tovarăşi de luptă au combătut-o în tinereţe.
Cei doi noctambuli, gesticulând sub palmieri, îşi vorbesc poate pentru ultima dată în persoană şi de pe fronturi opuse.
Este doar a doua oară când Mussolini călătoreşte în străinătate. Data trecută a făcut-o în calitate de emigrant sărac în Elveţia. De data aceasta şi-a îngăduit şi o oprire la Paris, pentru a se lăsa emoţionat de amintirea fanteziilor revoluţionare din tinereţe şi pentru a întrerupe rutina brutalităţii zilnice. Sosit la Cannes, înainte de a-i lua interviu lui Briand a jucat la cazinou, a pierdut, apoi, ca să ascundă urmele de uzură de pe pantofi, şi-a cumpărat o pereche de ghetre albe.
– Războiul civil a fost o necesitate tragică. Îmi asum responsabilitatea. Trebuia înfrântă ameninţarea bolşevică, trebuia restabilită autoritatea, trebuia salvată naţiunea.
Doar vocea peremptorie a lui Mussolini, stridentă, metalică, tulbură liniştea nocturnă. Ora este târzie, imploră tăcere, dar Nenni insistă:
– Clasele burgheze al căror instrument ai devenit numesc „bolşevism“ dreptul muncitorilor de a se organiza ca să-şi apere câştigurile.
– Sunt conştient de toate acestea. Nu sunt instrumentul lor. La momentul potrivit, am declarat că trebuia să rupem cercul sângeros al violenţei.
– Atunci ai rămas singur.
– Când am vorbit despre pace, mi s-a râs în faţă; a trebuit să accept războiul.

Fantasma pactului de pacificare planează peste Croazetă asemenea sufletului avortat al unei creaturi care s-a născut moartă. Membrii detaşamentelor i s-au împotrivit de la bun început, comuniştii i-au atacat pe socialişti pentru că l-au semnat, socialiştii l-au semnat doar dintr-o necesitate tactică. Cei doi prieteni vechi ştiu că în zilele acelea detaşamentele cântau: „Poc, poc, poc şi iar poc / Cu noi de nu va mărşălui / Mussolini bobârnace din plin va primi“, ştiu că zidurile din Bologna erau acoperite de afişe cu „Cine a trădat va mai trăda“, că, pentru a rămâne în şa, generalul a trebuit să se plieze pe starea de spirit a trupelor.
Cu toate acestea, Pietro Nenni nu-i dă nici un răgaz vechiului său tovarăş:
– Individualismul te duce pe căi greşite. Nu ştiu ce vei deveni, dar sunt sigur că tot ce vei face va fi marcat de fierul roşu al arbitrarului. Pentru că îţi lipseşte simţul dreptăţii.
Tăcerea nopţii este întreruptă acum doar de valurile care se sparg de digul portului. Dar Nenni nu a terminat. În înflăcărarea certei dintre cei doi romagnoli, dialectul se amestecă cu limba literară. De doi ani, politica este o încăierare. De ce? Fasciştii au un program? Se supun vreunui lucru mai presus de dorinţa brutală de-a se impune?
– Pacea pe care le-o oferi tovarăşilor mei ar însemna sfârşitul lor. Şi apoi, uiţi prea multe lucruri. Uiţi că ai fost liderul Partidului Socialist, uiţi că socialiştii asupra cărora se năpustesc fasciştii astăzi au devenit socialişti ieri, drept răspuns la chemarea ta, uiţi morţii…
Vocile se înalţă acum istovite, aproape dureroase, banca este asediată de marea care se izbeşte de stâncile digului. Noaptea insomniacă devine o catedră în aer liber pentru o meditaţie melancolică asupra istoriei.
Mussolini tace, căzut pe gânduri. Nenni greşeşte când explică totul prin individualismul lui cinic. Individualismul nu dă răgaz, este pretutindeni, individualismul este însăşi modernitatea. Nu este câtuşi de puţin o tendinţă personală a lui Benito Mussolini. De când individul s-a întronat în centrul tuturor lucrurilor, fiecare este liber să-şi creeze propria ideologie, să-şi proiecteze stilul propriei existenţe, să se joace cu ideile după bunul lui plac.

Cultul romantic al sentimentelor personale, al spontaneității, al emoțiilor, al libertății de-a te iubi pe tine însuți a generat toate acestea. Apoi a apărut cinismul, ca un dar, cu tot pachetul. Acum chiar și cel mai umil cretin care cască de plictiseală se simte îndreptățit să înghită lumea.
Benito Mussolini se teme de membrii detașamentelor și-i disprețuiește; în mare parte, sentimentele sunt reciproce, dar acum cercul urii se strânge din toate părțile. Poate că, dacă ar putea, s-ar întoarce. E prea târziu însă. Trebuie respectată viața modestă a unei clase îmbătate de răzbunare. Briza nopții aduce cu sine un vag presentiment al triumfului.
– Știu că morții cântăresc greu. O știu mai bine ca oricine altcineva. De multe ori mă gândesc la trecut ca la un tărâm străin, spune fascistul cu voce sumbră, morbidă, pe un ton solemn și decisiv.
Zorii se ivesc la orizont. Briza poartă cu ea ecoul ultimelor cuvinte.
– Dar în viață nu este loc pentru sentimentalism. Prietenii tăi trebuie să priceapă asta. Sunt pregătit pentru război și pace deopotrivă.
– Ai pierdut posibilitatea de-a alege.
– Atunci va fi război.
Nu mai este nimic de spus. În această tragedie imensă, ce importanță au iluziile a doi bărbați mărunți într-o noapte pe Riviera? Toată viața modernă nu este altceva decât organizarea masacrelor necesare. Dacă cineva s-ar revolta în apărarea vieții, ar fi zdrobit în numele ei. Civilizația industrială, la fel ca războiul, se hrănește cu mortăciuni. Sânge pe ogoare și sânge pe străzi: sânge sub corturi și sânge în birouri.
Și apoi, cinismul stă în fapte, nu în perspectivă. Să ne gândim la franțuzoaice… sunt toate vicioase și curve. Le-a văzut salivând în bordelurile din Paris. Franțuzoaicelor le plac negrii. Pentru că n-au mădularul solid și robust, dar îl au lung, foarte lung, ceea ce pare să le distreze mai tare. Da, franțuzoaicele sunt nebune după negri. Toate. Benito Mussolini se întoarce singur pe Promenade de la Croisette, cu grumazul gros sprijinit pe umerii lați, ca un boxer care se pregătește să încaseze lovitura, cu capul plecat deasupra ghetrelor albe de cerșetor care a făcut rost de haine noi.

Amerigo Dùmini
Prato, 17 ianuarie 1922

Federico Guglielmo Florio nu ştia să călărească, dar îi plăcea foarte mult să străbată străzile din centru cu o cravaşă. Toţi cei din Prato îşi amintesc de el: ţigara în gură, pălăria veche trasă în jos pe frunte şi, în mâna dreaptă, cravaşa. Îi plăcea să-i lovească peste faţă pe muncitorii de la lânărie. Sângele lor împroşca mânerul căptuşit cu piele. Spunea că o face pentru a-i reeduca, pentru a le înăbuşi aroganţa după victoria pe care au repurtat-o cu grevele din 1919. De fapt, îi plăcea să facă asta, aşa cum unui stăpân de sclavi îi place să-şi biciuiască sclavii. Un alt lucru care este limpede pentru toată lumea.
Acum, Federico Guglielmo Florio se află într-un sicriu din lemn de mahon. A fost împuşcat în burtă, de aproape, de un muncitor care nu voia să fie biciuit peste faţă. Acum clopotele îi anunţă moartea, fabricile sunt închise, tricolorurile, arborate în bernă în faţa magazinelor închise, acum s-a declarat doliu în tot oraşul, Camera Muncii a fost incendiată, secretarul ei, rănit, primăria, invadată. Acum Florio este ridicat la rang de martir fascist, ceea ce înseamnă că şi-a îndeplinit cu asupra de măsură sarcinile de combatant fascist.
Cortegiul s-a pus în mişcare. Liturghia a fost oficiată în catedrală chiar de monseniorul Vittori, episcopul de Prato şi Pistoia, care a vorbit despre o trinitate a luminii născută din sânge, despre vene care se golesc pentru a forma noua cristelniţă, a invocat o comunitate care leagă morţii şi viii, generaţiile trecute de cele viitoare, datoria aspră de ieri de cea şi mai aspră de mâine.
Zeci de mii de persoane se înghesuie pe străzi. Mişcarea a fost succintă, seacă, precum bufnitura unei petarde, ca un sunet de trompetă. Legiunile de fascişti au luat poziţia de drepţi. La al doilea foc, flamurile au fost desfăşurate în vânt, fasciştii au salutat, iar fanfara a cântat imnul. La al

treilea foc au revenit cu toţii în poziţia pe loc repaus. Apoi au pornit în marş spre cimitir.
Pe drum, mulţimea, emoţionată, docilă şi primitivă, îngenunchează în noroi, parcă trezită de trecerea sicriului. Totul se derulează cu încetinitorul; tristeţea dilată dramatic timpul. Defilează, una după alta, cele mai importante autorităţi ale Partidului Naţional Fascist, de la secretarul Michele Bianchi la Dino Perrone Compagni, de la Achille Starace la Pietro Marsich. Mussolini a trimis un salut, va scrie un necrolog în Il Popolo d'Italia. Detaşamentele florentine sunt în formaţie completă, în frunte cu „Disperata".
După congresul de întemeiere s-a discutat doar dacă partidul ar trebui condus de liderii din provincie sau de cei din capitală, de căpeteniile ras sau de deputaţi, de politicieni sau de războinici. Aceleaşi pălăvrăgeli inutile. Aici sunt toţi combatanţi, aici nu este nici o diferenţă între politicieni şi războinici, aici adversarii sunt urâţi, morţii sunt răzbunaţi, toleranţa este dispreţuită, aici mentalitatea este integralistă, cucerirea puterii este o consecinţă obligatorie a acesteia, aici politica este miliţie, viaţa, brutală, moartea, sacră, aici sunt doar bărbaţi uniţi de experienţa luptei. Arta adunării umane îşi are cântecele ei guturale şi miturile ei: războiul, naţiunea, tinereţea. În timpul marşului spre cimitir masa de oameni îngenunchează, timpul se dilată, tristeţea devine sublimă. A sosit doar momentul ca mitul să se pregătească pentru a deveni istorie.
Când ajung la cimitir, trupele fasciste se dispun în rânduri strânse sub arcade. Este aproape noapte. Linişte profundă. În centru se află catafalcul, pe laterale, patru candelabre enorme. Lumina funebră a făcliilor îi transformă pe cei vii într-o legiune de spectre. În momentul îngropării, briza nocturnă coboară din cer ca un semnal convenit. Se lasă noaptea, începe straja. Sentinela veghează asupra barierei. În noaptea aceasta şi în toate nopţile ce vor veni.
Michele Bianchi citeşte scrisoarea de rămas-bun a lui Mussolini: „Există nume simbolice. Nume de luptă şi semne de adunare. Înşfăcate de moarte,

acestea erup în nemurire.“ Apoi Bianchi îngenunchează în faţa mamei martirului. Femeia este palidă, încordată, pare a se holba, cu privirea goală, la pata de sânge de pe trotuar, tot ce a mai rămas din fiul ei. În jur, toată lumea este saturată de simboluri, toţi morţii se ridică din morminte pentru a repopula casele celor vii, totul s-a încheiat şi încă nu a început.
Dinspre trupe răsună un cântec. Vesel, exuberant, aproape desfrânat. Laudă tinereţea, răspunde neliniştii unei lumi decadente, decedate. Şi totuşi este un cântec dur, încărcat de durere, preotul nu-l înţelege, iar mama care şi-a văzut fiul murind pare să clatine uşor din cap.
La sfârşit, imnul capătă o tonalitate stranie, o notă profundă de corn care-i trezeşte pe cei adormiţi. Apoi plonjează din nou în tăcere; chipurile se prăbuşesc îndârjite, concentrate, îmbătrânite brusc. Fasciştii se holbează la catafalc de parcă ar fi trebuit să vadă din clipă în clipă un Hristos înviat şi înarmat cu o cravaşă.
– UNDE ESTE CAMARADUL federico guglielmo florio?!
Vocea căpitanului a spintecat brusc noaptea, într-un urlet dement. Întreabă despre mortul pe care toată lumea îl ştie prizonier în sicriu. Poate că s-a smintit, poate că a băut.
Mama lui Florio tresare îngrozită, îşi înăbuşă un suspin. Groparul apucă lopata ca pe o bâtă, atât de strâns, încât i se albesc încheieturile degetelor, preotul îşi face cruce de trei ori.
– PREZENT! răsună la unison vocile a mii de soldaţi supravieţuitori. Camaradul Federico Florio, prezent!
Urletul se stinge în noapte. Flamurile, purificate, se închină. Ritualul s-a încheiat. I-a învăţat să îngroape morţii lăsându-i neîngropaţi.

Giacomo Matteotti
Ianuarie–februarie 1922

Pentru Giacomo Matteotti şi Velia Titta, soţia lui, distanţa este precum vântul. Stinge focurile mici şi le aţâţă pe cele mari. În iarna anului 1922 însă, focul este cel al incendiilor pornite de o mână criminală la casa lor strămoşească, la casa care le-a aparţinut părinţilor lor, în care ar fi trebuit să crească în pace copiii lor, este focul care, atunci când sunt târâţi din pat de combatanţii fascişti în toiul nopţii, goi şi tremurând, confruntaţi cu o decizie prea mare pentru oricine, îi sileşte să se întrebe: „Ce vom face când va arde totul?“

Giacomo şi Velia s-au cunoscut în luna iulie a anului 1912, pe când ea avea douăzeci şi doi de ani şi el, douăzeci şi şapte. Din ziua aceea şi-au scris mereu. O corespondenţă densă, torenţială, întreţesută de scrisori dominate de pasiuni triste: introspecţie, autocompătimire, stări de moleşeală. Prima scrisoare o trimite Giacomo în luna august a anului cu pricina; primul răspuns din partea Veliei ajunge în septembrie. Un an întreg vor folosi cu sfială formule de adresare de politeţe. O dragoste cu eliberare lentă.

Velia este sora mai mică a baritonului Ruffo Titta, unul dintre cei mai celebri cântăreţi de operă din vremea aceea, născută într-o familie înstărită şi educată în instituţii catolice care i-au marcat sufletul cu o credinţă meditativă şi profundă, într-atât încât a fost pe punctul de-a se călugări, pentru a pune zidurile unei mănăstiri între ea şi lume. Ca alternativă la retragerea irevocabilă, în adolescenţă călugăriţa ratată a scris şi publicat romane.

Tinerii amanţi epistolari se căsătoresc la Roma, în Capitoliu, la ora 16.00 în ziua de 8 ianuarie 1916, iar din clipa aceea se despart întruna.

Giacomo, agitator socialist periculos, este curând alungat în Sicilia, timp de trei ani, cea mai liniştită perioadă din viaţa lui, din câte zice el. Dar chiar şi după încheierea războiului, când se întoarce ca să se aşeze la casa lui

împreună cu Velia, vântul separării începe să sufle din nou. Ales deputat în momentul triumfului socialist din 1919, onorabilul Matteotti se implică trup şi suflet în demersurile parlamentare. Apoi încep persecuţiile, exilările, solitudinea unei fiare vânate. Iubirea lor este puternică, au nevoie cu disperare unul de celălalt, dar în realitate trăiesc vieţi separate, promise unei îndepărtări esenţiale. Şi când ar putea fi împreună, Giacomo şi Velia preferă să-şi scrie de departe, ea la Fratta Polesine, el la Roma, ea la Varazze, el la Milano. Zece ani de scrisori melancolice: draga mea Velia, dragul meu Giacomo, te iubesc în suferinţă, aşa cum trebuie să iubim.
La 7 ianuarie 1922, în ajunul aniversării căsătoriei lor, a şasea la număr, Giacomo Matteotti îi scrie Veliei din Verona: „Anii aceştia au fost presăraţi mai mult cu durere decât cu bucurie. Când am crezut că vom regăsi liniştea după o perioadă, uneori am găsit doar o altă răscoală… Dar, în pofida tuturor lucrurilor, speranţa şi dragostea nu se micşorează.“ Apoi însă, o umbră – mereu aceeaşi eternă umbră – se aşterne peste legenda speranţei, peste cealaltă eternitate, cea amoroasă, şi Giacomo adaugă: „Poate că lucrurile nu stau la fel şi pentru tine“.
Săptămâna următoare se află la Vicenza. Privat de dezminţirea sau de reconfirmarea de care depinde viaţa lui, o imploră făţiş: „Spune-mi că mă iubeşti în ciuda acestei vieţi cumplite care nu ne lasă niciodată să ne bucurăm unul de celălalt“.
În scrisorile de la jumătatea lunii februarie, lumea exterioară predomină din nou asupra sentimentului intim, soţul îi cedează cuvântul personalităţii publice, iar luptătorul neostenit, care i-a luat locul îndrăgostitului, o pune pe Velia Titta la curent cu situaţia politică. Guvernul Bonomi a căzut. Speranţa din care a luat naştere, pactul de pacificare care trebuia să domolească războiul civil, s-a estompat cu luni în urmă. Încă din noiembrie se înţelesese că încercările lui de a-i dezarma pe fascişti aveau să dea greş şi că cel care l-a ţinut artificial în viaţă până în februarie, din simplă convenienţă, a fost Mussolini. Apoi, paradoxal vorbind, chiar socialiştii l-au scufundat de tot. Nefiind dispuşi să intre într-o coaliţie guvernamentală cu partidele

capitaliste, au preferat să denunțe din nou neputința statului în fața infractorilor, în loc să-l consolideze cu prețul compromisului. Drept urmare, toată lumea este tot mai convinsă că partida nu poate fi încheiată tratând fascismul ca pe o simplă problemă a poliției. Dimpotrivă, fasciștii trebuie aduși în guvern. Între timp, își informează Matteotti soția, se tărăgănează cea mai lungă criză parlamentară din istoria Italiei și, pe deasupra, în sânul Partidului Socialist este iminentă o ruptură între reformiști și maximaliști. Încă o sciziune.

Replica Veliei îi aruncă un colac de salvare. Este replica unei naufragiate care se agață cu disperare de o plută, care nu acceptă nebunia celor dispuși să se înece în viață pentru a se salva în istorie. Ei nu-i pasă de certurile dintre reformiști și maximaliști: „Cu anumiți oameni proști și îngâmfați nu se ajunge nicăieri". În săptămâna următoare mărește doza, concentrându-și focul resentimentului pe soțul ei: „Sunt convinsă (între noi fie vorba) că nu îmi simți cu adevărat furia… Aș spune chiar că uneori te comporți ca un băiat… Dacă poți, ți-ar prinde bine câteva zile de odihnă." Giacomo protestează cu vehemență, supărat, ca un băiețandru dezamăgit: „Te grăbești să condamni. Ba chiar îmi porți pică. Nu credeam că atunci când iubești ai putea purta pică din pricina lucrurilor pe care le face celălalt… Desigur, ești foarte distantă; și nu doar când sunt departe." Din nou acea umbră…

Răspunsul pe care i-l dă Velia soțului ei este de o asprime exasperată, parcă reia acuzațiile de extremism formulate de dușmanii lui: „Nici cu idealurile nu trebuie exagerat în asemenea măsură… De când te-ai implicat am cunoscut doar amărăciune, dezamăgiri și vremuri întunecate… Așadar, orice lumină trebuie să fie în tine, pentru că nu am văzut-o niciodată în afară." Și uite așa umbra se întinde până înghite lumea întreagă.

Îmi închipui că aţi fost cu toţii dezamăgiţi de Bonomi… a rămas mereu socialistul care se resemnează, însă negaţia absolută a unui om de stat. Ca gânditor inteligent, ca individ ce alege calea de mijloc, ca om sincer, care spune ceea ce gândeşte, ca om lipsit de vanitate personală sau de interese partizane, Bonomi este toate acestea şi nu i se poate cere mai mult de atât… dar s-a limitat doar la mijloace morale şi spirituale pentru a vindeca psihologia nebunească a fascismului şi comunismului.

Filippo Turati, scrisoare către Anna Kuliscioff, decembrie 1921

Un guvern hotărât să reprime violenţa fascistă ar fi trebuit să fie dispus să înfrunte un război civil, deoarece fasciştii sunt puternici, îndrăzneţi, plini de pofte. Una peste alta, este o situaţie îngrozitoare: ţara se apropie zi de zi de prăpastie.

Anna Kuliscioff, scrisoare către Filippo Turati, 8 februarie 1922

Benito Mussolini
Milano, 25 februarie 1922

În primele luni ale anului, onorabilul Mussolini se dedică mai mult ca de obicei vieții mondene și sociale. Frecventează deseori Scala și Teatrul Manzoni, afișând un aer de spectator à la page, scandalizându-i pe clienții obișnuiți, îngroziți de fracul pe care îl poartă cu pantofi de un galben aprins, este cavaler de onoare la nunțile tovarășilor lui și este văzut chiar și la hipodromul din San Siro, cu binoclu, melon negru și nelipsitele ghetre albe, intrate definitiv în garderoba lui la întoarcerea din Franța. Pe de altă parte, industriașii milanezi au reînceput să-l finanțeze, ba, mai mult, plătind direct în cuferele conducerii centrale, spre deosebire de latifundiarii care fac donații grupărilor fasciste provinciale. Reacționarul Achille Ratti, arhiepiscopul de Milano, care cu un an înainte a binecuvântat în dom flamurile fasciste, a urcat pe tronul papal chiar pe când Mussolini urca spre Palatul Quirinal, convocat de rege pentru consultări, în urma altei crize guvernamentale. Pe scurt, lumea frumoasă îi întinde o mână. De ce nu ar apuca-o? De ce să o muște doar?
La 25 februarie Mussolini acceptă să participe la banchetul dat în onoarea lui pentru inaugurarea flamurii unei grupări locale de fasciști numite după el. Se lasă înconjurat de entuziasmul tinerilor militanți, bea un pahar de Barbera, dansează o tură de mazurka cu o susținătoare frumoasă și emană încredere în sine. Criza guvernamentală s-a încheiat în sfârșit, iar mustața lui Luigi Facta i-a creat o stare de bine. Facta este un avocat de provincie inofensiv, mohorât și prost, pe care regele l-a desemnat prim-ministru; un om cinstit, integru, candid, a cărui singură ambiție politică este să nu-și nemulțumească patronul, pe Giolitti, și al cărui singur orgoliu personal îl reprezintă mustățile grotești în formă de ghidon; îngrijirea lor îi ocupă prima jumătate de oră a dimineții, după ce în ajun s-a culcat, negreșit, cel târziu la ora zece.

Criza ministerială din februarie a fost devastatoare pentru țară. Regelui i-a trebuit aproape o lună ca să găsească pe cineva dispus să-și asume răspunderea guvernării. O criză întunecată, fără licăriri de lumină la capătul tunelului, o situație perpetuu crepusculară. Ultimul impuls spre prăbușire a fost falimentul anunțat de Banca di sconto, ai cărei proprietari, frații Perrone, industriași îmbogățiți în urma profiturilor de război, delapidaseră depozitele titularilor de conturi pentru a-și finanța propriile uzine, azvârlind pe drumuri mii de mici clienți. Din clipa aceea, în parlament a izbucnit jocul de-a masacrul.

Într-un delir nominalist de acțiuni sinucigașe, cele două grupuri care susțineau majoritatea liberală a lui Bonomi, Democrația liberală și Democrația socială, fuzionaseră într-un al treilea, Grupul Democratic, cu scopul de a-și răsturna prim-ministrul. În sprijinul lui Bonomi rămăseseră popularii lui don Sturzo, la rândul lor împărțiți în susținători ai ligilor „albe", de stânga, inamici ai fascismului, și conservatori apropiați de Vatican, care îi era ostil lui Sturzo, fondatorul partidului catolic. În ce-l privește pe don Sturzo, la izbucnirea crizei refuzase să sprijine renumirea lui Giolitti, adversarul lui istoric și singurul om în măsură să îmblânzească fascismul. Astfel, în momentul în care până și socialiștii, care ar fi avut cel mai mult de beneficiat de pe urma unei coaliții antifasciste, erau pe punctul de-a se rupe în trei secțiuni, unul dintre deputații lor, reformistul Celli, reușise fără să vrea să ducă la prăbușirea lui Bonomi atunci când solicitase printr-o moțiune consolidarea ordinii publice. În timp ce vetourile încrucișate, rivalitățile personale și urile dintre facțiuni aruncau ultima lopată de pământ pe sicriul vieții parlamentare, Mussolini, plin de energie, evitase cu o lovitură de maestru izolarea și formarea unui guvern antifascist susținând moțiunea socialistului Celli. Regele și don Sturzo, care fusese dintotdeauna împotriva lui Giolitti, făcuseră restul, blocând calea de întoarcere a influentului politician și numindu-l pe Facta prim-ministru fantomă.

Mussolini vede foarte clar că statul se îndreaptă spre colaps. Îi rămâne doar să respire uşurat, să danseze cu fete frumoase şi să bea un sfert de litru de Barbera.
Toate bune şi frumoase cu mustaţa lui Facta; în schimb îl îngrijorează masa celor violenţi, aflată în cel mai întunecat colţ al clubului social, masa la care se bea din ploşti. Combatanţii fascişti de la masa cu pricina nici măcar nu cunosc numele miniştrilor din noul guvern de la Roma pe care mustăţile lui Facta sunt mândre că au reuşit să-l formeze. Mereu aceeaşi problemă: pentru ei, puterea înseamnă să mănânce, să bea, să se fută şi să spargă capete. Înarmaţi mereu doar cu un cuţit, unealta veşnicelor încăierări, nimfomani ai violenţei, beţi de impulsurile lor, devotaţi descărcării imediate de plăcere, se mişcă perpetuu în zona spastică, refuză aşteptarea, forţa înfrânată, travaliul ascendent al adevăratei bătălii. Cu ei nu este posibilă respectabilitatea, nu este posibilă elevarea. Astfel de oameni te trag în jos.
La masa lor s-a aşezat acum şi Cesarino Rossi. După ce a fost dat afară în august, din voinţa căpeteniilor ras, în timpul conflictului stârnit de pactul de pacificare, s-a întors în mijlocul lor la 2 februarie, ca secretar al grupării fasciste milaneze, şi s-a aliniat cu rassismo[49]. Liderul politic abil, manipulatorul de congrese şi adunări, mediatorul înţelept renaşte ca şef al detaşamentelor paramilitare din Lombardia. Rossi are spatele asigurat de Amerigo Dùmini, bătăuşul florentin acum refugiat la Milano, care se laudă cu crimele comise şi care a fost arhitectul dezastrului de la Sarzana. Rossi nu mai face un singur pas fără să se asigure de sprijinul lui Dùmini. Iar Dùmini, evident, s-a legat imediat de Albino Volpi, aşezat la rândul lui la masa din colţ din spatele sălii de bal.
Pe de altă parte, încă nu se pot lipsi de oamenii aceia. Aşa că, în luna noiembrie, sute de persoane dintr-o sală de judecată din Milano l-au auzit pe onorabilul Mussolini dând o declaraţie falsă pentru a-l exonera pe Albino Volpi de acuzaţia că l-ar fi împuşcat şi ucis pe Giuseppe Inversetti, un muncitor bătrân care obişnuia să joace cărţi în clubul socialist Spartacus din Foro Bonaparte. Şi tot el, onorabilul Mussolini, mulţumită legăturilor pe care

le are cu poliţia, a făcut astfel încât să-i parvină două documente false lui Dùmini, care s-a ascuns sub aripa lui Cesare Rossi.
Pe scurt, n-ai cum să scapi de bătăuşii violenţi; eşti mereu cu spatele la zid. Trebuie să eviţi să priveşti spre masa din spatele încăperii şi să speri că spatele încăperii nu va ajunge până la tine. În plus, ringul de dans este plin de fete frumoase. Uită-te într-acolo.
Şi imaginea la nivel mondial este pozitivă. Este de ajuns să ridici privirea spre orizont. La începutul anului, Benito Mussolini a fondat o revistă de gândire politică, a intitulat-o Gerarchia şi a numit-o pe Sarfatti directoare. Departe de mahalale, idei de nivel înalt, pentru cei din cartierele rafinate! A inaugurat-o cu un articol intitulat „Încotro se îndreaptă lumea?“ A răspuns chiar el: lumea se îndreaptă spre dreapta. Beţia democratică s-a încheiat în dezgust. După petrecere, dimineaţa ne-am trezit cu cămaşa pătată de sânge, o durere de cap îngrozitoare şi faţa în vasul de toaletă, vărsându-ne măruntaiele. Sufletul este obosit, lumea regretă forţa. Pe termen lung, nu se va mai face diferenţa între respectabilitate şi exterminare. A sosit momentul să te adăposteşti şi să te aştepţi la ce-i mai rău.

[49] Fenomen intern specific fascismului; îşi trage numele de la termenul ras (căpetenie), cum erau denumiţi liderii fascismului provincial. (n.tr.)

Regimul actual se destramă. Rămâne doar o colecţie de oameni de stat ramoliţi a căror paralizie se transmite parlamentului şi organelor statului. Prefecţii sunt lipsiţi de busolă. Ce mai spectacol! Nouă, fasciştilor, nu prea ne pasă de asta. Este extraordinar că luptătorii mei nu cunosc nici măcar numele miniştrilor care demisionează sau ale celor în funcţie.

Italo Balbo, Jurnal, 25 februarie 1922

Oamenii caută anxioşi instituţii, idei, personalităţi care să reprezinte puncte fixe în viaţă, care să fie refugii sigure… Regimurile de stânga, care au fost instituite în toată Europa între 1848 şi 1900, în temeiul sufragiului universal şi al legislaţiei sociale, au dat tot ce-au putut… Secolul democraţiei moare în 1919–1920… Procesul de restaurare a dreptei este deja vizibil în manifestări concrete. Orgia indisciplinei a încetat, entuziasmul pentru miturile sociale şi democratice s-a stins. Viaţa se întoarce la individ. Se derulează o reluare clasică.

Benito Mussolini, „Încotro se îndreaptă lumea?“,
Gerarchia, 25 februarie 1922

Italo Balbo
Ferrara, 12–14 mai 1922

În regiunea lui, Italo Balbo are situaţia sub control. Pe parcursul anului 1921, zdrobite de misiunile detaşamentelor fasciste, optzeci la sută din administraţiile socialiste şi catolice din nordul Italiei au fost dizolvate şi trecute sub controlul prefecţilor. În multe cazuri, înşişi primarii socialişti, îngroziţi, au demisionat. Apoi, în provincia Ferrara, masele rurale au migrat în bloc din ligile roşii la sindicatele fasciste. Uneori liderii ligilor au ajuns să se umilească în asemenea măsură încât şi-au călcat public în picioare steagurile. Sute de mii de zilieri socialişti au devenit fascişti în decurs de un an. Un miracol euharistic de preschimbare a roşului în negru.
Şi noul an a început cât se poate de bine. La 6 ianuarie, în Oneglia, Balbo s-a întâlnit în secret cu generalul Gandolfo şi cu Perrone Compagni, căpetenia ras a regiunii Toscana, pentru a începe organizarea naţională a miliţiei fasciste. La 11 aprilie, în timpul vizitei ministrului agriculturii la Ferrara, Balbo, ca întotdeauna cu un gust pronunţat pentru farse, a ridicat miza înfruntându-l personal pe Cesare Mori, prefectul de Bologna, odiosul şi inflexibilul reprezentant al statului, care impune respectarea legii. În timp ce ministrul se înconjura de bancheri, birocraţi şi linguşitori, căpetenia ras din Ferrara, zâmbind cu superioritate, ca de obicei, s-a apropiat de Mori şi i-a spus ameninţător că, la fluieratul lui, mii de fascişti aveau să-l înconjoare şi să-l răpească pe ministru. Mori a trebuit să promită că avea să-l elibereze pe Gino Baroncini, unul dintre liderii detaşamentelor din Bologna, arestat în timpul unei misiuni punitive.
La 25 aprilie, Balbo se află în Milano, ca să-i arate lui Mussolini proiectul lui. Situaţia este următoarea: pentru războinici, primăvara este anotimpul marilor atacuri, dar pentru zilierii din regiunea Ferrara este anotimpul foamei. În timpul iernii, mulţumită acordului care-i obligă pe latifundiari să angajeze şase muncitori la fiecare treizeci de hectare, zilierii au o ocupaţie,

dar între aprilie şi mai rămân fără muncă. Numerele sunt de-a dreptul biblice: cinci sute de mii, şapte sute de mii de şomeri periculoşi. În trecut, statul le furniza zece, cincisprezece milioane de slujbe în sectorul public. Acum însă, din moment ce zonele rurale se află în mâinile fasciştilor, guvernul de la Roma, influenţat de deputaţii socialişti, vrea să-i facă pe ţărani să plătească pentru trecerea lor la fascism. Ideea lui Balbo este explozivă: să ocupe Ferrara prin intermediul unei mobilizări în masă care să oblige guvernul să cedeze, demonstrând astfel că fasciştii sunt capabili să le asigure pâinea adepţilor lor. Planul are şi avantajul de a le asigura un loc de muncă zilierilor pe cheltuiala statului, fără să afecteze interesele latifundiarilor care finanţează grupările fasciste. După ce-şi încheie prezentarea, Balbo chicoteşte, ca de obicei.

Mussolini îl ascultă în tăcere. În zâmbetul diabolic al tânărului înalt, zvelt şi puternic vede trecutul şi viitorul deopotrivă. Fascismul ca elev şi moştenitor al lecţiei socialiste: masele nu mai sunt alungate la marginea istoriei, ci convocate pe scena politică. Interpretarea amestecată cu violenţă, teatrul de masă, oraşul socialismului transformat într-o scenă pentru trecerea puterii la fascism, ţăranii jucându-se pe ei înşişi. Este un proiect nebunesc.

Ducele îl autorizează. Condiţiile sunt însă clare: dacă reuşeşte, fascismul îşi asumă meritul, dacă eşuează, este problema lui Balbo.

Implementarea planului începe în ziua următoare. Balbo le trimite tuturor secretarilor din provincie o circulară ultrasecretă prin care le ordonă să fie pregătiţi pentru mobilizare. Totul trebuie să meargă perfect, ordinele sunt peremptorii, detaliate, ascetice: sunt interzise bătăile, chiar şi în cazul celor mai înrăiţi duşmani, este absolut interzis consumul de băuturi alcoolice, chiar şi în cantităţi limitate, e interzisă până şi vizitarea caselor de toleranţă.

Mobilizarea începe în ziua de 11 mai, la miezul nopţii. Din toate cele mai îndepărtate ferme din provincia Ferrara, sub comanda secretarilor grupărilor fasciste, mii de amărâţi se îndreaptă spre oraş pe jos, cu bicicleta, în vagoane, pe barje trase pe maluri de cai sau de oameni, de-a lungul canalelor Po di Goro sau Po di Volano.

Ferrara se trezeşte în dimineaţa următoare invadată de o armată de bărbaţi desculţi: cinci sute de mii de zilieri, sfrijiţi de foame, acoperiţi de o crustă de praf, cu păturile pe umeri, cu ranițele umplute doar cu felii de mămăligă şi brânză, potolindu-şi setea de la hidranţi, încadraţi de gărzi fasciste, defilează în coloană pe corso della Giovecca sub ochii bulbucaţi ai burghezilor.
Zona rurală s-a revărsat în oraş, oraşul este invadat şi paralizat. Balbo a pus să fie tăiate liniile telefonice, a rechiziţionat clădirile şcolare pentru cazarea oamenilor, a ordonat închiderea tuturor unităţilor comerciale. Mobilizarea, considerată imposibilă, a reuşit mai bine decât s-ar fi aşteptat. Mii de mizerabili staţionează pe străzi întinşi pe paturi de paie, castelul este înconjurat de armata foamei, prefectul, îngrozit, cere să vorbească cu condotierul armatei invadatoare. Când Balbo se prezintă lângă podul mobil, este însoţit de urletul a mii de guri flămânde şi ştirbe.
Îmbrăcat în vesta lui albă obişnuită, cu lanţul de aur care-i atârnă peste burta rotundă, palid şi agitat, prefectul Bladier primeşte un ultimatum de la Balbo: poliţia trebuie chemată înapoi în cazărmi, ordinea publică o vor menţine fasciştii, ţăranii nu vor fi demobilizaţi până când guvernul nu va accepta angajarea lor la lucrări publice.
Trec patruzeci şi opt de ore, două zile şi două nopţi de tergiversări, tratative, mitinguri şi înnoptări sub cerul liber, cuptorul municipal produce douăzeci de mii de kilograme de pâine. Apoi, în zorii zilei de 14 mai, se primeşte vestea: ministrul Riccio a acceptat toate condiţiile, statul a capitulat, este o victorie completă. Balbo dă ordinul de demobilizare. De-acum Ferrara îi aparţine.
La Milano, Mussolini jubilează, dar este uluit de schimbarea bruscă de loialitate a zilierilor, care până ieri erau socialişti şi astăzi sunt fascişti. Simte măreţia momentului, şi totuşi rapiditatea cu care poporul îşi poate schimba loialitatea îi dă un presentiment neplăcut. Efemeritate, sau durabilitate? Aparenţă, sau substanţă? Un val care trece, sau ceva care rămâne?

Dragul meu prieten, vei fi înţeles din manifestul federal de astăzi cât de indispensabilă este o demonstraţie de forţă din partea noastră împotriva guvernului, pentru a obţine acele lucrări publice care ar putea reduce rata şomajului în provincie… Prin urmare, trebuie să pregăteşti totul, ca să nu fii luat prin surprindere de un eventual ordin de punere în mişcare pe care s-ar putea să ţi-l trimit din clipă în clipă… În Ferrara va avea loc o demonstraţie care trebuie să dea măsura fascismului local, stabilind etalonul puterii noastre… La primirea ordinului, la ora indicată, va trebui să fii în Ferrara cu toţi fasciştii tăi şi cu toţi muncitorii sindicalişti pe care îi poţi aduna… Încrezător în spiritul tău disciplinar, în loialitatea ta, îţi mai spun şi că nu am intenţionat niciodată să emit un ordin mai peremptoriu decât acesta. Salutări frăţeşti.

Italo Balbo, circulară secretă
trimisă grupărilor fasciste din provincie, 27 aprilie 1922

Latifundiarii, care par să fie adevăraţii finanţatori ai grupărilor fasciste în general şi în mod deosebit ai grevei recente, trebuie consideraţi creatorii inconştienţi ai şomajului, din cauza egoismului care i-a determinat să neglijeze cultivarea raţională a pământurilor şi, în consecinţă, utilizarea mai amplă a forţei de muncă. Nu au respectat angajamentul de-a le da pământ ţăranilor, iar acum s-au asociat cu sindicatele fasciste pentru a pune presiune asupra guvernului şi reprezentanţilor acestuia şi pentru a-i constrânge să compenseze neglijenţa lor cu bani publici.

Raportul prefectului Gennaro Bladier,
înlăturat după ocuparea oraşului Ferrara, 19 mai 1922

Benito Mussolini
Milano, 13 mai 1922

„Sclavie agricolă."
Acuzaţia este cu atât mai insuportabilă cu cât provine de la D'Annunzio, Prorocul, poetul, omul faptelor şi al idealurilor măreţe, războinicul gloriei pure şi altruiste. În ultimele săptămâni, D'Annunzio a început să iasă din tăcerea pe care a păstrat-o în exilul lui aurit autoimpus din Gardone, doar pentru a privi de sus, cu dezgust, la mizeria fascistă şi pentru a o înfiera cu semnul infamiei: sclavie agricolă. Un semizeu furios şi calculat, mereu pândind din înaltul Olimpului, mereu pregătit să le poruncească oamenilor meschini care se zbat jos, cu braţele vârâte până la coate în rahat şi sânge: „La o parte, că de aici mă ocup eu".
Bărbatul care pare să fi pus în gura lui D'Annunzio acea expresie maliţioasă şi strălucită se află acum în faţa sabiei lui Benito Mussolini. Numele lui este Mario Missiroli, este principele jurnalismului italian, un liberal de dreapta, francmason, conduce Il Secolo după ce a condus Il resto del Carlino, cotidian din Bologna de la care fasciştii locali l-au silit să plece.
Missiroli nu mai ţinuse o sabie în viaţa lui, şi totuşi când Mussolini l-a insultat public, numindu-l „cel mai solemn laş", a reacţionat numaidecât trimiţându-şi secunzii cu un bilet de provocare în care a impus condiţii foarte dure. Apoi s-a antrenat în fiecare zi cu celebrul spadasin Giuseppe Mangiarotti şi s-a prezentat punctual la velodromul din corso Sempione, însoţit de Francesco Perrotti, blajinul redactor-şef al ziarului lui. Suntem în data de 13 mai, este ora 18.00, iar acest intelectual rafinat, lipsit cu desăvârşire de experienţă în materie de dueluri, aşteaptă cu curaj atacul, îmbrăcat cu o cămaşă de mătase magnifică desfăcută peste piept. Insuportabil.
Toată lumea ştie că Missiroli are dreptate. Ţăranii din zonele rurale din Emilia, rămaşi pe cont propriu după ce au fost distruse ligile socialiste, se

predau de foame. Latifundiarii poartă un război nemilos de răzbunare care anihilează decenii de reforme sociale. Corporaţiile fasciste negociază direct cu proprietarii de terenuri, abolind pe rând convenţiile rurale sau, când acest lucru nu este posibil, suspendând caracterul colectiv al contractelor. Astfel, ţăranul individual este lăsat să înfrunte singur ferocitatea răzbunătoare a proprietarului. Când mai găsesc puterea de a protesta, grevele sunt înăbuşite de spărgători de greve din alte provincii şi mai disperate, care sosesc ca nişte roiuri de lăcuste, escortaţi de detaşamentele fasciste.

Constrâns să accepte rolul predominant al fascismului în provincie, Mussolini a încercat să ofere o justificare teoretică în ziarul lui, făcând distincţia între agrari, adică marii latifundiari conservatori, şi rurali, adică micii proprietari revoluţionari. „Fascismul este rural, nu agrar“, a scris el. Dar n-a ajutat cu nimic. În faţa lui se află acuzaţia de sclavie şi este îmbrăcată cu o cămaşă de mătase magnifică, desfăcută cu obrăznicie peste piept.

Şi totuşi Fondatorul face tot posibilul pentru a civiliza fascismul. La începutul lui martie a călătorit în Germania pentru a-şi lărgi orizonturile. I-a văzut cu ochii lui pe germani purtând masca republicii şi a pacifismului. În spatele ei, şi Germania virează din nou spre dreapta. A trebuit însă să se întoarcă degrabă în Italia din cauza lui Pietro Marsich, căpetenia ras dannunziană din Veneţia, care i-a pus la îndoială conducerea, relansând acuzaţia de trădare parlamentară a idealurilor iniţiale ale mişcării. A urmat un duel de sabie fratricid cu maiorul Baseggio, sansepolcrist[50], creator al arditismului, fondatorul „Companiei morţii“, mitică şi deplorabilă, susţinător al lui Marsich.

Apoi, la 26 martie, după lupta cu Baseggio, Mussolini a reuşit să facă astfel încât douăzeci de mii de tineri fascişti îmbrăcaţi în cămăşi negre să defileze în Milano, capitala socialismului italian, în formaţie strânsă şi fără incidente. Erau atât de chipeşi, de virili, de calmi şi de respectabili, încât doamnele din Piaţa Domului i-au aplaudat după ce şi-au verificat mai întâi machiajul. La

scurtă vreme după aceea însă, în provincii, detaşamentele s-au dezlănţuit din nou barbar, pentru a-l trage în prăpastie. Lucrurile stau aşa: este un om singur, nu are şi nu îşi permite să aibă prieteni.
La Consiliul Naţional din 4 aprilie, Mussolini a vorbit limpede. Aura de simpatie care înconjura fascismul în 1921 este în descreştere. Afirmarea mişcării în zonele rurale are loc în momentul în care burghezia simte că motivele acţiunii paramilitare apun. Socialiştii nu-i mai sperie. Industriaşii milanezi le întind un semn de mulţumire cu o mână, pe când cu cealaltă sunt pregătiţi să-l dea afară pe servul insolent. Vorbesc până şi despre reluarea relaţiilor de afaceri cu Rusia sovietică. Pe scurt, riscul este să se trezească încercuiţi. Bătăile trebuie să înceteze. Violenţa defensivă este sacrosantă, dar cei care intră în case, cei care pândesc în spatele unui gard viu nu sunt fascişti. Ipoteza insurecţională nu poate fi exclusă, însă în momentul de faţă este nerealistă. Fascismul trebuie inserat din plin în viaţa naţională, decadentul joc electoral trebuie acceptat. Nu poate fi exclusă o participare în guvern: parlamentul trebuie dispreţuit, de acord, dar trebuie şi folosit.
Dino Grandi l-a susţinut, toţi i-au votat moţiunea, însă nici asta nu ajută la nimic. Numărul de membri ai Partidului Fascist continuă să crească, dar, în afară de dreapta, nici un alt partid reprezentat în parlament nu-i vrea în guvern. Socialiştii îi urăsc, popularii se tem de ei, democraţii şi liberalii moderaţi îi dispreţuiesc. Au avut loc discuţii clandestine cu Facta. Se vorbeşte despre cel mult trei secretari de stat. Acelaşi proverbial bol de linte mizerabil, ca de obicei. Insuportabil. Fascismul nu are amici şi nici nu-şi doreşte vreunul.
Când Mussolini se năpusteşte asupra lui Missiroli, chipul lui e pământiu de furie. La primul atac, vârful spadei se rupe. Arma este înlocuită. Cel provocat apucă spada de rezervă şi se năpusteşte din nou asupra celui care l-a sfidat. Missiroli îşi păstrează calmul, parează loviturile. Atacatorul turbează de furie, descoperindu-se la fiecare atac, cu lovituri sălbatice cu latul lamei, de parcă ar mânui o sabie, nu o spadă.

Perrotti, paşnicul redactor-şef de la Il Secolo, pe care Missiroli l-a târât acolo ca secund, îi repetă obsesiv doctorului Binda, medicul care supraveghează duelul:
– Trebuie să-i întrerupeţi, trebuie să-i opriţi!
La al treilea atac, Missiroli este rănit. Rana este considerată uşoară. Duelişti sunt conduşi din nou în teren. Mussolini, furios, atacă din nou. Perrotti urlă de-a dreptul acum:
– Trebuie să-i oprim! Trebuie să-i oprim! Sau ne alegem cu un mort pe cap!
La al şaptelea atac, vârful spadei lui Mussolini penetrează adânc ţesutul conjunctiv de pe antebraţul drept al adversarului. Inferioritatea acestuia este acum clară. Duelul s-a încheiat. Nici unul dintre adversari nu se declară satisfăcut.
În timp ce doctorul Binda tratează braţul sângerând al lui Missiroli, care îşi păstrează mereu calmul, secundul lui neverosimil, zguduit de un tremur isteric, se apropie politicos de el şi îi şopteşte la ureche despre boala misterioasă a fiicei lui. Îl imploră să meargă să o vadă. Au dus-o la mare, la Salsomaggiore, în speranţa că aerul sănătos o va ajuta să-şi revină. Este singura lui fiică, o făptură mică şi încântătoare, nu suportă ideea că trebuie să sufere; lumea este stăpânită de un geniu malefic.
Ambrogio Binda, medicul personal al lui Mussolini, îi ascultă rugămintea şi a doua zi pleacă spre Salsomaggiore. Săptămâna următoare, Francesco Perrotti, reprezentantul lui Mario Missiroli în duelul de la velodromul de pe corso Sempione, se gândeşte să-şi ia viaţa.

[50] Sansepolcrismo – perioada în care s-au pus bazele fascismului în Italia, având drept inspiraţie principiile enunţate de Mussolini la adunarea de înfiinţare a Fasciilor de luptă din Piazza San Sepolcro din Milano, în 23 martie 1919 (n.red.)

Nu mă pot plânge de cum merg afacerile în compania mea şi nici de cele ale companiilor, preponderent electrice, de care sunt interesat… Reluarea relaţiilor economice cu URSS ne va permite să extindem acţiunile Italiei până la înfiinţarea de companii proprii în Rusia… Consider că Italia a făcut bine că a preluat iniţiativa acestui tratat. Pentru noi, pericolul comunist este în declin. Forţele organizatorice ale combatanţilor şi afirmarea doctrinei fasciste au creat un climat de rezistenţă la propagarea teoriilor bolşevice.

Din jurnalul lui Ettore Conti, magnat al industriei electrice,
aprilie–mai 1922

Procesiunea în sine a fost foarte reuşită, impunătoare, ordonată. Au participat douăzeci sau treizeci de mii de oameni; cine ar putea estima numărul exact? Toţi acei tineri între 17 şi 25 de ani, voinici, agili, flăcăi frumoşi în formaţie militară, dacă nu s-ar şti ce scopuri mârşave au acţiunile lor, produc un efect magnific de frumuseţe şi forţă.

Anna Kuliscioff, scrisoare către Filippo Turati
despre parada fascistă din 26 martie 1922 din Milano

Gentilomii care se duelează vor fi echipaţi cu mănuşi şi pantofi de mers. Sunt interzise înfăşurarea încheieturii mâinilor în eşarfe şi folosirea curelelor pentru a fixa arma de încheietura mâinii. Pantalonii vor putea fi legaţi cu o centură cu o înălţime maximă de patru centimetri. Lupta se va purta la bustul gol. Este interzisă folosirea bretelelor.

Din acordul preliminar
privind duelul dintre Missiroli şi Mussolini,
13 mai 1922

Leandro Arpinati
Bologna, 28 mai–2 iunie 1922

„Trebuie să-ţi reiei postul.“ Aşa i-a cerut Mussolini personal, scriindu-i de la Roma, la 19 februarie, iar el şi-a reluat postul de şef al fasciştilor din Bologna. Rina, care i-a devenit soţie, e disperată.

Leandro s-a cununat civil cu ea în 8 iunie 1921, la scurt timp înainte să fie alungat. Firea lui anarhistă l-a făcut să se poziţioneze mereu, instinctiv, în opoziţie cu modelul de subjugare a maselor rurale în cadrul sindicatelor fasciste, aplicat de detaşamentele din Ferrara, drept care, la 20 iunie, adunarea îl alesese deja în locul lui pe Gino Baroncini în postul de secretar al federaţiei provinciale.

În timpul ciocnirii cu căpeteniile ras pe tema pactului de pacificare, Arpinati, deşi se opusese pactului, i-a rămas fidel lui Mussolini. Nu se dusese la adunarea disidenţilor şi nu participase nici la marşul lui Balbo asupra Ravennei. La adunarea ulterioară a grupărilor fasciste din Bologna, curentul lui ieşise învins, iar el nici măcar nu fusese delegat pentru congresul de fondare a partidului. Ba chiar îl defăimaseră acuzându-l de utilizarea arbitrară a patrimoniului social. Exclus din toate.

„O să ne descurcăm cumva“, îi promisese Leandro soţiei lui şi îşi reluase studiile. Se înscrisese din nou la universitate, cerând transferul la Şcoala Superioară de Agricultură. Prin Arpinati, Rina Guidi gustase un moment rar de fericire deplină, întrezărind la orizont mirajul unei vieţi simple, silitoare, paşnice. Apoi, în februarie, Benito Mussolini îl rechemase pe soţul ei în prima linie.

Acum nu socialiştii sunt inamicii, ci statul, iar în Bologna statul se numeşte Cesare Mori. Aşa cum se întâmplă adesea cu inamicii inveteraţi, Mori, deşi este singurul prefect italian care luptă din greu împotriva detaşamentelor fasciste, este probabil şi singurul pe care membrii acestora l-ar alege ca lider. Mori, cu maxilarul lui pătrăţos, ca Mussolini, crescut în orfelinatul din

Pavia, comisar la Trapani în primii ani ai secolului, a luptat împotriva mafiei prin metode inflexibile şi violente, supravieţuind mai multor atentate. Întors în Sicilia în 1915, după înfiinţarea unor unităţi speciale, folosind aceleaşi metode a eradicat brigandajul, sfârşind prin a ucide personal doi tâlhari şi a pune să fie arestaţi până la trei sute de oameni într-o singură zi.
Acum, trimis de Bonomi cu puteri depline de coordonare regională a ordinii publice, Mori nu se dezminte la Bologna. Din trei mişcări simple aproape că a reuşit să înfrângă organizaţia fascistă: împiedicând circulaţia furgonetelor la sfârşit de săptămână, a ţinut în frâu expediţiile detaşamentelor; înfiinţând birouri guvernamentale de ocupare a forţei de muncă, a privat sindicatele fasciste de controlul asupra maselor rurale; interzicând imigrarea forţei de muncă sezoniere, a pus capăt spargerii de greve. Propaganda feroce a fasciştilor pe tema inaptitudinii statului cere ca Cesare Mori, care este întruchiparea eficienţei, să fie doborât. Balbo le-a indicat direcţia prin ocuparea Ferrarei. Trebuie să mărşăluiască. Să mărşăluiască nu doar pentru a-şi impune voinţa în faţa statului, ci pentru a i se opune făţiş. Marşul este o tehnică, dar şi o formă. Trebuie să aţâţe piaţa şi s-o azvârle ca pe o piatră în ferestrele prefectului Mori.
Leandro Arpinati apelează la Italo Balbo. În 28 mai, când Michele Bianchi, secretarul naţional al partidului, ordonă mobilizarea tuturor detaşamentelor din Bologna, Balbo se pregăteşte să se abată asupra oraşului cu detaşamentele lui din Ferrara. Începând din data de 29 sosesc cu miile din Codigoro, din Portuense, din Copparo, şi li se atribuie schimburi de treizeci de ore. Cetăţenii din Bologna privesc uimiţi cum mii de bărbaţi petrec patru nopţi sub arcade, pe saltele de paie.
Marşul se însoţeşte încă o dată cu violenţa. Pe parcursul lui, fasciştii devastează, ca de obicei, sistematic toate sediile socialiste, comuniste, ale Camerei Muncii şi ale cooperativelor agricole. Noutatea constă în faptul că acum îi bat pe deputaţii socialişti şi pe responsabilii cu siguranţa publică deopotrivă. Când Mori poziţionează cordoane de carabinieri, gărzi regale şi agenţi în civil în jurul Palatului d'Accursio, fasciştii le străpung, prefăcându-

se că pun presiune pe centru şi forţându-i cu o manevră diversionistă pe flancuri. Când escadroanele de cavalerie se pun în mişcare, fasciştii rămân fermi pe poziţie, fluturând batiste albe sau explodând petarde. Caii încep să se agite, cabrează şi îşi răstoarnă călăreţii din şa. Arpinati, deşi nevoit să îndure iniţiativa lui Balbo şi a lui Grandi în propriul său oraş, conduce un detaşament în asaltul închisorii din San Giovanni in Monte, pentru a elibera şaizeci de deţinuţi fascişti.
Statul se predă. La 29 mai, un comitet cetăţenesc al burgheziei din Bologna trimite o telegramă ministerului de interne, cerând demiterea lui Mori. La 30 mai, din Roma este trimis Giacomo Vigliani, directorul siguranţei publice, pentru a efectua o anchetă. Senatorul Regatului îl acuză pe Mori de zel excesiv. O mare parte din presa naţională sprijină insurecţia fascistă împotriva lui. Ofiţerii de cavalerie, chemaţi înapoi la însărcinări mai energice, nu ascund faptul că simpatizează cu insurgenţii.
Asediat timp de trei zile în biroul lui din prefectură, prefectul telegrafiază încontinuu la Roma pentru a primi ordine, dar primeşte numai răspunsuri evazive. Între timp, în piaţă răsună cântecele fasciştilor campaţi sub arcade: „Mori, Mori, trebuie să mori / de pumnalul ce l-am ascuţit / Mori, trebuie să mori ucis“.
Dacă cineva ar deschide focul, ar declanşa un masacru. Ordinul cu pricina nu soseşte însă. Întrecerea de skanderbeg este întreruptă până la urmă de o farsă. Metoda Balbo prevede că marşul trebuie să fie condus cu „veselie tinerească“. Aşa că Giacomo Vigliani, senatorul Regatului, inspectorul trimis de guvern, îi informează pe cei de la Roma că membrii detaşamentelor s-au aliniat şi, pe rând, într-o disciplină desăvârşită, unul după celălalt, ore în şir, îşi scot cucul din pantaloni şi urinează pe palatul prefectului. Cercul ridicolului se strânge în jurul statului italian şi al lui Cesare Mori, întruchiparea lui.
După cinci zile de ocupaţie a oraşului Bologna, după ce a primit asigurări că Mori va fi transferat, la 2 iunie, Mussolini promulgă ordinul de demobilizare. „Acest exemplu va desemna o epocă în istoria italiană. Îmi iau angajamentul

formal ca, în cazul în care va fi necesară reluarea agitaţiei, să vin la voi să o conduc. Însă atunci va avea o amploare mai mare şi obiective mai cuprinzătoare.“ După Ferrara, după Bologna, încep să se gândească la Roma. Totul la lumina zilei, marşul lui Balbo a fost un exemplu.
În decursul aceloraşi ore, Arpinati, primul dintre cei nealeşi în luna mai a anului 1921, află că, din pricina eliminării candidaţilor fascişti care nu îndeplineau cerinţa vârstei minime, va merge în parlament.
Onorabilul Arpinati îşi face bagajele, o sărută pe Rina şi pleacă şi el spre Roma. Italo Balbo, comentând despre ocuparea Bolognei, îşi notează în jurnal la pagina din 5 iunie: „Repetiţie generală pentru revoluţie“.

Încă nu au înţeles că bandiţii şi mafia sunt două lucruri diferite. Noi i-am lovit pe cei dintâi, care, fără îndoială, reprezintă cel mai strident aspect al criminalităţii siciliene, dar nu şi cel mai periculos. Mafiei îi vom aplica adevărata lovitură fatală atunci când ni se va permite să scormonim nu doar printre fructele de cactus, ci şi prin măruntaiele prefecturii, ale chesturii, ale marilor case aristocratice şi, de ce nu, ale vreunui minister.

Declaraţia făcută de Cesare Mori către un colaborator
după ce jurnalele scriseseră despre „Lovitură fatală pentru mafie“,
Sicilia, 1917

Un val de reacţie antifascistă… a lovit şesul. Comisarul Mori, acest soi de vicerege asiatic, acest poliţist mizerabil al lui Nitti… continuă să etaleze în Emilia cea răscumpărată o ostentaţie tristă cu un crescendo tragic. Se succed persecuţii, violări de domiciliu şi arestări, iar libertăţile constituţionale sunt abolite.

Comunicat de presă al Federaţiei PNF din Modena,
februarie 1922

Prefectul Mori îl chema pe colonel în biroul lui pentru orice fleac, uneori chiar şi noaptea.

Din raportul inspectorului general al securităţii publice,
Paolo Di Tarsia, despre ocupaţia fascistă din Bologna,
15 iulie 1922

Nu mai este nimic acest om care a deținut, cu o îngâmfare stângace și pedantă de polițist, funcția specială de vicerege al Câmpiei Padului.

„Câinele de Mori“, L’ Assalto,
ziar al grupării fasciste din Bologna,
1 iulie 1922

Benito Mussolini
26 iulie 1922

– Onorabilului Miglioli şi onorabilului Garibotti să li se elimineze orice sprijin.
Până la urmă, cel care a răsturnat guvernul Facta a fost bufonul de Roberto Farinacci, căpetenia ras din Cremona. Un om care a fost în stare să-i alunge de pe pământurile lor, printr-o singură proclamaţie, atât pe deputatul socialiştilor, cât şi pe cel al catolicilor, greşind conjunctivul. Iată că prim-ministrul numit de rege cu doar patru luni înainte a fost îmbrâncit la o parte tocmai de acest măscărici din folclorul italian, acest fiu al unui poliţist din Molise imigrat la Cremona, acest intervenţionist înflăcărat care nu a intervenit, acest muncitor feroviar patriot pe care adversarii l-au poreclit „tettoia“, adică marchiză, pentru că, după ce a propovăduit intervenţia, a petrecut războiul sub copertina unei gări provinciale, acest fondator al ziarului Cremona Nuova care face greşeli gramaticale, acest şef al detaşamentelor paramilitare care nu luptă niciodată el însuşi, acest mediocru fanatic al violenţei exterminatoare.
Odată cu venirea anotimpului cald, combatanţii lui Farinacci din provincia Cremona au demarat o campanie extinsă de devastare a tuturor ligilor ţărăneşti şi a tuturor organizaţiilor municipale, fie ele „roşii“ sau „albe“, fie ele socialiste sau catolice: treizeci şi cinci de administraţii municipale au demisionat în decurs de două luni, din „imposibilitatea de a susţine situaţia“. La 16 iunie, cămăşile negre au ocupat prefectura şi au incendiat casa onorabilului Miglioli, deputatul catolic care a condus ani în şir ligile ţărăneşti „albe“, ameninţând că agrarii vor sfârşi „la fel ca Iuda“, spânzuraţi cu capul în jos „de copacii de pe pământurile noastre“. La 5 iulie, într-o zi de vară înăbuşitoare, Farinacci a pătruns singur, pe furiş, în primărie – paznicul dormea la umbră – şi, din biroul primarului, pe hârtie cu antetul municipalităţii, l-a înştiinţat pe prefect că se numise singur primar al

Cremonei. Peste zece zile s-a întors cu mii de combatanţi ca să asedieze oraşul: trei zile şi trei nopţi de devastare, ucideri şi neputinţă guvernamentală. Două zile mai târziu, guvernul a căzut.
Acum toată lumea se împotriveşte din nou fascismului. În timpul dezbaterii parlamentare, onorabilul Treves i-a făcut pe faţă „eunuci“ pe miniştrii lui Facta; Turati, evocând întoarcerea în Evul Mediu, a pus paie pe foc: „Dacă nu luăm degrabă măsuri de remediere, ne aflăm pe muchia colapsului unei civilizaţii“, a strigat el, cu vocea mistuită de o mânie aproape disperată. Iar ziarele liberale au susţinut de această dată protestul socialist: Corriere della Sera a deplâns în fine şantajul violenţei fasciste, iar în La Stampa din Torino, Luigi Salvatorelli i-a condamnat pe miniştrii de dreapta drept complici din cauza inerţiei de care au dat dovadă: fie vor apăra statul, fie vor fi demişi numaidecât.
Benito Mussolini, ca de obicei, îşi poartă crucea îmbibată în sângele altora. În zilele acelea bântuite de violenţă, a lăudat războiul de cucerire în Il Popolo d'Italia: „Ne numesc, ca întotdeauna, bandiţi, canalii, barbari, sclavagişti, tâlhari, vânduţi. Nu ne pasă. N-aveţi decât să tipăriţi, domnilor, cuvinte injurioase inutile. Vă răspundem zdrobindu-vă politic şi sindical.“
În spatele scenelor de propagandă însă, i-a impus lui Farinacci să demobilizeze Cremona. După un prim refuz din partea acestuia, a trebuit să-l ameninţe fizic. La 18 iulie a dat asigurări autorităţilor, prin prefectul de Milano, că voia să înfrâneze detaşamentele, pentru a intra în guvern pe căi legale. Din iunie Mussolini bate la toate porţile pentru a pune capăt izolării fasciştilor. A încercat să-i linguşească pe rege, pe vechii liberali ai lui Nitti, chiar şi pe don Sturzo cel urât şi pe socialiştii reformişti. Încercările lui au dat greş.
Atunci, onorabilul Mussolini a luat cuvântul în parlament, la 19 iulie, şi-a reînnoit ameninţarea obişnuită şi şi-a mărturisit fără ocolişuri zbuciumul, dilema: formaţiunea lui trebuia să fie un partid al guvernării, sau unul al insurecţiei?

Apoi liderul fasciştilor şi-a jucat din nou cartea-surpriză, votând împotriva lui Facta, alături de catolicii şi de socialiştii care îşi pierduseră încrederea în premier tocmai din cauza incapacităţii lui de a-i apăra de atacurile fasciştilor. Însă a fost doar un alt pas abil în lateral, pentru a evita să fie îngropat sub molozul unei noi prăbuşiri. Nimic mai mult.
Zbuciumul era real, însă nu exista nici o dilemă. Fasciştii nu dau doi bani pe nimic şi pe nimeni, fasciştii se proclamă reprezentanţii autentici ai unei naţiuni sănătoase, masculine, puternice, împotriva marionetelor melancolice din teatrul din Montecitorio, dar adevărul este că, dacă parlamentul italian e dezgustător, lucru de care nu se îndoieşte nimeni, de altfel, nici Italia nu e mai bună. Nu are sens să-ţi faci iluzii; dezintegrarea nu tolerează diferenţe, nu există deviaţie, nu există o marjă, nu există interstiţiu. Strategia lui Mussolini este mereu aceeaşi: aşteaptă, aşteaptă, aşteaptă… deoarece mortul trebuie aşteptat să treacă prin faţa uşii casei. Însă mortul a trecut deja de uşă, cadavrul democraţiei liberale a fost aşezat printre praful şi acarienii de pe canapea de atâta timp, încât nici nu se mai observă. Nu, nu există nici o dilemă: violenţa nu are ferestre. Tactica lui Mussolini este mereu aceeaşi: dozează, diluează, dilată, apoi tratează din poziţii de forţă. Prin urmare, sunt condamnaţi să privească mereu spre orizont din vârful copacilor incineraţi, pentru a observa flăcările următorului incendiu. Singura diferenţă autentică între il Duce şi paramilitarii lui este că pentru el violenţa e o simplă unealtă ascuţită, pe când pentru combatanţii fascişti este o dorinţă sângeroasă după lumină, o sete, un apetit; pentru el încăierarea este o mică realitate a vieţii, pentru ei ciocnirea dintre detaşamentele armate este un mit. Nu există termen de comparaţie.
În timp ce la Roma, la 22 iulie, Mussolini urcă în ghetrele lui albe scările Quirinalului, invitat la consultări de regele Italiei, în Trecate, o cloacă uitată de Dumnezeu din provincia Novara, combatanţii lui De Vecchi demolau Camera Muncii folosindu-se de camioane legate cu lanţuri de coloanele

portante şi la final detonând încărcături de dinamită. În ziua următoare au avut loc scene sălbatice în Magenta, nu departe de Trecate.
Acum este 26 iulie 1922, iar în biroul lui de pe via Lovanio, în Milano, Benito Mussolini aşteaptă tremurând. Filippo Turati, vechiul patriarh al socialismului italian, a acceptat pentru prima oară să urce aceleaşi scări pentru a participa la consultări cu regele. Comuniştii spun deja că s-a prostituat, dar, pentru întâia dată, catolicii par dispuşi să-i accepte pe socialişti în guvern, iar socialiştii par dispuşi să ia parte la conducerea ţării. Este prevestită, aşadar, uniunea marxismului cu creştinismul, cele două Biserici, cele două religii ale secolului XX. Se zice chiar că regele i-a scris lui Giolitti, care se bucură de apele termale din Vichy. În ambele cazuri, fie că socialiştii îşi formează primul guvern, fie că Giolitti este chemat înapoi ca să şi-l formeze pe al şaselea, pentru fascişti se termină totul.
Între timp, el continuă să trateze cu toţi: naţionalişti, liberali, democraţi, populari, chiar şi cu socialiştii. Apoi nu-i rămâne decât să aştepte, plimbându-se încolo şi încoace prin biroul lui de pe via Lovanio. Trebuie însă să fie foarte atent să nu calce, pe podeaua cu meandru, pe pătratele negre ale bordurii ornamentale. Superstiţia este singura credinţă religioasă potrivită pentru această lume infamă, frica de un zeu mai mic, necunoscut, bizar şi răzbunător.

Fascismul se află pe punctul de a-şi rezolva zbuciumul interior: dacă să fie un partid care se supune legilor, adică un partid guvernant, sau dacă va vrea în schimb să fie un partid insurecţional… În orice caz, nici un guvern nu va dura în Italia dacă programul lui va include mitraliere împotriva fascismului… Dacă, din întâmplare, din această criză va ieşi cumva un guvern cu o reacţie antifascistă violentă… vom răspunde reacţiei ridicându-ne… Sper ca fascismul să ajungă să participe la viaţa statului printr-o pregătire în vederea cuceririi legale a puterii. Dar există şi cealaltă eventualitate pe care, obligat de conştiinţă, trebuie să o prezint, pentru ca fiecare dintre voi, în criza de mâine… să ţină cont de declaraţiile mele, pe care le încredinţez meditaţiei şi conştiinţei voastre. Am încheiat.

Benito Mussolini, discurs parlamentar,
26 iulie 1922

Italo Balbo
Ravenna, 27–30 iulie 1922

În timp ce la Roma Benito Mussolini negociază cu toată lumea, pentru a-i aduce pe fasciști la guvernare sau pentru a evita un guvern antifascist, la Ferrara Italo Balbo primește o scrisoare de la Ravenna: „Situația este foarte gravă. L-au ucis pe Balestrazzi în bătaie. Se trage peste tot. Șapte morți. Orașul se află în mâna subversivilor. Vino degrabă."
Scrisoarea i-a fost trimisă de un tânăr de douăzeci de ani care în 1917, la vârsta de cincisprezece ani, și-a falsificat data nașterii ca să se înroleze în trupele de Arditi. Este puternic, atletic, mereu în prima linie în confruntările cu socialiștii. La Fiume, unde umbla cu uscocchi, corpul de piraţi însărcinat să atace vase comerciale pentru a reface proviziile orașului asediat, D'Annunzio însuși l-a rebotezat „Jim cel cu ochii verzi". Numele lui este Ettore Muti.
Situația este clară, mereu aceeași: în timpul unui conflict între sindicatele fasciste și cele socialiste privind transportul grâului treierat, un căruțaș fascist căzuse doborât de lovituri de baston care i-au zdrobit craniul. La primirea scrisorii, Balbo dă ordin ca toate detașamentele din Romagna să mărșăluiască spre Ravenna și pornește el însuși la drum.
Așa este Balbo: viața lui înseamnă marșuri, corturi, cântece, bivuacuri, și zâmbește, zâmbește mereu. Pentru el, să se miște spre dreapta sau spre stânga înseamnă pur și simplu să acționeze, să facă manevre, să mărșăluiască, să înnopteze sub cerul liber. Astăzi meciul se joacă la Ravenna, în afara parlamentului.
În timp ce în oraș Balbo negociază cu liderii socialiști și republicani ai Alianței pentru Muncă, în provincie, militanții luptă. La Cesenatico, Leandro Arpinati a fost victima unui atentat. Au tras în el în piața orașului, în timp ce pilota un automobil care se îndrepta spre Ravenna. Nu a fost rănit, dar tovarășul lui, Clearco Montanari, unul dintre fondatorii grupării fasciste din

Bologna, a murit pe loc. Atacul împotriva Confederaţiei Provinciale a Cooperativelor Socialiste pentru a-l răzbuna pe Montanari este iniţiat în cursul nopţii.
Palatul vechi, un bastion al ligilor roşii, este distrus cu desăvârşire. Asemenea sângelui scuipat în batistă de un tuberculos, incendiul care cuprinde clădirea împroaşcă flăcări în beznă. Ravenna nu are un apeduct, flăcările hrănite de materialele acumulate de-a lungul anilor prin eforturile a mii de ţărani ard ore în şir, necombătute. Incendiul pare imposibil de stins. Asemenea primitivilor din grote, oamenii, hipnotizaţi de foc, stau şi privesc.
Apoi cercul se desface, întrerupt de sosirea unui domn în vârstă care pare disperat. Cere să intervină pompierii, îşi frânge mâinile, îşi smulge părul, vrea să se arunce în flăcări. Numele lui este Nullo Baldini, este fondatorul cooperativei, un deputat socialist moderat care şi-a dedicat întreaga existenţă zilierilor din Romagna. Priveşte cum îi ard pe rug visele şi străduinţele de-o viaţă.
Baldini are şaizeci de ani. În opinia lui Ettore Muti şi a celorlalţi militanţi de douăzeci de ani, e un bătrân. Nu se atinge nimeni de el. Balbo îşi notează în jurnal: „Trebuie să le insuflăm adversarilor sentimentul groazei“. În clipele în care bătrânul acela inconsolabil îşi înfruntă nevătămat viaţa distrusă, groaza zăboveşte asupra tuturor.
Apoi marşul este reluat, cu cântecele, rânjetele şi bivuacurile lui. De la Roma, Michele Bianchi îi telegrafiază lui Balbo, în numele partidului, să înceteze numaidecât cu violenţele. Mussolini negociază intrarea în guvern, iar ei, prin aceste bravade, îi zădărnicesc toate eforturile. Însă în suburbii şi în zonele rurale sunt deja nouă morţi, iar oamenii tremură de frică, singuri pe câmpia imensă. Roma este departe. Aici trebuie stabilit un alt unghi de atac, aici simţul groazei este simţul luptei.
Balbo ignoră mustrarea lui Michele Bianchi şi merge la comisarul de poliţie, ameninţând că va da foc tuturor caselor socialiştilor din Ravenna dacă nu primeşte în jumătate de oră o coloană de camioane aprovizionate cu

benzină care să-i transporte pe fasciști. Secția de poliție le pune la dispoziție camioanele cerute. Balbo se urcă în mașina care deschide coloana și pleacă.
Marșul începe la ora unsprezece dimineața în ziua de 29 iulie, chiar în timp ce Filippo Turati, pentru prima dată în istoria Partidului Socialist, urcă scările Quirinalului pentru întâlnirea cu regele, și se încheie a doua zi la aceeași oră. Douăzeci și patru de ore de deplasare continuă, în care nimeni nu se odihnește nici măcar o clipă și nu se atinge de mâncare. Douăzeci și patru de ore de măcel.
Fasciștii trec prin Rimini, Santarcangelo, Savignano, Cesena, Bertinoro, prin toate orașele și zonele rurale din provinciile Forlì și Ravenna. Trecerea lor este însemnată de o coloană de foc. Întreaga câmpie din Romagna, până la dealuri, arde.
Se întorc la Ravenna în zori de zi. Când știrea ajunge la Roma, încetează orice negocieri. S-a ales praful și de încercarea lui Turati: socialiștii au proclamat din nou greva generală.

Mă aşez… într-un automobil care deschide coloana lungă de camioane şi pornim la drum. Marşul, care a început ieri-dimineaţă la ora unsprezece, pe 29, s-a încheiat în dimineaţa aceasta, pe 30. Aproape douăzeci şi patru de ore continue de călătorie, timp în care nimeni nu s-a odihnit o clipă măcar şi nu s-a atins de mâncare. Am trecut prin Rimini, Sant'Arcangelo, Savignano, Cesena, Bertinoro, prin toate centrele şi casele dintre provinciile Forlì şi Ravenna, distrugând şi incendiind toate casele roşii şi sediile organizaţiilor socialiste şi comuniste. A fost o noapte îngrozitoare. Trecerea noastră era marcată de coloane înalte de foc şi fum.

Italo Balbo, Jurnal, 30 iulie 1922

Amerigo Dùmini
Milano, 3 august 1922

În faţa celui mai celebru teatru de operă din lume, La Scala, unde în 1783 notele voioase ale Bărbierului din Sevilla au celebrat pentru ultima oară plăcerile vieţii de dinainte de revoluţie, unde într-o după-amiază din 1846, în timpul repetiţiei cu costume pentru Nabucco, angajaţii au fost mişcaţi până la lacrimi ascultând acel cor nemaiauzit ce evoca primăvara popoarelor, unde în 1907 suferinţa deznădăjduită care o încerca pe Madama Butterfly a separat pentru totdeauna lumea de secolul romantic, un camion a luat-o razna şi se năpusteşte asupra mulţimii. Pe lateralul camionului ucigaş este scris cu vopsea neagră: „Groază!“
În picioare, cu mânecile cămăşii negre suflecate, dându-i la iveală braţele musculoase, un bărbat puternic se ţine de marginea caroseriei şi conduce asaltul. Fiul unuia dintre cei mai avuţi latifundiari din Lomellina, în vârstă de treizeci şi doi de ani, cu părul blond-cenuşiu şi cu două pungi seroase sub ochii febrili, Cesare Forni şi-a petrecut tinereţea consumând cocaină şi umblând prin bordelurile şi sălile de biliard din Torino, apoi, ca numeroşi bărbaţi din generaţia lui, a găsit în război sensul unei vieţi care nu avusese nici un sens până atunci. Căpitan de artilerie, a fost decorat de opt ori pentru curaj pe câmpul de luptă. Întors în casa părintească, a semănat groaza pe pământurile sale, conducând detaşamentele fasciste în distrugerea metodică a tuturor ligilor ţărăneşti din zonă şi apoi din întreaga Lombardie sudică. După ce a ciomăgit sute de ţărani, i-a înscris cu forţa în sindicatele fasciste, predicând supunerea lor totală în faţa partidului. Oamenii lui îl venerează. A adus şapte sute de la Mortara la Milano, pentru a înăbuşi greva subversivilor în fortăreaţa lor. Acum camionul de care Cesare Forni se ţine ca un nebun se izbeşte în plină viteză de Palatul Marino, în care îşi are sediul consiliul municipal din oraşul care a dat naştere socialismului italian. Chiar vizavi de La Scala.

Fasciştii au încercat toată ziua să cucerească Palatul Marino, însă comandantul diviziei din Milano a comasat sute de gărzi regale în apărarea lui. Paramilitarii, pitiţi sub porticurile teatrului, îi înfruntă de azi-dimineaţă pe soldaţii călare. Cineva, cățărându-se pe gratiile de la ferestre de pe o stradă lăturalnică, a reușit chiar să pătrundă în clădire și să afișeze tricolorul pe balconul sălii de consiliu, însă a fost arestat degrabă. Acum însă, șoferul camionului, aţâţat de Forni, accelerează în faţa cordoanelor de poliţie.
Poliţiştii se feresc chiar la ţanc, botul camionului explodează la impactul cu balustrada de fier ornamentată în stil Art Nouveau. Huruiala metalică se combină cu nechezaturile carnale ale cailor. În timp ce poliţiştii sunt asurziţi de zăngănit, numeroase autovehicule pline cu fasciști dau năvală în piaţă, nepermiţând plutonului de gărzi călare să efectueze manevre. Simultan, trei coloane de fasciști ies de pe via Verdi, de pe via Manzoni și de pe via Santa Margherita. Strigă „În cinstea noastră!“, îi copleșesc pe militari și invadează palatul. Preţ de o clipă, totul se opreşte: lumea se cristalizează într-un urlet care sfidează bunul-simţ, într-un strigăt de revoltă absolută împotriva realităţii, în nevoia nestăpânită de a o răsturna.
Cesare Rossi este nebun de fericire. Aşteaptă acest moment de patruzeci și opt de ore, de când muncitorii din toată Italia au proclamat greva generală pentru a protesta faţă de „coloana de foc“ a lui Balbo, dar pare să-l fi aşteptat de o viaţă întreagă. Încă de la ivirea zorilor, l-a luat pe Amerigo Dùmini cu el, i-a poruncit să stea pe lângă el ca o umbră, ca să-i apere spatele, și a început să împartă ordine detaşamentelor care soseau din toată Lombardia. Mussolini nu este; ar trebui să fie la Roma, dar e de negăsit. Se zvoneşte că, pasionat de o nouă cucerire, ar fi dus-o într-o călătorie romantică la Castelli. Arnaldo, fratele lui, încearcă să sune tot la jumătate de oră la centralele tuturor hotelurilor dintre Ariccia și Frascati. Il Duce se ascunde.
Iată ce s-a întâmplat: de cum a aflat despre „coloana de foc“ a lui Balbo, Alianţa pentru Muncă a făcut o ultimă încercare de rezistenţă, proclamând greva generală începând cu miezul nopţii zilei de 31 iulie. Au redenumit-o „grevă legalistă“: toate organizaţiile muncitoreşti și ţărăneşti din Italia gata

să lupte împreună pentru a apăra libertăţile politice şi sindicale. O luptă din aceea care nu îngăduie o revanşă, jucătorul mizează totul pe ultima carte, fiind gata apoi, în caz de pierdere, să-şi zboare creierii.
Vestea despre grevă a fost dezvăluită din greşeală mai repede de un ziar muncitoresc din Genova, dând peste cap toate calculele. Regele, care încă trata cu socialiştii să sprijine un guvern de stânga, l-a convocat pe Facta şi, cu lacrimi în ochi, l-a implorat să formeze un nou cabinet, fără socialişti. Până la ora cinci după-amiaza, Facta alcătuise deja un guvern identic cu cel anterior. Nu poţi refuza lacrimile unui rege. La 1 august, când au izbucnit tulburările, la fel de exaltat ca Cesare Rossi de acea ocazie de neratat oferită de orbirea socialiştilor, Michele Bianchi a promulgat ultimatumul fasciştilor: „Acordăm statului patruzeci şi opt de ore ca să-şi dovedească autoritatea faţă de toţi angajaţii lui şi faţă de cei care atentează la existenţa naţiunii noastre. După scurgerea acestui termen, fascismul va revendica deplina libertate de acţiune şi va înlocui statul, care îşi va fi demonstrat încă o dată neputinţa.“ Mussolini exulta în paginile ziarului său: „Cerem un singur lucru: să ni se dea frâu liber să luptăm, să trăim, să suferim, să învingem; mai bine chiar: să triumfăm. Şi vom triumfa.“
Acum, în timp ce se plimbă încolo şi încoace prin birourile sindicatului din Milano invadate de paramilitari, Cesare Rossi este într-adevăr triumfător. Se tot întoarce spre garda lui de corp şi repetă întruna că bieţii lideri socialişti demenţi, prin faptul că au proclamat a nu ştiu câta grevă generală, au resuscitat singura fantasmă care ar mai fi putut justifica violenţele săvârşite de Balbo: spectrul revoluţiei bolşevice.
O teamă iraţională în schimbul unei speranţe iraţionale.
– Îţi dai seama, îi tot repetă Rossi gărzii lui de corp, zâmbind larg, că acum nu oamenii noştri, care de luni întregi incendiază şi ucid, sunt proscrişii, ci ei, care fac grevă pentru ca legea să fie respectată!?
La expirarea ultimatumului, acţiunea armată fascistă a izbucnit în întreaga Italie, un contraatac neînfrânat, nepedepsit, susţinut din nou de teama burghezilor şi a liberalilor. La Milano, cel care a deschis dansul a fost Aldo

Finzi, care la opt dimineaţa a scos personal tramvaiul numărul 3 din depozitul de pe via Leoncavallo. Paramilitarii de la ferestre îşi ţineau carabinele şi mitralierele îndreptate spre mulţimea de greviști.
În încăperile Palatului Marino, printre fasciştii beţi se zvoneşte că cineva s-a dus să-l cheme pe D'Annunzio. Prorocul se află, din întâmplare, la hotelul Cavour, pe via Manzoni, la zece minute pe jos. Prezenţa lui nu are nimic de-a face cu greva şi cu înăbuşirea ei. D'Annunzio se află la Milano ca să negocieze cu editorul lui un avans fabulos ca de obicei. Însă, după toate aparenţele, Comandantul nu a vrut nici măcar să-i primească pe mesagerii fasciști. Avocatul Colseschi, care-l însoţeşte, i-a rugat să nu încerce să-i implice numele într-un act de violenţă pe care poetul îl dezaprobă cu toată fiinţa.
Finzi şi Rossi se consultă. După acuza de „sclavie agrară", Mussolini îl urăşte pe D'Annunzio mai mult ca oricând. Dar Mussolini nu e acolo, ci la Ariccia sau la Frascati sau poate la Albano, să se fută şi să dea pe gât vin spumant. Poruncindu-le oamenilor lui să răspândească zvonul că Gabriele D'Annunzio va veni la Palatul Marino, Rossi se duce degrabă cu Aldo Finzi la hotelul Cavour.
Comandantul nu poate refuza să-l primească pe Aldo Finzi, copilotul lui din timpul zborului spre Viena, însă e recalcitrant, ba chiar iritat de invitaţia lor, pe care este limpede că o consideră ofensatoare. Finzi deschide ferestrele încăperii care dă spre via Manzoni. Mulţimea, înnebunită la auzul sosirii lui, scandează numele poetului ca pe vremuri la Fiume.
– Nu noi vă chemăm, Comandante, ci poporul din Milano.
Gabriele D'Annunzio nu este omul care să se poată împotrivi unei astfel de măguliri.
– Să mergem.
Jos, în stradă, maşina e deja pregătită.
În Piazza Scala, Cesare Rossi a pus să fie montat pe primărie, lângă flamurile negre, steagul oraşului Fiume. Mişcat la vederea lui, D'Annunzio urcă în

balcon. Copleşit de entuziasmul celorlalţi, pentru prima oară Prorocul nu ştie ce să spună, aşa că improvizează:
– Cetăţeni milanezi sau, mai degrabă, bărbaţi milanezi, cum ar spune un căpitan în vremuri de restrişte, este prima oară de la faptele săvârşite la Ronchi că vorbesc de pe un balcon… De pe acest balcon care a fost privat prea mult timp de tricolor, privat de acel dialog dintre emblema Italiei şi cerul Italiei…
Elocvenţa lui vestită rămâne vagă, se pierde în metafore căutate, în preţiozităţi literare, delirul mulţimii o acoperă. Însă nu are importanţă; cuvintele nu mai contează acum. Trupul încordat, mărunt şi mai gras al poetului întinzându-se spre La Scala se întipăreşte asupra zilei aidoma unui sigiliu în ceară. Omul de litere încearcă chiar şi un apel umanist la fraternitate:
– Ar putea părea că rostesc vorbe de luptă, când, de fapt, rostesc cuvinte de fraternitate… Vorbele despre bunătate nu au avut niciodată atâta putere ca astăzi, când rănile încă sângerează. Chem la incendiul măreţ al bunătăţii, nu al bunătăţii inerte, nu al slăbiciunii, ci al bunătăţii virile, cea care trasează limite drepte…
Nici acest apel nu contează. Chiar pe când Prorocul Italiei invocă fraternitatea între toţi muncitorii şi incendiul bunătăţii, câteva străzi mai încolo, pe via San Damiano, combatanţii lui Forni şi Farinacci se pregătesc să incendieze a treia oară sediul redacţiei Avanti!. Unul dintre ei va fi electrocutat de gardul ridicat ca mijloc de apărare, un al doilea va fi aruncat în aer de o bombă, după care însă flăcările vor cuprinde depozitele de hârtie. Acum nu mai sunt obstacole care să le stea în cale; se pregătesc represalii mai ample.

Cu două săptămâni în urmă, fascismul nu se bucura de o prea mare favoare în opinia publică. Incursiunile lui şi maniera în care erau duse la îndeplinire păreau şocante ţinând cont de motivaţia redusă şi împotrivirea mai slabă de care dădeau dovadă adversarii… Astăzi Italia are o părere mult mai bună despre fascişti. Nu are sens să o ascundem… Greva generală a fost oglinda în care naţiunea a văzut din nou reflexia chipului bolşevic din anii nespus de trişti de după victorie.

„Realitate“, Corriere della Sera, 6 august 1922

Benito Mussolini
Milano, 13 august 1922

De la Roma s-a întors la Milano cu avionul, aerul căldicel de august biciuindu-i faţa nebărbierită, în timp ce pilota un hidroavion Macchi M.18, versiunea de vară, cu carlingă deschisă, motor Isotta Fraschini Asso, o sută cincizeci de cai-putere, o mie de kilometri autonomie, viteză maximă de aproape două sute de kilometri pe oră. La urma urmei, i-a promis lui Sarfatti şi intenţionează să se ţină de cuvânt: va fi primul şef de stat european care-şi va pilota personal avionul.
Italia văzută de sus este nespus de frumoasă; şuieratul aerului, înghiţit de vâjâitul motorului, îl însoţeşte precum o melodie de oboaie îmblânzite şi misterioase, alternate cu violenţa neaşteptată a instrumentelor cu coarde. În timpul zborului îşi plimbă privirea, neclară din pricina ochelarilor de aviator, peste dealurile şi pantele ce seamănă cu cadavrul solemn şi nemişcat al unui adversar înfrânt. Te face să te simţi viu.
Socialismul este la pământ. Nu se va ridica din nou. Pedeapsa pe care i-au aplicat-o detaşamentele fasciste a fost implacabilă; nu s-a oprit nici măcar în 4 august, când Alianţa pentru Muncă, înfrântă, a revocat „greva legalistă". Dimpotrivă, la momentul respectiv s-a dezlănţuit zile în şir împotriva inamicului doborât: sute de cooperative, asociaţii şi camere ale muncii au fost distruse în toată ţara, în timp ce administraţiile socialiste au demisionat. Mussolini a survolat Italia în 12 august, iar în Toscana, în Emilia, în partea de jos a Câmpiei Padului încă se vedea fumul de la incendii.
O adevărată lovitură de graţie.
Chiar în dimineaţa aceea, înainte de a prelua controlul manşei, a citit în La Giustizia un articol în care Turati însuşi făcea un bilanţ sumbru: „Trebuie să avem curajul să o mărturisim: greva generală a fost pentru noi un al doilea Caporetto. Ieşim din această încercare cu o înfrângere răsunătoare. Am jucat ultima carte şi am lăsat în joc Milano şi Genova, care păreau punctele

invulnerabile ale rezistenţei noastre. În toate marile centre, tirul fascist se propagă cu aceeaşi violenţă distrugătoare. Trebuie să avem curajul să o recunoaştem: fasciştii sunt astăzi stăpâni pe câmpul de luptă. Dacă ar vrea, ar putea continua să împartă lovituri formidabile."
Italia este într-adevăr o ţară minunată: patruzeci şi opt de ore de lovituri de baston au reuşit acolo unde un secol întreg de lupte a dat greş: socialiştii sunt zdrobiţi. Uită-te în jos, la oamenii, ziarele şi organizaţiile socialiste care până ieri stimulau câmpiile, coastele, crestele acestei ţări magnifice. Priveşte-le acum… nici un gest, nici un strigăt, nu îndrăznesc nici măcar să respire.
Turati are dreptate din nou, însă exagerează cu pesimismul. Acum nici măcar nu mai e nevoie să-i lovească pe socialişti; acum au rămas doar două forţe pe câmpul de luptă: fasciştii şi statul liberal, şi va fi un duel până la moarte. Aşteaptă îndelung înainte să dai singura lovitură de care dispui. Iată maxima după care trebuie să se ghideze. Ca întotdeauna, de altfel.
Însă nu va fi uşor; nu e niciodată uşor. La Milano, paramilitarii au jubilat din pricina succesului copleşitor al iniţiativei luate în absenţa lui. Când il Duce l-a muştruluit pe Bianchi pentru că a ordonat mobilizarea fără să-i ceară acordul, Michelino şi-a reiterat loialitatea absolută, dar a îndrăznit să-i spună că nu l-ar fi urmat niciodată în manevrele lui machiavelice „pentru a intra într-un guvern slab", că erau gata să facă saltul spre cucerirea puterii adevărate, reale. Cesare Rossi, când l-a sunat la telefon în 5 august, chiar l-a sfătuit să nu se întoarcă atunci doar pentru a-i îngropa pe cei trei fascişti căzuţi în atacul împotriva redacţiei Avanti!. Şi apoi, Rossi, Bianchi, Finzi şi ceilalţi, cuprinşi de entuziasm, au început să turuie despre o lovitură de stat fără cap şi coadă, în care i-au înrolat aproape pe toţi, la întâmplare. Au mers chiar şi în delegaţie, să anunţe acest lucru redacţiei Corriere della Sera, unde fratele lui Albertini le-a arătat uşa.
Între timp, la 9 august, în parlamentul de la Roma, unde se dezbătea votul de încredere cerut de guvernul Facta, în timp ce un deputat comunist îi ataca dur, Leandro Arpinati s-a ridicat de pe locul lui şi, fără să sufle un cuvânt, s-a

îndreptat cât se poate de calm spre locul în care se afla vorbitorul. Grefierii parlamentului au reuşit să-l oprească abia când avea deja mâna pe armă.
Nu e bine aşa. Chiar şi Mussolini, purtat de valul evenimentelor, a revendicat, ca întotdeauna, reprimarea grevei legaliste de către paramilitarii fascişti, însă nu-i va urma într-un salt în întuneric. Miliţia fascistă trebuie organizată după toate rigorile unei armate, dar numai un dement s-ar putea încrede pur şi simplu în acţiunea militară. Până astăzi, armata nu a mai deschis cu adevărat focul împotriva detaşamentelor, şi atunci când a făcut-o, cum s-a întâmplat la Sarzana, nu a existat termen de comparaţie între cele două tabere. Până şi turma socialistă i-a oprit pe fascişti atunci când s-a mobilizat. Cum s-a întâmplat la Parma, în 6 august, cu apărarea organizată de Arditi del Popolo în suburbia muncitorească din Oltretorrente. Acolo, Balbo, cu patru mii de cămăşi negre, nu a reuşit nici măcar să treacă râul.
Apoi e Italia de Sud, această aşchie medievală închistată în carnea naţiunii, încă înfeudată personalităţilor locale, cum ar fi Nitti. Cu excepţia Apuliei şi, într-o mică măsură, a oraşului Napoli, fascismul încă nu a pus piciorul în sudul ţării. Majoritatea căpeteniilor ras din Emilia, Toscana şi Lombardia nu au coborât niciodată la sud de Roma.
O necunoscută absolută.
Mai e şi D'Annunzio, din nou, mereu. După discursul de la balconul Palatului Marino, s-a simţit jignit de comunicatele de presă ale lui Rossi, care îl număra din oficiu printre fascişti, şi s-a disociat public de ei; pe de altă parte, mulţimea numeroasă l-a înviorat. Ciclotimia depresivă a dependentului de cocaină pare să cedeze locul unei noi străfulgerări de excitaţie politică.
Pe scurt, manşa trebuie manevrată cu blândeţe, altminteri avionul se va prăbuşi. Prin intermediul unor negocieri confidenţiale neostenite, el, pilotând cu măiestrie, a reuşit să stabilească o întâlnire secretă de neconceput cu D'Annunzio şi Nitti, cei doi duşmani de moarte, în vederea planificării unui guvern în trei, care să ţină totul la un loc, nordul şi sudul, legalitatea şi ilegalitatea, revoluţia şi restaurarea autorităţii statale, palatul

şi piaţa, rahatul şi sângele, secretele ministeriale mistice şi miracolele misterioase ale rasei. Întâlnirea este programată în Toscana, în data de 19 august, în vila baronului Romano Avezzana. Singura problemă este că, bineînţeles, D'Annunzio va voi să se afle la comandă.
La convenţia adunărilor fasciste organizată la Milano în data de 13 august, în afară de Bianchi şi Rossi, nimeni nu ştie nimic despre toate acestea. La întrunire participă conducerea partidului, Comitetul central, grupul parlamentar şi Confederaţia Corporaţiilor, precum şi toţi liderii fascişti. Mulţi dintre ei participă pentru prima oară la un summit de acest gen. Au venit până şi Caradonna din Apulia şi Aurelio Padovani din Napoli, şi totuşi nimeni nu e la curent cu planul secret de a guverna împreună cu D'Annunzio şi Nitti. Întrunirea are loc la sediul adunării fasciste de pe via San Marco, cu uşile închise, într-o încăpere simplă şi goală.
Bianchi, secretarul de partid, dă raportul despre situaţia generală şi, fumând ţigară după ţigară, le prezintă dilema care-i încearcă:
– Suntem confruntaţi cu o responsabilitate uriaşă: mase enorme de muncitori vin la noi… Fascismul se impune… Fie va deveni limba cu care va fi hrănit statul, fie vom înlocui statul.
Dilema este între insurecţie şi preluarea legală a puterii prin intermediul unor noi alegeri. Nimeni nu se gândeşte cu adevărat la insurecţie, în afară de Bianchi, Farinacci şi Balbo. Dino Grandi, urmat de mulţi alţii, se declară pe faţă împotrivă. Însă Bianchi are dreptate într-o privinţă: se află într-un punct critic, într-un punct în care nu mai pot da înapoi. Le-a demonstrat-o predicarea în zadar a unei revoluţii socialiste: de acum înainte, ori puterea, ori ruina. Aşa a scris şi Vilfredo Pareto, marele erudit, într-un mesaj confidenţial pe care i l-a trimis lui Mussolini de la Geneva: „Acum, ori niciodată".
În pauza de prânz, Bianchi şi Mussolini îl iau deoparte pe Balbo, care a insistat pe organizarea centralizată a detaşamentelor de luptă, şi-i încredinţează conducerea miliţiei la nivel naţional. Balbo zâmbeşte, acceptă. Se decide să fie flancat de doi generali care să menţină disciplina militară.

Sunt aleşi De Vecchi, căpetenia ras din Torino, şi Emilio De Bono, un general ieşit la pensie, îmbătrânit înainte de vreme, care de ani în şir a aderat pe rând la toate partidele din parlament.
Lucrările se reiau după-amiaza; participă doar cei câţiva membri ai conducerii partidului. Mussolini însuşi conduce discuţia. Se votează o ordine de zi în patru puncte: militarizarea detaşamentelor sub conducerea unui comandament suprem format din Balbo, De Vecchi şi De Bono; solicitarea parlamentului să organizeze noi alegeri; pătrunderea fascismului în regiuni încă imune; o hotărâre confuză, din care nimeni nu pricepe nimic, vizând intransigenţa faţă de eventuale alianţe electorale.
S-a lăsat seara. Chiar pe când se pregătesc să se retragă, un apel telefonic îi anunţă că D'Annunzio este pe moarte. Comandantul a căzut de la fereastra vilei lui. A suferit o rană gravă la cap, a pierdut mult sânge.
Vestea este foarte tulburătoare, mai ales când se află cauzele căderii: se pare că poetul o molesta pe Jolanda, sora mai mică şi minoră a Luisei Baccara, amanta lui, cu care locuia, în timp ce faimoasa pianistă îi distra pe amândoi cântând la pian. Nu este limpede care dintre cele două l-a împins pe geam: amanta furioasă sau sora minoră molestată. Sau poate că zborul poetului a fost cauzat doar de incapacitatea de a evalua pericolul generat de praful alb. În orice caz, istoria Italiei se află într-un punct de cotitură.
Benito Mussolini este cuprins iarăşi de entuziasm, aşa cum se simte doar când pilotează avionul. De data aceasta însă, se urcă la volanul maşinii lui sport. Îl ia cu el pe tânărul Balbo şi conduce prin Milano. Calcă acceleraţia până la podea, maşina derapează puţin pe străzile pavate ale oraşului şi, în amurgul de vară, alunecă uneori pe şinele de tramvai. Dar nu face nimic. Il Duce îşi întreţine bucuros tânărul amic cu prelegeri despre destinul cultural al naţiunii. Unele ziare, chiar şi de dreapta, comentând violenţele zilnice dintre „roşii" şi „negri", vociferează despre vremuri întunecate, despre decadenţă. Imbecili care cobesc. Nu înţeleg nimic. Până şi Divina Comedie, cea mai măreaţă poezie în limba italiană, a fost poemul epic al eternului

nostru război civil. Dacă guelfii şi ghibelinii nu s-ar fi măcelărit un secol întreg, lui Dante i-ar fi lipsit inspiraţia necesară pentru a o compune.
Cum il Duce este într-o dispoziţie atât de bună, Balbo glumeşte pe seama poeţilor, a inspiraţiei lor, a zborurilor şi a căderilor de la balcon. Să ne veselim! Este o zi de vară frumoasă, maşina sport goneşte pe pavajul din dale de porfir din Milano şi viaţa este minunată.
Înainte să plece, şoferul, zâmbind cu şiretenie, a dictat un comunicat de presă din partea conducerii Partidului Fascist. Afirmă că marşul asupra Romei este un „zgomot lipsit de orice fundament“.

Acum, orice persoană căreia i-a mai rămas o fărâmă de judecată politică trebuie să contracareze dilema fascistă atât de făţiş enunţată, adică ori alegeri, ori violenţă, cu precondiţia legală… Trebuie considerat inadmisibil ca un partid să apeleze, pentru a-şi afirma propria forţă, la verdictul urnelor, în conformitate cu formele legale ale regimului nostru constituţional, şi în acelaşi timp să ameninţe făţiş cu revoltă, sediţiune armată, lovitură de stat. Ideea este de a-i face pe oameni să creadă că fascismul este constrâns să ridice el însuşi această dilemă între legalitate şi revoluţie, pentru propria-i salvare; însă acesta este tocmai opusul adevărului. Fascismul nu se află la nici o răscruce de drumuri, pentru că nu-l ameninţă nimeni şi nu-i contestă nimeni locul de sub soare: depinde de el, şi numai de el, dacă alege între scrutin şi insurecţie.

La Stampa,
Torino, 15 august 1922

Fascismul a câştigat înfruntarea de pe teren, bătându-şi zdravăn adversarii şi punându-i pe fugă… După ce se calmează apele, autorităţile intenţionează să treacă la confiscarea armelor. Daţi ordine stricte în acest sens, pentru ca armele şi muniţia să poată fi puse numaidecât în siguranţă.

Michele Bianchi,
circulară confidenţială pentru federaţiile fasciste provinciale,
ce trebuia citită şi apoi distrusă, 7 august 1922

Există un plan militar al fascismului, elaborat cu pricepere de generali şi ofiţeri care conduc detaşamente de acţiune… În momentul de faţă ne aflăm

într-o pauză, însă doar de câteva zile, dacă nu chiar de câteva ore. Armata fascistă se pregătește pentru ultima repriză, pentru câștigarea capitalei… Capitala este scopul.

Avanti!, ediția de la Roma, 6 august 1922

Zvonul conform căruia fasciștii ar viza Roma pentru a încerca o lovitură de stat este lipsit de orice fundament.

Il Popolo d'Italia, 8 august 1922

Giacomo Matteotti
10 octombrie 1922

„Cred că în scurt timp îmi voi da demisia din funcţia de deputat, deoarece munca şi efortul sunt inutile. Eşti împotriva celorlalte partide, iar propriul tău partid nu face nimic din ceea ce ar trebui făcut. La ce bun atunci?“
Descurajarea începe să se aştearnă peste Giacomo Matteotti încă din primăvara anului 1922, lucru pe care-l confirmă aceste câteva rânduri scrise pentru soţia lui la 20 mai. Zi de zi lumea pare tot mai mult o ruină, dar omul nu pare să mai aibă ceva cu care să contracareze devastarea, nici măcar pe el însuși. Confruntat cu reproşurile Veliei, din scrisorile lui dispare protestul, ultimul zeu al orelor disperate. Întrebarea nu mai este: „Ce să facem?“, ci: „Cu ce scop?“ Dilema luptelor pierdute.
Două zile mai târziu, în 22 mai, când împlineşte treizeci şi şapte de ani, pentru Giacomo pare să fi sosit momentul bilanţului: „Azi am treizeci şi şapte de ani; treizeci şi şapte în cap… Totul este la fel ca înainte; însă cei treizeci şi şapte de ani sunt o certitudine, şi mă înspăimântă cumplit timpul care trece atât de repede; mă înspăimântă mai ales tot ce m-a luat şi mă ia de lângă tine, de lângă dragostea ta, de lângă persoana ta, de lângă afecţiunea ta. Mi se pare că este singurul lucru pe care îl pierd iremediabil.“
La începutul verii, în timp ce se dezlănţuie ofensiva fascistă decisivă, în scrisorile către soţia lui, Matteotti se retrage spre conversaţia intimă, discursul lui amoros se concentrează pe dragostea conjugală ca o conspiraţie a două suflete care sunt în lume şi în acelaşi timp împotriva ei; viaţa lui de persoană publică, consacrată luptei, este privatizată: „Da, mă gândesc la tine. Ai fost marea mea dragoste, adevărata şi unica. Ore întregi în fiecare zi m-am gândit la tine. Ani întregi mi-au umplut inima de tine.“
O aluzie la situaţia politică, una singură, iese la iveală în de profundis, în data de 29 iunie: „Suntem în încurcătură… Nimeni din afara partidului nu simte

tragedia situației actuale.“ Izolare, solitudine, deșert, naufragiu… iată la ce se reduce politica pentru socialiștii italieni în vara anului 1922.
La 1 iunie, la cererea CGdL, grupul parlamentar socialist votase ordinea de zi a lui Zirardini, care îi obliga pe deputați să încerce să ajungă la un acord cu guvernul pentru reinstaurarea libertăților publice și a domniei legii. Însă liderii maximaliști ai partidului refuzaseră, acuzând aripa reformistă de conivență cu burghezia. Între timp, de la sfârșitul lunii iulie până la începutul lui august, doar în provincia Novara au căzut două sute douăzeci și una de administrații de stânga. Așa cum observase Pietro Nenni, liderii proletariatului se comportau ca doctorii Bisericii care, în timp ce lumea lor se prăbușește, dezbat litera textelor sacre. Până una-alta, proletariatul era pe cont propriu, fără apărare sau ajutor.
Praful toxic al urii dintre facțiuni căzuse pe pământ în 29 iulie, când Turati urcase scările Quirinalului ca să se întâlnească cu regele. Întregul socialism radical condamnase gestul drept o adevărată trădare. Comuniștii vorbiseră chiar despre „cadavrul lui Turati“. A doua zi, greva generală lovise de moarte mișcarea socialistă… sau ce mai rămăsese din ea. Poporul acela care nu voia să se resemneze, feroviarii care erau luați de acasă sub amenințarea armelor, constrânși să-și reia munca în timp ce casele le erau arse, muncitorii care făcuseră grevă de o sută de ori și, cu toate acestea, încă răspundeau chemării, pentru Giacomo Matteotti erau o privelişte admirabilă și emoționantă, privelişteа unui act de credință fără noimă.
La sfârșitul lunii august, înfrânt pe linie, Matteotti îndrăznește să spere măcar la puțină pace. Așa cum știm, vara stârnește astfel de speranțe. El și Velia au ales să meargă la Varazze, pe coasta vestică, ca să profite de climatul excepțional de blând. Protejat la nord de muntele Beigua în nopțile de iarnă, în după-amiezile de vară orașul de coastă este răcorit de brizele vioaie ale Mării Ligurice. Însă Giacomo Matteotti este recunoscut și aici, iar la 29 august este constrâns să plece, escortat la gară de agenți de poliție și de combatanții din gruparea fascistă locală.

Supliciul este desăvârşit în 3 octombrie, la Roma, în timpul celui de-al XIX-lea congres al Partidului Socialist Italian, o altă adunare melancolică şi chinuitoare. Principalul lucru care trebuie evitat este o altă scindare. Despărţiţi, revoluţionarii nu vor putea face revoluţie, iar reformiştii nu vor putea aduce colaborare. Şi totuşi se scindează, o sciziune sinucigaşă, dar, în punctul acesta, inevitabilă: în moţiunile de dreapta şi de stânga se pot citi două extremisme ale aceleiaşi disperări. Propunerea lui Giacinto Menotti Serrati, secretarul general al partidului, de a-i expulza pe reformişti prevalează cu o mână de voturi. Filippo Turati şi Giacomo Matteotti sunt daţi afară din Partidul Socialist pentru care au luptat toată viaţa. După mutilare, congresul deliberează cu privire la aderarea la Internaţionala Comunistă şi trimiterea unei noi delegaţii la Moscova. Discuţia se încheie, plină de furie, atunci când trebuie să se stabilească numele emisarilor.
Cei expulzaţi, Turati, Matteotti, Claudio Treves, Giuseppe Saragat şi Sandro Pertini, fondează un al treilea partid al stângii italiene, pe care îl numesc Partidul Socialist Unitar, nu se ştie dacă dintr-o înclinaţie spre paradox sau mânaţi de disperarea obişnuită, insurmontabilă. Giacomo Matteotti cel tânăr, energic şi neîmblânzit este ales secretar general. Acum sunt liberi de delirurile „maximaliste“ despre o revoluţie mereu anunţată, dar niciodată încercată. Sunt liberi, dar nu mai ştiu ce să facă cu libertatea lor.
Giacomo Matteotti, aparent convins de judecata sănătoasă a Veliei, care de ani de zile îl roagă să se retragă, îi scrie acesteia la 10 octombrie: „Vreau să-i apăr pe copii, pe tine şi pe mine însumi. Sacrificiile inutile nu servesc la nimic, nu ajută la nimic… Între timp, ca să mă înec de tot, am acceptat şi postul de secretar general al partidului. Dar sper că nu pentru mult timp.“

Conversaţia politică pe care aţi avut-o cu monarhul, începutul colaborării voastre cu monarhia şi cu burghezia, reprezintă sfârşitul relaţiilor voastre de partid cu noi. Nu vorbim despre buna voastră credinţă, care nu este pusă în discuţie, ci afirmăm că voi înşivă, cu propriile mâini, aţi distrus acea unitate pe care, până mai ieri, aţi vrut să ne faceţi să credem că o sprijiniţi cu tenacitate şi hotărâre.

Avanti!, adresându-se direct
lui Filippo Turati şi asociaţilor lui, 30 iulie 1922

Turati s-a dus la rege. Mişcarea socialistă se destramă. Un cadavru în minus de târât spre viitor.

Palmiro Togliatti, L'Ordine Nuovo, 30 iulie 1922

Alianţa pentru Muncă, ce unifică proletariatul, trebuie să trăiască, trebuie să fie consolidată pentru dezvoltarea ulterioară a mişcării de apărare proletară. Cu cât eforturile adversarilor de a o îndepărta sunt mai furioase, cu atât victoria este mai aproape.

Manifest al conducerii Partidului Socialist, 8 august 1922

Benito Mussolini
Milano, 16 octombrie 1922

– La primul foc tras, fascismul se va prăbuși cu totul.
Se zice că ar fi spus-o generalul Badoglio la o întâlnire din Roma, în prezența bancherilor, a jurnaliștilor și chiar și a generalului Diaz. Fraza pronunțată într-un salon oarecare din capitală, un oraș pestilențial prin excelență, apasă ca un pistol îndreptat spre tâmplă asupra bărbaților care se întâlnesc în secret la Milano, la sediul grupării fasciste inițiale de pe via San Marco, la numărul 16. În rândul lor se află patru generali de armată care știu că Badoglio are dreptate. Singurul care nu o știe pare a fi Italo Balbo. La 6 octombrie, convocat de Duce la Milano, Balbo l-a asigurat că militarizarea detașamentelor continuă cu rapiditate. Bărbații din provincii ar fi pregătiți orice s-ar întâmpla.
La sfârșitul întâlnirii, contrar obiceiurilor lui, Mussolini l-a invitat să ia prânzul împreună la Campari. În cafenea, conversația dintre cei doi a fost cordială, atmosfera, relaxată. Și totuși Mussolini sigur știe că bătăușii lui Balbo nu sunt soldați, că bravura din timpul unei încăierări diferă de cea din luptă, că agresiunea necruțătoare la adresa unor oameni nepregătiți și a unor bunuri inflamabile cu scopul de a teroriza un sat ostil este spectaculoasă, dar nu se compară cu războiul. Să contrapui camioanele bicicletelor, ofensiva pasivității, atacul neînfrânat al detașamentelor motorizate încrederii democratice moderate în manifestările în masă socialiste este exaltant, însă nu se compară cu războiul. Noul regulament al Miliției pentru securitatea națională, elaborat de cei doi generali, De Bono și De Vecchi, la jumătatea lunii septembrie, le impunea membrilor detașamentelor o disciplină militară, prevedea o ierarhie și grade militare, abolea alegerea liberă a comandanților, însă adevărul este că, în pofida cuvintelor pompoase, nu există o forță militară fascistă reală. Detașamentele

din Câmpia Padului dispun doar de câteva mii de puşti, şi nimeni nu-i instruieşte pe membri cum să le folosească.
La primul foc al armatei regulate, fascismul s-ar prăbuşi. O ştiu cu toţii. Şi totuşi, patru generali experimentaţi şi patru veterani multiplu decoraţi se întâlnesc într-o după-amiază de toamnă la Milano, ca să hotărască insurecţia armată împotriva statului.
Întâlnirea este convocată pentru data de 16 octombrie, ora 15.00, în salonul mic al directoratului grupării fasciste, pe via San Marco. Invitaţiile au fost trimise cu patru zile înainte de către Mussolini, cu ordinul de a nu lipsi. Destinatarii, în afară de Michele Bianchi care se află deja acolo, sunt comandanţii miliţiei, Balbo, De Bono, De Vecchi, Ulisse Igliori, liderul detaşamentelor din Roma, decorat cu medalia de aur în Războiul cel Mare, şi doi noi adepţi, generalii Fara şi Ceccherini, ambii cu o carieră strălucită în spate. Clădirea este supravegheată de un şir dublu de gărzi regale în afară şi de combatanţi fascişti înăuntru.
Înainte să înceapă trebuie aplanat un incident diplomatic: De Bono, care nu era la curent cu invitarea lor, răbufneşte văzându-i pe Fara şi Ceccherini. Avertizat în privinţa controversei, Mussolini ridică din umeri: nou-sosiţii sunt soldaţi cu renume. Ceccherini i-a condus pe bersalieri în a douăsprezecea bătălie de la Isonzo, Fara a cucerit platoul Banjšice şi a salvat onoarea Italiei în Libia la Shar al-Shatt. Pe De Bono nu-l ştie nimeni în afara cercurilor militare. Situaţia se rezolvă, întâlnirea începe. Balbo, care este oricum cel mai tânăr, va redacta minuta.
Il Duce ia cuvântul şi explică de ce se află acolo. Se află acolo pentru că un stat care nu mai ştie să se apere nu are dreptul să existe. Dacă în Italia ar fi existat un guvern care să-şi merite numele, gărzile regale ar fi trebuit să intre pe uşă chiar în clipa aceea, să pună capăt întrevederii, să le ocupe sediul şi să-i aresteze pe toţi. O organizaţie armată cu cadre, ierarhie şi regulamente este de neconceput într-un stat care are propriile forţe de armată şi poliţie. Doar că în Italia statul nu există. Este inutil, fasciştii trebuie să preia puterea cu forţa, altminteri istoria Italiei devine o glumă.

Silogismul este elementar: Italia este o naţiune, dar nu are un stat. Aşadar, fascismul îi va da un stat. Mussolini a spus-o clar la convenţia fascistă de la Udine, în 20 septembrie: „Programul nostru este simplu: vrem să guvernăm Italia“.
Prim-ministrul Facta, camuflat de mustăţile lui în formă de ghidon, insistă să se amăgească singur, să aibă încredere într-o participare fascistă în cel de-al treilea guvern condus de el, dar Facta este cel care la 24 septembrie, pentru a sărbători împreună cu alegătorii lui treizeci de ani de viaţă parlamentară, a participat în Pinerolo la un banchet cu vol-au-vent şi vitel tonné alături de trei mii două sute de comeseni, printre care şaptezeci şi unu de senatori şi o sută şaptesprezece deputaţi. O înmormântare de primă clasă.
Mumiile ministeriale se încăpăţânează să considere marşul spre Roma o metaforă, însă marşul este deja în curs, în istorie, pentru că Roma este infectată şi trebuie mărşăluit pentru a curăţa rana, pentru a o smulge din mâna politicienilor inepţi. Miliţia este pregătită, reformată de violenţa unei armate aflate în război, profeţia despre violenţă se adevereşte, există o violenţă care eliberează şi una care încătuşează, masa este o turmă, secolul democraţiei a luat sfârşit, statul liberal este o mască, fascismul reprezintă Italia tânără, puternică, virilă, ciocnirea este inevitabilă, momentul este propice, acum este momentul atacului, acum se împlineşte profeţia. Când bate clopotul, vom mărşălui ca un singur om.
Pe când il Duce îşi intonează cântecul de război, privirea lui Balbo străluceşte de o voinţă de acţiune instinctuală, Bianchi face scrum încă o ţigară, De Vecchi, palid, cere să i se dea cuvântul.
– Duce, nimeni nu dispreţuieşte mai mult ca mine Italietta[51] contaminată, putredă, senilă şi păduchioasă, patria pacifiştilor castraţi, însă aici se ignoră fundamentul problemei. În lipsa unui organism militar care să fie în măsură să manevreze forţele fasciste, planul este sortit eşecului.
Mussolini şi Bianchi se privesc cu înţeles, apoi ambii îşi întorc privirea, la unison, spre cel care obiectează. De Vecchi continuă:

– Miliția nu este încă pregătită, şi va fi nevoie de timp până va putea acționa ca forță organică.
Mussolini, înfuriat, îl oprește. De Vecchi cere timp tocmai pentru că nu au timp, atacul va fi lansat în câteva zile.
– Este absurd, doar dacă nu cumva se preferă dezastrul în locul succesului, stăruie De Vecchi o ultimă dată, după care își reduce pretențiile la o singură lună de amânare şi le cere părerea celorlalți.
Italo Balbo spune că este îngrijorat:
– Manevrele vechilor partide parlamentare se intensifică. Chiar dacă involuntar, fascismul riscă să rămână prizonierul intrigii născocite în detrimentul lui prin capcana alegerilor. Dacă nu încercăm numaidecât lovitura de stat, până în primăvară va fi prea târziu: în căldura din Roma, liberalii şi socialiştii vor cădea de acord.
Michele Bianchi intervine în sprijinul lui Balbo şi adaugă motive politice pentru a acționa imediat. De Bono şi Ceccherini, întrebați de Bianchi, sprijină cu precauție teoria lui De Vecchi, preferând o amânare. Generalul Fara afirmă că nu vede necesitatea unei acțiuni imediate, că încă nu-i cunoaşte pe oameni şi pe comandanți. Înclină spre amânare.
În cele din urmă, Mussolini ia din nou cuvântul. Tonul i s-a înmuiat, nu se mai simte prins în ambuscadă:
– Actul revoluționar de a mărşălui asupra Romei trebuie săvârşit numaidecât, sau nu va fi săvârşit niciodată. Negocierile pe care le port cu Facta sunt doar o diversiune. Acum este momentul, iar guvernul este putred. Fantoma lui Giolitti se apropie cu paşi mici, şi ştiți că dacă Giolitti ajunge la putere, mai bine ne gândim la altceva. Face o pauză, îi privește pe toți pentru a cântări efectul cuvintelor sale, apoi reia: Înțeleg că unii dintre colaboratorii lui Facta iau în calcul o reconciliere răsunătoare între Giolitti şi D'Annunzio. Cu D'Annunzio m-am întâlnit săptămâna trecută la Gardone şi am ajuns la un acord. Momentan este de partea noastră. Însă îmbrățişarea cu Giolitti plănuită de Facta ar trebui să aibă loc la 4 noiembrie, de aniversarea victoriei, la Altarul Patriei, în prezența răniților şi a foştilor combatanți. Nu

este nevoie de o minte profetică pentru a înţelege că un astfel de gest, oricât de teatral vreţi voi să fie, însă neîndoielnic important, i-ar conferi lui Giolitti o nouă forţă. Trebuie să acţionăm înainte.
Decizia este luată: acţiune violentă. Alegerea zilei exacte este amânată până după marea convenţie programată pentru 24 octombrie la Napoli. Prin urmare, rămâne doar să fie examinate modalităţile de acţiune. În clipa în care va fi iniţiat atacul militar, toate ierarhiile politice vor trebui să dispară. Va fi instituit un cvadrumvirat format din Bianchi, Balbo, De Bono şi De Vecchi. Comandamentul militar va prelua controlul cu puteri depline. Monterotondo, Tivoli şi Santa Marinella, situate la o noapte de mărşăluit distanţă de Roma, vor fi locurile de concentrare a coloanelor. Perugia va fi sediul cvadrumviratului şi Foligno, al cadrelor de rezervă.
Mussolini scoate o foaie de hârtie din buzunar. Spre uimirea celor prezenţi, citeşte proclamaţia care le va fi comunicată fasciştilor la izbucnirea insurecţiei. O are în buzunar, pregătită, de zile întregi:
– Fascişti! Italieni! A sosit ora luptei decisive…
În sediul de pe via San Marco, printre atâtea încăperi goale sau murdare, biroul lui Cesare Rossi este singurul mobilat din abundenţă şi într-un stil sofisticat. După încheierea întâlnirii, Italo Balbo, înainte să plece cu ceilalţi, l-a tachinat chiar pentru pretenţiozitatea acelor lambriuri demne de înalta burghezie. Acum Mussolini este cel care, ursuz, se plimbă de colo colo prin mediul acela elegant. În cele din urmă se opreşte în faţa biroului lui Rossi.
– Dacă Giolitti se întoarce la putere, am belit-o.
Accentuează fiecare silabă a cuvântului, cu voce stridentă, ridicată spre note acute de un val de angoasă.
– Adu-ţi aminte că în Fiume, într-o ocazie similară, a pus să se tragă cu tunul în D'Annunzio. Trebuie să ne mişcăm rapid. Cei de-acolo nu voiau să priceapă… Dar am pus picioru-n prag. Pregătirile trebuie finalizate până la sfârşitul lunii.
Tace şi începe din nou să se plimbe încolo şi încoace în cei douăzeci de metri pătraţi. Rossi ştie că-şi va relua raţionamentul şi îl susţine prin propria

tăcere. Intimitatea cu consilierul lui îi sugerează principelui cum stau lucrurile de fapt:
– Fascismul debordează peste tot; acum încearcă să-şi confere şi o aparenţă de organizaţie militară. Antifascismul nu mai este în măsură să opună o rezistenţă decisivă; va fi de ajuns să monitorizăm unele zone izolate şi anumiţi indivizi. Carabinierii şi gărzile regale, mai ales în provincii, sunt evident de partea noastră. Cadrele militare ne vor sprijini deoarece simt că noi suntem Italia venită din tranşee; în cel mai rău caz, vor rămâne pasivi. Guvernul lui Facta nu va trage în noi. Pe monarhişti i-am liniştit cu discursul pe care l-am ţinut la Udine, iar la Napoli voi fi şi mai explicit. Clasele parlamentare, după ce toate manevrele lor au dat greş, se gândesc doar să fie în regulă cu noi. Sunt doar un grup de sinucigaşi lascivi… Industriaşi, burghezi, latifundiari, toţi cer să fim aduşi în guvern. Până şi liberalii ca Albertini susţin acum că aceasta este prioritatea, cu orice preţ. Chiar şi Luigi Einaudi, în Corriere, ne simpatizează…
Mussolini se opreşte din nou şi-şi vâră mâinile în buzunare, de parcă obstacolele din calea marşului spre putere l-ar împiedica şi să se plimbe prin biroul lui Cesare Rossi.
– Punctele delicate sunt: Parma, unde comuniştii ţin oraşul înarmat, D'Annunzio, regele şi lipsa de disciplină a fasciştilor. Ar fi enervant ca într-o acţiune decisivă să se îmbete în mijlocul Câmpiei Padului. D'Annunzio este mereu fascinant, şi pentru unii dintre oamenii noştri, chiar şi după ce a căzut de la balcon, dar e ineficient. A scris Alcyone, iar eu cu siguranţă nu voi scrie vreodată o lucrare asemănătoare, însă ca politician nu valorează nimic. Este omul paşilor mari… dar apoi, odată străbătută distanţa, din călător rămâne doar o umbră… Nu va fi greu să-l convingem, chiar dacă este înconjurat de mulţi inamici de-ai noştri…
Se opreşte din nou.
– Nu, cei care mă îngrijorează cel mai tare sunt fasciştii. Ca material uman, pentru o acţiune la scară amplă, sunt de proastă calitate. Zâzanii personale, oligarhii locale, mici satrapii districtuale… Va trebui să-i domesticim… Cât

despre suveran, e cu siguranţă o figură enigmatică, însă există pârghii în jurul tronului de care ne vom folosi…
Aluzia la regina-mamă şi la ducele d'Aosta, simpatizanţi notorii ai grupărilor fasciste, rămâne suspendată în crepusculul care pătrunde în încăpere. Împreună cu aluzia nemenţionabilă la masonerie. Mussolini îşi vâră mâinile înapoi în buzunare, clatină iar din cap.
– Lipsesc nasturii de la ghetre… Înţelegi, Cesare? Dacă trece acest moment favorabil, s-a zis cu noi, iar De Vecchi, De Bono şi ceilalţi generali de operetă spun că uniformele nu sunt gata! De parcă în loc să mărşăluim spre Roma ar organiza o paradă de onoare…
În biroul secretarului grupărilor fasciste milaneze s-a întunecat. Zilele încep să se scurteze. În nordul Italiei, la jumătatea lunii octombrie se înnoptează devreme.
Cesare Rossi se ridică în sfârşit şi aprinde o veioză în stil art déco. În acest punct, tăcerea lui încăpăţânată şi privirea pătrunzătoare creionează pe perete profilul unei întrebări incomode, aruncă o umbră de sarcasm asupra proclamaţiilor marţiale. Expresia „marş asupra Romei", absorbită de acea tăcere, îşi pierde orice noimă.
Benito Mussolini îl priveşte în ochi zâmbind. Cei doi se înţeleg la perfecţie.
Războiul este un lucru prea serios ca să-l lase pe seama generalilor. Ei nu ştiu ce înseamnă duplicitatea, nu ştiu să gândească, nu fac diferenţa între război şi războiul psihologic, între ameninţarea cu violenţa şi violenţa în sine. În schimb, trebuie să se comporte „de parcă", totul e o filosofie bazată pe „de parcă"… Proclamaţii, mobilizare, înarmare, chiar şi un pic de ucidere reciprocă şi apoi… să te prefaci că mărşăluieşti mărşăluind cu adevărat. Sau invers, alegeţi voi. În orice caz, este vorba doar despre ostentaţie, zgomot, imnuri, câteva pete mari de sânge, este vorba despre o ficţiune care necesită un exces de realitate pentru a fi crezută drept adevărată. În fond, orice act măreţ este, în cel mai bun caz, un simbol. Iar în cel mai rău caz, mai bine nici să nu vorbim despre asta.

„Acum sau niciodată.“ Aşa i-a scris într-o scrisoare confidenţială chiar şi marele Pareto din Geneva. Însă celebrul erudit a adăugat şi următoarele: „Italienilor le plac nespus de mult cuvintele mari şi faptele mici“.
Fascismul este o revoluţie, de acord, însă nu trebuie să pună totul la bătaie. Trebuie să rămână un punct de sprijin, să se evite impresia că totul se prăbuşeşte. Altminteri, valurile de entuziasm din prima etapă vor fi urmate de valurile de panică din a doua etapă. O barbarie temperată. Iată… De aceasta este nevoie pentru a cuceri puterea: de o barbarie temperată.

[51] Societatea italiană considerată a avea o mentalitate îngustă, provincială, mic-burgheză (n.tr.)

Înfruntarea are loc între o Italie a unor politicieni meschini şi imbecili şi Italia sănătoasă, puternică, viguroasă, care se pregăteşte să le dea lovitura finală tuturor insuficienţilor, tuturor lichelelor, întregii drojdii infecte a societăţii italiene… Pe scurt, vrem ca Italia să devină fascistă.

Benito Mussolini,
mitingul de la Cremona, 24 septembrie 1922

În momentul de faţă, statul liberal este o mască în spatele căreia nu se află nici un chip… În aceasta constă nesăbuinţa statului liberal, care acordă libertate tuturor, chiar şi celor care se folosesc de ea ca să-l răstoarne de la putere. Noi nu vom acorda această libertate… Ceea ce ne separă de democraţie nu sunt tertipurile electorale. Lumea vrea să voteze? N-are decât! Să votăm cu toţii până ne săturăm şi până ne imbecilizăm! Nimeni nu vrea să suprime sufragiul universal. Dar vom face o politică de reacţiune şi de severitate… Îi împărţim pe italieni în trei categorii: italienii „indiferenţi“, care vor rămâne acasă şi vor aştepta, „simpatizanţii“, care vor putea circula, şi, în cele din urmă, italienii „inamici“, care nu vor circula.

Benito Mussolini,
discurs susţinut în clubul local Amatore Sciesa,
Milano, 4 octombrie 1922

Vulpoiul ăla de Giolitti pregăteşte înfrângerea fascismului. Cred că dacă fasciştii se lasă domesticiţi, s-a zis cu ei… Mulţimea de oameni care-i abandonează acum pe socialişti îi vor abandona şi pe fascişti pentru că aceştia nu-i vor putea face să atingă cerul. Este, aşadar, nevoie ca revoluţia

să fie făcută înainte de abandonul lor, pentru că altfel petrecerea s-a încheiat.

Scrisoare de la Maffeo Pantaleoni către Vilfredo Pareto,
17 octombrie 1922

Clipa trecătoare de care socialiştii nu au ştiut să profite se află acum în mâinile fascismului; noi, oameni de acţiune, nu o vom lăsa să ne scape şi vom mărşălui.

Benito Mussolini, către membrii detaşamentelor de acţiune Sauro şi Carnaro, Milano, primele zile din luna octombrie 1922

Nicola Bombacci
Moscova, sfârşitul lunii octombrie 1922

Democraţia are un stil îngrozitor. Literatură proastă. Troţki are dreptate.
O demonstrează ziarele liberale confruntate cu asaltul fascist: se bâlbâie, simpatizează, apoi retractează cele scrise, o proză pedantă, încâlcită, timorată. Proza democraţiei întârziate, lipsită de idei, de voinţă, care priveşte în jur înspăimântată, acumulează în scrierile ei rezervă după rezervă, traducând din engleză, o limbă care nu-i aparţine, care trimite la rândul ei spre greaca veche, un trecut străin. Italia nu ştie ce înseamnă democraţia. Nici Rusia nu ştie, dar măcar acolo, pentru a înlătura ignoranţa, i s-a dat lumii comunismul.
La sfârşitul lunii octombrie, Nicola Bombacci pleacă spre Moscova, unde îl aşteaptă al IV-lea congres al Internaţionalei Comuniste. Pleacă împreună cu delegaţia Partidului Comunist din Italia, care s-a scindat de Partidul Socialist la Livorno, în ianuarie 1921, împărţit la rândul lui în aripa de dreapta, minoritară, condusă de Angelo Tasca, ce este în favoarea reunirii cu socialiştii după ce i-au expulzat pe reformiştii lui Turati la începutul lunii, şi aripa de stânga, majoritară, condusă de secretarul Bordiga, care se opune „frontului unic". Bolşevicii ruşi insistă pe fuziune, pentru a putea opune fascismului un dispozitiv compact format din întregul proletariat, însă Bordiga se împotriveşte. Din punctul lui de vedere, democraţia este deja fascism, contrarevoluţia capitalistă a învins deja, ce diferenţă ar face dacă fasciştii ar acapara puterea? În cazul lui Bordiga, Troţki insistă pe sublinierea trăsăturilor particulare ale fascismului italian, datorită mobilizării fără precedent a micii burghezii împotriva proletariatului, însă Bordiga rămâne surd. Pentru cei ca el, democraţia şi fascismul, orice ar spune Troţki, rămân unul şi acelaşi lucru.
Bombacci, mereu aliniat cu Moscova, este în favoarea reconstituirii „frontului unic". La congresul de la Roma din februarie a combătut făţiş

abstracţionismul, purismul susţinătorilor lui Bordiga, preocupaţi doar să evite orice contaminare cu socialiştii. Rezultatul a fost izolarea lui de către propriii tovarăşi, solitudinea, neîncrederea şi, în cele din urmă, expulzarea lui din comitetul central al partidului. I-a trimis o scrisoare sfâşietoare lui Zinoviev, plângându-şi „asasinarea politică".

Când delegaţia de comunişti italieni, înfrânţi de fascişti, scizionaţi de socialişti şi scindaţi în cadrul propriului partid, soseşte în Rusia la sfârşitul lunii octombrie, comunismul de acolo se află la apogeu. Lev Troţki, cel pe care nu-l ascultă Bordiga, care înainte de revoluţie era un om de litere supranumit „pana de scris", s-a ridicat de la birou şi în câteva luni a organizat Armata Roşie, cea mai mare armată populară din istorie, milioane de muncitori şi ţărani înarmaţi, o nouă concepţie a războiului de mişcare la scară planetară, în fruntea căreia, în patru ani de război civil sângeros, i-a zdrobit, pe două continente şi zeci de fronturi, pe toţi inamicii revoluţiei. Comuniştii din Est, odată înfrânţi inamicii interni şi externi, sunt acum pe punctul de a întemeia Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste şi de a inaugura o nouă eră în istoria lumii. Comuniştii din Vest însă, suferind înfrângere după înfrângere, se retrag pe toate fronturile. În cadrul Cominternului, organizaţia tuturor partidelor comuniste de pe glob, se profilează hegemonia absolută a tovarăşilor ruşi. Celorlalţi, cu Bordiga în frunte, ascunşi în bârlogurile lor, le rămâne doar să le sprijine cum pot cucerirea din adâncurile înfrângerii.

Nicola Bombacci, îndrumat de umbra subtilă de melancolie care-i străbate irisurile albastre de păpuşă de porţelan, este conştient de poziţia subalternă pe care o au faţă de Moscova. Le-a proclamat acest lucru tovarăşilor adunaţi la congrese încă de la Livorno: „Mergem înainte, luându-ne după lumina revoluţiei ruse, fie ea plină de groază, fie ea plină de durere". În anul următor s-a luptat în parlament pentru ca statul italian să reia comerţul cu Rusia şi să-i recunoască guvernul legitim. În această luptă s-a trezit sprijinit de tovarăşi de drum bizari, magnaţi ai industriei precum Ettore Conti.

Afacerismul şi comunismul, unul lângă celălalt. Destinul batjocoritor al celor înfrânţi trebuie să se plece şi în faţa acestor ironii ale istoriei.
La Moscova, fotografiile din timpul glorioasei revoluţii ruse şi-au câştigat deja locul în arhiva centrală a timpului. Sunt expuse deja în birourile directorilor şi în sălile de conferinţă. Iulie 1917: trupe loiale guvernului provizoriu trag în mulţime pe strada Sadovaia. Septembrie 1917: grupuri de muncitori bolşevici patrulează cu puştile aţintite pe străzile din Petersburg, îmbarcaţi în camioane. Octombrie 1917: marinarii de la bordul crucişătorului Aurora se pregătesc pentru luptă.
De departe cea mai frumoasă datează din 25 octombrie 1917: gărzile roşii se îndreaptă în fugă spre intrarea Palatului de Iarnă. Fotografia care surprinde atacul proletar asupra reşedinţei principale a ţarului tuturor Rusiilor, simbol al puterii sale, este făcută de sus, posibil de un fotograf care s-a căţărat până în vârful unui felinar. Ilustrează o mulţime de oameni întunecaţi pe suprafaţa albă a pieţei acoperite de zăpadă, care aleargă spre un zid de piatră, la rândul lui întunecat, ce blochează orizontul viitorului aflat dincolo de el. Fortificaţia inamică pare a fi o barieră insurmontabilă, un refuz de netăgăduit în gerul iernii nesfârşite, mute şi surde, şi totuşi nici unul dintre acei oameni minusculi care dau năvală spre ea nu au ambele picioare pe pământ. Aleargă, aleargă toţi, cu sufletul la gură, formând o piramidă aproape perfectă, fidelă legilor matematice ale perspectivei renascentiste, de parcă lupta lor triumfală ar fi fost pictată de un Masaccio sau de un Piero della Francesca. Pentru Nicola Bombacci şi alţi delegaţi italieni, în acest sfârşit de octombrie al anului 1922, revoluţia comunistă nu li se poate înfăţişa încă drept o remuşcare a învingătorilor – vor mai trece câţiva ani până să fie aşa –, dar este deja cu siguranţă regretul celor învinşi.
Antonio Gramsci, cea mai strălucită minte a PCI, Partidul Comunist din Italia, care face parte din delegaţie alături de Bombacci, este foarte bolnav. Ca să poată participa la congresul de la Moscova, s-a întors de la sanatoriu cu doar câteva zile în urmă, după o internare de şase luni care n-a reuşit decât să

împiedice agravarea bolii de care suferă. Gramsci este chinuit de oboseală cronică, amnezie şi insomnie.
Din păcate, şi Lenin, cel mai măreţ om al secolului, este bolnav. Când sosesc tovarăşii italieni a avut deja un atac de apoplexie, însă îi primeşte zâmbitor; li se adresează lui Bordiga şi Camillei Ravera în italiană, amintindu-şi de tinereţea petrecută în exil pe insula Capri. Bordiga îi spune că toţi sunt îngrijoraţi din pricina stării lui de sănătate:
– Sunt bine, le răspunde el cu promptitudine, dar trebuie să respect recomandările tiranice ale medicilor. Ca să nu mă îmbolnăvesc din nou…
Apoi, lăsând în suspans viitorul scurt care-l aşteaptă, cere veşti despre evenimentele din Italia.
Bordiga menţionează chestiunea raporturilor cu Partidul Socialist, însă Lenin îl opreşte. Nu are timp pentru astfel de diatribe. Vrea să ştie ce se întâmplă cu fasciştii din Italia.
Bordiga, ascultător, îi expune faptele, repetă analizele şi opiniile deja exprimate. Dintr-odată, omul măreţ îl întrerupe şi-l întreabă ce părere au muncitorii şi ţăranii despre ceea ce se întâmplă. Bordiga, liderul comuniştilor italieni, amuţeşte, ca un student luat prin surprindere de o întrebare din afara programei.
În Italia, între timp, chiar pe când zeci de mii de cămăşi negre urlă: „Spre Roma! Spre Roma!“ în Piaţa Plebiscitului din Napoli, la Milano, principalii lideri ai Partidului Socialist, hotărând să nu-i ia în serios şi să le considere ameninţarea nerealistă, având certitudinea absolută că nu se întâmplă nimic important, urcă în trenul spre Moscova.

Presupunând că statul are o minimă capacitate de a se împotrivi unei suprapuneri violente a fascismului, măcar din motive tradiţionaliste, nu am crezut niciodată şi nu credem nici acum în marşul asupra Romei.

„Un conflict care nu va exista“, editorial anonim,
Avanti!, 15–16 octombrie 1922

ÎN MARŞ. 24–31 octombrie 1922

Napoli, 24 octombrie 1922
Teatrul San Carlo, ora 10.00

Apariţia lui Benito Mussolini, la ora 10.00, în ziua de 24 octombrie 1922, pe scena uriaşă a Teatrului San Carlo din Napoli, regina Mării Mediterane, capitala mondială a entuziasmelor uşoare şi a dezamăgirilor incurabile, declanşează un nou tip de euforie. Este o emoţie asemănătoare celei stârnite de discursurile lui D'Annunzio, însă purjată de filonul lugubru. Liderul charismatic nu mai cere mulţimii jubilante holocausturi, ci îi promite orgasme.
Uluiţi de concretizarea principalei inovaţii a secolului, masele ca protagoniste ale istoriei, jurnaliştii scriu despre o „manifestaţie magică, aproape religioasă", despre o „întrezărire minunată", despre imposibilitatea de a-i transmite cititorului „o idee precisă despre emoţia vibrantă". Pe scurt, trebuie să fi trăit clipa vibrantă pentru a înţelege ce au simţit cei şapte mii de napolitani care s-au înghesuit timp de două ore într-un teatru cu cel mult o mie de locuri când Benito Mussolini, întâmpinat de prefect, primar, de întregul consiliu municipal şi de un grup de deputaţi sudişti, înconjurat de cinci sute de flamuri, anunţat cu sunet de trompetă, şi-a făcut în sfârşit apariţia pe scenă. Fanfara cântă Giovinezza. Toţi sunt în picioare. Se cântă la unison, din toţi rărunchii, cu patos.
Il Duce, conştient că napolitanii sunt un popor vesel, începe cu câteva glume. Apoi oferă burgheziei din oraş care se înghesuie în teatrul regal un discurs sincer, dar măsurat. Fascismul, nu are sens să o ascundă, este un partid armat pentru că, în cele din urmă, forţa decide. De aceea şi-au adunat legiunile, le-au organizat strict şi le-au disciplinat cu fermitate. Fascismul, să fie limpede, vrea să devină statul. Parlamentul este o jucărie, însă fascismul

nu-i va lua poporului jucăria. N-are decât să-l păstreze, să piardă vremea cu el! Obiectivul este altul: mitul nostru este naţiunea, măreţia ei.
Ajuns în acest punct, oratorul face pasul hotărâtor. Idealul republican este pus deoparte definitiv. Iată regulile jocului: regele nu este o problemă, decât dacă se hotărăşte el să fie, opunându-se fasciştilor. Armata este de-a dreptul venerată. Însă, chiar şi ţinând cont de rege şi de armată, a sosit momentul. Am ajuns în punctul în care fie săgeata zboară din arc, fie coarda prea întinsă a arcului se rupe. Noi, fasciştii, nu avem de gând să ajungem la putere pe uşa din spate. Nu vom renunţa la formidabila noastră obârşie ideală pentru un blid mizer de linte ministerială.
Mulţimea de şapte mii de oameni ovaţionează jubilând, neînfrânată. Toţi, fără excepţie. Liberalii nu pricep nimic. Într-o lojă de pe al doilea rând, afundat într-un fotoliu baroc tapiţat cu catifea stacojie, şi Benedetto Croce aplaudă zgomotos. Filosoful napolitan este probabil cea mai înaltă autoritate intelectuală a naţiunii, lider al acelei gândiri liberale călcate în mod explicit în picioare de fascism. Are cincizeci şi patru de ani, este senator de doisprezece, a fost ministru al educaţiei publice în ultimul guvern Giolitti, îi urăşte pe socialişti, a căror revoluţie i se pare a fi revolta ignoranţilor împotriva celor culţi, şi îl disprețuieşte pe Mussolini, care este un autodidact grosolan, un cerşetor de idei. Şi, totuşi, don Benedetto aplaudă.
Lângă Croce, Giustino Fortunato, expertul în problemele sudului Italiei, se cutremură:
– E prea multă violenţă în oamenii aceştia.
Croce, citându-l pe filosof, îl asigură zâmbind cu superioritate:
– Dar, don Giustino, aţi uitat ce zice Marx? Violenţa este moaşa istoriei.
La ieşirea din galerie, omul de litere Luigi Russo, elevul lui Croce, găseşte forţa necesară pentru a depăşi veneraţia pe care o are faţă de maestru:
– Explicaţi-mi, domnule profesor, de ce atâtea aplauze. Mie Mussolini mi s-a părut a fi un histrion.
Marele filosof, binevoitor şi arogant, cu aerul unui om de lume care a văzut de toate, îl instruieşte pe tânărul necumpătat în şcoala cinismului etern:

– De acord, Luigi. Dar știi la fel de bine ca mine că politica este teatru. Toți sunt comedianți. Mussolini e un histrion priceput.
În plus, pe scena pe care Mussolini primește aplauze interminabile se află încă decorul pentru Madama Butterfly, pusă în scenă în seara dinainte. Totul se potrivește, totul se leagă: exotism, chinezării, supremația Vestului, o sinteză dramatică genială.

Piaţa San Ferdinando, ora 16.30

Demonstraţia de forţă a reuşit la perfecţie. Nu mai puţin de douăzeci de mii de fascişti, ba chiar patruzeci de mii după estimările unora, s-au abătut asupra oraşului Napoli, din întreaga Italie, fără să le stea nimeni în cale, călătorind cu trenuri speciale puse la dispoziţie de companiile feroviare ale statului pe care declară că vor să pună stăpânire.

Detaşamentele au fost adunate şi organizate pe terenul de sport din Arenaccia, conform dispoziţiilor emise în primul ordin scris al miliţiei. În pofida alertei care a îngrijorat zile întregi guvernul şi pe prefect, cu excepţia câtorva incidente izolate, parada se desfăşoară într-o manieră marţială, însă paşnică pe străzile oraşului. Bărbaţii sunt înarmaţi, armele, expuse, au chiar şi un escadron călare venit din Apulia. Ataşatul militar al ambasadei britanice din Italia le admiră ţinuta şi echipamentul militar. Cu toate acestea, la Roma, Luigi Facta suspină uşurat. Ba chiar preşedintele Camerei, avocatul liberal Enrico De Nicola, îl felicită pe Mussolini. Insurecţia atât de temută nu a avut loc.

La ora 16.30, il Duce, înconjurat de întregul stat-major al fascismului, după ce în dimineaţa cu pricina a convins burghezia la Teatrul San Carlo, priveşte trupele de pe o scenă ridicată în Piaţa San Ferdinando. Masa de cămăşi negre se revarsă în Piaţa Plebiscitului adiacentă. Camarazii aclamă, strigă: „Ura!“, Mussolini tace. În depărtare, dincolo de proeminenţa formată de Pallonetto Santa Lucia, apele golfului reflectă ultimele rămăşiţe ale luminii.

Apoi Italo Balbo coboară de pe scenă, îşi găseşte tovarăşii din Emilia în mulţime şi dă ordinul. Spre scenă şi mai sus, spre deal, se porneşte un val de entuziasm ce ia cu avânt străduţele mizere:

– Roma! Roma!

Combatanţii bat măsura în după-amiaza târzie, scandând cele două silabe fără întrerupere. Atunci Mussolini ia cuvântul:

– Cămăşi negre din Napoli şi din întreaga Italie, astăzi, fără nici o lovitură, am cucerit inima vibrantă a oraşului Napoli, inima înflăcărată a întregii regiuni sudice a Italiei. Demonstraţia este un scop în sine şi nu se poate

preschimba într-o luptă, dar vă zic cu toată solemnitatea pe care o impune acest moment: ori ne vor da guvernul, ori îl vom lua descinzând la Roma! Deja este o chestiune de zile, poate de ore.
Discursul scurt se încheie cu invitaţia adresată mulţimii de a aclama armata sub ferestrele comandamentului militar. Din piaţă se aud strigăte precum: „Trăiască fascismul! Trăiască armata! Trăiască Italia! Trăiască regele!“
Pe scenă, Cesare De Vecchi, monarhist înflăcărat, îi şopteşte lui Mussolini:
– Strigă şi tu: „Trăiască regele!“
Mussolini nu-i răspunde.
De Vecchi insistă:
– Strigă şi tu: „Trăiască regele!“
Mussolini îl ignoră din nou. De Vecchi îl apucă de braţ şi insistă a treia oară. În timp ce mulţimea se întoarce cu spatele pentru a se scurge pe lângă clădirea comandamentului, bătrânul republican care încă există undeva în Benito Mussolini îşi trece o mână peste faţă şi îşi strânge pomeţii, aşa cum face de obicei când este obosit, apoi se eliberează dintr-o smucitură din strânsoarea lui De Vecchi.
– Opreşte-te. E suficient că strigă ei. E mai mult decât suficient…

Napoli, 24 octombrie 1922
Hôtel du Vésuve, camera lui Mussolini, noaptea

Craterul Vezuviului se întinde pe kilometri întregi de piatră ponce stinsă spre sud şi spre est. Conturul lui întunecat, spălat de ploaia torenţială, domină golful ca un punct negru mai intens. Sub vulcan, Napoli doarme, înclinat, inconştient, sortit dezintegrării. Suspină în somn, fără să ştie de ce plânge.
– Intraţi.
Benito Mussolini stă lângă fereastră, fermecat de furtuna de pe mare.
– În cinstea noastră!
De Vecchi, De Bono, Balbo şi secretarii adjuncţi ai partidului, Teruzzi, Bastianini şi Starace, salută cu braţul întins. Toţi poartă cămăşi negre, uniforme militare şi medalii în piept. Cesare De Vecchi îşi ascunde burta mare sub un brâu lat din mătase neagră, iar pantalonii gri-verzi sunt călcaţi perfect. Balbo lasă urme pe covoarele persane cu cizmele lui pline de noroi. Singurul care nu face salutul roman cu braţul întins şi care este îmbrăcat în straie civile largi şi uzate este Michele Bianchi. Îmbrăcat cu jacheta lui neagră, largă din pricina emacierii bolnăvicioase, pare un antreprenor de pompe funebre venit să oficieze funeraliile celorlalţi.
– În cinstea noastră, în cinstea noastră… Luaţi loc. Tu, Balbo, ia notiţe.
– Nu am hârtie, Duce.
– Scrie pe formularele pentru telegrame de pe masă. Este o întâlnire secretă. Fără formalităţi. Să ne grăbim.
Se aşază. Doar Bianchi rămâne în picioare, în faţa fotoliului lui Mussolini, de unde-l poate privi în ochi fără să fie văzut de ceilalţi.
Mussolini le comunică planul. Ierarhiile politice din cadrul Partidului Fascist vor ceda puterile cvadrumviratului la miezul nopţii în noaptea dintre 26 şi 27 octombrie. Din momentul acela, toţi, inclusiv el, vor trebui să îndeplinească ordinele emise de membrii cvadrumviratului din cartierul lor

general de la Perugia. Planul militar este cel conceput la Milano în 16 octombrie şi perfecţionat două zile mai târziu la întâlnirea secretă din Bordighera. Italia a fost împărţită în douăsprezece zone, fiecare încredinţată unui inspector general. Cea mai importantă, cuprinzând Piemontul, Liguria şi Lombardia, i-a fost încredinţată lui Cesare Forni, căpetenia ras din Lomellina, care a condus atacul asupra primăriei din Milano. În ziua stabilită, inspectorii zonali vor emite ordinul de mobilizare, iar forţele fasciste vor ocupa punctele-cheie din provincii. Marşul în sine va porni din trei localităţi din apropierea Romei: Santa Marinella, Mentana şi Tivoli, unde în noaptea din 27 octombrie se vor fi adunat detaşamente din întreaga Italie. Obiectivul este cucerirea puterii printr-un guvern care să aibă cel puţin şase fascişti în cele mai importante posturi.

– Camarazi, iată cele două faţete ale dilemei: mobilizarea imediată, sau, înainte de mobilizare, o lovitură-fulger prin care să ocupăm clădirile publice din principalele oraşe? Părerea mea este că ocuparea şi mobilizarea ar trebui să fie simultane. Are cineva obiecţii?

Tonul lui Mussolini este categoric, un ordin deghizat într-o întrebare inertă.

Emilio De Bono, de parcă ar depune un mare efort ca să vorbească, se declară în favoarea propunerii. General de carieră, ros de ambiţia de-a deveni într-un fel sau altul ministru de război, cu două săptămâni înainte a plâns în public într-un birou din Roma când a fost pus să aleagă între demisia din armată sau din Partidul Fascist.

După el, şi Bianchi se declară în favoarea propunerii. Îi este foarte limpede că ce se întâmplă în încăperea aceea este o piesă de teatru, pentru că il Duce a decis deja totul, şi intră în joc. Îi este de ajuns o simplă încuviinţare din cap, ca într-o pantomimă pentru copii care nu necesită nimic mai exigent de atât. Până şi Balbo este de acord. Îşi exprimă doar îngrijorarea în privinţa Parmei, singurul oraş care s-a împotrivit atacului detaşamentelor lui.

Singurul care obiectează, ca de obicei, este De Vecchi. Se vaită că planul militar nu este pus la punct, că armamentul este insuficient, însă apoi îşi exprimă convingerea că nu va exista o ciocnire cu forţele armate. Trebuie

doar să-l punem pe suveran în fața unei crize parlamentare, adaugă De Vecchi, apoi „se va ocupa el de restul“.
Balbo s-a oprit din scris. Îl privește pe De Vecchi sfidător. În cuvintele acestui membru reticent al cvadrumviratului se poate discerne agitația unui om aflat cu spatele la zid. Transferul puterilor către comandamentul militar din Perugia la izbucnirea insurecției, pusă deja la cale de Mussolini, cu viclenia lui obișnuită, ar descărca toată răspunderea asupra lor. Toți înțeleg asta. Însă De Vecchi, prin acea expresie vagă și ambiguă, „mă voi ocupa eu de restul“, cere de fapt permisiunea să poarte tratative separate cu politicienii de la Roma și cu Curtea, înainte de expirarea ultimatumului. Un alt lucru pe care îl înțeleg toți.
În schimbul de priviri dintre Mussolini și Bianchi naufragiază certitudinea melancolică a momentelor fatidice: mereu se găsește un trădător, un laș.
De vreme ce-i consideră irelevante uneltirile monarhice, Mussolini îi acordă lui De Vecchi permisiunea să negocieze cât vrea. Apoi scoate proclamația cvadrumviratului agreată la Milano. O citește. În cele din urmă le zice noapte bună camarazilor și își ia rămas-bun de la Roma. A doua zi, în timp ce convenția de acoperire de la Napoli va continua, el se va întoarce la Milano.
Acum totul este decis. Planul este stabilit și cuprinde „Cinci etape ale revoluției“: 1) mobilizarea și ocuparea clădirilor publice; 2) concentrarea cămășilor negre în apropiere de Roma; 3) emiterea unui ultimatum către guvernul Facta privind cedarea puterii; 4) intrarea în Roma și capturarea cu orice preț a ministerelor; 5) în cazul în care sunt înfrânți, retragerea către Italia centrală, constituirea unui guvern fascist și adunarea rapidă a cămășilor negre în Câmpia Padului.
Este un plan infantil. Ar pricepe-o și un analfabet militar. Ultimele două puncte, în mod deosebit, te fac chiar să zâmbești. Ploaia continuă să cadă peste orașul adormit de la poalele vulcanului.

Aş dori să vă salut personal, cu cordialitate şi afecţiune, pe dumneavoastră şi pe toţi colegii care au intervenit la Napoli.

Telegramă trimisă de Enrico De Nicola, preşedintele Camerei,
lui Mussolini, ora 10.30

Manifestaţia fascistă s-a desfăşurat în ordine. Nimic de raportat… Apoi Mussolini a ţinut un discurs scurt în care a spus… că dacă guvernul nu le va fi dat fasciştilor, fascismul îl va lua cu forţa.

Telegramă trimisă de Angelo Pesce, prefectul de Napoli,
prim-ministrului Luigi Facta, ora 19.30

Adunarea fascistă de la Napoli a continuat în linişte: două mici incidente provocate de panică nu au avut nici o importanţă… Cred că proiectul marşului asupra Romei este de domeniul trecutului.

Telegramă trimisă de Luigi Facta regelui,
care se află în vacanţă în San Rossore, ora 21.40

Vrem să credem că discursul de la Napoli este mai degrabă un semn de nerăbdare decât de hotărâre.

Corriere della Sera, 25 octombrie 1922

Comedianţi… o paradă de marionete.

L'Ordine Nuovo, ziar comunist,
25 octombrie 1922

Trebuie să strângem de gât mizerabila clasă politică aflată la conducere.

Benito Mussolini,
Piaţa San Fernando, Napoli, 24 octombrie 1922

Roma, 25 octombrie 1922
Peronul Gării Termini, ora 19.30

– Aştept pe cineva.
Sunt cuvintele laconice pe care le-a rostit Mussolini cu câteva minute în urmă, în timp ce-şi încheia nelipsitele lui ghetre albe în compartimentul tapiţat cu catifea roşie, pe când trenul direct de la Napoli oprea sub acoperişul bătut de ploaie. Nici Cesare Rossi, nici Alessandro Chiavolini, secretarul lui personal, care-l însoţesc, nu ar fi surprinşi dacă il Duce ar profita de o femeie în jumătatea de oră rămasă până când trenul va porni din nou spre Milano. Se ştie că nevoia aceea animalică îl năpădeşte şi în momentele cele mai serioase. Ba chiar cu precădere atunci.
Gara pare liniştită, alarma declanşată de dimineaţă s-a oprit, trenurile speciale cu care circulă fasciştii care se întorc de la Napoli au fost deviate pe linia spre Orte, iar carabinierii pierde-vară se înghesuie în faţa ferestrei de la bufet. Adunaţi în grupuri mici, se încălzesc cu suflul rânced al stomacurilor goale, ca boii în noaptea din Betleem.
Nu este o femeie. Un grup de domni distinşi, conduşi de un bărbat cu ochelari şi melon, se apropie de vagon. Mussolini coboară. Bărbatul cu ochelari îl trage la o parte şi începe să-l informeze agitat. Gesticulează, se grăbeşte, timpul este scurt. E limpede că cei doi negociază. Se vinde şi se cumpără ceva.
Se negociază cu toată lumea de zile, de săptămâni, pe sub mână, neîncetat. Cesare Rossi o ştie cel mai bine. Se negociază cu Antonio Salandra, aşa-numitul liberal, reacţionar ca un baron prusac, latifundiarul dispreţuitor şi abject din Apulia, care încă îşi socoteşte averea în suflete, fascistul onorific mai de stânga decât fasciştii în sine, fost prim-ministru care a târât Italia în război împotriva voinţei ţării şi care are pe conştiinţă milioane de morţi şi de răniţi. Pentru a-l linguşi, pe drum spre Napoli, Mussolini s-a oprit să-l viziteze la Roma. I-a promis din nou postul de prim-ministru în schimbul a

cinci portofolii şi nu a cerut nimic pentru el însuşi. Se negociază cu Nitti, notabilul din sud, expertul de neînlocuit în materie de finanţe, cel mai insultat ins din Europa, pe care Mussolini îl numeşte în privat „porcul“ pentru că i-a amnistiat pe dezertorii din Marele Război şi pe care D'Annunzio l-a poreclit „Cagoja“[52] când s-a opus eliberării oraşului Fiume. Se negociază cu Facta, cu mustaţa lui de jandarm francez, de notar provincial, de intendent-şef, mustaţa lui de om inadecvat, obosit, credincios ca un câine de aport stăpânului lui, Giolitti, ispitit de bucuriile crepusculare ale pensionării şi totuşi sfâşiat de dorinţa de a nu se face de ruşine în faţa Istoriei, sedus de vanitatea unei ultime ture de carusel. Se negociază îndeosebi cu Giolitti, bătrânul om de stat, singurul cu care se tratează cu seriozitate, singurul încă în măsură să restabilească autoritatea statului, să-i impună lui Mussolini pactul ministerial. Cu el negociază Rossi direct, prin Lusignoli, prefectul de Milano. Însă Giolitti este la Cavour, în Piemont, pe pământurile lui, unde farmacistul îşi înclină pălăria când îl vede pe stradă, unde e sărbătorit la a optzecea aniversare.

Se negociază cu toţi, se profită de miopiile parlamentare, se joacă de-a v-aţi ascunselea, se pariază la mai multe mese, se merge pe toate mizele, se bazează pe vetouri încrucişate, se aţâţă uri facţionale, cum ar fi vetoul lui Sturzo în ce-l priveşte pe Giolitti, rivalitatea dintre aceştia şi Nitti, se ademenesc vanităţile tuturor şi toţi înghit momeala. În cele din urmă, li se promite tuturor acelaşi lucru: preşedinţia unui guvern de coaliţie, sprijinul fasciştilor reabilitaţi în schimbul a patru sau cinci ministere. Şi tuturor li se îndrugă aceeaşi minciună. Obiectivul primar, „planul secret“ al lui Mussolini, rămâne de fapt acelaşi: să tragă de timp, să îndrepte criza politică spre punctul de unde nu mai există cale de întoarcere, punctul în care singura soluţie posibilă să fie un guvern fascist, urmând ca atunci, şi numai atunci, să-l împingă pe Facta să-şi dea demisia, sub ameninţarea insurecţiei, şi să preia puterea fără luptă. A treia etapă a revoluţiei care devine cea dintâi.

Şi, într-adevăr, este doar o chestiune de sincronizare: trebuie să evite să acţioneze „prea curând“, lucru care le-ar permite celorlalţi să formeze un

guvern de urgenţă care să-i excludă pe fasciști, sau „prea târziu“, lucru care le-ar dezvălui cacealmaua militară. Dacă Facta va cădea de la putere atunci când fasciștii se vor afla deja la porţile Romei, nimeni nu va avea autoritatea să ordone un masacru, moment în care detaşamentele ar putea înclina balanţa. „O singură persoană poate trage asupra fasciștilor: eu.“ Mussolini o repetă în toate tratativele secrete pe care le poartă şi le promite tuturor că va demobiliza detaşamentele la un minut după intrarea lui în guvern. Un singur om poate salva ţara de haosul violenţei paramilitare. Este acelaşi om care trebuie mai întâi să-l genereze.
Oamenii de pe peron se îmbrăţişează şi îşi strâng mâinile. Mussolini salută întinzând mâna cu palma în jos, salutul fascist, în timp ce şeful de gară îl împinge uşor în compartiment, temându-se ca acel pasager incomod să nu se dea jos cumva la Roma şi să stârnească necazuri. Trenul se pune din nou în mişcare.
– Era Raoul Palermi, mare maestru al masoneriei de rit scoţian. M-a asigurat că ofiţeri din garda regală, din garnizoana Romei, şi generalul Cittadini, primul aghiotant al regelui, ne vor ajuta în mişcarea noastră. Poate şi Ducele Mării, marele amiral Thaon di Revel. Toţi fac parte din masoneria din piazza del Gesù[53], îi spune il Duce lui Cesare Rossi aproape imediat, pe când încă se zăresc arcele milenare ale apeductului roman, pe tonul acela ursuz din clipele în care nu reuşeşte să-şi înfrâneze entuziasmul.
Acum trebuie să spere că perioada de concediu se va prelungi. Să spere că Giolitti nu se va trezi prea curând din amorţeala toamnei piemonteze, că regele nu se va întoarce prea curând de la vânătoarea din San Rossore, ca să declare starea de asediu, că ce-a mai rămas din D'Annunzio nu se va dezbăra de letargia perversiunilor lui ca să încerce o ultimă aventură. D'Annunzio… mereu D'Annunzio… iarăşi D'Annunzio. Cine ştie dacă vanitatea Profetului a muşcat momelile care i-au fost aruncate…
Trenul direct cu plecare la ora 20.00 se îndreaptă spre nord. Departe de Napoli, de Roma, de Perugia, de comediile discursurilor epocale, de democraţie sau de războinici. Departe, spre Milano! Acolo se va juca partida.

Negociază, înșală, amenință. Pistoanele care imprimă mișcare tijelor, care imprimă la rândul lor mișcare roții motrice, par să repete cuvintele ca pe un rozariu al părăsirii. Negociază, înșală, amenință. Negociază cu toți, trădează-i pe toți.

[52] Limax (n.tr.)
[53] Marea Lojă a Italiei, fondată în 1910 prin sciziune din Loja Marelui Orient, ca protest față de anticlericalismul manifestat de aceasta (n.red.)

Gardone, 25 octombrie 1922
Villa di Cargnacco

Încă plouă, nasul îi curge, capul îl doare, căile aeriene i s-au congestionat din pricina umidității. Să îmbătrânești, să te îngrași, să răcești la fiecare trecere dintre anotimpuri, să ți se facă greață din pricina subterfugiilor și a lașității celor pe care în trecut ți-a plăcut să-i disprețuiești, poftim, iată răsplata pe care o primești pentru că ai supraviețuit.
Îl hărțuiesc de zile întregi, toți vor o bucată din carnea fleșcăită a lui Gabriele D'Annunzio, al cărui prolaps nu-l mai poate ascunde nici măcar costumul în carouri fine la două rânduri, croit la comandă.
Trebuie să recunoască faptul că primul care a cerut o întâlnire a fost Mussolini. Prorocul a trebuit să răspundă categoric că nu îl poate primi. Apoi a fost rândul lui Facta. La 21 octombrie, l-a invitat să sărbătorească cu mare pompă aniversarea victoriei în Roma, la mormântul soldatului necunoscut, printr-o scrisoare în care s-a străduit să-i imite stilul: „Dragul meu amic, în 4 noiembrie la Roma vor avea loc lucruri măreţe. Să rostim cuvântul «pace» în faţa Italiei, să-l auzim de pe buzele celor care au dăruit totul, totul, dar chiar totul Italiei este cea mai ilustră faptă pe care am putea-o săvârşi în aceste momente… Între timp, ţara bea cu aviditate apa proaspătă ce izvorăşte din această chemare: nu a fost nicicând mai însetată după pace ca acum. Rămas-bun, până în 4 noiembrie." Jalnic. Cu adevărat jalnic.
În trecut, imitațiile adulatorii ale stilului său „inimitabil" îl linguşeau pe Gabriele D'Annunzio, însă acum, pe măsură ce îmbătrânește, le consideră un semn de rău augur. Jalnic şi dezonorant. Bietul Facta, care visa la Piemontul lui din fundul „cloacei de la Roma", mizase totul pe participarea lui D'Annunzio la celebrarea aniversară a victoriei, bazându-şi, aşadar, întregul sistem defensiv pe un poet îmbătrânit care, înconjurat de mii de inşi rămaşi mutilaţi şi orbi în urma războiului, ar fi trebuit să salveze Italia de la dezastru. Poetul, încercat de un scrupul al sobrietății, acceptase oferta prim-

ministrului într-un stil telegrafic: „Mulţumesc pentru cuvintele tale pline de afecţiune stop. Mi-am recuperat întru totul puterile stop. Ne vom revedea la Roma stop. Sunt însetat după apa din Trevi stop.“
Însă propunerile adresate Prorocului nu se încheiaseră acolo. La scurt timp după aceea îi propuseseră să formeze un guvern împreună cu Nitti şi cu Vittorio Emanuele Orlando. Apoi Mussolini a atacat din nou, trimiţându-i-l pe Aldo Finzi, pilotul cu care survolase Viena. Fusese nevoit să-l primească, dar dictase condiţii stricte: fără atacuri împotriva organizaţilor muncitoreşti, fără bani primiţi de la industriaşi şi latifundiari. Două zile mai târziu, la 24 octombrie, plagiatorul acela escroc care-şi spunea il Duce i-l trimisese pe Tom Antongini, secretarul său personal, un poet amator, un tânăr frumos, deşirat şi pur, ca să-i propună să-i stea alături în marşul „lui“ asupra Romei. O propunere ironică pentru cel care gândise marşul asupra Romei încă de pe vremea Fiumelui. Da, i-au luat efectiv totul: imnurile, mottourile, gesturile. Au renunţat doar la ideile şi idealurile lui. Poetul războinic era furios, pregătit să se arunce din nou în luptă chiar şi numai pentru plăcerea de a-i dejuca planurile lui Mussolini.
Apoi însă veniseră ploile, nasul începuse să-i curgă, gâtlejul i se inflamase. Atunci poetul trimisese după doctor, se întinsese în pat şi-i scrisese amicului său, Aldo Rossini: „În continuare nu pot vorbi aproape deloc, ca pe cerul din Trento la şaptesprezece grade sub zero! La ordinele stricte şi sincere ale doctorului, trebuie în continuare să nu scot nici un sunet. Situaţia mă întristează profund. Ştii că plănuisem să vin la Roma, dar nu pot promite nimic. Dacă mă voi însănătoşi, voi veni.“ Spre seară, când doctorul Duse a sosit la vilă, i-a ordonat:
– Nenumăraţii oameni care îmi cer diverse m-au adus în pragul morţii. Prescrie-mi solitudine.
Doctorul Duse s-a executat, transmiţând ziarelor o prescripţie medicală de repaus absolut, elaborată într-un stil dannunzian desăvârşit.
Peste nici douăzeci şi patru de ore, în după-amiaza zilei de 25 octombrie, Gabriele D’Annunzio sare din pat şi-i cere lui Duse să transmită ziarelor că

starea de sănătate i s-a ameliorat brusc, aceloraşi ziare care, pe lângă ştirea scurtă despre boala poetului, publicaseră în dimineaţa cu pricina pagini întregi despre triumful lui Mussolini la Napoli.
Revigorat, în costumul său în carouri fine, poetul se duce în biroul lui plin de fleacuri. Urmează să fie vizitat de Alfredo Lusignoli, prefectul de Milano, omul-cheie în tratativele agitate purtate în aceste zile. Poate că s-a oprit chiar şi ploaia.
Alfredo Lusignoli îi vorbeşte despre numeroşii fascişti dannunzieni care l-ar vrea în guvernul naţiunii, despre numeroşii industriaşi şi bancheri care l-ar vrea din nou pe Giolitti în guvern, apoi, de parcă ar fi fost o nimica toată, îi sugerează un acord cu Mussolini şi… cu Giolitti!
Încremenit în postura lui de dandy, D'Annunzio se holbează preţ de câteva clipe la imbecilul indolent care îi propune cu dezinvoltură o alianţă cu cel care a pus să fie bombardat în Fiume.
Apoi se ridică şi deschide fereastra ce dă spre grădină. Încă plouă. O închide la loc. Îşi ia rămas-bun de la Lusignoli strângându-i uşor mâna şi afirmând laconic:
– Vom face tot posibilul.
De cum prefectul se urcă în maşină, poetul dictează o telegramă pentru omul lui de încredere de la Roma: „Sunt mai bolnav ca înainte. Doborât de fărădelegi. Mi-e imposibil să mai primesc vizite. Renunţ irevocabil la tot. Orice încercare va fi zadarnică. D'Annunzio."
În cele din urmă, scrie de mână un anunţ care să fie afişat pe poarta vilei şi se întinde din nou în pat.
Între timp s-a lăsat seara. Obiectele de alabastru, de cristal şi de porţelan în diverse culori licăresc în penumbră, sorbind puţina lumină a apusului ploios de pe lacul Garda. În acea lumină şovăitoare abia de se poate citi proclamaţia către lume cu care poetul ostenit speră să poată opri marşul istoriei la intrarea în vila lui:

„Ce am eu în comun cu mânuitorul tunului naval care a încercat să-mi ucidă la Fiume gândul neînfrânt? Sunt trist usque ad mortem. În Roma văd doar o cloacă.“

Milano, Foro Bonaparte, 26 octombrie 1922
Casa familiei Mussolini, dimineața

Stăpânul casei, aplecat în față, își ține capul înclinat deasupra farfuriei de supă, ca un prădător care se înfruptă din măruntaiele prăzii. Pare preocupat să nu-și păteze gulerul țeapăn al cămășii apretate. Soția lui, încă în capot, își privește soțul, proaspăt sosit de la Roma, cum soarbe din supa de lapte.
Benito și Rachele nu-și vorbesc. Știu din experiență că nici un cuvânt rostit între soți nu ar merita riscul de a rupe tăcerea. Dacă i-ar mărturisi că aspiră să devină prim-ministru, Rachele i-ar răspunde cu un proverb țărănesc: „Cine lasă drumul vechi pentru cel nou va sfârși rău". Dacă ar informa-o apoi că este vorba despre o funcție onorifică, neplătită, ea l-ar insulta: „Ce meserie frumoasă să fii prim-ministru! E ca și cum ai fi sluga tuturor italienilor; ba, mai mult, pe gratis! Ce mai onoare!" După câte mizerii a înghițit de la femeia aceea, Benito Mussolini alege să tacă.
Cu o oră în urmă, când l-a întâmpinat la întoarcerea de la Napoli, Rachele i-a spus că s-a debarasat de toate grenadele pe care le ascunsese prin casă. Era prea periculos să le mai țină, având în vedere riscul iminent al percheziților. Sora ei, Pina, care suferă de tuberculoză în stadiu final, le-a dus la Castelul Sforzesco, pe rând, ascunse între sâni, și le-a aruncat în șanțul cu apă.
El a întrebat-o dacă mai are pistolul pe care i l-a cerut ca să se apere de rivalele ei în dragoste. Da, pe acela îl ține ascuns sub salteaua divanului pe care doarme micuțul Vittorio.
Sună telefonul. E Michele Bianchi, de la Roma. Printr-o furtună de descărcări statice, îl informează cum stau lucrurile. Zvonurile despre mobilizarea lor iminentă, în pofida dezmințirilor oficiale, continuă să circule prin instituțiile puterii. A fost convocat Consiliul de Miniștri pentru după-amiaza aceea, se zice că Facta este pe punctul de a-și da demisia. Bianchi s-a întâlnit cu el în ajun, după ce s-a întors de la Napoli, ca să-l îndemne să tragă de timp, promițându-i participarea fasciștilor într-un eventual nou guvern pe care îl

va forma. I-a zis chiar şi că ar fi dispuşi să se mulţumească cu doar patru ministere. Regele, din fericire, e tot în vacanţă la San Rossore. Însă, din păcate, aşa cum a prezis Bianchi, De Vecchi a rupt-o efectiv cu ei. S-ar putea să nu se ducă nici măcar la Perugia. Tratează cu dreapta monarhistă pentru un guvern Salandra. Se spune că în vederea realizării acestui ţel, ministrul Riccio, apropiat al fasciştilor, dar omul lui Salandra, l-ar putea răsturna pe Facta, făcându-l să-şi dea demisia chiar în după-amiaza aceea. De Vecchi este însoţit de Dino Grandi, pe care cel dintâi l-a numit şeful statului-major al cvadrumviratului.
Mussolini nu pare alarmat de această veste.
– Dă-le pace. Nu ne pot vătăma. Supraveghează-i.
– Lusignoli s-a dus la Gardone.
– D'Annunzio a luat vreo hotărâre?
– Încă nu se ştie.
– Tu linişteşte-l în continuare pe Facta. Lasă-l să creadă că este omul nostru de încredere. Cu el tărăgănează cât mai mult lucrurile. Dar ţine minte, Michelino, nu putem da înapoi.
După ce a pus receptorul la locul lui, soţul îi porunceşte soţiei să nu mai iasă din casă în următoarele patruzeci şi opt de ore. Trebuie să stea lângă telefon şi să noteze cu scrupulozitate toate apelurile. Se întrezăresc evenimente măreţe. El va dormi la redacţie.
Benito Mussolini înaintează fără grabă. Drumul spre via Lovanio este liniştit. Via Brera, via Solferino, via Statuto sunt ca de obicei. Oamenii muncesc, artiştii pierd vremea pe lângă academie, curvele lui triste, secătuite de noapte, încă îşi dorm somnul de dimineaţă pe via dei Fiori Oscuri. Auzite de la Milano, zgomotele din Napoli şi foşnetele din Roma par vociferările fără sens ale unui beţiv.

Milano, via Lovanio, 26 octombrie 1922
Sediul redacţiei Il Popolo d'Italia, după-amiază–seara

Telegrama despre abdicarea lui D'Annunzio a fost evident interceptată de prefectura de Brescia, care la ora 20.45, în ziua de 25 octombrie, a informat deja ministerul de interne de la Roma. Situaţia se precipită.
Acum, că D'Annunzio, elementul de bază al strategiei lui defensive, a ieşit din scenă, Facta nu mai poate aştepta. Redeschiderea Camerei, prevăzută pentru data de 7 noiembrie, este prea îndepărtată. Situaţia se precipită, şi încă mult prea rapid. Acum este o cursă contratimp. În plus, de la prefectura din Milano, Lusignoli a înştiinţat guvernul că, într-adevăr, fasciştii pregătesc un atac-fulger în noaptea de 27 octombrie. Chiar în dimineaţa aceea, sperând evident să poată pecetlui acordul dintre Giolitti şi Mussolini şi, poate, să facă şi el parte din noul guvern, prefectul de Milano a comunicat informaţia la Roma, propunând trei variante de înfruntare a atacului fascist: să se impună numeric, să-i învingă prin superioritatea armată sau să-i ignore.
Întrucât a treia sugestie a colegului de la Milano părea de-a dreptul absurdă, la ora 12.10 ministrul de interne Paolino Taddei a transmis o telegramă cifrată prin care le ordona tuturor prefecţilor din Regat să opună rezistenţă armată oricăror eventuale tentative de insurecţie fascistă. Tot Taddei a dispus arestarea imediată a liderilor fascişti, în frunte cu Mussolini, la primul semn de răzvrătire. Telegrama care ar pune capăt marşului înainte ca acesta să înceapă măcar se află pe biroul lui Lusignoli.
Mussolini, care se află pe via Lovanio, nu are cum să ştie toate acestea. Pentru orice eventualitate însă, a pus să fie instalată o baricadă de-a lungul porţii, supravegheată de soldaţi înarmaţi cu carabine. Baricada a fost ridicată cu role de hârtie pentru rotativa din tipografia redacţiei, care se dezintegrează deja sub ploaia continuă. Ca să-şi consolideze apărarea, a făcut apel şi la puterile apotropaice ale limbii: redacţia ziarului a fost

rebotezată „mica fortăreaţă“. Pe scurt, în lipsa unui armament tangibil, a recurs la incantaţii. Cuvântul taumaturgic a fost pronunţat pe un ton apocaliptic chiar în această după-amiază, la o şedinţă cu redactorii, în care s-au hotărât dublarea schimburilor şi pregătirea tirajului maxim:
– Din seara aceasta trebuie să ne considerăm cu toţii mobilizaţi, a proclamat directorul. Va trebui să asigurăm apărarea armată a clădirii şi a maşinăriilor. Acţiunea revoluţionară este pe punctul de a începe, şi fiecare trebuie să rămână la postul lui. Aceasta este o mică fortăreaţă, mica noastră fortăreaţă, şi trebuie apărată cu orice preţ.
Între timp însă, cu lumea exterioară il Duce foloseşte un cu totul alt ton, tonul împăciuitor şi satisfăcut al celui care până ieri făcea curte lumii, iar acum este curtat el însuşi. Dintr-odată, ceilalţi vor să negocieze cu el, iar el nu refuză nimănui o minciună miloasă. Continuă să-l asigure pe Lusignoli că preferă combinaţia cu Giolitti; lui Costanzo Ciano, la plecarea spre Roma, i-a spus că fasciştii sunt dispuşi la un acord cu Salandra, dacă li se vor aloca cinci portofolii; ba i-a primit până şi pe ambasadorii lui Nitti, prospectând varianta, de-acum imposibilă, a unei reveniri a fostului premier în fruntea guvernului.
Apărat de mitraliere de o baricadă de hârtii îmbibate cu apă, Mussolini foloseşte limbajul înţelepciunii şi al măsurii. Este limbajul la care recurge şi faţă de „căpitanii navei“, când, la sfârşitul după-amiezii din 26 octombrie, după ani de certuri şi de dispreţ, aceştia se hotărăsc în sfârşit să urce scările „micii fortăreţe“ prost iluminate de becurile roşietice. O delegaţie formată din principalii industriaşi din Milano şi Lombardia, condusă de Alberto Pirelli, care înaintează prin ploaie pe culoarul strâmt dintre rolele de hârtie stricate, vine să-i prezinte omagiile spre seară. Au discutat despre principalele preocupări ale momentului, în raport cu cursul de schimb valutar, circulaţia titlurilor de stat şi creditul ţării în străinătate. Au admirat cu toţii felul în care liderul unei mişcări revoluţionare în plin avânt, crainicul sălbatic al ameninţărilor feroce, reflecta profund la acele chestiuni şi le înţelegea acut importanţa. După ce au plecat din „mica fortăreaţă“,

industriaşii din Lombardia au dispus ca Asociaţia Bancară să transfere două milioane de lire în contul lui Giovanni Marinelli, administratorul Partidului Naţional Fascist.
La scurt timp după aceea se primeşte de la Roma vestea că Facta nu şi-a dat demisia. Consiliul de Miniştri a optat pentru o hotărâre intermediară: miniştrii şi-au pus portofoliile la dispoziţia premierului, care poate că încă se amăgeşte că le-ar putea face loc în guvern fasciştilor. În mica fortăreaţă de pe via Lovanio se suspină de uşurare. Momentan, marşul este în siguranţă.
Afară încă plouă, plouă peste rolele de hârtie, de-acum doar o masă vâscoasă. Hârtia făcută terci aduce aminte de cadavrele tovarăşilor de arme descompuse în tranşeele Marelui Război.
Dar poate că nu este nevoie să se ajungă acolo. Soluţia intermediară, în ţara căldurii meridiane, chiar şi sub o ploaie torenţială, rămâne mereu calea principală. Telegrama ministrului Taddei cu ordinul de a-i aresta pe liderii insurecţiei fasciste zăboveşte momentan pe biroul prefectului care încă speră să devină ministru. Aşteptăm să vedem cum se vor derula evenimentele.

Ne-au parvenit informaţii neaşteptate care indică posibilitatea unei tentative fasciste. Guvernul va lua măsuri energice. Mussolini m-a informat ieri că ar fi dispus să facă parte din cabinet, chiar şi renunţând la portofoliile solicitate, cu condiţia ca postul de premier să-mi revină mie. Pentru a nu-l întrerupe, i-am răspuns trimisului său că e o chestiune pe care trebuie s-o analizăm împreună.

Telegramă trimisă de Luigi Facta lui Victor Emanuel al III-lea,
26 octombrie 1922, ora 12.00

Primim diverse raportări privind tentative insurecţionale care se presupune că au fost puse la cale de către Partidul Fascist şi care vor fi implementate numaidecât pentru a pune stăpânire pe birourile guvernamentale din anumite centre. Când tentativele cu pricina vor fi iminente, după epuizarea celorlalte mijloace, va trebui să vă opuneţi cu armele.

Telegramă trimisă de Paolino Taddei prefecţilor,
26 octombrie 1922, ora 12.10

Confidenţial doar pentru personal stop – Multiple raportări de semne ale unei mişcări insurecţionale iminente menite să preia puterile statului prin mijloace violente stop – Sunt convins că nici un element militar nu ar putea adera la o astfel de mişcare, încălcând astfel sarcinile militare pe care au jurat că le vor îndeplini stop… Ţineţi legătura cu comandamentele aflate în subordinea domniilor voastre, astfel încât să fie pregătite să îşi asume puterile necesare pentru menţinerea ordinii publice stop

Telegramă trimisă de ministrul războiului
către comandanţii militari,
26 octombrie 1922, ora 17.00

Italia le cere copiilor ei să înceteze luptele care o distrug: Italia cere, pentru prosperitatea şi măreţia ei, să se reteze numaidecât această exasperare care produce doar durere şi ruină.
Nu se poate ca această rugăminte să nu fie ascultată.

Proces-verbal al Consiliului de Miniştri,
26 octombrie 1922, ora 19.30

Singura soluţie posibilă pentru această criză este ca onorabilul Mussolini să-i succeadă onorabilului Facta la conducerea guvernului. Partidul care a generat criza este Partidul Fascist; aşadar, liderul acestui partid trebuie chemat să formeze noul cabinet. Ne aflăm într-o criză extraparlamentară. Nu mai numeşte Camera, ci ţara. Cine reprezintă ţara în momentul de faţă? Noi, fasciştii… Ceilalţi refuză să recunoască realitatea situaţiei. Noi suntem deja la Roma.

Michele Bianchi, secretarul PNF, declaraţie făcută în faţa jurnaliştilor, Roma,
pe la miezul nopţii

Acest spectru al alegerilor este mai mult decât suficient pentru a-i orbi pe vechii parlamentari, care s-au pus deja în mişcare pentru a invoca alianţa cu noi. Linguşindu-i astfel, vom face ce vom vrea cu ei. Ne-am născut ieri, dar suntem mai inteligenţi ca ei.

Italo Balbo, Jurnal, 1922

Milano, via Lovanio, 27 octombrie 1922
Redacţia ziarului Il Popolo d'Italia, ora 02.40

Ţârâitul telefonului întrerupe rotirea obsesivă a tiparniţelor şi răpăitul neînduplecat al ploii. Cel care răspunde furios din „mica fortăreaţă" asediată de o depresiune barometrică atlantică, împinsă de vânturi vestice care suflă peste continent, este Cesare Rossi.
Milano – Ce e?
La celălalt capăt al firului, în Viminale, Roma, se află Michele Bianchi, care i-a cerut centralistei să-i facă legătura cu Benito Mussolini. Deşi convorbirile telefonice sunt perturbate de furtunile care se succed în peninsulă, Bianchi ştie că este interceptat de un agent al ministerului de interne, care stă cu mâna stângă pe căşti şi cu cea dreaptă pregătită să stenografieze.
Roma – Miniştrii şi-au pus portofoliile la dispoziţia prim-ministrului, iar Facta va hotărî astăzi… Înţelegi că…
În pauza care intervine, prin răpăitul ploii, reiese preocuparea lui Michele Bianchi că un acord între Mussolini şi Giolitti la Milano ar putea pune capăt marşului. Bianchi, cu plămânii plini de o moarte tuberculoasă, este cel mai înflăcărat susţinător al demersului cu orice preţ. Cu două ore în urmă, din proprie iniţiativă, pentru a grăbi impasul ce va duce la preluarea puterii, membrul cvadrumviratului a convocat o conferinţă de presă în care a declarat că singura soluţie posibilă pentru criză este ca ţara să-i fie încredinţată lui Benito Mussolini.
Roma – Cum ţi se pare situaţia în Milano?
Milano – Excelentă.
Roma – Deci rămânem în acord cu ce s-a zis la Napoli?
Milano – Da… dar… a apărut o noutate.
Roma – Ce anume?
Milano – Cum să-ţi zic prin telefon? Se întrezăreşte o „temperare".
Roma – Ai! Ai!

Milano – Dar uite ce e… prevăd că această „temperare“, care, de altfel, ar fi valabilă doar câteva zile, va fi respinsă de ambele părţi…
Roma – Dar ce tip de „temperare“ ar fi?
Milano – Utilitară.
Roma – Înţeleg, şi pentru a face ca apele să mai crească puţin.
Milano – Aşa e… Adică… Uite ce e, şi Finzi vrea să vorbească cu tine.
Roma – Aici sunt.
Aldo Finzi îl înlocuieşte pe Cesare Rossi. Este ora 02.45. Face aluzii la demisia cabinetului Facta.
Milano – Transferul de mâine este sigur?
Roma – Cred că da.
Milano – Bine atunci, bine.
Roma – În ce ne priveşte, nu trebuie să dăm înapoi un singur pas.
Milano – Absolut.
Roma – Mi se pare că drumul nostru a fost deja trasat.
Milano – Cu fermitate.
Roma – Mă linişteşte mult ce-mi spui. Curaj.
Milano – Noapte bună, Michelino.

Milano, via Lovanio, 27 octombrie 1922
Redacţia ziarului Il Popolo d'Italia, ora 03.00

În „mica fortăreaţă" telefonul sună din nou. Au trecut doar cincisprezece minute de la ultimul apel. Tot Michele Bianchi. E limpede că, ţinând cont de reticenţa lui Cesare Rossi, asigurările lui Finzi nu i-au fost de ajuns.
Apelul este făcut din nou către redacţia ziarului Il Popolo d'Italia şi este interceptat din nou de Viminale[54]. De data aceasta răspunde chiar directorul.
Bianchi – Benito…
Mussolini – Spune, Michelino.
Bianchi – Eu şi amicii mei voiam să ştim ce instrucţiuni ne dai.
Urmează un moment de tăcere. Mussolini este şocat.
Mussolini – Ce instrucţiuni din partea mea?
Bianchi – Da. Ce noutăţi sunt?
Mussolini – Iată noutăţile: Lusignoli s-a dus la Cavour, la Giolitti, şi zice că ar putea obţine patru portofolii importante şi patru subportofolii.
Bianchi – Care ar fi portofoliile?
Mussolini – Marina, trezoreria, agricultura şi coloniile. Apoi ar fi ministerul de război, care i-ar fi acordat unui amic de-al nostru, şi cele patru posturi de secretar de stat.
Bianchi – Şi?
Mussolini – Şi a pus să mă sune de la Cavour ca să-mi transmită că se întoarce mâine la nouă.
Bianchi – Benito…
Apostrofarea prietenului sună a rugăminte.
Mussolini – Spune.
Bianchi – Benito, vrei să mă asculţi? Vrei să auzi propunerea mea fermă, irevocabilă?
Mussolini – Da… Da…

Bianchi – Spune-i: „Nu“.
Tăcere.
Mussolini – Desigur… E firesc, maşinăria este deja pusă în funcţiune şi nimic nu o mai poate opri.
Cel mai probabil că stenograful transpiră în timp ce transcrie frazele ce-i vor fi raportate ministrului de interne, care i le va raporta lui Facta şi care vor ajunge apoi, prin prim-ministru, la rege.
Bianchi – Ce urmează să se întâmple este sortit să fie, ca destinul însuşi… Nu mai e cazul să discutăm despre portofolii.
Mussolini – Firește…
Bianchi – Deci suntem de acord. Pot transmite asta în numele tău?
Mussolini – Aşteaptă mai întâi… Să vedem ce are de spus Lusignoli… Vorbim mâine din nou.
Bianchi – Bine.
Mussolini – Aşa, ca să fii la curent cu toate mişcările, îţi voi face un rezumat al discuţiei cu Lusignoli.
Bianchi – Bine… Bine…
Mussolini – Noapte bună.
Bianchi – Noapte bună, Benito.

[54] Palazzo del Viminale este sediul Ministerului de Interne italian, iar până în 1961 a găzduit şi Preşedinţia Consiliului de Miniştri. (n.red.)

Milano, via Lovanio, 27 octombrie 1922
Redacţia ziarului Il Popolo d'Italia, după-amiaza

Costanzo Ciano a sosit cu primul tren de dimineaţă. Pe via Lovanio a găsit oameni care au dormit abia câteva ore pe saltelele întinse pe podea.
Eroul de la Bakar, epuizat de naveta între Roma şi Milano, părea şi mai obosit ca acei corectori campaţi pe jos ca nişte trupe de atac. Invadatorul neînfricat, comandantul flotilei de torpiloare, care acum face avere conducând compania navală a lui Giovanni Agnelli, şi-a lăsat trupul uriaş să cadă pe salteaua din faţa biroului lui Mussolini şi, pe sub mustaţa-i groasă de două degete, a început numaidecât să-i povestească despre manevrele de la Roma. I-a relatat discuţiile purtate cu Salandra, i-a spus despre vizita făcută lui Giolitti din partea lui Vittorio Emanuele Orlando, despre zvonurile privind criza guvernamentală iminentă şi întoarcerea proximă a regelui la Roma. În cele din urmă, Ciano i-a înmânat o scrisoare în care Facta insista în continuare ca il Duce să meargă la Roma să negocieze personal cu el.
În timp ce, aşa cum îi era obiceiul, lua notiţe pe diverse foi de hârtie, pe marginile de ziar şi pe formulare telegrafice, Mussolini ştia că în faţa lui se afla unul dintre membrii micii conspiraţii fasciste ce încerca să prevină cu orice preţ marşul asupra Romei, grup din care mai făceau parte De Vecchi şi Dino Grandi. L-a lăsat să vorbească, aşa cum i-a lăsat în pace şi pe ceilalţi mai devreme. Orice subterfugiu al lor, orice şoaptă de pe coridoarele din Montecitorio despre „vântul de nebunie care ar sufla peste fasciştii instigaţi de Michele Bianchi", despre „baia de sânge" pe care ar provoca-o demenţii aceia la porţile Romei dacă nu vor fi opriţi le fac jocul fasciştilor, deoarece contribuie la evocarea spectrului pe care se străduiesc să-l exorcizeze. Singura realitate a unui exorcism, Mussolini o ştie bine, este teama de demon şi teama în sine. Teama, Mussolini ştie bine şi asta, este singura armă ascuţită de care dispun. Marşul, până ieri o grămăjoară de argilă fără formă, însufleţită de şoaptele conspiratorilor, este acum un monstru cu o viaţă

proprie. Priveliştea a mii de bărbaţi îmbrăcaţi în negru care, ieşiţi din întuneric, mărşăluiesc spre capitală pentru a cuceri puterea este una dintre acele profeţii vechi care trebuie doar rostită pentru a se adeveri.
Cu puţin timp înainte de sosirea lui Ciano, ca să mai câştige vreo şase sau douăsprezece ore, Mussolini l-a trimis pe Rossi la Lusignoli ca să-l anunţe că va veni curând pentru a finaliza tratativele cu Giolitti.
La 10.25 însă, Antonio Salandra apelează redacţia ziarului Il Popolo d'Italia, pe când Ciano se află încă în faţa directorului. Cei doi rivali pentru cucerirea puterii se măsoară reciproc, mergând amândoi la cacealma, ca doi jucători de poker.
Salandra – Guvernul a demisionat, punând mandatele la dispoziţia prim-ministrului.
Mussolini – Şi Facta i-a înmânat demisia regelui?
Salandra – Asta chiar nu ştiu.
Mussolini – Ah! Şi… există posibilitatea ca prim-ministrul să rezolve criza?
Salandra – Cine ştie?… Depinde de evenimente.
Preţ de o clipă, farsa se întrerupe. Mussolini îi priveşte în ochi pe Ciano şi pe Cesare Rossi, care îi sunt spectatori. Următoarea lovitură necesită un ton diferit.
Mussolini – Dar… dacă ai fi desemnat să formezi noul cabinet, ai accepta această sarcină?
Salandra – Păi… Nu îţi pot spune acum. Mai bine vii dumneata la Roma!
Mussolini – Nu pot. Nu pot face naveta între Milano şi Roma.
Salandra – În momentul de faţă este necesar să fii la Roma, pentru că nimeni, nici eu, nici alţii, nu putem rezolva criza fără dumneata. Te-ai întâlnit cu Ciano?
Mussolini îi face cu ochiul namilei aşezate vizavi de el.
Mussolini – Da, e la mine în birou, tocmai de aceea voiam să aflu veşti de la dumneata.
Salandra – Ei bine, Ciano îţi poate povesti ce s-a făcut ieri. Te anunţ dacă mai aflu ceva.

Conversaţia se încheie pe această notă de nerăbdare.
O rundă în care luptătorii doar s-au testat reciproc, având grijă să nu se dea de gol, negând ceea ce ştiau deja şi fălindu-se cu lucruri pe care nu aveau cum să le ştie. Însă, spre deosebire de adversarul lui, printre meandrele discuţiei, Mussolini pregăteşte un upercut în bărbie.
După ce şi-a luat rămas-bun de la Ciano, cu o îmbrăţişare sentimentală şi spunându-i vag: „Ne vedem pe Quirinal!“, Mussolini îşi petrece restul zilei pe via Lovanio, trăgând de timp. În momentul de faţă, „marşul“ alunecă pe un plan înclinat. Peste câteva ore, la miezul nopţii, dacă nu-i arestează nimeni în după-amiaza aceea, membrii detaşamentelor vor ataca prefecturile din toate capitalele provinciale.
Acele câteva ore vor fi ultimele în care va spune „da“ tuturor. „Da“ unui cabinet condus de Salandra prin intermediul lui Ciano, „da“ lui Giolitti prin intermediul lui Lusignoli şi tot aşa. Acum toţi îl roagă pe Mussolini să meargă la Roma, ca să-i ofere trei, patru sau cinci portofolii. Ceilalţi candidaţi la putere, întrucât au acceptat să negocieze doar cu el pentru acelaşi post, au pierdut posibilitatea de a învârti roata în absenţa lui. Sunt foşti prim-miniştri bătrâni, aflaţi la sfârşitul carierei, care speră la o ultimă numire, politicieni tradiţionalişti care ştiu să ofere doar un minister în plus, oameni ai secolului trecut care şi-au supravieţuit lor înşişi.
După ce a rostit un ultim „da“, Mussolini îl cheamă pe Cesare Rossi la el în birou şi-i citeşte lista cu miniştrii din guvernul lui. Rossi rânjeşte: nebunul a decis că va fi chiar el prim-ministru!
Însă nebunul mai are pregătite şi alte surprize. Ridică receptorul telefonului şi îi cere secretarei să-i rezerve o lojă la Teatrul Manzoni. Astăzi are loc o reprezentaţie a spectacolului Lebăda, de Ferenc Molnár, o dramă despre care vorbeşte toată lumea. Va merge însoţit de doamna Sarfatti.
– Diseară mă duc la teatru!
O rosteşte cu glas răsunător, ca să audă toţi. A sosit momentul să se facă dorit, a sosit momentul să dispară. A sosit momentul să le arate vechilor

politicieni mărunți ai secolului trecut că în politica de anihilare inaugurată odată cu secolul XX nu există „da“, ci doar un singur mare și sangvin „NU“.
Mai rămâne de descoperit dacă armata regelui va deschide focul asupra cămășilor negre. În cazul acela însă, măcelărirea camarazilor fasciști va cădea asupra membrilor cvadrumviratului împotmoliți la Perugia. Când orologiul va bate miezul nopții, când se va trage cortina peste Lebăda lui Molnár, ei vor trage ponoasele.

Perugia, 27 octombrie 1922
Hotel Brufani, cartierul general al cvadrumviratului, seara

Michelino Bianchi şi Emilio De Bono cercetează cu atenţie hărţile de câteva ore. Amândoi slabi, de o emaciere aproape spectrală, transpiraţi şi confuzi, unul în civil, celălalt în uniformă, arată de parcă ar purta veşmintele rămase de la un frate mai mare. Cercetează cu atenţie hărţile deoarece teritoriul pe care ar trebui să-l controleze le este complet necunoscut.
Micul oraş din Umbria este, de fapt, întru totul nepotrivit ca sediu pentru comandamentul operaţiunilor: izolat de căile ferate, cele obişnuite fiind rare, lungi şi noroioase, aproape lipsit de mijloace de comunicare telefonică şi telegrafică. La Perugia nu se ştie nimic despre restul lumii. Cum să coordoneze cineva o invazie?! După ore întregi de inerţie, cineva a propus să mute comandamentul la Orte, un nod feroviar situat în apropiere de Monterotondo, Santa Marinella şi Tivoli, locuri desemnate pentru concentrarea trupelor pe care membrii cvadrumviratului ar trebui să le comande şi despre care aici, la Perugia, nu au primit nici o veste. Au fost nevoiţi să renunţe la idee pentru că nu i-au putut cere permisiunea lui Mussolini, care se afla tot la Milano. Telefonul nu sună. Cartierul general al marşului asupra Romei este izolat. Membrii cvadrumviratului se află complet în întuneric.
Comandamentul fascist din Perugia dispune de câteva centurii locale şi de detaşamentele „Satana“, „Toti“, „Fiume“, „Grifo“ şi „Disperatissima“. Numele celui din urmă, care înseamnă „extrem de disperată“, li se pare tuturor cel mai adecvat pentru situaţia curentă.
La miezul nopţii, combatanţii din localităţile învecinate, care au invadat oraşul, apoi s-au căţărat cu mâinile goale pe pantele abrupte ale dealurilor înconjurătoare, înarmaţi doar cu puşti de vânătoare, bastoane, cosoare şi cuţite mari, folosite de obicei la sacrificarea porcilor, ar trebui să ocupe oficiile poştale, de telegraf, alte birouri publice, porţile oraşului şi

intersecţiile rutiere apărate de soldaţi dotaţi cu echipament de război, înarmaţi cu zeci de mitraliere grele. Pe aceleaşi dealuri, baterii de artilerie comandate de ofiţeri cu experienţă au în vizor hotelul Brufani.
Dedesubt, în cătarea tunurilor de mic calibru aţintite spre el, ferestrele hotelului par fortificate cu saci de nisip şi pământ. Portarul a fost trimis de-acolo, iar intrarea este supravegheată de fascişti cu baionetele montate pe gurile ţevilor puştilor. Două mitraliere, una de fiecare parte, se străduiesc în zadar să-i confere un aspect ameninţător.
În aceeaşi piaţă, în faţa hotelului Brufani, la doar câteva zeci de metri distanţă, prefectura pe care fasciştii ar trebui s-o atace este apărată de un triplu cordon de gărzi regale şi de carabinieri aliniaţi sub porticul clădirii. Pe acoperişuri sunt zeci de mitraliere. Momentan, trupele de comando din zonă se află în cazărmi, însă ar năvăli asupra fasciştilor la primul glonţ tras. Nu încape îndoială că, dacă armata ar deschide focul, comandamentul fascist ar fi înfrânt în câteva minute.
La ora 20.00 primesc vestea. Se pare că paramilitarii din Toscana şi cei ai lui Farinacci, din Cremona, au acţionat mai înainte decât era planificat şi strică tot planul. La Florenţa, oamenii consulului miliţiei, Tullio Tamburini, tot mai mândru de faptul că este poreclit „marele bătăuş“, au arestat câţiva funcţionari şi au asediat prefectura în care se ţine un banchet în onoarea nimănui altcuiva decât a generalului Armando Diaz, „ducele victoriei“ din Primul Război Mondial.
– Imbecilii!
Este ultimul cuvânt pe care Bianchi şi De Bono îl aud de la Italo Balbo înainte ca acesta să sară în maşină şi să plece în viteză spre Florenţa pe străzile noroioase, pe întuneric, în răpăitul ploii. O insultă din partea fasciştilor la adresa generalului Diaz ar însemna ca întreaga armată să se întoarcă împotriva lor. Ar fi un carnaj. Fără să mai punem la socoteală că „ducele victoriei“ are deja asigurat ministerul de război într-un eventual guvern Mussolini.

Pentru a se ridica la nivelul reputației sale, chiar dacă este furios și îngrijorat din pricina veștilor primite de la Cremona și Florența, în timp ce mașina îl așteaptă deja în afara hotelului, Balbo le ordonă paramilitarilor care supraveghează intrarea să le râdă în față gărzilor regale postate la prefectură, în gura mare, la intervale regulate, tot la două ore începând din momentul acela.
Cesare Maria De Vecchi, care tot mai conspiră la Roma pentru a evita marșul, nici măcar nu a ajuns încă la Perugia. După plecarea lui Balbo, ceilalți membri ai cvadrumviratului, așteptând ora zero, pierd vremea care cum poate. Emilio De Bono, generalul descărnat, scheletic, îmbrăcat cu o cămașă neagră apretată, se întoarce la harta lui. Michele Bianchi, zguduit de respirația-i șuierătoare de tuberculos, se trântește într-un fotoliu, cu nelipsita-i cravașă abandonată între picioare.

Cremona, 27 octombrie 1922
Clădirea prefecturii, seara

Întunecarea a dat semnalul. La ora 18.00, iluminatul public, sabotat de un fascist, s-a stins brusc în toate încăperile prefecturii din oraşul lombard şi pe străzile învecinate. La semnalul cu pricina, în beznă, circa şaptezeci de paramilitari, la ordinul lui Roberto Farinacci, au pătruns în clădire. Carabinierii şi gărzile regale, aflaţi la post într-o provincie cedată fasciştilor cu ani în urmă, deopotrivă surprinşi şi complici, i-au lăsat să intre fără să opună rezistenţă. Simultan, alte detaşamente au ocupat birourile de telegraf şi de telefonie. O acţiune fulminantă, dar înfăptuită cu câteva ore înainte de ora stabilită şi fără să se evalueze consecinţele. Un gest marcat de nerăbdare, de lipsa disciplinei interioare, evident suscitat de dorinţa de a ieşi în evidenţă, un gest de pură ticăloşie. Tipic pentru Farinacci.
Prefectul, venindu-şi în fire după un prim moment de confuzie, a alertat garnizoana şi, după primirea de întăriri militare, i-a arestat pe fascişti. Cei patruzeci de luptători capturaţi, închişi în aceeaşi încăpere, văitându-se ca nişte copii dezamăgiţi de promisiunile neîndeplinite ale adulţilor, protestează în faţa autorităţilor statului, care, de obicei le erau complice. Pentru a-l convinge pe prefect să le dea drumul, prizonierii îl asigură că exact în clipa aceea are loc o mobilizare în întreaga Italie, aranjată de conducătorul lor suprem, il Duce, împreună cu cei mai înalţi oficiali ai statului. Prefectul nu are nici o informaţie în acest sens. Se ştie doar despre un conflict armat început de câţiva tovarăşi de-ai lor la San Giovanni in Croce, un mic sat din apropierea Cremonei.
Câteva ore mai târziu, un al doilea contingent fascist încearcă să atace. Câţiva paramilitari intră cu maşina în cordoanele de soldaţi dispuse în rânduri strânse în jurul prefecturii; alţii încearcă să se caţăre până la ferestre folosind scări din sfoară. Se aud două suflări de goarnă. Apoi un

zgomot de arme. În formaţie compactă, cu puştile aţintite spre atacatori, soldaţii din comandamentul oraşului înaintează pe corso Vittorio Emanuele. Farinacci, nevenindu-i să creadă, se aruncă spre ai lui:
– Opriţi-vă, nu trageţi! Cu siguranţă trag cu gloanţe oarbe…

Roma, 27 octombrie 1922
Hotelul Londra, ora 22.00

Milano – Acolo, sus, vor să încheie. Şi, din ştirile primite de cum am ajuns, am înţeles că şi aici se consideră oportun să încheiem. Te sun într-o jumătate de oră.
Roma – Mulţumesc.
Pentru Luigi Facta, ziua începuse cu o promisiune. Întors de la o întâlnire cu Giolitti, la Cavour („acolo, sus"), aşteptând să-l primească pe Mussolini („aici"), Lusignoli îi promisese că avea să-l sune peste o jumătate de oră. Îşi petrecuse însă restul zilei aşteptând nefericit, în zadar.
La ora 20.05, în schimb, sosise în sfârşit Victor Emanuel al III-lea. Pe lângă Facta, suveranul fusese întâmpinat la gară de prefect, de directorul general al siguranţei publice şi de şeful poliţiei din Roma. Coborât din tren, regele dăduse mâna cu prim-ministrul şi se îndreptaseră amândoi spre salonul regal. Declarându-se obosit, contrariat şi epuizat, Victor Emanuel ameninţase să abdice şi să se retragă la ţară împreună cu soţia şi cu fiul lui.
Apoi însă, dintr-un surplus de mândrie, suveranul afirmase că Roma trebuia apărată cu orice preţ. Dacă fasciştii se înfăţişau înarmaţi la porţile capitalei, simplul transfer al puterilor către autoritatea militară n-ar fi fost de ajuns. Atunci se pronunţase întâia oară expresia „stare de asediu". Proclamarea ei ar fi fost suficientă pentru a înăbuşi marşul.
– Menţineţi ordinea publică.
Porunca peremptorie răsunase în salonul regal din Gara Termini de parcă ar fi vrut să-l alunge pe Facta. Regele nu mai spusese altceva. Ieşise din gară şi se retrăsese la Villa Savoia.
În jurul orei 21.00 primise în sfârşit apelul mult aşteptat de la Lusignoli. Mussolini se dusese la teatru, tratativele eşuaseră.
La momentul respectiv, Luigi Facta fusese nevoit să solicite o a doua întrevedere cu suveranul. Se dusese la Villa Savoia şi capitulase. Dacă prim-

ministrul ar fi demisionat şi doar cu douăzeci şi patru de ore mai devreme, ar fi permis ţării să dispună de un guvern capabil să înfrunte agresiunea fascistă; dacă ar fi demisionat în schimb în momentul acela, ar fi lăsat ţara în aer. Facta demisionase în momentul acela.
Întors la Viminale, Facta le permisese funcţionarilor să se culce.
– Oricum am demisionat, le spusese, este criză. Ne vedem mâine.
Directorul general al siguranţei publice se declarase de acord.
– Şi, adăugase el, în orice caz, fasciştii nu vor ajunge la Roma înainte de şapte dimineaţa.
Atunci, liniştit, Facta anunţase:
– Şi eu mă duc la culcare.
Aşa cum face de cel puţin treizeci de ani, fără excepţie, Luigi Facta da Pinerolo se culcă şi în această seară înainte de ora zece. A fost o zi grea. În camera lui de o persoană din hotelul Londra, gentlemanul în vârstă nu mai are putere nici măcar să tragă la o parte aşternuturile. Se întinde pe cuvertură, se acoperă cu haina pe care tocmai şi-a dat-o jos, încă umedă de la ploaie, şi adoarme.
Efrem Ferraris, în schimb, tânărul lui şef de cabinet, întors la Ministerul de Interne, îşi începe veghea.
Priveşte amuţit, în întunericul nopţii, pâlpâitul telefoanelor care fac legătura între prefecturi şi guvern. Ore întregi, în tăcerea sălilor măreţe din Viminale, Ferraris ascultă ticăitul teleimprimatorului şi îşi notează numele prefecturilor ocupate, ale birourilor de telegraf invadate, ale garnizoanelor militare care au fraternizat cu fasciştii, ale trenurilor rechiziţionate care se îndreaptă, încărcate cu arme, spre capitală. Spectacolul grandios al nimicirii unui stat durează până în zori.

Milano, 27 octombrie 1922
Lojile Teatrului Manzoni, la scurt timp după ora 22.00

Luigi Freddi este un tânăr promiţător. Unul dintre cei dintâi membri ai detaşamentelor fasciste, redactor-şef la Il Popolo d'Italia, dă dovadă de un talent aparte pentru propagandă. Un articol scris de el şi publicat în Il Fascio a avut o rezonanţă aparte. Afirma acolo că „pumnul este sinteza teoriei".
Acum însă, Freddi ezită. Când a intrat în loja Teatrului Manzoni, făcându-i semn că are veşti urgente, Mussolini i-a făcut semn să aştepte. El şi doamna Sarfatti se apleacă peste balustradă, ţinându-se de mână, captivaţi de al doilea act al piesei Lebăda de Ferenc Molnár.
Dar la pauză, de cum află ce s-a petrecut la Cremona, Mussolini se duce degrabă la redacţie. Mesagerul este un ins căruia i se zice „Volpevecchia"[55]. Cu barba zburlită, jacheta de piele neargăsită şi ochelarii de aviator coborâţi pe gât, îi aşteaptă lângă o motocicletă neagră al cărei far spart este plin de noroi. Volpevecchia pare să întruchipeze potrivnicia destinului. Îl priveşti, cu motocicleta lui Guzzi, cu pumnalul la centură, cu revolverul vârât în pantaloni, şi te întrebi ce altceva ar fi putut face un nerod ca el în viaţă, dacă nu s-ar fi urcat pe acele două roţi. Evident, aşa trebuiau să se desfăşoare lucrurile. La Cremona are loc un masacru.
Soldaţii au tras înspre oamenii lui Farinacci care încercau să se caţăre cu sfori spre ferestrele prefecturii. Volpevecchia ajunsese la Cremona din Perugia pe când cadavrele încă erau calde. De cum aflase că acţiunea fusese demarată înainte de ora prevăzută, Balbo îl trimisese cu ordinul de a o amâna. Farinacci, în schimb, îi încredinţase un bilet scris chiar de el, pe care să i-l ducă lui Mussolini: „Aici se moare. Nu amânăm nimic."
Înapoi în biroul lui, il Duce primeşte un apel de la Balbo, din Florenţa. Îl informează despre dezastrul pe care urmau să-l provoace trântorii lui Tamburini. Din fericire, a reuşit să-i oprească la timp şi să-i aducă omagii generalului Diaz.

După ce pune receptorul la loc, Mussolini cere să i se aducă proclamația cvadrumviratului pe care a scris-o cu o săptămână în urmă. Documentul este de negăsit. Alessandro Chiavolini, căruia i-a fost încredinţat, l-a pus într-o casetă de valori la oficiul poştal, care acum este supravegheat de poliţie.
Când reapare textul proclamației, autorul lui, întrucât a aflat că Facta și-a dat demisia, modifică unele fraze. Ca un Hristos pantocrator care este de ajuns să spună „lumină“ ca să se facă lumină, directorul ziarului Il Popolo d'Italia, din biroul lui de pe via Lovanio din Milano, în numele a patru ghinioniști împrăștiați în noaptea ploioasă în cele patru colțuri ale Italiei, scrie așa: „Cvadrumviratul Secret de Acțiune declară actualul guvern decăzut, Camera dizolvată și Senatul suspendat. Armata este consemnată în cazărmi. Aceasta nu trebuie să participe la luptă.“ Mussolini știe foarte bine, iar știrile din Cremona o dovedesc, că dacă armata s-ar implica, nu ar exista nici o luptă.
În timpul nopții, cât așteaptă să afle dacă regele Italiei, blestematul acela de pitic care îl disprețuiește din pricina extracției sale joase, va proclama starea de asediu, punând astfel capăt marșului, ultimele lui acțiuni sunt două dovezi de devotament față de puterile superstiţioase pe care zeitățile mai neînsemnate ale cuvintelor le conferă uneori oamenilor pentru a ține la distanță realitatea, în pofida faptelor.
În primul rând, jurnalistul experimentat le dictează colaboratorilor titlul de pe prima pagină a ediției de a doua zi, ediție care ar putea fi și ultima, având grijă să omită măcelul de la Cremona: „Istoria Italiei într-un moment de cotitură decisiv – Fasciștii s-au mobilizat deja în Toscana – Toate cazărmile din Siena ocupate de fasciști – Uniformele gri-verzi fraternizează cu cămășile negre“. Apoi cenzorul fascist îl convoacă pe Cesare Rossi și-i ordonă să facă un tur al redacțiilor milaneze împreună cu Aldo Finzi, ca să impună presei o reacție favorabilă.
– Am reușit, conchide Mussolini cu o expresie aproape resemnată.
Pentru ca turul de intimidare a redacţiilor de ziar să fie credibil, îl ia cu el pe combatantul toscan căruia îi place să se prezinte necunoscuților lăudându-se cu infracțiunile comise.

„Îmi pare bine. Amerigo Dùmini, nouă omucideri.“

[55] Vulpoi bătrân (n.tr.)

Roma, 28 octombrie 1922
Ministerul de Război și Ministerul Afacerilor Interne, noaptea

Puțin după ora unu noaptea, în patul lui din hotelul Londra, prim-ministrul Facta zace în aceeași poziție în care a sfârșit trupul lui epuizat cu trei ore înainte. Când se duce să-l trezească, Efrem Ferraris, tânărul lui șef de cabinet, vede în trupul acela doar un bătrân ghemuit, acoperit cu haina lui udă. După mai puțin de o oră, bătrânul cadaveric se află la Ministerul de Război.

Întâlnirea care are loc la ora două dimineața este dramatică. Ministrul de interne, Taddei, îi spune generalului Pugliese, comandantul diviziei din Roma, că l-a surprins în mod dureros faptul că forțele armate nu au știut cum să împiedice cucerirea unui mare număr de prefecturi de către fasciști. Pugliese, indignat și furios, aruncă răspunderea pe inerția clasei politice. Generalul pregătește apărarea capitalei de zile întregi și de două zile cere ordine scrise pentru a o putea pune în aplicare. Ministrul Paolino Taddei îl asigură că le va primi chiar în clipa aceea.

După încheierea întâlnirii, Facta se duce să-l vadă pe rege la Villa Savoia. Douăzeci de minute mai târziu, după terminarea discuției, i se adresează lui Amedeo Paoletti, secretarul lui personal:

– Ordonă-i șoferului să mă ducă înapoi la Viminale. Trebuie să pregătesc starea de asediu pe care regele o va semna mâine-dimineață.

Întors la sediul Ministerului de Interne, bătrânul gentilom din Piemont găsește până și o brumă de eroism:

– Dacă fasciștii vor să vină, de aici mă vor scoate doar bucăți, spune șuierat, în dialectul lui.

Consiliul de Miniștri este convocat pentru ora 05.30. Pe ordinea de zi se află starea de asediu. Această prevedere legală excepțională, care, în cazul unei amenințări grave la adresa suveranității statului, suspendă garanțiile constituționale și transferă toate puterile autorității militare, nu a mai fost

utilizată din 1898. Se trimite, aşadar, după textul proclamaţiei cu pricina, care este folosit ca model, îndulcind tonurile mai violente şi inoportune. Rezultatul este un manifest serios, dar moderat, ferm, concis şi demn. La ora nouă dimineaţa, Luigi Facta se va duce din nou la Victor Emanuel al III-lea, cu textul respectiv în mână. Va fi nevoie doar de semnătura lui pentru ca marşul fasciştilor să se încheie nu la Roma, ci la închisoare sau în cimitir.
Puţin după ora 06.00, Facta îi transmite generalului Pugliese ordinele scrise privind apărarea Romei pe care acesta le aşteaptă de câteva zile. Peste jumătate de oră pleacă şi telegrama către prefecţi, cu ordinul de a-i aresta pe cei responsabili de sedițiune. La 07.50 este redactată telegrama către autorităţile militare, cărora li se comunică instaurarea „stării de asediu“. La 08.30, manifestul este afişat pe străzile din Roma.
Giovanni Amendola, ministrul coloniilor, care a fost bătut de fascişti în Ajunul Crăciunului, fondatorul Partidului Democrat Italian şi al ziarului liberal Il Mondo, al cărui sediu din Napoli a fost incendiat de detaşamentele paramilitare în 24 octombrie, trăieşte în sfârşit un moment de rară fericire:
– Fasciştii nu vor trece: am hotărât să ordonăm starea de asediu, iar vagabonzii ăştia vor fi puşi la punct, afirmă bucuros democratul când se anunţă decretul.

Consiliul de Miniştri hotărăşte în unanimitate să propună regelui declararea stării de asediu.

Extras din minuta Consiliului de Miniştri,
28 octombrie, ora 06.00

Guvernul, în urma hotărârii unanime a Consiliului de Miniştri, vă ordonă să menţineţi ordinea publică… utilizând toate mijloacele necesare, cu orice preţ, şi arestându-i numaidecât, fără excepţie, pe liderii şi promotorii mişcării insurecţionale împotriva puterilor statului.

Telegramă trimisă de cabinetul prim-ministrului
prefecţilor şi comandanţilor militari ai Regatului,
28 octombrie 1922, ora 07.10

N. 23859 – Consiliul de Miniştri a hotărât declararea stării de asediu în toate provinciile Regatului începând de astăzi, de la prânz. Decretul aferent va fi publicat numaidecât. Între timp, folosiţi imediat toate mijloacele excepţionale pentru a menţine ordinea publică şi siguranţa proprietăţii şi a persoanelor.

Telegramă trimisă de cabinetul prim-ministrului
către prefecţii şi comandanţii militari din Regat,
28 octombrie 1922, ora 07.50

Nimeni nu a mai îndrăznit să mărşăluiască împotriva Romei, mama civilizaţiei, pentru a înăbuşi ideea de libertate pe care o întruchipează. Ţine de voi să o apăraţi până la ultima picătură de sânge şi să fiţi demni de istoria ei.

Ordin de zi al generalului Emanuele Pugliese
pentru ofiţerii şi soldaţii garnizoanei din Roma,
zorii zilei de 22 octombrie 1922

Santa Marinella, Monterotondo, Tivoli,
28 octombrie 1922, ora 08.30

În timp ce pe străzile din Roma se afişează proclamarea stării de asediu care ar trebui s-o înăbuşe, în regiunile rurale din Lazio insurecţia a eşuat deja.
Divizia care va apăra capitala, sub ordinele generalului Pugliese cel hotărât, numără douăzeci şi opt de mii de oameni, soldaţi, carabinieri, membri ai Guardia di Finanza şi ai gărzii regale, dispunând de şaizeci de mitraliere, douăzeci şi şase de tunuri şi cincisprezece maşini blindate.
În comparaţie cu acest bastion defensiv impunător, în momentul în care ar trebui să înceapă acţiunea, cele trei coloane fasciste care au ajuns în zonele de concentrare numără poate zece mii de oameni în total. Sunt oameni însetaţi, înfometaţi, care se deplasează pe jos, descurajaţi, prost înarmaţi şi uzi leoarcă de la ploaie. Mulţi dintre ei au la centură doar pistoale, pumnale şi unelte agricole, în mână buzdugane scurte, bastoane şi fâşii de piele. Majoritatea sunt neînarmaţi. Cei care au puşti militare nu au cartuşe. Liderii centuriilor le ordonă celor mai tineri să le predea puţinele puşti de care dispun trăgătorilor pricepuţi, veteranilor din Marele Război, care se vor dispune în fruntea şi pe flancurile coloanelor. Ploaia torenţială îi loveşte fără milă: se revarsă peste ei de-a curmezişul, îi loveşte peste faţă, le intră pe sub mantii, stropeşte în bălţi, împroşcând cu noroi. Blocarea căilor ferate la Orte şi Civitavecchia, ordonată de comandamentul din Roma, îi obligă pe fascişti să continue pe jos. Se împrăştie prin zonele rurale şi prin păduri. Tinerii revoluţionari, după ce au mărşăluit toată noaptea din întreaga Italie ca să atace Istoria, îşi aşază tabăra ca primitivii, în cabane şi grote, sau se adăpostesc de ploaie sub ulmi. Căpiţele umede le servesc drept paturi de paie, şosetele îmbibate sunt înlocuite de hârtie de ziar. Raţiile sunt sărăcăcioase: câţiva saci de cartofi, câţiva biscuiţi de orez. Nevoiaşii mizeri, ajunşi în localităţile populate, se năpustesc spre fântâni, dar le găsesc fără apă potabilă. Înaintează suferinzi, şchiopătând şi nepregătiţi. Unii îşi dau jos

cizmele de călărie şi, cărându-le atârnate pe spinare, înaintează desculţi. Sunt înconjuraţi de o zonă pustie. Când zăresc o casă în construcţie, flăcăii lui Mussolini se amăgesc singuri. Se refugiază în ea cu sutele. Apa pătrunde în torente. Cu toate acestea, mulţi dorm, insensibili la tot. Alţii aţipesc, abrutizaţi. Nu războiul, ci subzistenţa le ocupă întregul orizont al existenţei: cer pâine, inventează abatoare în care animalele sunt hăcuite de măcelari improvizaţi. Sunt scalzacani, „desculţi“, sunt zeci de mii de tineri veniţi din toată ţara ca să facă revoluţie, dar nimeni nu le ordonă nici să se retragă, nici să atace. Ca în cei trei ani petrecuţi în tranşee, sunt prinşi în acest nou pământ al nimănui dintre Orte şi Tivoli şi, uitaţi, uzi până la piele, capturaţi, cu răutatea lor, cu foamea lor de prădare, cu idealurile lor, sunt lăsaţi să mărşăluiască prin ploaie în această fundătură a istoriei.

Milano, via Lovanio, 26 octombrie 1922
Sediul redacţiei Il Popolo d'Italia, în jurul orei 08.00

Galleria este blocată de gărzile regale, dinspre clădirea Băncii Comerciale trei mitraliere sunt aţintite spre Piazza Scala, tramvaiele care traversează via Manzoni au fost deviate. Aparent străin de evenimentele petrecute până ieri, în dimineaţa aceasta întregul Milano are impresia că starea de asediu este deja implementată. În mod clar, lupta se anunţă a fi inegală: detaşamentele au aliniat chevaux de frise în faţa sediului grupării fasciste de pe via San Marco, dar de-a lungul canalului umflat de ploaie, la intersecţia dintre via Solferino, via San Marco şi via Brera, soldaţii regelui montează mitraliere grele pe trepiede.
Mussolini şi-a petrecut noaptea acasă, dar se află deja la redacţie de două ore când Enzo Galbiati, un fost zidar numit liderul detaşamentelor din Brianza, aflat acum la comanda apărării „micii fortăreţe", îl anunţă că de pe via Moscova vin trei maşini blindate, iar de pe via Solferino, un batalion de gărzi regale pentru a ocupa sediul redacţiei. Au probabil ordin să-i aresteze pe liderii rebeliunii.
Primul care poartă tratative cu ei este Cesare Rossi. Propune un modus vivendi pentru a evita vărsarea de sânge. Soldaţii Arditi şi fasciştii care se află în stradă, fluturând carabine şi grenade în faţa a ceea ce a mai rămas din baricada de role de hârtie dizolvate de ploaie, se vor retrage în clădire, iar forţele publice se vor opri la colţul străzii Moscova.
Maiorul gărzii regale nici nu vrea să audă. A primit ordine, şi le va îndeplini.
În timp ce maiorul cu mustaţă e pe cale să pună capăt marşului, Benito Mussolini se înfăţişează în persoană la răscrucea evenimentelor. Fără să se lase îmblânzit, maiorul îi ripostează cu ameninţări.
Mussolini, care până de curând îi promitea prefectului Lusignoli ministerul de interne, se întoarce spre comisarul de siguranţă publică, subordonatul lui, care stă lângă maior:

– Domnilor, vă sfătuiesc să vă gândiţi la caracterul mişcării noastre. Nu are nimic ce aţi dezaproba. Apoi merge la cacealma: În orice caz, ar fi inutil să vă împotriviţi: întreaga Italie, până la Roma, a căzut în mâinile noastre. Informaţi-vă în privinţa aceasta.
Cuvintele, din nou cuvintele, prevalează asupra realităţii, ţinând-o la distanţă. Cauze mici, efecte mari. Comisarul Perna încuviinţează din cap, maiorul ezită. Vărsarea de sânge este amânată.

Apelul lui Luigi Federzoni soseşte o oră mai târziu, în timp ce Facta se întâlneşte cu Victor Emanuel pentru semnarea decretului prin care este proclamată starea de asediu. Federzoni, un apropiat al regelui, liderul mişcării naţionaliste ale cărei cămăşi albastre sunt desfăşurate în apărarea Romei şi totuşi simpatizant al fasciştilor care sunt pe punctul de-a o ataca, face un joc dublu sau triplu. Mussolini nu vrea să vorbească cu el. Îi face semn lui Aldo Finzi să răspundă şi-l îndeamnă pe Cesare Rossi să asculte la al doilea receptor. Vocea lui Federzoni, care-i sună de la Roma, este marcată de senzaţia unei catastrofe iminente.
Federzoni – Am vorbit cu generalul De Bono la Perugia. Cum nu poate lua legătura cu voi, la Milano, a recomandat să se facă tot posibilul pentru ca Mussolini să vină cât mai curând posibil la Roma; aici situaţia este paralizată de faptul că regele nu poate vorbi cu nici unul dintre liderii fascişti. Se zice că De Vecchi e la Perugia, dar până în urmă cu jumătate de oră încă nu sosise. Aici nu e nimeni, şi spune-i neapărat lui Mussolini că riscăm ca, odată cu agravarea situaţiei, regele să plece.
Finzi – Îi voi spune numaidecât lui Mussolini.
Federzoni – De Bono m-a rugat să-i comunic lui Mussolini această dorinţă a lui în calitate de comandant general: ca Mussolini să vină imediat la Roma.
Finzi – Am înţeles. Un singur lucru însă. Ordinele pentru autoritatea militară din Milano trebuie să fie puţin diferite. Nu putem să ne îndepărtăm de sediu şi să începem să tragem.

De la Roma se urlă acum.
Federzoni – Să nu ne pierdem cu firea! Pentru ca regele să nu ia hotărâri care ar agrava incomensurabil situaţia, trebuie să poată acţiona în condiţii de libertate vizibilă, adică fără să lase impresia că ar exista o presiune… pe scurt… exterioară… Pe de altă parte, a declarat că nu vrea să fie responsabil de o vărsare de sânge; caz în care ar pleca. În toată Italia este stare de asediu, aşa că autoritatea militară acţionează de asemenea pe cont propriu… „Vărsare de sânge“… „Stare de asediu“… Benito Mussolini intră în cabina telefonică.
Finzi – Mussolini e aici. Ţi-l dau.
Federzoni – Permite-mi să încep spunându-ţi că eu sunt cel care a luat iniţiativa acestei conversaţii. Am vorbit cu De Bono, care mi-a amintit care sunt împrejurările: are loc un conflict şi dacă situaţia va continua aşa, dacă se va întâmpla aşa… regele va abandona tronul. Aici nu este nimeni care să poată reprezenta gruparea fascistă. De Vecchi nu a ajuns la Perugia. De Bono mă roagă să-ţi prezint toate acestea şi să-ţi cer să vii imediat la Roma.
Mussolini – Nu pot veni la Roma, pentru că acţiunea din Milano este în curs de desfăşurare. Trebuie să asculţi de comandamentul suprem acolo unde eşti. Voi accepta toate soluţiile pe care va hotărî comandamentul suprem să le adopte…
Federzoni, exasperat, îl întrerupe, vorbind cu un puternic accent emilian care îl aseamănă cu interlocutorul lui.
Federzoni – Cum te poate înştiinţa comandamentul din Perugia, dacă nu poate nici măcar să comunice cu Milanoul!?
Mussolini – Te vei ocupa tu să mă informezi, că tot trebuie să comunici cu Perugia. Asigură-te că mişcarea este serioasă în toată Italia.
Federzoni – Acum trebuie să nu distrugem punctul de sprijin; altminteri, s-a sfârşit.
Mussolini – Ia imediat legătura cu ei şi zi-le că Mussolini va respecta ce decid comandanţii.
Federzoni – Tu ai grijă să nu te mişti de la Il popolo d’Italia.

Mussolini – Nu mă voi mişca. Dar asigură-te că criza se va orienta spre dreapta, spre dreapta, spre dreapta…
Federzoni – În ce sens?
Mussolini – Un guvern de fasciști.
Enormitatea declanșează o clipă de tăcere. Apoi fățarnicul își vine în fire.
Federzoni – Suntem de-acord, nu încape îndoială. Însă trebuie să evităm o situație de armistițiu. Până mâine-seară, mă voi strădui personal să îți obțin ceea ce-ți dorești.
Mussolini pune receptorul la loc. Iese din cabină. Cesare Rossi îl urmează. Benito Mussolini chicotește.
– Ți-am zis eu. Vor să mă facă să merg la Roma. O manevră la care mă așteptam.
Continuă să plouă peste orașul Milano aflat în stare de asediu. La capătul străzii Lovanio, colț cu via Moscova, în punctul în care plutonul de gărzi regale blochează accesul, apa curge șuvoaie pe țevile închise la culoare ale mitralierelor.
Întreaga greutate a carnajului incipient a fost aruncată din nou în cârca celor patru figuranți, care, izolați de lume, scrutează orizontul evenimentelor dintr-o cameră de hotel din Perugia.

Perugia, 28 octombrie 1922
Hotelul Brufani, Comandamentul Suprem
al Marşului asupra Romei,
aceeaşi oră (în jurul orei 08.00)

Băltoace de vin şi de şampanie reflectă ce-a mai rămas din zori. Mirosul acid de vomă se adaugă celui înţepător de cenuşă care emană din sutele de mucuri de ţigară înfipte în resturi de pâine şi de salam, în felii de torturi sau înecate în resturi de grappa.
Cesare Maria De Vecchi, abia coborât din Lancia lui albastră împreună cu Dino Grandi, ţinându-şi mâinile apăsate pe şale după opt ore de călătorit prin noroi, simte cum i se întoarce stomacul pe dos. Patru combatanţi sforăie întinşi pe jos în sala de comandă, se simte miros de respiraţii apăsătoare, de reverie nocturnă. De Vecchi îi trezeşte în şuturi. S-ar părea că va urma o încăierare. Harta topografică a operaţiunilor atârnă de perete ţinută de un singur cui. Iată revoluţia fascistă.
De Bono este cadaveric, Bianchi, zguduit de respiraţia-i şuierătoare. Ambii au doar veşti vagi despre lumea exterioară. De Vecchi îi informează despre ce se petrece la Roma, despre ce a văzut pe drumul spre Perugia: grupuri de fascişti costelivi, chinuiţi de ploaie şi de frig, care mărşăluiau spre sud împleticindu-se, neînarmaţi, fantasme alte unei lupte ce nu va fi purtată.
La sosirea lui Balbo, membrii cvadrumviratului, nemişcaţi ca nişte statui care jelesc un Hristos mort, prind din nou viaţă. Cu părul ciufulit, imposibil de spus dacă e încă beat sau doar entuziasmat, Balbo îl atacă pe De Vecchi cu batjocură şi dispreţ. Îl acuză că este un politician meschin, se făleşte cu ocuparea prefecturii din Perugia pe care au cucerit-o în absenţa lui.
– Bravo, bravo! Şi comanda diviziei? Te-ai ocupat şi de ea? Şi comanda brigăzii Alpi care a îndreptat tunurile împotriva voastră? Şi trupele, le-ai dezarmat?
De furie, lui Cesare Maria De Vecchi îi sângerează gingiile.

La scurt timp după aceea, în jurul orei 10.00, de la oficiul de telegraf sosește vestea că a fost proclamată starea de asediu și că s-a emis ordinul de a-i aresta pe liderii insurecției. Bianchi încearcă disperat să comunice cu Milano și apoi cu Roma. Eșuează în ambele cazuri. Întuneric desăvârșit.
Un fascist pe bicicletă se oprește în fața hotelului Brufani. Au primit un apel de la Roma la secția de poliție. Vor să discute cu cvadrumvirul De Vecchi. Dacă nu cumva e o glumă, cică au sunat în numele regelui.
Nu e o glumă. Cittadini, aghiotantul lui Victor Emanuel al III-lea, îi cere lui De Vecchi să se întoarcă numaidecât la Roma. Suveranul vrea să discute cu un înalt reprezentant al mișcării fasciste, iar Mussolini nu se mișcă de la Milano. De Vecchi îndrăznește să întrebe dacă au apărut noutăți. Au apărut.
Înainte de a pleca din nou cu mașina unui lăudăros care îi promite că-l va duce la Roma în patru ore – „Conduc ca Mussolini", se fălește acesta –, De Vecchi se întâlnește cu un fost coleg, generalul Cornaro, comandantul brigăzii Alpi, staționată în Perugia.
Cornaro îl mustră pentru nebunia acelei puneri în scenă, dar, între colegi, mustrarea este binevoitoare. De Vecchi cere răbdare, indulgență, bunăvoință, ca de la soldat la soldat.
Cornaro îi răspunde că nu-i poate oferi nimic din toate acestea. Din seara respectivă este stare de asediu, ordinele sunt precise. Atunci De Vecchi îl asigură că ordinele se vor schimba, îi dezvăluie că a fost convocat la Roma de rege. Îl imploră să evite confruntările. Cornaro îi răspunde politicos:
– Confruntări? Nu vor avea loc confruntări. Orașul este izolat, nu vă va veni nimeni în ajutor; mitralierele sunt îndreptate spre voi.
Apoi generalul îl ia pe fascist de braț, arată spre acoperișurile clădirilor, spre colinele care se întrezăresc deasupra pieței și, aproape șoptit, adaugă:
– Doar nu mi-ai face nedreptatea de a crede că nu știu să poziționez artileria?
Cesare Maria De Vecchi le transmite celorlalți cvadrumviri conversația cu generalul Cornaro. Balbo, ca de obicei, înjură, insultă, amenință, șuierând printre dinți:

– Voi n-aveţi decât să vă daţi jos pantalonii… Să faceţi revoluţia la telefon… Eu mă voi împotrivi şi, de va fi să cad, o voi face numai după ce voi tras ultimul cartuş.
În timp ce De Vecchi urcă în maşină în dreptul şoferului improvizat care „conduce ca Mussolini“, îl urmăreşte vocea lui Balbo, încordată la frecvenţe isterice.
– Revoluţia a început… Eu trag… Eu trag.

Milano, via Lovanio, 28 octombrie 1922
Redacţia Il Popolo d'Italia

nr. 23871 – Atenţie, dispoziţiile din telegrama de astăzi
nr. 23859 privind starea de asediu nu trebuie îndeplinite.

Telegrama trimisă de la cabinetul prim-ministrului către ministrul de interne şi cel de război este expediată la ora 12.05.
La ora 12.30, ministerul de război transmite comandamentului diviziei ordinul de suspendare a stării de asediu. La scurt timp după aceea, agenţia de presă Stefani preia ştirea: regele, contrar tuturor presupunerilor şi tuturor eforturilor, nu a semnat decretul. Starea de asediu este revocată.
Nu are sens să se întrebe de ce. Există o mulţime de motive şi deopotrivă nici unul. Sfinxul istoriei rămâne mut, de neclintit, în ce priveşte ceea ce a fost, ceea ce va fi, ceea ce ar fi putut fi şi ceea ce, în schimb, va rămâne mereu increat.
Benito Mussolini află vestea în biroul lui de pe via Lovanio, în timpul vizitei lui Alfredo Rocco, liderul naţionaliştilor şi jurist celebru. Rocco a venit personal de la Roma ca să-l convingă să sprijine un guvern Salandra. Mussolini îi înmânează lui Rocco o listă cu miniştri. Singurul cabinet posibil. Al lui. Afirmă că acum e prea târziu pentru orice soluţie care nu duce spre el.
Alfredo Rocco, aţâţat de o intuiţie fulgerătoare care pricepe realitatea cu o singură clipă de întârziere, pardonabilă, de altfel, uită de Salandra şi, năpustindu-se asupra lui Mussolini, îl îmbrăţişează emoţionat:
– Ai întru totul dreptate, tu chiar că vei aduce noroc Italiei.
Mussolini ştie că Fondatorul fascismului a câştigat: acum, că s-a încheiat ameninţarea stării de asediu, rămâne doar ameninţarea detaşamentelor fasciste care se strâng la porţile Romei. Aşa că îşi petrece restul zilei cu ocupaţiile obişnuite ale unui învingător.

Noul stăpân al destinelor generale elaborează liste de secretari de stat, promite ministere, se consultă telefonic cu directorul ziarului Corriere della Sera, pregătește o ediție extraordinară a ziarului propriu în care își anunță triumful, refuză cu o mișcare simplă a degetului arătător toate apelurile de la De Vecchi și de la alți fasciști din Roma care sunt complicii rivalilor săi. Apoi refuză și invitația oficială a aghiotantului regelui de a merge în capitală pentru a discuta. Se va duce numaidecât, ba chiar cu un avion pe care-l va pilota personal, dar numai pentru a primi sarcina de a forma un guvern.
La ora 17.00, Mussolini îi acordă un interviu unui jurnalist de la L' Ambrosiano:
– Se amăgesc în continuare că soluția poate fi găsită în Roma și nu văd că trebuie să o caute la Milano. Acum mai există o singură soluție: soluția Mussolini.
La ora 18.00, când un pluton de gărzi regale mărșăluiește din nou pe via Lovanio, convins că nu vor trage, Fondatorul Fasciilor de luptă apucă o carabină din dulap și se năpustește în stradă ca să-i înfrunte în persoană. La ora 19.00 primește, a doua oară în două zile, o delegație de industriași: De Capitani D'Arzago, Pirelli, Benni, Crespi, Ettore Conti, care au învățat deja drumul. La ora 20.00, cu cravata fixată de gulerul rigid al cămășii lui bune, se duce din nou la teatru, de data aceasta nu cu Margherita Sarfatti, amanta lui de cursă lungă, ci cu Rachele Guidi Mussolini, consoarta lui legitimă. Pe la miezul nopții, în sfârșit, acceptă al nu știu câte miilea apel recurent de la Roma la un telefon care sună în gol de ore întregi. De Vecchi, Ciano și Grandi fac o ultimă încercare pentru un guvern Salandra. Noul stăpân nu ezită câtuși de puțin:
– Nu a meritat să mobilizăm armata fascistă, să facem revoluție, să pierdem oameni, doar ca să asistăm la reînvierea lui don Antonio Salandra! Nu accept.
Și la Roma și la Milano se aude bufnitura surdă cu care receptorul este trântit în furcă.

Perugia, 28 octombrie 1922
Hotelul Brufani

La Hotelul Brufani vestea ajunge chiar pe când gărzile regale se pregătesc să ocupe din nou clădirea Poştei: starea de asediu a fost revocată. Michele Bianchi şi Emilio De Bono, învingându-şi repulsia fizică reciprocă, se îmbrăţişează ca doi amanţi pasionali.
Afară, pe stradă, oamenii încă nu ştiu nimic. Şi chiar la câţiva metri de intrarea hotelului, chiar în clipa aceea, soldaţii conduşi de generalul Cornaro defilează pe via Mazzini, pregătiţi să ia cu asalt clădirea publică supravegheată de cămăşile negre din unitatea „Disperatissima“ cu doar două mitraliere. Goarnele sună, armele sunt aţintite, liderii fascişti, palizi, discută între două focuri.
În momentul acela, Emilio De Bono, cu ochii înlăcrimaţi, de bărbat îmbătrânit prematur, se poziţionează cu trupul lui scheletic între cele două formaţii pregătite să deschidă focul. Starea de asediu, urlă De Bono aproape în falset, a fost revocată, regele l-a convocat pe Mussolini la Roma, numirea lui în funcţie este iminentă. Generalul Cornaro se retrage a doua oară.
Câteva ore mai târziu, De Bono îl vizitează pe generalul Petracchi, comandantul garnizoanei din Perugia. Ofiţerii şi soldaţii îl salută milităreşte, apoi îi zâmbesc pe sub mustaţă. Petracchi, care până cu câteva ore în urmă, semeţ, nervos şi beligerant, nu voise nici măcar să-l vadă pe fostul lui coleg şi ameninţase că avea să lase tunurile să vorbească, acum îl primeşte, convertit numaidecât la cauza fascistă, se justifică, se scuză, stăruie faţă de noii stăpâni. La plecarea lui De Bono, generalul Petracchi face un ultim apel:
– Radioul, te rog, radioul, lasă-mă să îl repar.
La Brufani este deja un du-te-vino de oameni: camarazi, curioşi, cei care cer de pomană. Sosesc şi aparatele de fotografiat. Bianchi, De Bono şi Balbo se lasă imortalizaţi în acea clipă fatidică, toţi aplecaţi puţin în faţă. Simt greutatea grotescului când drama se preschimbă brusc într-o „piesă“ cu final fericit.

Tivoli, Monterotondo, Santa Marinella,
28 octombrie 1922

Bivuacurile se aglomerează, nou-sosiţii se luptă cu vechii nevoiaşi pentru un loc în jurul focurilor din care, din pricina ploii, a rămas doar cenuşa. Trei mii de bărbaţi din legiunea din Siena au ajuns după prânz; cinci sute din Ancona şi trei sute din Sabina, după-amiază; două mii din prima legiune florentină, două mii din legiunea Arezzo şi din cohorta Valdarno şi cei trei mii din a doua legiune florentină ajung seara.
Sosesc şi se prăbuşesc cu toţii, maceraţi de o aşteptare convulsivă. Nu este apă potabilă, nu sunt provizii de hrană, nu sunt bani. Mai mult de atât, nu sunt ordine. Se ştie doar că a trecut Balbo, cu motocicleta, şi le-a ordonat să nu se mişte, ca să nu compromită jocul politic. După care nimic altceva, ore întregi, zile întregi. Nici o acţiune, nici o comunicare, nici o ştire, nici un ordin scris, în afară de cel care le impune toate interdicţiile: nu vă mişcaţi sub nici o formă din cantonamente, nu provocaţi daune, nu trageţi focuri de armă, nu furaţi găinile ţăranilor.
Marşul se împotmoleşte în noroi, legionarii, uitaţi în ploaie, retrogradaţi la rangul de hoţi de pui, rătăcesc prin tabere, epuizaţi de ronduri absurde, tremurând de la febra provocată de furtuni şi de angoasa de a trăi inutil, privaţi de orice răspuns.
Coloana oprită în apropiere de Tivoli este comandată de Giuseppe Bottai, un tânăr poet ratat, fiul unui negustor de vin, voluntar în Marele Război ca ofiţer al trupelor de Arditi, mai întâi futurist, apoi lider al detaşamentelor din Roma. Bottai şi-a instalat comandamentul într-un mic hotel cocoţat pe stâncile din pădurile din Tivoli, de unde se pot vedea vârfurile chiparoşilor de la Villa d'Este.
Bottai, împreună cu acei bărbaţi veniţi din toată Italia pentru a mărşălui asupra capitalei cezarilor, rămâne zile întregi acolo, aşteptând un semn,

absorbit de zgomotul hipnotic al cascadei. Roma este o ceaţă la orizont, o pictură îndepărtată, acolo, spre est, sub un cer gri brăzdat de fulgere.

Dacă această situaţie nu se încheie curând, vom da de necazuri şi mai mari. Mussolini este hotărât să vină la Roma dacă îl vor numi în funcţie… Dacă ar primi răspunsul curând, ar veni chiar cu avionul; însă esenţial este să se hotărască… La urma urmei, cred că odată venit la Roma ca să ocupe fotoliul de prim-ministru, ar putea fi influenţat astfel încât să formeze un cabinet mai bun decât cel pe care l-a anunţat ieri-seară.

Luigi Albertini, directorul ziarului Corriere della Sera,
convorbire telefonică cu fostul şef de cabinet al lui Salandra,
28 octombrie 1922

Iată cum stau lucrurile: o mare parte a Italiei nordice se află sub puterea fasciştilor. Întreaga Italie centrală… este ocupată de „cămăşile negre“… Autoritatea politică, puţin surprinsă şi foarte înspăimântată, nu a fost în stare să înfrunte mişcarea… Guvernul trebuie să fie clar fascist… Acest lucru trebuie să fie limpede pentru toată lumea… Orice altă soluţie trebuie respinsă… Inconştienţa anumitor politicieni din Roma oscilează între grotesc şi fatalitate. Să se decidă odată! Fascismul vrea putere şi o va avea.

Editorial de Benito Mussolini, Il Popolo d'Italia,
29 octombrie 1922

Fiecare consul se va ocupa personal de formarea unor patrule legionare, care, sub răspunderea personală a şefilor de patrulă, trebuie să se asigure că nu vor fi deteriorate proprietăţi, că nu vor fi furaţi pui.

Al patrulea ordin scris al comandamentului fascist
din Santa Marinella, 28 octombrie 1922

Benito Mussolini
Roma, 31 octombrie 1922
Hotelul Londra, camera prim-ministrului, seara

Pute a picioare.
Şi-a dat jos ghetrele, şi-a desfăcut şireturile, şi-a lărgit cureaua de la pantaloni şi, în cămaşă, s-a trântit în fotoliu. Cu ţigara bălăngănindu-i-se între buze, în stil francez, îşi întinde picioarele pe fotoliul din faţă, „ca americanii“, zice el.
– Trebuie să recunoaştem că disputele dintre ceilalţi ne-au ajutat mult… Ah! Toţi acei candidaţi la postul de premier: Bonomi, De Nicola, Orlando, Giolitti, De Nava, Fera, Meda, Nitti… Zici că se făcea apelul sfinţilor din parlament aflaţi în agonie. Şi ce ziceţi de amărâtul de Facta, care stârneşte o criză guvernamentală chiar după întrunirea noastră de la Napoli?!
Cesare Rossi, alături de alţi câţiva camarazi – întrucât se încăpăţânează să nu vrea prieteni în jurul său –, îl ascultă evocând calm, sincer, fără patimă, campania victorioasă în beneficiul celor prezenţi. Dar ştie că Mussolini, chiar şi în acest moment de triumf, îndeosebi în acest moment, vorbeşte mai întâi de toate cu el însuşi.
– Şi apoi pasivitatea antifascismului… Da, ce-i drept, după greva legalistă, barca aia lua apă pe toate părţile… Dar, în concluzie, orice grevă generală, aruncată la picioarele noastre, ne-ar fi entravés[56] foarte mult.
În anticamera salonului pe care conducerea hotelului Londra l-a pus la dispoziţia noului prim-ministru s-au perindat toată ziua, şi continuă să o facă, membri aroganţi ai detaşamentelor paramilitare, noi miniştri, secretari de stat, generali activi şi în rezervă, bărbaţi şi femei din demimondul Romei, brasseurs d’affaires[57], toţi urmărind o sfântă cuminecătură, o promovare, o prebendă, dând toţi năvală pe via Ludovisi, adulmecând aidoma unor păsări de pradă. Dar scâncetele tuturor acelor oameni nu ajung până la bivuacul de

lux unde drumeţul, desculţ şi cu cureaua desfăcută, se întoarce să arunce o privire la traseul parcurs până acolo.
– Desigur, dacă guvernul ar fi fost condus de Giolitti, poate că lucrurile nu ar fi decurs atât de lin… În regiunile noastre s-ar fi opus o rezistenţă înverşunată, însă nu am fi reuşit. Când un stat vrea să se apere, resursele lui sunt nelimitate, şi atunci va învinge. Adevărul este că în Italia statul nu mai exista…
Monologul public continuă, blând, domolit de victorie, aproape ca un bocet, ca un cântec de adormit copiii, în timp ce ploaia s-a oprit în fine şi toamna romană acordă străduniilor oamenilor o noapte plăcută înainte să vină iarna. Învingătorii îi mulţumesc zeului toamnei şi se bucură de ea pentru că ştiu că iarna va sosi, că este deja pe drum.
Începe rememorarea ultimelor câteva ore. Cineva împinge căruciorul cu băuturi pe podeaua de marmură.

*

Benito Mussolini îi ceruse o telegramă scrisă aghiotantului regelui care, după demisia lui Salandra, la 29 octombrie, cu două zile în urmă, îl convocase la Roma pentru a-l însărcina să formeze un guvern.
– Dacă primesc telegrama, pornesc numaidecât, ba chiar cu avionul.
Primise telegrama, însă nu plecase nici măcar cu trenul. Transportul special pregătit de Lusignoli pentru ora 15.00 îl aşteptase în van. Voise să încheie mai întâi ediţia specială a ziarului său care îi anunţa triumful.
Doar după ce îşi îngăduise un scurt moment emoţionant alături de fratele lui, Arnaldo („Ah, de-ar fi trăit tata!“), şi după ce finalizase prima pagină se urcase în trenul expres numărul 17, cu plecare din Gara Centrală la ora 20.30 şi sosire preconizată la Roma la 09.30 a doua zi. Îşi luase scurt rămas-bun de la mulţime. Noul prim-ministru pretinsese ca plecarea să se facă la

timp („De acum înainte, totul va trebui să decurgă perfect“). Lozinca scandată de fasciștii din Milano, „tinerețe, tinerețe…“, se pierduse în depărtare, în timp ce ultimele vagoane alunecau în întuneric.
Din păcate, transportul ajunsese la destinație cu aproape o oră întârziere. Cămășile negre, care se poziționaseră în mijlocul șinelor, îl blocaseră deja la Fiorenzuola, apoi la Sarzana, apoi la Civitavecchia, iar il Duce fusese nevoit să coboare ca să le treacă în revistă („Victoria ne aparține; haideți să nu o irosim. Italia ne aparține și o vom duce din nou spre grandoarea ei de altădată“).
De la geamul vagonului de dormit, toată noaptea și până la ivirea zorilor, Benito Mussolini privise Italia trecând pe lângă el, la picioarele lui. În cele din urmă, la sosire, la ora 10.50, îl salutaseră de pe cerul Romei până și șase avioane care decolaseră de pe aerodromul din Centocelle.
La ora 11.05 din ziua de 30 octombrie 1922, când urcase scările Quirinalului pentru ca regele să-i încredințeze formarea cabinetului, Benito Mussolini, de origine plebee, un țigan al politicii, autodidact al puterii, la vârsta de doar treizeci și nouă de ani era cel mai tânăr prim-ministru al țării lui, cel mai tânăr guvernant din toată lumea după momentul ajungerii la putere, nu avea deloc experiență în guvernare sau administrare publică, intrase în Camera Deputaților cu doar șase luni înainte și purta cămașa neagră, uniforma unui partid armat fără precedent în istorie. Cu toate acestea, fiul fierarului, fiul secolului, urcase pe scara puterii. În clipa aceea, noul secol se deschisese și, în același timp, se închisese în urma lui.

A doua zi a fost necesar să-i lase să intre în oraș. Nu se putea altfel. Regele însuși, acum, că Benito Mussolini obținuse ceea ce voise, îi ceruse să-i trimită înapoi, pentru a proteja capitala. Însă el ripostase că, dacă nu li se dădea satisfacția de a defila, el nu putea fi răspunzător pentru reacțiile lor: nenorociții aceia fuseseră lăsați trei zile și trei nopți să putrezească afară, în ploaie, chiar dacă ajunseseră la porțile Romei înainte să sosească el cu

trenul, în dimineaţa zilei de 30. Până şi atunci, Giuseppe Bottai, care implorase să i se permită să intre în oraş în fruntea coloanei lui de disperaţi, fusese refuzat. Dar în 31 octombrie, după formarea guvernului fascist, nu ar fi fost posibil să-i trimită pe militanţi acasă fără să le acorde un triumf jalnic, apocrif. Unii dintre ei, în provincii, insistaseră să moară chiar şi după ce Mussolini, la Milano, obţinuse telegrama de la aghiotantul regelui. Pe când Rachele îi pregătea deja valizele conducătorului fascist, la Bologna, după ce eliberaseră zeci de camarazi deţinuţi în carcera din San Giovanni in Monte, conduşi în timpul atacului de Leandro Arpinati, opt dintre acei tineri nesăbuiţi şi generoşi în cămaşă neagră au fost ucişi când au atacat cazărmi de carabinieri complici şi depozite de muniţie acum întru totul inutile. Opt cadavre postume.

Şi, la o adică, era nevoie de o aureolă de eroism şi violenţă. În acel nou secol, era utilă pentru a consacra puterea fiului lui favorit. Insurecţia militară ar fi eşuat, de acord, însă piesa de teatru devenise realitate şi cuţitul trebuia să rămână îndreptat spre gât.

Şi uite aşa, în dimineaţa zilei de 31 octombrie, în timp ce guvernul depunea jurământul la Quirinal, fuseseră adunaţi cu toţii în Villa Borghese. Cortegiul pornise la ora 13.00 de-a lungul Tibrului, unde il Duce trecuse în revistă zeci de mii de fascişti înveşmântaţi în diverse feluri, acoperiţi de noroi, înfometaţi, cu pumnalele la centură şi bastoane. Apoi, adunaţi în Piazza del Popolo, unde li se impuseseră o ordine şi o disciplină maxime şi li se interziseseră cu desăvârşire acţiunile violente pentru care fuseseră mobilizaţi – acum prim-ministrul, garantul legalităţii, era însuşi Mussolini –, îi puseseră să defileze în coloană pe corso Umberto, până la Altarul Patriei şi, de acolo, pe sub ferestrele Quirinalului.

La balcon, regele, flancat îndeaproape de generalul Diaz şi de amiralul Thaon di Revel, îi salutase scurt. Il Duce se înfăţişase doar câteva minute la fereastra consiliului. Parada a durat şase ore.

Secătuiţi de oboseala care înlocuise încordarea irascibilă, alungaţi ca nişte câini, cu răceală, după ce adunaseră câţiva kilometri pe străzile capitalei,

aclamaţi de cetăţenii laşi ai Romei care, odată trecut sentimentul de teamă, le făceau cu mâna de-a lungul străzilor, fără ca măcar să-şi dea seama de asta, militanţii din detaşamentele fasciste, protagoniştii carnali ai unei istorii-fantomă, se treziseră în tren, înghiţindu-şi sucurile gastrice ale victoriei.
Desigur, unii dintre ei s-au revoltat. După ani de ciomăgeli şi misiuni punitive la fiecare sfârşit de săptămână, mânaţi de violenţă, grupuri de fascişti rebeli incendiaseră vila lui Nitti, devastaseră biroul onorabilului Bombacci şi îl loviseră în mod repetat pe Argo Secondari peste cap, lăsându-l pe liderul grupării Arditi del Popolo căzut la pământ, distrus de o comoţie cerebrală incurabilă. Alţii, mai curajoşi, sau mai nesăbuiţi, încercaseră să ducă războiul în teritoriul inamicului, pătrunzând în districtele populare precum Borgo Pio, San Lorenzo, Prenestina şi Nomentana, de unde fuseseră alungaţi cu un an în urmă. Atacul lor a fost respins şi de data aceasta.
Mussolini însuşi, aflând despre incidente, dăduse fuga la Gara Termini, ca să se asigure că ultimii dintre combatanţii lui ireductibili aveau să fie urcaţi cu forţa în trenuri. Roma trebuia să fie golită, Italia trebuia să fie normalizată. Mâine este o nouă zi.
Acum, în camera lui din hotelul Londra, il Duce se tolăneşte în fotoliu şi, buimăcit în chip plăcut de izul intim de putoare emanat de picioarele lui desculţe, îşi coboară vocea cu o octavă şi le repetă puţinilor lui acoliţi ceea ce i-a declarat în după-amiaza aceea unui redactor al ziarului Corriere della Sera:
– Ziceţi adevărul: am făcut o revoluţie unică în lume. În ce epocă a istoriei, în ce ţară s-a mai făcut o astfel de revoluţie? În timp ce serviciile au funcţionat, în timp ce afacerile au mers înainte, funcţionarii au lucrat la birouri, muncitorii, în fabrici, ţăranii, pe ogoare, în timp ce trenurile au continuat să circule regulamentar. Am avut treizeci de morţi în total, dintre care zece la Mantova, opt la Bologna, patru la Roma. În afară de Parma, de San Lorenzo şi de alte câteva cazuri izolate, Italia a stat cu mâinile în sân şi s-a uitat. E un nou stil de revoluţie!

Nimeni nu obiectează, nimeni nu ripostează. Arta docilității le predă noilor adepți primele elemente de bază.
Ce va fi mâine? Nimeni nu știe, nici măcar cei din încăperea cu pricina. Sunt îmbătați de ceea ce au realizat: au ajuns la putere, acum vor să o păstreze. Noaptea de toamnă în Roma este dulce.
Liniștea vine ca o însoțitoare firească a întunericului, aducând alunecarea ușoară spre crepusculul conștiinței și de acolo spre somn. În viitor va fi timp suficient pentru a calcula ce s-a pierdut ireparabil prin faptul că i s-a permis bărbatului tolănit pe fotoliu să preia cu forța puterea asupra lumii după ce s-a deplasat într-un vagon de dormit.

[56] Împiedicat (în limba franceză în original) (n.red.)
[57] Oameni de afaceri, în general fără scrupule (în limba franceză în original) (n.red.)

Asistăm aici la o frumoasă revoluţie a tineretului. Fără pericole, plină de culoare şi de entuziasm. Ne distrăm de minune.

Richard Child, ambasadorul SUA la Roma,
31 octombrie 1922

Recunoaştem că evenimentele s-au derulat paşnic… Din păcate însă, lipsa de tragedie, în anumite momente din viaţa unui popor, poate indica o lipsă de seriozitate morală.

La Stampa, 1 noiembrie 1922

O rană a fost deschisă în viaţa noastră naţională… Timp de patru ani, italienii s-au obişnuit să vadă în violenţă mijlocul de a avansa sau posibilitatea de a găsi soluţii şi să considere că un partid este cu atât mai puternic cu cât este mai ameninţător… O demonstrează indiferenţa orientală cu care publicul în general a asistat la insurecţia fascistă, la prăbuşirea lipsită de demnitate a oricărei autorităţi a statului şi la umilirea tuturor puterilor de sub soare, fără excepţie.

Luigi Albertini, Corriere della Sera,
2 noiembrie 1922

Simt împreună cu voi durerea pricinuită de modul în care s-au derulat lucrurile în zilele acestea; simt ofensa care i-a fost adusă şi care îi este adusă în continuare libertăţii, rană care nu se va vindeca prea curând. Însă mă întreb dacă voi nu vă simţiţi cumva destul de responsabili de toate acestea, pentru că nu v-aţi ridicat la timp vocea împotriva ilegalităţii, abuzurilor şi brutalităţii. Aţi făcut de prea multe ori apologia bastonului şi a dinţilor

ascuțiți ai fasciștilor, ca să vă puteți plânge astăzi de ceea ce este, la urma urmei, doar concluzia lor logică.

Giuseppe Prezzolini, scrisoare către Luigi Albertini,
3 noiembrie 1922

A dispărut în sfârşit sistemul semisocialist sub care ţara a suferit în trecut… Desigur, a fost o revoluție, dar una tipic italiană, o farfurie de spaghete, iar maniera în care s-a produs schimbarea nu trebuie să stârnească prea multă neliniște doar pentru că a fost întru totul neconstituţională.

Monseniorul Borgongini Duca,
secretarul Sacrei Congregaţii pentru Afaceri Ecleziastice Extraordinare, 6
noiembrie 1922

S-a vorbit despre o revoluţie fascistă. Mottoul este pompos, sonor. Faptele, în schimb, sunt poate mai modeste. Abdicarea puterilor statale ajunsese într-un punct în care fasciștii trebuiau doar să întindă mâna şi să culeagă fructul matur al acţiunilor lor… În fascism, nu totul a fost o cacealma, dar s-a mers mult la cacealma, iar în faţa mitralierelor care ar fi tras în rafală, ardoarea cămăşilor negre s-ar fi atenuat în mare măsură.

Pietro Nenni,

Avanti!, 14 noiembrie 1922

Benito Mussolini
Roma, 16 noiembrie 1922
Camera Deputaţilor, ora 15.00

Sala este plină până la refuz. Sediul Parlamentului Italiei are o „înfăţişare fantastică“ pe care nici măcar reporterii cei mai vechi, care-l frecventează de treizeci de ani, nu ţin minte s-o fi văzut vreodată, după cum remarcă L'illustrazione italiana. Tribunele senatorilor, diplomaţilor şi foştilor deputaţi debordează de gentlemeni eleganţi şi de doamne îmbrăcate în blănuri, tribunele publicului sunt literalmente pline de spectatori, coridoarele laterale sunt blocate de oameni de rând care au dat fuga să întâmpine noul guvern. La o primă vedere, mulţimea este festivă, ba chiar entuziasmantă, dar toate aparatele de fotografiat sunt îndreptate spre banca şefului guvernului.
La ora 15.00 fix, nici o secundă în plus, precedat de preşedintele Camerei, Enrico De Nicola, urmat de toţi miniştrii din cabinetul lui, escortat de generalul Diaz, ministrul de război şi „ducele victoriei“ împotriva austriecilor, intră onorabilul Mussolini. Toţi deputaţii, mai puţin reprezentanţii stângii, se ridică şi aplaudă. Publicul din tribune ovaţionează la rândul lui. Oricum ai privi lucrurile, Italia se află în luna de miere cu acest bărbat care intră în parlament cu pas triumfător, atât de ridicat de la sol, încât şi atunci când merge lasă impresia că intră călare.
Au trecut doar cincisprezece zile de la aşa-numitul „marş asupra Romei“. Presa naţională şi internaţională a comentat în mod amănunţit despre el – „o revoluţie frumoasă şi plină de bucurie, făcută de tineri puternici“, „o revoluţie fără vărsare de sânge“, „un experiment decisiv, zorii unei noi ere“, „un lucru tipic italian, o farfurie de spaghete“, o „farsă“. Au trecut numai cincisprezece zile; doar la Roma, în acele cincisprezece zile au fost nouăsprezece morţi şi douăzeci de persoane grav rănite, şi totuşi marşul asupra Romei este pe cale să fie uitat.

Nimeni nu pare dornic să-şi amintească zilele de angoasă pe care le-au trăit mulţimile de bărbaţi în negru aflaţi într-un marş asupra lumii, ci întreaga atenţie este concentrată asupra acestui singur individ care îşi roteşte ochii ameninţător, ochi care până şi adversarilor lui li se par strălucitori, „ca două faruri aprinse în noapte“. Aşteptările în ce-l priveşte sunt enorme. Se speră ca el, animalul nocturn ieşit din tenebre, să aducă sfârşitul nopţii.

Primii care întrezăresc în Mussolini o promisiune de pace sunt, în mod paradoxal, liberalii. Benedetto Croce continuă să aplaude, Giolitti nădăjduieşte ca il Duce să tragă ţara afară din „şanţul în care urma să putrezească“, Nitti promite „să nu se opună“, Salvemini îl îndeamnă să le îndepărteze pe „mumiile bătrâne şi canaliile“ clasei politice putrescente, până şi Amendola, al cărui ziar a fost incendiat de detaşamentele paramilitare, se aşteaptă ca noul premier să reinstaureze legalitatea. În guvernul lui au intrat, pe lângă fascişti, popularii, naţionaliştii, democraţii şi liberalii. Filosoful de renume european Giovanni Gentile a acceptat să fie ministrul educaţiei publice, generalul Armando Diaz şi amiralul Paolo Thaon di Revel, învingători în Marele Război, au acceptat funcţia de ministru al războiului şi, respectiv, de ministru al marinei. Italia este sătulă de jocurile obişnuite, de zvonurile de pe coridoare, de suspinele zadarnice, de uneltirile paşnice şi ineficiente din palat; lumea s-a săturat ca parlamentul să-i reprezinte doar defectele. Pe scurt, italienilor le este greaţă de ei înşişi. Aproape toţi, chiar şi unele dintre victimele lui, îi urează viaţă lungă şi „sănătate de fier“ bărbatului care s-a ivit pe neaşteptate, ca să poată curăţa rana infectată. Bolii care trebuie să se vindece pe sine.

Benito Mussolini pare să nu vrea să-i dezamăgească. După aplauzele prelungi pentru generalul Diaz şi regele Italiei, se ridică în picioare şi, în tăcerea desăvârşită care s-a aşternut peste hemiciclu, scandând silabele, aşa cum face de obicei, începe cu sarcasm:

– Domnilor! Ceea ce înfăptuiesc astăzi, în această sală, este un act de deferenţă formală faţă de voi, pentru care nu vă cer o recunoştinţă aparte.

O pauză lungă, îngăduită pentru ca mumiile din Montecitorio să aibă timp să aprecieze insulta: prim-ministrul tocmai le-a declarat onorabililor din parlamentul lui că a catadicsit să-i salute doar din respect faţă de formalităţi. Imediat după aceea îşi reia discursul, adresându-se poporului împotriva lor.
– Soarta a făcut ca poporul italian, în ipostaza lui cea mai bună, să nesocotească un cabinet şi să-şi acorde un guvern din afară, mai presus de şi împotriva oricărei numiri de către parlament… Susţin că revoluţia are drepturile ei. Sunt aici pentru a apăra şi întări la maximum revoluţia cămăşilor negre.
La auzul acelei referiri neaşteptate la „revoluţie“, din tribunele ocupate de membrii detaşamentelor răbufnesc aplauze asurzitoare. Il Duce tocmai a evocat marşul asupra Romei, pe care toţi se grăbeau deja să-l uite. Dintr-odată, marşul a invadat parlamentul; mai că nu se aude tropăitul ghetelor cu crampoane pe travertinul de pe coridoare. Marşul, „domnii mei“, nu va fi uitat. Nu vă uitaţi în spate, priviţi înainte. Călătoria abia ce a început.
Între timp, din băncile lor, democraţii şi liberalii încep să arunce priviri neliniştite spre tribunele în care vociferează fasciştii. Mussolini le captează din nou atenţia:
– Am refuzat să câştig cu uşurinţă, deşi aş fi putut să o fac. Mi-am impus limite.
Un sentiment de uşurare planează deasupra aulei. Mulţi dintre deputaţii care, cu o clipă în urmă, îi priveau cu groază pe combatanţii fascişti, acum, îmbărbătaţi, încuviinţează din cap: liderul lor declară că nu vrea să se dezlănţuie. Foarte bine. Uşurarea şi recunoştinţa şoricelului cruţat de pisică.
În acel moment însă, Benito Mussolini scoate biciul de sub banca miniştrilor:
– Cu trei sute de mii de tineri înarmaţi până în dinţi, hotărâţi să facă orice şi pregătiţi într-o manieră aproape mistică să primească un ordin de la mine, i-aş fi putut pedepsi pe toţi cei care au defăimat fascismul şi au încercat să arunce cu noroi în el. Aş fi putut face din această aulă surdă şi gri un bivuac pentru detaşamentele mele.

O lovitură de bici direct peste faţă. Insulta la adresa parlamentului răsună în sala parlamentului însuşi: această aulă surdă şi gri! Acum este limpede că instituţia democratică supravieţuieşte prin concesia plină de milă a bărbatului care ar fi chemat să o guverneze, să o respecte, şi el însuşi declară acest lucru. Imaginea pedepsei, anulată sau poate doar amânată, devine, pentru onorabilii dezonoraţi, pedeapsa însăşi. O lovitură de bici peste faţă. Aproape toţi, simţind că au meritat-o, o primesc fără să încerce măcar să se ferească şi fără să reacţioneze.
În timp ce membrii detaşamentelor se entuziasmează în tribune, impresia stârnită de ultrajul lui Mussolini este, pentru toţi cei care nu sunt fascişti, dureroasă şi profundă. Şi totuşi, doar Francesco Saverio Nitti, indignat, părăseşte aula în tăcere, doar Modigliani şi Matteotti sar în picioare în băncile socialiştilor. Un singur strigăt de „Trăiască parlamentul!“ răsună în tot parlamentul umilit. E ca şi cum cei rămaşi, aproape în întregime, ar simţi că merită umilirea. Tăcerea lor este un act de căinţă servilă. Când Mussolini reia cuvântul, se adresează unei adunări de vinovaţi:
– Aş fi putut să zăvorăsc parlamentul şi să constitui un guvern format doar din fascişti. Aş fi putut, dar, cel puţin acum, la început, nu am vrut să fac asta.
Din nou acel sentiment de uşurare jalnic, din nou acele încuviinţări resemnate printre bănci. Reprezentanţii de drept ai libertăţilor democratice acceptă ca acestea să le fie conferite din înalt, în mod pur arbitrar şi cu condiţia să nu le mai folosească. Ce mai rămâne din instituţia democratică se adaptează la traiul pe credit. Evident, nici unul, sau aproape nici unul dintre reprezentanţii săi nu se simte demn să reprezinte libertatea sau îndreptăţit să o apere.
După ce a subjugat adunarea, prim-ministrul poate acum să continue atingând marile teme ale politicii internaţionale, cum ar fi Antanta, relaţiile cu Turcia, cu Rusia, cu celelalte state, dar pentru deputaţii din Montecitorio, care îşi ascultă distraşi propriul puls, ca să se asigure că sunt încă în viaţă, discursul lui s-a încheiat deja.

La sfârşit, înainte să încheie, ajuns la tema autorităţii statului, la câteva clipe după ce a călcat-o în picioare, liderul fasciştilor promite să o restaureze şi să o apere până şi împotriva ilegalităţii fasciştilor în sine. Aplauze din toate părţile, de la Facta, felicitări reciproce, chiar şi din partea socialiştilor. Mussolini îşi uneşte degetul arătător şi degetul mare, formând un inel pe care îl duce la frunte; se joacă din nou de-a şoarecele şi pisica, doar că acum şoarecele, scuturat de un freamăt uşor de viaţă, îşi ridică privirea spre prădător şi pare chiar să-i zâmbească, aproape un zâmbet spăsit.
Urmează o ultimă lovitură de bici, precedată de un epitet care înlocuieşte dispreţuitor cuvenitul „onorabili“ sau chiar şi respectuosul „colegi“ sau „concetăţeni“ cu genericul „domni“:
– Domnilor, nu vreau să guvernez împotriva Camerei… în măsura în care acest lucru va fi posibil… însă Camera trebuie să-şi recunoască poziţia aparte care îi va permite dizolvarea în două zile sau în doi ani.
Cu acest ultimatum, a XXVI-a legislatură este îngropată. Cei mai inteligenţi se îndoiesc că poate exista alta. Va supravieţui, două zile sau doi ani, plătindu-şi pe credit propria moarte.
Ca să nu mai existe nici un dubiu privind cine comandă de fapt, Benito Mussolini cere Camerei şi delegarea de „puteri depline“. Din nou, nimeni nu se revoltă.
La pauză, un grup de parlamentari îi cere lui Giovanni Giolitti să protesteze în apărarea demnităţii Camerei.
– Nu văd de ce aş face-o, este replica pe care le-o dă bătrânul om de stat. Această Cameră are guvernul pe care îl merită.
Cuvintele lui nu vor fi dezminţite. Camera, deşi Partidul Fascist numără doar treizeci şi cinci de deputaţi, acordă un vot de încredere deplină guvernului Mussolini, care şi-a pierdut încrederea în ea. Trei sute şase votează în favoarea lui, o sută şaisprezece împotrivă şi şapte se abţin. Îi vor acorda şi puteri depline. Până şi criticii, indignaţi, precum onorabilul Gasparotto sau onorabilul Albertini, votează pentru. O voinţă de neclintit de capitulare.

După discursul şefului guvernului, această adunare nu mai are motiv să existe.

Onorabilul Luigi Gasparotto,
discurs ţinut în faţa Camerei, 16 noiembrie 1922

Mussolini a lăsat impresia că ar fi stăpân pe situaţie şi, în timp ce instituţia parlamentară şi-a găsit astăzi numeroşi apărători, Camera actuală nu a găsit nici unul, nici măcar în sânul ei.

Ambasadorul francez la Roma, 18 noiembrie 1922

Loviturile de bici aplicate alaltăieri Camerei, insultele lui De Vecchi la adresa popularilor, veleităţile din partea vreunui parlamentar mai cunoscut de a face un gest de mândrie înainte de a muri… totul s-a liniştit înainte de vot, iar cei trei sute şase care au votat pentru guvern au fost toţi domesticiţi rapid de tonul mai parlamentar al îmblânzitorului… de iepuri… Şi ce se va întâmpla acum?… Deputaţii, ca nişte câini ciomăgiţi, se vor întoarce în circumscripţiile lor electorale cu speranţa ca în alegerile de la primăvară să se poată întoarce ca fascişti în blocurile naţionale.

Anna Kuliscioff, scrisoare către Filippo Turati,
18 noiembrie 1922

Dragă Emilia, tocmai ce am încheiat scrisoarea de astăzi, dar

simt deja nevoia să îţi mai scriu una, ca să te îndemn să dai dovadă de prudenţă, prudenţă şi iar prudenţă. Am citit raportul Camerei de astăzi şi inima mi-a tresăltat. Îmi închipui ce vei simţi mâine. Însă dragostea de libertate nu este dovedită compromiţându-ne cu pălăvrăgeli inutile. Acum este timpul să tăcem. Va sosi şi momentul în care să vorbim, şi trebuie să ne păstrăm pentru el.

Gaetano De Sanctis, scrisoare către soţia lui,
17 noiembrie 1922

Giacomo Matteotti
Roma, 18 noiembrie 1922
Camera Deputaţilor

Giacomo Matteotti nu tace. Sunt oameni, rari, pentru care a lua cuvântul şi a rămâne fermi pe poziţie sunt unul şi acelaşi lucru.
Întrucât Camera a acordat votul politic de încredere guvernului, Matteotti ia cuvântul două zile mai târziu, în timpul dezbaterii privind prelungirea bugetului provizoriu pentru anul financiar 1922-1923. După recenta capitulare, numeroşi deputaţi care se înscriseseră cu discursuri au renunţat. El nu renunţă. Încă este autorizat să vorbească, aşa că o face.
Secretarul Partidului Socialist Unitar declară rapid că intervenţia lui, pregătită cu grijă, meticuloasă, ba chiar pedantă, se va centra exclusiv pe chestiuni tehnice. Şi nu se poate considera, aşa cum se întâmplă în cazul multor colegi liberali, că-i lipseşte luciditatea necesară pentru a înţelege ce se petrece. Primele cuvinte rostite crucifică de îndată, fără milă, distorsionarea prezentului pe scândura de tortură a dictaturii iminente:
– Onorabili colegi, în numele grupului trebuie să fac un scurt comentariu despre bugetul provizoriu prezentat de guvern. Nu este cazul să repet aici declaraţiile politice de ieri. Ne limităm la observaţii strict tehnice, de parcă am fi în timpul unui regim democratic, nu dictatorial.
Conştientizarea ameninţării dictatoriale este absolută, ba chiar excesivă: Matteotti intuieşte că solicitarea unui buget provizoriu face să plutească ameninţarea de dizolvare a Camerei, „jugularea ei imediată“, întrucât parlamentarilor mortificaţi li se cere un al doilea „vot de aprobare şi remuşcare“ după cel din ajun; şi totuşi, deşi aflat pe marginea prăpastiei, Matteotti vorbeşte pe îndelete, punct cu punct, despre chestiuni de detaliu, despre elemente bugetare precise: egalizarea impozitelor, circulaţia debitelor fluctuante, previzionarea trezoreriei privind deficitul feroviar. Cu precizia scrupuloasă a unui patolog care descifrează boala după mici semne,

Matteotti citeşte degenerarea ţesutului democratic în mistificările minime ale bilanţurilor elaborate de ministerele economice ale lui Mussolini, cu perseverenţa duşmanului ireductibil le contestă şi cea mai mică eroare de calcul, cu pesimismul sufocant ce stârneşte o ură implacabilă prezice că, după atâtea proclamaţii revoluţionare, şi fasciştii, ca toţi guvernanţii bătrâni dinaintea lor, se vor limita la a emite obişnuitele obligaţiuni de trezorerie.
– Să moară astrologul! se aude un strigăt anonim din băncile dreptei împotriva acestui profet perseverent al nenorocirii.
Dar nimic din acest discurs al lui Matteotti, pronunţat îndată după cel istoric al lui Mussolini, nu aspiră să fie ţinut minte. E ca şi cum antifascistul a renunţat la cuvintele memorabile în favoarea inamicului său. Pentru a găsi un verb care să muşte încă din carne, care să poată lăsa o zgârietură cât de mică în scoarţa pământului, trebuie renunţat la oratoria publică. Se ştie că în timp ce umbra dictaturii se aşterne peste lume, viaţa se retrage în sfera privată.
Prin urmare, în scrisorile pe care tânărul secretar general al Partidului Socialist Unitar i le adresează lui Filippo Turati, bătrânul patriarh, cel mai ilustru susţinător al lui, trebuie să căutăm ce rămâne din spiritul lui combativ. În acele scrisori Matteotti promite că nu se va da nici măcar un pas în spate, se plânge de faptul că colegii lui au cedat, momiţi de noile puteri, moralismul lui feroce sfârtecă moralitatea în declin a unui partid pe care îl defineşte drept „cocină de porci“; în fine, confruntat cu forţa anormală de seducţie exercitată de Benito Mussolini, pune un diagnostic precis: „Nu suntem nici suficient de nesinceri, nici îndeajuns de ingenui ca să ne alăturăm lor“.
Mai mult chiar, în scrisorile lui Giacomo Matteotti către soţia lui se regăseşte adevărata relatare a acestor zile chinuite. Dacă facem un pas în spate, vom descoperi că la începutul lunii octombrie, pe când persecutorii lui ameninţau să descindă la Roma, omul acesta, obişnuit dintotdeauna să trăiască departe de cei dragi, deprins de multă vreme să ducă o viaţă semiclandestină, fără o locuinţă fixă, să stea prin camere de hotel şi cazări

aleatorii, îşi căuta o casă în capitală. Confruntat cu un pericol extrem, părea că nu mai putea locui departe de soţie şi de copii. Şi îşi căuta o casă la Roma, ca şi cum avea dreptate poetul când spunea că acolo unde există cel mai mare pericol se află şi salvarea[58]. În data de 10 octombrie scrie:
„Vreau să-i apăr pe copii, pe tine şi pe mine însumi. Sacrificiile extreme nu sunt de folos, nu ajută la nimic. Şi dacă aş avea o casă aici, la Roma, nu aş da nimănui adresa“.
Apoi însă, douăzeci de zile mai târziu, la sfârşitul lunii, când fasciştii mărşăluiseră deja asupra capitalei, Matteotti, care vedea din nou, cu luciditate, cum farsa nu excludea tragedia, ci, dimpotrivă, se combina cu aceasta, chiar pe când căutarea laborioasă a unei case în Roma părea în sfârşit încheiată, iată-l, în scrisorile către Velia, îndoindu-se de cât de bine era să-şi construiască un refugiu domestic în epicentrul ciclonului, îndoindu-se de el însuşi:
„Se pare că tragedia-farsă s-a încheiat… Chiar diseară trenurile vor pleca din nou şi, dacă aş putea, aş veni eu primul să te văd, ca să ne sfătuim puţin. Ţinând cont de agitaţia de aici, pe care am prevăzut-o cu mult timp în urmă, mi s-a reconfirmat ideea de a nu vă avea aici, în pericol. M-am gândit chiar să vă scot din ţară.“
Singura care nu se îndoieşte niciodată este Velia. Întemeindu-le pe bazaltul unei melancolii de neclintit, căci melancolia este stânca ei, singura ei certitudine, în plin naufragiu, Velia Matteotti îi scrie soţului ei cuvinte frumoase de dragoste:
„Şi viaţa ta e sărăcăcioasă şi, mai mult, mereu fără lucrurile cu care eşti obişnuit, fără un confort material. Aşa ai ajuns la vârsta pe care o ai, şi până acum nici eu nu ţi-am putut oferi toate acestea. Dar acum se va sfârşi cu asta, vom fi uniţi pentru totdeauna, chiar dacă va trebui să lipseşti, şi vom avea un pat al nostru, o veioză a noastră, un colţişor călduros în care să petrecem împreună o oră de odihnă şi în care să ne spunem, cu seninătate: «Îţi aminteşti?»“

[58] Wo aber Gefahr ist, wächst Das Rettende auch, versuri din poemul Patmos de Friedrich Hölderlin, publicat în 1804 (n.red.)

Benito Mussolini
Roma, 31 decembrie 1922
Biroul prim-ministrului

Iată-i, toţi aliniaţi, nu lipseşte nimeni. Mari economişti, mari filosofi, generalii învingători din timpul războiului mondial. Toţi membrii guvernului au venit în procesiune pentru a-i ura un an nou fericit prim-ministrului lor, omul de stat tânăr şi formidabil pe care ziarele americane îl salută drept „cel mai interesant şi mai puternic om din Italia“. Acum toţi freamătă să-i aducă omagii. Lovitura de stat fascistă a avut loc, şi cerul nu s-a prăbuşit peste ei.
La 24 noiembrie, parlamentul, umilit de discursul lui inaugural, i-a conferit lui Benito Mussolini puteri depline pentru reforma administraţiei publice şi reorganizarea finanţelor. Însă afirmarea lui depăşeşte graniţele naţionale: cu o săptămână în urmă, steaua în ascensiune voise să participe în persoană la conferinţa de pace de la Lausanne, întâlnindu-se pentru prima oară de la egal la egal cu preşedintele francez Poincaré şi ministrul de externe englez, Curzon; ba Mussolini le ceruse chiar să-l viziteze ei la Territet, un orăşel situat la periferia oraşului Lausanne, şi le smulsese promisiunea de a rediscuta mandatele coloniale din Orientul Mijlociu. Un mare succes, primul pas pentru ca Italia să redevină o mare putere. Acesta este obiectivul. Acum li-l proclamă miniştrilor lui servili, care îl ascultă în picioare, în timp ce el şade arogant la birou:
– Iată sarcina istorică ce ne aşteaptă: să facem din această naţiune un stat, adică o idee morală care să se întrupeze şi să se exprime într-un sistem de ierarhii bine individualizate, ale căror componente, de la cea mai înaltă la cea mai joasă, să se simtă mândre că îşi fac datoria, un stat unitar, unicul depozitar al întregii istorii, al întregului viitor, al întregii forţe a naţiunii italiene.

Miniştrii încuviinţează din cap, secretarii de stat aplaudă, revoluţia fascistă abia ce a început.
Il Duce are în faţă o întreprindere imensă, o epopee a reîntemeierii, care va necesita ani sau chiar decenii întregi. Numai cei ramoliţi, arhitecţii diverselor planuri de fericire universală cred în miracole, în treceri rapide. Însă el nu se află aici în trecere, ci a venit ca să rămână şi ca să guverneze. Primii de care se va ocupa, mulţumită puterilor depline pe care le-a obţinut, vor fi funcţionarii administraţiei publice din Roma, care nu vor să renunţe la siesta lor de după-amiază. Apără cu tenacitate acea oră de somn, se agaţă din răsputeri de ea, o revendică socotind-o dreptul secular al unui popor somnoros şi letargic căruia nu i se întâmplă niciodată nimic ireparabil. Dar şi ei trebuie să i se supună, şi aşa vor face; îi va transforma într-un mecanism precis. Pentru a-i scutura bine pe italieni, este pregătit să se lupte cu inamicii, cu prietenii şi chiar şi cu el însuşi.
Desigur, pentru a face acest lucru nu intenţionează, momentan, să calce în afara legii, a Constituţiei. Mussolini a afirmat-o clar în parlament: revoluţia abia a început, dar nu se poate distruge totul, nu se poate improviza o lume nouă; nu are de gând „să întoarcă universul pe dos“. Trebuie respectate câteva puncte ferme şi fundamentale în viaţa popoarelor. Totuşi, siesta de după-amiază nu se va număra printre acestea.
Este nevoie de timp, de calm, trebuie să-l lase să muncească. Şi-a pus în ordine toate afacerile personale pentru a se putea consacra Italiei, ba chiar i-a lăsat pe Rachele şi restul familiei la Milano, ca să nu aibă parte de impedimente familiale. Apoi, în calitate de prim-ministru, i-a scris prefectului de Trento să o interneze într-un azil pe nebuna de Dalser, care continuă să-l persecute, şi i-a găsit un apartament micuţ, frumos mobilat, Angelei Curti, care venise la el în martie 1921 ca să obţină eliberarea soţului ei şi care i-a devenit imediat amantă, scumpa Angela care, în data de 19 octombrie, cu câteva zile înainte de marşul asupra Romei, i-a dăruit încă o fiică din flori. Însă de data aceasta a procedat corect: a sugerat ca odrasla lui

să fie numită Elena, încă un nume homeric, şi a mutat-o la Roma, într-un apartament elegant din Parioli.
Cât despre el, se mulţumeşte cu puţin. Locuieşte într-o cameră din Grand Hotel, unde este servit doar de un anume Cirillo Tambara, o combinaţie de ospătar şi gardă de corp care îi şi găteşte minestrone cu şorici, preparatul lui preferat. În rest, viaţă monahală, disciplină militară. La ora şase il Duce este deja în picioare, la şapte este deja pe stradă, la opt este deja în biroul lui din Palatul Chigi, unde se lipeşte de telefon ca să verifice dacă toţi cei patruzeci de mii de angajaţi ai birocraţiei din Roma se află la post. Va reforma administraţia publică şi de va trebui să tragă cu tunul în ei; va trezi acel pahiderm monstruos, mereu stupefiat de o digestie lentă, mereu moţăind într-o eternă siestă dintr-o după-amiază înăbuşitoare, fără apus.
Apoi trebuie să arunce în cuşcă cealaltă bestie, cea rapidă, cea feroce. După ce au dobândit puterea, membrii detaşamentelor s-au dezlănţuit pentru a regla ultimele conturi. La Milano au ocupat ostentativ locurile în timpul consultărilor administrative, la Brescia au mers până într-acolo încât să-i ciomăgească pe preoţi în casele parohiale; au fost şi evenimentele din Torino… La doar o lună după ce guvernului său i-a fost acordat votul de încredere… Torino… Un masacru. Până şi Francesco Giunta, unul dintre combatanţii lui cei mai violenţi, pe care l-a trimis în Piemont să investigheze, îi vorbeşte despre o ferocitate nemaiauzită, despre o gloată de vandali, despre un întreg oraş aflat în ghearele unor bande de asasini.
Iată ce pare să se fi întâmplat la Torino.
În noaptea dintre 17 şi 18 decembrie, în apropiere de Barriera di Nizza, într-o confruntare de stradă, un vatman comunist a ucis doi fascişti. S-ar părea că totul a pornit de la o chestiune personală, o ceartă legată de o femeie. Piero Brandimarte, liderul detaşamentelor locale, un animal, a adunat rapid trei mii de cămăşi negre din întreaga regiune. „Morţii noştri nu se plâng, ci se răzbună“ este sloganul lui. Pentru a-i rămâne loiali, fasciştii din Brandimarte, de la ora 13.00 din data de 18 decembrie până în după-amiaza zilei de 20 decembrie, au dezlănţuit două zile şi două nopţi de raiduri,

confiscări, incendieri, devastări, asasinări fățișe, execuții rapide, două zile și două nopți de violențe excesive, erori uriașe, erori de identificare și victime nevinovate. Un hangiu târât în spatele tavernei și ucis cu două focuri de revolver în cap, cu ficatul spintecat, perforat și tăiat, taţi omorâți în timp ce luau cina cu familia, tineri muncitori târâți în stradă și uciși cu lovituri de bastoane, străzile din centru inundate de sânge, cadavre găsite în canale, în văi și în tufărișul de pe coline, cadavrele restituite de apele umflate ale râului. Atrocități îngrozitoare, cruzimi de neconceput, o angoasă universală. Și, colac peste pupăză, incendierea Camerei Muncii, a treia consecutivă, iar fasciștii lui Brandimarte, jubilând ca niște câini însetați de sânge, cântă și dansează pe fundalul roșiatic al flăcărilor.

Il Duce i-a renegat imediat. Prim-ministrul Benito Mussolini a numit masacrul cu pricina „o rușine pentru rasa umană", a amenințat că-i va pedepsi exemplar. Peste numai trei zile însă, la 23 decembrie, a proclamat o amnistie generală pentru crimele de sânge motivate politic („scop național"). În data de 28 decembrie, după Crăciun, a impus Consiliului de Miniștri primul decret pentru instituirea Miliției voluntare pentru securitatea națională. Adică, pentru a evita comiterea altor infracțiuni, asasinii lui Brandimarte trebuie să devină o instituție de stat, un soi de gardă națională, baza națiunii armate. Așa intenționează il Duce să cauterizeze rana.

Nu-i scapă paradoxul, nici eroarea de judecată. Însă trebuie să fim realiști: când un grup ajunge la putere, este obligat să se întărească, să se apere împotriva tuturor; în plus, țara a obosit. Italia abia ce a respirat din nou că a scăpat de pericol după așteptarea chinuitoare a marșului asupra Romei. Acum trebuie să se încheie vremea dezordinii, a grevelor sălbatice, a capetelor zdrobite. Cu orice preț, chiar și cu prețul de a-i promova pe delincvenți la rangul de jandarmi. La o adică, nu ar fi prima dată. Fascismul aflat la putere trebuie să ușureze Italia de greutatea propriei amenințări. Italia vrea să se odihnească, va trebui să se lase cuprinsă de calm.

Consimțirea se răspândește, cuprinde peninsula. Numeroase ziare nici măcar nu au comentat pe seama măcelurilor din Torino, deoarece totul

creează umbre, totul stârneşte suspiciune. Acum s-a încheiat totul, acum trebuie să se poată dormi în sfârşit, acum trebuie să se doarmă, pentru că acum veghează el, noul om. Închideţi ochii, visaţi frumos, vise de măreţie, de putere mediteraneeană, visaţi ziua de mâine, pentru că ziua de mâine ne aşteaptă şi noi vom ajunge la ea, pentru că noul an începe în numele lui, în numele lui Benito Mussolini, eroul oboselii.

1923

Benito Mussolini
Roma, ianuarie 1923

Cel mai probabil că aceste luni vor rămâne cele mai fericite din viaţa lui. I-o repetă mereu lui Rachele în apelurile lui de la Roma. O sună în fiecare zi, o dată pe zi, fără excepţie (familia este importantă, chiar dacă se află la depărtare, mai ales dacă se află la depărtare):
– Rachele, cea mai fericită perioadă din viaţa noastră.
Apoi pune receptorul la loc şi se aruncă în muncă de parcă ar fi catapultat. Funcţionarilor ministeriali din Roma li se pare un obsedat, stăpânit de o euforie desăvârşită, stupefiat şi aproape incredul în ce priveşte realitatea ascensiunii lui uimitoare. Oamenilor care se adună în antreul Grand Hotel, unde s-a mutat între timp, doar ca să îl vadă trecând pe lângă ei, il Duce li se pare deja învăluit de o aureolă de legendă.
Aşa se întâmplă mereu, oriunde merge: de cum este recunoscut, trupul lui, care străbate spaţiul cu pricina, îi atrage pe oameni cu forţa unui impuls sexual. Dacă Mussolini încearcă să parcurgă pe jos distanţa dintre biroul lui şi Grand Hotel, în Piaţa Colonna mulţimea îl recunoaşte deja, îl asediază, vrea să-l atingă, adoratoare, exaltată, adusă la orgasm de acest politician nou care vine de pe stradă, din mulţime, care trăieşte prin contact direct, personal, cu aceasta, ostentativ, exilat, obscen, acest fiu de fierar care îi va desfiinţa pe vechii politicieni necunoscuţi de mase, pierduţi în intrigile şi manevrele lor machiavelice oculte. Oriunde merge, mulţimea îl înconjoară, îl îmbrăţişează.
Iată omul. Omul nou, omul tinereţii împotriva bătrâneţii mâncate de molii, al renaşterii după decădere, al sănătăţii contra degenerării. Iată arbitrul haosului, iniţiatorul unei ere, obstetricianul istoriei la această naştere dificilă. Prin comparaţie cu el, politicienii din vechea Italie, care încă se agită şi gânguresc formule parlamentare vetuste, când dau un semn de viaţă cât de mic, lasă impresia că sunt ca nişte larve care ies din cimitirele preistoriei.

Iată omul puternic, omul forţei, al forţei fizice – nici nu există alt fel de forţă –, omul violenţei care o va domoli, omul ferocităţii care o va îmblânzi, omul luptei care o va face să înceteze, deoarece în curând nu vor mai exista două fronturi, ci unul singur, omul care le redă siguranţa sărmanilor prinşi până ieri la mijloc, omul care a creat un deşert şi l-a numit pace, iată îmblânzitorul de lei, cel care intră în cuşcă în timp ce publicul îşi ţine răsuflarea şi, cu o lovitură de bici, le face pe bestii să-şi deschidă larg fălcile şi apoi să le închidă la comandă, pentru că sunt leii lui.
Iată omul destinului, precedat de semne, profeţii şi incidente prevestitoare, despotul genial în stare să subjuge masele şi să readucă ordinea, triumfătorul entuziasmant aşteptat de prea multă vreme de un popor deprimat de efectele unei drame interminabile, neconcludente, dezgustătoare, în care toate lucrurile au legătură, dar nimic nu este vreodată fatidic.
El o ştie; nu se poate să nu o ştie. Adversarii lui, cei mai recenţi, i-o repetă încontinuu: ţara este obosită, sfâşiată, abătută; visează să se odihnească, visează la un somn fără vise, la un somn uşor. Ţara este obosită, şi tocmai de aceea el este neostenit. Şi-a mutat birourile la Palatul Chigi, sediul Ministerului de Interne, s-a instalat în aşa-numita Galleria Deti, unde deasupra mesei lui de lucru se află o boltă decorată cu stuc şi pictată cu fresce cu scene biblice, decoraţiuni heraldice. Ajunge acolo la ora opt dimineaţa, fără excepţie, cere să i se aducă un creion cu vârful pătrat şi un coş cu fructe şi se apucă de muncă, până seara, până noaptea, timp de zece, douăsprezece sau optsprezece ore pe zi.
Omul destinului mănâncă şi bea puţin, a trebuit chiar să reducă şi consumul de cafea, dar îşi revarsă tot apetitul într-un dinamism debordant şi vindecător. Au rămas foarte multe lucruri nerezolvate, barca ia apă din toate părţile, caracterul lax al funcţionarilor publici este ruşinos. Aşa că poartă totul pe umerii lui, nu deleagă, pentru că nu are încredere; citeşte toate ziarele, chiar şi pe cele care nu ar merita să fie citite, adică aproape toate; revarsă o ploaie de decrete peste Italia, începând cu simplificarea

birocraţiei; primeşte zilnic sute de vizitatori care îl aşteaptă anxioşi în anticameră, ajustându-şi cravata şi controlându-şi vârfurile pantofilor cum ar face-o înainte de o întâlnire romantică. Apoi, la sfârşitul zilei, îşi reordonează toate hârtiile, chiar şi pe cele inutile, pe cele superflue, le pune înapoi în vechea lui servietă de piele galbenă şi se întoarce la hotel. În dimineaţa următoare se trezeşte la ivirea zorilor, exersează pe pista pentru scrimă, ia lecţii de echitaţie de la Camillo Ridolfi, maestrul lui de scrimă, învaţă şi să călărească, galopează jumătate de oră pe bulevardele străjuite de copaci de la Villa Borghese pe un armăsar murg numit „Ululato".

În afară de putere, femeile sunt singura plăcere pe care şi-o îngăduie îmblânzitorul de lei. Este o plăcere de care nu se poate lipsi. Şi, la o adică, de ce ar renunţa la ea? Natura celor două plăceri este identică, exuberanţa lui erotică este de nestăpânit, celibatul lui straniu îi permite să-i dea frâu liber, fără reţinere.

Margherita Sarfatti vine de la Milano şi se cazează la hotelul Continental, iar el, ieşind pe o uşă dosnică de pe via Cernaia ca să nu fie urmărit, i se alătură acolo. Comisarul poliţiei din Roma şi şeful poliţiei trăiesc nopţi de angoasă în timp ce cei doi amanţi fac dragoste, pregătesc împreună discursurile privind viitorul naţiunii, schiţează textul despre „a doua etapă a revoluţiei", pe care omul cel nou l-a promis directoarei revistei Gerarchia.

Împreună, cei doi iubiţi scriu că prima etapă, în frumuseţea ei violentă şi convulsivă, s-a încheiat, că este irevocabilă, ireparabilă, că nu există cale de întoarcere. Acum urmează normalizarea, momentan totul trebuie să rămână neschimbat, trebuie să se armonizeze vechiul cu noul, să se facă un compromis după altul, să se înainteze lent, dar inexorabil. Inamicii să nu-şi facă iluzii: statul fascist nu-i va tolera; îi va combate şi-i va distruge. Aceasta este principala lui caracteristică. Iar statul fascist nu poate rămâne vreme îndelungată în mâinile parlamentului, un parlament care va trebui umilit zilnic, dispreţuit public, pentru că acum fascismul reprezintă deja Italia. Cine se află în afara fascismului este fie inamic, fie mort. Nu va trece zi în care să nu se tragă linie.

Apoi, la ivirea zorilor, după ce a profetizat, a amenințat și a juisat, își poate îngădui plăcerea supremă, poate cea mai de preț, aceea a solitudinii în orașul pe care l-a cucerit.
Benito Mussolini își ridică gulerul, își aprinde o țigară, își vâră mâinile în buzunare și, singur, fără escortă, satisfăcut, străbate via Goito cea pustie.

Epoca celor precum Giolitti, Nitti, Bonomi, Salandra, Orlando şi a zeilor neînsemnaţi din Olimpul parlamentar s-a încheiat. Între octombrie şi noiembrie a avut loc o lichidare uriaşă: de oameni, de metode, de doctrine…
Nu încape îndoială că a doua etapă a revoluţiei noastre este extraordinar de dificilă şi extraordinar de importantă. A doua etapă va decide soarta revoluţiei… Revoluţia fascistă nu va demola dintr-odată şi întru totul acea maşinărie delicată şi complexă a administrării unui mare stat; înaintează treptat, puţin câte puţin…

Benito Mussolini, „A doua etapă“,
Gerarchia, 31 ianuarie 1923

Margherita Sarfatti
Ianuarie 1923

Benito meu, preaiubitul meu.
Este dimineaţa zilei de 1 ianuarie 1923. Vreau să scriu această dată pentru prima oară într-o scrisoare adresată ţie, ca o consacrare şi o dedicaţie.
Benito: Preaiubitul meu.
Sunt, voi fi, pentru totdeauna, mereu întru totul şi tot mai mult a ta. A ta.

Sunt zile idilice. Apoteoza amanţilor a explodat şi a cucerit lumea. Cum însă durerea este elocventă, pe când fericirea e mută, până şi Margherita Sarfatti, acea salonnière[59] rafinată, burgheza foarte cultă, a trebuit să se dedea clişeelor sentimentale ale unei servitoare îndrăgostite. Adorare şi repetiţie. Repetiţie şi adorare. Aşa, şi doar aşa, dragostea pământească sfidează eternitatea.
Fidelă acestui eroism patetic, obtuz şi sublim al îndrăgostiţilor, înainte să se încheie prima zi a anului Margherita Sarfatti ia încă o foaie cu antetul hotelului Continental şi îi adresează o a doua scrisoare oaspetelui ilustru de la Grand Hotel din Roma.

Primele ore din 1923.
Preaiubitule, preaiubitul meu!
Vreau să încep anul scriindu-ţi numele pe o bucată de hârtie: Benito, dragostea mea, amantul meu, preaiubitul meu! Sunt, mă proclam, mă mândresc cu faptul că sunt a ta, cu pasiune, întru totul, cu credincioşie şi fără speranţă: acum, tot anul 1923 şi, dacă vei vrea, preaiubitule, pentru că mă iubeşti aşa cum te iubesc şi eu, pentru totdeauna. A ta.

Din nou acel angajament solemn, acel protest la adresa timpului din meciul măsluit dintre noi şi eternitate: „Te iubesc, pentru totdeauna, pentru totdeauna…“
Apoi femeia îndrăgostită i-a promis bărbatului ei că va trăi ascunsă în umbra luminii lui, l-a implorat să-i îngăduie să-i rămână alături, tăcută, secundară, ca să-i poată aduce doar puţină linişte, un strop de tandreţe, certitudinea unei iubiri infinite, ca să fie portul sigur în care „măreaţa navă glorioasă“ să se odihnească după ce a navigat pe toate oceanele.
Hotărâtă să respecte această promisiune imposibilă, în primele zile ale anului Margherita l-a aşteptat vreme îndelungată pe Benito în camera ei de la hotelul Continental, însă, sub imboldul dorinţei sau al nevoii, nu refuza nici să urce pe scara rezervată servitorilor de la Grand Hotel. Pentru bărbatul ei, femeia îndrăgostită a urcat chiar şi pe treptele acelea meschine.
Sunt zile idilice, dar şi zile pline de mândrie. Îi scrie asta, cât se poate de clar, o proclamă aşa cum îşi proclamă dragostea.

Şi eu fac parte din miliţia ta: fătişă şi secretă. Şi am depus jurământ în faţa ta, am reconfirmat jurământul, ca prietenă, ca iubită, ca soţie; am depus jurământ în faţa ta, stăpân şi soţ, lider şi amant. Cu o fidelitate desăvârşită şi un devotament de partizană, de italiancă, de cetăţeană, de mamă şi de amantă… Sunt mândră de tine, dar din pricina a ceea ce eşti, nu a ceea ce pari a fi. Sunt mândră de tine până la fanatism şi nebunie, însă pentru valoarea ta intrinsecă, nu pentru fetişismul pe care îl are mulţimea cu tine.

Deşi este singura care cunoaşte intim adevăratul chip, chinuit, furios şi deseori nesigur, al celui care în public pozează mereu în despot tare ca granitul, femeia îndrăgostită, miliţiana iubirii eterne, se ascunde fără ezitare prin mulţimea numeroasă ca să admire de departe „capul pătrăţos de roman antic“ al amantului ei. Iată până unde ajunge eflorescenţa bogată, precoce şi

neruşinată a acestei pasiuni hrănite îndelung de o limfă secretă. Şi totuşi, aşa cum ştie orice servitoare care citeşte romane de dragoste, orice trandafir are spini.
Margherita i se oferă lui Benito în deplină goliciune, se ploconeşte, supusă şi servilă, aşa cum o face o creatură în prezenţa divinităţii. Şi totuşi, în admiraţia aceea faţă de „capul pătrăţos de roman antic“ ce se înalţă dominator deasupra mulţimii este exprimată mândria creaţiei. Ea l-a cizelat pe bădăran, ea l-a îmbrăcat pe grobian, ea l-a instruit pe autodidact, ea l-a introdus pe fiul de fierar în înalta societate, ea l-a încurajat pe nehotărât când a fost vorba să arunce zarurile, ea i-a pus la dispoziţie moşia ei de la ţară din Brianza ca să poată fugi în Elveţia în cazul în care atacul hazardat asupra istoriei ar fi eşuat, ea l-a ţinut de mână în loja din La Scala în seara în care a riscat totul, ea i-a împrumutat automobilul personal celui rămas fără transport ca să meargă să ia trenul ce avea să-l ducă la Roma. Şi a făcut toate acestea pentru bărbatul ei, cu ultima ei răbufnire de tinereţe.
În aprilie, Margherita Sarfatti va împlini patruzeci şi trei de ani. Este uşor de prezis că în curând, în timpul uneia dintre numeroasele aşteptări interminabile din camera ei de la hotelul Continental, când îşi va surprinde reflexia într-o oglindă de toaletă, va vedea doar chipul răscopt al unei femei care îmbătrâneşte.

[59] Obişnuită a saloanelor (în limba franceză în original) (n.red.)

Benito Mussolini
Roma, 12 ianuarie 1923
Grand Hotel, apartamentele onorabilului Mussolini
Prima întrunire a Marelui Consiliu al Fascismului

Sala mică de la al doilea etaj, care este ocupat în întregime de apartamentele onorabilului Mussolini, fermentează de resentimente.
A vrut ca această primă întrunire a liderilor fascismului să se desfăşoare cu mare fast. Adunarea Consultativă proaspăt întemeiată are încă un caracter informal, încă ţine de cronica măruntă a vieţii de partid; se întruneşte în apartamentele lui private, şi totuşi creatorul ei a vrut să-i confere o anvergură istorică, preluându-i numele din gloria dogală a Serenisimei Republici de la Veneţia. Mussolini a numit această conferinţă nocturnă, nelegitimă şi semiclandestină, convocată în mare grabă, Marele Consiliu al Fascismului. În ultima clipă a trimis chiar şi după un fotograf care îşi avea studioul pe corso Vittorio Emanuele, un fost socialist intervenţionist ca el, pentru a imortaliza evenimentul cu bliţuri cu magneziu.
Şi totuşi, în pofida eforturilor depuse, sala mică în care se află, adunaţi în jurul picioarelor curbate ale măsuţelor în stil imperial, căpeteniile ras ale fascismului, cei care ar trebui să fie colaboratorii lui cei mai recunoscători şi mai de încredere, fermentează de ranchiună.
Priveşte-i, nemulţumiţi, dezamăgiţi, arţăgoşi. Ei sunt principalul obstacol din calea întreprinderii mussoliniene, piatra de moară ce atârnă de gâtul celei de-a doua etape a acestei revoluţii. Şi toţi sunt fascişti. Fotografia nemulţumirii lor este imprimată pe placa de sticlă îmbibată în bromură de argint. Un nor toxic de ambiţii neîmplinite, de frustrări revoluţionare, de personalisme ireductibile, o miasmă de rivalităţi familiare, de adepţi locali, de feude tribale, de gâlcevi rustice, un aerosol sufocant de consorţii, de disidenţe, de extremisme. Din Marele Consiliu fac parte secretarii, vicesecretarii şi membrii conducerii partidului, miniştrii, secretarii de stat şi

personalităţile proeminente ale fascismului, responsabilii cu siguranţa publică, comisarii feroviari, secretarii corporaţiilor sindicale, directorii de cooperative, comisarii politici. În mare parte sunt oameni mediocri, avizi, meschini, ridicaţi la rangul lor de curentul ascensional stârnit în înaltul cerului Italiei de ciclonul Mussolini şi numiţi direct de el, Şeful suprem, şi totuşi, în loc de gratitudine, oglinzile lustruite din Grand Hotel reflectă priviri piezişe, încruntate şi funebre, pline de nemulţumire.
Liderii fascişti începuseră să se plângă încă din ziua de după marş. În guvernul lui de coaliţie, Mussolini numise doar trei miniştri fascişti, pe lângă portofoliile pe care şi le-a rezervat pentru sine. Şi uite aşa, încă de la ora zece în dimineaţa de 31 octombrie, Bianchi şi Marinelli, secretarul politic şi secretarul administrativ al partidului triumfător, s-au înfăţişat la hotelul Savoia pentru a-şi înmâna demisiile în semn de protest faţă de faptul că De Bono nu fusese numit ministru de război. Încă de pe atunci, la douăzeci şi patru de ore de la revoluţie, au vorbit despre „trădarea“ lui Mussolini. Pentru a-i împăciui, De Bono a trebuit să fie numit şeful poliţiei. Apoi a fost rândul lui Costanzo Ciano să protesteze pentru că nu fusese numit ministrul marinei. Drept care a devenit comisar al marinei comerciale. Şi apoi Alfredo Rocco, uitat în prima fază, după protestele de rigoare, a fost numit secretar de stat la trezorerie, obligat să se subordoneze ministrului De Stefani, care îi fusese student la drept penal la Universitatea din Padova. Şi a continuat aşa, cu o coadă infinită de reparaţii postume, de invidii inepuizabile, de cai de povară nedisciplinaţi într-o fugă solitară.
Însă şi pasiunile triste îşi găsesc liderul. Din ziua de după marş, Roberto Farinacci a devenit liderul nemulţumirii fasciste, aşa cum, până în ajun, fusese liderul entuziasmului fascist. Exclus din orice însărcinare de prim-plan, a refuzat un rol secundar şi s-a adăpostit în feuda lui provincială din Cremona pentru a conduce disidenţa internă. Autonumindu-se custodele purităţii iniţiale, preot al intransigenţei, a început să regurgiteze prin ziarul lui local, Cremona Nuova, acuze de trădare împotriva oricărei tratative, avertismente să nu se dezarmeze împotriva „inamicilor de ieri care sunt

inamicii de astăzi“, să nu întineze fascismul cu „contacte impure“, precum şi invitaţii la extirparea oricărui dezacord, aşa cum s-ar proceda în cazul unui parazit.
În seara aceasta, la prima întrunire a Marelui Consiliu al Fascismului, convocată în apartamentele private ale prim-ministrului, provincialul Farinacci şade într-un fotoliu de pe al doilea rând, pândind din spatele mustăţii, pregătit să saboteze orice proiect de normalizare, orice ordin de demobilizare. Pentru că este întocmai ceea ce Mussolini vrea să le impună liderilor lui, iar Farinacci o ştie, aşa cum o ştiu toţi cei prezenţi în această sală mică învecinată cu apartamentele lui private.
Proiectul care trebuie sabotat se numeşte Miliţia voluntară pentru securitatea naţională. Le-a fost anunţat liderilor fascişti la jumătatea lui decembrie şi aprobat de Consiliul de Miniştri în data de 28 a aceleiaşi luni. Decretul zace deja de trei săptămâni pe biroul regelui, care încă ezită să-l semneze. Dacă l-ar semna, ar boteza naşterea unei a doua armate, paralelă, partizană, disidentă, pe lângă cea naţională. Prin miliţie, un corp de voluntari înarmaţi încorporat armatei prin intermediul recrutării regulate, însă legat prin jurământ doar de prim-ministru, Mussolini vrea să normalizeze violenţa fascistă legalizând-o, dar şi să demobilizeze detaşamentele din provincii înregimentându-le în noua lui armată personală. Dintr-o singură mişcare, şi-ar însuşi violenţa legitimă, care în epoca modernă aparţine doar statului, şi ar ţine-o în frâu pe cea paramilitară.
Ca de obicei, este o manevră duplicitară, prin învăluire. Membrii detaşamentelor, după ce l-au ridicat la putere, după ce au fost trimişi înapoi în oraşele lor, unde refuză să se dezarmeze, devin o problemă crucială. Trebuie, aşadar, luaţi de lângă liderii locali, care i-ar putea folosi împotriva lui. Pe de altă parte, el are nevoie în continuare de ei pentru a ţine sub papuc parlamentul şi monarhia. Ameninţarea voalată cu războiul civil rămâne principala garanţie a puterii lui.
– Revoluţia fascistă poate dura o generaţie întreagă.

Anunţul cu care Şeful inaugurează întrunirea îi face să tresară în scaune pe cei care au crezut şi au sperat că lupta s-a încheiat deja cu o victorie, iar acum se pregăteau să se bucure de roadele ei. Preţ de o clipă, ipoteza vertiginoasă a unei întregi vieţi de violenţă alungă norul de nemulţumire. De Bono ia cuvântul şi expune proiectul Miliţiei voluntare pentru securitatea naţională.
Scopul ei va fi apărarea revoluţiei fasciste şi menţinerea ordinii publice. Sarcina cu pricina nu va mai aparţine armatei, iar garda regală, care a îndeplinit-o în ultimii ani, va fi dizolvată. Recrutarea se va face voluntar, însă va fi restrânsă doar la membrii formaţiunilor militare fasciste. Toate detaşamentele vor fi dizolvate şi toţi combatanţii care vor să rămână fascişti vor trebui să se înroleze în miliţie. Ofiţerii de rang înalt vor proveni din armată, sprijiniţi de câţiva consuli, ridicaţi la rang de colonel. Jurământul va fi depus faţă de Italia şi, îndeosebi, faţă de prim-ministru, Benito Mussolini. Disciplina va trebui să fie „oarbă, promptă, respectuoasă şi absolută".
După prezentare, înainte de a le da cuvântul participanţilor, Mussolini mai are de adăugat ceva. Face ochii mari, se uită în jur şi se opreşte asupra lui Farinacci, pe jumătate ascuns privirii lui:
– Mă adresez domnilor de pe al doilea rând de fotolii. Vă avertizez: Italia tolerează cel mult un Mussolini, nu mai multe zeci.
Cesare Rossi aprobă fără să ezite etatizarea miliţiei.
O aprobă toţi fasciştii „moderaţi". Deşi declară că trebuie să aleagă răul mai mic, o aprobă până şi Massimo Rocca, fost anarhist, intervenţionist, colaborator al ziarului Il Popolo d'Italia, lider naţional al Partidului Fascist, principalul susţinător al „normalizării", al combaterii violenţelor comise de detaşamente.
Însă nemulţumirea fermentează din nou în sală. Farinacci, vizat personal, afirmă că detaşamentele sunt mult mai eficiente ca miliţia când vine vorba despre a ţine ţara în ascultare. Apoi adaugă şiret:
– Şi îndeosebi în caz de pericol.

Intervenţia lui stârneşte un protest. Attilio Teruzzi, ofiţer multiplu decorat, vicesecretar al partidului, sprijină cu înflăcărare „necesitatea menţinerii spiritului revoluţionar“; Francesco Giunta se plânge că este inutil să rămână în partid, dacă acesta trebuie să îi servească doar pe prietenii conducătorului; deşi a fost numit să supravegheze miliţia împreună cu De Bono şi De Vecchi, pentru simpla plăcere polemică de a-l combate pe Şef, Balbo, afişând privilegiul de a-l tutui, îl întreabă:
– Benito, dar revoluţia a fost făcută pentru tine, sau pentru noi toţi?
După întrebarea lui Balbo, şedinţa este întreruptă. Michele Bianchi, cu câteva cuvinte pragmatice, o amână pentru ziua următoare.

Epurarea şi intransigenţa trebuie să fie armele noastre pentru conservarea fascismului aşa cum l-am creat, apărat, consolidat… Şi vom rămâne vigilenţi pentru a apăra aceste interese supreme împotriva tuturor oamenilor şi tuturor lucrurilor. Înainte de a exploata fascismul, înainte de a ofensa amintirea morţilor noştri, va trebui să avem curajul să ne călcăm în picioare trupurile. Şi nu este deloc uşor.

Roberto Farinacci,
„Trebuie să ne apărăm şi să ne purificăm“,
Cremona Nuova, 17 februarie 1923

Suntem agresori fascişti / Veseli şi nespus de tineri / De ce să devenim consilieri / O, Benito, o, Patrie, o, Hristoase?

Il lamento dell'intransigente[60],
cântec fascist, 1923

De ceva vreme, confruntat cu criticile prietenilor şi adversarilor, conform cărora revoluţia fascistă ar fi dat Italiei un singur om, chiar dacă unul extraordinar, şi foarte puţini colaboratori demni de el; de multă vreme mă întreb dacă Partidul Fascist reprezintă sprijinul politic necesar lui Benito Mussolini sau dacă nu trăieşte mai degrabă pe spinarea lui, ca un parazit.

Massimo Rocca,
membru al Direcţiei Naţionale a PNF,
Critica Fascista, 1923

Cu excepţia a trei sau patru nume, nu mai pot avea nici o stimă faţă de noua conducere naţională… slabă, mincinoasă şi coruptă: părerea mea este împărtăşită de mulţi şi se răspândeşte.

Giuseppe Bottai, cofondator al grupării fasciste din Roma,
lider de detaşament, şef de coloană în marşul asupra Romei,
scrisoare privată către Mussolini, 13 ianuarie 1923

[60] „Plângerea celor intransigenţi“ (n.tr.)

Margherita Sarfatti
Milano, 26 martie 1923
Galeria de artă Pesaro

– Simt că fac parte din aceeaşi generaţie ca aceşti artişti. Am ales o altă cale, însă şi eu sunt o artistă care lucrează o anumită materie şi urmăreşte anumite idealuri…
Benito Mussolini poartă un costum uni bine croit, fără cămaşă neagră, şi, contrar obiceiului său, nu-şi improvizează discursul, ci îl citeşte de pe o foaie bătută la maşină. Cei care îl ascultă în saloanele art déco ale galeriei lui Lino Pesaro nu sunt doar critici, colecţionari şi artişti, ci întreaga populaţie importantă din Milano: autorităţi, politicieni, industriaşi şi jurnalişti.
Afară, pe rampa de lansare de pe dalele străzii Manzoni, cu faţa întoarsă spre Occident, se află „furtunoşii ani ’20“. Odată îngropat războiul, dezvoltarea industrială accelerează, banul circulă, comerţul triumfă. Tehnologia domină: automobile, radiouri, fonografe; sunt inventaţi zei noi, sunt trăite mituri proprii pe ecranul cinematografic, ne întindem spre progres, spre modernitate şi toţi sunt invitaţi să participe la viaţa Regatului, mulţumită gramofoanelor, toţi ascultă muzică, toţi dansează pe ritmul sincopat al epocii explozive a jazzului. Răbufnesc şi femeile, impertinente, neruşinate, sufragete, băieţoase, îşi dezgolesc umerii, cer dreptul de vot. Între timp, masele descoperă cu milioanele timpul liber, hobby-urile, risipa şi plăcerile rezervate în trecut unei duzini de prinţi şi marchizi; compozitorii scriu rapsodii inspirate din zăngănituri metalice, din zgomotele ritmice ale trenurilor; pe lacul Michigan se adună mulţimi de oameni care se îmbăiază duminica, iar de pe colinele Hollywoodului, Rodolfo Valentino, un imigrant italian născut la Castellaneta di Taranto, îmbrăcat cu veşmintele Şeicului Alb, magnetizează lumea cu „privirea lui ucigaşă“ de miop inapt pentru serviciul militar. Toate acestea se petrec sub o altă privire, privirea goală a

doi ochi albaştri uriaşi care din înaltul unui afiş publicitar enorm favorizează prin indiferenţa lor supremă trezirea lumii înviate.
Desigur, toate acestea se petrec în America, peste Ocean, dar şi aici, la Milano, secolul rage. În Lombardia tocmai ce s-a inaugurat o şosea menită să fluidizeze traficul automobilistic între reşedinţa regiunii şi zonele turistice ale lacurilor Como şi Varese, iar unii zic că ar fi vorba despre prima „autostradă“ din lume; se afirmă chiar că ar fi prima concepută anume pentru bolizii metalici împinşi de neobositele motoare cu combustie internă, nu pentru căruţele trase de animale epuizate. Ba unii zic chiar că nu patriotismul va salva Europa, ci americanii, ca să facă din ea o mare piaţă de consum în masă pentru noile produse ale industriei lor.
Toate acestea se petrec acolo, afară, şi aici, înăuntru, în galeria de artă a lui Lino Pesaro; vocea lui Benito Mussolini celebrează noul secol, secolul italian:
– Secolul XX este o perioadă importantă, deoarece marchează implicarea unei mari părţi a poporului italian în viaţa politică. Nu se poate crea o naţiune măreaţă cu un popor neînsemnat. Nu se poate guverna ignorând arta şi pe artişti; arta este o manifestare esenţială a spiritului uman. Iar într-o ţară precum Italia, un guvern neinteresat de artă şi de artişti ar fi deficient.
Mussolini, ca de obicei, articulează cuvintele silabă cu silabă: „De-fi-ci-ent.“ „Ar-tişti.“ Cei din galeria lui Lino Pesaro sunt uluiţi. Nu s-a mai auzit până atunci ca un şef de stat să atribuie atâta importanţă artei; era de neimaginat că Benito Mussolini, sălbaticul formidabil care a înjugat Italia cu o foaie de ziar şi o armată de combatanţi paramilitari, noul chip sever al puterii pe care îl curtează toată lumea, ar putea veni în persoană ca să inaugureze o expoziţie a şapte pictori pe care politicienii şi industriaşii prezenţi abia de-i cunosc. Dar mai ales pare incredibil că „bărbatul puternic“ al Italiei face acest lucru citind cuvintele altcuiva de pe o foaie bătută la maşină pe care i-a înmânat-o o femeie. Cel mai uimiţi sunt de următorul lucru: în sălile elegante răsună vocea lui tunătoare şi metalică, dar cea care vorbeşte de fapt este ea. Benito Mussolini este ventrilocul Margheritei Sarfatti.

Astăzi, triumful îi aparţine ei. Ea a reunit şapte artişti cu care era prietenă – Funi, Sironi, Bucci, Dudreville, Oppi, Malerba şi Marussig – şi a decretat naşterea unui nou curent. Nici măcar nu au reuşit să-i găsească un nume potrivit. Aşadar, expoziţia a fost intitulată simplu „Şapte pictori din secolul XX“. Dar este limpede că acest vernisaj va trebui să însemne un nou început, o nouă Renaştere, sfârşitul haosului futurist, arta unei „clasicităţi moderne“ în care să se oglindească ierarhia şi ordinea restaurate în lume de Benito Mussolini. O artă nouă pentru noua eră fascistă. Mai presus de orice, este foarte clar că marea preoteasă a acestei noi arte fasciste se va numi Margherita Sarfatti. De aceea, după ce il Duce şi-a încheiat discursul şi l-a aplaudat scurt, cu un gest elegant, dar imperios, ea este cea care le ordonă ospătarilor cu mănuşi albe să servească aperitivele.
Lumina scânteiază prin sticla mată a felinarelor aşezate pe picioare grele de fontă, şi totuşi peste galeria lui Lino Pesaro se aşterne umbra puterii. La 3 noiembrie, după marşul asupra Romei, unii dintre artiştii ale căror lucrări sunt expuse în această seară au semnat un mesaj de felicitare călduros şi servil adresat lui Mussolini. Şi totuşi nu toţi sunt de acord. Anselmo Bucci şi Leonardo Dudreville s-au îngrozit când Sarfatti a anunţat participarea conducătorului fascist la inaugurare, iar acum, în timp ce pe via Manzoni se desface şampania, cei doi disidenţi ciocnesc dramatic cu vermut la Caffè Cova, situată în apropiere.
Cea mai otrăvitoare umbră este însă alta, cea a lipsei de dragoste. Trei luni petrecute de Benito la Roma au fost suficiente pentru ca Margherita să se simtă trădată. Scrisorile încărcate cu o adoraţie plină de bucurie de la începutul anului sunt deja o amintire. Îi scrie şi acum, constant, doar că sunt cuvinte pline de suferinţă, de dispreţ şi de recriminare, cuvinte fără răspuns, scrisori către nimeni. Femeia de carieră se plânge de lipsa de recunoştinţă, revendică funcţii pentru ea şi pentru soţul ei, Cesare; femeia independentă se plânge de scenele despotice de gelozie ale tiranului capricios; femeia îndrăgostită se prăpădeşte aşteptând în zadar în odăi pustii:

Dragul meu prieten, sunt frântă fizic şi moral. Ştii de ce. Nu mai pot, nu mai pot, nu mai pot. Adio! Plec, mă duc, cât mai iute. Ah, aş vrea să fi plecat deja. Adio. Totul a ieşit prost, totul, până şi apelul care trebuia să fie penultimul. Contează doar această tristeţe amară şi cumplită dinlăuntrul meu.

Aşa cum se întâmplă mai mereu, şi această mare poveste despre pasiune se prăbuşeşte curând, devenind o relatare neînsemnată despre bieţii iubiţi. Un şir de rămas-bunuri, de scene absurde, înjositoare, necuviincioase, de remuşcări neaşteptate, de răbufniri sacrificiale, de presentimente miloase: „Iubitule, eşti infinit de rafinat. Am văzut în această seară, când mă forţam să fiu veselă, că mă priveai cu ochi plini de tristeţe şi de milă. Îţi mulţumesc, dragostea mea, pentru acea tristeţe şi pentru acea milă."

Oscilează. Uneori se declară pregătită să se sacrifice, dispusă să lase toată lumea afară, „să cronometreze şi să spioneze", să se mulţumească să-şi ţină preaiubitul în braţe chiar şi numai pentru câteva ore, ca „să îşi potolească puţin foamea de el", şi el de ea, „marele ei lup sălbatic". Alteori se cabrează şi revendică independenţă, respect, demnitate, dreptul de a împărţi puterea, a lui asupra politicii, a ei asupra artei.

Şi atunci îi cere din nou să-i îngăduie să plece într-o călătorie în Tunisia cu fiul ei, Amedeo, o altă piesă din aventura ei ca femeie liberă, ca intelectuală vorace, mascată cu greu de pretextul banal al unei investigaţii pe teme precum şcoala, spitalele şi piaţa imobiliară din teritoriile de peste mare. El, amantul posesiv, gelos şi despotic, nu i-a permis niciodată să plece. Dar seria continuă, la sfârşit toţi se căiesc, toţi plâng, plânge până şi el, lucru incredibil, de altfel, şi atunci o lasă în cele din urmă singură în odăile pustii, să se ocupe de istoria artei, pentru că el are altceva de făcut: el trebuie să se ocupe de istoria lumii.

Aşadar, în cele din urmă, la sosirea primăverii, „marele lup sălbatic" îi îngăduie amantei să plece în Africa, iar Margherita pleacă.

Aplauzele noastre pentru tânărul şef de guvern… Omul care va şti să evalueze just influenţa artei noastre dominante asupra lumii.

Omagiu adus lui Benito Mussolini
de poeţi, romancieri şi pictori,
Il Popolo d'Italia, 3 noiembrie 1922.
Carrà, Funi, Marinetti, Sironi (printre alţii)

Arată-mi tandreţe, pentru că îmi aparţine. În afară de aceasta, îţi cer doar să nu te implici în viaţa mea exterioară pentru a o diminua, restrânge, sufoca cu o serie de interdicţii şi cereri absurde, fapte pline de ranchiună, crize de furie şi scene… Ai destinul tău măreţ şi însărcinarea ta uriaşă… Eu am viaţa mea măruntă şi munca mea măruntă, modestă, dar care este sacră pentru mine şi mi-e dragă. Îţi cer s-o respecţi, nu cred că cer prea mult…
Ar fi putut fi o zi atât de frumoasă! Singuri, într-un colţişor, lângă foc, toată dragostea şi toate iubirile ne aparţineau. În schimb, ţi-ai vărsat tot veninul asupra mea! Violenţa, injuriile, insinuările… După care te-ai căit şi ai plâns şi erai confuz… lacrimile tale cu ale mele, ai avut gesturile tale măreţe, sublime, de care doar tu eşti capabil…

Margherita Sarfatti, scrisoare către Benito Mussolini, 1923

Benito Mussolini
Roma, 17–23 aprilie 1923

Palatul din Roma al contelui Santucci are două intrări. Pe cea dinspre via del Gesù intră un ateu, materialist şi anticlerical, care cu câţiva ani în urmă l-a sfidat public pe Dumnezeu, conferindu-i, drept dovadă a existenţei sale, două minute ca să-l fulgere; pe cea dinspre Piazza Pigna intră cardinalul Gasparri, un om care i-a slujit lui Dumnezeu toată viaţa, trădând zilnic cetatea divină pentru cea pământească. Cei doi intră şi ies separat din Palatul Guglielmi, în tăcere, grăbiţi, strecurându-se prin vestibule şi pe scări pustii.
Conversaţia dintre Benito Mussolini, până mai ieri hulitor compulsiv, anticlerical şi susţinător al iubirii libere, şi secretarul de stat al Vaticanului se desfăşoară între patru ochi. Nu este de faţă nici măcar gazda, senatorul catolic Santucci, preşedintele Banco di Roma. Nimeni nu trebuie să ştie şi nimeni nu va şti despre ce se vorbeşte; trebuie să rămână secret şi aşa va fi. Cert este că întâlnirea durează multă vreme şi că, la plecare, prim-ministrul Sfântului Scaun, ieşind în Piazza Pigna, se declară satisfăcut de conversaţia lui cu il Duce.
Tratativele secrete, începute acum câteva luni de prim-ministru cu oficialii de rang înalt ai Vaticanului în vederea unei reconcilieri cu Biserica, reprezintă asul lui din mânecă în confruntarea cu Partidul Popular, formaţiunea politică a catolicilor italieni. Nivelului secret îi corespunde acţiunea manifestă a guvernului, care acordă Vaticanului o serie de concesii deghizate drept măsuri tehnice: egalizarea taxelor şcolare, reinstaurarea crucifixului în sălile de clasă, obligativitatea învăţământului religios, alegerea învăţătorilor de către autorităţile ecleziastice şi, cea mai importantă dintre toate, scutirea de impozitul extraordinar pe patrimoniul seminarelor. Mussolini este gata să-i confere papei toate acestea şi chiar mai

mult de-atât, ca să scape de don Sturzo, fondatorul partidului catolicilor, care îl enervează incredibil de tare, stârnindu-i aproape o repulsie fizică.
– A sosit timpul să terminăm cu preoții care fac politică, îi repetă adesea Mussolini în secret lui Cesare Rossi. Apoi adaugă un comentariu pe care cel mai apropiat colaborator al său, aflat mereu alături de el, deținând acum rolul delicat de șef al biroului de presă al prim-ministrului, nu l-ar putea transmite niciodată publicului: Don Sturzo, acest preot diform care face politicianism, care nu celebrează niciodată liturghia și care gestionează o politică meschină.
Mussolini îl urăște atât de mult, încât după marșul asupra Romei, deși i-a inclus pe populari în guvernul lui de coaliție, a refuzat să-l primească pe Sturzo, fondatorul partidului lor. Lui Rossi, care a insistat să-l primească în audiență, i-a urlat, regurgitându-și anticlericalismul juvenil:
– E cu desăvârșire exclus să-l primesc pe acel domn. Am introdus în guvernul meu câțiva miniștri pe care îi consider potriviți și calificați, dar nu am de gând să devin o marionetă în mâinile lor. Cât despre don Sturzo, îl consider letal pentru funcționarea oricărui guvern. De-ajuns cu această eminență cenușie! Locul preoților este în biserică. Nu trebuie să-și târască sutanele prin anticamerele ministeriale!
Dincolo de dezgustul personal între două tipuri umane ireductibile, neînțelegerea dintre ei este politică. Fondarea de către Sturzo, fiul marii aristocrații latifundiare siciliene, a unui partid al catolicilor, care a avut loc tot în 1919, a fost cel mai important eveniment istoric de la Unirea Italiei încoace, alături de fondarea Fasciilor de luptă de către Benito Mussolini, fiul unui fierar socialist dintr-un sat din Romagna. Până atunci, papa le interzisese catolicilor să voteze la alegeri și să se implice în viața politică. De atunci înainte, partidul lor, cu cei o sută zece deputați aleși de pe tot cuprinsul țării, a devenit acul balanței parlamentare. Deputații catolici sunt indispensabili pentru formarea tuturor coalițiilor guvernamentale; ei provoacă și rezolvă crizele; în primăvara anului 1922, la cererea lui don Sturzo, au blocat drumul de întoarcere al lui Giolitti, netezindu-le calea

fasciştilor. Acum însă, preotul sicilian, după ce i-a susţinut indirect înainte de marşul asupra Romei şi după ce le-a sprijinit făţiş guvernul după marş, a rămas singurul adversar real al fasciştilor în calea cuceririi depline a puterii.
Însă şi partidul catolicilor este scindat. Dreapta, apropiată elitei vaticane, este în favoarea cooperării depline cu Mussolini şi are miniştri şi secretari de stat în guvernul lui. Stânga, o expresie a ligilor ţărăneşti „albe“ bombardate constant de detaşamentele fasciste, i se opune radical. Centrul, condus de don Sturzo şi de tânărul lui secretar, Alcide De Gasperi, este în favoarea unei colaborări condiţionate de acceptarea motivelor etice ale catolicilor şi de autonomia lor deplină faţă de fascişti.
Adunarea decisivă a Partidului Popular are loc la Torino în data de 12 aprilie. În joc se află nu doar unitatea popularilor, ci şi unitatea catolicilor italieni. Don Sturzo, deşi nu se expune niciodată, are câştig de cauză. Ordinea de zi adoptată la 15 aprilie marchează o victorie clară pentru el: colaborarea popularilor în cadrul guvernului Mussolini este condiţionată de respectarea autonomiei lor, de integritatea parlamentului, de garantarea libertăţilor constituţionale şi, mai presus de orice, de menţinerea unui sistem electoral de tip proporţional.
Iată ce se află de fapt în joc: reforma electorală. Mussolini poate ţine sub papuc parlamentul ameninţând cu violenţă şi cu dizolvarea, însă numără doar treizeci şi şase de deputaţi fascişti. Pentru ca puterea lui să devină stabilă şi absolută este nevoie de noi alegeri şi de o lege electorală care să-i confere o majoritate puternică, controlul total asupra aliaţilor arţăgoşi, precum şi asupra fasciştilor disidenţi. Aşadar, încă din februarie se vorbeşte despre un singur lucru: reforma electorală.
Marele Consiliu al Fascismului a încredinţat unei comisii interne analizarea variantelor. Liberalii de vază din sud şi căpeteniile ras fasciste din provincii şi-ar dori un sistem uninominal, ca să obţină garantat votul circumscripţiei electorale. Farinacci s-a declarat făţiş în favoarea acestuia. Mussolini îşi doreşte în schimb un sistem majoritar bazat pe liste naţionale, cu o primă pentru partidul cu majoritate relativă. Giacomo Acerbo, secretarul de stat la

Preşedinţia Consiliului de Miniştri, studiază o lege care să atribuie două treimi din locurile din parlament partidului care depăşeşte douăzeci şi cinci la sută din voturile pe listă, cel mai probabil Partidul Fascist. Această lege i-ar încredinţa Şefului lui, Benito Mussolini, parlamentul şi ţara. Efectele ei morale ar fi zguduitoare, devastatoare: orice opoziţie, externă sau internă, ar fi zădărnicită, orice revendicare de autonomie din partea aliaţilor ar fi înăbuşită. Oricine speră să se poată întoarce în parlament ar trebui să accepte candidatura pe listele naţionale fasciste, iar Mussolini, din camera lui situată la etajul al doilea al Grand Hotel din Roma, ar putea numi cele două treimi după bunul-plac, dintr-o singură mişcare de condei care să decidă poziţia candidaţilor pe liste. Pentru Duce, aprobarea acestei legi ar reprezenta încununarea succesului lui personal, adevărata dobândire a puterii; ar fi, pe scurt, o minune a minunilor.
Din păcate însă, don Sturzo îşi doreşte legea proporţională. Şi, din nefericire, cei o sută zece deputaţi ai lui o pot impune. Adunarea partidului catolic, care s-a încheiat în 15 aprilie la Torino, s-a exprimat foarte clar.
La 17 aprilie, Mussolini îi convoacă pe Stefano Cavazzoni, ultimul ministru al Partidului Popular după moartea lui Tangorra, şi pe secretarii de stat catolici. Fac cu toţii parte din aripa de dreapta a partidului şi au fost învinşi de don Sturzo la adunarea de la Torino. Prim-ministrul le citeşte o declaraţie în care le mulţumeşte pentru colaborarea „loială şi voluntară“ şi le restituie „deplina libertate de acţiune şi mişcare“. Cu alte cuvinte, il Duce îi dă afară.
Cavazzoni nu are de ales decât să elibereze portofoliile. Semnează în alb o scrisoare de demisie:
– Domnule prim-ministru, elementele responsabile de Partidul Popular înţeleg pe deplin cât de necesar este să colaboreze cu guvernul.
– Cavazzoni, nu mă îndoiesc de asta, dar am nevoie de o clarificare a situaţiei voastre.
Tonul lui Mussolini este acum împăciuitor. În schimbul reconfirmării miniştrilor şi a secretarilor de stat catolici, cere grupului parlamentar

popular, convocat în data de 20 aprilie, un vot în favoarea lui. Cavazzoni îi promite că așa va fi.
– Bine. Atunci voi lua decizii după vot.
Întâlnirea se încheie.
La 20 aprilie, Cavazzoni își ține promisiunea. Il Popolo d'Italia anunță triumfător votul grupului parlamentar popular: „O colaborare deplină și loială cu guvernul fascist".
Însă Sturzo, chiar dacă a fost trădat de miniștrii lui, nu renunță: condițiile pe care le-a dictat pentru a sprijini guvernul rămân valabile. Trec alte trei zile, și Mussolini îi surprinde pe toți. Cesare Rossi este primul care rămâne uluit atunci când il Duce îi cere să anunțe că, în pofida actului lor de supunere, prim-ministrul a acceptat „demisiile" depuse de Cavazzoni și de secretarii de stat din Partidul Popular. Parlamentul tremură din nou.
Împotrivirea lui Sturzo l-a făcut pe Mussolini să aleagă rapid: revine la confruntare, revine la o acțiune de forță. A scris-o foarte clar în numărul din martie al revistei Gerarchia: în acest nou secol, al cărui fiu este, forța și consensul sunt unul și același lucru. Libertatea este un mijloc, nu un scop. Fiind un mijloc, trebuie controlată. Pentru a o controla e nevoie de forță.
Prin urmare, Benito Mussolini schimbă iarăși masca. Conciliatorul moderat, care după marșul asupra Romei le predica arțăgoșilor ras „normalizarea", îi cedează din nou locul șefului războinic al miliției. De ajuns cu menuetele! Acum revine pe scenă titanul care, în decurs de o lună, la Scala, primit de Toscanini, se îmbată cu aplauze unanime din staluri, loji și galerie; avangardistul care în Galeria Pesaro din Milano inaugurează expoziția „Novecento", organizată de Margherita Sarfatti pentru a dezvălui lumii arta noului secol; pontiful laic care, cu lovituri puternice de târnăcop, demarează construcția autostrăzii de la Milano la Lacuri; patriotul care li se adresează italienilor din America de Nord în timp ce semnează acordul pentru instalarea de cabluri de telegraf de-a curmezișul oceanului între patria-mamă și noul continent.

În acest context, libertatea este categoric supraevaluată. De-ajuns cu preoții în politică!

Libertatea este o divinitate nordică, venerată de anglo-saxoni… Fascismul nu cunoaște idoli, nu venerează fetișuri: a trecut deja și, la nevoie, va trece din nou, liniștit, peste trupul mai mult sau mai puțin descompus al Zeiței Libertate… Astăzi, libertatea nu mai este fecioara castă și severă pentru care au luptat și murit generațiile din prima jumătate a secolului trecut. Pentru tinerii cutezători, neliniștiți și aspri care înfruntă crepusculul matinal al noii istorii, alte cuvinte exercită o fascinație mult mai mare: ordine, ierarhie, disciplină.

Benito Mussolini, „Forță și consens“,
Gerarchia, martie 1923

Italo Balbo, Amerigo Dùmini
Roma, 29 mai 1923

Când Italo Balbo, în calitate de comandant general al Miliției voluntare pentru securitatea națională, îmbrăcat în uniforma pe care a inventat-o chiar el – cămașă neagră, pantaloni militari, jachetă de Ardito cu flăcările negre și fes –, călătorește fără oprire prin toate provinciile Italiei, chiar și cele mai izolate, pentru a-i organiza pe combatanții reticenți sau insubordonați și, cu ură sau admirație, atât prietenii, cât și dușmanii încep să-i spună „il generalissimo", el îi lasă să o facă. La urma urmei, ceilalți doi comandanți generali se ascund: De Bono absorbit de rolul de șef al poliției, De Vecchi împiedicat de funcția de secretar de stat la trezorerie și la pensiile de război. Iar el, la douăzeci și șapte de ani, câștigă lunar trei mii de lire, cât un general de armată, și, mai ales, comandă o armată de o sută cincizeci de mii de oameni. Este mai mult decât suficient ca să-i reaprindă frenezia după proasta dispoziție din februarie, chiar dacă noul lui rol de normalizator îi aduce ranchiuna multor membri ai detașamentelor care-l idolatrizau pe când era un bătăuș. Problema, mai degrabă, este tocmai că acei o sută cincizeci de mii de bărbați nu sunt soldați și că miliția nu este o armată.
Lipsesc hainele, barăcile, mijloacele de transport, lipsesc și carabinele, iar cele treizeci de milioane alocate pentru cheltuieli extraordinare s-au dus aproape toate pe uniforme. Mai presus de orice, lipsesc precizia, competența, inițiativa, lipsește disciplina. El a spus-o foarte clar la Teatro Lirico din Milano, în aprilie: de ajuns cu discuțiile despre calea de urmat; fasciștii trebuie doar „să meargă și să acționeze". Însă ani în șir a fost primul care i-a învățat pe oamenii aceia să răspundă: „Nu-mi pasă!", să jubileze în rebeliune, i-a învățat ce înseamnă viața într-un război între bande. E dificil să-i cheme acum la ordine, când până și liderii lor se încaieră ca niște câini.
În 25 aprilie, la Roma, pe o peluză de lângă Porta del Popolo, până și două figuri de seamă ale fascismului precum Francesco Giunta, ridicat acum la

rangul de secretar al Marelui Consiliu, şi Cesare Forni, căpetenia ras din Lomellina, s-au duelat cu sabia din motive de rivalitate personală – femei, controlul teritorial, idealuri trădate, toate la un loc. După duel, căpitanul Forni, o legendă a detaşamentelor paramilitare, cu artera labială spintecată, în semn de protest împotriva corupţiei fasciştilor din Roma, şi-a dat demisia din funcţia de comandant al miliţiei din prima zonă, cea mai întinsă, cea mai importantă, cea care acoperă întregul triunghi industrial. Aşa se întâmplă peste tot: pofte neînfrânate, conflicte, discordii, pasiuni individuale, scopuri care nu pot fi mărturisite. Acum, că bolşevicii au fost eliminaţi, deoarece între decembrie şi februarie De Bono a pus să fie arestaţi toţi liderii Partidului Comunist, Italia este împărţită în feude fasciste care se află în conflict unele cu altele.

Acum este rândul lui Alfredo Misuri. Balbo îl cunoaşte bine încă de când Misuri era liderul detaşamentelor din Umbria, după ce fondase Fasciile de luptă din Perugia în ianuarie 1921. Dar în 1922, înainte de marş, din pricina rivalităţii cu Bastianini, celălalt lider al detaşamentelor din Perugia, Misuri a trecut la naţionalişti. Acum însă naţionaliştii au fuzionat cu PNF, iar Misuri s-a trezit, din nefericire, fascist. La patru zile de la fuziunea dintre fascişti şi naţionalişti, consiliul executiv al partidului l-a expulzat din pricina disidenţei anterioare. Întrucât îi rămăsese devotat la nivel personal lui Mussolini, fiul rătăcitor refractar l-a prevenit că urma să ţină un discurs de „opoziţie fascistă“ în faţa Camerei. Ducele l-a avertizat, ameninţând că va pune să fie arestat. Misuri i-a răspuns făcând apel la libertăţile constituţionale: „Spuneţi-i prim-ministrului că între mine şi el se află Constituţia“.

În dimineaţa zilei de 29 mai, Camera este ticsită cu deputaţi şi spectatori. Au venit cu toţii ca să asculte criticile lui Alfredo Misuri. Este, de fapt, prima dată când se ascultă un discurs de opoziţie din partea unui fascist. Printre bănci trece din mână în mână ediţia din ziua aceea a ziarului Cremona Nuova, în care Roberto Farinacci, pentru ca revoluţia să fie finalizată şi orice disidenţă, înăbuşită, teoretizează necesitatea unei noi campanii de violenţe

paramilitare. De data aceasta „definitivă“. Articolul este numit „Al doilea val“.
În tăcerea absolută din Cameră, parcă pentru a-i da dreptate căpeteniei ras din Cremona, oferindu-se ca primă ţintă, Alfredo Misuri, cu un început puternic de chelie în faţă, cu obrajii bărbieriţi la perfecţie, cu elocvenţa sa rafinată de profesor de zoologie, în pofida loialităţii personale faţă de Mussolini, începe cu capul plecat: fascismul degenerează, urlă Misuri, o jumătate de milion de membri au copleşit nucleul sănătos, „simoniacii“ recent intraţi în partid întinează administraţia publică. Statul trebuie să fie separat de partid, miliţia trebuie încorporată armatei, funcţia democratică a parlamentului trebuie restaurată, baza guvernului trebuie lărgită astfel încât să cuprindă şi alte partide naţionale.
Discursul lui Misuri impresionează enorm. Numeroşi deputaţi dau fuga să-l felicite. Aproape ca şi cum Mussolini nu ar fi acolo, observându-i din banca prim-ministrului, îl felicită până şi câţiva fascişti, secretarul de stat la agricultură, Corgini, şi alţi cinci deputaţi.
Cesare Rossi, ieşind din tribuna presei, îl ameninţă făţiş pe disident:
– O să vezi tu diseară!
Il Duce este furibund. Pe coridoarele din Montecitorio, înconjurat de apropiaţii lui, clatină din cap, îşi încrucişează braţele peste piept, apoi şi le coboară şi le pune în şold:
– Intolerabil… este intolerabil. Partidul nu poate îndura un astfel de discurs. Trebuie pedepsit. Imediat. Fără milă.
– Mă ocup eu. Balbo ţâşneşte înainte de parcă ar avea arcuri în picioare. Arconovaldo Bonaccorsi e în Roma.
Îl pun la treabă.

Amerigo Dùmini stă pe bancheta din spate, împreună cu alţi doi combatanţi ai lui Bonaccorsi, din Bologna, lângă trotuar. Au găsit Lancia K într-o curte a Palatului Viminale, aflat încă în construcţie, menit să devină sediul prim-

ministrului. Seara târziu, când profesorul Misuri a ieşit în sfârşit din parlament, l-au urmărit pas cu pas pe străzile din jurul Montecitorio, cu motorul la turaţie minimă. Apoi au parcat într-un con de umbră între felinarele de pe via Due Macelli.
Maşina este spaţioasă, însă Arconovaldo Bonaccorsi, înalt, gras, debordant, umple spaţiul de pe scaunul pasagerului.
Îşi trece limba peste buza de sus, desfigurată permanent de o cicatrice, şi priveşte cu atenţie ieşirea din toaleta publică de pe vico dello Sdrucciolo. Inhalată din locul acela, primăvara din Roma pute a pişat.
Bonaccorsi îşi aprinde o ţigară. Cu geamul coborât, fumează cu mâna dreaptă. Cu stânga ţine strâns între coapse o bâtă groasă cât un butuc de roată de căruţă. O ţine cu naturaleţe: combatantul din Bologna a făcut asta toată viaţa, încă de pe vremea „bieniului roşu“, când, la douăzeci de ani, a făcut parte din unităţile de armată trimise să menţină ordinea publică în confruntările de stradă cu socialiştii. Trecut de partea revoltelor, fascist încă de la San Sepolcro, bătăuşul profesionist a fost arestat mai întâi în noiembrie 1919, când, plecat la Milano pentru alegeri, împreună cu Arpinati, „Bonaccorsi, omul de fier“, cum îi place să-şi spună, a tras focuri de armă înspre Teatrul Gaffurio din Lodi. Zece luni de carceră. De atunci nu s-a mai oprit: zeci de arestări pentru vătămări, agresare, violenţe politice, zeci de eliberări, zeci de răni, până la cea permanentă de la gură, care îi conferă o înfăţişare de copil aberant, născut cu buză de iepure, ca şi cum violenţa l-ar fi însemnat deja în pântecul matern, dintr-o lipsă de coeziune a ţesutului cartilaginos, ca un semn al destinului.
Când Alfredo Misuri iese din urinalul public, Dùmini nici măcar nu apucă să coboare din automobil, că Bonaccorsi a şi ieşit în stradă. Acum ţine bâta cu dreapta, nu o ascunde, nu se fălește cu ea, ci o flutură doar cu o dezinvoltură absolută, de parcă ar fi o simplă extensie a braţului. Misuri, care încă bâjbâie şliţul pantalonilor, nu îl vede sosind.
Lovitura peste craniu răsună pe aleea îngustă. Una singură, şi cel lovit e la pământ. Cei trei bătăuşi din Bologna se năpustesc asupra lui. Îl lovesc cu

bâtele, cu picioarele. Misuri se fereşte, aşa cum poate, slab, cu braţele. Atunci Bonaccorsi se apleacă şi, apropiindu-şi rana de pe buza lui de iepure falsă de antebraţul lui Misuri, muşcă din el o bucată de piele ce încă miroase a pişat.
O patrulă de carabinieri vine în fugă. Dùmini scoate un cuţit şi îl flutură la întâmplare. Apoi, turuind că vrea să-i ucidă pe toţi duşmanii fascismului, se refugiază într-un bar din apropiere, Caffè Cilario. Bonaccorsi nu se lasă intimidat:
– Nu mă puteţi aresta, urlă el, sunt superiorul vostru, sunt ofiţer superior al miliţiei.
Onorabilul Misuri rămâne la pământ într-o baltă de sânge.
În ziua următoare, la 30 mai, colegii lui din parlament votează bugetul provizoriu, de parcă nu s-ar fi petrecut nimic, confirmându-şi astfel încrederea în guvern cu două sute treizeci şi opt de voturi pro şi optzeci şi trei contra.

Giacomo Matteotti
Siena, 2 iulie 1923

Il palio[61] *nu este folclor exhumat pentru curioşi sau turişti, ci însăşi viaţa poporului sienez de-a lungul timpului.*

Încă din 1644, cei doisprezece cai de Maremma, cu copitele lor mari şi centrul de greutate jos, bestii de povară, o muncă grea îndurată împreună cu ţăranii, obişnuiţi cu prăpăstii şi tufişuri dese, încălecaţi fără şa de jochei uşori ca o pană, înfruntă curba periculoasă de la San Martino pentru a înconjura de trei ori, înnebuniţi, Piazza del Campo, în trei minute, câte un minut pe tură. Şi timp de trei secole, oraşul Siena, împărţit în şaptesprezece contrade, aşteaptă cu înflăcărare aceste trei minute de cursă sălbatică în mijlocul unei mulţimi învăpăiate de oameni care răscumpără în câteva clipe de jubilare existenţe întregi de supunere călduţă, de spinări frânte şi de generaţii fără nume.

Unii socialişti contestă il palio. De exemplu, Modigliani, un tovarăş de partid curajos, în timpul unei adunări a minerilor din Siena, a criticat brutalitatea spectaculoasă a acestei curse furibunde, în urma căreia caii sunt deseori răniţi, însă Giacomo Matteotti şi-a dus oricum soţia, într-un moment foarte rar de divertisment, să privească acea manifestare minunată a înflăcărării populare contopite cu furia animalică. Pentru această ocazie, Velia a scos din garderobă una dintre acele rochii simple şi elegante pe care nu reuşeşte niciodată să le poarte alături de soţul ei. Acum se poate ţine de braţul lui sub bolţile în cruce ale Loggia della Mercanzia din spatele pieţei Campo, ca să privească împreună cu el, ascunsă în mulţime, cortegiul istoric pus în scenă de cele şaptesprezece contrade.

Nu, Modigliani se înşală. Poate că burghezii, căpitanii industriei, magnaţii şi latifundiarii se delectează cu acel spectacol brutal din spatele unui parasol de pe locurile de onoare montate în jurul pieţei sau din balcoanele clădirilor care o înconjoară, însă il palio aparţine poporului care se înghesuie în

centrul pieței, năucit de soarele care strălucește la zenit, aţâţaţi până la încăierare, încercuiți de caii care aleargă în jurul lor într-un haos neîncătușat. Da, protagonistul lui este poporul! Ce-i drept, și aici domnii stau sus și poporul jos, însă, dacă privești cu atenție, îți vei da seama că în palio, la fel ca în istorie, oricât de mult ar putea să o domine, să o hotărască, ba chiar să o sfârșească, domnii sunt doar spectatorii vieții oamenilor de rând, care suferă și spumegă, asudaţi, pe tuf, acolo, în mijlocul câmpului.
Astăzi, mai mult ca oricând, poporul este elementul lui Giacomo Matteotti. Mulţimea anonimă îl învăluie, îl ascunde, îl protejează. Oaspetele de onoare, în faţa căruia se pleacă autorităţile din Siena, este filosoful Giovanni Gentile, ministrul educației publice, a cărui reformă școlară, având în centru glorificarea materiilor umaniste, a fost recent aprobată; lăudat de Benito Mussolini ca fiind un mare succes al guvernului său și elogiat până și de Benedetto Croce. S-ar părea că cei de la Roma vor să priveze Siena de universitate, iar părerea ministrului, aflat în vizită oficială în al doilea oraș din Toscana, va fi hotărâtoare pentru evitarea retrogradării. Așadar, liderii fasciști îi acordă toată atenţia lui Giovanni Gentile, iar Giacomo Matteotti se poate afunda fericit în abisul amniotic al poporului său.
De luni în șir, intransigența lui îi înveninează viața în cadrul partidului. Mulți membri, îndeosebi dintre sindicaliști, tind să colaboreze cu fasciștii, în speranța că trecutul socialist al lui Mussolini și tactica lui de normalizare ar putea fi în folosul muncitorilor. Și apoi, de prea multe decenii acei socialiști „de la palat“ s-au obișnuit cu toate compromisurile parlamentare. Nu pricep că marșul asupra Romei a marcat începutul dictaturii, nu încetarea conflictelor.
Matteotti repetă neostenit că tovarășii cu pricina fie nu au urechi să audă, fie nu vor să vadă. Facem mereu greșeala de-a ne aștepta la o catastrofă viitoare, apoi, într-o dimineaţă, ne trezim cu o senzație de sufocare care ne apasă în piept, ne uităm în urmă și descoperim că sfârșitul se află în spatele nostru, că mica apocalipsă a avut deja loc și noi nici măcar nu ne-am dat seama. „Al doilea val“, acum invocat fățiș de Farinacci, îi acoperă deja.

Pentru a o dovedi, Matteotti se căzneşte de luni de zile, cu perseverenţa lui obişnuită, să denunţe toate violenţele fasciste. Le consemnează pe toate, rând pe rând, în paginile unei cărţi pe care are de gând să o publice la sfârşitul anului, sub titlul Împotriva fascismului. Un an de dominaţie fascistă[62]. Până în prezent a documentat deja patruzeci şi două de omucideri, o mie o sută douăsprezece ciomăgeli, bătăi, vătămări, o sută optzeci şi patru de distrugeri de clădiri şi locuinţe şi douăzeci şi patru de incendieri ale redacţiilor de ziare. Cu fiecare nouă înregistrare însă, denunţătorul este tot mai singur. Cercul de solitudine se strânge în jurul lui, chiar şi în cadrul partidului al cărui secretar este, pe măsură ce lista violenţelor se lungeşte. Până şi Turati îl îndeamnă să renunţe la proiectul de carte, îl acuză de „ostilitate preconceptă“ faţă de tovarăşii lor mai moderaţi. Pentru a-şi păstra poziţia, tânărului secretar izolat îi rămâne doar să ameninţe întruna cu demisia. Uneori lasă impresia că singura modalitate de a-i convinge pe cei căldicei că se amăgesc singuri este să-i incite pe fascişti la represaliile împotriva lui.

Singura soluţie pentru a salva o Italie tot mai pierdută este să plece în străinătate. În primul an de dominaţie fascistă, Giacomo Matteotti a început să crească numărul călătoriilor peste hotare, ca să formeze alianţe cu tovarăşi francezi, belgieni, germani şi englezi. În februarie a fost la Lille, la congresul socialiştilor francezi; luna următoare a mers la Paris, apoi la Berlin, pentru a se întâlni cu social-democraţii germani. Însă şi această cale a fost blocată. După călătoria în Germania, Mussolini a pus să i se revoce paşaportul.

Acum, sub Loggia della Mercanzia, Siena se pregăteşte de eveniment. Cortegiul cu pancartele contradelor şi sutele de figuranţi costumaţi se micşorează. În scurt timp, frânghia mare va fi strânsă şi caii vor începe să intre în piaţă, pregătindu-se de cursă. Giacomo şi Velia Matteotti, ţinându-se de braţ, se alătură de bunăvoie cohortelor de oameni care sărbătoresc.

Dintr-odată, cineva îi strigă numele. Îl strigă aşa cum se strigă „Lupul!“, aşa cum se strigă „Hoţul!“ Este numele duşmanului.

Cei care l-au recunoscut nici măcar nu poartă cămaşa neagră, doar culorile ţipătoare ale unei contrade. Gaia, ariciul, gâsca, poate valul, pantera, ţestoasa. Se năpustesc oricum asupra lui. Velia se agaţă de braţul soţului ei, iar el o protejează cu trupul lui. Poporul nu-i bagă în seamă; încăierările între susţinătorii diverselor contrade sunt frecvente.
De data aceasta însă, în toiul altercaţiei se află o doamnă, o doamnă distinsă. Este un lucru straniu; cineva observă, se opreşte. Este o ruşine chiar şi în cazul ciocnirilor dintre contrade: nu ne atingem de femei.
O maşină de poliţie îşi croieşte drum prin mulţime. În stingherеala generală, poliţiştii salvează perechea distinsă, ca să poată începe cursa. În timp ce Giacomo şi Velia Matteotti sunt escortaţi la gară, expulzaţi, alungaţi din oraşul aflat în sărbătoare, zarva din Piazza del Campo creşte, înălţându-se spre argila şi viile de pe colinele din Siena, care se usucă şi fermentează sub soarele de iulie.
Seara, Giacomo Matteotti îşi apucă din nou cartea şi adaugă o mărgea la rozariul dominaţiei fasciste. La data de 2 iulie scrie: „Siena – Deputatul Matteotti, care îşi petrecea timpul cu familia, este agresat de fascişti şi constrâns să părăsească oraşul. Poliţia asistă neajutorată.“
Atâta tot, fără alte detalii, fără comentarii.

[61] Sărbătoare laică la care participă în mod spontan întreaga populaţie sieneză (n.tr.)
[62] Contro il fascismo. Un anno di dominazione fascista (n.tr.)

Doar vă avertizăm că aceşti oameni [socialiştii] sunt atât de ignoranţi, încât încă nu au înţeles în ce lume trăiesc. Adevărul este că fiinţele cu pricina au fost lăsate în circulaţie temporar; revoluţia fascistă îi va înhăţa mai devreme sau mai târziu, şi atunci morţii civile îi va urma cea fizică. Şi aşa să fie.

Articol despre expulzarea lui
Giacomo Matteotti de la palio,
La scure, ziarul Federaţiei Fasciste din Siena,
3 iulie 1923

Roma, 15 iulie 1923
Parlamentul Italiei, Camera Deputaţilor

Aici se aşteaptă „al doilea val“ fascist. Încordarea din timpul aşteptării este de asemenea natură, încât aproape că o preschimbă într-o invocaţie, o rugăciune mută către zeul surd al istoriei: să vină, dacă chiar trebuie să vină, acest „al doilea val“, şi să ne ducă cu el. Cei care îl aşteaptă în mod deosebit sunt cei cruţaţi, cei care au scăpat de primul.
Aula din Montecitorio este plină până la refuz, atât băncile, cât şi tribunele publicului. Se discută reforma legii electorale, care le-ar încredinţa parlamentul fasciştilor, iar deputaţii liberali, democraţi, socialişti şi populari sunt chemaţi ca să ridice o ultimă baricadă. În mod surprinzător, comisia parlamentară a aprobat proiectul de lege semnat de Acerbo, care prevede alocarea a două treimi din locuri listei care obţine majoritatea relativă; dacă cei din hemiciclu nu-l vor respinge, s-ar putea ca următoarele alegeri să fie ultimele.
În afara aulei, de săptămâni întregi, liderii Partidului Fascist ameninţă, într-o manieră mai mult sau mai puţin explicită, cu un al doilea val de violenţe în cazul respingerii proiectului de lege. În interiorul aulei, se apropie urechea de sol, pentru a prezice zarva din vibraţiile surde ale pământului, se ridică privirea spre tribune, unde membrii detaşamentelor fasciste, în cămăşi negre, se joacă cu pumnalele lor în preajma doamnelor îmbrăcate în toalete de vară. Tensiunea continuă, agitată, îi extenuează pe cei mai mulţi. Este adevărat că viaţa nu are sens fără o mică apocalipsă la orizont, însă este adevărat şi că nu se poate trăi văzând zilnic semne ale sfârşitului în prima cafea de dimineaţă.
Pe baricade sunt chemaţi mai cu seamă deputaţii Partidului Popular. Se ştie că adepţii liberali ai lui Giolitti au hotărât deja să accepte sistemul electoral monstruos propus de Acerbo, nutrind ca de obicei speranţa că astfel fascismul se va mai domestici, şi că până şi numeroşi socialişti reformişti ar

fi pregătiți să colaboreze, justificându-se ca de obicei prin argumentul protecției muncitorilor. Popularii, în schimb, se află la răscrucea istoriei lor politice: în data de 10 iulie, don Luigi Sturzo, pe care monseniorul Pucci, în numele Sfântului Scaun, l-a invitat public „să nu creeze probleme", a fost constrâns să-și dea demisia. Mussolini a cerut sfârșitul carierei politice a lui Sturzo, iar Vaticanul, supus unor amenințări continue de represalii împotriva instituțiilor și asociațiilor catolice, ba chiar și împotriva bisericilor, i-a satisfăcut cererea. Întrucât fondatorul lui a fost alungat, supraviețuirea partidului catolicilor se află acum în mâinile celor doi deputați ai săi. Fără voturile lor, lupta dintre opoziții este inutilă, iar acum singura luptă care se poate duce este aceasta: să voteze împotriva proiectului de lege. Nu există altă cale. Fiecare vot ar putea decide victoria sau înfrângerea, ar putea determina în ce punct al țărmului se va sparge creasta valului și de unde va începe resacul.
Când, după discursul majorității, sosește rândul opoziției fragmentate, Filippo Turati ia personal cuvântul pentru a-i ținti pe deputații creștini pe mica lor cruce:
– Astăzi sunteți chemați să vă semnați singuri sentința. Astăzi veți decide, acum sau niciodată, dacă veți fi o forță nouă sau dacă vă mulțumiți să rămâneți un pion care joacă și este jucat cu abilitate pe această tablă de șah parlamentară mizeră. Veți fi oare aliații noștri dintr-o zi de mâine apropiată, sau va trebui să preluăm și această moștenire pe umerii noștri umili? Iată care este astăzi dilema politicii italiene. Gândiți-vă la asta!
De pe băncile centrale, catolicii ascultă apelul liderului socialist într-o tăcere absolută. Încordarea lor este spasmodică. Din partea dreaptă fascistă, pentru a disipa tensiunea, se ridică vocea baritonală a lui Cesare Maria De Vecchi. Gluma îi este adresată lui Turati; are de-a face cu ochii lui mici, bulbucați, porcești, cu fruntea lui joasă, cu barba sa de profet:
– Eşti prea urât ca să fii sirenă!
Toată lumea se amuză, agitație în stânga, remarci din centru. Apoi, în sfârșit, vine rândul lui. Prim-ministrul, onorabilul Benito Mussolini, se apropie de

tribuna oratorilor însoţit de ecoul valului. Aula din Montecitorio se transformă într-o spirală conică, de sidef, a unei scoici. Dacă îţi apropii urechea, se aude marea.
Mussolini zâmbeşte. Începe cu o glumă. Anunţă că vrea să informeze aula despre chestiunile importante de politică externă într-o următoare şedinţă, dacă nu cumva „Camera ar vrea să-şi facă azi moftul de-a muri înainte de vreme“. Râsete, murmure însufleţite, comentarii prelungi. Apoi, vocea lui de obicei tăioasă, metalică, se înmoaie în accente emoţionante. Il Duce se declară calm, măsurat, evocă din nou povestea glorioasă a Risorgimentoului, atinge toate coardele sensibile ale persuasiunii. Fascismul nu este împotriva alegerilor, nu este împotriva parlamentului, ci vrea doar ca alegerile să creeze o punte între parlament şi ţară. Fascismul năpârleşte. („Este incredibil cum se schimbă liderul de detaşament care devine membru de consiliu sau primar. Înţelege că nu poţi ataca bilanţurile municipalităţilor, că trebuie să le studiezi.“) Se aud murmure de încuviinţare, aplauze din centru, tăcere. Oratorul ţinteşte sus, se înalţă spre vârfurile olimpice ale înţelepciunii filosofice:
– Există oare libertatea? La urma urmei, este o categorie filosofico-morală. Există libertăţi. Libertatea nu a existat niciodată.
Apoi adresează şi el un apel împăciuitor opoziţiei, popularilor, socialiştilor („Ştiţi că m-ar bucura să am chiar mâine în guvern reprezentanţi direcţi ai maselor muncitoreşti organizate“). În cele din urmă, Mussolini face un apel ultimativ la responsabilităţile faţă de naţiunea care cere un guvern stabil, care cere încheierea perioadei de anxietate, apelul la conştiinţe:
– Vă zic, nu lăsaţi ca ţara să aibă din nou impresia că parlamentul este departe de sufletul naţiunii… Pentru că acesta este momentul în care parlamentul şi ţara se pot reconcilia… Ascultaţi povaţa solemnă şi secretă a conştiinţelor voastre.
Ultimele cuvinte ale lui Mussolini sunt întâmpinate cu aplauze furtunoase. Se aplaudă din băncile dreptei, dar şi din cele ale stângii. Ovaţiile durează mult. Publicul din tribune li se alătură. Jos, în hemiciclu, Giolitti îşi croieşte

drum printre deputaţii care au dat fuga să-l felicite pe prim-ministru şi îi strânge îndelung mâna.
Al doilea val nu a sosit. Ba dimpotrivă: marea este o placă albastră, doar puţin încreţită de o briză uşoară. Asupra Italiei străluceşte o zi însorită şi plăcută de vară: Benito Mussolini, în mod surprinzător, şi-a pus masca lui cea mai împăciuitoare şi mai urbană, cea de om de stat imparţial. Băncile din centru, ocupate de deputaţii Partidului Popular, sunt pradă confuziei.
La ora 20.10, preşedintele De Nicola redeschide şedinţa. Aula este plină până la refuz, băncile sunt toate ocupate, de la extrema stângă până la extrema dreaptă. Preşedintele îi informează că guvernul cere un vot de încredere. Ori se aprobă principiile legale ale reformei electorale şi se trece la discutarea articolelor individuale, ori va avea loc o criză ministerială.
Ia cuvântul Alcide De Gasperi, secretarul general al Partidului Popular în urma demisiei lui don Sturzo. Cei din sală tac, sunt atenţi:
– Stimaţi colegi, cer împărţirea ordinii de zi în două. Să se voteze separat în prima parte „reconfirmarea încrederii Camerei în guvern“ şi în a doua parte „aprobarea principiilor reformei electorale“.
Răsună strigăte înnebunite din băncile fasciste, comentarii în toate celelalte sectoare. De Gasperi tocmai ce-a anunţat că reprezentanţii catolici se vor lupta cu dârzenie. Se poziţionează compact, formând o linie de rezistenţă: sunt dispuşi să reconfirme încrederea în Mussolini, dar nu şi să-i aprobe legea electorală. Vor să modifice articolele. Pragul pentru prima de majoritate trebuie ridicat la patruzeci la sută.
Este ora 21.00. După şase ore de şedinţă, căldura din aulă este sufocantă. În tribune este un foşnet continuu de evantaie şi batiste. În bănci, deputaţii îşi fac vânt cu foi de hârtie.
Apoi însă, onorabilul Cavazzoni, fost ministru al guvernului Mussolini, cere să vorbească în numele popularilor:
– Iau cuvântul în nume propriu şi în numele unui grup de prieteni…
Parlamentul erupe în râsete grosolane. Este de ajuns ca stimabilul Cavazzoni să menţioneze „grupul de prieteni“, pentru ca toţi, din toate băncile, să

pufnească în râs. Este suficient preambulul pentru ca intenţiile lui Cavazzoni şi ale prietenilor lui să fie foarte clare pentru toată lumea. Râsetele grave, pline de amărăciune, ale stângii poartă în ele amărăciunea baritonală a baricadei care se prăbuşeşte.
Cavazzoni vorbeşte mai tare, ca să se audă printre zgomote:
– Am ascultat mereu de disciplina partidului, dar sunt momente…
Râsetele îi acoperă din nou vocea, amestecate cu murmure, în timp ce, din băncile centrale, din jurul lui, mulţi dintre colegii săi de partid protestează deja fluturând din braţe.
– … sunt momente în care nu trebuie să trădăm angajamentele luate deja faţă de acest guvern. Consider că este drept, echitabil şi demn să votăm împreună cu încrederea în guvern şi trecerea articolelor proiectului de lege.
Zgomote, comentarii însufleţite, proteste din centru. Unitatea Partidului Popular a fost sfărâmată. După Cavazzoni iau cuvântul şi socialiştii „colaboraţionişti". Îşi anunţă votul contra, dar ţin să precizeze că acest lucru nu implică „opoziţia sindicatelor pe care le reprezintă", care sunt de natură apolitică. Pe scurt, şi din partea lor, alte distincţii, apeluri la circumstanţe, compromisuri. Zidul opoziţiei se cojeşte.
Încrederea în guvern obţine trei sute şapte voturi, o sută patruzeci împotrivă şi şapte abţineri. Discutarea articolelor legii Acerbo, care pregăteşte calea pentru aprobarea ei, este aprobată de două sute treizeci şi cinci de deputaţi, cu o sută treizeci şi nouă de voturi contra şi şaptezeci şi şapte de abţineri. Legea trece cu sprijinul decisiv al catolicilor secesionişti.
Toate privirile sunt aţintite asupra craniului învingătorului, acum aproape în întregime chel. Emilio Lussu, deputat de stânga care tocmai ce-a urlat că-şi dă demisia în semn de protest, îl vede ieşind din aulă râzând ca un copil. Însă la sfârşitul lunii, peste câteva zile, Benito Mussolini va împlini patruzeci de ani. Şi totuşi rămâne cel mai tânăr prim-ministru din istoria lumii.

Complicitatea lui Giolitti la atentatul împotriva constituției democratice a țării lovește în plin valoarea istorică a acestui om de stat. Nu este doar o slăbiciune culpabilă, doar o scăpare a conștiinței, ci o adevărată sinucidere politică.

Zino Zini, scriitor și filosof,
jurnal 1914–1926 (despre aprobarea legii Acerbo),
iulie 1923

În momentul votării au lipsit circa 30 sau 40 de-ai noștri, ceea ce înseamnă că noi am cedat victoria fascismului! [subliniat în original]

Filippo Turati, scrisoare către Anna Kuliscioff,
20 iulie 1923

Un soi de Caporetto.

Comentariu la adresa rezistenței popularilor
în timpul votării legii Acerbo,
Civiltà Cattolica, 24 iulie 1923

Domnilor, nu sunt un despot care stă închis într-un castel. Eu mă plimb prin popor fără nici un fel de îngrijorare și îl ascult.
Ei bine, deocamdată poporul italian nu îmi cere libertate. Zilele trecute, la Messina, populația care mi-a înconjurat automobilul nu-mi zicea: „Dați-ne libertatea!“, ci: „Scoateți-ne din barăci!“ A doua zi, municipalitățile din Basilicata cereau apă.

Benito Mussolini, discurs parlamentar, 15 iulie 1923

Italo Balbo
Ferrara, 24 august 1923

Don Giovanni Minzoni, născut la Ravenna, era arhiprezbiterul din Argenta. În timpul războiului a plecat voluntar pe front, în calitate de capelan militar. A primit o medalie de argint.
Întors printre ţăranii lui, s-a împotrivit fascismului încă din primele clipe. Când popularii ieşiseră din guvernul lui Mussolini, bancherii şi latifundiarii catolici din regiunea Ferrara, după ce îşi abandonaseră partidul, începuseră să se alăture celui fascist. La Ferrara, toţi liderii Partidului Popular îşi rupseseră carnetul de membru. În sudul provinciei, don Minzoni rămăsese singurul care voia să-i educe pe tinerii catolici în privinţa unor lucruri care să nu se rezume la ideologia fascistă şi să-i organizeze pe muncitorii din afara sindicatelor fasciste. Îl urmau numeroşi ţărani socialişti. Aşadar, parohul din Argenta îi enervase atât pe ierarhii Bisericii, cât şi pe sindicaliştii „roşii“. Cu toate acestea, şi-a văzut cu perseverenţă de drumul lui. În iulie, în timpul unei adunări a Tinerilor exploratori organizată în parohie, aproape că s-a încăierat cu Ladislao Rocca, liderul grupării fasciste locale.
Joi, 23 august, don Giovanni Minzoni se întorcea spre casa parohială în tovărăşia unui tânăr student de-al lui. Treceau pe lângă centrul de recreere, pe o străduţă îngustă şi întunecată; să fi fost circa ora 22.00. În sala de cinematograf rula acelaşi film ca de obicei.
După curbă, doi bărbaţi au ieşit din umbră. O singură lovitură de bâtă, aplicată cu toată forţa, l-a nimerit în ceafă. Don Minzoni s-a împleticit o clipă, apoi a căzut la pământ. Cu craniul literalmente zdrobit, nu s-a dat bătut: a reuşit să se ridice în genunchi. A mai făcut câţiva paşi spre locuinţa lui, apoi s-a prăbuşit din nou. Definitiv. L-au cărat pe braţe şi l-au aşezat pe patul din cămăruţa lui. Medicul le-a spus că nu mai putea face nimic; locotenentul carabinierilor nu a reuşit să-l interogheze. Preotul antifascist nu mai putea

vorbi, părea să murmure încet maxime de neînțeles în latină. Două surori de la o organizație filantropică se rugau și plângeau, aplecate de-o parte și de alta a muribundului.
A murit la scurt timp după miezul nopții.
O dâră de sânge închis la culoare, dens, se prelinge din nara dreaptă a lui Tommaso Beltrami în timp ce-i dă raportul lui Italo Balbo, venit degrabă de la Roma. Este o hemoragie lentă, foarte lentă, care ba se coagulează, ba se scurge, atât de imperceptibil, încât Beltrami nu pare să-și dea seama că sângerează. Fostul locotenent al lui D'Annunzio la Fiume, pe care Balbo l-a numit secretarul Federației Fasciste din Ferrara, vorbește cu frenezie, convulsiv, cuprins de răbufniri euforice de neînțeles. În timpul interogatoriului, Beltrami se întoarce încontinuu și se uită peste umăr, cu pupilele dilatate, părând să halucineze.
Italo Balbo îi face semn să tacă și se gândește la amenințarea pe care o reprezintă acest asasinat la adresa feudei sale din Ferrara. În ultimele luni nu a fost ușor pentru „il generalissimo" Balbo să-și reafirme puterea absolută. La alegerile administrative din decembrie, după marșul asupra Romei, socialiștii nici măcar nu candidaseră, iar fasciștii, fără adversari, triumfaseră în toate orașele din provincie. Consolidase alianța cu latifundiarii revizuind impozitele municipale în avantajul lor, după ce pusese prieteni, rude și chiar și disidenți în roluri-cheie din administrația publică și din partid. Totul părea acordat la perfecție prin partituri subtile orchestrate de puterea lui absolută.
Apoi însă sosise primăvara și, odată cu ea, șomajul în rândul zilierilor. Foamea țăranilor o hrănise pe cea a disidenților fasciști. Primul care și-a dat demisia a fost Brombin, fondatorul grupării fasciste țărănești, afirmând că nu voia să fie „sclavul clicii fasciste masonice". După el, potopul. Mai întâi a plecat Beltrami, în semn de protest față de tirania latifundiarilor care îi prădau pe țărani, apoi până și prietenul lui, Caretti, aruncase prosopul, ca să nu se trezească „servind clasa burgheză plutocrată care profită de pe urma sângelui a sute de frați de-ai noștri". În Ferrara se răspândise o adevărată

aşteptare mesianică a revoltei. După ce Misuri fusese ciomăgit, pe unele ziduri din oraş apăruse scris:
„Trăiască Misuri, M lui Mussolini, M lui Balbo, ucigaşul lui plătit."
Autorului disident nu i se păruse necesar să scrie tot cuvântul: prin părţile acelea, pentru a invoca moartea inamicului era suficientă iniţiala.
Confruntat cu revolta internă, Balbo aplicase regula pe care o stabilise el însuşi. Ocupat să inculce detaşamentelor naţionale disciplina miliţiei, se ţinuse vizibil deoparte. Îl trimisese pe Dino Grandi în calitate de comisar al grupării fasciste ţărăneşti şi îi poruncise unui cadru superior al miliţiei din Perugia să trimită la Ferrara şase oameni de încredere: doar peşti mici, însă nemiloşi, sfarmă-fălci, acesta fusese ordinul. Şi fusese îndeplinit. Cei şase trimişi din Perugia le luaseră urma, rând pe rând, disidenţilor fascişti din Ferrara până şi în bordelurile de pe via Croce Bianca, considerate în mod tradiţional de către fascişti drept locuri de refugiu inviolabile. Cu complicitatea absolută a chesturii, sângele s-a amestecat cu sperma. Până la sfârşitul lunii iunie, disidenţa se estompase. Disidenţii fuseseră dispersaţi. Beltrami fusese pus din nou la comandă.
El este cel care-i aduce lui Balbo vestea despre asasinatul lui don Minzoni şi lui îi dictează Balbo o declaraţie de presă prin care se disociază de ucigaşi, doi bătăuşi oarecare, doi câini vagabonzi:
– Îi condamnăm la rândul nostru pe ticăloşii care sperăm că vor fi aduşi curând în faţa justiţiei, ticăloşi care nu au nimic în comun cu noi, chiar dacă se ascund printre noi.
Beltrami se opreşte din scris, ezită. Îşi dă în sfârşit seama de sângele care i se prelinge din nările-i de cocainoman. Îl şterge cu mâneca jachetei. Balbo îi face semn să vorbească.
– A fost ideea lui Forti. Şi Maran e implicat. Iar eu i-am ajutat să fugă din casa în care i-a ascuns.
Augusto Maran este secretarul grupării fasciste din Argenta, Raoul Forti este consul al miliţiei şi prietenul lui Balbo. „Il generalissimo" îşi vede, preţ de o clipă, reflexia în pupilele dilatate ale lui Beltrami. Apoi clatină din cap:

– Să trecem asta sub tăcere.

Benito Mussolini
Sfârşitul lunii august 1923

Levanto, un orăşel de pe coasta ligurică cu vedere directă spre mare, aflat la gura unei văi acoperite de măslini, viţă-de-vie şi pini, face parte din lexicul lor familial, din amintirile unei vieţi petrecute împreună. Mergeau în escapade acolo pe când încă erau sărăntoci, iar Rachele susţine că acolo a fost concepută Edda. Acum soţia a închiriat o mică vilă înconjurată de podgorii şi soţul a reuşit să-şi ia un sfârşit de săptămână liber de la îndatoririle lui de prim-ministru. Dimineaţa, de cum se trezeşte, îi place să iasă din casă direct în costum de baie, la pieptul gol, şi să se îndrepte spre mare printre turiştii care i se dau din drum. Îi face plăcere să-şi expună corpul, acum celebru, comentariilor femeilor germane, slave şi maghiare. Bărbaţii care-l escortează trebuie să se împace cu asta: puterea lui emană din mulţime, şi toracele lui, coapsele lui goale şi muşchii lui dorsali vor trebui să rămână mereu în zona mistuitoare a contactului cu mulţimea.
A înţeles acest lucru la începutul verii, când a călătorit prin Italia expunându-şi peste tot trupul mării de oameni, spre deosebire de toţi ceilalţi prim-miniştri de dinaintea lui. La Bologna, la Arpinati, apoi în Romagna, când s-a întors în casa părintească, după aceea la Messina, pentru o erupere bruscă a vulcanului Etna, după care în „Florenţa detaşamentelor fasciste“ şi, în cele din urmă, şi la Roma, când a vorbit pentru prima dată de la balconul din Piazza Venezia unei adunări de foşti combatanţi. Peste tot, înghiţit de poporul lui, a interpretat dialogurile cu mulţimea furate de la D'Annunzio pe când era stăpân peste Fiume.
– Trebuie să mai existe libertatea de a mutila victoria?
– Nu!
– Trebuie să mai existe libertatea de a sabota naţiunea?
– Nu!

– Spuneţi-mi, cămăşi negre din Toscana, dacă trebuie să începem din nou, o vom face?
– Da!
– Cui îi aparţine Italia?
– Nouă!
Nici măcar în Levanto, întors la soţia şi copiii lui pentru patruzeci şi opt de ore, nu petrece cu adevărat timp cu familia. Persoana lui aparţine acum mai mult ca oricând, de drept, istoriei secolului, nu cronicii domestice. Doar Eddei, care la doisprezece ani este pe cale să devină femeie, îi dedică puţin din timpul lui. A fost mereu preferata lui şi a ţinut-o mereu în preajmă, ori de câte ori putea, încă de pe vremea când, micuţă fiind, o învăţa să cânte la vioară şi o ducea să-şi petreacă dimineaţa la redacţia ziarului de pe via Paolo da Cannobio, pe aleile mizere din Bottonuto. Apoi, după lăsarea nopţii, tatăl şi fiica luau o birjă şi se întorceau acasă, ca să doarmă până târziu. Nu o pălmuise niciodată pe Edda, nu o pedepsise niciodată.
Acum ea cântă la vioară pentru el, însă n-a încetat niciodată să-l aştepte să se întoarcă. În data de 26 august, când ajunsese cu trenul la Levanto, găsise gara distrusă de un accident aerian incredibil. Un tânăr pilot, care coborâse foarte mult, ca să-şi salute logodnica, se prăbuşise peste clădirea gării. Edda, care-şi aştepta părintele, se încăpăţânase să creadă că accidentul îl rănise şi pe el. Nici măcar faptul că îşi făcuse apariţia în carne şi oase, nevătămat, nu reuşise s-o convingă întru totul că tragedia nu-i fusese rezervată ei. Evident, în ochii acelei fete tenace, trupul liderului fascist nu avea ultimul cuvânt.
Fiica lui nu este singura care nu se lasă convinsă atât de uşor. Iulie a fost o lună a triumfurilor: don Sturzo a fost alungat, popularii au fost scindaţi, parlamentul, subjugat, legea electorală, aprobată, presa internaţională îl aseamănă cu Alexandru cel Mare; cu toate acestea, chiar oamenii lui i se pun în cale. Îi repetă întruna lui Sarfatti, când se întâlnesc la hotelul Continental: ar vrea să se ocupe de Europa, de poziţia Italiei în Europa şi în lume, iar ei au în schimb pretenţia să se-nfioare din pricina dezacordurilor dintre fasciştii din Tradate. Italia este blocată în Marea Adriatică, un bazin bun de spălat pe

faţă; în comparaţie cu chestiunile ce ţin de politica mondială, care se desfăşoară acum pe două oceane, până şi Marea Mediterană pare mică, însă Benito Mussolini nu se poate ocupa de astfel de lucruri pentru că a avut loc o încăierare la Roccacannuccia sau pentru că au ucis un preot în Argenta şi întreaga Italie vorbeşte doar despre asta.
După astfel de izbucniri, Sarfatti îl aude repetând acelaşi refren: trebuie să termine cu cei dubioşi, cu cei impulsivi, cu cei violenţi, cu cei care trăiesc doar pentru bătăi, mânaţi de o neliniște organică, de frenezia celor care trebuie să-şi golească urgent măruntaiele sau vezica. Carnavalul de dueluri trebuie să se sfârşească… A pus să se scrie asta până şi în Il Popolo d'Italia, dar nu vor nicicum să priceapă.
Şi uite aşa, ca în fiecare an, persecuţia lui estivală a revenit. De la mijlocul până la sfârşitul lui iulie a trebuit să prezideze paisprezece întruniri ale Marelui Consiliu, toate dedicate disensiunilor din cadrul partidului. A trebuit să cerceteze, rând pe rând, provincie cu provincie, diversele conflicte de putere, de competenţă, de rivalitate personală din cadrul sindicatelor, din cadrul federaţiilor, din cadrul cooperativelor, a trebuit să învingă mai ales împotrivirea detaşamentelor conduse de Farinacci faţă de instituirea miliţiei. Acum, căpetenia ras din Cremona, ale cărei discursuri şi articole sunt pline de gafe gramaticale, protesta faţă de obligativitatea ca ofiţerii să fie examinaţi pentru a li se confirma rangul. Într-un editorial vehement din 16 august, a declarat că astfel de veleităţi culturale ar ajunge să „corcească" detaşamentele fasciste, eliminându-i pe cei mai valoroşi combatanţi. Il Duce l-a redus la tăcere, răspunzându-i că s-ar fi eliberat cu bucurie de acel balast, că ar fi dăruit cu bucurie o sută sau două sute de mii de astfel de fascişti oricui i-ar fi vrut.
Nici asta nu a fost de ajuns. Nu se poate face nimic: orice efort de ridicare ar face il Duce, fasciştii îl trag în jos. Ar vrea să-şi dezlănţuie hoarda asupra viitorului, ca să relanseze tradiţia latină şi imperială a Romei, să le dea bandelor lui de piraţi mână liberă să recucerească Mediterana; în schimb, ei îl ţin la pământ ca un lest. Şi nu-l trag în jos doar răzvrătiţii, ci şi cei vicleni.

În timpul acelor întâlniri de partid interminabile înfloresc acuzele reciproce de speculă, o adevărată mafie.
Se dau nume, se denunţă detaliile hoţiei, dar în clipele acelea el încetează să-i mai asculte: oamenii nu sunt nimic, contează doar scenele de masă. Cazurile individuale nu-l interesează, îl plictisesc. Are un dar incomparabil de-a simţi dispoziţiile oamenilor, dar pe indivizi nu-i înţelege: îi vede de parcă s-ar uita la un ecran de cinematograf. Şi totuşi vânătoarea de comori a început, iar pentru profitori, orice triumf, la fel ca orice catastrofă, este doar o altă ocazie bună. Are dreptate Sarfatti: aşa mor revoluţiile, la răscrucea dintre bani şi sânge.
Chiar la sfârşitul verii, norocul îi vine în ajutor, ca întotdeauna. Este 28 august şi tocmai s-a întors la Roma, când primeşte o veste: într-o localitate uitată de lume şi sărăcăcioasă de la graniţa dintre Grecia şi Albania, o delegaţie de ofiţeri italieni aflaţi în misiune din partea Puterilor Aliate a fost masacrată din motive necunoscute de o bandă de briganzi balcanici. Din întâmplare, Salvatore Contarini, secretarul general al Ministerului de Externe, un diplomat cu mare experienţă, susţinătorul unei politici de alianţă cu Marea Britanie şi celelalte mari puteri, este încă în concediu. Iată, în sfârşit, ocazia de-a miza pe cartea naţionalismului italian în Mediterana de Est, de-a se emancipa odată de subjugarea engleză. Benito Mussolini o aşteaptă de ani întregi şi nu o va lăsa să-i scape.
Înainte ca Salvatore Contarini să apuce să se întoarcă la Roma cu sfaturile lui de precauţie şi moderaţie, Mussolini pune să se trimită o telegramă la Atena. Cere guvernului grec reparaţii excesive: scuze în cea mai amplă formă posibilă, ceremonii funebre solemne, onoruri aduse steagului italian, o investigaţie desfăşurată de inspectori italieni, pedeapsa capitală pentru vinovaţi, o plată compensatorie de cincizeci de milioane de lire. Guvernul grec, care, evident, declară că nu a fost implicat, nu-i poate accepta cererile şi apelează la Societatea Naţiunilor, contând pe protecţia Marii Britanii. Benito Mussolini răspunde trimiţând o escadră navală care să ocupe insula grecească Corfu. În 29 august, la expirarea ultimatumului, dacă nu va primi

satisfacţie, va ordona începerea debarcării bombardând vechiul castel veneţian. Face un lucru nemaiauzit: o ţară membră a Societăţii Naţiunilor încalcă făţiş statutul. Este prima dată când se întâmplă de la încheierea războiului mondial.

Entuziasmul revine. Fascismul câştigă în sfârşit din nou teren mulţumită îndrăznelii conducătorului său, eliberat de balastul ambiţiilor meschine ale acoliţilor săi. În sfârşit suflă un vânt larg, dinspre Italia spre Balcani, spre Orientul Mijlociu şi spre continentul african. Patruzeci de nave italiene, şapte mii de bărbaţi cu muniţie şi bagaje se adună lângă coastele Epirului. În orele de veghe, întreaga naţiune, în somnul chinuit, năduşit de canicula verii mediteraneene târzii, începe să respire din nou ca un singur plămân. În noaptea aceea, Benito Mussolini nu doarme, ci veghează, cu urechea ciulită spre telegraful care-i transmite oră de oră radiogramele marinei.

Vechile partide au fost discreditate; Partidul Fascist este aproape la fel de discreditat; onorabilul Mussolini se bucură de o popularitate enormă. Dispariţia lui Mussolini ar avea în Italia aceleaşi consecinţe pe care le-a avut în lumea greacă dispariţia lui Alexandru cel Mare.

L'Ère Nouvelle,
Paris, iulie 1923

Italia vrea ca marile naţiuni ale lumii s-o trateze ca pe o soră, nu ca pe o servitoare.

Benito Mussolini,
declaraţie de presă, 3 noiembrie 1922

Amerigo Dùmini
Trieste, 3 septembrie 1923

De la debarcarea infanteriștilor marini italieni în Corfu, nu trece zi în care biroul de presă al prim-ministrului să nu cânte gloria azură a mării noastre. Pentru Amerigo Dùmini, în schimb, Mediterana, această mare închisă, veche precum cangrena, este doar un cimitir de bivalve încrustate pe carene corodate, epave scufundate în ape sălcii, cargoboturi pierdute, deversări bituminoase, o pată uleioasă tot mai mare pe hărțile nautice ale unui cabotaj etern fără andocare. Când soarele este sus la orizont, culoarea ei azură uimește, înșelătoare. Privind-o, Mussolini citește în ea un registru al istoriei militare, nimic mai mult: conflicte, scufundări, războaie, războiul lui, războaiele legionarilor cu un singur ochi ghemuiți pe stâncile balcanice, ba chiar înainte de ele, cele ale negustorilor venețieni de pe drumul mirodeniilor, și tot așa, până la războiul focului.
Afacerea cu surplusul de război este colosală. Dùmini a intuit numaidecât acest lucru. Tone întregi de arme, proiectile, materiale sanitare, nave, stofe, vehicule, articole de îmbrăcăminte, carburanți, combustibili, vândute de stat la prețuri de nimic și apoi revândute de traficanți la prețurile de pe piață, cu profituri uriașe. Întregi epopei avortate ale căror materiale de război sunt vândute la licitație pentru speculații homerice.
Mecanismul fraudei este simplu: legea prevede că la licitații trebuie să fie privilegiată miriada de asociații de foști combatanți, răniți și invalizi de război, muncitori anarhiști și șomeri, pentru a căror situație mizerabilă se fac zilnic apeluri patriotice răsunătoare, însă loturile mai bune, prin intermediul unor lideri de fațadă sau al unor parteneriate-fantomă cu denumiri amenințătoare, sfârșesc mereu la aceleași companii deținute de marii speculatori. Oameni de afaceri lipsiți de scrupule precum Filippo Filippelli, avocat din Calabria, fost secretar personal al lui Arnaldo Mussolini și acum directorul cotidianului filofascist Corriere Italiano, sau precum Carlo

Bazzi, intermediar dubios din Milano, verişor al lui Emilio De Bono, cvadrumvir şi şef al poliţiei, prosperă în umbra „Asociaţiei Italiene a Luptătorilor în Tranşee Suferind de Tuberculoză“. Şi uite aşa, materiale declarate scoase din uz seara, în dimineaţa următoare devin reutilizabile şi invadează din nou lumea echipând armate spectrale.
Marşul asupra Romei a fost deja finanţat în mare parte mulţumită afacerii cu surplus de război, dar apoi s-au implicat toţi: începând cu De Bono, care, ca şef al poliţiei, ar fi trebuit să monitorizeze fraudele, continuând cu Aldo Finzi, care profită de rolul lui de viceministru de interne, până la Cesare Rossi. Şi s-a implicat şi Dùmini, sub protecţia lui Rossi, care, după ce s-a stabilit în clădirea prim-ministrului ca şef al biroului de presă, l-a vrut alături de el pentru a gestiona „operaţiunile murdare“, care, în jargonul noii puteri fasciste, nu se referă la delapidare de fonduri în detrimentul statului, ci la ciomăgirea disidenţilor în umbra statului. Amerigo nu s-a lăsat rugat. Încă din ianuarie s-a aşezat la un birou în cabinetul lui Rossi, unde, cu aceeaşi mână cu care mânuieşte bâta, mâna lui bună, bate toată ziua la maşină scrisori, livrează misive, emite ordine şi mustrări secretarilor de stat. Apoi, la prânz, merge împreună cu Rossi şi ceilalţi camarazi din grup să mănânce tagliata di chianina la Brecche.
La început, pentru „operaţiunile murdare“ se proceda aleatoriu. Când un deputat al opoziţiei sau un fascist disident, cum a fost cazul profesorului Misuri, trebuia catehizat, Italo Balbo, Francesco Giunta, De Vecchi, Finzi, Marinelli sau Rossi îl însărcinau pe primul ciomăgar care le era la îndemână să se ocupe. Odată cu sosirea verii însă, lucrurile au început să se schimbe. Rossi vrea să centralizeze „sarcinile mărunte“ şi l-a pus pe Dùmini să formeze o echipă de oameni în care să poată avea deplină încredere. A început chiar să-i plătească un stipendiu lunar din fondurile prim-ministrului: o mie cinci sute de lire lunar pentru acoperirea cheltuielilor. I-a făcut rost de o identitate falsă şi de un paşaport fals emis de Direcţia Generală de Siguranţă Publică: „Bianchi Gino, fiul lui Emilio şi al lui Franceschi Fanny, născut la Florenţa în 3 ianuarie 1895, domiciliat la Roma,

publicist“. Însuşi Dùmini a cerut să-şi poată trăi viaţa fictivă ca jurnalist. I-a plăcut mereu să scrie, încă de pe vremea petrecută în Florenţa, când conducea şi edita pe cont propriu ziarul agresiv Sassaiola Fiorentina.
Însărcinările „minore“ constituie doar partea uşoară a serviciului. Ţesuturile vii nu au pretenţii prea mari: dacă le loveşti cu un corp bont, suferă, dacă le înjunghii cu un vârf ascuţit, sângerează. Partea dificilă începe odată cu materia inertă: puşti ruginite, epave feroase, combustibili minerali. Luni de zile a încercat să le facă să dea roade. A început cu recuperarea navelor comerciale italiene scufundate în timpul războiului de-a lungul coastelor Libiei, la Derna, Brega, Bomba şi la sud de Benghazi. Pentru a studia în profunzime toate aspectele afacerii, s-a dus personal în Cirenaica. Zile întregi în care a cercetat fundurile nisipoase ale unei coaste superficiale, uniforme, aride, întemniţată între cimitire marine, deşerturi şi depresiuni. Într-un final, nu s-a ales cu nimic. Atunci, graţie acoperirii oferite de Rossi, care din Viminale punea presiune asupra Ministerului Agriculturii, prezentându-se tot drept Gino Bianchi, fost Ardito rănit în război, a încercat din nou cu un lot de ţiţei nerevendicat din portul fluvial al Romei. La urma urmei, era vorba tot despre surplus de război, cum era şi el.
Însă a intervenit Giuriati, ministrul teritoriilor eliberate, însărcinat chiar de Mussolini să investigheze scandalurile cu surplusul de război. Giuriati, naţionalist fervent, fostul şef de cabinet al lui D’Annunzio la Fiume, integru, idealist, a propus ca Dùmini şi asociaţii lui să fie deferiţi autorităţii judiciare pentru stocul acela atribuit la un sfert din valoarea prestabilită, şi, uite aşa, totul s-a năruit din nou. Directorul oficiului pentru produse petroliere a anulat licitaţia.
În martie, vântul a suflat în sfârşit în direcţia potrivită şi Dùmini a obţinut de la Ministerul de Război opţiunea, cu scadenţă în data de 16 iunie, pentru un lot uriaş de surplus austro-ungar: treizeci şi cinci de mii de puşti Mauser, şase sute treizeci de mii de puşti Mannlicher şi douăzeci de milioane de cartuşe. Suficient cât să umple o navă întreagă, suficient cât să fie aranjat pe viaţă. Garanţiile de câteva milioane pentru veteranul lefter le furnizase

Alessandro Rossini, un delegat al Băncii Adriatice din Trieste, care îi finanţa deseori pe fascişti în traficurile cu surplus vândut apoi în străinătate, cu precădere în Balcani.
El însă, după adjudecarea stocului, hotărâse să se descurce singur. Încercase mai întâi în Grecia, dar cargobotul fusese întors din portul Pireu. Atunci, între primăvară şi vară, începuseră călătoriile turistice ale lui Gino Bianchi la Belgrad, oraşul situat la confluenţa dintre Sava şi Dunăre şi la confluenţa tuturor tragediilor din Europa, unde războiul este la fel de endemic precum foamea în anumite regiuni africane; de acolo îi trimitea mereu cărţi poştale pline de afecţiune lui Cesarino Rossi, care se afla în Italia. Singura problemă era că Iugoslavia, din pricina disputei pentru Fiume, încă se număra printre ţările inamice ale Italiei. Prin urmare, ca să se sustragă interdicţiei de a înarma inamicul, s-a bazat pe o companie de faţadă din Marsilia.
Totul bine, totul în regulă. Apoi însă, Francesco Giunta, căpetenia ras a fasciştilor din Giulia, devenit secretar de partid la Roma, aflat la conducerea unui grup de afaceri rival, denunţase în paginile ziarului lui, Il popolo di Trieste, „traficul de arme cu o ţară inamică“ şi îl informase personal pe Mussolini. Amerigo Dùmini, alias Gino Bianchi, a fost oprit de iugoslavi la Pula. De cum pusese piciorul în Trieste, la ordinul lui De Bono, care făcea la rândul lui parte din grupul lui Giunta, îl şi arestaseră. Gino Bianchi îşi petrecuse ziua de Adormirea Maicii Domnului în Coroneo, închisoarea construită de austrieci chiar înainte de războiul mondial.
Nimic, nu se putea face nimic: austrieci, italieni, negri, roşii, nu conta pentru peştii mici rămaşi fără aer în vadurile acelei mări bituminoase. A fost mereu doar un etern război între bande, mereu aceeaşi muncă infinită de eliminare a surplusului din luptele anterioare.
Dacă Gino Bianchi sfârşise la puşcărie, aliasul lui, Amerigo Dùmini, nu se descurajase. Cum de la mezaninul închisorii se putea întrezări jos, dincolo de canalul Portorosso, acelaşi albastru înşelător al aceleiaşi Mediterane abandonate, le telegrafiase lui Cesare Rossi, lui Michele Bianchi şi lui

Fasciolo, secretarul personal al lui Mussolini. Aceeaşi ameninţare pentru toţi: nu avea să se lase crucificat pentru ei, nu avea să fie paravanul nimănui.
Îi dăduseră drumul după câteva zile, cerându-şi de nenumărate ori scuze, şi îl mutaseră la Grand Hotel. Şi de acolo se vedea aceeaşi mare.
În zilele următoare, Arnaldo Mussolini îi luase personal apărarea „amicului Dùmini“ în Il Popolo d'Italia, il Duce poruncise invadarea insulei Corfu, de-a lungul liniei de plutire a navelor de război străIucise din nou splendoarea gloriei, Mediterana redevenise o altă mare, iar el, deşi îşi petrecuse ziua de Adormirea Maicii Domnului în închisoare, fusese pregătit să uite.
Acum însă, Francesco Giunta îl persecută fără odihnă. La începutul lunii septembrie a prezentat o a doua întrebare parlamentară despre traficul cu arme cu ţări inamice, iar Gino Bianchi trebuie să pună din nou mâna pe stilou. Elaborează un raport detaliat despre afacerea iugoslavă, care este descrisă ca o misiune secretă în scopuri patriotice, şi îl trimite conducerii partidului. Pune alături şi o scrisoare personală adresată de Amerigo Dùmini lui Cesare Rossi, care atinge cu obrăznicie tonuri de ameninţare şi şantaj:
„Deşi mă îndurerează că sunt constrâns să-mi justific activitatea desfăşurată în străinătate, sunt dispus să consider cele petrecute un accident. Dar dacă relatarea mea, care este doar justificativă, s-ar transforma cumva în defensivă, voi fi nevoit să dezvălui, cu durere, faptele unor personaje din cadrul Ministerului de Interne.“

Amerigo Dùmini a fost expulzat din Iugoslavia pentru că ar fi pus să se traducă în slavă broşuri de propagandă fascistă… Arestarea lui Dùmini şi acuzaţiile la adresa lui au fost rezultatul unei neînţelegeri… Dùmini oferise clarificări ample… documentând lipsa de temei a acuzaţiilor, dovedită de faptul că a fost eliberat numaidecât de către poliţie.

Comunicat al biroului prim-ministrului,
Roma, 19 august 1923

Prietenul nostru, Dùmini, este un fost soldat valoros, vechi patriot dovedit, victima unei nedreptăţi atroce din pricina unei presupuse contrabande cu arme.

Arnaldo Mussolini,
Il Popolo d'Italia, 21 august 1923

Italo Balbo
Începutul lunii octombrie 1923

Masele sunt o turmă, secolul democrației s-a încheiat, masele nu au o zi de mâine.
Directivele lui Mussolini sunt clare. Indivizii, lăsați de capul lor, se încheagă într-o gelatină de instincte elementare și de impulsuri primordiale, un gel sângeros pus în mișcare de un dinamism abulic, fragmentar, incoerent. Pe scurt, sunt doar materie. Așadar, „Sanctitatea Sa mulțimea" trebuie doborâtă de pe altarele democratice. Democrația are o concepție predominant politică despre viață. Fascismul este cu totul altceva. Concepția lui este războinică. Ierarhiile de ordin militar trebuie să fie „robust constituite". Disciplina militară include acea politică. Înscrișii lui sunt în primul rând soldați. Carnetul de membru este echivalentul plăcuței de identificare recuperate în tranșee de pe cadavrele soldaților.
Directivele sunt clare, iar Italo Balbo, „il generalissimo" al miliției, înainte chiar să le împărtășească celorlalți, e deja hotărât să le pună în practică. Principalul obstacol îl reprezintă însă chiar indivizii, acea materie care în viziunea lui Mussolini ar putea fi modelată: materia este de proastă calitate. Examenele de confirmare a gradului de consul al miliției, la care Balbo, cel care și-a obținut cu forța diploma în drept, amenințându-și coordonatorul de licență cu bătaia, îi supune pe liderii detașamentelor cu înverșunarea lui obișnuită, o demonstrează fără urmă de îndoială: materia umană e de foarte proastă calitate. Câtă vreme este vorba despre o chestiune de cultură generală, încă stau bine, dar când se trece la disciplina militară și la cea profesională, rezultatele sunt deprimante. Balbo i-a scris lui Mussolini despre asta: „Ofițerii au dovedit că posedă o cultură redusă sau mediocră despre tot ce are legătură cu disciplinele militare. Și au dat dovadă de o incompetență și mai mare în aplicarea unei scheme tactice în teren." Și totuși au luptat aproape tot războiul, mulți dintre ei în unități de atac. Par a

fi alte persoane. Pe de altă parte, nu este o surpriză, ţinând cont că aproape toţi dau dovadă că nu cunosc nici măcar regulamentele organizaţiei pe care ar trebui s-o comande. Dacă lucrurile vor continua aşa, „il generalissimo“ va fi constrâns să propună introducerea ofiţerilor de armată în rândul cadrelor miliţiei fasciste.
În timp ce il Duce încearcă să-şi impună voinţa asupra lumii, aceasta se supune haosului. Farinacci s-a aliniat în mod făţiş haosului. Deşi sancţiunea prevede expulzarea celor care nu vor susţine examenele din rândul ofiţerilor, căpetenia ras din Cremona a refuzat, convins fiind că nu-i va smulge nimeni însemnele gradului de pe epoleţi. Peste vară s-a angrenat chiar şi într-o confruntare cu Mussolini, într-un schimb de telegrame privind atribuirea unor posturi de comandă acoliţilor lui din legiunile din Tripolitania. Au reuşit să facă astfel încât conflictul să nu ajungă în presă, dar Mussolini a trebuit să-i telegrafieze în secret prefectului de Cremona şi să-i ordone să-l aresteze pe rebel pentru insubordonare dacă acesta nu-şi retrăgea demisia. Abia atunci Farinacci a telegrafiat la Roma. Ameninţarea cu demisia a fost retrasă. „Cu o afecţiune deplină şi o loialitate de neclintit.“
În pofida eforturilor depuse de Balbo şi de Mussolini, discordia se răspândeşte. La Roma, detaşamentele lui Bottai se înfruntă pe stradă cu cele ale lui Calza Bini; la Piacenza, între facţiunile fasciste ale lui Amidei şi cele ale lui Tedeschi s-a ajuns chiar şi la confruntări armate. Apoi, la sfârşitul lunii septembrie, în ariergarda partidului s-a declanşat polemica „revizionistă“. Massimo Rocca a publicat în Critica Fascista, revista fondată împreună cu Giuseppe Bottai, un articol exploziv în favoarea „normalizării“. În opinia lui Rocca, după ce a violat-o, fascismul ar trebui „să convertească Italia“, membrii detaşamentelor ar trebui să se apropie de inamicii de ieri, Partidul Fascist ar trebui să se împace cu Italia lui Mussolini. Drept răspuns, liderii de partid, în frunte cu Farinacci, l-au expulzat pe „revizionist“. Însă victoria lor a durat numai câteva ore. Mussolini a cerut demisia întregului comitet executiv care decisese expulzarea. A obţinut-o.

Cu toate acestea, directivele date de il Duce rămân clare. Iar Italo Balbo este hotărât să le pună în aplicare. Așa că „il generalissimo“ Balbo, cu aceeași ferocitate meticuloasă cu care spărgea capete în zonele rurale din Romagna, continuă să-i examineze pe bărbații care le spărgeau alături de el de parcă ar fi niște elevi recalcitranți. Nu face nici o concesie: un subiect din regulamentele miliției, colocviu oral din cunoștințe generale, examen din tactică militară. Și continuă să noteze și evaluări nemiloase în coloana de lângă notele slabe obținute.
În florilegiul viitoarei clase conducătoare poți găsi de toate. Alături de cultura și competențele unor oameni precum Rocco, Turati sau Gaggioli se regăsește brutalitatea ignorantă a lui Carlo Scorza, fost locotenent al trupelor de Arditi și șef al detașamentelor din Lucca: „A dezvoltat subiectul într-o manieră oarecum involutivă și bazată pe puține concepte. A demonstrat o insuficiență completă în ce privește cunoașterea celor mai elementare chestiuni tactice. Examenul practic pe teren a confirmat evaluarea din timpul examenului oral.“ Nota 43/80. Respins. Mai este apoi nesăbuința juvenilă a lui Enzo Galbiati, la rândul lui fost Ardito, fost legionar din Fiume, lider al detașamentelor din Brianza: „Informațiile sosite de la gruparea fascistă milaneză sunt absolut nimicitoare: îl declară nesincer și nepăsător, în așa măsură încât căpoșenia și lipsa lui de tact au dus la deteriorarea relațiilor dintre miliție și autoritățile politice din zonă“. Nota 47/80. Respins. Mai este și nevroza violentă a lui Bernardo Barbiellini Amidei, conte, latifundiar, voluntar de război, decorat pentru curaj, căpetenia ras din Piacenza, amicul personal al lui Balbo, care face următoarea remarcă în atenția lui Mussolini: „E un tânăr cinstit și nu duce lipsă de inteligență, însă are un temperament neurastenic, aș zice chiar epileptoid. Nu e un individ normal și nu dispune de prudența necesară pentru a cârmui cu înțelepciune o navă.“
Urmează inefabilul Farinacci, îndărătnic și grotesc, însă tocmai el, care este chintesența ciomăgarului fascist, de neclintit în predicarea unui „al doilea val“ de ciomăgeli, tocmai el găsește admiratori, chiar și printre ultimii

socialişti superstiţioşi, cum ar fi tânărul acela din Torino, acel Gobetti, oameni de litere, bolnăvicioşi, legaţi de viaţă de o dâră de plâns efemeră, care ar fi fost într-adevăr scufundaţi de acel val şi care, fie pentru că le place paradoxul, fie din pricina atitudinii invincibile a intelectualului care afişează mereu o detaşare superioară faţă de simţul realităţii, fie din pricina unei premoniţii a morţii, îl elogiază pe Roberto Farinacci în coloanele revistei lor. Da, mai e şi Farinacci, dar el e un caz aparte, el se sustrage judecăţii. Poate că îl va judeca viitorul, însă cu siguranţă fără vreo competenţă.

În ceea ce privește amenințarea cu demisia colectivă, îi invit pe onorabilul Farinacci și pe tovarășii dumnealui să mediteze la adecvarea și gravitatea gestului pe care își propun să-l facă stop Discursul despre miliția actuală ține doar de mine, e treaba mea stop Declar că tind să eliberez miliția nu de fascism, ci de partidul care este o panoramă vastă de gâlcevi imbecile și interminabile care fac obiectul derâderii și batjocurii zilnice din partea tuturor adversarilor stop

Benito Mussolini, telegramă trimisă prefectului de Cremona,
17 septembrie 1923

Adepții lui Farinacci apără poziții personale nelegitime, însă cucerite prin sacrificiu și cu forța… În această ignoranță și barbarie, trebuie să respectăm un simț al demnității și un test al sacrificiului… Adevărații speculatori sunt cei care își câștigă salariile la Roma fabricând teorii. Adevărații speculatori sunt intelectualii; nu acești analfabeți sănătoși care scriu articole negramaticale, dar știu să țină spada și bastonul. Dacă există vreun fascism care ar putea fi de folos Italiei, acesta ar fi cel al bastonului.

Piero Gobetti, „Elogiu pentru Farinacci“,
La rivoluzione liberale, 9 octombrie 1923

Benito Mussolini
Milano, 28 octombrie 1923
Prima aniversare a marşului asupra Romei

Învălmăşeala pentru prima aniversare a marşului asupra Romei a început la opt dimineaţa pe aleile parcului: batalioane militare, centurii ale miliţiei, asociaţii civile şi patriotice. Il Duce şi-a făcut apariţia călare pe bidiviul lui, în uniformă de caporal onorific al miliţiei[63]: fes, cămaşă neagră, haină de Ardito cu săgeţi pe gulere, pumnal la centură. Mii de oameni cu medalii de aur în piept l-au primit cu ovaţii. El i-a salutat cu braţul întins, cu mâna acoperită de o mănuşă neagră, cu palma spre exterior, privind în sus, drept în faţă, spre infinit.
Chiar că nu există lucru pe faţa pământului care să nu poată fi surprins în forma sa cea mai pură din şaua unei bestii de război. Văzut de acolo, de sus, Milano nu a mai fost nicicând atât de frumos. La capătul priveliştii riguroase a aleilor se întrevede şi vârful deja înzăpezit al Alpilor. A trecut doar un an de când a plecat de aici într-un vagon de dormit pentru a cuceri Roma. Acum programul poate fi rezumat într-un singur verb: a dăinui, a dăinui, a dăinui. Doar un an… şi îl comemorează deja în şaua unui cal. Timpul e un ticălos.
După trecerea în revistă a trupelor, ceremonia continuă în piaţa Belgioioso. O altă crăpătură temporală, o altă întâlnire cu propria istorie de la care nu poate lipsi. De fapt, în această mică piaţă elegantă din faţa casei lui Alessandro Manzoni, cu doar patru ani înainte, Benito Mussolini şi-a ţinut prima adunare fascistă. Câteva sute de oameni atunci, câteva mii acum. Atunci platforma unui camion, acum balconul palatului princiar. Piaţa Belgioioso. Se întoarce aici de câte ori are ocazia. Un soi de meridiană urbană, un instrument de urmărire a timpului în funcţie de poziţia soarelui. Soarele este el. După trei sunete de trompetă, ia cuvântul:
– Cămăşi negre, glorioase, neînfrânte şi invincibile cămăşi, iată că destinul îmi îngăduie din nou să vorbesc în această piaţă care a devenit deja sacră

pentru istoria fascismului. Aici ne-am adunat câteva sute de fideli care aveau curajul să sfideze bestia triumfătoare în vremuri întunecate, vremuri nenorocite, vremuri care nu se mai întorc…
Răsună aplauze pentru a saluta vremurile nenorocite care nu se mai întorc.
Eram câteva mâini de oameni, acum suntem legiuni. Eram atunci foarte puțini, astăzi suntem o mulțime interminabilă. Desigur, există ceva misterios în această reînsufleţire a pasiunii noastre, ceva religios în această armată de voluntari care nu cere nimic şi care e gata pentru orice. Este primăvară, este resurecţia rasei, este poporul care devine naţiune, este naţiunea care devine stat, care caută să se extindă la nivel mondial.
Fericirea oratorului se răspândeşte în piaţă, valul cuvintelor lui îi învăluie pe miliţieni, entuziasmul se întoarce într-o ovaţie prelungă de aplauze. Apoi ovaţia se repetă. Aşa că vrea să poarte un dialog cu ei, n-are nici o îndoială că răspunsurile lor vor fi potrivite şi formidabile.
– Cămăşi negre, vă întreb: dacă mâine sacrificiile ar fi mai mari decât astăzi, aţi fi dispuşi să le îndurați?
Un „Da!“ puternic o confirmă.
– Dacă mâine v-aş cere ceea ce s-ar putea numi dovada sublimă a disciplinei, mi-aţi da această dovadă?
Urlete de entuziasm.
– Dacă mâine v-aş spune că trebuie să reluăm marşul şi să-l ducem până la capăt, în alte direcţii, aţi mărşălui? Dacă mâine v-aş da semnalul de alarmă, semnalul zilelor măreţe, cele în care se decide destinul popoarelor, aţi răspunde?
Mulţimea răspunde: corul fascist escaladează notele celui mai acut diapazon. În clipa aceea pare într-adevăr că „vremurile nenorocite“ nu se vor mai întoarce.
Apoi timpul se întoarce şi preţ de-o fracţiune de secundă îşi aruncă umbra asupra oratorului. Se vorbeşte despre adversari, despre acei filosofi ai istoriei, despre acei „melancolici masturbatori ai istoriei care nu înţeleg niciodată istoria“.

– Au spus că suntem efemeri, că nu avem o doctrină, că guvernul fascist va dura cel mult șase săptămâni. Sunt douăsprezece luni. Credeți că va dura doisprezece ani?
Piața se dezlănțuie într-o nouă ovație zgomotoasă. Oratorul însă șovăie un moment, de parcă s-ar fi oprit singur. Vocea i se frânge.
Giuseppe Bottai, care îi stă alături în balcon, face un calcul interior rapid în timp ce-l observă. Peste doisprezece ani va avea doar cincizeci și doi de ani. Probabil că i se pare un număr modest. Într-o precipitare seacă de silabe aproape aglutinate, specifice frenezиilor lui oratorii, il Duce se corectează:
– Doi-spre-ze-ce ani în-mul-ți-ți de cin-ci ori!
Piața îl aclamă.
Vom rezista pentru că nu am eliminat voința din istorie, vom rezista pentru că ne vom alunga sistematic dușmanii, vom rezista pentru că vrem să rezistăm.

După banchetul dat în onoarea lui Mussolini la restaurantul Grande Italia, restul zilei este petrecut într-un tur comemorativ al trecutului recent, istorie vie, răni încă deschise și sângerânde. Pe ritmul cântecului Giovinezza, alaiul se încolonează pe via San Marco, sediul primei grupări fasciste, trece scurt pe la centrele fasciste locale, ajunge până la via Paolo da Cannobio, se oprește în fața cămăruțelor mizere care au fost cândva Il Popolo d'Italia. Peste tot panglici, ghirlande, fanfare, generali, consilieri, mame și surori de martiri. Primarul, în numele consiliului municipal, anunță că un tronson de stradă care se întinde de la Gamboloita până la Rogoredo va purta numele lui Benito Mussolini.
Milanoul fascist sărbătorește în grabă primul an de guvern fascist, cu aceeași frenezie cu care l-a trăit il Duce, acumulând reforme peste reforme, multiplicând decretele voite de el, forțând marginile unui singur anotimp. Mussolini se mândrește cu cifrele eforturilor depuse: într-un singur an, Consiliul de Miniștri s-a întrunit de șaizeci de ori pentru a se ocupa de două

mii patru sute optzeci şi două de chestiuni şi pentru a aproba o mie şase sute cincizeci şi opt de decrete. Totul se întoarce în favoarea lui Mussolini: proiectul pentru reforma Acerbo, care îi va încredinţa Parlamentul la următoarele alegeri, va deveni lege de stat peste câteva zile; periculoasa controversă internaţională declanşată de ocuparea insulei Corfu a fost rezolvată la sfârşitul lunii septembrie, soldându-se cu restaurarea prestigiului Italiei şi acordarea unor reparaţii în valoare de cincizeci de milioane, iar raporturile cu Vaticanul au redevenit cordiale după jumătate de secol de ostilităţi.
Până şi opoziţia a fost îmblânzită. Socialiştii, în afară de Giacomo Matteotti cel încăpăţânat, aproape că nu mai îndrăznesc să răsufle, iar disidenţa internă a fost înfrântă la Marele Consiliu din 12 octombrie cu o mişcare care i-a sacrificat pe „revizionişti" lui Massimo Rocca pentru a-i scoate în afara jocului pe „intransigenţii" lui Farinacci: acum noul regulament prevede ca directoratul să fie propus de către secretarii federali, dar ca alegerea definitivă să-i revină lui Mussolini, cu numire de sus. În sfârşit, presa liberă a fost înhămată în vara aceea, printr-o serie de decrete de cenzură care îngăduie poliţiei să efectueze incursiuni în sediile ziarelor folosind aceleaşi modalităţi prevăzute pentru casele de pariuri clandestine şi casele de toleranţă.
În pofida acestui fapt, şi filosofii liberali, care ar trebui să-l blesteme, salută cu reverenţă primul an de guvern Mussolini, în frunte cu Benedetto Croce, care, chiar ieri, într-un interviu acordat presei, şi-a îndemnat adepţii să-şi asume „datoria de a accepta şi de a recunoaşte binele din orice parte s-ar ivi, să se pregătească pentru ce va urma". Chiar şi marii artişti italieni îl celebrează pe Mussolini. Luigi Pirandello, genialul dramaturg care cu a sa Şase personaje în căutarea unui autor, foarte apreciată de Duce, a revelat că orice om este doar propria-i mască, înainte să plece spre America a mers la Palatul Chigi pentru a-l omagia pe Conducător. Din America i-a preluat exemplul Luigi Barzini, marele ziarist, cu o telegramă în care se bucura de „magnifica sa ascensiune".

În următoarele ore, chiar şi regele şi familia regală îi vor oferi recunoaşterea publică lui Benito Mussolini, fiu de fierar, în timpul unei recepţii de la Palatul Veneţia unde va participa întreaga aristocraţie capitolină. Apoi va fi rândul suveranilor Spaniei, aflaţi într-o vizită oficială la Roma, însoţiţi de Primo De Rivera, generalul veteran care a cucerit puterea prin intermediul unui complot militar şi care declară făţiş că se inspiră din exemplul fascismului italian. Filosofi liberali, familii regale, generali susţinători ai loviturilor de stat, nu lipseşte nimeni. Toţi se alătură de bunăvoie corului jubilant.
În această atmosferă de entuziasm, în 28 octombrie 1923, alaiul ce sărbătoreşte marşul asupra Romei, primit de sute de mutilaţi şi invalizi, de mame şi văduve ale celor căzuţi, ajunge pe corso Venezia la numărul 69, pentru a inaugura noul sediu al grupărilor fasciste din Milano.
La încheierea scurtului discurs de inaugurare, un curier de la Il Popolo d'Italia, cu permisiunea lui Cesare Rossi, care îl urmează îndeaproape pe Duce, se apropie de acesta. Îl anunţă că la Filettole, o comună rurală din provincia Pisa, în apropierea clubului Trionfo, a fost găsit cadavrul unui ţăran socialist, un anume Pietro Pardi, cu o rană la tâmplă. Cu puţine ore înainte, într-un bar din Vecchiano, Sandro Carosi, şeful detaşamentelor fasciste din regiune, insistase să sărbătorească în felul lui aniversarea marşului trăgând cu pistolul în pălăriile câtorva clienţi. Ca Wilhelm Tell, zisese. Pardi refuzase să o facă. Carosi, un psihopat arestat pentru diverse delicte şi mereu eliberat pentru că se bucura de protecţia lui Morghen, căpetenia ras din Pisa, îl urmărise.
Mussolini arată de parcă ar fi fost muşcat de o tarantulă. Vestea omuciderii demenţiale i-a stricat fără dubiu sărbătorirea. Furios, il Duce începe să se agite în toate direcţiile, să dea dispoziţii cu privire la măsurile poliţieneşti, acoperirea mediatică, epurarea grupării fasciste locale. Apoi, retras într-o cămăruţă, Benito Mussolini se prăbuşeşte pe un scaun. Peste corso Venezia, de o eleganţă neoclasică desăvârşită, începe să se aştearnă seara. În acel

crepuscul autumnal, primul an glorios al istoriei fasciste pare să se deprecieze, devenind un eveniment de cronică neagră.
Cesare Rossi, singurul căruia i se îngăduie să-l viziteze în acele momente de retragere, îi aduce două fotografii pe care să le semneze cu dedicaţie. Destinatarele sunt Emma Gramatica, marea actriţă, care a jucat şi în piese de Pirandello, şi celebra cântăreaţă Luisa Tetrazzini, ambele admiratoare ale lui Mussolini.
Confruntat cu propria-i efigie fotografică, il Duce se cutremură. Rossi îl priveşte cum scrie cu stiloul cu vârf teşit, preferatul lui D'Annunzio, expresii rafinate în onoarea celor două admiratoare excepţionale. Apoi, sub semnătură, îl vede adăugând o siglă indescifrabilă: „Anul II – E.F."
– Ce scrii acolo, Benito?
– Anul al doilea, era fascistă. Trebuie să începem să înaintăm în timp.

[63] Caporale d'onore – în Italia fascistă, grad onorific al Miliţiei voluntare pentru securitatea naţională, echivalent cu gradul de mareşal al Italiei (n.red.)

Am avut întotdeauna o mare admirație pentru el, și cred că mă număr printre puținii în măsură să înțeleagă frumusețea acestei creații continue a realității pe care o realizează Mussolini: o realitate italiană și fascistă care nu este supusă realității altora. Mussolini știe, ca puțini alții, de altfel, că stă doar în puterea omului să construiască realitatea și că aceasta este creată doar prin activitatea spiritului.

Luigi Pirandello,
interviu acordat pentru La tribuna di Roma,
23 octombrie 1923

În viață trebuie să dăinui; peste ceva vreme ne vom înțelege mai bine unii pe alții.

Benito Mussolini,
interviu acordat presei străine,
1 noiembrie 1923

Nicola Bombacci
30 noiembrie 1923

Astăzi sala este neobişnuit de aglomerată. Când onorabilul De Nicola deschide şedinţa, în diferitele sectoare se numără două sute cincizeci de deputaţi, un număr neobişnuit de mare pentru un Parlament aproape întotdeauna pe jumătate gol. Pe banca guvernului s-au aşezat chiar şi câţiva secretari de stat. Se discută transformarea în lege a unui acord din 1921 dintre Regatul Italiei şi Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă. În aceeaşi sală semicirculară, din băncile aşezate în formă de amfiteatru, care coboară uşor în jos, sub cupola din sticlă şi fier magnific decorată cu forme organice, linii curbe, ornamentele preponderent florale în stilul Art Nouveau – dulcegării ale unui stil încă proaspăt la finele promiţătorului secol trecut şi deja iremediabil învechit la începutul acestui nou secol –, se înfruntă comunismul şi fascismul, cei doi titani ai epocii.
După comunicările obişnuite, prim-ministrul, onorabilul Mussolini, intră în aulă însoţit de onorabilul Acerbo şi ia loc în banca sa. Se începe.
Primele intervenţii sunt pragmatice. Onorabilul Ayala, în numele Partidului Popular, se declară favorabil ratificării acordului pentru a favoriza dezvoltarea de înţelegeri comerciale între Italia fascistă şi Rusia sovietică. Constantin Lazzari, în numele socialiştilor maximalişti, se angajează în confruntarea polemică obişnuită cu Francesco Giunta, secretarul Partidului Fascist care se mândreşte că ar fi adus în dezbaterea parlamentară stilul detaşamentelor paramilitare, contrapunând raţiunile comunismului celor ale capitalismului. Aceeaşi poveste.
Apoi însă ia cuvântul Nicola Bombacci. Este omul Moscovei, o ştiu cu toţii. Liderii revoluţiei sovietice victorioase în Rusia l-au preferat mereu dintre toţi cei implicaţi în revoluţia sovietică lipsă din Italia. Dar Nicolino Bombacci este şi prietenul lui Benito Mussolini, alt lucru pe care îl ştiu cu toţii. Pe când erau amândoi tineri învăţători în sătucurile pierdute din Romagna, au

împărţit pâinea ştiinţei şi pe cea a foamei. Se vociferează cu răutate că în timpul recentului val de arestări comuniste ar fi fost cruţat din voinţa vechiului său amic, Mussolini.
Rămâne cert faptul că dacă micşorezi distanţa focală, dacă restrângi cadrul până la un prim-plan al chipurilor, forţele titanice ale secolului, contrapuse într-o luptă mortală, revelează persoane, nu personaje istorice, care au o copilărie, o tinereţe, adesea comună, mici idiosincrazii, manii, uneori decisive, mici vanităţi – craniul ras de condotier, barba curgătoare de profet –, mici riduri de expresie la colţurile gurii sau pe fruntea încreţită, iar acele detalii, acele simpatii sau antipatii, acele amintiri banale ale băutului la cârciumă sunt cele care trasează în viaţă, ca şi în istorie, parcursul indivizilor. Ura implacabilă a epocii este mută, asemenea unei divinităţi babiloniene sângeroase. Oamenii, pe de altă parte, vorbesc.
Şi astfel, Nicola Bombacci, omul de încredere al lui Lenin şi prietenul lui Benito Mussolini, ia cuvântul printre râsetele ironice ale extremei drepte. Bombacci a lucrat ani de zile la negocierea acordurilor comerciale între Italia şi Rusia, menite să conducă la recunoaşterea statului sovietic din partea celui italian.
Liderul comunist declară rapid că nu se va ocupa de politicile celor două state, ci de raţiunile economice care tind să le lege:
– Guvernele anterioare celui fascist nu au făcut nimic în această privinţă…
Mussolini îl întrerupe deja:
– Slavă Cerului că o recunoaşteţi!
Bombacci:
– Este adevărul.
Grupul fascist:
– Aşadar, trăiască fascismul! (Râsete; comuniştii fac gălăgie.)
Bombacci reia cuvântul, îndemnând guvernul să trateze cu Rusia într-o atmosferă de cordialitate. I se adresează personal lui Mussolini, vechiul său prieten devenit, dintr-un capriciu al istoriei, duşman încrâncenat, amintindu-i datoria de a nu impune precondiţii cu caracter politic.

Bombacci:
– Spuneţi că vreţi să reconstruiţi nu doar Italia, ci şi Europa…
Mussolini:
– Mă mulţumesc cu Italia! (Râsete generale) Pe de altă parte, am încheiat zeci de tratate comerciale.
Bombacci:
– Faceţi acest lucru şi cu Rusia.
Mussolini:
– E nevoie de doi pentru asta.
Bombacci:
– Să sperăm. Pe de altă parte, tratatul cu Rusia trebuie încheiat şi pentru a stăvili demersurile de penetrare comercială efectuate de francezi şi de englezi ca să pună mâna pe pieţele ruse şi să lase Italia pe dinafară. Eu am protestat…
(Voci ironice în dreapta: Bravo!)
Bombacci:
– Şi americanii se mişcă pe furiş, pentru a obţine monopolul petrolului. De aceea, Italia trebuie să protesteze cu voce tare…
Grupul fascist:
– Bravo! Ţi-am pregătit legitimaţia.
Bombacci:
– Fiecare cetăţean italian care vrea să-şi facă datoria nu are nevoie de o legitimaţie în buzunar. Industriaşii italieni care ar vrea să facă afaceri în Rusia ar fi bine primiţi. Eu mă rog, chiar dacă noi, comuniştii, nu folosim acest cuvânt (râsete), ca guvernul italian, prin intermediul onorabilului Mussolini, să dorească să încheie un tratat, şi ca cele două revoluţii, revoluţia fascistă şi cea rusească, să aibă drept deznodământ o alianţă între cele două popoare…
Aici discursul lui Bombacci şovăie, zdrobit de gravitatea cuvintelor de-abia pronunţate şi a acelora ce le vor urma. Oratorul tace preţ de câteva clipe şi

înalţă privirea spre cupolă, de parcă ar fi auzit deasupra lui bătaia de aripă a unui presentiment. Apoi reia.
Bombacci:
– Rusia se află într-o stare de spirit revoluţionară: dacă dumneavoastră, aşa cum spuneţi, aveţi o mentalitate revoluţionară, nu ar trebui să existe dificultăţi în încheierea unei alianţe definitive între cele două ţări (râsete puternice în dreapta şi în centru, gălăgie în stânga).
Despre oameni se vorbeşte, dar nu şi despre ideologii. Divinităţile babilonene nu admit subtilităţile ironice, generozitatea pasionată. „Cazul Bombacci“, stârnit de aceste cuvinte rostite de deputatul comunist, explodează deja în ziua următoare. Avanti! îl critică acerb. Pentru ziarul socialist, juxtapunerea dintre revoluţia rusă şi acea parodie de revoluţie a fascismului este inadmisibilă. Dispreţul monolitic faţă de fascism este o linie de demnitate şi coerenţă de la care nu se poate devia. Şi Antonio Gramsci deplânge public „cordialitatea“ lui Bombacci, care s-ar fi înjosit „până la adularea revoluţiei fasciste şi a maniilor de grandoare ale lui Mussolini“.
În 5 decembrie este rândul partidului. Comitetul său executiv îl invită pe onorabilul Bombacci să-şi dea demisia din funcţia de deputat. Câţiva membri ai grupului parlamentar îl apără: nu văd nici un motiv pentru a-l acuza de lipsă de demnitate. Nici măcar baza proletară, care-l venerează de ani de zile, nu înţelege nimic: Bombacci a vorbit pentru Rusia, pentru Lenin, de ce vrea partidul să-l dea afară?
„Hristosul muncitorilor“ nu îşi dă demisia. Dar împotrivirea şi buna sa credinţă se dovedesc inutile. Partidul Comunist din Italia îl expulzează pe Nicola Bombacci, „Lenin din Romagna“, chiar în zilele în care de la Moscova soseşte vestea că Vladimir Ilici Ulianov, adevăratul Lenin, în urma celui de-al doilea atac suferit, condamnat la scaunul cu rotile, a încetat orice comunicare cu lumea. Paralizia lui trupească este de acum completă. Nu rămâne decât să se pregătească de moarte.

1924

Benito Mussolini
Roma, 28 ianuarie 1924
Palatul Veneţia, adunarea liderilor fascişti

Camera a fost dizolvată în 25 ianuarie. Alegerile sunt convocate pentru 6 aprilie. Inaugurarea celei de-a XXVII-a legislaturi este stabilită pentru 24 mai. Mai degrabă decât un vot în favoarea sau împotriva regimului fascist, următoarele alegeri se anunţă drept un plebiscit în favoarea sau împotriva lui. La un an de la marşul asupra Romei, fascismul a slăbit, însă el, Benito Mussolini, s-a consolidat. El domină.
Liderul de partid care în seara de 28 ianuarie 1924 se prezintă la marea adunare a conducerii fasciste în Sala de Consiliu din Palatul Veneţia, prima dintr-o lungă serie, este acelaşi om de stat care, cu doar o zi înainte, la Palatul Chigi, câteva străzi mai încolo, a reuşit să încheie cu Iugoslavia un acord care oferă oraşul Fiume Italiei, vindecând o rană care sângera încă din 1919. Din Belgrad, regele Alexandru al Iugoslaviei a salutat pactul epocal lăudându-i autorul: „Numai un om de geniul şi forţa lui Mussolini putea să reuşească într-un demers atât de anevoios“. Şi, astfel, controversa care de ani de zile ţinea deschise rănile planetare cauzate de Primul Război Mondial s-a închis. A închis-o el, Benito Mussolini, cu o mişcare diplomatică abilă, nu cu o aventură fantezistă de poet. A aruncat astfel încă o lopată de pământ pe mormântul monumental pe care şi-l ridică Gabriele D'Annunzio, rivalul său dintotdeauna, care este încă în viaţă, locuind pe malul lacului Garda.
În anumite privinţe, în pofida succesului şi a laudelor hiperbolice, acest Mussolini de la începutul anului 1924 este încă un om modest. Se rade singur, prost, o dată la două zile; uşierii de la Palatul Chigi, văzându-l adesea în haine şifonate, îi plâng de milă amărâtului căruia nimeni nu-i calcă pantalonii; locuieşte pe via Rasella, nu într-un palat, nu într-o vilă aristocrată, ci într-un apartament din Palatul Tittoni, proprietate a baronului Fassini, care i-a oferit cazare în schimbul plăţii unei chirii,

menţinându-şi dreptul de a coabita cu şeful guvernului. De el se ocupă o singură cameristă personală, o anume Cesira Carocci, născută la Gubbio, care îi este şi bucătăreasă pentru mese frugale pe care chiriaşul le ia acasă, adesea singur, în câteva minute, şi, dacă e să ne luăm după bârfele din culise, îi este şi codoaşă pentru descărcări sexuale în pripă, cu pantalonii adunaţi în jurul gleznelor. Cesire îl îngrijeşte, dar îl tratează fără o deferenţă excesivă, i se plânge chiar singurului poliţist care stă de gardă pe palier din cauza unui pui de leu pe care il Duce l-a primit cadou de la patronul unui circ ecvestru şi pe care se încăpăţânează să-l ţină într-o cuşcă în sufragerie.
Şi totuşi, dacă îl priveşti dintr-un alt unghi, Benito Mussolini este cuceritorul care, dacă merge la Londra într-o vizită de stat, este primit în gara Victoria de o mulţime în delir, este gânditorul căruia Giuseppe Ungaretti îi cere acum să scrie prefaţa la capodopera lui poetică Il porto sepolto, este liderul charismatic pe care industriaşi, politicieni de cursă lungă, episcopi şi militanţi îl aşteaptă cu orele, cu nerăbdare, în anticamera biroului său în Sala Victoriilor. Până şi un animal de luptă ca Albino Volpi, deşi este o veche cunoştinţă, nutreşte faţă de el o teamă plină de respect: sosit la audienţă cu o pereche de pantofi noi, îşi dă seama că tălpile lor scârţâie şi, temându-se să nu-l deranjeze pe Duce, fostul „caiman de pe Piave“ îi cere servitorului un pahar de apă şi îşi udă tălpile pantofilor cu un şerveţel umezit. Privit din acest unghi, la începutul anului 1924, chipul lui Mussolini este deja totemul pe care sculptorul Adolfo Wildt îl imortalizează într-un bust colosal turnat în bronz şi înălţat pe o coloană de marmură, cu aura tragică şi tulburătoare a unui idol modern.
Tocmai acest idol prost ras se prezintă în faţa marii adunări a fascismului întrunită la Palatul Veneţia, ca să dicteze linia următoarei bătălii electorale. Mussolini ia cuvântul după ministrul Giovanni Giurati, care a vorbit în numele guvernului, şi după Enrico Corradini, care a vorbit în numele partidului.
Mai întâi anunţă că nu va ţine nici un alt discurs electoral: le consideră „cele mai chinuitoare din viaţa lui“. Alegerile trebuie ţinute, însă scot la iveală ce

este mai rău din fiecare şi, aşadar, trebuie dispreţuite. Apoi, după ce a lichidat în grabă fetişul democratic al sacralităţii electorale, Benito Mussolini se dedică demascării altor două basme. Primul este cel al purităţii originare, invocat în mod constant de militanţii fascişti „intransigenţi“, conduşi de Farinacci:

– Trebuie să spunem fără purisme şi fără eufemisme că mania purismului şi a diciannovismo-ului[64], a unui fascism de primă sau de a douăzeci şi patra oră, este pur şi simplu ridicolă.

În spate, aripa farinacciană murmură nemulţumită, însă oratorul demontează deja al doilea basm, cel al „dictatorului bun“ care totuşi ar fi înconjurat de „consilieri răi“, sub a căror misterioasă influenţă s-ar afla. Aici tonul devine sarcastic:

– Nu doar că este o idee fantezistă, ci idioată de-a dreptul. Deciziile mele se maturizează, adesea noaptea, în singurătatea spiritului meu. Acei presupuşi cinci consilieri ai tiranului sunt cinci sau şase persoane care vin la mine în fiecare dimineaţă pentru a-mi aduce la cunoştinţă tot ce se întâmplă în Italia şi care, mai ales, împart cu mine pâinea sărată a responsabilităţii directe a guvernului fascist.

Il Duce le mulţumeşte şi îşi exprimă prietenia faţă de ei. Nu le indică numele, însă ştiu cu toţii cui îi adresează recunoştinţa intimă: Francesco Giunta, Emilio De Bono şi, mai ales, Cesare Rossi, Aldo Finzi, Giovanni Marinelli.

Odată demascate legendele răuvoitoare ale adversarilor interni, se trece la strategia pentru următoarele alegeri: fascismul nu va face alianţă cu nici un alt partid. Totuşi, acceptă să includă pe listele lui oameni din toate partidele sau chiar şi din nici un partid, cu condiţia să fie utili naţiunii. Strategia este clară: să secătuiască celelalte partide şi să le verse în cel fascist. În acest scop trebuie să se încheie o dată pentru totdeauna violenţele întâmplătoare ale combatanţilor paramilitari sălbatici, să o termine cu nebunii, cu exaltaţii, cu cei predestinaţi la moarte sigură. Fascismul va triumfa la alegeri urmând „calea legală“. Trebuie însă să se încheie şi lamentările opoziţiei despre libertăţile încălcate:

– Revoluţia fascistă nu se încununează cu sacrificii de victime umane; nu a creat până acum tribunale speciale; nu s-au auzit rafalele plutoanelor de execuţie; nu s-a exercitat teroarea; nu au fost promulgate legi excepţionale.
Spre final, tonul îi devine solemn, conceptele, elevate:
– Fascismul, ca doctrină de potenţare naţională, de forţă, de frumuseţe, de disciplină şi de simţ al responsabilităţii, este de acum un far ce străluceşte la Roma şi spre care privesc toate popoarele pământului. Când este vorba despre patrie şi despre fascism, suntem pregătiţi să ucidem, suntem pregătiţi să murim.
Ultimele cuvinte sunt rostite cu pasiune. Toţi cei prezenţi, ca electrizaţi, se ridică în picioare să aplaude. Aplauzele se reînnoiesc în valuri, preţ de câteva minute bune.
În timp ce curtenii se îngrămădesc în jurul „bunului tiran“, în speranţa că-i va include pe acele „liste electorale deschise oricui“, Cesare Rossi se retrage împreună cu ceilalţi „consilieri răi“.
În pofida proclamărilor publice privind „calea legală“, în 10 ianuarie, el, Giunta, Marinelli şi De Bono s-au întrunit în casa lui Mussolini de pe via Rasella, guvernată de Cesira Carocci, şi acolo, după ce s-au jucat un pic cu puiul de leu, s-a hotărât constituirea unui organism secret aflat sub directa lor supraveghere, pentru a-i lovi pe inamicii fascismului. Il Duce îl consideră indispensabil: în această fază de tranziţie, în care legile încă resimt spiritul liberal, nu se poate face prin mijloace legale. Lacuna trebuie acoperită.
În cursul întâlnirii, Mussolini şi-a manifestat admiraţia faţă de energia fără milă cu care Lenin, în faza incipientă a statului comunist, nu ezitase să autorizeze CEKA, poliţia secretă rusă, să folosească metode de teroare. În semn de măgulire, consilierii au botezat organizaţia clandestină „Ceka fascistă“. La finalul întrunirii, il Duce, satisfăcut, şi-a adulmecat mâinile:
– Miros de leu! a exclamat el.
A fost propus Amerigo Dùmini pentru a conduce „Ceka fascistă“. Ducele l-a primit cu drag. În ultimele câteva luni, şeful detaşamentelor florentine a

desfăşurat diferite misiuni secrete în Franţa pentru a elimina antifascişti periculoşi exilaţi.
Lenin a murit în 21 ianuarie, iar lui Dùmini va trebui să i se procure o legitimaţie de călătorie feroviară.

[64] Fenomene politice şi sociale ce caracterizează anii de după Primul Război Mondial, cu referire specifică la naşterea fascismului (n.tr.)

Stimate domnule prim-ministru, Amerigo Dùmini, în vederea îndeplinirii mandatelor primite de la mine, de la Finzi sau de la alţii, este constrâns deseori să circule cu trenul. Această nevoie va creşte de acum înainte, îndeosebi în perioada electorală care va începe. Ar fi necesar ca dumneata, poate telefonic, să-i rogi pe Torre sau pe Chiarini să-i pună la dispoziţie o legitimaţie de călătorie permanentă începând cu data de 1 februarie: toate acestea din motive economice uşor de intuit. Cu respect, Rossi.

Cesare Rossi, scrisoare către Mussolini,
23 ianuarie 1924 (sublinierea face parte din textul original)

Cesare Rossi
Roma, februarie 1924

De când a fost numit şeful comitetului însărcinat să întocmească listele electorale, Cesare Rossi nu mai are pace. Nu poate nici să respire de milogi. Pe unul l-a găsit în miez de noapte, ghemuit pe scările din faţa casei de pe via dell'Arancio: un fost deputat al provinciei Catanzaro pe care menajera încercase zadarnic să-l convingă să renunţe.
– Pe aici trece negreşit comandantul, i-a răspuns inflexibil însetatul de realegere.
Un altul s-a dus după el până şi pe via Frattina, în cabinetul doctorului Visconti, un ilustru podolog, şi i-a citit scrisori de recomandare din partea unor înalţi prelaţi şi a unor prinţi de sânge regal, în timp ce doctorul îi pilea o unghie încarnată a degetului mare de la picior.
Comisia este compusă din aceiaşi oameni de încredere ai lui Mussolini ca de obicei: Michele Bianchi, Aldo Finzi, Francesco Giunta, Giacomo Acerbo. Ziarele au rebotezat-o „pentarhie", însă adevăratul şef este el, Rossi. La întâi februarie s-a instalat la Viminale, în salonul mare de lângă coridorul central al birourilor prim-ministrului, şi de acolo, consultând prefecţi, primari ai reşedinţelor de provincii, cufundat în sute de telegrame care se stivuiesc pe birou, persecutat de mii de candidaţi autonumiţi care bat în acelaşi timp la uşile tuturor partidelor, trebuie să întocmească „lista uriaşă" de trei sute cincizeci de nume, împărţite în şaisprezece circumscripţii, care, conform planului lui Mussolini, ar trebui să formeze primul parlament cu majoritate fascistă.
În public, il Duce continuă să afişeze dispreţ faţă de cursa pentru un loc în parlament:
– Am intrat în perioada aşa-zisei lupte electorale. Vă rog, nu vă agitaţi prea tare pentru aceste jocuri pe hârtie. Toate acestea fac parte din vechea Italie

oficială, ancien régime. Nimic mai ridicol decât să te gândeşti la un Mussolini care întocmeşte anevoios liste electorale.
În privat, liderul internaţional continuă să se enerveze din pricina cursei obositoare a aspiranţilor parlamentari care îl distrage de la tratatele cu Iugoslavia şi de la meditaţia asupra morţii lui Lenin.
Însă maestrul de tactică i-a dat lui Cesare Rossi indicaţii precise în ce priveşte întocmirea listelor. În primul rând, dacă oamenii vechilor partide vor să intre pe „lista uriaşă“ fascistă, trebuie despărţiţi de turmă. Trebuie să intre unul câte unul, cu capul plecat, dezarmaţi. Fiind constrânşi să renunţe la partidul originar, realegerea lor va echivala cu o predare. Scaunul lor din Montecitorio va implica lipsa însemnătăţii politice. Sfârşitul partidelor tradiţionale, depolitizarea vieţii parlamentare, un unic mare „partid al naţiunii“, cel fascist. În al doilea rând, oricare ar fi proveniența celor despărţiţi de turmă, destinaţia lor trebuie să fie una singură. Supunerea faţă de Şef, dependența totală de voința lui şi, poate, de capriciul său. Aşadar, sistemul nominalizărilor trebuie să vină de sus. În sinteză, doar oameni singuri, nu partide, şi toţi nominalizaţi de un singur om, singurul care contează.
Odată primite directivele, Cesare Rossi trebuie să se ocupe de bâlciul de aspiranţi, o hărmălaie de cel puţin trei mii de suplicanţi care se revarsă în Roma escortaţi de alaiuri impresionante de protectori şi vânzători de fum şi se îngrămădesc impertinenţi în palatul guvernului, se instalează acolo cu orele şi chiar cu zilele, constrângându-l pe comisarul de serviciu să îndepărteze mulţimile cu vechea strigare poliţienească folosită în pieţe pentru grevişti:
– Circulaţi, oameni buni, circulaţi…
Cursa pentru „medalia parlamentară“ dusă de căpeteniile ras ale fascismului militant, care au disprețuit-o mereu în public, nu e cu nimic mai puţin acerbă decât cea a persoanelor de vază din sud, care au făcut dintotdeauna din ea o raţiune de viaţă.

Lupta interioară din PNF se intensifică. La Torino, stânga fascistă îi susţine pe Gioda, Ponti şi Torre, în timp ce dreapta lui De Vecchi li se opune. Prefectul este constrâns să calmeze zilnic bătălia. La Ferrara, Olao Gaggioli, întors de curând la ortodoxie, îi cere lui Balbo să fie incluşi în listă şi alţi disidenţi; la Piacenza îşi dispută candidatura cel puţin trei facţiuni fasciste diferite. Lombardia, în general, este un dezastru, o morişcă de disidenţe şi expulzări.

Pe plan politic însă, strategia lui Mussolini dă roade. Miza nu este doar cucerirea unei majorităţi, ci o vastă operaţiune transformatoare care să corupă puţinul rămas din idealurile Risorgimentoului: o operă de demolare morală. Iată obiectivul pe care şi-l propune Mussolini impulsionându-i pe marii lideri liberali, cu toate discursurile lor despre constituţionalitate şi democraţie, să intre pe „lista uriaşă" şi, odată realeşi, să le rămână datori fasciştilor. Giolitti, îndelung curtat, deşi sprijină „lista uriaşă" fascistă, insistă să-şi elaboreze propria listă „paralelă", însă aproape toţi ceilalţi au acceptat înglobarea. La mijlocul lunii februarie, printre numele cele mai cunoscute din vechea lume politică, Cesare Rossi poate conta pe Salandra, prim-ministrul din timpul intervenţiei în Primul Război Mondial, pe Orlando, prim-ministrul victoriei, pe De Nicola, preşedintele Camerei, şi pe alţi circa o sută de liberali, social-democraţi, democraţi independenţi de stânga şi populari disidenţi, gata să-şi renege idealurile fluturate în schimbul unui loc în parlament. Până şi senatorul Agnelli, proprietarul companiei Fiat, negociază cu Rossi pentru a obţine excluderea din colegiul electoral de la Torino a câtorva sindicalişti fascişti care îi limitează puterea covârşitoare asupra muncitorilor din fabricile lui de automobile.

Pe scurt, lucrurile par să se pună pe făgaşul cel bun. Tabăra de stânga nu provoacă îngrijorare: demonul sinuciderii o posedă mai mult ca oricând. Indecisă între abţinere şi participare, mişcarea socialistă s-a împărţit în trei facţiuni: unitari, maximalişti şi comunişti. De parcă aceste diviziuni n-ar fi fost de ajuns, în ajunul prezentării listelor s-a anunţat un al patrulea grup disident: i terzinternazionalisti, cominterniştii, care se desprind de

comuniştii oficiali, imediat expulzaţi. Printre aceştia se numără şi Giuseppe Di Vittorio, sindicalistul venerat de toţi ţăranii şi muncitorii din Puglie. Rezultatul: în timp ce geniul politic al lui Mussolini îi constrânge aproape pe toţi să se înscrie într-o uriaşă listă fascistă unică, opoziţia va prezenta cel puţin douăzeci şi una de liste. Nici măcar cele mai similare formaţiuni nu au reuşit să formeze un bloc. Morala: prea multe opoziţii înseamnă nici o opoziţie.
A mai rămas Matteotti care să-şi bodogănească acuzaţiile. Tocmai ce-a trimis la tipar pamfletul intitulat Împotriva fascismului. Un an de dominaţie fascistă. Aceeaşi ejaculaţie inutilă. O voce în pustiul transformist.
Ce îl neliniştește în schimb pe Duce este disidenţa fascistă. Mai ales cea din partea lui Cesare Forni, eroul de război, căpetenia ras din Lomellina, căpitanul care a condus atacul paramilitar asupra oraşului Milano, liderul sectorului Lombardia–Piemont în timpul marşului asupra Romei. Forni ameninţă că va prezenta o listă autonomă în colegiul din Mortara, unde este venerat de militanţii fasciştii lombarzi la fel ca Di Vittorio de către zilierii din Puglie. Motivele disensiunii sunt întotdeauna aceleaşi: acuze că revoluţia ar fi fost trădată, revolta împotriva speculei fasciştilor din Roma, rechemarea la puritatea originilor. În cazul lui Forni se adaugă şi o duşmănie personală cu Francesco Giunta, cu care s-a duelat, şi chiar şi o rivalitate de dormitor pentru favorurile unei târfe, aşa-numita contesă Mattavelli.
Amerigo Dùmini, trimis de Rossi să inspecteze situaţia din Lombardia, a făcut un raport alarmant. Atunci Rossi l-a convocat pe Forni la Roma, încercând să-l facă să asculte de glasul raţiunii. În schimbul retragerii candidaturii, i-au oferit funcţia foarte lucrativă de inspector al trupelor coloniale în Somalia. Căpitanul Forni, opunând ofertei legenda personală, în plus faţă de înălţimea lui impunătoare de un metru nouăzeci şi cinci şi greutatea la fel de impozantă de o sută zece kilograme, a refuzat. Pentru Mussolini, un adevărat ghimpe în inimă.
– Cine nu e cu noi e împotriva noastră.

Asta, şi doar asta, continuă să-i repete il Duce lui Cesare Rossi în rarele momente în care se sinchiseşte să arunce o privire dispreţuitoare şi irascibilă la mocirla din josnica bucătărie electorală.

Situaţia fascismului la Milano şi în unele zone din Lombardia necesită măsuri energice şi imediate… Dacă mişcarea secesionistă s-ar extinde, aripa Forni–Sala, combinată cu cea a lui Silva, ar putea apăsa ca un cleşte asupra unei părţi deloc neglijabile a fascismului provincial şi milanez şi, mai grav, asupra forţei detaşamentelor de luptă în mod deosebit.

Raportul lui Amerigo Dùmini către ministerul de interne,
sfârşitul lunii februarie 1924

Atitudinea electorală a lui Forni creează o ruptură ireparabilă între el şi partidul nostru. Îl consider pe Forni un inamic al guvernului meu.

Benito Mussolini, telegramă către Umberto Ricci,
noul prefect de Pavia

N-aveţi decât să mă persecutaţi, domnule prim-ministru. Nu mă voi pleca până nu mă veţi face să-mi iau viaţa. Ducem o luptă sfântă, nu împotriva dumneavoastră, nici a guvernului dumneavoastră, ci împotriva degenerării partidului.

Cesare Forni, scrisoare deschisă
către Benito Mussolini,
Corriere della Sera, 2 martie 1924

Se ordonă ca domnii Cesare Forni şi Raimondo Sala să fie consideraţi cei mai de temut inamici ai fascismului. În consecinţă,
şi în paralel cu instrucţiunile emise de şeful guvernului prefecţilor de provincii, va trebui ca domnilor menţionaţi mai sus să li se facă viaţa imposibilă…

Circulară telegrafică trimisă de Partidul Naţional Fascist
federaţiilor provinciale din Lombardia şi Piemont, 11 martie 1924

Amerigo Dùmini
Milano, 12 martie 1924
Gara Centrală

„Dùmini ce face? Și-o freacă?“
Holul gării feroviare din Milano este plin de oameni cu vârste, sex și situații diferite, care se îngrămădesc înspre gurile de ieșire, dar care, oricare ar fi modul în care își câștigă traiul, se deplasează toți cu pas ușor și iute: spre deosebire de Amerigo Dùmini, nici unul dintre ei nu trebuie să care pe umeri greutatea dezamăgirii furioase a lui Mussolini.
„Dùmini ce face? Și-o freacă?“
Agenți comerciali, oameni de afaceri în fracuri gri, soldați în permisie în uniforme gri-verzui, doi preoți în sutană neagră, o mamă cu copii, probabil întorcându-se dintr-o vizită la rude. Par cu toții cu sufletul la gură, dar, în fond, mulțumiți. Nici o divinitate mânioasă nu i-a condamnat la legenda sângelui. La o privire rapidă de ansamblu, umanitatea ți se pare a fi o specie inutil de îngrijorată și moderat de fericită. Așa ți se pare când o privești din capătul de sus al scării ce domină gara, la o oră de vârf într-o zi lucrătoare, și, căutând figura unui singur individ în marea de chipuri, te întrebi: „Unde mă aflu eu în acest iureș de oameni?“
Amerigo Dùmini s-a poziționat la marginea scenei. Stă singur cu blestemul lui – „Dùmini ce face? Și-o freacă?“ – și fumează țigară după țigară. Fumează în picioare, țigări fără filtru cu tutun negru, lângă un chioșc de ziare.
Vorbele acelea mânioase ale unui Mussolini furibund din pricina disidenței lui Forni i le-a transmis la telefon Cesare Rossi, căruia, convocându-l de urgență în 9 martie, il Duce i s-a văitat că e înconjurat de idioți, că trebuie să facă mereu totul de unul singur, că e osândit să fie „mereu omul-cheie“.
Amerigo își aprinde a nu știe câta țigară folosindu-se de scrumul stins al precedentei. Ar fi o catastrofă să piardă bunăvoința Conducătorului. După misiunile lui secrete din Franța, în care i-a vânat pe antifasciști, Mussolini a

vrut să-l felicite personal. Secretariatul grupărilor fasciste din străinătate a pus să i se facă o tabacheră din argint, cea pe care o foloseşte acum, cu dedicaţie din partea Conducătorului: „Pentru Dùmini, cel cu inimă de fier“. Apoi il Duce i-a trimis şi o fotografie cu autograf, pe care el a publicat-o pe prima pagină a ziarului său de provincie, Sassaiola Fiorentina. De parcă n-ar fi fost de ajuns, la începutul lunii februarie Mussolini l-a primit chiar şi în casa lui, pe via Rasella, pentru a-l numi şef al organizaţiei „Ceka fascistă“. Giovanni Marinelli, trezorierul partidului, prezent la întrevedere, a propus să i se furnizeze o acoperire, angajându-l pe postul de inspector itinerant pentru vânzările ziarului Corriere Italiano, condus de Filippelli, un intermediar dubios aflat în serviciul familiei Mussolini, care se îmbogăţise cu ajutorul surplusului de materiale militare. Salariu lunar de două mii cinci sute de lire. Va avea la dispoziţie maşina ziarului, o cameră la Hotel Dragoni, chiria lunară de patru sute de lire pentru apartamentul de pe via Cavour, bonusuri, cadouri, gratificaţii pe care să le poată împărţi după bunul-plac între oamenii lui de încredere, masă rezervată la o trattoria, la Bracche sau la Al Buco. Totul pe cheltuiala partidului.

De negândit să le piardă pe toate, imposibil. Cei care-l cunosc de ani de zile spun despre el că în ultimul timp şi-a schimbat de-a dreptul caracterul. Pe Dùmini îl descriu acum drept exuberant, gălăgios, un ins jovial, dezinvolt, volubil şi sarcastic de felul lui.

Când, cu o zi înainte, Rossi l-a descoperit în Perugia, unde se ascunsese cu o femeie, şi i-a ordonat să dea fuga la Milano ca să coordoneze operaţiunea, Dùmini i-a telefonat nebunului de Pirro Nenciolini din Florenţa, tovarăşul lui de expediţii punitive din vremurile trecute, i-a cerut să mobilizeze o mică trupă de camarazi de încredere şi s-a urcat în primul tren. La Milano îl aştepta Asvero Gravelli, care îi raporta direct lui Francesco Giunta, secretarul de partid. Gravelli i-a înmânat cinci mii de lire, sumă pe care Rossi a trecut-o în registru drept plată „pentru o misiune politică particulară“. Ca să fie siguri de reuşită, i-au mobilizat de la Roma şi pe Arditi milanezi de pe via Cerva, cei ai lui Albino Volpi, „detaşamentul de carne crudă“. Astfel

misiunea avea sorţi cerţi de izbândă, însă implicarea militanţilor florentini era indispensabilă: Rossi se temea de fapt că, dacă tinerii din grupările fasciste lombarde ar fi fost lăsaţi de capul lor, nu ar fi reuşit să-şi ducă sarcina la bun sfârşit. Pentru ei ar fi însemnat să îmbătrânească cu treizeci de ani într-o singură după-amiază. Ar fi fost ca şi cum şi-ar fi ciomăgit propria tinereţe.
Călătorii continuă să se înghesuie la ieşire. Scara este congestionată. La ora aceea sosesc, aproape în acelaşi timp, trei trenuri diferite. Bătăuşii lui Nenciolini şi cei ai lui Volpi sunt poziţionaţi la baza treptelor, în faţa turnichetelor, pe unde se iese în piaţa acoperită a gării. Să fi fost mai bine de douăzeci la un loc. Bastoane şi bâte cu întăriturі de fier. Omul lor nu se zăreşte încă, dar n-are cum să scape.
E inconfundabil.
E genul de om pe care l-ai vrea mereu alături de tine, niciodată împotriva ta, dar şi-a căutat-o cu lumânarea. La alegeri a prezentat o listă disidentă: grupările fasciste naţionale. Mussolini le-a încercat pe toate cu el: i-a propus un post de comandă în Africa, l-a ameninţat, le-a ordonat prefecţilor să-i sechestreze ziarele, să-i aresteze prietenii, să dizolve filialele de partid din teritoriile lui, însă el nu s-a lăsat înduplecat. Apoi a întrecut măsura. În timpul unei adunări la Biella, într-o piaţă împânzită de mii de oameni, de mii de fascişti, i-a arătat cu degetul pe greii din partid:
– Cunosc pe nume şi prenume indivizi cu o condiţie financiară umilă, care în 1920 şi 1921 cerşeau câteva lire ca să-şi astâmpere foamea. Şi astăzi trăiesc la Roma în apartamente splendide, plătite cu banii poporului italian.
Iar fasciştii l-au aplaudat. Chiar şi Vittorio Sella, fondatorul grupării fasciste din oraş, după ce a urcat pe scenă pentru a-l combate, în loc să-l contrazică, l-a elogiat.
Iată-l. Cesare Forni e cu cel puţin un cap mai înalt decât sutele de călători anonimi, neştiutori şi moderat de fericiţi. E imposibil să nu-i observi părul încă blond şi pleoapele deja grele în acea umanitate de simpli trecători. E

dificil să-ţi imaginezi violenţa în mijlocul acelei mulţimi de preoţi, contabili şi comercianţi.
Oare îl vor înfrunta în faţa tuturor? Oare Volpi, Nenciolini sau vreunul dintre ceilalţi Arditi îi va acorda căpitanului Forni, cu cele nouă medalii din Marele Război, onoarea de a se apăra?
Îl atacă pe la spate. Ciomegele îl izbesc peste cap, peste ceafă. O dorinţă sălbatică şi neîndoielnică de a ucide. Un roi de muşte de carne ieşite din larvele depuse în resturi de mâncare, în carcasele animalelor moarte. În jurul lui Forni, mulţimea, azvârlită de forţa centrifugă a violenţei, se împrăştie.
Rămas singur în cercul agresorilor, cel atacat pare chiar şi mai mare. Uriaş, dezarmat, se luptă. Cu mâinile goale, cu picioarele, cu pumnii. Cu mâinile deja fracturate de lovituri, smulge un baston cu întăritură de fier şi loveşte la nimereală cu el. Un ins i se alătură. Câţiva agresori sângerează, dau înapoi, cercul se rupe. Atraşi de acea situaţie incertă, un grup de trecători îşi inversează fuga şi se apropie.
Apoi loviturile disonante încep din nou, cercul se strânge iarăşi, zeci de bâte se izbesc de oasele craniului, fracturează oasele umerilor, scafoide, metacarpiene. Cesare Forni, cu chipul mascat de sânge, se împleticeşte, se sprijină de un zid, cade. Continuă să-l lovească şi prăbuşit la pământ. Mulţimea urlă: „Ajunge! Gata!“ După ce-l lasă singur, din Cesare Forni a mai rămas doar o grămadă de zdrenţe în imensul volum gol al gării, o minusculă pată oarbă de sânge în universul infinit.
În 15 martie, Benito Mussolini revendică într-un articol, intitulat iniţial „Cine trădează piere“, dreptul fascismului de a-şi pedepsi trădătorii. Îi este uşor să susţină că violenţa fascistă e nesemnificativă faţă de ferocitatea cu care bolşevicii îi extermină pe disidenţi: în Rusia, numai cu o zi înainte, după moartea lui Lenin, Stalin a reuşit să condamne chiar şi tezele lui Troţki, principalul arhitect al revoluţiei. Şi, în plus, Forni nici măcar nu a murit.
Aşadar, în săptămâna următoare, pentru a-i mulţumi pentru tratatul care atribuie oraşul Fiume Italiei, Victor Emanuel al III-lea îi acordă lui Benito

Mussolini colierul Ordinului Suprem al Preasfintei Bune Vestiri[65], onorul maxim conferit de Casa de Savoia. Fiul fierarului din Predappio este acum în mod formal verișor cu regele.

[65] Ordine Supremo della Santissima Annunziata, ordin cavaleresc reprezentând apogeul sistemului de onoruri din Regatul Italiei.
A încetat să mai fie un ordin național când regatul a devenit republică, în 1946, dar este în continuare un ordin dinastic. (n.tr.)

Ca frate, denunţ cu sufletul chinuit tentativa de asasinare organizată şi pusă în practică astăzi în gara din Milano şi în numele familiei vă cer, Excelenţă, să vă asiguraţi că autorii şi organizatorii acestei fărădelegi josnice, uşor de identificat, să fie daţi pe mâna justiţiei, pentru bunul nume al fascismului şi al Italiei.

Roberto Forni, telegramă către Benito Mussolini,
12 martie 1924
(făcută publică de Corriere della Sera)

Bolşevismul i-a suprimat fizic pe disidenţii menşevici. Disidenţii socialişti revoluţionari nu au avut o soartă mai bună… Cu câtă neobrăzare criminală îndrăznesc aceste reptile mizerabile ale subversivismului[66] italian să se jeluiască dacă un trădător al fascismului este pedepsit într-un mod mai mult sau mai puţin răsunător? Suntem totuşi foarte departe de sistemele din Rusia.

Benito Mussolini,
Il Popolo d'Italia, 15 martie 1924

Trebuie să fii pro sau contra. Fie fascist, fie antifascist. Cine nu e cu noi e împotriva noastră.

Benito Mussolini, discurs la aniversarea
constituirii Fasciilor de luptă,
Roma, 23 martie 1924

[66] Antonio Gramsci definea il subversivismo ca totalitatea formelor de răzvrătire private și neorganizate; fenomen foarte prezent în Italia, a contribuit la ascensiunea fascismului în viziunea gânditorului marxist. (n.red.)

Giacomo Matteotti
Roma, 1 aprilie 1924

Deznădejdea îi momeşte cu ispita absenteismului. Abţinere, sau înfrângere? Aceasta e dilema care macină ceea ce a mai rămas din facţiunile opoziţiei socialiste încă din ianuarie, când a început cursa electorală. Abţinerea în masă, iată demonul ispititor din deşertul lor.
Să se sustragă evenimentului. Să nu se aşeze la masa trişorului. Să opună din prima clipă un refuz absolut jocului măsluit al lumii.
La început, până şi Giacomo Matteotti a preferat această poziţie. Prevăzând o luptă electorală dominată de ciomăgeli, i s-a părut că ar trebui răsturnată masa. Temându-se de o înfrângere viciată de jocul murdar al fasciştilor, virtutea îi sugera s-o evite, să se sustragă, să ducă o luptă de dezangajare, considerând prezentul deja pierdut. În fond, sub cerul acela al violenţei, unde nici măcar albastrul nu concede un armistiţiu, şi alegerile aveau să fie doar un episod. Tot ce trebuia să faci şi tot ce puteai face era să-ţi menţii poziţia, s-o întăreşti pentru un viitor îndepărtat, să spui „nu“ prezentului, chiar dacă la orizont nu se întrevedea un viitor diferit.
În primele luni ale anului Matteotti a lucrat la acest proiect. Preţ de-o clipă a părut că speranţa lui disperată ar fi putut reuni forţele antifasciste spre o abţinere în masă.
În februarie acordul cu democraţii lui Giovanni Amendola, ciomăgit la sfârşitul lunii decembrie de bătăuşii fascişti, a părut aproape de înfăptuire. Preţ de-o clipă a părut chiar posibilă adunarea grupărilor de stânga în jurul propunerii comuniste de „front unic proletar“. Apoi însă, totul s-a prăbuşit din nou în dezacord. Gustul pentru fratricid şi fascinaţia dezastrului au preluat din nou avantajul, iar Matteotti a fost primul care a intrat din nou în polemică cu fraţii plini de cruzime din Partidul Socialist Italian. I-a acuzat că pun în practică „obişnuita manevră de a azvârli asupra noastră, reformişti ticăloşi, responsabilitatea de a fi divizat şi slăbit proletariatul“.

Odată dispărută speranţa frontului unit, secretarul Partidului Socialist Unitar a abandonat idea abţinerii. Ţinând cont de dezintegrarea şi confuzia ce domneau, când atât de mulţi tovarăşi şi lideri erau descurajaţi şi dispuşi la compromis, la capitulare, abţinerea ar fi devenit doar o fugă, un mijloc meschin de a se sustrage realităţii. În schimb, trebuia reluată lupta, pe toate planurile, fără a ceda nici măcar un metru, fără a da înapoi nici măcar un pas, pe orice teren, chiar şi pe cel electoral. În ajunul alegerilor i-a scris şi lui Turati, blândul patriarh al socialismului umanitar: trebuia să se întărească, să se înăsprească, să sape un făgaş între majoritate şi opoziţie, între fascişti şi socialişti, între socialiştii puri şi colaboraţionişti, un făgaş pe care nimeni să nu cuteze să-l treacă.
Matteotti i-a scris lui Turati, pe când Veliei Giacomo nu i-a mai scris de luni de zile. Ultima misivă trimisă soţiei este o vedere din Veneţia, din 28 decembrie 1923. Ilustrează zborul porumbeilor din piaţa San Marco. Dedicaţia spune doar: „Salutări numai bine“. Trei cuvinte, nici măcar o virgulă. Deşertul a înghiţit chiar şi punctuaţia.
Nu lipseşte însă nici o virgulă în cartea pe care Giacomo Matteotti numai ce-a publicat-o: Împotriva fascismului. Un an de dominaţie fascistă. În lista riguroasă a violenţelor comise de oamenii regimului, a abuzurilor şi infracţiunilor săvârşite de militanţii fascişti în provincii în timp ce Mussolini, la Roma, se preface a fi tatăl naţiunii, nu lipseşte nici o cruce. Ciomăgelile, incendiile, asasinatele sunt înşiruite unul câte unul, cu zecile, cu sutele, cu miile. În dreptul fiecăruia sunt trecute un loc, un nume şi o dată, ca pe pietrele de mormânt.
Însă cartea la care Matteotti a lucrat luni de zile, mistuit de lista ameţitor de confuză, este deja învechită. Paginile ei minuţioase tocmai ce ieşiseră de la tipar, când a sosit vestea că la Reggio Emilia fusese ucis candidatul socialist Antonio Piccinini, şi el de profesie tipograf. L-au agăţat într-un cârlig de măcelar.
Aşa stau lucrurile: istoria tragediei umane e un editor nesăţios. Abia ai reuşit să dai spre tipar volumul complet, că deja îţi cere să adaugi un nou capitol

despre cel mai recent delict. Dar Giacomo Matteotti, ca de obicei, nu cedează. În februarie a publicat prima ediţie a nenumăratelor denunţuri, iar în martie lucrează deja la reeditarea ei.
Secretarul general al Partidului Socialist Unitar nu renunţă nici măcar la consemnarea scrupuloasă a delapidării de fonduri. Pregăteşte un dosar în care demonstrează că bugetul echilibrat prezentat de guvernul Mussolini regelui Victor Emanuel al III-lea şi contrasemnat de acesta este un fals. Matteotti redactează liste la fel de amănunţite cu delapidările de fonduri ce păgubesc statul ca acelea cuprinzând delictele sângeroase. Şi această listă este ameţitoare: interese private în reconversia colosală a aparatului industrial, miliarde pierdute intenţionat de fisc prin renunţarea la impozitarea supraprofiturilor de război, privatizarea unor întregi sectoare publice strategice precum cel al telefoniei, salvarea frauduloasă a unor bănci, speculaţii financiare, fraude în dauna trezoreriei de stat. El le notează pe toate, cu migală, pentru toate caută documente justificative, ca şi cum consemnarea lor în ordine ar putea garanta reparaţii, ca un comis-voiajor care cere rambursarea cheltuielilor în baza listei.
Acum, de la Londra, tovarăşii din trade unions îi aduc la cunoştinţă că deţin informaţii compromiţătoare despre acordurile secrete ale guvernului italian cu Sinclair Oil, societatea americană care îşi asigură monopolul asupra explorărilor petroliere pe o mare parte din subsolul italian. O zonă de peste şaptezeci şi cinci de mii de kilometri pătraţi, un sfert din teritoriul naţional. O mită colosală, se zvoneşte. Matteotti îşi programează deja plecarea la Londra la final de aprilie. Dar înainte de asta au loc alegerile. Peste şase zile, în 6 aprilie. Trebuie mai întâi încheiată această nouă rundă a luptei unui om împotriva lumii. Cine va ieşi învingător?
Nu se poate afirma că ţara ar fi indiferentă faţă de această întrebare. În ultimele zile, tirajele ziarelor cresc, filialele de partid se aglomerează, discuţiile în baruri se aprind. Pasiunea politică se inflamează, şi totuşi de ieri-seară populaţia din districtul Campo Marzio, unde locuieşte Giacomo Matteotti împreună cu familia, vorbeşte doar despre acea fetiţă. Se juca în

grădinile din piața Cavour, nu departe de acolo, în preajma mamei sale. Apoi mama și-a dat seama că fiica dispăruse. Peste două ore, o femeie a auzit un plânset de copil ghemuit după un tufiș. A găsit-o cu fustița scurtă ruptă, cu un batic țipător la gât. Cineva a văzut un bărbat înalt, distins, slab, spre cincizeci de ani, aranjându-și hainele și fugind. Dar starea micuței Emma nu le permitea celor care i-au sărit în ajutor să acorde prea multă atenție fugarului.

Înainte de toate, este necesar să luăm faţă de dictatura fascistă o atitudine diferită faţă de cea avută până acum; rezistenţa pe care o opunem regimului arbitrar trebuie să fie mai activă; să nu cedăm în nici o privinţă; să nu abandonăm nici o poziţie fără cele mai decisive şi mai zgomotoase proteste. Toate drepturile cetăţeneşti trebuie să fie revendicate; în definitiv, legile recunosc legitima apărare. Nimeni nu se poate amăgi cu ideea că fascismul dominant va depune armele şi că va restitui spontan Italiei un regim de legalitate şi de libertate; tot ce obţine îl împinge către săvârşirea de noi fapte arbitrare, de noi abuzuri. În aceasta constă esenţa lui, originea lui, singura lui forţă; şi la fel este şi temperamentul care îl conduce.

Giacomo Matteotti, scrisoare către Filippo Turati,
ajunul alegerilor din 6 aprilie 1924

Benito Mussolini
Milano, începutul lunii aprilie 1924

Doarme puţin, prost, tulburat: coşmarul lui sunt urnele goale. Pe măsură ce se apropie data de 6 aprilie, neliniştea lui sporeşte. Nu se teme de o trezire a opoziţiei şi nici măcar de o îmboldire a conştiinţelor, ci îi e frică de urnele goale. Spectrul lui este abţinerea în masă, surpriza rece ca gheaţa dintr-o duminică blândă de aprilie, o duminică electorală, o duminică italiană, în care sediile electorale rămân pustii. Plecaţi toţi la mare, la munte, baricadaţi cu toţii în sufrageriile lor, o întreagă naţiune care, scârbită de o forţă copleşitoare căreia nu i se poate împotrivi în nici un alt mod decât printr-o criză de respingere violentă, în loc să coboare în piaţă, să ridice baricade, să voteze făţiş împotriva lui, îi revocă în masă mandatul. O naţiune-fantomă. Asta e cea mai mare frică a lui.
Fondatorul Fasciilor de luptă nu se teme de încleştare, de înfrângerea în câmp deschis, de descoperirea neaşteptată a acelei ostilităţi tenace care înarmează mâna duşmanului. Se teme de teamă. Acea teamă care roade sufletul, care devorează inima unui întreg popor închis în casă după ora şapte seara.
În ritmul acesta, ajunul electoral se transformă într-o continuă alertă. Şeful suprem al fascismului pleacă urechea şi ascultă veştile care sosesc din provincii. De fiecare dată când ecourile ţipetelor îndepărtate îl informează despre o flagrantă încălcare a libertăţilor civile în câmpia râului Sarno sau o violenţă fascistă inutilă la gurile de vărsare ale Padului, se înfurie, bolboroseşte înjurături, apoi trimite circulare către prefecţi, ordonând cea mai severă reprimare a oricărei ilegalităţi. Cu toate acestea, ilegalităţile proliferează asemenea coloniilor bacteriene dintr-un fruct putrezit. Dacă în oraşele reşedinţă de provincie lupta electorală se desfăşoară cu o regularitate acceptabilă, în centrele mai mici sunt confiscate ziarele şi au loc nenumărate agresiuni împotriva candidaţilor opoziţiei, la Novellara, la

Frascati, la Veneția, la Prato și în mai multe localități din Brianza sunt agresați până și preoții; în numeroase regiuni din sud și din câmpia Padului, micii reprezentanți ai provinciilor, micile căpetenii ras, refractare față de orice disciplină, proclamă deschis că nu vor permite candidatura nici unei liste alternative celei fasciste, îi exilează pe liderii socialiști din oraș, ajung până acolo încât să ceară imperativ livrarea certificatelor electorale la sediul grupării fasciste locale.
Când îi parvin aceste veşti, prim-ministrul reînnoieşte ordinele pentru implementarea celor mai severe măsuri de represiune posibile. Inițial, la imboldul lui, De Bono i-a telefonat șefului poliției din Milano, ordonând până și arestarea lui Albino Volpi dacă va continua să tulbure ajunul alegerilor. Însă apoi il Duce nu-și găsește curajul de a impune executarea ordinelor cu pricina. Nu știe să se decidă. Vrea să fie iubit într-un mod plebiscitar, își dorește consimțământul poporului, dar nu știe să renunțe la forcepsul cu care i-a dat mereu naștere. Și dacă poporul, lăsat în voia lui, nu-l votează, dacă dragostea lui nu este sinceră?
Benito Mussolini își petrece întreaga săptămână de dinaintea alegerilor din 6 aprilie la Milano, unde a sosit la volanul unei mașini sport. Colaboratorii lui cei mai apropiați înghit în fiecare zi pilula toxică a nemulțumirilor sale, a nervozității lui; îi suportă izbucnirile de furie împotriva sistemului parlamentar, supărările din pricina liderilor fasciști care nu rezistă „plăcerii conferite de legitimația parlamentară“, care nu se împotrivesc bolii electorale; îl ascultă buimaci cum își varsă tot amarul în discursuri publice impertinente în care tânjește după instituirea tribunalelor speciale și prelungirea puterilor depline, în care face risipă de un pesimism cosmic, de un dispreț universal.
Neîncrederea în specia umană este tema obsesivă din „Preludiul la Machiavelli“ pe care Mussolini îl scrie pentru numărul din aprilie al Gerarchia, revista condusă de Margherita Sarfatti. Ducele evocă paginile din Principele pe care le-a auzit de la tatăl lui în adolescență. Se declară pe deplin de acord cu pesimismul antropologic al lui Machiavelli. Statele sunt

guvernate cu săbii, nu cu cuvinte. Indivizii au tendința de a se sustrage continuu, de a încălca legile, de a nu plăti impozite, de a nu merge la război. Puterea nu emană direct din voința poporului. Asta e ficțiune. Poporul, pe cont propriu, nu este în stare să exercite în mod direct suveranitatea, se poate doar limita la a o delega. Nu au existat niciodată regimuri exclusiv consensuale și probabil că nici nu vor exista vreodată. Toți profeții înarmați învinge, iar cei dezarmați cedează.

Ființele umane sunt deprimante, mai devotate lucrurilor decât propriului sânge, gata să-și schimbe sentimentele și pasiunile. A scris-o secretarul Republicii Florentine, fondatorul științei politice moderne, la începutul secolului al XVI-lea, iar Benito Mussolini, președintele Consiliului de Miniștri al Regatului Italiei la începutul secolului XX, în ajunul alegerilor, o confirmă: „A trecut ceva timp, dar dacă mi-ar fi îngăduit să-mi judec semenii și contemporanii, nu aș putea atenua în vreun fel judecata lui Machiavelli. Ar trebui, poate, să o agravez."

Pentru a scăpa de anturajul lui de linguşitori și de laşi, Mussolini se refugiază tocmai în casa Margheritei Sarfatti, rămasă văduvă de câteva săptămâni. Chiar dacă Rachele și restul familiei sunt cazați în apropiere, în noul apartament de pe via Mario Pagano, nu se întoarce acasă seara. Oficial doarme la sediul prefecturii sub pretextul că supraveghează de acolo lupta electorală, dar în realitate își petrece nopțile în palatul amantei de pe corso Venezia. Încordarea agitată, dezgustul furios față de semeni, viziunea melancolică asupra mizeriei umane au reațâțat în el fervoarea erotică. Rachele, umilită, îi ia pe cei patru copii și se refugiază la Forlì, la sora ei, Pina, la rândul ei mamă a șapte copii, care suferă de tuberculoză.

Soțul o află abia la sfârșitul înmormântării lui Nicola Bonservizi, fondatorul grupării fasciste din Paris, camarad încă din primul moment, ucis de un anarhist în timp ce stătea la masă într-o cafenea. Sicriul lui este purtat pe umeri de la gară până la sediul Il Popolo d'Italia și de acolo la cimitir. Mussolini îl urmează pe jos tot drumul, sub o ploaie biciuitoare. Participă

posomorât, frânt şi tăcut la funeraliile grandioase ale vechiului său tovarăş de luptă.
Când cortegiul funebru ajunge la destinaţie, Cesare Rossi îl informează despre fuga lui Rachele. Tragedia istoriei se amestecă cu farsa conjugală printre polenurile din Cimitirul monumental. Însă nu există nici măcar o clipă de răgaz: coşciugul lui Nicola Bonservizi abia ce a fost coborât în groapă, că patru delegaţi din provincii solicită deja o întâlnire pentru a vorbi despre traficul electoral. Mussolini clatină din cap şi se întoarce către Rossi:
– Asta e ultima dată când se fac alegeri. Data viitoare votez eu pentru toţi.

A început deja colectarea incidentelor electorale, pe care, alături de speculaţii hazardate, ziarele subversive le tipăresc cu caractere aldine ca să impresioneze la nivel extern şi intern deopotrivă. Este absolut necesar: 1) să se ia toate măsurile preventive necesare pentru evitarea incidentelor; 2) să fie reprimate cât mai rapid; 3) să le semnalăm ministerului de interne, pentru a se putea identifica amploarea şi natura lor, în vederea zădărnicirii eventualelor speculaţii [...]. Este absolut necesar să împiedicăm faptele de vandalism, în mod deosebit cele împotriva ziarelor de opoziţie, pentru a ne asigura că lista naţională va ieşi victorioasă în urma alegerilor. A se transmite către Cesare Rossi şi toţi ceilalţi.

Benito Mussolini, telegrame către toţi prefecţii din Regat
şi către directorul general al siguranţei publice,
29 februarie, 4 aprilie 1924

Se hotărăşte că nu se va permite sub nici o formă vreo listă, indiferent de culoare, care să fie contrapusă listei noastre, nici măcar ca minoritate, şi că vor fi luate măsurile considerate a fi cele mai oportune împotriva celor care vor face propagandă pentru abţinere.

Ordinea de zi votată de fasciştii lui Moggio (Udine), 1924

În vremuri de distrugere a democraţiei, alegerile sunt un etalon întru totul eronat pentru măsurarea raporturilor de forţe.

Ignazio Silone, liderul Partidului Comunist Italian,
fugit în Franţa, 1924

Margherita Sarfatti
Veneţia, 1 aprilie 1924

Cea de-a XIV-a Expoziţie internaţională de artă de la Veneţia este prima din era fascistă. Ca întotdeauna, gondolele, decorate de sărbătoare, defilează în piaţa acvatică a bazinului dintre San Giorgio şi San Marco. Ca întotdeauna, înţelepciunea piezişă a marangozilor de la şantierul de bărci de la San Trovaso le-a croit cu desăvârşire dezechilibrate, pentru ca gondolierii să le poată cârmui vâslind de pe o singură parte. Ca întotdeauna, artiştii se întâlnesc la Caffè Florian, doamnele primesc oaspeţi în saloanele palatelor pe care le deţin pe Canal Grande, iar Veneţia, muzeu al ei însăşi de aproape două secole, este fundalul perfect pentru o expoziţie de artă. În acest an însă, cei care îl primesc pe regele Victor Emanuel al III-lea în grădinile Palatului Expoziţiilor, sub Leul Sfântului Marcu, sunt liderii în cămaşă neagră.
Într-un anumit sens, şi pentru Margherita Sarfatti este prima Bienală din viaţă. Pentru ea, care la Veneţia s-a născut, care le-a văzut pe toate, care n-a pierdut nici una, încă de când tatăl ei, prosperul comerciant evreu Amedeo Grassini, care a fondat prima societate de vaporetti, care a iniţiat un grup financiar pentru a transforma Lido în localitate turistică, care a devenit consilier municipal, care a plecat din Ghetou în Palatul Bembo, o ducea pe fetiţă printre ne-evrei care îşi scoteau pălăriile la trecerea lor.
În pofida tuturor acestor lucruri, Margherita îşi face debutul. Expune pentru prima dată, într-o sală rezervată doar pentru ea, operele pictorilor ei din grupul „Novecento“. Este fotografiată în mijlocul lor, printre pânzele alese cu atenţie, dispuse cu grijă, distanţate cu precizie. Pare încordată, cu umerii strânşi, înfofolită într-o eşarfă, cu bonetă, părând mai mică decât este, singura femeie în mijlocul a şase bărbaţi, singura doamnă într-o lume culturală dominată de bărbaţi.
Margherita se află la proba decisivă. Concepţia ei despre o nouă obiectivitate artistică, o reîntoarcere la ordine, o clasicitate modernă concentrată pe

compoziţia geometrică, pe coeziunea desenului, pe armonia culorii, pe maternitatea pură a muncitoarei portretizate ca o madonă renascentistă de Achille Funi, va fi înfăţişată lumii, alături de pavilioanele Japoniei, României, Statelor Unite ale Americii, delegaţiilor internaţionale ce vor sosi la debarcaderul Riva degli Schiavoni din Spania, Belgia, Franţa, Olanda, Ungaria, Marea Britanie, Germania şi Rusia. Însă proba la care se supune Margherita Sarfatti este decisivă şi pentru ideea ei conform căreia puterea artei se află pe picior de egalitate cu cea politică, vorbeşte acelaşi limbaj, formează o nouă constelaţie împreună cu aceasta. Nu debutează doar criticul de artă, ci şi „nimfa Egeria", „dictatoarea culturii", „preşedinta", debutează amanta cultă a lui Benito Mussolini. Toţi îşi ţin puştile îndreptate fie asupra lui, fie asupra ei.

Cu toate acestea, evenimentul decurge lin. Nu încape îndoială că operele grupului „Novecento" sunt frumoase, bine alese, bine expuse. Numai Marinetti, la ceremonia inaugurală, în prezenţa regelui, aduce un strop din vechea confuzie, întrerupând observaţiile preliminare ale lui Giovanni Gentile cu strigătul: „Jos cu Veneţia învechită!" Însă acum haosul futurist este o mică pată, Marinetti îşi caricaturizează propriul personaj, toţi ştiu că e nemulţumit pentru că nu a fost invitat, se zvoneşte că în curând se va căsători şi îşi va întemeia o familie. Incidentul probabil că este chiar apreciat de către suveran, care profită de el ca să părăsească mai repede sala şi atmosfera plicticoasă. În sfârşit, noua ordine, dorită de Margherita Sarfatti şi impusă de Benito Mussolini, triumfă. Şi, totuşi, pentru ea este o victorie cu iz de înfrângere.

Prima mâhnire i-a adus-o, chiar în ajunul vernisajului, dezertarea lui Ubaldo Oppi. Înalt, blond, un corp sculptat în sălile de box – poate cel mai reprezentativ pictor din grup –, Oppi a acceptat invitaţia lui Ugo Ojetti, criticul de artă de la Corriere della Sera, de a-şi expune lucrările într-o altă sală, dedicată lui. A urmat apoi critica răutăcioasă: Giovanni Papini a scris despre o artă „moale şi umflată ca o vezică". În sfârşit, după toate acestea, a

plecat Anselmo Bucci, cel mai tânăr dintre toţi, dandy-ul grupului, frumos ca Lucifer.
De altfel, pentru Margherita, anul 1924 a început sub o stea nefastă. La 18 ianuarie, în trenul care-l aducea acasă de la Roma, Cesare Sarfatti s-a prăbuşit subit. Cinci zile mai târziu era mort. După ce-i fuseseră dejucate de atâtea ori ambiţiile politice, Margherita abia ce reuşise să-şi convingă amantul să-i numească soţul preşedinte al Casei de economii a provinciilor lombarde, însă bietul de el, răpus de o apendicită inoperabilă, nici măcar nu a avut timp să se bucure de funcţie. Odată dispărut soţul, tocmai pe când devenise liberă pentru el, şi amantul o părăsea. Imediat după moartea lui Cesare, Mussolini îi încredinţase public responsabilitatea legală asupra publicaţiei Gerarchia, devenită deja revista oficială a regimului, însă preoteasa artei fasciste se regăsea din ce în ce mai des aşteptându-l zadarnic în camerele solitare ale unor hoteluri triste. Bărbatul acela se deplasa întotdeauna pe două benzi, în politică şi în dragoste deopotrivă: piaţa şi palatul; detaşamentele de luptă şi ministerele; amanta şi soţia. Nici o şansă de a-l trage pe banda unică a unei vieţi drepte.
Un alt faliment, la urma urmei. Da, a fost în stare să-l înveţe cum se foloseşte cuţitul de peşte, dar în cele din urmă, când a trebuit să aleagă o statuie a Victoriei pentru biroul lui din Palatul Chigi, dintre miile de sculpturi antice din Roma, il Duce a reuşit să prefere un fals.
Deocamdată, Benito Mussolini şi Margherita Sarfatti continuă să se vadă. În zilele de după inaugurarea Bienalei, când vine la Milano, prefăcându-se că doarme la prefectură, acum, că Cesare se odihneşte în sectorul ebraic al Cimitirului monumental, prim-ministrul, în loc să stea acasă, se refugiază direct în palatul lui Sarfatti de pe corso Venezia. E turbat, îngrozitor de neliniştit în ce priveşte rezultatele alegerilor iminente, cu toţi muşchii corpului încordaţi pentru a cuceri puterea absolută. Ea îl primeşte, ca întotdeauna, i se dedică, îl linişteşte, dar, evident, nu reuşeşte să-şi ascundă nemulţumirea de femeie dezamăgită. Aşa că se aduc iarăşi în discuţie călătorii, îndepărtări exotice, deşerturi africane. Călătoria Margheritei în

Tunisia din anul precedent fusese roditoare. La întoarcere, după ce obținuse cu greu de la Benito permisiunea de a pleca, a publicat o carte de succes. Acum însă, tocmai el o sfătuiește să plece.
Așa că pleacă din nou, însă de data aceasta nu ajunge prea departe. Sosită în Spania, în timp ce coboară scările unui hotel de lux și ale unui noroc în declin, călătoarea cade și își rupe piciorul.

Ce multe şi triste lucruri în jurul nostru, ce ţesătură de înşelăciuni, câte dureri de tot felul am suferit în acest lung şi nefast an.

Margherita Sarfatti, scrisoare către Benito Mussolini, 1924

Cât de superioară şi de măreaţă este arta, chiar şi în cele mai rudimentare manifestări ale sale, chiar şi faţă de cea mai strălucitoare politică.

Margherita Sarfatti, scrisoare către Arturo Martini, 1924

Roma, 24 mai 1924
Parlamentul Regatului, aula din Montecitorio

Patru milioane şase sute cincizeci de mii de voturi. Doi din trei italieni au votat pentru lista naţională a Fasciei de lictor. Legea Acerbo prevedea ca majoritatea să fie acordată listei care depăşea douăzeci şi cinci la sută. Nu a fost nevoie: lista fascistă a obţinut 64,9 procente. Au fost aleşi toţi cei trei sute cincizeci şi şase de candidaţi ai săi, până la ultimul. Acestora li se adaugă nouăsprezece aleşi dintr-o listă naţională bis. A crescut până şi prezenţa la urne. Prin urmare, guvernul lui Benito Mussolini va putea conta în parlament pe o majoritate uriaşă de trei sute şaptezeci şi patru de aleşi.
Nu încape îndoială: Italia, cucerită mai întâi de il Duce, i s-a supus ulterior. Chiar şi unii dintre duşmanii lui cei mai inflexibili recunosc faptul că victoria lui Mussolini este incontestabilă. În revista sa, Piero Gobetti defineşte subordonarea clasei conducătoare liberale faţă de fascism drept „capodopera mussolinismului".
Triumful. În Roma antică era onoarea maximă conferită unui general învingător în cadrul unei ceremonii solemne. După victoria electorală, lui Benito Mussolini i s-a acordat cetăţenia onorifică a „oraşului etern". Primind-o în Capitoliu, la aniversarea întemeierii sale, il Duce vorbeşte inspirat de cea mai înaltă onoare. Încă de copil, le dezvăluie Mussolini, Roma i s-a înfăţişat imensă în spiritul cu care înfrunta viaţa. Se înclină acum în faţa secretului pe care nici o critică nu-l poate dezvălui, cel al unui mic popor de ţărani şi păstori care a reuşit, pas cu pas, să ajungă o putere imperială şi să preschimbe de-a lungul secolelor aşezarea sărăcăcioasă de colibe de pe malurile Tibrului într-un oraş-gigant, cu milioane de cetăţeni, care domina lumea cu legiunile ei.
La încheierea discursului, în timp ce Mussolini asistă la parada organizaţiilor sindicale, se întâmplă ceva extraordinar: mulţimea stăpânită de un

entuziasm sălbatic îl smulge de lângă poliţiştii care îl păzesc şi îl târăşte de două ori în jurul pieţei.
Cronicile ziarelor favorabile promovează şi în săptămânile următoare imaginea tatălui patriei emoţionat de suflarea plină de afecţiune a fiilor lui. În cursul unei călătorii în Sicilia, Mussolini promite să distrugă mafia: „Nu mai putem tolera ca o mână de câteva sute de infractori să submineze, să sărăcească şi să prade o populaţie magnifică aşa ca a voastră“. Pe dealurile din Florenţa, după o convenţie a veteranilor grav răniţi şi invalizi, fostul infanterist stă la masă cu camarazii torturaţi în tranşee, în timp ce seara se lasă peste parcul vilei şi îşi aruncă umbra tragediei peste chipurile lor. Celor care îi cer să se întoarcă în oraş, ca să-şi îndeplinească sarcinile guvernamentale, le răspunde: „Mă simt trist şi bun, lăsaţi-mă să stau cu voi“. Tuturor italienilor, în primul lui discurs după alegeri, omul de stat, învestit cu responsabilitatea sarcinii lui istorice, le proclamă imparţial: „Vrem să acordăm poporului italian cinci ani de pace şi de muncă roditoare. Să piară toate facţiunile, chiar şi cea fascistă, câtă vreme Italia va fi mereu măreaţă şi respectată.“
Însă facţiunile nu pier şi nu toată Italia este de partea lui Mussolini. Partidele de opoziţie au fost fără îndoială decimate: deputaţii socialişti, în comparaţie cu legislatura precedentă, au scăzut de la o sută douăzeci şi trei la patruzeci şi şase, popularii, de la o sută opt la treizeci şi nouă, iar democraţii, de la o sută douăzeci şi patru la treizeci. Numai comuniştii au câştigat ceva, trecând de la cincisprezece la nouăsprezece deputaţi. Printre aceştia se numără Antonio Gramsci, care intră în Cameră în locul lui Nicola Bombacci, exclus de pe listă. Şi totuşi, analiza votului, făcută la rece pe date care vin de la ministerul de interne în zilele ce urmează îmbătării, scoate la iveală faptul că „lista lungă fascistă“ se află în minoritate în marile regiuni industrializate din nord şi în toate centrele provinciale, inclusiv Milano: muncitorii din fabricile din nord au votat cu obstinaţie împotriva fascismului. Triumful lui se datorează plebiscitului din centru şi, mai ales, din sud, unde până la marşul asupra Romei fascismul practic nu exista. Fasciştii de ultim moment

sunt cei care i-au înmânat ţara lui Mussolini, aceasta este vocaţia de servitute a popoarelor lipsite de educaţie politică, cursa pentru a sări în carul învingătorului. În numele acelor muncitori din fabricile din Milano, Genova sau Torino, de la Moscova, de unde s-a refugiat, chiar dacă e înfrânt, Giacinto Serrati, secretarul Partidului Socialist, vorbeşte despre răzbunare.
Mussolini ştie toate acestea şi este profund deranjat. Ideea că încă există cineva care să-i nege triumful este insuportabilă. Exasperarea sa atinge apogeul când citeşte în ziarele de opoziţie despre intenţia de a i se contesta legitimitatea alegerii încă de la prima şedinţă a noului parlament. Cesare Rossi, promovat recent la şefia cvadrumviratului care susţine practic partidul împreună cu Marinelli, trezorierul lui, este ca de obicei martor la izbucnirea lui: „Dar ce mai vor? Încă nu sunt convinşi? Adică, ce vor, să mă eviscereze, ca pe un broscoi?“, urlă Mussolini înveninat. Crizele de furie se încheie invariabil cu înjurătura: „Boja de ’n Signur!“
Şi fasciştii îi strică triumful lui Mussolini. Facţiunile nu pier, nici măcar în cadrul propriei alianţe. Massimo Rocca reia polemica revizionistă cu Farinacci şi detaşamentele din provincie continuă faptele de violenţă private învăluite în motivaţii politice. În timpul unei întâlniri cu Ettore Conti, convocat pentru a discuta chestiuni financiare, marele industriaş îi reiterează prim-ministrului dezgustul cetăţenilor faţă de vandalismele continue ale cămăşilor negre. Mussolini clatină din cap şi loveşte cu pumnul în spătarul fotoliului:
– Dumneavoastră, domnule senator, aţi fi dispus să împuşcaţi pentru mine?
– Repet că nu, răspunde Conti. Întrucât i-am jurat credinţă regelui, aş fi dispus să o fac doar la comanda sa.
Mussolini explodează:
– Violenţii! Violenţii! Ei bine, am nevoie şi de ei!
Şi asta nu e tot. Presa adversă demarează o campanie feroce în ce priveşte aşa-numitul „scandal al petrolului“. Guvernul a semnat la 29 aprilie concesiunea drepturilor de exploatare a subsolului italian către Sinclair Oil, dar peste câteva zile însuşi Mussolini este constrâns să mintă într-un

comunicat de presă în care asigură cu solemnitate că societatea americană nu este implicată în multinaţionalele care deţin monopolul comerţului exterior italian cu produse petroliere. Minciuna este obligatorie: circulă zvonuri că Giacomo Matteotti, în călătoria lui recentă în Anglia, ar fi obţinut probe ale corupţiei subiacente.

Oricum ar fi, în 24 mai, la cea de-a noua aniversare a intrării Italiei în Marele Război, este inaugurat parlamentul rezultat din alegerile „triumfale“ din 6 aprilie. Data a fost aleasă pentru a marca începutul unei noi ere fasciste. Însă noua eră nu prea reuşeşte să înceapă.

În semn de protest faţă de neregulile electorale, socialiştii părăsesc aula. Băncile lor goale, chiar dacă puţine la număr, cască un hău vertiginos în triumful lui Benito Mussolini, care, şi acum şi în pofida tuturor lucrurilor, urăşte faptul că trebuie să pară un om de dreapta. Tocmai de pe băncile dreptei, unde se află adepţii lui, se aud insulte şi ameninţări împotriva celor absenţi. Victor Emanuel al III-lea, regele Italiei, ignorând hăul, inaugurează noua Cameră pe un ton triumfalist, salutând în noii aleşi „generaţia Victoriei“. Benito Mussolini asistă impasibil din banca guvernului, cu braţele încrucişate.

Practica neîmpotrivirii faţă de rău este o boală la fel de gravă ca politicianismul în ţara noastră… Rolul opoziţiei este să acutizeze lupta, să fie cât mai intransigentă, să sfideze regimul fără să-i dea o clipă de răgaz. Nu vom fi noi cei care să conteste majoritatea fascismului. Noi ne mulţumim modeşti cu un viitor pe care poate că nu-l vom vedea niciodată.

Piero Gobetti, „După alegeri“,
La rivoluzione liberale, 15 aprilie 1924

Roma, 30 mai 1924
Palatul Montecitorio, Camera Deputaţilor

– Deputatul Matteotti a cerut să vorbească. I se dă cuvântul.
Murmurele încep de cum noul preşedinte al Camerei, juristul Alfredo Rocco, îi dă cuvântul lui Giacomo Matteotti. Începe ca o rumoare surdă, de curent submarin, chiar înainte să pronunţe o singură silabă. Bărbatul care se ridică de pe băncile din stânga, pe un fundal sonor de deranj şi dezgust, este un om singur, aproape mizer.
În patru ani de mandat, Giacomo Matteotti a ţinut deja o sută şase discursuri, lungi, minuţioase, adesea închistate în chestiuni de finanţe şi bilanţ, din care nimeni, în afară de el şi puţini alţii, nu înţelege nimic. Silueta lui descărnată şi zâmbetele rare în care i se văd gingiile retrase, lăsând să se întrezărească rădăcinile dinţilor, stârnesc admiraţia câtorva, însă pentru majoritatea, inclusiv mulţi dintre tovarăşii lui de partid, Matteotti reprezintă doar iritare, îngrijorare, ranchiună.
Primul lui argument este lista numelor propuse pentru validare de comisia electorală. Prima întrerupere, urletul unui deputat de dreapta, are loc după doar trei fraze. Matteotti îl ignoră:
– Acum, împotriva validării lor prezentăm această excepţie pură şi simplă: şi anume că lista majorităţii guvernante, care a obţinut oficial peste patru milioane de voturi, nu le-a obţinut, de fapt, în mod liber…
Este întrerupt brusc de comentarii, gălăgie, proteste. Secretarul general al Partidului Socialist Unitar vizează ţinta majoră: a intrat în această aulă pentru a contesta pe loc, încă de la prima afirmaţie, validitatea alegerilor. În următoarele fraze o repetă ca pe o litanie înflăcărată: „În opinia noastră, în esenţă nu sunt valide“, „nici un alegător italian nu a fost liber să decidă prin voinţa proprie“, „nici un alegător nu a fost liber în ce priveşte această chestiune“…
– Au votat opt milioane de italieni! îi strigă fascistul Meraviglia.

– Tu nu eşti italian! Pleacă în Rusia, renegatule! îl insultă Francesco Giunta sărind în picioare pe bancă.
Se îneacă în insulte. Matteotti nu este tulburat. Aminteşte că guvernul dispunea de o miliţie armată pentru a-i influenţa pe alegători. Continuă să trateze monoton acest subiect: „Există o miliţie armată…“ (întreruperi în dreapta, zgomote prelungite), „există o miliţie armată…“ (zgomote, proteste, vociferări), „o miliţie armată compusă din cetăţenii unui singur partid, care ar fi trebuit să se abţină, dar care se afla în funcţie…“ Vorbitorul este copleşit de iritarea celor trei sute şaptezeci de parlamentari fascişti, o majoritate covârşitoare. Inimile bubuie-n piepturi, tensiunea dilată arterele, aula din Montecitorio este impregnată de mirosul de sânge.
În acest moment, aproape oricine s-ar cufunda în tăcere, însă Giacomo Matteotti sfidează furtuna şi enumeră încălcările săvârşite. Semnături lipsă la depunerea listelor, formalităţi notariale împiedicate prin violenţă, mitinguri electorale refuzate celor din opoziţie, sedii dominate de reprezentanţii din lista fascistă…
Se dezlănţuie iarăşi vacarmul. Întreruperi, gălăgie, înjurături. „Laşule“, „mincinosule“, „provocatorule“. Injurii, zgomote, întreruperi. „Provocatorule“, „mincinosule“, „laşule“. Matteotti ripostează: crede pur şi simplu în fapte. Se limitează la expunerea acestora:
– Vreţi doar faptele? Iată-le: la Iglesias, colegul Corsi strângea trei sute de semnături, iar casa lui a fost înconjurată…
Voci dinspre dreapta:
– Nu-i adevărat, nu-i adevărat!
Bastianini:
– Aşa spui dumneata!
Carlo Meraviglia:
– Nu-i adevărat. Ai inventat-o dumneata pe loc!
Farinacci:
– Termină, sau o să facem de-a binelea lucrurile pe care nu le-am făcut!
Matteotti:

– O să faceţi ceea ce faceţi de obicei!
Nici măcar furia crescândă, care culminează cu ameninţările lui Farinacci, nu-l descurajează. Când gălăgia se opreşte preţ de-o clipă, deputatul socialist reia şirul abuzurilor. Expune doar faptele, reiterează el încăpăţânat. Doar faptele. Faptele sunt fie adevărate, fie false, nu ar trebui să stârnească proteste.
Însă protestele, întreruperile şi ameninţările sunt reluate după câteva momente. Şi nu încetează. Este întrerupt din toate părţile: de Teruzzi, de Finzi, de Farinacci, de Greco, de Presutti, de Gonzales şi de numeroşi alţi fascişti. Matteotti se aşază, se ridică din nou, protestează că nu a încheiat. Printre clinchetele clopoţelului din care Rocco sună îngrijorat, printre pumnii strânşi cu care fasciştii lovesc în bănci, printre vociferări, printre urletele publicului îngrămădit în tribune, şuvoiul continuă preţ de câteva ore. Nu se ştie cu precizie câte. Unii sunt de părere că o oră şi jumătate, alţii – două, alţii – chiar trei. Timpul se dilată, îi înghite, se învârte cu cruzime în gol. Alfredo Rocco, în calitate de preşedinte al adunării, îi comunică oratorului, aproape temându-se pentru viaţa lui, să evite provocările şi îi dă din nou cuvântul, sugerându-i totuşi să se folosească de acest drept „cu prudenţă“. Cu toţii, prieteni şi duşmani, imploră ca Matteotti să încheie. Matteotti o face într-un târziu:
– Voi, cei care ţineţi azi în mână puterea şi forţa, voi, cei care vă lăudaţi cu puterea voastră, ar trebui să fiţi principalii susţinători ai aplicării legii… dacă se acordă libertate, pot exista erori, excese momentane, dar poporul italian, ca oricare altul, a dovedit că ştie să le corecteze singur. Deplângem faptul că se doreşte a se demonstra că doar poporul nostru nu ştie să se conducă singur şi trebuie guvernat cu forţa. Dominaţiile străine au făcut multe daune, însă poporul nostru şi-a revenit şi s-a educat de fiecare dată. Voi îl împingeţi înapoi.
Vorbitorul este din nou acoperit de urlete de ameninţare şi de dispreţ. De data aceasta însă nu mai continuă. Giacomo Matteotti pare satisfăcut. Şi-a rostit mesajul de dublă opoziţie: împotriva duşmanilor din guvernul fascist

şi împotriva amicilor socialişti dispuşi la colaborare. Toate punţile de legătură au fost acum distruse.
Antifascistul înverşunat se aşază la loc pe fundalul gălăgiei din sală, se întoarce spre vecinul său şi-i spune:
– Mi-am ţinut discursul. Acum pregătiţi-mi cuvântarea funerară.
După ce pronunţă aceste cuvinte, Giacomo Matteotti zâmbeşte, arătându-şi dinţii lungi, proeminenţi, cu rădăcinile expuse din pricina inflamaţiei gingivale. E imposibil să-ţi dai seama dacă este un zâmbet glumeţ sau un rictus nervos.
Pe tot parcursul celui de-al o sută optulea discurs parlamentar interminabil al onorabilului Matteotti, Benito Mussolini a rămas tăcut în banca rezervată şefului guvernului. Afişa o indiferenţă ostentativă, ca şi cum furtuna tumultuoasă care zdruncina hemiciclul n-ar fi reuşit să ajungă la malul lui, expus vântului. A citit ziarele, luându-şi notiţe pe ele cu creionul şi bătând cu vârful din grafit pe lemnul scaunului. Când însă a putut în sfârşit să plece din sală, reporterilor parlamentari li s-a părut palid, tras la faţă.

– Ce face Dùmini, ce face Ceka?! E inadmisibil ca după un astfel de discurs, omul ăla să mai poată circula! Boja de ’n Signur!
Răbufnirea Şefului după discursul lui Matteotti a declanşat valuri de panică în anturajul lui.
Doar cei mai apropiaţi colaboratori ai lui Mussolini şi câteva rude, cum ar fi fratele lui, Arnaldo, Rachele, Finzi, Cesare Rossi şi puţini alţii, cunosc izbucnirile colerice, accesele de furie, clipele de criminalitate feroce care îl năpădesc pe Benito Mussolini. Violenţa, la o adică, este climatul unei întregi epoci, legea atmosferei în care se află planeta fascistă.
De fapt, la câteva minute după intervenţia lui Matteotti, abia ce grefierii au reuşit cu greu să potolească atmosfera, că, în urma unei insulte din partea lui Francesco Giunta la adresa opoziţiei, se dezlănţuie o încăierare furibundă între fascişti şi adversarii lor politici; în plus, la ieşirea din sală, jurnaliştii îl

văd pe Cesare Rossi, de obicei stăpân pe sine, stând la o masă pe coridoarele din Montecitorio, surescitat, îndrugând ameninţări („În cazul adversarilor ca Matteotti, tot ce poţi să faci e să dai cuvântul revolverului… Dacă ar şti ce se petrece în sufletul lui Mussolini, s-ar domoli pe loc… Cei care-l cunosc ar trebui să ştie că din când în când are nevoie de vărsare de sânge“). În zilele următoare, ziarele fasciste publică o serie de insulte triviale şi ameninţări făţişe la adresa deputatului socialist.
Şi totuşi apropiaţii lui Mussolini ştiu că duşmănia lui e tenace, însă furia lui e adesea efemeră. Mai ştiu şi că „a face viaţa imposibilă“ unui adversar este, în vremurile de astăzi, un laitmotiv, un refren, o sentinţă la moarte şi, în acelaşi timp, un fel de-a spune. Îi rămâne celui care interpretează mesajul să aleagă ce semnificaţie, literală sau metaforică, să-i atribuie.
Printre apropiaţii lui Mussolini se află, din păcate, şi Giovanni Marinelli, cel mai dispreţuit dintre liderii fascişti. Inapt din punct de vedere fizic într-o mulţime de violenţi, îmbătrânit prematur la patruzeci de ani într-un cor de exaltatori ai tinereţii, schilodit de o gastrită chinuitoare într-un partid care a făcut din vigoare o religie, Marinelli se agaţă de puterea enormă pe care i-o conferă funcţia lui de trezorier, rol pe care îl exercită cu o pedanterie şi o zgârcenie răzbunătoare. Cel mai mult îl urăsc chiar fasciştii, îndeosebi membrii detaşamentelor, cărora le drămuieşte banii când aceştia se pregătesc să dezlănţuie violenţa pe care el ar vrea, însă nu poate să o exercite. Trezorierul partidului nu e deloc un om blând. Cu stomacul ros de acid şi spasmodic, încercat de suferinţe continue şi complexe de inferioritate de fiecare dată când se aşază la masă, stările de spirit veninoase îi provoacă crize de fiere constante, irascibilitate şi ranchiună. Pe scurt, Giovanni Marinelli este un ulceros care a făcut din ulcer viziunea sa asupra lumii. În plus, după spusele tuturor, este un obtuz, fidel stăpânului lui precum un câine pentru orbi.
Pentru toate aceste motive, încă din luna ianuarie, când a fost creată, Marinelli a protejat cu gelozie funcţia de şef al Ceka, atribuită de Mussolini şi împărţită cu Cesare Rossi. Ineptul s-a îndrăgostit lulea de acea misiune de

comandă asupra oamenilor de acţiune. Şi tocmai în faţa acestui serv prost, irascibil şi idiot îşi descarcă stăpânul furia pricinuită de jignirea pe care i-a adus-o Giacomo Matteotti:
– Ce face Dùmini, ce face Ceka?! E inadmisibil ca după un astfel de discurs, omul ăla să mai poată circula! Boja de ’n Signur!
Agenda prim-ministrului ne arată că, după o întrunire de urgenţă a directoratului fascist ţinută la Palatul Wedekind, în data de întâi iunie, chiar dacă era într-o duminică, Benito Mussolini l-a convocat pe Giovanni Marinelli pentru o discuţie privată în biroul lui. În ziua următoare, la 2 iunie 1924, îl convoacă din nou.

Italienii au fost obişnuiţi vreme îndelungată să fie înşelaţi de toţi cei în care şi-au pus încrederea; iar acum vor fi dispuşi să creadă doar în cine îşi va vărsa sângele pentru ei. Da, pentru ca italienii să creadă, trebuie să vadă sânge.

Giacomo Matteotti, începutul anului 1924

Onorabilul Matteotti a ţinut un discurs monstruos de provocator, care ar fi meritat ceva mai tangibil decât epitetul de „banditesc“ vociferat de onorabilul Giunta.

Il Popolo d'Italia, 1 iunie 1924

Roma, 7 iunie 1924
Palatul Montecitorio, Camera Deputaţilor

„Toată noaptea, victima, ucisă cu mârşăvie, a rămas sub cerul înstelat. Soarele a răsărit şi s-a înălţat tot mai sus la orizont, iar cadavrul acela mic era tot nemişcat, în goliciunea lui schilodită. Mica victimă inocentă zace cu căpşorul înclinat spre stânga, cu braţele mici agăţate de pământ, cu corpul gol, plin de vânătăi: un picioruş este încălţat, celălalt nu. Din gura întredeschisă i se prelinge un firicel închegat de sânge."
Fetiţa dispăruse la 4 iunie, în jurul orei 22.00, pe via del Gonfalone. Se numea Bianca Carlieri. Poliţia a căutat-o zadarnic toată noaptea. Trupul ei violat a fost găsit la ora 11.00 în apropierea bazilicii San Paolo din afara zidurilor.
Înainte de prânz, teroarea s-a răspândit deja în oraş cu o violenţă fulgerătoare. Copiii rămân închişi în case, locuitorii Romei cer să se facă dreptate. În Piazza Vittorio, un colonel ieşit la pensie, mişcat la vederea fiicei vecinilor, scapă ca prin urechile acului de linşajul trecătorilor. Roma are un milion de locuitori. La 6 iunie sunt toţi, trupeşte sau sufleteşte, la înmormântarea micuţei Bianca.
Ştirea despre crima săvârşită împotriva unei fetiţe din Roma apare în presa naţională. În articolul pe această temă, Il Giornale d'Italia foloseşte de cel puţin şase ori adjectivul „oribil". Crima săvârşită de autorul necunoscut, rebotezat „monstrul din Roma", este un delict „oribil". Umbra lui capătă deja caracter de mit. Şi de data aceasta a fost zărit un bărbat înalt, tânăr şi distins. Ziarul Corriere della Sera din Milano schiţează silueta elegantă a „unui bărbat cu înfăţişare încă tânără, îmbrăcat în gri". Bărbatul în haină gri umple nopţile italienilor cu noi terori.
Şi sub cerul politicii, o pestilenţă vaporoasă apasă din nou asupra Romei. Rămăşiţele violente ale bătăliei electorale şi rechizitoriul foarte dur al lui Matteotti au generat miasma urii de după război.

La data de 3 iunie, în aula parlamentului, Roberto Farinacci le urlă lui Giovanni Amendola şi celorlalţi lideri ai opoziţiei:
– Am greşit că nu v-am împuşcat!
Câteva ore mai târziu, în afara aulei, manifestaţia de solidaritate fascistă voită de Mussolini şi organizată de Cesare Rossi culminează într-o vânătoare de oameni. Deputaţii socialişti încep să fie vânaţi de sute de combatanţi fascişti pe ulițele înguste ale cartierului ce înconjoară Palatul Montecitorio.
Deloc speriat de toate astea, imediat ce se întoarce în hemiciclu, a doua zi, Matteotti îl atacă din nou pe prim-ministru, reproşându-i că a aprobat amnistia pentru dezertori în 1919. Confruntat cu obişnuitele lui precizări subtile, îl reduce la tăcere cu ironie: „Doar n-aţi vrea să publicăm ediţia critică completă a lucrărilor dumneavoastră!“ Trece încă o zi, şi în 5 iunie, la întrunirea comisiei pentru buget, despre care guvernul a declarat în faţa suveranului şi a parlamentului că era echilibrat, Giacomo Matteotti, omul care citeşte bugetul unui stat aşa cum alţii citesc un roman, demască păcăleala contabilă: din calculele lui reiese un deficit zguduitor de două miliarde şi treizeci şi patru de milioane de lire. Tensiunea creşte zilnic. La 6 iunie, în Cameră explodează un alt tumult între Mussolini şi grupurile de extremă stângă. Înfuriat, il Duce le promite comuniştilor că va lua exemplu de la idolii lor bolşevici: „În Rusia aţi fi avut deja plumb în spate! (Întreruperi) Însă avem curajul necesar şi o să vă demonstrăm. (Aplauze, zgomote) Încă avem timp s-o facem!“
În timp ce, la baza partidului, detaşamentele paramilitare îşi descarcă furia stârnită de contestaţiile opoziţiei cu bâta, o neliniște mai subtilă şi mai otrăvitoare se răspândeşte în rândul liderilor. Se zvoneşte că Matteotti, în timpul călătoriei sale în Anglia, a adunat un dosar cu gravele nereguli privind concesiunea petrolieră către Sinclair Oil. Deputatul socialist s-ar pregăti să le denunţe public la şedinţa din 11 iunie, când este programată o dezbatere pe tema exerciţiului provizoriu. Se pare că se află în posesia unor documente compromiţătoare pentru regimul şi pentru familia Mussolini.

De la Ministerul Economiei pleacă o telegramă spre Washington: se solicită transmiterea de informaţii referitoare la presupusele relaţii, negate public de către prim-ministru, între Sinclair Oil şi Standard Oil. Se precizează că informaţiile trebuie să ajungă cu maximă urgenţă şi oricum nu mai târziu de 10 iunie.
Un nor de ranchiună şi de temeri întunecă soarele, un amestec urât mirositor de derivaţi ai petrolului, rudenii şi plicuri îndesate cu mită otrăveşte solul. Presa regimului încearcă să pună miasma pe seama acuzatorilor. Matteotti este crucificat în fiecare zi. Cuvintele lui sunt doar răcnete, bârfe, provocări, scriu ziarele fasciste, grămezi de excremente şi secreţii. În această dramă a conştiinţelor neliniştite, ajunşi în acest punct, nici măcar nu mai contează că Matteotti are documentele compromiţătoare. Contează doar teama de existenţa lor.
Nu se mai poate continua aşa. I-o scrie şi Turati lui Kuliscioff: „Prea mulţi dintre ai noştri sunt sătui să stea încontinuu cu pumnii strânşi; cer doar puţină destindere, ca soldaţii de pe front, care îşi trimiteau sticle de vin din tranşeele noastre către tranşeea opusă şi viceversa“. Lui Turati îi vine să leşine când îşi vede tovarăşii mergând la braţ cu deputaţii fascişti sau glumind cu miniştrii printre băncile guvernului. Gândeşte la fel ca Matteotti. Socialiştilor le rămâne o singură armă: dispreţul. Dispreţul de neclintit. Dacă le-ar fi luată, ar fi terminaţi. Însă liderul socialismului moderat trebuie să recunoască faptul că acest şuvoi necontenit nu poate dura. Intervenţia lui Matteotti l-a pus pe Mussolini cu spatele la zid, echivocul pe care se bazează guvernul lui nu poate continua. Acum prim-ministrul este constrâns să aleagă: fie teroarea voită de Farinacci, fie închiderea Camerei pe perioadă nedefinită, până la desfiinţarea ei.
Cel mai neliniştit dintre toţi este chiar Mussolini. În primul an de dominaţie a trăit şi i-a făcut pe colaboratorii lui să trăiască într-o stare de alarmă permanentă. Soluţia cu jumătate de măsură a marşului asupra Romei, compromisul cu vechile puteri, guvernul de coaliţie şi minoritatea fascistă din parlament l-au menţinut într-o stare continuă de instabilitate şi

irascibilitate. Acum, victoria politică covârşitoare la alegerile din 6 aprilie părea să fi curăţat solul şi să fi curăţat aerul. În schimb, se simte din nou miasma. Când, la 7 iunie, prim-ministrul ia cuvântul pentru a da o replică opoziţiei în aulă, toţi se aşteaptă la una dintre izbucnirile de furie specifice temperamentului său violent.
În mod surprinzător însă, Benito Mussolini îmbracă tunica ţipătoare a seducătorului, punându-şi în valoare cel mai bun profil. Ţine unul dintre cele mai strălucite discursuri ale sale, moderat, împăciuitor. Fără legi excepţionale, fără hărţuirea parlamentului, recunoaşte rolul formativ pe care l-ar putea avea opoziţia. Registrul e lejer, tonul, glumeţ, sentimentul, afabil. Ducele pare din nou senin, dominator al jocului, vorbeşte de parcă ar fi uitat deja complet episodul cu Matteotti, ca şi cum săptămâna de orgie frenetică ce abia s-a încheiat ar fi fost destinată să rămână ultima.
În hemiciclul din Montecitorio, discursul lui Mussolini se aude însă şi franc, realist, coerent. Li se adresează direct socialiştilor. Îi apostrofează ca interlocutori, nu ca duşmani. Cu o mână le arată responsabilităţile pe care le au, îi invită la o examinare a conştiinţei:
– Nu se poate să fiţi mereu absenţi, nu se poate să rămâneţi întotdeauna străini. Trebuie să spuneţi sau să faceţi ceva, bun sau rău. Trebuie să existe o colaborare, fie ea pozitivă sau negativă, altfel ne condamnăm la exilul perpetuu din istorie.
Apoi întinde cealaltă mână: de douăzeci de luni opoziţia a eşuat, blocându-se într-o replică a vechilor polemici sterile şi a protestelor crepusculare, dar, ca să fim optimişti, poate că se întrezăresc unele semne de depăşire a poziţiilor apriorice şi negative. O să mai vorbim despre asta. Resentimentele din trecut nu au importanţă.
Il Duce abia ce şi-a încheiat discursul împăciuitor din 7 iunie 1924, că se şi răspândeşte zvonul că ar vrea să-i aducă pe socialişti în guvern. La urma urmei, şi-a dorit mereu să-şi poată îmbrăţişa din nou vechii tovarăşi. S-ar părea că a încercat deja în noiembrie 1922, după Marş. Atunci nu a reuşit.

Poate că va reuşi acum, în iunie 1924. Pe coridoarele din Palatul Montecitorio se poate respira iarăşi.

Aştept neliniştit să aflu dacă se cere urgent prezenţa mea. Albino

Telegramă trimisă din Milano de Albino Volpi
către Amerigo Dùmini la Roma, 7 iunie 1924

Te rog să pleci imediat stop Este nevoie de prezenţa ta pentru definitivare contract publicitate stop Ia-l cu tine pe Panzeri şi un şofer abil stop Salutări. Gino D'Ambrogio

Cablogramă transmisă de Dùmini (sub pseudonim)
către Albino Volpi, 8 iunie 1924, ora 13.00

Amerigo Dùmini
Roma, 10 iunie 1924

De cel puţin o oră, Giuseppe Viola se zvârcoleşte pe bancheta din spate ca o femeie care stă să nască. Acuză crampe însoţite de dureri ascuţite – „de parcă aş fi înjunghiat“, zice el – în capul pieptului şi imploră să fie dus imediat la cea mai apropiată farmacie, în Piazza del Popolo. În jurul orei 16.00, Viola vomită în sfârşit, cu sânge – sânge negru – pe tapiţeria automobilului. Bulgărele de mâncare nedigerată, închis la culoare şi granulos, seamănă cu zaţul de cafea. Nimeni nu îndrăzneşte să-i citească viitorul în el. Văzut de aici, viitorul pare un loc urât.
Aerul din Lancia Lambda a devenit irespirabil. Modelul cu caroserie închisă, de tip limuzină, cu şase locuri, două exterioare şi patru interioare, două fixe şi două mobile, este atât de spaţios, încât un geam culisant desparte compartimentul pentru pasageri de scaunul şoferului. Şi totuşi nu se respiră. De două ore, cinci bărbaţi corpolenţi, excitaţi şi sătui, umflaţi de mâncare, sătui de vin şi de testosteron, ard oxigenul din acea atmosferă protejată, inspirând fum de ţigară cu gura deschisă, din pricina digestiei lente, şi expirându-l din plămânii lor gudronaţi. Compartimentul pentru pasageri este încărcat de râgâituri, flatulenţe şi amintiri din război.
De pe scaunul din dreapta, Amerigo Dùmini, şeful expediţiei, a interzis orice schimb de aer cu căldura exterioară a verii timpurii care s-a lăsat peste Roma şi peste lume. Geamurile sunt ridicate, perdeluţele negre, trase. Nimeni nu trebuie să-i vadă înghesuiţi acolo, nu trebuie să lase nici o dovadă. Aşadar, influenţa benefică a fluviului nămolos ce curge în apropiere rămâne un miraj. Caroseria grea din tablă de oţel, bătută de soarele după-amiezii, este o bulă asfixiantă parcată la colţul dintre via Scialoja şi cheiul Arnaldo da Brescia. De acolo păzesc poarta de pe via Giuseppe Pisanelli, numărul 40, unde trăieşte prada lor, împreună cu soţia şi cu cei trei fii ai săi.

Cei cinci bărbaţi îngrămădiţi în ultimul model al firmei lui Vincenzo Lancia ştiu să aştepte. Aşteptările lungi, înainte de bătălie sau înainte de ora petrecută în aer liber la închisoare, fac parte din ucenicia lor de viaţă. Cei cinci bărbaţi ce stau la pândă în Lancia Lambda, Amerigo Dùmini, Giuseppe Viola, Albino Volpi, Augusto Malacria şi Amleto Poveromo, sunt toţi foşti Arditi şi condamnaţi pentru infracţiuni de drept comun. Toţi au fost în tranşee şi toţi au fost în închisoare. Acum, că Viola, după ce-a scuipat sângele ulceros, s-a oprit din văicăreli, pot să-şi aprindă a nu ştiu câta ţigară, buimăciţi de cald, de vin şi de fum şi să regurgiteze amintiri de când îşi petreceau nopţile pe malurile fluviului Piave printre cadavrele camarazilor sau pe paturile păduchioase din închisoarea San Vittore. Aşteptarea nu putea să mai dureze prea mult.
Giacomo Matteotti este un om metodic, îl supraveghează de zile întregi, i-au studiat obiceiurile. Când Camera este în sesiune, iese dimineaţa la ora 9.00, se întoarce la 13.30, ia prânzul, iese din nou pe la 15.00 şi nu se întoarce acasă înainte de ora 21.00. Acum, că parlamentul e închis, după prânz iese cu regularitate pe la ora 16.30 şi se duce să lucreze la biblioteca comisiei responsabile de buget, luând tramvaiul numărul 15 din Piazza del Popolo. Are mereu sub braţ acel plic gălbui etichetat „Camera Deputaţilor“, cel pe care trebuie să i-l ia.
„Să nu vă întoarceţi fără plic“, le-a repetat insistent Giuseppe Marinelli, trezorierul partidului. Amerigo Dùmini nu are de gând să-l dezamăgească. Chiar dacă e un zgârcit păduchios, lucru pe care îl ştiu cu toţii, Marinelli este cel care finanţează viaţa frumoasă pe care o duce întreaga bandă încă din 22 mai, când s-au întrunit la hotelul Dragoni după ce s-au înregistrat cu nume false. Timp de zece zile doar au mâncat, au băut şi s-au futut pe cheltuiala partidului. La prânz şi la cină îşi făceau de obicei veacul pe la Brecche sau la Al Buco, ambii proprietari oferind preparate toscane şi câte sticle de Chianti voiau. Apoi aşteptau dimineaţa într-o sală din Villa Borghese. Într-o seară, poliţia a dat buzna peste ei şi l-a prins pe Viola cu un revolver. Însă Dùmini l-a eliberat imediat prin cavalerul Laino, şeful de personal al chesturii. Viaţa

frumoasă s-a sfârşit în primele zile ale lui iunie, când Marinelli l-a convocat pe Dùmini să-l anunţe că sosise momentul.
Iniţial s-au gândit să o facă în timpul unei călătorii în străinătate. Chestura îi eliberase lui Matteotti paşaportul tocmai pentru asta. Dar întâmplarea le pusese beţe în roate: trenul care ar fi trebuit să-l ducă pe deputatul socialist în Austria era acelaşi pe care trebuia să-l ia chiar Marinelli ca să meargă la Milano. Când a văzut toată banda pe peron, mai că nu a făcut infarct: „Doar nu vă gândiţi să-l luaţi acum, când sunt eu aici!“, le-a urlat el, roşu de furie. În orice caz, Matteotti nu-şi făcuse apariţia.
Atunci au hotărât să-l salte la ieşirea din casă. Filippelli, directorul ziarului Corriere Italiano, fostul secretar personal al lui Arnaldo Mussolini, le-a închiriat Lancia Lambda de la un garaj public. Cu o seară înainte au parcat-o în curtea Palatului Chigi. Dùmini i-a asigurat pe carabinierii de serviciu că era necesară pentru o misiune importantă în slujba guvernului. Acolo îl cunosc toţi. Ştiu că lucrează pentru biroul de presă al prim-ministrului. Apoi a trebuit să-i telefoneze lui Volpi, care se întorsese între timp la Milano, ordonându-i să se întoarcă de urgenţă la Roma şi să aducă nişte oameni de-ai lui. Volpi nu s-a lăsat rugat. S-au întâlnit în Galleria Vittorio pentru un aperitiv, apoi au luat prânzul la Al Buco, după care Viola a început cu ulcerul lui duodenal.
Dùmini aruncă o ocheadă tapiţeriei îmbibate de voma cu sânge a lui Viola. Va trebui să o cureţe înainte să i-o înapoieze lui Filippelli. E genul care observă şi cel mai mic detaliu.
Ceasul de buzunar arată ora 16.40. E un Roskopf de argint foarte precis. Dùmini povesteşte cui stă să-l asculte că l-a moştenit de la un văr îndepărtat care era şef de gară.
Poarta de pe via Giuseppe Pisanelli, numărul 40, se deschide. Instinctiv, bărbaţii aflaţi la pândă se apleacă înainte, îşi încordează muşchii, îşi strâng curelele pantalonilor. Preţ de-o clipă rămân interzişi: Matteotti nu poartă pălărie. Trebuie să se fi întâmplat ceva straniu: pentru un bărbat respectabil, chiar şi pe căldura aceea, este de neconceput să ieşi pe stradă cu capul

descoperit. Deputatul socialist este îmbrăcat cu o haină de culoare deschisă, pantofi albi de piele întoarsă şi cravată asortată. Strânge plicul sub braţ. Totul conform scenariului, în afară de pălărie.
Al doilea lucru neprevăzut din ziua aceea îi constrânge imediat să improvizeze. Contrar obiceiurilor, după ce iese de pe via Mancini, Matteotti traversează strada paralelă cu Tibrul şi începe să meargă pe lângă fluviu. Poate că vrea să arunce o privire la curentul împotriva căruia, în rarele momente de odihnă, îi place să vâslească. Dar pe partea aceea a străzii e lume: un carabinier ce stă la umbra unui platan lângă Villino Almagià, câţiva înotători întinşi la soare pe treptele din piatră care coboară spre apă, un gunoier ce curăţă de zor trotuarul şi doi băieţi care se joacă de-a capra şi cântă ceva în timp ce fug spre Matteotti.
Dùmini îi ordonă lui Viola să pornească motorul şi să rămână în maşină cu el. Lancia Lambda alunecă de-a lungul fluviului, trece de bărbatul care se deplasează fără pălărie, cu un plic alb sub braţ, apoi frânează, se opreşte şi portierele se deschid larg de ambele părţi.
Primul care-l apucă e Malacria, condamnat pentru bancrută frauduloasă, fost căpitan al trupelor de Arditi, fiul lui Nestore, un general curajos. Albino Volpi, straniu de reticent, se limitează la a-i indica tovarăşului lui pe cine trebuie să prindă.
Cea de-a treia surpriză a zilei constă în faptul că Matteotti, bruscat, reacţionează. Malacria se împleticeşte, cade. Volpi se năpusteşte asupra lui, însă Matteotti, zvelt şi rapid, se luptă şi cu el.
Amleto Poveromo, măcelar din Lecco, înaintează în spatele lor cu paşi apăsaţi. Îl loveşte o singură dată pe Matteotti, în tâmplă, lovitura de bâtă în craniu cu care dobora cândva vitele. Matteotti se prăbuşeşte.
Între timp li s-a alăturat şi Dùmini. Patru dintre ei ridică trupul inert, apucând fiecare de un membru. Al patrulea factor neprevăzut al zilei: rezistenţa victimei. Matteotti îşi vine în fire şi se luptă din nou. Răpitorii lui îl lovesc din nou în timp ce-l transportă. Dar el dă din picioare ca nebunul. De

unde atâta forţă? Poate că-l susţine amintirea celeilalte răpiri, din Veneto, regiunea lui, când, după cum se zice, i-au înfipt un baston cu forţa în anus.
Au reuşit în fine să urce în maşină, care porneşte, derapează, urcă podul Milvio, drag îndrăgostiţilor, se îndreaptă cu mare viteză în direcţia nord-est, către regiunile rurale, în afara oraşului, cu claxonul aspru acoperind urletele celui răpit, precum sirena unei maşini de pompieri care goneşte ca să stingă un incendiu.
Nici măcar în maşină, nici măcar lovit de cei trei agresori, nici măcar atunci Giacomo Matteotti nu se opreşte din luptat. Rezistă. Până în pânzele albe. Sfărâmă cu o lovitură de picior geamul care desparte compartimentul pentru pasageri de locul şoferului. Dùmini, care stă în faţă şi se întoarce încontinuu neliniştit, este nimerit de cioburi în piept. Nu aşa trebuiau să decurgă lucrurile: nu se aşteptaseră la împotrivire din partea lui.
Matteotti, sub furtuna de lovituri, nu încetează să urle. Dùmini se întinde ca să-l facă să tacă. Şoferul e constrâns să claxoneze în continuare. Urletele victimei spulberă indolenţa după-amiezii de început de vară.
Apoi, dintr-odată, zvârcolitul se opreşte. Urletele încetează. În locul lor se aude un gâlgâit, un horcăit gâtuit.
Dùmini se întoarce din nou.
Giacomo Matteotti e alb ca varul. Şi din gura lui erup acum vărsături pline de sânge. Albino Volpi îl strânge la piept, cu braţul stâng peste umeri, ca şi cum ar îmbrăţişa o iubită. Cu mâna dreaptă, ascunsă de pliurile hainei deschise la culoare, îl loveşte în coaste.

Era ora patru şi jumătate. Mă jucam cu prietenii mei. Aproape de noi se afla o maşină care s-a oprit chiar în faţa străzii Antonio Scialoja. Din ea au coborât cinci bărbaţi care au început să se plimbe în sus şi-n jos. Dintr-odată, l-am văzut pe Matteotti ieşind. Unul dintre bărbaţi s-a dus spre el şi l-a lovit tare cu pumnul, doborându-l la pământ. Matteoti a cerut ajutor. Apoi au venit şi ceilalţi patru, şi unul dintre ei l-a lovit tare în faţă. Apoi l-au apucat de cap şi de picioare şi l-au urcat în maşina care trecuse pe lângă noi. Am văzut că Matteotti s-a luptat cu ei. Apoi n-am mai văzut nimic.

Renato Barzotti, poreclit „Neroncino“, zece ani,
martor ocular la răpirea lui Matteotti

O SUTĂ DE ORE TERIFIANTE

Roma, miercuri, 11 iunie

– Bine, mă ocup eu de asta. Tu, între timp, nu da sfoară-n ţară.
Arturo Benedetto Fasciolo, secretarul personal, dactilograful şi stenograful lui Benito Mussolini în Palatul Chigi, stă în picioare în faţa biroului său. Pe suprafaţa de mahon, la jumătatea distanţei dintre cei doi bărbaţi, unul în picioare, celălalt aşezat, zace un portofel cu o crustă de sânge uscat pe el. Mussolini îl apucă dintr-o mişcare a braţului. Fără să se ridice, îl înşfacă, deschide un sertar al biroului şi-l azvârle înăuntru. Acum ştie totul. Este ora nouă dimineaţa şi zarurile au fost aruncate.
Pe când se întorcea acasă, în seara precedentă, Fasciolo l-a văzut pe Albino Volpi în Galleria Vittorio, în barul Picarozzi, punct de întâlnire obişnuit al noctambulilor din Roma. Fostul Ardito i s-a alăturat, i-a povestit totul, i-a înmânat portofelul.
Acum, ieşind din biroul Conducătorului, Fasciolo se ciocneşte de Cesare Rossi. Şeful i-a impus să fie discret, însă stenografului, zdruncinat, îi este imposibil să respecte instrucţiunile primite. De cum este informat, Rossi se duce să-l caute pe Marinelli. Discuţia dintre cei doi este furtunoasă. Marinelli, enervat de furia complicelui său de facto, încearcă să-l liniştească:
– Linişteşte-te. Trebuia făcut. Acum, nu mi-l scoate din sărite pe Duce cu alarmismul tău.
Rossi se duce degrabă la Il Giornale d'Italia şi dă buzna în biroul directorului. Filippo Filippelli, care se ţine mereu departe de toate, care e rupt de toate, care observă şi cel mai mic detaliu, afişează dezinvoltura unui om versat: Lancia Lambda este bine ascunsă în garajul unui redactor-şef de-al lui. E doar puţin cam murdară: Matteotti trebuie să fi avut o „criză viscerală", adaugă omul versat cu un surâs zeflemitor. Dùmini va primi ordin

să o cureţe. La scurt timp după aceea, spre ora prânzului, membrii bandei se întâlnesc cu Marinelli la hotelul Dragoni. Trezorierul le înmânează douăzeci de mii de lire pentru fugă şi instrucţiunea de-a părăsi oraşul după ce au curăţat maşina. Înainte de lăsarea serii, un fir criminal întunecat îi leagă pe oamenii de stat ocupaţi să cureţe sânge şi excremente.

Velia Matteotti, care toată noaptea n-a închis un ochi aşteptându-şi soţul, i-a anunţat încă de dimineaţă pe colegii lui de partid despre dispariţie. Pe sub piele, un spasm involuntar de angoasă le contractă muşchii coapselor. După-amiază, Filippo Turati o informează pe Anna Kuliscioff. Îi mărturiseşte că simte „o mâhnire îngrozitoare pentru soarta lui Matteotti“, dar că tot nu poate crede că ar putea fi vorba despre un delict organizat de guvern. I se pare neverosimil. Din acest motiv ezită să dea iama la chestor. Riscă să arunce „un val de ridicol“ asupra tuturor.
Seara, Rossi îl întâlneşte pe prim-ministru. Conform mărturiei lui, Mussolini ar fi parat folosindu-se de un sarcasm care, într-un fel de identificare perversă cu victima, îi împrumută fragmente din propria biografie:
– Socialiştii sunt neliniştiţi în Montecitorio pentru că de ieri nu ştiu nimic despre Matteotti al lor. S-o fi dus la curve…

Joi, 12 iunie

Vestea se răspândeşte imediat după prânz. Rodolfo de Bernart, comisarul responsabil de siguranţa publică a cartierului Flaminio, i-a interogat pe cei doi custozi, soţ şi soţie, ai palatului de pe via Stanislao Mancini, numărul 12, care este lipit de locuinţa lui Matteotti, şi care în seara de 9 iunie, în ajunul răpirii, deveniseră suspicioşi din pricina acelei Lancia Lambda care patrula pe străzile din cartier. Temându-se să nu fie cumva o bandă de hoţi de apartamente, i-au notat numărul de înmatriculare.
De Bernart, naiv de devotat datoriei, se grăbeşte să transmită vestea către secţia de poliţie. Vestea ajunge într-o clipă la De Bono, care i-o transmite lui Mussolini.
– Ăştia chiar au închiriat o maşină dintr-un garaj public! Fir-ar să fie! Puteau măcar să se pişe pe plăcuţă, ca s-o acopere praful de pe stradă!
Cesare Rossi, care a obţinut o audienţă extraordinară cu il Duce după ce ziarele de după-amiază au început să tipărească ştirea, îl vede pentru prima oară consternat.
Benedetto Fasciolo, care îl întâlneşte la scurt timp după aceea, are aceeaşi impresie. În dimineaţa precedentă îi înmânase portofelul lui Matteotti, acum îi aduce în dar paşaportul lui, primit direct de la Dùmini:
– De ce l-ai luat?! îl ceartă Mussolini. Acum o să ştie toată Roma.
Cu toate acestea, înşfacă paşaportul, aşa cum a înşfăcat şi portofelul în ajun, şi îl pune în acelaşi sertar.
– Mă ocup eu de asta.
Înainte să-l concedieze pe Fasciolo, se informează despre îngropare. Vrea să ştie totul: locul, dimensiunile gropii, cu ce e acoperită.
La ora 19.30, prim-ministrul înfruntă Parlamentul. Este întâmpinat cu indignare şi groază de nişte bărbaţi care sunt de acum conştienţi că unul de-al lor, un coleg de-al lor, poate fi atacat şi răpit în plină zi în centrul capitalei Regatului. Mussolini le împărtăşeşte sentimentul: circumstanţele răpirii

sugerează „ipoteza unui delict“, declară el, delict care nu ar avea cum să nu stârnească „emoția și indignarea guvernului și a parlamentului“.
Apoi, în fața a cinci sute de reprezentanți ai poporului și a solemnității tragediei, Benito Mussolini minte cu nerușinare:
– Poliția, în urma investigațiilor rapide efectuate, a luat deja urma unor elemente suspecte și nu va neglija nimic pentru a face lumină în acest caz, pentru a-i aresta pe vinovați și pentru a-i aduce în fața justiției. Sper ca onorabilul Matteotti să se poată întoarce curând în Parlament.
Chiar în clipa aceea, șeful guvernului știe locul, dimensiunile și cu ce a fost acoperită groapa în care zace cadavrul înjunghiat al bărbatului pe care își dorește să-l revadă în curând. O blasfemie împotriva singurei divinități care nu-l va ierta, dumnezeul celor morți.
Nici opoziția nu e mulțumită. Socialiștii consideră că e de neconceput ca un incident atât de grav să poată fi clasat cu o asemenea lejeritate. Onorabilul Eugenio Chiesa, republican, îi cere lui Mussolini lămuriri ulterioare. Dar premierul rămâne așezat în banca guvernului, nemișcat, cu brațele încrucișate în fața pieptului.
– Deci sunteți complice!
Comentariul, care i-a scăpat instinctiv lui Chiesa, însă pronunțat cu voce tare, răsună în sala amuțită. Acum, că a fost rostit cuvântul, suspiciunea urcă o treaptă pe scara existenței.
Vrând parcă s-o târască din nou în jos, dând de pământ cu cel care i-a dat voce, Giuseppe Bottai rotește fotoliul pe care stă și se năpustește asupra lui Chiesa. Izbucnește o încăierare. Președintele Rocco sună disperat din clopoțel.

Câteva ore mai târziu, Amerigo Dùmini este oprit în Gara
Termini în timp ce încearcă să fugă spre nord. De Bono, șeful poliției, încălcând orice protocol al arestării, îl târăște la o discuție privată în

comisariatul gării şi îl pune să-i predea valiza plină de hainele însângerate ale victimei:
– Trebuie să negi totul, să negi totul. Aici e vorba despre salvarea fascismului.
Amerigo Dùmini devine deţinutul 780/Gsi (înaltă supraveghere şi izolare) din închisoarea Regina Coeli. Momentan, este singurul care plăteşte pentru delict, dar i se promite o eliberare timpurie. Convins că va beneficia de impunitate, acceptă. Ceilalţi membri ai bandei sunt încă liberi.

Între timp, la Palatul Wedekind se întruneşte Marele Consiliu al fascismului, convocat de urgenţă. După încheierea lui, Rossi, Marinelli şi Finzi se întâlnesc în secret în biroul lui De Bono din cadrul Direcţiei Generale de Siguranţă Publică.
Rossi trece imediat la atac: ceea ce se întâmplă este o nebunie, trebuie să iasă din această stare de confuzie, arestarea lui Dùmini este o comedie periculoasă. Marinelli îşi justifică acţiunile din zilele anterioare făcând aluzie la presiunile foarte puternice aplicate de sus încă de la începutul lunii iunie pentru a-l lichida pe Matteotti.
Enervat de lamentarea lui, Rossi o spune răspicat:
– Arestaţi-i pe Dùmini şi pe toţi ceilalţi, dar faceţi-o de dragul comediei. Ţineţi-i câteva zile închişi şi apoi daţi-le drumul.
– De ce? întreabă De Bono ca şi cum nu ar şti.
– Pentru că altfel vor vorbi şi vor spune că el le-a dat ideea.
– El? Cine?
– Prim-ministrul.
Rămas singur în biroul lui de la Ministerul Afacerilor Interne, şeful poliţiei, membru al cvadrumviratului din timpul marşului asupra Romei, vechi general al armatei regale, îi telefonează de pe o linie privată Conducătorului:
– Îţi aruncă în cârcă responsabilitatea.

– Laşii ăia vor să mă şantajeze! zbiară Mussolini. Apoi comunicarea se întrerupe. Începe o noapte a stafiilor.

Vineri, 13 iunie

Se zvoneşte că Dùmini ar fi castrat cadavrul lui Matteotti şi i-ar fi înmânat testiculele lui Filippelli, care a leşinat de groază. Alţii spun că i le-ar fi livrat direct lui Mussolini, care, rânjind dispreţuitor, ar fi aruncat trofeul într-un sertar al biroului, lângă paşaport. Se zvoneşte că trupul fără viaţă ar fi fost adus la Roma, ascuns într-un car cu fân şi ars într-un cuptor; se zvoneşte că ar fi fost aruncat în Tibru, descărnat cu acizi şi expus într-un laborator de anatomie, că ar fi fost saponificat sau scufundat în lacul Vico. Se zvoneşte şi că rămăşiţele deputatului socialist ar fi fost date leilor de la grădina zoologică din Villa Borghese.
Fantasmagoriile despre dispariţia lui Matteotii au preluat în imaginaţia colectivă locul ocupat până mai ieri de cazul fetiţei violate şi ucise la San Paolo în afara zidurilor, de misteriosul „bărbat în haină gri".
Ştirea răpirii unui parlamentar în plină zi, pe străzile din centru, a zguduit cu violenţă viaţa violentă de zi cu zi. Indignarea este generală, peste tot se înalţă voci de protest, chiar şi în rândul fasciştilor, ziarele opoziţiei tipăresc o serie de ediţii speciale, lăsându-i oricum nesatisfăcuţi pe cititorii avizi de justiţie şi răzbunare. Crima probabilă pare atât de perversă şi de odioasă, încât ar putea genera o criză la nivelul întregului sistem. Corupţia evidentă, metodele violente de luptă politică şi coroziunea idealurilor au devenit dintr-odată de nesuportat pentru toată lumea. Recriminări, dezgust, ameninţări, clinchet de săbii, plânsete cu suspine, remuşcări, toţi îşi frâng mâinile şi toţi îşi smulg părul. Dintr-odată, oriîncotro te-ai întoarce, nu se mai aude şi nu se mai vede altceva. Ideea abstractă, confuză, de Rău se încheagă ca un ciment cu priză rapidă, în persoana lui Amerigo Dùmini şi a complicilor lui, necunoscuţi sau fugari.
În tabăra fascistă se aplică principiul „scapă cine poate". Dimineaţa s-a ţinut o altă întrunire a Marelui Consiliu: a fost o adunare de genul „toţi împotriva tuturor". Se pregătesc memorii defensive, Balbo se duce degrabă la Palatul

Chigi pentru a cere „împuşcarea imediată a lui Dùmini“, încep ascunderea dovezilor, răspândirea de indicii înşelătoare, distrugerea urmelor, se iniţiază diversiuni, se răspândesc ştiri false intenţionat, se împroaşcă cu noroi. Se lasă să se creadă că Matteotti ar fi fugit în străinătate, că s-ar ascunde pe undeva cu o amantă, că în urmă cu câteva zile ar fi ajuns la Roma doi asasini ai extremei drepte franceze, că un grup de cămăşi negre din Rovigo s-ar fi pus pe urmele deputatului.
Reculul ştirilor false se întoarce împotriva calomniatorilor: Aldo Finzi, deputat fascist din Rovigo, se prăbuşeşte în prăpastia suspecţilor.

La ora 16.00, prim-ministrul se înfăţişează din nou în faţa Parlamentului, dar de data aceasta Parlamentul este gol. Deşi trei sute şaptezeci de deputaţi fascişti stau disciplinaţi în băncile lor, nu sunt de ajuns pentru a acoperi craterul lăsat de membrii opoziţiei, care au decis să părăsească sala în semn de protest; nu sunt de ajuns pentru a umple hăul creat de prezenţa Veliei Matteotti, care stă acolo, sus, la balcon.
Mussolini promite că-i va pedepsi pe vinovaţi, condamnă oroarea, se declară emoţionat, îndurerat, se declară chiar pregătit să execute o „justiţie sumară“ dacă i se va cere, apoi protestează că un delict atât de absurd, de dăunător, a fost comis mai degrabă împotriva nucleului revoluţiei fasciste decât a opoziţiei, lăsându-l, aşadar, profund afectat:
– Doar un inamic, exclamă el cu putere, care nopţi îndelungate s-a gândit la un lucru atât de diabolic, ar fi putut comite delictul care astăzi ne umple de groază şi ne smulge urlete de indignare.
Benito Mussolini cere ca un singur linţoliu să acopere morţii, toţi morţii, pentru ca morţii să doarmă fără resentimente. Apoi declară încheiată anticipat sesiunea estivală a parlamentului, data reluării lucrărilor urmând să fie stabilită.
Însă teribila zi de 13 iunie, sărbătoarea Sfântului Anton de Padova, nu s-a încheiat încă: Velia Matteotti a cerut o întâlnire cu prim-ministrul. S-a

înfăţişat la Cameră încă de dimineaţă, pentru a cere ca mai mulţi deputaţi socialişti s-o însoţească la Mussolini. Turati a încercat să o facă să se răzgândească în toate modurile posibile, însă ea nu a cedat la rugăminţile lui.
În versiunea relatată de presa regimului, Benito Mussolini o primeşte pe „sărmana doamnă“ împreună cu onorabilii Acerbo şi Sardi, stând în picioare în pragul unei săli din Palatul Chigi. De cum doamna Matteotti trece pragul, Mussolini ia poziţie de drepţi. Când aceasta izbucneşte în hohote de plâns, el, mişcat, o consolează cu fermitate:
– Doamnă, aş vrea să vă înapoiez soţul viu. Guvernul îşi va face pe deplin datoria. Nu ştim nimic pozitiv, dar mai există totuşi speranţă.
Avocatul Casimiro Wronowski, cumnatul lui Matteotti, povesteşte altfel scena. Velia, pe care toţi o numesc deja „văduva Matteotti“, însoţită de sora ei, Nella, aşteaptă în picioare în anticameră ca un funcţionar să-l anunţe pe şeful guvernului de sosirea ei.
Şi în această a doua versiune Mussolini o primeşte pe Velia Matteotti stând în picioare, doar că susţinut, aproape proptit, de secretarii de stat Acerbo, Sardi şi Finzi.
Două doamne şi patru bărbaţi se înfruntă. Mussolini tremură, Finzi îşi ascunde faţa cu o mână. Velia cere ca soţul ei, dacă este în viaţă, să fie lăsat să se întoarcă acasă, iar dacă este mort, să-i fie restituit trupul, pentru o înmormântare creştinească. Mussolini, bâlbâindu-se, de parcă nu-şi găseşte cuvintele, îi răspunde:
– Nu ştiu nimic, doamnă; dacă aş şti, viu sau mort, v-aş da soţul înapoi.

Sâmbătă, 14 iunie

„Cine trebuie să se înece să se înece până la capăt."
Sentința publicată în Il Popolo d'Italia rezumă speranțele și certitudinile tuturor facțiunilor din opoziție. Certitudinea ineluctabilului, speranța cruțării.
Un val de indignare și de emoție inundă fascismul, un vârtej de murmure îl trage la fund. Pe măsură ce ies la iveală detalii privind răpirea, compromițătoare pentru oamenii din guvern, ziarele se dezlănțuie în revelații scandaloase despre greșelile lor de orice fel: traficul lui Aldo Finzi cu zone de construcție cumpărate la prețuri de nimic cu profituri enorme, specula nerușinată a lui Michele Bianchi în ce privește emigrația clandestină și tot așa. Fotografia de grup a oamenilor din jurul lui Mussolini este cea a curții unui imperiu josnic.
Dimpotrivă, Giacomo Matteotti este înălțat la rang de sfânt. Casa lui de pe via Giuseppe Pisanelli a devenit deja destinație de pelerinaj, la locul răpirii se adună sute de coroane de flori, un soi de mausoleu în aer liber. Poliția intervine pentru a împrăștia procesiunea de pe cheiul Tibrului, carabinierii călare mătură florile și alungă mulțimea.
– Momentan nu se poate face nimic. Băieții ăia au făcut prea multe porcării. Sunt neputincios. De Bono nu e bun de nimic. E prea multă dușmănie la mijloc.
Sunt ultimele cuvinte pe care le aude Cesare Rossi de la Mussolini, obosit, înainte de ruptură. Il Duce pare uluit, năucit de surprindere, paralizat de deziluzie. Giovanni Marinelli tocmai ce a mărturisit că, la cinci zile de la răpire, încă deține chitanțele contrasemnate pentru plățile făcute asasinilor înainte și după delict. Trezorierul Partidului Fascist se justifică invocând scrupulozitatea bunului administrator care arhivează în perfectă ordine plățile în numerar. Apoi se ia cu mâinile de cap și fuge să le distrugă.

Mussolini clatină din cap, apoi se holbează cu o privire sticloasă la o nălucă de pe linia orizontului: a visat şi predicat mereu necesitatea istorică a violenţei chirurgicale, a ferocităţii precise, exacte, inexorabile; în schimb, se trezeşte cu mâinile murdare de rahat şi sânge, un delict bestial.
Dacă nu îl rupe, lanţul responsabilităţii va ajunge curând până la el. Aşa că îl rupe sacrificându-şi cei mai apropiaţi colaboratori: Benito Mussolini le cere demisiile lui Aldo Finzi şi lui Cesare Rossi.
Aldo Finzi, amăgit de promisiunea că abnegaţia lui va fi recompensată foarte curând cu Ministerul de Interne, acceptă. Cesare Rossi, în schimb, răbufneşte cu violenţă: protestează, afirmând că este întru totul nevinovat, declară că trebuie să-şi apere onoarea, în faţa prietenilor îl face pe Mussolini nebun. Rossi scrie o scrisoare oficială şi sobră de demisie, dar întocmeşte şi o a doua, secretă, plină de ameninţări făţişe. După ce le trimite pe amândouă, se ascunde.
Mussolini încearcă să-şi vină în fire, jucând rolul şefului de stat. Este vizitat de negusul Haile Selassie, însă conduita lui de om de stat nu serveşte la nimic. În Il becco giallo, revistă de satiră condusă de Alberto Giannini, un jurnalist strălucit care fusese luat la bătaie de Dùmini şi care îl provocase apoi cutezător la duel din acest motiv, este tipărită o caricatură letală. Regele Etiopiei apare cocoţat ca un vultur pe umerii lui De Bono, şeful poliţiei fasciste. Îi şopteşte cu un aer complice la ureche:
„Mie puteţi să-mi ziceţi adevărul: l-aţi mâncat.“

Duminică, 15 iunie

În jurul lui Benito Mussolini s-a creat dintr-odată un gol. Ordinul de mobilizare a miliţiei care ar fi trebuit să apere regimul cu spada scoasă aproape că a fost ignorat:
la Roma au răspuns doar patruzeci la sută din soldaţi, la Milano, douăzeci la sută, la Torino, nici unul. La Roma, pe corso Umberto, pe sub ferestrele Palatului Chigi unde prim-ministrul s-a baricadat în biroul lui, trecătorii merg repede, înfricoşaţi, străduindu-se evident să nu-şi îndrepte privirea spre balconul cu pricina. La Milano, când prietenii care încă îl ascund îl anunţă pe Giuseppe Viola că Albino Volpi a fost arestat, acesta le declară că, dacă va fi interogat într-un proces, va accepta să vorbească doar cu Mussolini:
– Şi atunci o să mă năpustesc asupra lui şi-o să-i mănânc o bucată din nas!

Nimeni nu cunoaşte mai bine decât un valet singurătatea stăpânului său. Quinto Navarra l-a întâlnit pe Benito Mussolini pentru prima dată la Cannes, în 1920, când se afla în serviciul Excelenţei Sale marchizul della Torretta,
pe atunci ministru de externe. Cu acea ocazie i se prezentase un jurnalist necunoscut, dornic să-l intervieveze pe ministru, şi îi lăsase cartea de vizită: „Benito Mussolini“. Apoi îl revăzuse, la ora 13.00, în data de 31 octombrie 1922, la Palazzo della Consulta, Curtea Constituţională, pe când devenise deja şeful guvernului.
Din ziua aceea, Quinto Navarra a păzit anticamera prim-ministrului de parcă acesta ar fi trăit într-un clopot de sticlă şi acolo a văzut Italia trecând pe la picioarele lui. Timp de douăzeci de luni, servitorul fidel a auzit vocea stăpânului său tunând din spatele uşii şi a văzut miniştri, generali, industriaşi, bătăuşi fascişti şi marchizi ieşind cu capul plecat. Într-o zi, Mussolini, având chef de confesiuni, i-a spus:

– Sunt convins că şi dacă aş dormi toată ziua, italienii nu ar cere altceva de la mine. Le-ar ajunge să ştie că exist şi că aş putea să mă trezesc din clipă în clipă. Admiraţia şi frica sunt întotdeauna un pic înrudite.
Însă acum s-a schimbat totul, acum a rămas doar frica. În ultimele o sută de ore, în Palatul Chigi s-a respirat un aer mormântal. Pe străzi, cetăţenii îşi dădeau jos însemnele fasciste şi acelaşi lucru se întâmpla şi la minister. Sălile luminoase, care până nu demult mişunau de lume respectuoasă, s-au golit treptat. Până când, în această dimineaţă, anticamera a rămas goală. Dacă ar fi fost să intre din piaţă un răzbunător al lui Matteotti, cu pistoalele scoase, nu ar fi găsit pe nimeni care să-l împiedice.
Diseară regele este aşteptat să se întoarcă în capitală; ţara şi Mussolini se află din nou în mâinile lui. Il Duce aşteaptă singur, în linişte, în Salonul Victoriilor.
Quinto Navarra nu ştie ce să facă. Rămâne la rândul lui singur, aşezat în anticameră, împotrivindu-se tentaţiei de a fugi, cu sufletul în aşteptare, impunându-şi să dea dovadă de discreţie absolută. Însă prim-ministrul nu îl cheamă de ore întregi, nu-i cere să îndeplinească nici una din sarcinile lui obişnuite, nici măcar să-i prezinte vizitatorii. Pe de altă parte, nici nu are vizitatori.
Pe nepusă masă, Navarra este convocat de secretarul general, cu o depeşă urgentă pentru Mussolini. În astfel de cazuri, protocolul prevede că poate intra în camera şefului şi fără să fi fost chemat.
Aproape ţinându-şi răsuflarea, Quinto Navarra se hotărăşte să deschidă uşa Salonului Victoriilor. Dincolo de prag, vede ceva ce nu va uita niciodată.
Benito Mussolini stă în fotoliul lui la masa de lucru, un fotoliu foarte înalt, cu spătar, sprijinit de ambele părţi de doi piloni din lemn aurit. Chiar în clipa în care Quinto Navarra deschide uşa, Benito Mussolini, cu ochii bulbucaţi, pufăind şi gâfâind, se loveşte cu capu-i chel în dreapta şi în stânga de pilonii auriţi, ca un metronom ruginit care bate implacabil timpul propriului sfârşit.

Cauza delictului nu trebuie căutată doar în raţiuni politice, ci în necesitatea de a-l reduce la tăcere pe onorabilul Matteotti, care îşi propusese să declanşeze un scandal în privinţa grupurilor financiare şi a relaţiilor lor cu politicieni.

Epifanio Pennetta, şeful poliţiei judiciare,
în timpul instrumentării procesului Matteotti, iunie 1924

Ca reprezentant al văduvei şi al familiei Matteotti, am luat parte, la Camera Deputaţilor, la deschiderea sertarului lui Matteotti, însă conţinea doar hârtie cu antetul Camerei… Am căutat atunci şi acasă la el, am scormonit sertarele unul câte unul. Singurul lucru pe care l-am găsit a fost un anumit număr de foi, cu sume mari, scăderi, înmulţiri şi împărţiri notate pe ele. Se înţelegea că erau toate operaţiuni de verificare a execuţiei bugetului de stat. Nu am găsit altceva, drept care povestea documentelor compromiţătoare nu există.

Casimiro Wronowski,
cumnatul lui Giacomo Matteotti

Domnule Preşedinte,
În urma mai multor indicii şi informaţii circumspecte, am impresia că m-ai ales să fiu singurul ţap ispăşitor al dezastrului care s-a abătut asupra fascismului…
Ei bine, anumite lucruri necesită un consens. Eu însă nu consimt… Pe scurt: dacă nu voi primi, în decurs de câteva zile, dovada că-ţi înţelegi datoria de solidaritate nu atât faţă de persoana mea, faţă de trecutul meu, nu atât faţă de calitatea mea de colaborator şi executant, uneori al unor acţiuni ilegale

ordonate de tine, ci mai ales faţă de absenţa elementară a raţiunilor de stat, voi pune în aplicare lucrurile pe care ţi le-am declarat azi-dimineaţă şi pe care le-am perfecţionat pe parcursul zilei…
Şi este inutil să te avertizez că, dacă cinismul de care ai dat dovadă într-o manieră înfricoşătoare până astăzi, complicat de confuzia care te-a năpădit chiar atunci când ar fi trebuit să stăpâneşti situaţiile pe care le-ai creat în mod exclusiv, te-ar face să ordoni gesturi de suprimare fizică atât timp cât mă ascund, şi în eventualitatea nefericită că voi fi capturat, vei fi oricum un om distrus şi, din nefericire, odată cu tine, şi regimul, pentru că declaraţia mea documentată, lungă şi detaliată, se află deja, se înţelege, în mâinile unor prieteni de încredere care îşi respectă cu adevărat datoriile prieteniei.

Scrisoare adresată de Cesare Rossi lui Benito Mussolini,
15 iunie 1924

CU ORICE PREȚ. 16–26 iunie 1924

Un rege nu e un porc pus la îngrăşat, cum susţinea Napoleon. Un monarh constituţional trebuie să ştie ce se întâmplă în ţara lui. Dacă un prim-ministru criminal scufundă ţara respectivă în ruşine, fiind dezaprobat de majoritatea subordonaţilor lui, atunci suveranul, sprijinindu-se pe loialitatea armatei, are datoria de a pune capăt regimului infracţional împingându-l pe şeful guvernului la demisie.

Iată sensul mesajului pe care Giovanni Amendola, în numele tuturor grupurilor constituţionale de opoziţie, i l-a trimis lui Victor Emanuel al III-lea prin contele di Campello, curteanul lui.

Victor Emanuel al III-lea, întors din Spania, îi ordonă contelui di Campello să-i mulţumească lui Giovanni Amendola pentru loialitatea sa, apoi, în 16 iunie, se întâlneşte cu Benito Mussolini, îi recomandă împăcarea între forţele politice, susţine necesitatea unei reorganizări a guvernului şi încheie cu un îndemn de a se urma drumul spre „normalizare“. În esenţă, în pofida indignării generale, regele Italiei, continuând să respecte Carta constituţională din punct de vedere strict formal, reconfirmă încrederea în şeful guvernului. Benito Mussolini se învigorează. Porneşte contraofensiva.

În aceeaşi zi, Mussolini convoacă de urgenţă Consiliul de Miniştri şi obţine aprobarea iniţiativelor sale. Ca prim lucru, pentru a-şi demonstra bunăvoinţa, face un pas înapoi: renunţă la ministerul de interne în favoarea lui Luigi Federzoni, lider naţionalist stimat de conformiştii de dreapta. Apoi îl lichidează pe Emilio De Bono, care s-a dovedit inept şi implicat. În locul lui îl numeşte şef al poliţiei pe Crispo Moncada, prefectul de Trieste. Înainte ca ziua să se încheie, îl cheamă pe Aldo Finzi pentru a-i cere a mia oară să se răzgândească.

După ce iniţial a acceptat să-şi înainteze demisia, simţindu-se încolţit, Finzi a luat legătura cu Corriere della Sera, ameninţând cu dezvăluiri: eroul

zborului asupra Vienei ar fi dat totul pentru patrie, însă nu şi onoarea; incitatorul delictului era unul singur: Benito Mussolini din Predappio.
Când însă fostul secretar de stat de la Interne iese, după o oră, de la discuţia din 16 iunie cu Benito Mussolini din Predappio, dă impresia unui om terorizat. Finzi pare palid, agitat, îşi declară regretul faţă de pasul făcut spre opoziţie. Il Duce i-a promis că, imediat ce va redeveni arbitru al situaţiei, îl va repune în funcţie. Apoi i-a dat permisiunea să plece:
– Adio, Aldo, ne-am înţeles.
Acel „ne-am înţeles“ a generat confuzie în mintea lui de pilot.
În zilele următoare, Mussolini îşi continuă contraofensiva. Ordonează prefecţilor mai multor reşedinţe de provincii să organizeze adunări fasciste în sprijinul guvernului. Prefecţii se supun. În pieţe sunt învârtite din nou bastoanele. Tullio Tamburini, „marele ciomăgar“, venit de la Florenţa la Roma în fruntea legiunii a 92-a a miliţiei, numită „Legiunea de fier“, o pune să defileze pe străzile centrului în formaţie de război. Susţinerea cea mai călduroasă vine însă din nou din valea Padului şi de la Leandro Arpinati. Chiar dacă e ţintuit la pat de un accident de maşină, căpetenia ras din Bologna, loial ca întotdeauna, în 19 iunie adună deja mii de combatanţi, iar trei zile mai târziu, în 22 iunie, aduce în piaţă cincizeci de mii de cămăşi negre din toată Emilia.
Pe de altă parte, şi justiţia îşi urmează cursul. După ce a reuşit să scape de arestare, Albino Volpi este oprit într-un restaurant din Bellagio în timp ce ia prânzul, înainte să treacă graniţa elveţiană. După câteva zile de impunitate nerușinată, Filippelli, directorul ziarului Corriere Italiano, care a închiriat maşina folosită la răpire, este interceptat de garda de coastă la bordul unei bărci cu motor în drum spre plajele franceze. În următoarele ore cad pe rând aproape toţi acuzaţii: Giuseppe Viola şi Amleto Poveromo sunt arestaţi la Milano, Cesare Rossi, disperat că nu se va mai putea ascunde, se predă poliţiei din Roma în 22 iunie. În cele din urmă vine rândul lui Giovanni Marinelli, incriminat de diferite mărturii şi de un apel telefonic din 31 mai către directorul închisorii napolitane din Poggioreale, în care cerea

eliberarea imediată a unuia dintre membrii bandei pentru o misiune guvernamentală. Marinelli, loial ca întotdeauna, se retrage în spatele unei tăceri absolute. Cât despre Amerigo Dùmini, din închisoarea din Regina Coeli, în pofida faptului că în valiza lui au fost descoperite bucăţi din tapiţerie şi haine pline de sânge, arma crimei şi cărţi de vizită ce purtau antetul „Biroul de presă – Ministerul Afacerilor Interne“, continuă să nege orice implicare a liderilor fascişti şi orice intenţie ucigaşă: Giacomo Matteotti, din spusele lui Dùmini, ar fi murit accidental în cursul încăierării din cauza unui jet de sânge pornit din căile respiratorii, sufocat de propria tuberculoză.
Întărit de toate acestea, în data de 24 iunie, şeful guvernului se prezintă în faţa unei săli pline în care se află senatorii Regatului. Ţine un discurs moderat, abil, paşnic în ton şi calibrat ca registru. Mussolini se înfăţişează încă o dată ca omul de ordine votat să liniştească toate violenţele.
În 25 iunie se întâlneşte în privat cu Arturo Benedetto Fasciolo, stenograful lui personal care l-a informat primul de delict, constrâns de Albino Volpi să joace rolul de mesager al groazei şi de Dùmini, pe cel de cărăuş al macabrelor resturi ale victimei. Mussolini îi cere şi lui Fasciolo demisia. Şi de la el pretinde loialitate şi sacrificiu. Şi lui îi promite recompense.
– Dacă mă salvez pe mine, îi salvez pe toţi. Stai liniştit. Cu cât e mai multă confuzie, cu cât mai bine.
În 26 iunie guvernul obţine încrederea Senatului cu o majoritate amplă: două sute douăzeci şi cinci de voturi favorabile, douăzeci şi unu împotrivă şi şase abţineri.
„Un vot foarte important“, îşi notează Mussolini, „aş îndrăzni să zic chiar decisiv. Senatul, într-un ceas dificil, în plină furtună politică şi morală, se aliază aproape în întregime cu guvernul.“
Mussolini nu e singurul care respiră uşurat datorită votului senatorilor. Benedetto Croce, şeful gândirii liberale, dă un interviu în care explică raţiunile alegerii sale. După ce emite câteva critici, îşi mărturiseşte unele remuşcări şi îşi exprimă nostalgia pentru bunele vremuri trecute, marele

filosof liberal îşi reiterează alegerea de a sprijini fascismul. Fascismul, spune el, nu este o infatuare sau un joculeţ, fascismul a răspuns unor nevoi serioase şi a făcut mult bine. Nu trebuie să îngăduim ca beneficiile lui să se risipească şi să ne întoarcem la nehotărârea incapabilă de dinainte. Fascismul a ajuns la putere în aplauzele şi consensul naţiunii, iar acum exponenţii săi cei mai buni au posibilitatea de a confirma „factorul politic puternic şi salutar ai cărui aducători sunt“. Inima fascismului, proclamă Croce, este iubirea de patrie, este sentimentul salvării ei.

De la forul din Cremona, ca un ecou al cuvintelor renumitului profesor napolitan, avocatul Roberto Farinacci – care, după cum bine se ştie, după ce şi-a cumpărat diploma de liceu, şi-a obţinut cu forţa licenţa în drept copiind de la primul la ultimul rând teza unui alt candidat – acceptă, la propunerea lui Mussolini, să-l apere în instanţă pe Amerigo Dùmini, călăul lui Giacomo Matteotti. Cu doar zece zile înainte refuzase aceeaşi propunere. Acum regimul începe lupta de apărare a asasinilor.

Prefecţilor din: Alessandria, Mantova, Florenţa, Bologna, Piacenza, Treviso, Carrara, Perugia, Sulmona, Foggia, Catanzaro, Cagliari.
Delictul împotriva lui Matteotti, care a fost deplâns cu loialitate de tot partidul, a fost folosit de opoziţie ca pretextul pe care-l căuta ca să atace guvernul. Ne aflăm în faţa unui soi de front unit antifascist.
Ordonaţi ca în seara de luni sau de marţi, într-o piaţă orăşenească, să se ţină o adunare a fasciştilor din oraş şi din provincie, pentru a reafirma cu solemnitate încrederea lor în Guvern şi în Fascism. MUSSOLINI.

Benito Mussolini, telegramă către prefecturi, 16 iunie 1924

Obiectivul general al politicii mele rămâne neschimbat: să ajungem cu orice preţ, cu respectarea legilor, la normalitatea politică şi la restabilirea păcii naţionale, să selectăm şi să epurăm cu vigilenţă zilnică partidul, precum şi să dispersăm cu cea mai mare energie ultimele reziduuri ale unei concepţii ilegaliste neactuale şi fatale… Să se facă lumină şi dreptate! Să se afirme tot mai mult statul de drept!

Benito Mussolini, discurs în faţa Senatului, 24 iunie 1924

ȚARA OPACĂ. 27 iunie–22 iulie 1924

– Noi nu comemorăm. Ne-am adunat aici pentru un rit, un rit religios, care este însuşi ritul patriei. Fratele nostru, pe care nu este nevoie să-l numesc, deoarece numele lui este evocat chiar acum de toţi oamenii cu suflet, de o parte şi de cealaltă a Alpilor şi a mărilor, nu este un om mort, nu este un om învins, nu este nici măcar un om asasinat. El trăieşte, este prezent aici şi se luptă. Este un acuzator; este un judecător; este un răzbunător. Degeaba i-au tăiat poate mâinile şi picioarele. Degeaba i-au desfigurat poate chipul, dulce şi sever. Mâinile şi picioarele i s-au recompus. Miracolul din Galileea s-a repetat. Mormântul ne-a restituit trupul lui neînsufleţit. Mortul se ridică. Şi vorbeşte. Şi îi jur, în numele vostru, al tuturor, că umbra lui va fi împăciuită curând.

Filippo Turati pronunţă aceste cuvinte de sublimare a prietenului asasinat, în 27 iunie, în faţa tuturor grupurilor de opoziţie reunite. În timp ce Turati vorbeşte, mulţi se întorc speriaţi spre intrarea sălii B din Palatul Montecitorio, aşteptându-se să vadă fantoma ciopârţită a lui Giacomo Matteotti. Cu puţin timp înainte, la începutul şedinţei, o gafă stângace a inaugurat atmosfera spiritistă: secretarul, care făcea apelul celor adunaţi citind birocratic din listele Camerei, ajuns la „numele“ cu pricina, fără să-şi dea seama, din obişnuinţă, l-a strigat:

– Matteotti Giacomo?

După o clipă de uimire şi de emoţie, mulţi au strigat:

– Prezent!

Însă zilele acestea, toată Italia duce o existenţă fantomatică, molipsită şi fermecată de moarte. Începând chiar de la membrii opoziţiei, a căror adunare, fecundată de cuvintele lui Turati, dă naştere deciziei de a nu participa la lucrările Camerei până la restaurarea ordinii politice şi juridice distruse. Retragerea lor din parlament, pe perioadă nedeterminată, este imediat botezată „Aventino“[67], în memoria altor fantasme, altor secesiuni, a

unei alte plebe romane, cea care s-a retras să protesteze pe dealul cu acelaşi nume în 494 î.Hr.
Noua secesiune, în intenţiile liderilor săi, cu Giovanni Amendola în frunte, ar trebui să respingă orice „aranjament vulgar“, ar trebui să se opună cu intransigenţă barbariei, dar, de fapt, îşi joacă toate cărţile pe indignarea universală. Pariază întreaga miză pe chestiunea morală. Ca şi cum, pentru a fi zdrobit, blocul fascist, întărit de respectul faţă de Mussolini şi de complicităţile puterii, nu ar trebui să iasă înfrânt dintr-o bătălie cu lovituri de ciocan. Ca şi cum ar fi de ajuns indignarea pentru a se opune bastonului. Ca şi cum morala ar fi o categorie a politicii.
Aşa este peste tot, în orice birou, în orice cerc, în orice bar din Italia. Cele mai diverse persoane, legate de dorinţa de a intra în contact cu entităţi spirituale, începând cu cea a lui Giacomo Matteotti, se reunesc în şedinţe spiritiste, cu scopul de a le adresa acestora întrebări specifice. Dar întrebările rămân fără răspuns. O sumedenie de fantome îşi fac apariţia şi tac.
Muncitorii din toată ţara, pentru a-l onora pe Matteotti, anunţă încetarea lucrului. Amintirile dezastruoaselor greve generale din anii precedenţi îi fac însă responsabili, aşa că greva durează doar zece minute. În pofida acestui fapt, industriaşii, căpitanii Italiei economice, nu suflă o singură vorbă împotriva regimului, considerând reluarea producţiei şi echilibrarea balanţei preferabile libertăţii politice. Pe de altă parte, veteranii de război, întruniţi la congresul din 7 iulie, iau distanţă faţă de fascism. La câteva zile după aceea, răniţii şi marii invalizi îi urmează la protest. Însă Gabriele D’Annunzio, pe care toţi foştii combatanţi, răniţi şi invalizi îl consideră liderul lor natural, din păcate, nu mai este un om al aventurii, ci a decis să se abandoneze complet literaturii: când statul cumpără la un preţ uriaş manuscrisele poetului, aflat ca întotdeauna într-o situaţie economică precară, aceasta fiind doar prima dintr-o lungă serie de subvenţii, este împăciuit definitiv. Indignarea antifascistă a veteranilor, răniţilor şi invalizilor rămâne, aşadar, lipsită de îndrumare.

La Florența, între timp, în 9 iulie, mii de fasciști înarmați invadează străzile. Par să anunțe sosirea celui de-al „doilea val“, dar apoi și acest elan se atenuează într-o reorganizare a guvernului. Ies din scenă Gentile, Carnazza, Corbino și intră Casati, Sarrocchi, Lanza di Scalea, iar eternul jug domolește valul.
Bursele alunecă în ruină după ce se răspândește vestea sechestrului, însă regele, asemenea unui „prizonier de război“, nerespectându-și propriul jurământ făcut pe Statutul Albertin, semnează un decret care consimte ca prefecții să poată sechestra ziarele care difuzează știri nocive pentru națiune; astfel, odată redusă la tăcere presa, isteria burselor se liniștește. Fatalismul letargic al regelui, pe de altă parte, dă tonul existenței spectrale de care se molipsește întregul popor. Unei delegații de foști combatanți care vin să-i ceară măsuri urgente și drastice, Victor Emanuel al III-lea îi răspunde distrat, schimbând subiectul:
– Astăzi fiica mea a omorât două prepelițe, îi informează el, cu un orgoliu patern prost disimulat.
Da, majoritatea italienilor, îngroziți de delict, ar vrea căderea fascismului pentru a-și recăpăta casele infestate de fantome, însă apoi, spre ora cinei, exigențele vieții cotidiene predomină. Moralitatea nu se numără printre acestea. Țara este opacă, sentimentul dreptății este slab, tulbure. Sentimentul de revoltă se reduce la pasiunea morbidă cu care se urmărește cronica de scandal.
Se propagă mai ales ipotezele despre eliminarea trupului neînsuflețit: șerpuiește în rândul multora fantezia unui rug în crematoriul din Roma, în timp ce alții preferă gheața în locul focului, și atunci se imaginează o celulă frigorifică în cabinetul de medicină legală al Policlinicii. Alții insistă asupra adâncurilor misterioase ale lacului Vico. Scafandrii îl explorează pas cu pas. Matca lui este goală, abandonată. Din acel mister se draghează doar noroi, doar mocirlă. Se explorează atunci cu entuziasm caverne, catacombe, mici cimitire părăsite. Agitația țării se revarsă într-un coșmar. Italia urlă în somn,

oprimată de fantasme care sufocă orice sentiment de eliberare, ca într-un vis urât.
Până şi existenţa lui Benito Mussolini, cel care este una cu propriul corp şi cu materia feroasă din care zice-se că ar fi fost forjat, devine fantomatică în aceste săptămâni.
„Sunt doi morţi“, scrie jurnalistul Ugo Ojetti, „Matteotti şi Mussolini.“
După scurta izbucnire de dinamism de la jumătatea lui iunie, il Duce se scufundă într-o tihnă abulică, duce o viaţă lipsită de griji. Lasă, aşadar, ca în partid să se reia polemica dintre revizionişti şi intransigenţi. Celor din urmă li s-a alăturat acum un tânăr toscan, fost voluntar în război, care îşi spune Curzio Malaparte. În revista pe care a fondat-o, *La conquista dello Stato*, în numele sufletului popular, ţărănesc, generos şi fără prejudecăţi al fascismului provincial, contrapus „cloacei romane“, susţine cu sabia scoasă dezlănţuirea mişcărilor paramilitare intransigente împotriva văduviţilor lui Matteotti.
Mussolini îl lasă să trăncănească, nu se poate decide. La Marele Consiliu al fascismului din 22 iulie, il Duce încă oscilează: declară că revoluţia necesită subterfugii şi stratageme, cere înţelegere şi ajutor, apoi se declară gata chiar şi pentru violenţă, dacă este necesară. Între timp, tânărul avocat care şi-a asumat cu elan apărarea lui Dùmini îl invită să se retragă în umbră întocmai ca o fantomă: prea multă lume bârfeşte despre mărturiile suspecţilor, despre interogatorii, despre indicii; este periculos, trebuie să refuze să discute despre acest subiect, trebuie să ignore procesul.
Chiar şi viaţa privată a lui Benito Mussolini oscilează între extreme, între scurte răbufniri de euforie şi o melancolie lugubră. Bianca Ceccato, amanta lui „copilă“, acum mama fiicei lui bastarde, invitată la Roma, petrece câteva zile închisă în apartamentul din via Rasella, rămânând mereu la dispoziţia lui. El, în culmea vanităţii, îi citeşte o multitudine de scrisori de la admiratoare necunoscute, apoi, dintr-odată, răbufneşte furios împotriva soţiei lui, Rachele, despre care se zice că ar avea la rândul ei o aventură cu un tip în Romagna. Infidelitatea soţiei, alături de fierea acelui cadavru

aruncat la picioarele lui, îi provoacă lui Benito Mussolini, pentru prima dată în viaţă, crize violente de ulcer. Medicii îi cer să reducă sucurile proaspete de portocale care-i plac atât de mult şi îi interzic cafeaua. Quinto Navarra, servitorul lui impecabil, îl vede într-o zi aplecându-se, încovoiat de durerea de stomac, pe covorul din Salonul Victoriilor.
Puţinii prieteni care încă îl mai caută îl descriu pe Mussolini ca fiind obsedat de fantome. La sfârşitul lunii iulie, înzdrăvenit după accidentul de maşină, Leandro Arpinati vine la Roma împreună cu patru camarazi. Intraţi în Palatul Chigi, pustiu, au impresia că au fugit toţi. Arpinati intră direct în biroul Conducătorului, fără să aştepte să fie anunţat. Îl găseşte supt la faţă, cu barbă de trei zile, cu ochii febrili:
– Situaţia este insuportabilă: nu se poate rămâne la guvernare cu un mort sub picioare, se lamentează prim-ministrul.
– Ai dat tu ordin să fie ucis? îl întreabă celălalt.
– Nu.
– Atunci ce ai tu de-a face cu toate astea? Pedepseşte-i pe cei care au comis crima asta stupidă şi nu te mai gândi.
Benito se descarcă în faţa lui Leandro, vechiul lui prieten loial: e imposibil să nu se gândească. Iese în fiecare seară în jur de ora şapte şi în drum spre casă întâlneşte mereu o mică mulţime mută, ostilă, care îl observă trecând. E un coşmar. Soţia lui Matteotti vine aproape în fiecare zi să ceară veşti despre soţ. Primele dăţi a primit-o, însă acum nu mai are curajul să o facă.
Nu e adevărat, e o altă minciună, poate de-a dreptul o halucinaţie: Velia Matteotti, după acea unică întâlnire din 13 iunie, nu s-a mai arătat. Şi totuşi, în timp ce Mussolini i se confesează lui Arpinati, prietenul lui îl priveşte buimac pe Duce uitându-se în jur de parcă s-ar teme să o vadă apărând. Înainte să se întoarcă în Emilia, căpetenia ras din Bologna le ordonă în seara aceea celor patru combatanţi ai lui să se infiltreze în acea mulţime mută şi ostilă şi să aplaude la sosirea Şefului la poartă. Mussolini rămâne uimit – de săptămâni nu l-a mai aplaudat nimeni –, schiţează un surâs.

Durează puțin. În pofida promisiunii solemne a lui Turati, umbra lui Matteotti nu dispare. Fantoma lui încă se învârte, neîmpăcată, prin țară. Țara însă nu se revoltă. Rămâne opacă. Oare persecuția va dura pentru totdeauna?
În caietul lui, Benito Mussolini consemnează: „Cadavrul nu este găsit – Tensiunea crește – Acuzele privind specula se răspândesc."

[67] Una dintre cele șapte coline pe care a fost construită Roma antică (n.tr.)

Există doi morţi, Matteotti şi Mussolini. Italia este împărţită în două: cei ce plâng moartea unuia şi cei ce plâng moartea celuilalt.

Ugo Ojetti, iulie 1924

Prea multă lume se ocupă de proces şi prea multă lume vine să vă vorbească despre asta, lucru care e foarte periculos!… Şi permiteţi-mi, domnule prim-ministru, să vă dau un sfat: când vine cineva să vă vorbească despre aceasta, dumneavoastră trebuie să ignoraţi procesul şi nu trebuie să permiteţi nimănui să converseze pe această temă… Este o necesitate de neevitat chiar şi pentru o apărare adecvată a responsabilităţilor noastre personale. Am îndrăznit să vă dau astfel de sfaturi pentru că vă vreau cu sinceritate binele.

Giovanni Vaselli, avocatul lui Amerigo Dùmini,
scrisoare adresată lui Benito Mussolini, iulie 1924

CLOROFORM. 22 iulie–7 august 1924

– Cum eşti?
– Cum te aştepţi să fiu, Vela mea?
– Nimic nou?
– Nimic. De acum nu mă mai uimeşte nici o acţiune, nici cea mai absurdă, cea mai îngrozitoare… Mă doare însă că nu ştiu nimic despre ce gândesc aşa-numiţii mei prieteni. Cei care m-au trădat!
– O să vezi că totul se va aranja; însă te rog să rămâi calm, să nu te laşi condus de nervi.
– Dar nu ţine de nervi, pentru că nu port ură nimănui, nu port ranchiună! Din păcate, destinul şi-a jucat cartea în favoarea duşmanilor mei şi, în cazul în care pierd partida, lucru aproape sigur, de altfel, nu există nici măcar posibilitatea de-a juca un meci de baraj.
– Dar ai demonstrat mereu că eşti un jucător abil, de aceea ştii că în multe partide, care par pierdute la început, are loc o răsturnare de situaţie la ultima mână.
După cum stau mărturie interceptările telefonice ale celor care supravegheau liniile private ale premierului, spre finalul lunii iulie 1924 Margherita Sarfatti este cea care îi insuflă încă o dată lui Mussolini încrederea în el însuşi,
în abilităţile lui de jucător de noroc: nu pleci niciodată de la masă după o mână pierzătoare (ca o ironie a sorţii, când îi vorbeşte în intimitate, amantul o alintă spunându-i „Vela“, nume care diferă printr-o singură silabă de numele văduvei lui Matteotti). Mussolini primeşte acelaşi imbold de a nu-şi da demisia şi din partea lui Costanzo Ciano, eroul vedetelor torpiloare, care face apel la experienţa lui de marinar: încă de la prima îmbarcare, îi aminteşte Ciano, a fost învăţat „să nu coboare din barcă atunci când marea e neliniştită“.

Aşa că Benito Mussolini nu coboară. De altfel, nici nu-l obligă nimeni să o facă. Regele şi-a reconfirmat încrederea în el, opoziţia se limitează la polemica jurnalistică, iar ancheta judiciară, manevrată de sus, nu-l vizează în mod direct.
Amerigo Dùmini, instalat în aripa a VI-a de la Regina Coeli cu tot confortul, continuă să susţină că a fost vorba despre o bătaie care s-a soldat cu o tragedie şi să nege că Mussolini ar fi responsabil în vreun fel. Între timp, administraţia Partidului Naţional Fascist achită fără să crâcnească toate cheltuielile ilustrului deţinut şi pe ale complicilor săi: mâncare de la un restaurant extern, haine din stofă englezească de lână de vigonie căptuşite cu mătase, pijamale tivite cu blană de astrahan, hârtie pentru scrisori cu emblema partidului şi incredibilul antet „Grupul Soldaţilor Arditi Fascişti – Detaşamentul din Regina Coeli – Roma, via della Lungara 29“.
Dùmini îşi pierde cumpătul o singură dată, când, la sfârşitul lunii iulie, o declaraţie sub jurământ a lui De Bono, „târâtura aia bătrână“, pare să năruie versiunea delictului nepremeditat susţinută de el. Atunci combatantul toscan îi trimite scrisori de şantaj lui Finzi, ameninţând că, dacă va fi înşelat, se va lupta din răsputeri, împotriva a tot şi a tuturor şi cu orice preţ; apoi însă, Dùmini dă înapoi, îşi regretă răbufnirea şi promite că va fi din nou „fascistul brav şi loial de dinainte“. În fond, pentru Amerigo Dùmini, Regina Coeli este o „închisoare fără gratii“, iar pactul cu Mussolini rămâne în picioare.
Mussolini simte că poate să depăşească criza şi reia controlul asupra partidului. Membrii Consiliului naţional, care participă la şedinţa din 7 august în Sala Consiliului din Palazzo Venezia, primesc de la Conducătorul lor regăsit, care precizează că vorbeşte în calitate de şef al fascismului şi de şef al guvernului, noul slogan şi noul traseu:
– Un filosof german a spus: „Trăieşte periculos“. Aş vrea ca acesta să fie mottoul fascismului italian tânăr şi pasional: „Să trăieşti periculos“.
După ce lansează sloganul, îi precizează semnificaţia. Trebuie să fim gata de orice, de orice sacrificiu, de orice pericol, dar între timp trebuie să ne

recunoaştem şi greşelile. S-a cam pierdut vremea, prea mulţi comandanţi, prea mulţi cavaleri. Ar fi trebuit în schimb să ne mândrim că „ne-am atins scopul goi“. Şi gata cu violenţele inutile: nu trebuie să se mai spună că suntem gata să ucidem şi să murim pentru fascism, ci doar că suntem gata să ne sacrificăm pentru patrie. E timpul s-o încheiem şi cu revizionismul. Revizioniştii sunt oameni cărora le place ariergarda, pentru a se regăsi în avangardă în cazul unei răsturnări de situaţie. Acum, revoluţia începută în octombrie 1922 trebuie finalizată prin cucerirea definitivă a decrepitului stat democratic şi liberal. Fascismul nu se lasă judecat decât de istorie.
Lansarea sloganului nu e de ajuns: bătălia este dificilă, trebuie să evite fragmentarea majorităţii guvernului,
şi Mussolini estimează că circa o sută de deputaţi sunt incerţi. Este nevoie de o strategie destul de delicată, pe care o enunţă astfel:
– E nevoie să cloroformizăm, dacă-mi permiteţi să folosesc termenul medical, opoziţia şi chiar şi poporul italian.
E nevoie de cruzime, desigur, însă de o cruzime a chirurgului. Gata cu alarmismul, gata cu isterizarea. Poţi lovi un popor, îl poţi strivi prin impozitări, îi poţi impune o disciplină dură, însă nu se pot călca în picioare anumite sentimente profund înrădăcinate. Nu se poate trăi sub cerul unei apocalipse cotidiene. Starea de spirit a poporului italian, îi asigură il Duce reînsufleţit pe membrii Marelui Consiliu, este aceasta: nu ne stresaţi zilnic spunându-ne că vreţi să faceţi plutoane de execuţie. Asta ne scoate din sărite. Într-o dimineaţă, când ne trezim, spuneţi-ne că le-aţi făcut deja şi vom fi mulţumiţi, dar, pentru numele lui Dumnezeu, nu continuaţi cu această picurare continuă. Faceţi totul, dar anunţaţi-ne după.
Şi apoi, peste o săptămână e Adormirea Maicii Domnului. Anul acesta pică într-o vineri. Poporul va avea trei zile întregi ca să-şi ducă copiii la mare, ca să se împace cu bătrânii, cu morţii, în jurul mesei, la o farfurie de macaroane, cu picioarele sub masă şi cu sticla pe masă, va avea trei zile întregi ca să nu se mai gândească la nimic, ca să nu-şi mai dea seama de nimic.

Adevărul este că parlamentarii pot doar să aştepte pasiv, iar non-parlamentarii pot doar să voteze ordinea de zi… În fond, ce face opoziţia? Face greve generale sau parţiale? Manifestaţii în piaţă? Sau tentative de revoltă armată? Nimic din toate acestea. Opoziţia desfăşoară o activitate de pură polemică jurnalistică. Nu poate să facă altceva.

Benito Mussolini,
discurs în faţa Marelui Consiliu al fascismului,
22 iulie 1924

Încercăm să evităm panica în rândul populaţiei, încercăm să ne prezentăm sub înfăţişarea noastră războinică, însă capabili doar de acea cruzime necesară, de cruzimea chirurgului. Să nu împovărăm nervii şi aşa distruşi ai populaţiei: în fond, poporul va face ceea ce noi vom vrea să facă. Mâine o mie de indivizi hotărâţi vor înhăţa Roma, mâine, dacă se acţionează cu seriozitate, cu hotărârea celor care au ars podurile în urma lor şi trebuie să meargă obligatoriu înainte, populaţiile s-ar retrage, pentru că, în fond, umanitatea este încă aşa cum spune gazda lui Alessandro Manzoni: „Nu mă ocup de asta, fiecare are afacerile lui personale“.

Benito Mussolini,
discurs în cadrul Consiliului naţional al PNF,
7 august 1924

Lovitura a fost dură, stupidă, neaşteptată. Dar cred că voi depăşi această furtună: ultima dintre nenumăratele pe care mi le-au provocat cei care ar fi trebuit să le evite.

Benito Mussolini,
scrisoare către sora lui, Edvige,
1 august 1924

CADAVRUL

Macchia della Quartarella, 16 august 1924

Un şănţuleţ, o cățeluşă, o pădure sălbatică ce adăpostise nelegiuiţi. Aşa se trezeşte Italia din coşmarul ei îngrozitor.
Alceo Taccheri, drumar, care are în atribuţii via Flaminia, în timp ce curăţă un şanţ înfundat, verifică în patru labe canalul blocat la kilometrul 18. Acolo găseşte o jachetă, fără o mânecă, cu sânge încrustat pe buzunarul de la piept, unde se pune batista, în dreptul inimii. Căutând mai adânc, vede ceva alb întins pe sol. Ridică obiectul şi constată că este mâneca lipsă, întoarsă pe dos.
Ovidio Caratelli, brigadier de carabinieri, se află la Riano Flaminio, în permisie la familie. Cunoaşte pe de rost tufărişul din Quartarella, o pădure deasă, înaltă, un loc greu de pătruns şi sălbatic, pentru că de copil a bătut, în timpul unor lungi expediţii de vânătoare, toate pădurile din împrejurimi. Separată de stradă de un gard impunător, acoperită de copaci deşi şi tufe spinoase, se precipită spre interior într-o râpă adâncă. Dar între partea vestică şi râpă se deschide mica rarişte a unei cărbunării abandonate, invizibilă din stradă, îngropată în vegetaţia deasă, înconjurată de rugi şi stejari. Iată locul din care, spre seară, în depărtarea unui crepuscul estival, carabinierul îşi aude câinele lătrând. Cățeluşa râcâie pământul. Acum însă e deja întuneric, mai bine să se întoarcă acasă.
Ziua următoare, cățeluşa, avidă, o zbugheşte spre partea deasă a tufărişului de cum se întrezăreşte Quartarella. Micuţul patruped sapă din nou, în acelaşi loc ca în ziua dinainte.
Carabinierul împunge solul, acoperit cu frunze şi scoarţă uscată de stejar, bastonul se afundă în terenul moale, el îl împinge ca să vadă dacă se afundă şi mai mult. Din pământ, drept răspuns la împunsătură, iese o duhoare

greţoasă de putrefacţie. Aproape imediat, pământul redă luminii oase umane şi rămăşiţe de carne, complet acoperite de viermi care mişună. După ce mai îndepărtează puţin pământ, se iţeşte partea anterioară a unui craniu.
Giacomo Matteotti se află deja în stare avansată de descompunere. Îi mai rămân doar câteva părţi moi acoperite de piele. Se prezintă ghemuit şi înghesuit într-o groapă prea mică. Doar o pilă mare înfiptă în pământ îi serveşte drept cruce. Unealta folosită de asasini pentru a-i săpa groapa.
Magistraţii investigatori consemnează: pădurea din Quartarella (pe marginea şoselei Flaminia, la kilometrul 23 faţă de Roma, între Riano şi Sacrofano), într-o groapă alungită, de suprafaţă, largă de 0,40 m pe 0,75 m, cu lungime maximă centrală de 1,20 m şi adâncime maximă de 0,45 m (pagina 26,3, volum per.), situată într-o cărbunărie, înconjurată de tufişuri de mure.
Medicul legist constată că trupul trebuie să fi stat mult timp în groapă şi că acolo s-a produs descompunerea, printr-un proces natural, fără concursul unor agenţi externi; cadavrul, chiar dacă este complet şi nu a suferit mutilări, nici în viaţă, nici după moarte, trebuie să fi fost înghesuit cu mare forţă în groapa superficială, prea mică, săpată în grabă, cu mijloace improprii, probabil împins cu picioarele, apoi îndoit ca o carte, cu gambele aduse sub spinare, şi în cele din urmă acoperit sumar cu un pic de pământ. Doi dinţi de aur, ieşiţi în afară din cauza retracţiei gingivale, au confirmat că este vorba despre rămăşitele onorabilului Matteotti.
Date fiind lipsa organelor interne şi leziunile specifice pe care le prezintă scheletul, precum şi absenţa altor haine în afara jachetei sfâşiate şi a pantalonilor deja identificaţi, este imposibil să se determine cauza precisă a decesului. Dar, ipotetic vorbind şi luând în considerare pata de sânge, răspândită şi la interior şi în exterior, în regiunea pectorală superioară stânga şi în regiunea subraţului stâng ale jachetei, este întru totul verosimil ca moartea să fi survenit în urma unei răni prin perforaţie care să fi sângerat abundent, în regiunea toracico-anterolaterală superioară stângă. O singură înjunghiere în zona inimii.

Toată după-amiaza, carabinierii cern solul din jur în căutarea altor rămăşiţe. Înaintea serii însă, tufărişul nelegiuiţilor este deja asediat de o mulţime înarmată cu torţe care se strânge la marginile pădurii. Printre primii care sosesc sunt deputaţii Partidului Socialist Unitar. Filippo Turati se împleticeşte, îşi apasă o batistă pe faţă, nu se ştie dacă pentru a-şi înăbuşi plânsul sau pentru a opri senzaţiile de vomă cauzate de putoarea cadavrului. Groaza invadează din nou lumea. Jurnaliştii se dezlănţuie. În tumultul presei, cronica minuţioasă a dezbrăcării corpului, a violenţei folosite asupra trupului neînsufleţit pentru a-l înghesui cu forţa într-o groapă nepotrivită, săpată cu o pilă în mare grabă, arată profanarea din Riano, de o ferocitate deliberată, ca pe una dintre cele mai „îngrozitoare din istorie“. Şi depoziţiile lui Ovidio Caratelli şi ale lui Domenico Pallavicini, căpitanul de carabinieri care a găsit jacheta, trezesc scepticism: sunt contradictorii, şi unii suspectează o descoperire dirijată.

Însă toate aceasta nu mai contează acum. Descărcările de şoc emoţional care radiază în toată ţara dintr-o biată groapă săpată cu o pilă şi readusă la lumină de o căţeluşă agitată îi scot pe italieni din letargia lor de sărbătoare. În timpul nopţii, pe străzile capitalei, portretele lui Mussolini sunt retuşate cu pete mari de vopsea roşie de culoarea sângelui.

Pământul a scos deci la iveală cadavrul lui Giacomo Matteotti. Cadavrul, chiar şi cu puţinele lui fâşii de carne, astâmpără fantasma. Coşmarul s-a terminat. Sfârşitul a început.

Te scutesc de descrierea detaliată a rămăşiţelor. Totul este distrus. Nu mai este nici măcar scheletul, ci doar tibii, femururi, coaste, oase împrăştiate şi craniul.

Filippo Turati, scrisoare către Anna Kuliscioff,
16 august 1924

Atâtea lucruri atât de triste în jurul nostru, ce ţesătură de pericole… Descoperirea acestui nefericit cadavru va închide gura lumii şi pe a trădătorilor care o ascultă.

Margherita Sarfatti, scrisoare către Benito Mussolini,
august 1924

PRĂBUŞIREA. 21 august–16 decembrie 1924

Ce rămâne din Giacomo Matteotti este pus pentru a doua oară în pământ în a douăzeci şi una zi a lunii august. De data aceasta este vorba despre pământul lui: înmormântarea are loc la Fratta, în Polesine, din dorinţa Veliei, soţia lui, care i-a refuzat lui Turati o îngropare „politică“ la Roma, în cimitirul din Verano.
Plecarea coşciugului din Gara Monterotondo a fost, totuşi, salutată de strigătele unei mulţimi de ţărani, muncitori şi feroviari îngenuncheaţi de-a lungul traverselor şi primită la Fratta de o mulţime identică de zeci de mii de muncitori în doliu şi aflaţi în aşteptarea unei răzbunări, a dreptăţii, a revanşei: „Răzbunare! Trăiască Matteotti! Trăiască martirul! Trăiască libertatea!“
În Fratta Polesine, locul lui de origine, centrul scenei nu mai este ocupat de tânăra soţie, ci de bătrâna lui mamă. Batalionul dispus pe strada provincială prezintă armele, preotul oferă ritualica binecuvântare, apoi mama, lângă sicriu, îşi începe jelania cu hohote de plâns şi îl încheie în urlete sfâşietoare. Lucia Elisabetta Garzarolo, numită în mod obişnuit Isabella, îl îngroapă pe Giacomo, ultimul din cei şapte fii ai ei, toţi răpuşi de tuberculoză, de viaţă şi de fascism.
Din acest moment, totul se prăbuşeşte, lucrurile se dezmembrează, Italia este o ţară în doliu, care ia partea durerii materne.
Fascismul, urât din nou de lume, se scufundă în abisul violenţei paramilitare. În zilele precedente au fost deja morţi şi răniţi pe străzile din Napoli, dar în 31 august, la o adunare a minerilor de pe muntele Amiata, Mussolini însuşi evocă violenţa definitivă: protestele zgomotoase ale socialiştilor, spune el, sunt deranjante, dar sunt complet neputincioşi; în ziua în care vor trece de la vorbe la fapte, „în ziua aceea vom face din ei pământ moale pentru taberele cămăşilor negre“. În legătură cu adversarii retraşi pe Aventinoul conştiinţelor lor, nu îşi face griji:

– Absenţii vor fi greşit.
Violenţa, evocată de Duce, se dezlănţuie câteva zile mai târziu, în 5 septembrie, la Torino. Piero Gobetti, directorul tânăr şi fragil al publicaţiei La rivoluzione liberale, este aşteptat în stradă de un grup de cămăşi negre; îl bat până la sânge, producându-i leziuni interne foarte grave; o mică mulţime asistă şocată şi prudentă la lupta unui bărbat împotriva unei duzini de adversari. Însă agresiunea de la Torino nu este singura. Se reiau peste tot manifestaţiile, devastările, incidentele. De ambele părţi. Escaladarea culminează într-un tramvai din Roma, unde, în 12 septembrie, muncitorul Giovanni Corvi îl asasinează cu trei împuşcături de revolver pe sindicalistul fascist Armando Casalini în faţa privirii împietrite a copilei lui. La Cremona, Farinacci invocă epurarea etnică a opoziţiei:
– Dacă nu este suficientă mătura, să se folosească mitraliera.
Ziarul fascist L'impero cere trimiterea liderilor de la Aventino într-un lagăr de concentrare. Conducătorii detaşamentelor din provincii îl imploră pe Mussolini:
– Duce, dă-ne mână liberă.
„Al doilea val" pare inevitabil, incipient, o necesitate istorică.
În schimb, repudierea fascismului continuă. Primii care se pun în mişcare sunt marii industriaşi care l-au susţinut. În 14 septembrie, delegaţia lor obişnuită, Olivetti, Conti şi Pirelli, îi prezintă lui Mussolini un memoriu cu valoare de ultimatum. Îi urmează liberalii, întruniţi într-un congres la începutul lunii octombrie. Şi ei se distanţează de regimul din care încă fac parte. Până şi Corriere della Sera îl atacă în sfârşit în mod deschis. Se prăbuşeşte şi ancheta judiciară: Amerigo Dùmini, încolţit de o depoziţie a lui De Bono privind responsabilităţile lui Rossi şi ale lui Marinelli, este constrâns să-şi schimbe linia de apărare. În 20 octombrie recunoaşte că se afla în serviciul organizaţiei „Ceka fascistă" şi că a îndeplinit ordinele celor care l-au mandatat. Instrucţiunea fostului şef al poliţiei – „neagă, neagă, neagă mereu totul" – de acum nu mai are sens. În 28 octombrie, celebrările miliţienilor în cinstea celei de-a doua aniversări a marşului asupra Romei se

desfăşoară în pieţe goale. Nu participă nici măcar cei răniţi în război. Din Gardone se face auzit din nou chiar şi Gabriele D'Annunzio, care defineşte Italia uciderii lui Matteotti o „ruină fetidă". În culise se uneltesc comploturi pentru a-l asasina pe Mussolini. Partidul Naţional Fascist este închis în el însuşi ca o fortăreaţă asediată. Toţi aşteaptă ca din Aventino să sosească ordinul de a o lua cu asalt.

Fascismul asediat, pe cale să se prăbuşească, face o ultimă şi toxică tentativă de-a se purifica. În 22 octombrie, Italo Balbo îl înlocuieşte pe Emilio De Bono, compromis, la şefia miliţiei. În 25 octombrie, don Sturzo este exilat la Londra. La Paris, la procesul pentru omuciderea fascistului Nicola Bonservizi, asasinat de un socialist izgonit din partid, Curzio Malaparte fabrică un document fals infam care ar arunca responsabilitatea asupra cadavrului lui Giacomo Matteotti. Până şi Luigi Pirandello, cel mai mare dramaturg italian în viaţă, contribuie la tentativa de a purja fascismul devenind membru de partid chiar la sfârşitul lunii octombrie. În 4 noiembrie, aniversarea victoriei, regimul încearcă să-şi aproprieze complet cultul patriei. Mussolini îngenunchează în faţa mormântului Miliţianului anonim, în timp ce, pe la spatele lui, în Piazza del Popolo, cămăşile negre atacă un cortegiu naţionalist condus de nepotul lui Giuseppe Garibaldi. Tentativa eşuează. Peste tot izbucnesc confruntări între fascişti şi foşti combatanţi. Mario Ponzio, din San Sebastiano, deţinător al medaliei de aur pentru curaj militar, rupe legitimaţia PNF. Se alătură şi el marii părţi a italienilor care continuă să aştepte din Aventino o iniţiativă politică precisă pentru a doborî regimul.

Între timp, la 12 decembrie, şi parlamentul, până acum complice, începe să repudieze fascismul. Ordinea de zi a primei şedinţe a Camerei, după o perioadă foarte îndelungată de suspendare a lucrărilor, prevede comemorarea deputaţilor decedaţi în ultimele luni. Numele lui Giacomo Matteotti apare pe listă. Comunistul Repossi, coborât de pe Aventino, le interzice fasciştilor să se alăture doliului:

– De când lumea şi pământul, urlă în faţa tuturor Repossi, asasinilor şi complicilor lor nu li s-a îngăduit să-şi comemoreze victimele!
Atacul este violent, însă nici un fascist nu îndrăzneşte să-l reducă la tăcere. Pe coridoarele din Montecitorio se vociferează despre acorduri între principalii lideri liberali pentru a-l îndepărta pe Mussolini. Giovanni Giolitti, care la prima şedinţă este răsunător de absent, ia poziţie în 15 noiembrie, votând împotriva unui proiect de lege al guvernului. Apoi îl înfruntă în aulă pe Mussolini, pe seama măsurilor care reprimă libertatea presei. Peste câteva zile i se alătură Vittorio Emmanuele Orlando, prim-ministrul victoriei. La fiecare nou vot, guvernul pierde din susţinere. În 24 noiembrie, cunoscutul comediograf Sem Benelli îşi anunţă demisia:
– Ori demisionează fascismul, ori demisionează statul, declară acesta.
Majoritatea se destramă, puterea lui Mussolini se crapă. Turati ajunge să-i scrie lui Kuliscioff că de acum „succesiunea este deschisă".
În 26 noiembrie se prăbuşeşte şi Italo Balbo. Căpetenia ras din Romagna, atacată de un cotidian pentru rolul jucat în omuciderea lui don Minzoni, a intentat proces pe motiv de defăimare. Dar în timpul procesului, fostul lui locotenent, Tommaso Beltrami, aduce drept dovadă o scrisoare în care Balbo le asigură făptaşilor impunitate după delict. Mussolini îi cere demisia. Se prăbuşeşte astfel şi idolul cămăşilor negre. Fascismul continuă să se prăbuşească.
În 30 noiembrie, toate forţele antifasciste se reunesc la Milano. O mare participare populară, mult entuziasm. În centrul scenei se remarcă un portret mare al lui Matteotti, înconjurat de o ghirlandă de flori albe, roşii şi frunze verzi. Se strigă: „Trăiască Matteotti!", se urlă: „Jos cu asasinii!" Odată încheiată faza de instrumentare a procesului, judecătorii de instrucţie cer inculparea făptaşilor, precum şi a lui Rossi şi Marinelli. În 3 decembrie, Luigi Albertini, director al Corriere della Sera şi senator al Regatului, protestează cu îndârjire faţă de abuzul de drept. Câteva ore mai târziu, şi magnatul Ettore Conti ia cuvântul în Senat împotriva lui Mussolini: fascismul a reuşit în demersul lui de a reface ţara din punct de vedere material, însă a eşuat în

refacerea ei morală. După el, generalul Giardino dă glas nemulţumirii cercurilor militare şi monarhiste, atacând miliţia. În 5 decembrie, majoritatea pierde alte douăzeci de voturi în Senat. Blocul social care l-a adus pe Mussolini la guvernare se prăbuşeşte în circa patruzeci de ore. Clopotul bate a mort.
Reglarea conturilor pare iminentă, unghiurile de atac se multiplică. În 16 decembrie, Giuseppe Donati, director al cotidianului catolic Il popolo, prezintă un denunţ detaliat al complicităţii lui De Bono la asasinarea lui Matteotti. De Bono, interogat de marele juriu, confirmă că în noaptea de 12 iunie, în cadrul întâlnirii secrete de la Viminale, Rossi şi Marinelli au spus că au executat ordinele lui Mussolini. În 16 decembrie se ajunge în punctul în care până şi un simplu deputat, liberalul Giovanni Battista Boeri, chiar dacă ales pe „lista uriaşă" fascistă, găseşte curajul de a-l contesta public pe Mussolini.
– Restituiţi mandatul, strigă înfuriat il Duce, pentru că dumneavoastră eraţi în lista naţională.
– Când am intrat în lista naţională nu credeam că voi fi şi eu răspunzător penal, ripostează Boeri.
La Stampa, cotidianul liberal şi antifascist din Torino, singurul care nu a făcut concesii fascismului, emite o sentinţă definitivă în această rebeliune făţişă a omului blând de rang inferior împotriva Şefului totemic: „Guvernul are o singură preocupare: să nu plece. O singură teamă: sancţiunile justiţiei. Un sentiment de nesiguranţă şi de neliniște se răspândeşte în ţară, fără posibilitatea de a-l opri sau de a-l remedia."
În aceeaşi zi, într-un alt cotidian, Filippo Turati citeşte în acea neliniște generalizată starea de spirit a „mulţimilor din anul o mie", aşteptând cu nerăbdare un semn din Aventino cu privire la „un act decisiv, nu bine precizabil, dar tocmai de aceea teribil". Sperând să fi ajuns în punctul cel mai de jos al prăbuşirii lor, deşi cu câteva decenii înainte de o nouă schimbare de mileniu, italienii îşi ţin răsuflarea şi aşteaptă sfârşitul lumii.

De acord cu Turati, însă mai practică, Anna Kuliscioff îi răspunde de la Milano: „Mi se pare că ar fi momentul să se precipite lucrurile“.

MLAŞTINĂ

Roma, 21 decembrie 1924

Raffaele Paolucci este o persoană respectabilă, un patriot fervent, un medic ilustru. Eminenţă a chirurgiei toracice şi abdominale, în război a câştigat o medalie de aur pentru curaj militar scufundând o navă de război austriacă împreună cu un singur coleg şi folosindu-se de o singură mină marină, o torpilă de opt metri construită chiar de el. În seara de 19 decembrie, Raffaele Paolucci a invitat „mlaştina“ în casa lui.

Patruzeci şi patru de deputaţi ai dreptei moderate – fascismul „capilor de familie“, cei care formează majoritatea tăcută, cei care se află întotdeauna la mijloc între cele două tabere de nebuni, cei a căror conştiinţă civică se îngrozeşte cu fiecare nouă violenţă, încreţindu-se însă doar la suprafaţă – se întrunesc într-un palat roman, printre praline de ciocolată şi decoruri somptuoase, ca să pună capăt haosului, să restabilească un climat paşnic, să favorizeze concilierea, normalitatea, Constituţia. Obiectivul deputaţilor din zona gri, numită „mlaştină“, este să îndepărteze actualul guvern de la putere, împingându-l pe Mussolini să o rupă cu căpeteniile ras pentru a se alia cu vechii liberali, poate făcându-i astfel loc lui Vittorio Emanuele Orlando pentru postul de prim-ministru, şi să convingă facţiunile opoziţiei să se întoarcă în parlament. De câteva zile, senatorul Pompeo di Campello, curtean al regelui, le solicită să o facă.

În acest scop şi în temeiul mandatului primit de la Coroană, cei patruzeci şi patru semnează o ordine de zi de reînsănătoşire naţională: eliberarea de sub puterea exagerată a căpeteniilor ras, încetarea totală a violenţelor, încredinţarea misiunii de păstrare a ordinii publice poliţiei, înăbuşirea „valurilor revoluţionare secundare“, eliberarea din orice funcţie a

violenţilor, hoţilor şi corupţilor, reformarea legii electorale prin introducerea colegiului uninominal.
S-ar putea să pară ciudat că, în timp ce lupii se află la uşă, cineva s-ar gândi la o reformă electorală, dar nişte deputaţi aleşi în parlament nu se gândesc, de fapt, la nimic altceva; în viziunea lui Raffaele Paolucci, sistemul uninominal, care prevede alegerea unui unic deputat per colegiu, supunând fiecare candidat scrutinului direct al corpului electoral, ar trebui să-i îndepărteze pe oportuniştii politici, pe paraziţii din organizaţiile sindicale, pe frenetici, pe violenţi şi pe nebuni. Ar trebui să-l împingă pe Mussolini să cedeze în faţa liberalilor, moderaţilor, regelui, persoanelor respectabile.
Raffaele Paolucci este însă un om de onoare, nu un conspirator, şi de aceea, chiar dacă e conştient că despre această reformă electorală se vorbeşte de luni de zile, însă il Duce s-a declarat întotdeauna împotriva ei, după întrunirea „mlaştinii“ se duce la Şef pentru a-i comunica în mod loial rezultatele, pentru a-l face participant la dorinţele manifestate de parlamentarii săi. Mussolini îl ascultă cu atenţie, şi totuşi la plecare Paolucci are impresia că n-a fost luat în serios.
Raffaele Paolucci îl revede pe Benito Mussolini în ziua următoare, în sala din Montecitorio. Îl revede apropiindu-se de banca guvernului şi depunând un decret de lege pentru reforma sistemului electoral prin introducerea colegiului uninominal, întocmai reforma pe care Paolucci i-o propusese cu o zi înainte şi pe care Mussolini o respinsese. Despre decret nu ştia nimeni nimic, l-au semnat până acum doar doi miniştri, ceilalţi li se vor alătura.
Omul respectabil este uimit: animalul politic, jucând cu anticipaţie, a aruncat în mlaştină nu o piatră, ci o bombă. Efectul decretului de lege este exploziv, perturbarea, enormă, apa murdară se tulbură.
Odată depăşită uimirea stârnită de lovitura magistrală, Paolucci înţelege. Prins în încleştarea dintre componentele opoziţiei, moderaţi, căpetenii ras, cu acea unică lovitură-surpriză, Mussolini se întoarce ca stăpân al jocului: facţiunile socialistă, comunistă şi populară, care datorează mult sistemului proporţional, vor fi nimicite; vechii liberali de vază, care încă se bucură de o

mare susţinere individuală în feudele lor electorale, vor aprecia darul; fasciştii moderaţi şi nebunii din fruntea detaşamentelor, şi unii şi alţii lipsiţi de o bază electorală proprie, aleşi numai pentru că au fost trecuţi pe listă, se vor afla acum la mila şantajului lui Mussolini, care, în biroul lui închis, prin faptul că le va acorda sau nega un colegiu câştigător, va putea să-i desemneze pentru realegere sau pentru uitare.

În concluzie, graţie unei simple reforme a sistemului electoral, Mussolini este din nou în şa. Dreapta liberală, până mai ieri gata să-l dea jos de pe cal, se apropie din nou de el, atrasă de perspectiva realegerii. Ameninţaţi de posibilitatea rămânerii pe dinafară, fasciştii moderaţi, până mai ieri seduşi de opoziţia internă, se grăbesc să revină la matcă. Mlaştina se înfundă astfel în propriul noroi. Singurul lucru care contează pentru politicienii de carieră este să fie realeşi. Şi dacă s-ar prăbuşi lumea, nu s-ar dezlipi de pe scaunele lor pentru absolut nimeni.
Între timp, formaţiunile de opoziţie sunt scoase din ascunzătoare. Adăpostite de luni întregi pe Aventino, în timp ce Italia aştepta zadarnic lansarea atacului final, acum sunt constrânse să încerce o ieşire. Cea mai puternică armă a lor, poate singura în acest moment, este în continuare acuzaţia de crimă. Încă din primele zile ale lunii august, Giovanni Amendola, liderul de pe Aventino, se află în posesia memoriului lui Cesare Rossi, redactat în 15 iunie. L-a ţinut ascuns încă trei luni, apoi, la mijlocul lui noiembrie, i l-a trimis lui Victor Emanuel al III-lea, sperând că poate suveranul va tranşa problema. Toată luna decembrie, Italia de pe Aventino a aşteptat degeaba. Regele, ca de obicei, nu a mişcat un deget.
Atunci Amendola decide să-l publice. Primul extras din memoriu apare în ziarul lui, Il Mondo, la 27 decembrie. Fascismul este demascat ca un adevărat ilegalism de stat; politicianul Mussolini este zugrăvit ca delincvent din fire, ca un instigator direct al violenţelor; bărbatul este portretizat ca

având o psihologie de geniu criminal, întotdeauna atent să-şi procure un alibi pentru ziua şi ora delictului.
Şi totuşi, în mod ciudat, Mussolini nu a făcut nimic pentru a împiedica publicarea memoriului. Se spune chiar că ar fi favorizat-o, că ar fi forţat momentul ei.
– Fără sechestre, vizibilitate maximă, pare să fi ordonat el.
O fi vreun calcul diabolic, o fi satisfacţia dezastrului, o fi pentru că ziarele se cheamă aşa deoarece durează o singură zi?
Oricum, impresia stârnită de revelaţiile lui Rossi este încă o dată enormă. Liderii detaşamentelor muşcă zăbala, ziarele fasciste le resping, considerându-le doar bârfe, Corriere della Sera cere pentru prima dată în mod deschis demisia prim-ministrului. Suntem din nou zid contra zid, din nou la cuţite.

Odată disipată prima impresie de uimire datorată surprizei, scopul mişcării lui Mussolini a devenit clar: să îngrozească opoziţia, dar mai ales să nimicească nucleele majorităţii care demonstrau veleităţi de independenţă. Trebuie să recunoaştem că Mussolini a reuşit admirabil.

Declaraţie a lui Antonio Salandra, fost prim-ministru,
despre decretul de lege privind reforma electorală
din 20 decembrie 1924

Încă vreo câteva săptămâni, şi apoi formaţiunile de opoziţie, care au vorbit întruna, cu frenezie, despre mort, care au profitat de mort cu o excitaţie sadică amplificată de o speculă macabră, care au ţinut pieptul naţiunii apăsat de un coşmar de groază, vor fi zdrobite definitiv de simpla logică umană şi de indestructibila realitate
a faptelor.

„Băşică, nu bombă“
(comentariu la publicarea memoriului Rossi),
Il Popolo d'Italia, 30 decembrie 1924

Când suntem implicaţi în anumite acuzaţii, avem datoria să ne punem la dispoziţia justiţiei, renunţând la prerogativele şi la imunităţile pe care le acordă puterea în fapt.

În orice altă țară constituțională din Europa, un prim-ministru implicat în acest mod ar vrea el însuși și, dacă el nu ar vrea, ar fi constrâns să renunțe la funcție, pentru a se exonera ca cetățean liber.

Luigi Albertini,
Corriere della Sera, 27 și 30 decembrie 1924

HAITA

Roma, 31 decembrie 1924
Palatul Chigi

Cele şapte creioane roşu-albastru marca Faber, bine ascuţite la ambele capete şi bine aliniate, înviorează extrema nord-vestică a biroului. Penițele cu vârf pătrat şi o fantă subţire în capăt sunt corect inserate în tuburile a trei tocuri diferite.
După obişnuita lui plimbare călare de dimineaţă la Villa Borghese, il Duce a găsit Sala Victoriilor curăţată de muştele insuportabile mulţumită impecabilului Quinto Navara, care, conform instrucţiunilor lui, a pulverizat-o din abundenţă cu Flit. Inseparabila servietă de piele galbenă, cea dintotdeauna, este aşezată pe o măsuţă de cafea, decretele privind măsurile ce vor fi aplicate de poliţie şi cenzura presei sunt deja semnate pe masa de lucru. În biroul prim-ministrului, totul este în ordine, chiar şi în această ultimă zi a anului, ca în oricare altă zi, toate detaliile, chiar şi cele mai mici, sunt tratate cu meticulozitate. Totul în afară de lume: aceea, din păcate, recalcitrantă, refuză să se supună.
Ziarele de dimineaţă, stivuite pe birou în grămezi îngustate spre vârf, aduc în camera aseptică, bine ordonată, instabilitatea delirantă a lumii. Cotidienele liberale îi cer demisia lui Mussolini, cele socialiste îi cer capul, fasciştii din coaliția extremistă îl ameninţă deschis. În prima ediţie a Cremona Nuova din noul an, Farinacci declară că bastonul, pus provizoriu în pod, „trebuie şters de praf şi ţinut la îndemână“. În La conquista dello Stato, Curzio Malaparte, un militant paramilitar de rang inferior, îndrăzneşte să-l dojenească: „cine nu este cu noi este împotriva noastră“, mottoul fascist prin excelenţă, este valabil şi pentru el, cel care l-a făurit, pentru Benito Mussolini în persoană, vociferează Malaparte. Titlurile sunt explicite,

insolente: „Fascismul împotriva lui Mussolini?“, „Toţi trebuie să se supună, chiar şi Mussolini, admonestării fascismului integral“. Acuzaţiile militanţilor sunt precise, speranţele lor, arogante. Malaparte îl atacă frontal, îi aminteşte că „onorabilul Mussolini nu doar că a fost numit de Coroană, dar şi-a primit mandatul de la provinciile fasciste“, iar provinciile, ireductibile, nu vor să audă argumente: revoluţia trebuie să continue, împotriva tuturor compromisurilor, a laşităţilor şi a negocierilor. Iar fasciştii intransigenţi sunt gata să continue revoluţia şi fără el.

Dintr-odată, uşa Sălii Victoriilor se deschide larg fără ca el să fi auzit dinăuntru vreun ciocănit. În prag nu se arată chipul slugarnic şi silueta politicoasă a lui Quinto Navarra. Dau năvală, în schimb, zeci de bărbaţi gălăgioşi, grei, cu pas marţial, îmbrăcaţi cu cămăşi negre pe care îşi poartă medaliile. Unii au pumnale la curea. Ca şi cum l-ar asedia, lăsându-i însă deschisă o cale de scăpare, se dispun în semicerc în jurul mesei de lucru a premierului, care rămâne aşezat.

Cei treizeci şi trei de consuli ai miliţiei au sosit pe rând şi incognito din toată Italia, s-au încartiruit la cazarma miliţiei legiunii comandate de consulul Mario Candelori, apoi, în grupuleţe de câte trei, pentru a nu fi observaţi, s-au adunat în Galleria Colonna, în faţa Palatului Chigi. Acum consulii se înghesuie în jurul Conducătorului lor, care este surprins şi deranjat. Sunt conduşi de Enzo Galbiati şi de Aldo Tarabella.

Mussolini îi cunoaşte pe amândoi de ani de zile. Galbiati este liderul detaşamentelor din Monza, consulul comandant al legiunii 125 „Ferrea“ a miliţiei, camaradul căruia i-a fost încredinţată apărarea redacţiei Il Popolo d’Italia în timpul marşului asupra Romei. Aldo Tarabella este o legendă: căpitan în trupele de Arditi în Marele Război, specializat în utilizarea pistolului-mitralieră, o nouă armă de asalt, de şase ori decorat pentru curaj cu trei medalii de bronz şi trei medalii de argint, înscris în prima grupare fascistă din Milano încă din aprilie 1919.

Tarabella este primul care vorbeşte. Îi prezintă lui Mussolini urările pentru noul an, al patrulea de la revoluţie. Il Duce, încă ferm, le zice că e deranjat să

primească o vizită atât de impetuoasă. Eroul de război îşi arată numaidecât cărţile:
– Duce, ne aflăm aici ca să vă spunem că am obosit să batem pasul pe loc. Închisorile sunt de acum pline de fascişti. Fascismul este judecat, şi dumneavoastră nu vreţi să vă asumaţi răspunderea pentru revoluţie. Ne vom asuma noi această responsabilitate; chiar astăzi ne vom prezenta în faţa judecătorului Occhiuto, care va fi foarte fericit să ne închidă la Regina Coeli. Ori toţi în puşcărie, inclusiv dumneavoastră, ori toţi afară.
Mussolini îl cheamă pe soldat la ordin.
Tarabella, tot în picioare, nu renunţă: el, il Duce, le-a înflăcărat inimile, i-a incitat împotriva canaliei socialiste, nu poate pretinde să-i împăciuiască acum. Ajunşi în acest punct, fie il Duce se decide să lichideze opoziţia pentru a continua revoluţia, fie se vor preda cu toţii drept infractori împreună cu el.
Mussolini şovăie. Ultimatumul soldatului l-a lovit ca un pumn în tâmplă. Bărbatul aşezat se întoarce de jur împrejur, priveşte scurt la pumnale, nu-l zăreşte pe Tullio Tamburini, „marele ciomăgar“, încearcă să se fofileze.
– De ce nu-l văd printre voi pe Tamburini? întreabă.
– Pentru că mărşăluieşte din nou, în fruntea a zece mii de cămăşi negre.
După ce şi-a rostit replica, Tarabella i-a întins o scrisoare semnată, în care Tamburini le aprobă iniţiativa.
Mussolini trage de timp, parcurge rapid primele rânduri. Ştie de la ministerul de interne că la Florenţa căpeteniile detaşamentelor din provinciile toscane incendiază ziarele socialiste, iau cu asalt cazărmile pentru a-i elibera pe camarazii deţinuţi, seamănă violenţă pe străzi.
Tonul autoritar al Şefului se frânge, vocea i se îndulceşte, încearcă persuasiunea, cere înţelegere, îşi ridică mâna dreaptă drept scut.
– Au făcut un gol în jurul meu… mi-au aruncat acest cadavru la picioare…
– Duce, dar vi se pare prea mult un cadavru pentru o revoluţie?!
Replica lui Tarabella, fulgerătoare, nemiloasă, a adus în cameră un vârtej de joasă presiune. Aerul a devenit electric, tăcerea, absolută, spastică,

prevestind urlete. O muscă ce a reuşit să scape de exterminare bâzâie, lovindu-se înnebunită cu aripile de fereastra care o ţine prizonieră.
Mussolini se ridică în picioare; vocea îi urcă spre note acute, stridente; se face din nou apel la disciplină: toţi acei consuli ai miliţiei, pentru că şi-au părăsit posturile fără permisiune, sunt pasibili de sancţiuni. Şeful se declară mâhnit, dezamăgit de acei soldaţi de la care se aştepta la ascultare oarbă. Câţiva dintre ei, afectaţi de dojană, dau înapoi. Se iscă o dispută. Mussolini îi dă afară.
Tarabella zăboveşte.
– Stăm în poziţie de drepţi, Duce, adaugă el, dar plecăm trântind uşa după noi.
Protestul eroului lasă în urmă un om învins, încolţit.
Câteva ore mai târziu, în aceeaşi seară, cel asediat devine proscris. În timpul tradiţionalei recepţii de Anul Nou de la Palatul Quirinal, un eveniment solemn la care participă, pe lângă membrii familiei regale, toţi cei care contează în Italia, Benito Mussolini se regăseşte izolat într-un colţ al marii săli. Il Duce a trebuit să intre cu ultimul grup, după cei din ordinul Collari dell'Annunziata, după senatori şi deputaţi, nesalutat nici de Giolitti, nici de Salandra, a trebuit să se agaţe de compania unor miniştri de-ai lui ca să nu rămână izolat.
Filippo Turati, care asistă la scenă, îl consideră sfârşit. Îi scrie partenerei lui că rămâne doar „problema de a găsi maniera în care il Duce se va retrage".
Aşadar, nu-i mai rămâne decât să se hazardeze pentru o ultimă dată. Îi cere regelui să semneze un decret în alb pentru dizolvarea parlamentului, cu care ar putea să-i şantajeze pe deputaţi. Regele refuză să semneze, îi spune să ceară mai întâi un vot de încredere şi să lanseze reforma electorală. Atunci, Mussolini emite un comunicat disperat, în care, mergând la cacealma, anunţă că, odată aprobată noua lege, legislativul va putea fi dizolvat.
Îşi petrece noaptea de dinaintea redeschiderii Camerei singur cu cele şapte creioane roşu-albastru marca Faber, pregătindu-şi discursul cu care va

înfrunta viitorul tribunal. Stă la acelaşi birou unde cei treizeci şi trei de consuli ai miliţiei l-au încercuit ca o haită de câini de război.

Violenţele din Florenţa, decretul care a împiedicat apariţia tuturor ziarelor în ziua de întâi ianuarie… sunt doar o manevră prin care şeful bandei încearcă să dea bine în faţa extremismului fascist, adică un mod de a înfăşura într-un paludamentum respectabil moartea deja constatată drept inevitabilă.

Filppo Turati, scrisoare către Anna Kuliscioff,
2 ianuarie 1925

Roma, 3 ianuarie 1925
Parlamentul Regatului, Camera Deputaţilor, ora 15.00

Aula din Palatul Montecitorio este ticsită din centru până în dreapta extremă, şi totuşi sunt suficiente acele bănci ale aripii stângi rămase cu obstinaţie goale ca să o necrozeze precum un infarct miocardic. Cu toate acestea, aproape toţi deputaţii secesionişti din opoziţie sunt prezenţi, ascunşi prin mulţimea de la balcoane.
Jos, în hemiciclu, Francesco Giunta glumeşte cu Alfredo Rocco la prezidiu, onorabilul Lanza di Trabia strigă: „Trăiască Italia!“, Farinacci replică ţipând: „Trăiască fascismul!“, cămăşile negre cântă Giovinezza. Astăzi în Parlamentul Italiei se glumeşte, se strigă, se cântă, nimeni nu vorbeşte.
De două zile ventriculele ţării sunt în fibrilaţie, circulă necontenit zvonuri despre demisia preşedintelui, pieţele răsună de vociferări antifasciste, apoi, odată primită dezminţirea, devin din nou tăcute. Scena se schimbă din minut în minut, într-un scrânciob de pasiuni triste, viaţa se trăieşte ca într-un film cinematografic.
Se spune că „El“ ar fi descurajat, umilit de salva care l-a lovit, până aproape de colaps; alţii susţin că, prin intervenţia lor, consulii miliţiei i-ar fi inoculat bacilul rezistenţei. În orice caz, toţi îl aşteaptă pe El, cu răsuflarea tăiată, îl aşteaptă ca pe evenimentul capabil să-şi întindă consecinţele asupra restului unei existenţe, să segmenteze cinematografia naturală a vieţii într-un înainte şi după.
La câteva minute după ora 15.00, onorabilul Mussolini intră în aulă ca de obicei prin uşa din dreapta, urmat de onorabilii Di Giorgio, Federzoni şi Ciano. Pare „încruntat şi cu chipul sumbru“, notează cronicarul de la Corriere della Sera.
Il Duce opreşte dintr-un semn al mâinii drepte aplauzele rituale ale acoliţilor săi şi ia loc în spatele băncii preşedinţiei. Când onorabilul Rocco îi dă cuvântul,

în tăcerea cea mai încordată, Benito Mussolini îşi aranjează ca de obicei nodul de la cravată. Apoi porneşte imediat la atac.
O scindare a opoziţiei funcţionează dacă adversarul e dispus să negocieze, însă acest bărbat încolţit, considerat de acum mort de către toţi duşmanii lui, demonstrează imediat că nu se va înjosi negociind. Scaunul lui de prim-ministru este încă o baricadă, apostrofarea se îndreptată în mod deschis către duşmanii lui.
– Domnilor! Discursul pe care sunt pe punctul de a-l ţine nu va putea fi clasificat cu rigurozitate drept un discurs parlamentar. Nu caut să obţin de la voi un vot politic, am avut deja prea multe.
Oratorul înşfacă acum o carte. Este manualul deputaţilor care conţine Statutul Regatului[68]. Toţi se concentrează asupra volumului legat de parcă ar fi grenadă amorsată.
– Articolul 47 din Statut zice: Camera Deputaţilor are dreptul de a-i acuza pe miniştrii regelui şi de a-i aduce în faţa Înaltei Curţi de Justiţie. Întreb oficial: există cineva în această Cameră, sau în afara ei, care vrea să pună în aplicare articolul 47?
Este o provocare. Benito Mussolini prezintă cartea regulilor democratice în faţa parlamentarilor, aidoma unui preot care le expune credincioşilor o bucată din trupul Domnului nostru Iisus Hristos.

Linişte.
Unul singur.
Este suficient să vorbească unul singur, şi ar fi pierdut.
Printre liderii opoziţiei, aşezaţi pe jilţurile lor sau amestecaţi în mulţimea de la balcoane, există oameni curajoşi. Ani la rând şi-au dus viaţa cotidiană în tranşee, au îndurat ameninţări continue, unii au fost deja bătuţi de mai multe ori. Este suficient să se ridice unul singur, să se ridice solitar în acuzaţie, fragmentând disciplina de partid, cercul violenţei, opunând forţa morală forţei fizice, răspunzând apelului viitorului, executat în prezent

pentru a fi răzbunat de posteritate, scufundat de viaţă pentru a se salva în istorie. Este suficient să se ridice unul singur pentru a mânji tot ce ar mai avea de zis „El“, mâzgălit în câteva notiţe care se pretează improvizaţiei pe o foaie volantă.
Nimeni nu se ridică.
Sar în picioare doar linguşitorii fascişti pentru a-l aplauda pe Conducătorul lor.
Atunci il Duce divaghează. Dacă nimeni din sală nu a îndrăznit să se ridice şi să-l acuze, atunci el, Benito Mussolini, se va acuza singur.
Aşadar, vocea i se înalţă cu putere în aula din Montecitorio, mitraliind silabă după silabă. S-a zis că ar fi fondat o Ceka. Unde? Când? Cum? Nimeni nu ar putea să spună. Dacă nu îl inculpă nimeni, atunci el se disculpă: s-a declarat mereu discipol al acelei violenţe ce nu poate fi expulzată din istorie, însă este curajos, inteligent, vizionar; violenţa asasinilor lui Matteotti este laşă, stupidă, oarbă. Să nu i se facă nedreptatea de-a fi considerat atât de cretin. Nu s-a arătat niciodată inferior evenimentelor, nici măcar nu şi-ar fi imaginat vreodată că ar putea ordona asasinatul absurd şi catastrofal al lui Matteotti, nu-l ura pe acel adversar inflexibil, ba chiar îl stima, îi aprecia încăpăţânarea, curajul, atât de asemănător cu curajul lui, care nu i-a lipsit niciodată. Şi acum e pe punctul de a-l dovedi.
Benito Mussolini tace preţ de câteva secunde, ca un luptător care trebuie să-şi reîncarce arma. Apoi îşi pune mâinile în şolduri, îşi întinde gâtul şi reia articularea silabelor, turuind frazele în succesiune rapidă.
Luni de zile s-a făcut o campanie politică dezgustătoare şi mizerabilă, s-au răspândit cele mai macabre şi mai necrofile minciuni, s-au făcut investigaţii chiar şi sub pământ. El a rămas calm, a ţinut în frâu violenţele, a făcut pace. Şi cum au răspuns duşmanii lui? Ridicând miza, agravând acuzaţiile. S-a pus în scenă chestiunea morală, s-a spus că fascismul nu ar fi o pasiune splendidă a poporului italian, ci o dorinţă murdară, că fascismul ar fi o hoardă de barbari care şi-au aşezat tabăra în mijlocul naţiunii, o mişcare de bandiţi şi de prădători. Astfel, reducând totul la delincvenţă, li s-a sugerat

italienilor să nu ia niciodată nimic de bun, s-a insinuat cu răutate că cerul, pământul, aerul, culorile, sunetele şi mirosurile ar fi toate doar înşelăciunea unui demon răuvoitor, că drama grandioasă a Istoriei – lupta popoarelor tinere împotriva celor decadente, cheiul mediteraneean al continentului european lansat spre cel african – ar trebui redusă la un caz banal şi inutil de cronică neagră. În concluzie, a fost revocată întreaga creaţie, atribuind-o aiurelilor unui zeu idiot care ar regurgita şiruri de fraze fără sens din centrul unui univers necunoscut, s-a susţinut că lumea nu ar fi nimic altceva decât o perpetuă greşeală condusă de rău.
Aşa că El, acum, curajos ca de obicei, se va opune calomniatorilor vieţii, ai lumii, ai istoriei:
– Ei bine, domnilor, declar aici, în faţa acestei adunări şi în faţa întregului popor italian, că îmi asum, eu singur, responsabilitatea politică, morală, istorică a tot ce s-a întâmplat. Dacă frazele mai mult sau mai puţin distorsionate sunt suficiente pentru a spânzura un om, scoateţi parul şi scoateţi frânghia! Dacă fascismul a însemnat doar ulei de ricin şi baston, şi nu pasiunea splendidă a celor mai buni tineri italieni, atunci vina îmi aparţine! Dacă fascismul a fost o asociaţie de delincvenţi, atunci eu sunt liderul ei!
Din nou, nimeni nu se ridică să-l oprească pe fiul secolului. Sala răspunde cu un unic strigăt, respectuos, devotat, entuziast:
– Toţi cu dumneavoastră! Toţi cu dumneavoastră, domnule prim-ministru!
El îşi ridică bărbia spre orizont, îşi umflă pieptul, face un rezumat. Atunci când două elemente sunt încleştate în luptă şi sunt ireductibile, soluţia este forţa. Nu a existat niciodată o altă soluţie în istorie şi nici nu va exista vreodată. El, om puternic, promite că situaţia va fi clarificată „în toată zona“, în patruzeci şi opt de ore de la discursul lui.
Acea expresie ambiguă, prefectorală, „în toată zona“, se prăbuşeşte peste Camera Deputaţilor asemenea unei pietre de mormânt. Şedinţa este închisă fără discuţii sau vot. Adunarea va fi reconvocată la domiciliu.

Odată liniştit vacarmul ovaţiilor fasciste, aula se goleşte încet. Benito Mussolini rămâne, îndelung, singur, aşezat în banca lui de prim-ministru.

[68] Legea fundamentală promulgată de regele Carol Albert de Savoia în 1848, cunoscută şi drept Statutul Albertin; în 1861 a devenit Constituţia regatului italian (n.red.)

Ascultă-i.
– Trăiască Mussolini! Trăiască Mussolini!
Urlă numele Șefului pentru că în viața unui om un Șef este totul. Apoi, înainte de-a veni la banca prim-ministrului ca să-l felicite pe Șef, intonează din nou Giovinezza. O intonează pentru că sunt încă niște tineri, iar pentru tineri e nevoie de cântece zbierate până la răgușire.
Privește-i. Salandra și ceilalți disidenți moderați au rămas așezați în băncile lor, pe când fasciștii, în picioare, își prelungeau ovațiile. Apoi, după încheierea ședinței, și ei au roit treptat spre ieșire, bombănindu-și nemulțumirea jalnică. În timp ce liberalii se retrăgeau, în tribune putea fi încă zărit Turati, care răspundea cu gesturi liniștitoare și pline de aroganță privirilor mirate și întrebătoare ale socialiștilor. Ca și când ar fi spus:
– Nu vă alarmați. Este același Mussolini care încearcă să sperie vrăbiile.
Privește-i, ascultă-i, nu înțeleg ce se întâmplă. Nici unii, nici ceilalți. Nu înțeleg ce le fac.
Vor continua să se lupte, de o parte și de cealaltă, fără să știe că locuiesc deja într-o casă de morți. Ai noștri, fasciștii în cămăși negre cu cranii brodate în alb, locuiesc în ea dintotdeauna. Ceilalți, crescuți timp de secole în respect față de esența umană, nu o cunosc. Se învârt pe bâjbâite, tremurători, în noaptea câmpiei imense, fără ca măcar să se poată conforma instinctului luptei. Nu înțeleg, nu înțeleg… pisoi orbi legați într-un sac.
M-am justificat în fața istoriei, însă trebuie să recunosc: este sfâșietoare orbirea vieții față de ea însăși.
La sfârșit ne întoarcem la început. Nimeni nu voia să poarte pe umeri crucea puterii. O iau eu.

PERSONAJE PRINCIPALE

Fasciști, susținători și alții asemenea

Acerbo Giacomo Vlăstar al burgheziei provinciale, conservator, intervenționist, decorat pentru curaj în război, își începe cariera academică, dar apoi o abandonează pentru cea politică, fondând filiala Fasciilor de luptă din provincia sa. Deputat din iunie 1921.

Arpinati Leandro Tânăr muncitor feroviar anarhist din Romagna, amic personal al lui Mussolini. Fiul unor oameni săraci. Înalt, masiv, generos, loial, lider natural al bărbaților înarmați.

Balbo Italo Cu origini în mica burghezie urbană, ambii părinți profesori de școală elementară, voluntar de război, locotenent al trupelor alpine și al celor de Arditi, decorat pentru curaj. După război aderă la detașamentele fasciste din Ferrara, fiind angajat de latifundiari. Înalt, suplu, puternic, curajos, relaxat și nemilos, devine curând liderul lor.

Banchelli Umberto Fiul unui tată necunoscut și al unei femei din popor din Florența, voluntar în Marele Război, luptă în Serbia, în Argonne și pe Karst. Tovarăș de arme al lui Dùmini, îi este camarad și în luptele de după război. Îi urăște pe bolșevici la fel de mult precum îi urăște pe urmașii burgheziei citadine. Toți îl cunosc după porecla „il mago", adică „magicianul".

Barbiellini Amidei Bernardo Conte, latifundiar, voluntar de război, decorat pentru curaj, temperament neurastenic, aproape epileptoid. Liderul detaşamentelor paramilitare din Piacenza.

Beltrami Tommaso Aventurier, sprijinitor al fascismului din Ravenna, locotenentul lui Balbo, adept al violenţei paramilitare şi sindicalist, legionar din Fiume şi membru al gărzii personale a lui D'Annunzio. Ambiguu, imoral, lipsit de scrupule, dependent de prostituţie şi de cocaină.

Bianchi Michele De origine calabreză, militant socialist, apoi unul dintre cei mai radicali sindicalişti revoluţionari, intervenţionist, voluntar de război, redactor-şef al Il Popolo d'Italia şi sansepolcrist. Om de încredere al lui Mussolini, inteligent, fanatic, fumător înrăit, deşi este slăbit de tuberculoză. Menit să moară înainte de vreme.

Bonaccorsi Arconovaldo Veteran al Marelui Război, protagonist al confruntărilor de stradă cu socialiştii, unul dintre primii fascişti, membru important în serviciul de pază al redacţiei Il Popolo d'Italia. Înzestrat cu o forţă fizică ieşită din comun, extrem de violent, cântăreţ de muzică populară pasionat, închis de mai multe ori.

Bottai Giuseppe Voluntar în trupele de Arditi, rănit şi decorat cu medalia de argint, futurist, poet diletant. Fondator al Fasciilor de luptă din Roma, organizează primele detaşamente de acţiune locale.

D'Annunzio Gabriele Primul poet şi primul soldat al Italiei. Om de litere de renume internaţional, dandy, estet rafinat, seducător implacabil. Exaltat de război, în timpul conflictului mondial săvârşeşte fapte legendare. Un mit viu pentru mişcarea combatanţilor şi pentru burghezia decadentă. Posibil cel mai celebru italian în viaţă din epoca respectivă.

De Bono Emilio General decorat de mai multe ori, pensionat înainte de vreme şi îmbătrânit prematur, caută afinităţi politice în toate partidele din arcul parlamentar. Le va găsi în fascism.

De Vecchi Cesare Maria General monarhist din Torino. Locotenent de artilerie şi căpitan al trupelor de Arditi în timpul războiului mondial, rănit în luptă, decorat cu trei medalii de argint şi două de bronz. Obtuz, patriot, impetuos, aderă la fascism încă din 1919.

Dùmini Amerigo Fiul unor emigranţi, cetăţean american, se înrolează voluntar în Compania Morţii condusă de maiorul Baseggio. Rănit, mutilat, decorat pentru curaj, după război se înscrie în Alianţa de Apărare Cetăţenească antibolşevică şi se numără printre fondatorii grupării fasciste din Florenţa.

Farinacci Roberto Muncitor feroviar socialist, intervenţionist înrăit suspectat că s-ar fi sustras ulterior de la plecarea pe front, unul dintre primii fascişti, jurnalist de atac agramat şi grosolan, necioplit şi bădăran ca puţini alţii, lipsit de scrupule şi hotărât ca nimeni altul,

tovarăş al lui Mussolini, stâlp al detaşamentelor paramilitare din Lombardia.

Federzoni Luigi De loc din Bologna, fiul unui om de litere, elev al lui Giosuè Carducci, liderul mişcării naţionaliste şi simpatizant al fascismului.

Filippelli Filippo Avocat din Calabria, fost secretar personal al lui Arnaldo Mussolini, director al cotidianului pro-fascist Corriere Italiano. Intermediar, complotist, speculator care s-a îmbogăţit din surplusul de război.

Finzi Aldo Aviator, pilot, motociclist, îi place la nebunie viteza şi îi urăşte pe ţăranii cerşetori care visează la revoluţia bolşevică. Fiul unui industriaş înstărit de origine ebraică din Polesine, acelaşi ţinut din care provine şi Giacomo Matteotti, în timpul războiului a fost decorat cu medalia de aur pentru curaj după ce a survolat Viena împreună cu Gabriele D'Annunzio.

Forni Cesare Fiul unui agricultor înstărit din Lomellina, după o tinereţe desfrânată petrecută în sălile de biliard din Torino îşi găseşte vocaţia în tranşeele Primului Război Mondial, unde este decorat cu şapte medalii pentru curaj. Înalt, masiv, blond, conduce detaşamentele fasciste în distrugerea ligilor ţărăneşti din ţinuturile sale de baştină.

Galbiati Enzo Orfan de tată, student la Contabilitate, fost Ardito şi fost legionar din Fiume. Liderul detaşamentelor fasciste din Brianza.

Giampaoli Mario Fiul poporului, militant socialist în tinereţe, sindicalist revoluţionar, în 1914 sprijină intrarea Italiei în război şi se înrolează în trupele de Arditi. Întemeiază împreună cu Mussolini Fasciile de luptă şi conduce serviciul de securitate. Mahalagiu, condamnat pentru infracţiuni mărunte, autodidact, cartofor, are legături cu o fostă prostituată.

Giunta Francesco Din Florenţa, licenţiat în drept, voluntar în Marele Război, căpitan de infanterie, legionar din Fiume, conduce revoltele împotriva costului de viaţă ridicat, se înscrie în gruparea fascistă din Trieste în 1920. Mussolini îi încredinţează comanda fascismului în Venezia Giulia.

Grandi Dino Intervenţionist, căpitan al trupelor alpine, decorat pentru curaj, licenţiat în drept, după război oscilează între diverse apartenenţe politice, până în noiembrie 1920, când se înscrie în gruparea fascistă din Bologna. Inteligent, confuz din punct de vedere ideologic, dar viclean din punct de vedere politic, devine curând liderul fascismului din Emilia.

Keller Guido Burghez, exponent de frunte al aeronauticii italiene, erou de război decorat de mai multe ori, as al legendarei escadrile a lui Baracca, excentric, nudist, bisexual, vegetarian, dannunzian.

Marinelli Giovanni Membru al burgheziei de mijloc convertit la socialism, îl urmează pe Mussolini din 1914. Zgârcit, meschin, obtuz, ranchiunos, foarte miop şi bolnav de gută, îi acordă o loialitate oarbă Şefului. Mussolini îl numeşte administratorul Fasciilor de luptă.

Marinetti Filippo Tommaso Poet, scriitor, dramaturg, fondator al futurismului, prima avangardă istorică a secolului XX italian. Naţionalist, bard al războiului, intervenţionist, voluntar în trupele alpine, participă la avansarea triumfală de pe Vittorio Veneto la volanul unei maşini blindate Lancia 1Z. Este alături de Mussolini în timpul adunării din Piazza San Sepolcro.

Mazzucato Edmondo Nevoiaş, crescut într-o şcoală cu internat, revoltat împotriva oricărei autorităţi consacrate, violent şi intolerant, anarhist din fire şi din convingere, zeţar pentru diverse ziare revoluţionare, în 1917 se înrolează în trupele de Arditi şi luptă cu onoare. Este alături de Mussolini din 1918.

Misuri Alfredo Profesor de zoologie, fondator al filialei fasciste din Perugia, liderul detaşamentelor din Umbria, trece la naţionalişti din rivalitate cu Giuseppe Bastianini, celălalt lider al grupărilor paramilitare din Perugia.

Muti Ettore Puternic, atletic, îndrăzneţ, la cincisprezece ani falsificase deja documentele necesare pentru a se înrola voluntar în trupele de Arditi. la Fiume, unde se alătură vestiţilor uscocchi, echipajele de piraţi

care abordau nave comerciale, D'Annunzio însuşi îl rebotează „Jim cel cu ochii verzi".

Pasella Umberto Sindicalist revoluţionar, fost secretar al Camerei Muncii din Ferrara şi din Parma, este de acord cu Mussolini în ce priveşte intrarea în război. Cenuşiu, durduliu, prozaic, foarte bun orator, din luna august a anului 1919 este secretarul general al Fasciilor de luptă.

Rocca Massimo În tinereţe, nume celebru al jurnalismului anarhist şi revoluţionar, sub pseudonimul „Libero Tancredi", îl întâlneşte pe Mussolini la Avanti! şi îl urmează la Il Popolo d'Italia. Se numără printre principalii lideri ai Partidului Naţional Fascist şi este un susţinător al unei politici de normalizare şi moderaţie.

Rocco Alfredo Napolitan, antidemocrat, imperialist, profesor universitar, lider al mişcării naţionaliste care era în favoarea fuzionării cu fascismul. Un jurist excelent.

Rossi Cesare Fost militant socialist, antimilitarist şi tipograf încă de mic copil, apoi sindicalist revoluţionar, trecut pe frontul intervenţionist în 1914, luptă în război ca simplu soldat. Jurnalist strălucit şi de o inteligenţă politică acută, este principalul consilier al lui Benito Mussolini.

Sironi Mario Pictor, semnatar al manifestului futurismului, înrolat la izbucnirea războiului în Batalionul voluntarilor ciclişti, după război aderă cu un entuziasm idealist la mişcarea fascistă încă din 1919. Locuieşte la periferia oraşului Milano, pe care îl pictează în nemaipomenite peisaje urbane inanimate, şi abia reuşeşte să-şi câştige traiul.

Tamburini Tullio Mic de statură, dar bătăios şi rău, condamnat pentru înşelăciune, trăieşte de pe o zi pe alta până la izbucnirea Marelui Război, în timpul căruia luptă ca locotenent. În 1920 aderă la gruparea fascistă din Florenţa, devine liderul aripii militare şi formează detaşamentul de acţiune „La disperata".

Tarabella Aldo Căpitan al trupelor de Arditi în timpul Marelui Război, specializat în utilizarea pistolului-mitralieră, decorat de şase ori pentru curaj, înscris în prima grupare fascistă, cea din Milano, încă din aprilie 1919.

Toscanini Arturo Dirijor de orchestră renumit şi asociat sârguincios al primei grupări fasciste, cea din Milano. Candidat pe lista fascistă la alegerile din octombrie 1919.

Vecchi Ferruccio Student la Inginerie, futurist, intervenţionist, căpitan al trupelor de Arditi decorat de mai multe ori. Fondatorul Federaţiei Soldaţilor Arditi din Italia, sansepolcrist, violent, frenetic, tuberculos, seducător redutabil şi sculptor diletant.

Volpi Albino Treizeci de ani, tâmplar, condamnat multiplu pentru infracţiuni obişnuite şi erou de război. Debordând de violenţă, a fost unul dintre „caimanii de pe Piave“, soldat specializat în traversarea fluviului înot în timpul nopţii, pentru a le tăia gâtul santinelelor inamice. Lider al trupelor de Arditi demobilizate din Milano.

Socialişti şi comunişti

Bombacci Nicola Fiul unor ţărani săraci, preot ratat, declarat inapt pentru serviciul militar pe motiv de sănătate, slab, mărunt, bun, blând, este cel mai iubit lider al facţiunii revoluţionare maximaliste a Partidului Socialist. Muncitorii şi ţăranii îl venerează ca pe un sfânt laic, dar şi liderii sovietici de la Moscova au încredere în el. Poreclit „Hristosul muncitorilor“ şi „Lenin din Romagna“, este prieten cu Benito Mussolini încă de pe vremea când străbăteau amândoi zonele rurale ca profesori.

Bordiga Amadeo Născut într-o familie de oameni de ştiinţă, licenţiat în inginerie, îmbrăţişează gândirea marxistă, aderă la mişcarea comunistă internaţională şi fondează Facţiunea Comunistă Abstenţionistă în cadrul Partidului Socialist Italian. Rece, dispreţuitor, ostil dintotdeauna democraţiei reprezentative şi pedagogiei socialismului umanitar.

Bucco Ercole Propagandist profesionist, secretar al Camerei Muncii din Bologna. Organizator frenetic, vorbitor însufleţit, susţine modelul

sovietic şi predică zilnic iminenţa revoluţiei comuniste. Când este pus la încercare, nu se ridică la înălţimea aşteptărilor.

Gramsci Antonio Filosof, politolog, jurnalist, lingvist, critic literar şi de teatru, factor catalizator al revistei L'Ordine Nuovo, principalul exponent al facţiunii comuniste a Partidului Socialist şi teoretician al puterii muncitoreşti. Suferind de morbul lui Pott, este încercat de crize, dureri artritice, epuizare, deviere a coloanei vertebrale, cardiopatie, hipertensiune. Un gânditor strălucit.

Kuliscioff Anna Revoluţionară şi jurnalistă de origine rusă, se numără printre fondatorii Partidului Socialist Italian. Medic, studiază originea bacteriană a febrei puerperale, contribuind la salvarea vieţii a milioane de femei, şi oferă asistenţă ginecologică gratuită în cartierele populare. Tovarăşa şi consiliera lui Filippo Turati, fostă parteneră a lui Andrea Costa, primul deputat socialist italian, este constrânsă să facă politică prin intermediul bărbaţilor, deoarece în Italia femeile nu dispun de drepturi politice.

Matteotti Giacomo Fiul unui mare latifundiar bănuit că împrumuta bani cu camătă, îmbrăţişează încă din tinereţe cauza ţăranilor din Polesine, printre cei mai săraci din Italia, înfometaţi de tatăl lui. Cult, combativ, intransigent, ales în parlament în decembrie 1919, este venerat de ţărani şi urât de membrii clasei lui, care îl poreclesc „socialistul împieliţat".

Serrati Giacinto Menotti Fost descărcător de cărbune, exilat, emigrant, apoi liderul facţiunii „maximaliste“ a comuniştilor unitarieni, devenită majoritară în cadrul partidului socialist în 1919. Amic şi protector al tânărului Mussolini, îl va înlocui pe acesta ca director al ziarului Avanti! când Mussolini va fi expulzat din partid în 1914 şi îi va deveni un adversar înverşunat.

Treves Claudio Socialist democratic, deputat, intelectual rafinat, pacifist. Liderul facţiunii reformiste. În 1915 l-a provocat la duel pe Benito Mussolini, care în 1912 îl înlocuise la conducerea Avanti!, cotidianul socialismului italian.

Turati Filippo De profesie avocat, politician şi politolog, un orator splendid, fondator al Partidului Socialist Italian, părintele curentului umanitar al acestuia, moderat, gradualist.

Liberali, democraţi, moderaţi şi reprezentaţi ai instituţiilor

Albertini Luigi Director şi acţionar al Corriere della Sera, exponent ilustru al gândirii liberale conservatoare, senator al Regatului
din 1914.

Bonomi Ivanoe Avocat, jurnalist, socialist democrat şi moderat, la o moţiune înaintată de Benito Mussolini este expulzat din partid în 1912 pentru sprijinul parţial acordat războiului din Libia. Fondează Partidul

Socialist Reformist Italian, prin intermediul căruia sprijină guvernele lui Giolitti. Este prim-ministru de la
4 iulie 1921.

Conti Ettore Inginer, magnat, pionier al industriei electrice, preşedinte al Confindustria, senator al Regatului, liberist[69], conservator, milanez.

Croce Benedetto Cel mai mare filosof italian în viaţă şi autoritatea intelectuală supremă a naţiunii, senator al Regatului, fost ministru al educaţiei publice. Deşi este liderul gândirii liberale, priveşte violenţa intolerantă a fascismului cu un amestec de aroganţă, miopie şi condescendenţă.

De Gasperi Alcide Secretarul Partidului Popular Italian după demisia forţată a lui don Sturzo.

Facta Luigi După ce îşi petrece tinereţea studiind, intră în politică în calitate de consilier al municipalităţii Pinerolo, oraşul lui natal. Acolo este ales deputat în 1892 şi apoi reales în mod sistematic în următorii treizeci de ani. Îşi petrece întreaga carieră politică în umbra lui Giovanni Giolitti. Regele Italiei îl numeşte prim-ministru în februarie 1922. Om blând, nostalgic faţă de viaţa de provincie, este mândru de mustăţile lui uriaşe în formă de ghidon, cărora le dedică prima oră din fiecare zi. Se culcă invariabil cel târziu la ora zece seara.

Gasti Giovanni Inspector general al securităţii publice, elev al lui Cesare Lombroso, pionier al criminologiei ştiinţifice. Comisar de poliţie în Milano, omul lui Giolitti.

Giolitti Giovanni Are optzeci de ani, un metru şi optzeci şi cinci de centimetri înălţime, nouăzeci de kilograme, două mustăţi enorme de grenadier, a fost prim-ministru de cinci ori, maestru al combinaţiilor parlamentare şi foarte bun cunoscător al birocraţiei ministeriale, a dominat politica italiană în ultimii treizeci de ani.

Lusignoli Alfredo Ofiţer de carieră în cadrul administraţiei interne, prefect de Milano, senator din 1921. Omul lui Giolitti, negociază în numele acestuia cu fasciştii.

Missiroli Mario Liberal de dreapta, francmason, prinţul jurnalismului italian. Stil caustic şi strălucit, om curajos, contracarat de fascişti.

Mori Cesare Fizic impunător, maxilar pătrăţos, crescut în orfelinatul din Pavia, în calitate de comisar în Sicilia, a luptat împotriva mafiei şi a eradicat banditismul prin metode inflexibile şi violente. Prefect de Bologna cu puteri depline din primăvara anului 1922.

Nitti Francesco Saverio Economist renumit, exponent proeminent al gândirii liberale, de loc din sud şi expert în problemele Sudului, ministru de mai multe ori, sprijinit de o vastă clientelă personală în disputa electorală. Prim-ministru din iunie 1919. Urât de veteranii

naţionalişti şi de Gabriele D'Annunzio din cauza amnistiei acordate dezertorilor.

Orlando Vittorio Emanuele Jurist, profesor universitar, ministru de mai multe ori, prim-ministru după Caporetto, conduce ţara spre victoria împotriva austriecilor. În 1919 conduce delegaţia italiană la conferinţa de pace de la Versailles.

Salandra Antonio Latifundiar din Apulia, jurist de renume, reacţionar, deşi este membru al Partidului Liberal, a fost deputat de nouă ori, începând cu 1886. Prim-ministru în martie 1914, a târât Italia în război împotriva voinţei italienilor. Are pe conştiinţă şase sute de mii de morţi.

Sturzo Luigi Bolnăvicios de felul lui, descendent al unei familii siciliene nobile, hirotonisit ca preot de către episcopul din Caltagirone, în 1919 întemeiază Partidul Popular Italian, primul care îi îndeamnă pe catolici să participe la viaţa politică a naţiunii.

Victor Emanuel al III-lea de Savoia Introvertit, nesigur, mofturos, fragil fizic şi cu un caracter slab, probabil şi din cauza rahitismului de care suferă (abia de atinge un metru şi cincizeci şi trei de centimetri în înălţime). Regele Italiei din iulie 1900.

Părinți, prieteni și amanți

Ceccato Bianca Orfană de tată, mignonă, elegantă, minoră, secretara ziarului Il Popolo d'Italia, sedusă de directorul Mussolini, devine amanta lui obișnuită. O constrânge să avorteze în 1918.

Curti Angela Fiica unui vechi tovarăș socialist de-al lui Benito Mussolini, soția unui membru al detașamentelor paramilitare încarcerat pentru omucidere. Piele măslinie, voluptuoasă, ochi negri dulci. În timpul încarcerării soțului ei, este sedusă de Benito Mussolini și devine amanta lui obișnuită.

Dalser Ida De loc din Trento, fostă cosmeticiană, neurastenică, amanta lui Mussolini înainte de război și de cursă lungă, îi naște un fiu nelegitim și se poate să-i fi împrumutat bani în anii de sărăcie. Când este alungată de acesta, îl persecută, acuzându-l public și probabil pe bună dreptate de diverse fapte nedemne.

Matteotti Velia Titta Tânără dintr-o familie avută, melancolică, educată în instituții catolice, sora mai mică a celebrului bariton Ruffo Titta, soția lui Giacomo Matteotti.

Mussolini Arnaldo Fratele mai mic al lui Benito. Profesor de agricultură, secretar municipal, după război i se alătură fratelui său la Milano și devine directorul administrativ al ziarului acestuia. Om

blând, paşnic, devotat, bun familist, legat de o mare afecţiune de impetuosul său frate, care îi împărtăşeşte sentimentele.

Mussolini Edda Primul copil al lui Benito şi Rachele Guidi. Preferata tatălui ei, care o porecleşte cu afecţiune „fiica sărăciei", în amintirea „vremurilor grele", este o fată cu un caracter puternic, independentă, nestăpânită. Tatăl ei se vede pe sine în ea.

Mussolini Rachele Guidi Fiica unor ţărani din Romagna, crescută în sărăcie, semianalfabetă, tovarăşa lui Mussolini din 1909 şi mama copiilor lui. Nu sunt căsătoriţi, deoarece, fiind atei şi socialişti, se opun instituţiei căsătoriei.

Nenni Pietro Republican, amic personal al lui Mussolini; se opun împreună războiului din Libia şi împart o celulă în închisoare; jurnalist strălucit, întemeiază în aprilie 1919 Fasciile de luptă din Bologna. Se separă însă curând de fascism şi devine socialist.

Sarfatti Margherita Grassini Moştenitoare înstărită, veneţiană, evreică, convertită la cauza socialismului, foarte cultă, colecţionară şi critic de artă, căsătorită cu avocatul Sarfatti, amantă şi mentor intelectual al lui Benito Mussolini din 1914.

[69] Adept al liberismului, doctrină economică a capitalismului de tipul laissez-faire care susține libertatea economică și liberul schimb (n.tr.)